

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE İKMAL FAALİYETLERİ (1914-1916)

Doktora Tezi

Bariş BORLAT

ANKARA 2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE İKMAL FAALİYETLERİ (1914-1916)

Doktora Tezi

Bariş BORLAT

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Serdar SARISIR

ANKARA 2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE İKMAL FAALİYETLERİ (1914-1916)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serdar SARISIR

Tez Jürisi

Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Serdar SARISIR (Danışman)

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi 16.11.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kullara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (16/11/2018)

Tez Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Barış BORLAT

İmzası

.....

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin birçok cephede başarısız olmasına rağmen Çanakkale Cephesi'nin zafer ile sonuçlanması ve bunun gerek Osmanlı coğrafyasında gerekse Dünya tarihinde yarattığı etki bu alana olan ilgiyi günümüze kadar artarak devam ettirmiştir. Bu bağlamda Çanakkale Muharebeleri konusunda birçok bilimsel ve popüler çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda genel yaklaşım daha çok muharebenin askerî safahatına dair olmuştur. Diğer bir deyişle muharip unsurlar ve gelişmeler üzerinden süreç izah edilmeye çalışılmıştır. Hatta popüler çalışmalarda zafer, bireysel kahramanlık öyküleri ya da hatıralar üzerinden açıklanmıştır. Ancak günümüze kadar muharip sınıfın savaşa devamını sağlayan en önemli unsur olan ikmal faaliyetlerinin yeterince çalışılmadığı görülmüştür. Hâlbuki ikmal faaliyetleri cephenin oluşturulmasından muharebenin sonuna kadar stratejik öneme sahip olan bir konudur. Ayrıca Çanakkale Cephesi'nin boğazlar bölgesinin güvenliği için olan askerî önemi ve bölgedeki askerî gücün neredeyse üç ordu büyüklüğüne ulaştığı dikkate alınırsa ikmal faaliyetlerinin ne derece önemli olduğu daha net anlaşılacaktır. Bu nedenle muharebenin en önemli ayağını oluşturan ikmal faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde çalışmaya değer bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüze kadar Çanakkale Cephesi'nin ikmalî hakkında konunun alt başlığını oluşturabilecek makale ve tezlerin bulunduğu bilinmektedir. Ancak bu çalışmaların önemli bir bölümünün Genelkurmay yayınlarından çıkan “Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik” adlı eserden hareketle hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu eserde Çanakkale Cephesi'nin “ikmal” faaliyetleri, mevcut çalışmanın ancak bir bölümünü oluşturmaktadır. Söz konusu çalışmanın konuyu ayrıntıya girmeden ana hatları ile ortaya koyduğu görülmektedir. Nitekim çalışma, ikmal faaliyetlerini sadece “lojistik” kavramı ile açıklamaya çalışmıştır. Bunun içinde dönemin ikmal kavramına yüklediği anlamdan uzak olarak söz konusu faaliyetler modern lojistik şablonu içerisinde tasniflenmiştir. Oysa “lojistik” kavramının, hem

dönemin terminolojisine uygun bir kullanım olmaması hem de Çanakkale’de yürütülen faaliyetleri, tam anlamıyla karşılamaması nedeniyle, bütüncül ve kapsayıcı bir anlam ifade eden ikmal kavramının daha sağlıklı bir şekilde karşılayacağı değerlendirilmektedir. Çünkü ikmal sadece cephenin maddi değil aynı zamanda manevi unsurları ile savaşa tam ve hazır hale getirilmesi anlamına gelir. Tezde askeri ikmal konusu ayrıntıları ile incelenmeye çalışılırken ikmalin diğer bir önemli unsuru olan moral ve motivasyon yönü de metin içinde özellikle kaynakların izin verdiği ölçüde ele alınmaya çalışılmış, askerin savaş gücünü arttırmaya yönelik moral faaliyetler üzerinde durulmuştur.

Bu konuda yapılan bazı çalışmalarda ise konunun sadece belirli bir alanına dair yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Örneğin “Çanakkale Cephesi’nde 5’inci Ordu’nun İaşesi” başlıklı yüksek lisans tezinde cephedeki sadece bir ordu kuvveti incelenmek istenmiştir. Oysa bölge askeri yapılanmasına bakıldığında 5’inci Ordu’nun dışında, 1’inci Ordu, 2’nci Ordu ve Müstahkem Mevki Komutanlığı’nın varlıkları görülecektir. Bu askeri yapıların muharebe içerisinde şekillenen komuta ve yönetim şekline bakıldığında ise büyük oranda iç içe geçen zorunlu bir yaklaşımın mevcut bulunduğu anlaşılabacaktır. Bu nedenle cephede bir orduyu ve onu da sadece iâşe yönüyle değerlendirmek oldukça güç görünmektedir. Çanakkale Muharebeleri’nin 100. Yıl dönümü nedeniyle artan yayınlar arasında konumuzu ilgilendiren eserler yayınlanmıştır; ancak bunların sınırlı bir askeri birliğin ya da lojistik faaliyetlerindeki herhangi bir unsura yönelik olduğu görülmektedir. Tüm bu nedenler Çanakkale Cephesi’nin ikmal faaliyetlerini bütüncül, dönem literatürüne uygun, cephe gerçekliğini tam anlamıyla ortaya koyan bir çalışmayı gerekli kılmıştır.

Çanakkale Cephesi’nin ikmal faaliyetlerine dair mevcut literatür, teze katkı sağlamış olmakla birlikte, temel kaynağı büyük oranda ATASE arşivinden temin edilen belgeler oluşturmuştur. Ayrıca Kızılay Arşivi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki tezi ilgilendiren belgelerden faydalanılmıştır. Bununla birlikte günümüze kadar yayınlanmış, konuyu

ilgilendiren tüm inceleme/araştırma, süreli yayın, anı, günlük türü eserler incelenmiş ve tezle ilgili olduğu düşünülen veriler, bu bağlamda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde, seferberlik konusu Çanakkale özelinde açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde kara muharebelerine kadar görev yapan birliklerin Çanakkale bölgesine intikali, bölgede konuşlanma ve tertiplenmesine yer verilerek ikmal edilecek bölge ve kuvvetler hakkında bilgi verilmiştir. Muharebe araçlarının ikmal başlığında savaşın safhalarına dair bilgi verildiği için giriş bölümünde sadece 19 Şubat-25 Nisan süreci muharebelere yer verilmiştir. Birinci bölümde ikmalın ana ulaştırma ve dağıtım görevini üstlenen menzil teşkilatının idari yapısı, örgütlenmesi, kapasite ve kabiliyetleri ile haberleşme işlemleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm ise personel ikmal, er ve subay ikmal olarak iki alt başlıkta incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde personelin manevi ikmalinin sağlanabilmesi için yürütülen moral faaliyetlerine yer verilmiştir. Cephenin en önemli unsurlarından birisini oluşturan muharebe araçlarının ikmal, cepheye sevki ve tamir işlemlerine üçüncü bölümde yer verilmiştir. Dördüncü bölümde personelin giyecek ve yiyecek ikmal, beşinci bölümde tahkimatın ana unsuru olan istihkâm malzemelerinin ikmal konusu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Altıncı bölümde ise sağlık malzemelerinin ikmalinin açıklanabilmesi için bölgedeki sağlık faaliyetleri ana hatları ile izah edilmiş ve sonra ikmal süreci değerlendirilmiştir. Bu bölüm içerisinde cephedeki hayvan sağlığının korunması için yürütülen veterinerlik hizmetleri de ele alınmıştır. Ayrıca tezin ekler bölümünde çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülen tablo, harita ve krokilerle birlikte değerli koleksiyonerlerin Çanakkale Cephesi'ne ait ikmal konusuna dair fotoğraflarına yer verilmiştir.

Çalışma sürecinde her türlü arşiv ve kaynak destekleri için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi ve ATASE görevlilerine, çalışma sahası olması nedeniyle gösterdikleri nezaket ve yardımları dolayısıyla Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'nın nazik personeline, tezin gözden geçirilmesi

sürecinde kıymetli vakitlerini ayırdıkları için kadim dostlarım Cüneyt Sezen ve Çağdaş Ünal'a, kütüphane ve dökümantasyon çalışmalarındaki desteği için değerli öğrencim ve çalışma arkadaşım Yeşim Karayar'a, Ankara'daki kütüphane ve arşiv çalışmalarındaki desteği için Dr. Suna Altan'a ve redaksiyon desteği için değerli arkadaşım Dr. Melek Külcü'ye, ayrıca tezimin ilk anından itibaren varlığını her zaman yanımda hissettiğim değerli abim ve çalışma arkadaşım Doç. Dr. Murat Karataş'a teşekkür ederim.

Özelikle tez aşamasında yapıcı görüşleri ile katkı sağlayan Prof. Dr. Neşe Özden ve Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan hocalarıma, değerli yönlendirme ve destekleri için danışmanım Doç. Dr. Serdar Sarısır'a şükranlarımı sunarım. Son olarak tez hazırlama sürecinde birlikte geçireceğimiz kıymetli vakitlerini çaldığım değerli aileme, eşime ve kızıma da minnettarlığımı ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MENZİL TEŞKİLATI

1. 5'inci Menzil Teşkilatının Kuruluş ve İdari Yapısı.....	23
1.1.5'inci Menzil Müfettişliği'nin Hat ve Sınırları.....	25
1.1.2.Menzil Müfettişliği'ne Bağlı Kıta ve Müesseseler.....	28
1.1.2.1.Nokta Kumandanlıkları.....	31
1.1.2.2.İskele ve Limanlar Kumandanlığı.....	34
1.2. 5'inci Menzil Hattının Ulaşım Kabiliyeti.....	38
1.2.1. 5'inci Menzil Hattındaki Yolların Durumu.....	38
1.2.2. Kol ve Katar Kapasitesi.....	45
1.3. 5'inci Menzil Mıntıkasında İşleyiş ve Uygulamalar.....	49
1.3.1. Yükleme, Nakliye ve Tahliye İşlemleri.....	49
1.3.2. Nakillerde Yaşanan Sorunlar.....	60
1.3.3. Motorlu Araçlar ile Sevk ve Nakil İşlemleri.....	62
1.3.4. Akaryakıt Tedarik ve Dağıtımı.....	65
1.3.5. Menzil Mıntıkasında Denizaltı Tehlikesi ve Önlem Arayışları.....	74
1.4. Muhabere İkmal Maddelerinin Tedarik ve Dağıtımı.....	82

İKİNCİ BÖLÜM

PERSONEL İKMALİ

2.1. Er ve Erbaş İkmali.....	89
2.1.1. Askere Alma İşlemleri ve İkmal Kaynakları.....	89
2.1.2. Askerlerin Eğitimi.....	95
2.1.3. Askerlerin Cepheye Sevinde İzlenen Yöntemler.....	97
2.1.4. Erlerin Cepheye Sevk İşlemlerinin Yapılması.....	105
2.2. Subay İkmali.....	121
2.3. Moral Faaliyetleri.....	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAREBE ARAÇLARININ TEDARİK VE DAĞITIMI

3.1. Muharebe Araçlarının İkmal Kaynakları.....	138
3.1.1. Fabrika ve Ambarlar.....	138
3.1.2. Gemi Topları.....	141
3.1.3. Muharebe Araçlarının Sarfiyatına Dair Tasarruf Önlemleri.....	144
3.1.4. Düşmandan İğtinam.....	151
3.1.5. Boş Mermi ve Bomba Kovanları, Parçaları İle Sandıkların Toplanması.....	154
3.1.6. Müttefik Devletlerden Silah ve Mühimmat Yardımı.....	158
3.2. Muharebe Araçlarının Cepheye Sevk Yöntemleri.....	163
3.3. Muharebe Araçlarının Talep ve Sevkleri.....	176
3.4. Muharebe Araçlarının Tamir ve Bakım İşlemleri.....	226

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YİYECEK VE GİYECEK MADDELERİNİN TEDARİK VE DAĞITIMI

4.1.Yiyecek Maddelerinin İkmal ve Dağıtımı.....	239
4.1.1. Yiyecek Maddelerinin İkmal Kaynakları.....	239
4.1.2. Yiyecek Maddelerinin Dağıtım Noktaları ve Depolama Faaliyetleri.....	249
4.1.3. Yiyecek Maddelerinin Cepheye Sevk İşlemleri.....	256
4.1.4. Askerin Beslenmesi ve Cephede Yemeklerin Pişirilmesi.....	261
4.1.5. Yiyecek Maddelerinin Mevcutlarını Tespit Çalışmaları.....	268
4.1.6. Yiyecek Temininde Yaşanan Sorunlar.....	272
4.2.Giyecek Maddelerinin İkmal ve Dağıtımı.....	279

BEŞİNCİ BÖLÜM

İSTİHKÂM İKMAL MADDELERİNİN TEDARİK VE DAĞITIMI

5.1. İstihkâm Malzemelerinin Temini ve Cepheye Sevki.....	285
5.2. İstihkâm Malzemelerinin Cephede Kullanımı.....	292
5.2.1.Kum Torbası.....	292
5.2.2.Kalas-Kereste.....	297
5.2.3. Kazma ve Kürek.....	302
5.2.4. Dikenli Tel, Kafes Tel ve Çivi.....	306
5.2.5 Diğer Tahkîmat Malzemeleri.....	309
5.3. İstihkâm Malzemelerinin Bakım ve Tamir İşleri.....	313

ALTINCI BÖLÜM

SAĞLIK MALZEMELERİNİN TEDARİK ve DAĞITIMI

6.1. Personel Sağlık Hizmetleri ve İkmal Faaliyetleri.....	315
6.1.2.Cephede Sağlık Kuruluşları.....	316
6.1.3. Cephede Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi.....	326
6.1.4. Hasta ve Yaralıların Tahliyesi.....	338
6.1.5. Sağlık Kuruluşlarına Personel Temini.....	346
6.1.6. Sağlık Malzemelerin Cepheye Sevki.....	349
6.2. Veteriner Hizmetleri.....	358
SONUÇ.....	364
KAYNAKLAR.....	374
EKLER.....	384
ÖZET.....	433

KISALTMALAR

a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.e.	:Adı geçen eser
Bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
ev.	:eviren
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
OHACR	:1335-1919 Senesinde Mn’akid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Ummisi Heyeti Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine id Merkez-i Ummi Raporu
OHAM	:Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası
vd.	:Ve diğerkleri
ATASE	:Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Kls.	:Klasör
Dos.	:Dosya
Fih.	:Fihrist
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
HR. SYS	:Hariciye Siyas
HR. MA	:Hariciye Matbuat
K.A.	: Kızılay Arşivi
Yay. Haz.	:Yayına Hazırlayan

TABLOLAR

Tablo-1: 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği Kuruluşu (27 Mart 1915).....	24
Tablo-2: 5'inci Ordu Bölgesinde Yol Yapım Çalışması Yapan Birlikler ve Çalışma Alanları.....	43
Tablo-3: 5'inci Menzil Bölgesinde Taşıma Kapasiteleri.....	47
Tablo-4: 5'inci Ordu Bölgesi Grupların Taşıma Kapasiteleri.....	48
Tablo-5: 12 Otodan kurulu bir yük kolunun günde 80 km yapması durumunda harcayacağı yakıt miktarı.....	68
Tablo-6: 5'inci Ordu'nun 8-11 Eylül 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.....	210
Tablo-7: 5'inci Ordu'nun 14-17 Eylül 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.....	211
Tablo-8: 5'inci Ordu'nun 24-27 Eylül 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.....	214
Tablo-9: 5'inci Ordu'nun 28 Ekim-4 Kasım 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.....	217
Tablo-10: 5'inci Ordu'nun 3-7 Kasım 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.....	218
Tablo-11: 5'inci Ordu'nun 7-13 Kasım 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.....	219
Tablo-12: 5'inci Ordu'nun 18-23 Kasım 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.....	221
Tablo-13: 5'inci Ordu'nun 18-23 Kasım 1915 tarihlerindeki faal top mevcudu.....	221
Tablo-14: 5'inci Ordu'nun 6 Temmuz 1915 tarihli hastane kapasiteleri.....	319-320
Tablo-15: 25 Nisan 1915-Kasım 1915 tarihlerinde Akbaş ve Ağaderesi'nden yapılan sevkiyat.....	334

GİRİŞ

A. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu tezde, Çanakkale Cephesi'nin ikmal faaliyetlerinin yürütülmesinin muharip unsurun başarısına olan etkisi bağlamında ve yeterlilik ekseninde incelenmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu noktada öncelikle Çanakkale bölgesindeki birliklerin muharebeye hazır hale gelmesi için seferber edilme süreçleri açıklanmaya çalışılmıştır. Nitekim seferberlik şekli ve süresi ikmal sürecini doğrudan ilgilendirmektedir. Ayrıca bu süreç kaynakların aktif kullanımına doğrudan yön vermektedir. Bu bağlamda kaynakların el verdiği ölçüde Osmanlı Devleti genelinden hareketle Çanakkale muharebe sahası özelinde seferberlik süreci detaylandırılmaya çalışılmıştır.

Seferberlik süreci ile birlikte bölgede artan askerî hareketlilik detaylı olarak ele alınmıştır. Bu şekilde ikmalın coğrafi ve sayısal kapsamı çizilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bölgedeki ilk muharebeler ana hatları ile açıklanarak ikmal süreçleri ile olan bağı ortaya konulmak istenmiştir. Diğer yandan çalışmada kullanılan kaynaklar arşiv merkezinde ve tâli eserler katkısı ile izah edilmiştir.

Çalışmanın tarihsel aralığı 1914-1916 olmasına rağmen, 1914 yılının Ağustos ayından başlamış ve 1916 yılının Ocak ayı dâhil bitmiştir. Böylece inceleme aralığı 18 ay olarak belirlenmiştir. Bu tarihlendirmeye esas olarak başlangıcı seferberlik ile birlikte Çanakkale bölgesindeki muharebe hazırlıkları kabul edilmiştir. Çanakkale Cephesi'nin kapanması ve İtilaf Devletleri'nin bölgeyi tahliye etmesi ise incelediğimiz dönemin son bölümünü teşkil etmektedir.

1. Seferberlik

Osmanlı askeri modernleşme sürecinde, askeri heyetler ve yabancı uzmanlar marifetiyle Osmanlı askeri unsurlarının tamamının seferberliğe hazır hale getirilmesi ve seferberlik esnasında uygulanacak yöntem ve esaslar hakkında görüşler ileri

sürülmüştür. Nitekim bu esasların, Osmanlı geleneksel deyimi ile erlerin sadece “*silahaltı*”na alınması değil; bir ülkenin maddi ve manevi bütün unsurlarının “*seferber*” edilmesi şeklinde olduğu, Balkan Savaşları’nda anlaşılmıştır. Balkan Savaşı yenilgi ile sonuçlanmış ve yaşanan mağlubiyet, ordunun yapısını önemli oranda etkilemiştir. Bu nedenle orduya olumlu bir yön vermek zorunluluğu karşısında kalınmış; bu amaçla Alman subaylardan oluşan bir askeri ıslah heyeti, Liman von Sanders başkanlığında İstanbul’a getirilmiştir. Bu heyet ordunun birçok sorununu ele almış; özellikle seferberlik hazırlıklarının modern esaslara göre planlanması konusunu öncelikli bir konu olarak görmüştür.¹

Harbiye Nazırı, aynı zamanda Genelkurmay Başkanı Enver Paşa’nın isteği üzerine Alman General Bronzart ve Chellendraffe, 7 Haziran 1914’te Türk Ordusu’nun gereğinde uygulayacağı sefer planlarını hazırlamıştır. Plan, Osmanlı Devleti’nin yalnız başına Rusya ve Balkan Devletleri’yle savaşmasına göre yapılmıştır. Yığınak yönetmeliği de bu plana göre şekillenmiştir. Planın en önemli sorunu kesin sonuç yerinin belirlenmemiş olmasıdır. Bu nedenle kuvvet çoğunluğu, muharebenin gidişatına nedeniyle istenilen yerlerde toplanamamış; birlikler son anda kabul edilen harekât planına göre esas yığınak yerlerine alınarak muharebeye tam hazır hale gelmiştir.²

Enver Paşa, General Bronzart’ın planının altına “*Fikre tamamıyla iştirak ederim.*” diye yazmıştır. Bu sûretle plan, seferberlik ve yığınak hazırlıklarında esas olmuş ve ordulara, kolordulara ve bağımsız birliklere buna göre direktifler verilmiştir.³

Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması imzalamış ve böylece önce tarafsızlık içerisinde seferber olunmuş; sonra

¹**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, c.III, 6. Kısım, (1908-1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s.155, 161.

²Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s.107.

³C. Akbay, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları İle Harbe Girişi**, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014 s. 160.

Karadeniz Olayı ile Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 Pazar günü öğleden önce 09.00'dan itibaren genel seferberlik ilan etmiştir. Seferberlik ilanının kararı, kabinenin tüm üyelerinin haberi olmaksızın Enver Paşa'nın isteği ile alınmış, seferberlik mazbatasını Padişahın onayını müteâkip Vekiller Heyeti'ne imzalatılmıştır.⁴ Ardından ilgili tüm askeri ve idari birliklere gönderilmiştir. Bu emirde; 7'nci Kolordu, 21 ve 22'nci Bağımsız Tümenler dışında, kara ve deniz ordularının seferber olmaları ve bütün müstahkem mevkilerin silahlandırılmasının padişah tarafından emredildiği, seferberliğin birinci gününün 3 Ağustos 1914 Pazartesi günü olduğu belirtilmiştir.⁵

Seferberlik planına göre birliklerin ortalama 20 günde hazır olacakları kabul edilmiştir. Gerçekte ise bu zaman, geri teşkilleri tamamen seferber olmadığı halde 40 - 45 günü bulmuştur. Hatta bazı birliklerin seferberlik süreleri bu süreyi de aşmıştır. Örneğin 9'uncu Kolordu 55, 1'inci Kolordu 64 günde seferber olmuştur.⁶

Seferberlik ilan edildiğinde Çanakkale Boğazı'nı savunma görevi, 1'inci Ordu Müfettişliği emrinde bulunan 3'üncü Kolordu'ya verilmiştir. 3'üncü Kolordu, Müstahkem Mevki Komutanlığı, 7'nci, 8'inci, 9'uncu Piyade Tümenleri ile 3'üncü Süvari Tugayı ve 3'üncü Kolordu'ya bağlı birliklerden oluşmaktadır.⁷

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın barış kuruluşunu 3'üncü, 4'üncü ve 5'inci Ağır Topçu Alayları'ndan oluşan 2'nci Ağır Topçu Tugayı ile Kale İstihkâm Bölüğü, İstihkâm İnşaat Bölüğü, Muhâbere Birlikleri, Mayın Müfrezesi, İşildak Müfrezesi, Müstahkem Mevki Cephane Depo Müfrezesi, Bolayır Cephane Depo Müfrezesi ve deniz taşıtları oluşturmaktadır.⁸

⁴C. Akbay, a.g.e, s. 170.

⁵**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt, I. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 39.

⁶C. Akbay, a.g.e, s. 170.

⁷**Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi**, V. Cilt, I. Kitap, s.18.

⁸**ATASE Arşivi**, BDH Kls.64, Dos.322, Fih.1-38.

3'üncü Kolordu birlikleri Birinci Dünya Savaşı öncesi Tekirdağ, Çanakkale ve Balıkesir bölgesinde konuşlanmıştır. 2 Ağustos 1914 tarihinde bütün kolorduların seferber hale gelmesi için Harbiye Nezareti'nden bir emir yayınlanmıştır. Bu emir aynı gün tümenlere de bildirilmiştir.⁹ Bunun üzerine kolordu bölgesinde toplam 6 tabur, Bandırma, Soma ve Karabiga'da teşkil edilmiştir. 5 Ağustos 1914'te bir değişiklik yapılarak 9'uncu Tümen 3'üncü Kolordu kuruluşundan çıkarılmıştır.¹⁰ Aynı gün Başkomutanlığın 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na verdiği emirde, genel seferberlik nedeniyle bütün jandarmanın seferber edileceği, asayiş ihlâl teşebbüs edenlerin en ağır şekilde cezalandırılacağı bildirilmiştir.¹¹ Buna istinaden 3'üncü Kolordu bölgesindeki jandarma birliklerinin seferberlik faaliyetlerinin, 3 Ağustos 1914'te verilen emre göre hızla tamamlanmasına çalışılmıştır.¹²

Seferberlik emrine dayalı olarak Çanakkale bölgesinde görevi olan jandarma birlikleri, 9-24 Ağustos 1914 tarihleri arasında ikmallerini tamamlayarak görev yerlerine hareket etmişlerdir.¹³

Harbiye Nezareti 5 Ağustos 1914 tarihinde 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği emirde, 3'üncü Kolordu'nun 10,5'lik obüs taburu ve bu tabur için teşkil edilmesi gereken cephane kolunun seferber edilmeyeceğini, bu nedenle bu taburun subay, er, hayvan ve levâzımâtının diğer sahrâ topçu alaylarına dağıtımının yapılmasını istemiştir.¹⁴ Diğer yandan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın sefer

⁹ATASE Arşivi, Tarihçe Koleksiyonu, Kutu.2, Dos.20, Fih. 1- 21.

¹⁰ATASE Arşivi, BDH Kls.3964, Dos.H-1, Fih.1-24.

¹¹ATASE Arşivi, BDH Kls.3964, Dos.H-1, Fih.1-31.

¹²ATASE Arşivi, BDH Kls.3964, Dos.H-1, Fih.1-13.

¹³Çanakkale Seyyar Jandarma Taburu, 9 Ağustos 1914'te seferberliğini tamamlayarak 13 Ağustos 1914'te görev yeri olan Ezine'ye ulaşmıştır. Balıkesir Seyyar Jandarma Taburu 13 Ağustos 1914'te seferberliğini tamamlayarak, 21 Ağustos 1914'te görev yeri olan Ayvacık'a ulaşmıştır. Bursa Seyyar Jandarma Taburu 12 Ağustos 1914'te seferberliğini tamamlayarak 18 Ağustos 1914'te görev yeri olan Eceabat'a ulaşmıştır. Gelibolu Seyyar Jandarma Taburu 6 Ağustos 1914'te seferberliğini tamamlayarak 18 Ağustos 1914'te görev yeri olan Gelibolu'ya ulaşmıştır. Edremit Seyyar Jandarma Taburu 13 Ağustos 1914'te seferberliğini tamamlayarak 10-13 Ağustos 1914 tarihlerinde görev yeri olan Burhaniye'ye ulaşmıştır. Alaşehir Seyyar Jandarma Taburu 13 Ağustos 1914'te seferberliğini tamamlayarak 24 Ağustos 1914'te görev yeri olan Ayvalık'a ulaşmıştır. Bkz.ATASE Arşivi, BDH Kls.3964, Dos.H-3, Fih.1-2, 1-3; Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi, V. Cilt, I. Kitap, çizelge-1.

¹⁴ATASE Arşivi, BDH Kls.3964, Dos.H-1, Fih.1-27.

kuruluşunda bir hafif filo bulunmaktadır. Bu filoda bulunan Kütahya, Draç, Musûl ve Akhisar torpidobotları 31 Temmuz 1914 tarihinde Nara'ya ulaşmış¹⁵ ve 5 Ağustos 1914'te Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine girmiştir.¹⁶

Osmanlı Ordu teşkilatı 6 Ağustos 1914 tarihinde yeniden yapılandırılmıştır. Buna göre Türk Ordu'su 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Ordular, Karadeniz ve Akdeniz Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlıkları ile Donanma Komutanlığı'ndan ibarettir. Bu arada Çanakkale bölgesinde konuşlanacak 3'üncü Kolordu seferberliğini tamamlamak için 17 Ağustos 1914'ten itibaren Tekirdağ'da toplanmaya başlamış ve 22 Ağustos 1914 tarihi itibarıyla büyük oranda seferberliğini tamamlamıştır. 9'uncu Tümen'in 19 Ağustos 1914 tarihindeki emri üzerine 25'inci Alay müfreze bölükleri yerinde kalmak sûretiyle Kepez ordugâhında tümen ihtiyatı olarak hazır bir duruma geçmişlerdir. 26'ncı Alay da emrinde Bursa seyyar jandarma taburu, bir dağ topçu taburu, bir süvari bölüğü ile birlikte bölgesine çıkacak düşmanı taarruzla denize dökmek üzere görevlendirilmiştir. Buna göre seyyar jandarma taburuna kıyının gözetlenmesi görevi verilmiştir. Nitekim bu doğrultuda 9 Eylül 1914 tarihli 9'uncu Tümen emri ile Bursa seyyar jandarma taburu 26'ncı Alay emrinde olup yalnız idari ve teftiş bakımından Jandarma Alayı emrinde olduğu bildirilmiştir.¹⁷

3 Ağustos 1914'te uygulanmaya başlayan seferberlik, Osmanlı Devleti için 25 Eylül 1914'te bazı eksikleri ile tamamlanmıştır. 53 gün devam eden bu devre, gerçekte hızlı bir seferberlik olmamakla beraber, Balkan Savaşı seferberliğinden daha iyi ve çabuk cereyan etmiş ve uygulanmıştır. Bu süre Çanakkale bölgesi için çok daha kısa olmuştur. Nitekim bölgeyi savunmakla görevli 3'üncü Kolordu seferberliğini bazı eksiklerine rağmen 22 Ağustos 1914'te büyük oranda tamamlamıştır. Bu dönem, Balkan Savaşı seferberliği gibi sıkışık bir durum içinde yapılmamış, bunun için daha

¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4669, Dos.H-1, Fih.1-10.

¹⁶ *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, I. Kitap, s.28.

¹⁷ *ATASE Arşivi*, Tarihçe Koleksiyonu, Kutu: 21, Dosya: 169, Fih.1-7.

rahat bir zaman ve imkân bulunmuştur. Böylece seferberlik, silahlı bir tarafsızlık içerisinde gereken zamanı kazanmış; bu süreçte gerek seferberlik gerek yığınak devrelerinde doğan birçok pürüzün sükûnet içinde çözümlenmesine imkân bulunmuştur.¹⁸ Böylece Çanakkale bölgesindeki birlikler tahkîmatlarını önemli oranda tamamlamıştır. Ancak bundan sonraki süreç bölgedeki askeri unsurların konuşlanması, eğitimi ve muharebe hazırlıkları gibi çalışmalarla devam etmiştir. Çanakkale bölgesindeki seferberliğin hızla tamamlanması bölgeyi kısa sürede muharebe düzenine geçirmiştir. Bu durum aynı zamanda diğer bölgelere göre Çanakkale Cephesi'ndeki ikmal sürecini göreceli de olsa olumlu etkilemiştir.

2. Çanakkale Bölgesinde Konuş, Kuruluş Çalışmaları ve İkmal Faaliyetlerinin İlk Adımları

29 Ekim 1914 günü yaşanan Karadeniz Olayı nedeniyle Başkumandanlık Vekâleti'nden 30 Ekim 1914 tarihinde 7'nci Tümen'in bir dağ topçu taburu ile kuvvetlendirilmiş bir piyade alayının Gelibolu'ya gönderilmek üzere sevkiyat iskelesinde hazır bulundurulması istenmiştir. Bunun üzerine 19'uncu Alay, Çanakkale'ye gelerek burada Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine girmiştir. Gelibolu Yarımadası'ndaki askeri konuşlanma 1 Kasım 1914 günü itibariyle 9'uncu Tümen'e verilmiştir. Bu esnada 27'nci Alay, Maydos bölgesine sevk edilmiştir. Harbiye Nezareti, Rusya, Fransa, İngiltere ve Belçika hükümetleriyle ilişkilerin kesilmiş olduğunu tümenlere ve asker alma teşkilatlarına bildirildiği 2 Kasım 1914 günü 1'inci Ordu Komutanlığı tarafından 7'nci Tümen'in bütün birlikleriyle Gelibolu Yarımadası'na taşınmasını ve 3'üncü Kolordu'nun önemli ağırlıkları ile Gelibolu Yarımadası'na giderek burada Boğaz'ın her iki yakasında konuşlanmasını istemiştir.¹⁹

¹⁸Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c.III, 6. Kısım, s.155, 163.

¹⁹ATASE Arşivi, Tarihçe Koleksiyonu, Kutu: 5, Gömlek:3.

3 Kasım 1914 tarihinde İngiliz gemileri Ertuğrul Tabyası'na ve Seddülbahir'e, Fransız gemileri de Orhaniye ve Kumkale'ye saldırıda bulunmuş ve yirmi dakikaya yakın süren bombardıman sonunda Ertuğrul Tabyası iki top isabeti almış ise de malzeme ve insan kaybı yaşanmamıştır. Seddülbahir'de ise birbirini takiben atılan iki merminin aynı noktaya isabet etmesi sonucu merkez cephaneliği ateş almış, 360 ağır top mermisi ile 11 ton barut infilak etmiştir. Bu patlamanın etkisi ile 5 subay ile 81 er şehit olmuştur.²⁰ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce uğradığı bu saldırı, Çanakkale bölgesinin önemi daha da arttırmış; İlk kez seferberlik sonrasında Çanakkale Boğazı'nın savunulması konusunda ciddi önlemlerin alınması gerektiği anlaşılmıştır. Çanakkale Boğazı'na yapılan 3 Kasım tarihli saldırıdan sonra savunma planları çerçevesinde bölgenin tahkim edilmesi, olağanüstü şekilde hızlanmıştır. Bir bakıma bu ilk saldırı, Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi için alarm niteliğinde olmuştur ve hızla Çanakkale'nin tahkimine başlanmıştır. Her ne kadar seferberlikle artsa da rutin seviyede olan ikmal işlerinin bu tarihten itibaren, bölgeyi olağan koruma seviyesinden çıkardığı; bir cephe olacak derecede yoğunlukla asker ve teçhizat açısından donatmak gerektiği görülmüştür. Teşkilât yapısında yapılan değişiklikler, hızla Gelibolu ve Anadolu yakasındaki ağır savunma yapılarının tekrar elden geçirilmesi yönündeki girişimler, askeri birliklerin bölgeye gönderilmesi yönündeki kararlar, 3 Kasım bombardımanının ardından Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi'nin acil seviyede hayata geçirmeye çalıştığı temel meseleler olmuştur. Nitekim 11 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Rusya, İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ederek fiilen I. Dünya Savaşı'na katılması,²¹ Çanakkale Boğazı'nın deniz yolu ile geçişleri engelleyecek önlemlerin alınmasını geciktirmiş ancak Çanakkale Boğazları'nın önemine vakıf olan

²⁰ Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa'nın 3 Kasım 1914 günü Başkomutanlık Vekâlet'ine gönderdiği rapor, **Atase Arşivinden Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşı'na Ait Belgeler**, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s.33.

²¹ **BOA**, İ.MMS,191/2_1-2'den aktaran **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2013, s.28-29.

Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi'ni Boğaz'ın güvenliğini sağlamaya yönelik muharebe araçlarının hızla bölgeye sevkine yöneltmiştir.

4 Kasım 1914 tarihinde 3'üncü Kolordu karargâhı Anadolu yakasına geçerek Çanakkale'deki Rum Okulu'na yerleştğinde, mevcut durumla ilgili ilk tespitlerini yapmıştır. Aynı gün Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda 3'üncü Kolordu Komutanlığı, Çanakkale Boğazı'nda amfibi harekâta maruz kalabileceği kıyı şeridinin çok geniş olması sebebiyle elde mevcut bulunan askeri birliklerin yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Kolordu, bölgede en az üç tümenin bulunması ve bunların da Saros, Gelibolu ve Eceabat bölgesine dağıtılması gerektiğini ilave etmiştir.

Ayrıca 3'üncü Kolordu 8'inci Tümen'in bölgeye gönderilmesini istemiştir. Buna istinaden 8'inci Tümen 23'üncü, 24'üncü Piyade Alayları ve 8'inci Alay'ın 1'inci ve 2'nci taburları ile tümen karargâhını 4 Kasım 1914'te Tekirdağ'a taşımıştır. 3'üncü Kolordu Komutanlığı 4 Kasım 1914 tarihinde birliklerine yayınlamış olduğu emirde, 9'uncu Tümen'in daha önce olduğu gibi kolordu kuruluşuna girdiğini ve Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın Boğaz'ın savunulması ile görevlendirildiğini bildirmiştir. Ayrıca Bolayır dâhil kara yönünden savunma için askeri tedbirlerin alınması kolorduya tevdi edilmiştir. Diğer yandan 9'uncu Tümen'in Rumeli yönündeki kıtaları Maydos müfrezesi adıyla Yüzbaşı İrfan'ın emir ve komutasına verilmiş ve Saz limanından Seddülbahir'e kadar kıyı kısmına görevlendirilmiştir. Bu müfreze idari yönden 9'uncu Tümen'e, askeri harekât ve emir komuta yönünden kolorduya bağlıdır ve 7'nci Tümen, Saz limanından Karaçalı'ya kadar kıyı kısmına memur edilerek Bolayır bu tümene bağlanmıştır. 9 Kasım 1914'te ise 27'nci Alay Komutanı'nın Maydos Müfrezesi Komutanlığı'na alınmasıyla boşalan alay komutanlığına 25'inci Alay 3'üncü Tabur Komutanı Binbaşı Şefik Bey görevlendirilmiştir. 9'uncu Tümen'in 12 Kasım 1914 tarihli emri ile 27'nci Alay, Maydos bölgesi Sağ Kanat Müfrezesi ismini almış ve 3'üncü Tabur'u ihtiyatta olmak üzere Ece Limanı ile Kabatepe arasının

gözetlenmesinden ve korunmasından sorumlu tutulmuştur. Başkomutanlık Vekâleti'nden 11 Kasım 1914 tarihinde verilen emir ile 3'üncü Kolordu karargâhı Gelibolu'ya gelerek Gelibolu Seyyar Jandarma taburu ile Bolayır'daki Ağır Topçu Taburu'nu emrine almış ve Koyun Liman'ından Karaçalı'ya kadar olan kıyıyı savunmakla sorumlu tutulmuştur. Diğer yandan 9'uncu Tümen yine Müstahkem Mevki emrine girecek ancak Müstahkem Mevki emrindeki birliklerle bağımsız olarak Müstahkem Mevki savunmasını ve Gelibolu Yarımadası'ndan Koyun Limanı-Değirmenler hattına kadar olan güney kısmı ile Anadolu kıyısını Akçay İskelesi'ne kadar çıkarmaya karşı savunmakla sorumlu tutulmuştur. Ayrıca 3'üncü Kolordu, 1'inci Ordu ve Müstahkem Mevki doğrudan Başkomutanlığa bağlanmıştır²². Bu emir üzerine Kolordu karargâhı 13 Kasım 1914'te Gelibolu'ya taşınmıştır. Bir yandan da tahkîmatı güçlendirme çalışmaları devam etmiştir. Bu amaçla Bolayır inşaat taburu Müstahkem Mevki Komutanlığı vasıtası ile 2 Aralık 1914 tarihinde Gelibolu'dan Kilitbahir'e sevk edilmiştir²³.

25'inci Alay 17 Kasım 1914 tarihli tümen emri üzerine Kumkale'den Eski İstanbul burnuna kadar olan sahil kesimini örtme görevini yapmak için Üvecik-Kumburnu-Geyikli-Mecidiye ve Mahmudiye birliklerini toplu olarak bulundurmuş ve Kırıkgöz deresi mansabbından Eski İstanbul burnuna kadar olan bu bölgeyi gözetlemek ve korumak için tertiplenmiştir²⁴.

Başkomutanlık tarafından 21 Aralık 1914'de 8'inci Tümen'in 4'üncü Ordu'yu kuvvetlendirmek için gönderileceği bildirilmiş ve 8 Ocak 1915 tarihinde 8'inci

²² *ATASE Arşivi*, Tarihçe Koleksiyonu, Kutu.2, Dos.20, Fih.1-24.

²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4619, Dos.48, Fih.3.

²⁴ *ATASE Arşivi*, Tarihçeler Katalogu, 25'inci Alay Dosyası, s.8.

Tümen'in 3'üncü Kolordu ile ilişiği tamamen kesilmiřtir²⁵. Bunun üzerine 8'inci Tümen yerine 19'uncu Tümen teşkil edilmiřtir²⁶.

9'uncu Tümen'in muharebe hazırlıkları Ocak 1915 itibari ile artmaya başlamış; bu kapsamda 26'ncı Alay'ın seferi kadro için eksik olan 210 askeri ve Tümen ihtiyatının eksikđi olan 1.000 ikmal askerinin gönderilmesini 22 Ocak 1915 tarihinde 3'üncü Kolordu'dan talep etmiş, Tümen de kendi mevcutları ile talim ve terbiye faaliyetlerine devam etmiřtir²⁷.

19'uncu Tümen, 1 şubat 1915 tarihinde 57'nci, 58'inci ve 59'uncu piyade alayları ile 2 taburlu bir topçu alayı, bir süvari bölüğü, bir istihkâm bölüğü, bir seyyar hastane ve bir ekmekçi takımından ibaret olmak üzere Tekirdağ'da 3'üncü Kolordu'ya bağlı olarak kurulmuřtur²⁸. Tümen'in, 9 şubat 1915 tarihinde 6'ncı Kolordu kuruluşundaki 72'nci ve 77'nci Alaylar ile 58'inci ve 59'uncu Alaylar değiştirilmiştir. Böylece seferberliğini tamamlayan kolordu Çanakkale Müstahkem Mevki ihtiyatını teşkil etmek üzere Eceabat'a intikal etmiřtir²⁹. Ayrıca harekât bakımından bölgedeki 9'uncu Tümen'in bağlısı 27'nci Alay ve bir mantelli obüsü ile bir dağ bataryası 19'uncu Tümen emrine verilmiřtir³⁰.

şubat ayında Çanakkale Boğazı'nda İtilaf donanmasında görülen hareketlilik yeni teşkilatlanmayı da beraberinde getirmiştir. Buna göre 15 şubat 1915 gününü takip eden süreçte Mehmet şefik Bey, Maydos bölgesi komutanı yapılmıştır. Bu yeni görevlendirmeye göre 1'inci Tabur'un büyük kısmı Ağıldere-Arıburnu gerisinde hâkim sırtlar gerisinde, icabına göre Kabatepe ve Anafartalar bölgesine karşı etki yapmak

²⁵ *ATASE Arşivi*, Tarihçe Koleksiyonu, Kut.2, Dos.20, Fih.1-26.

²⁶ Muharebe bölgesindeki hazırlıklar sürecinde gizliliğe büyük önem verilmiştir. Nitekim 22 Aralık 1914'de Menderes Müfrezesi sorumluluk alanında Bozcaada karşısına yerleştirilecek olan on iki santimetrelilik koşumsuz iki batarya topun gizlice sevkini yapılması ve bölgede şüpheli şahıslar var ise bunların çıkarılması istenmiştir. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4614, Dos.24, Fih.3.

²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4614, Dos.24, Fih.16.

²⁸ *ATASE Arşivi*, Tarihçe Koleksiyonu, Kutu.9, Dos.68, Fih.1-14.

²⁹ *ATASE Arşivi*, Tarihçe Koleksiyonu, Kutu.9, Dos.68, Fih.1-15.

³⁰ *ATASE Arşivi*, Tarihçe Koleksiyonu, Kutu.28, Dos.246, Fih.1-11.

üzere harekete hazır bulunacak şekilde, makineli tüfek bölüğü, Kabatepe gerisine gelmiştir. 2'nci Tabur Kabatepe'de, 3'üncü Tabur Kumtepe ile Kabatepe arasında Palamutluksırtı³¹ gerisinde vaziyete göre Kumtepe ya da Kabatepe'ye karşı harekete hazır bulunmuştur. Dağ bataryası Kavaktepe'de harekete hazır bulunmuş, düşmanın hareket istikametine göre gösterilen mevzileri tutmuştur. Sahrâ bataryası ise 3'üncü Tabur gerisinde gösterilen yerde kalmıştır. 6'ncı Kolordu Komutanlığı tarafından 23 Şubat 1915 tarihinde 77'nci Alay'ın Çanakkale'ye gönderileceğine dair emir verilmiş ve buna istinaden alay aynı gün intikale başlayarak 24 Şubat 1915 tarihinde Eceabat'a ulaşmıştır³².

57'nci Alay'a 22 Şubat 1915 tarihinde garnizonda sancak verilmiş ve 23 Şubat 1915 tarihinde vapurla Çanakkale'ye hareket etmiştir. Alay 25 Şubat 1915 tarihinde Eceabat'a gelerek ordugâha intikal etmiştir. Bu tarihten itibaren kara muharebeleri başlayana kadar yaklaşık bir ay boyunca eğitim ve tatbikatlar gerçekleştirmiştir³³.

25 Şubat 1915'te 19'uncu Tümen, Maydos'a gelmiştir.³⁴ 27'nci Alay, gereğinde bu tümenin emrine girmek üzere Rumeli yönündeki 9'uncu Tümen kıtaları harp icabı 19'uncu Tümen emrine verilmiştir. 27 Şubat günü 19. Tümen emri ile 27'nci Alay, 3'üncü Tabur Kirte'ye gönderilerek 26'ncı Alay emrine girmiştir.³⁵ Bu tarihten itibaren 27'nci Alay kıyı gözetleme görevine ve tatbikatlarına devam etmiştir.³⁶

25'inci Alay, 25 Mart 1915 tarihli tümen emri üzerine 25/26 Mart tarihinde Eceabat bölgesine geçmiş, Kabatepe'den Kumdere mansabının kuzey-doğusundaki tepeye (hariç) kadar olan kısmı 2'nci tabur (Palamutluk, Dörtçamlar ilerisinde) ve bu tepeden Saritepe burnuna (hariç) kadar olan kısmında 3'üncü taburu ile bölgeyi

³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.7-5026, Dos.28, Fih.1-7.

³² *ATASE Arşivi*, Tarihçeler Katalogu, Kutu.28, Dos.246, Fih.1-11.

³³ *ATASE Arşivi*, Tarihçeler Katalogu, Kutu.7, Dos.58-A, Fih.1-20.

³⁴ *Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri*, C.I, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s.35.

³⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.7-5026, Dos.28, Fih. 1-8.

³⁶ *ATASE Arşivi*, Tarihçeler Katalogu, 25'inci Alay Dosyası, s.9.

korumak için tertiplenmiştir.³⁷ 1'inci taburu, makineli tüfek bölüğü ve istihkâm taburu ise Eğertepe-Kayaltepe hattının kuzeyindeki çiftlik bölgesinde ihtiyat olarak ordugâh kurmuştur.³⁸

25 Mart 1915 tarihinde gönderilen Tümen emri ile 27'nci Alayın konuşlanmasında ise alayın makineli tüfek bölümünün yarısı ile birlikte Bursa Jandarma Taburu ve bir istihkâm takımı ve iki kısım süvari ve Kabatepe'de bulunan batarya ve Nordenfelt Şefik Bey komutasında olmak üzere Koyun Limanı ile Kabatepe'ye kadar sahil mıntıkasında düşmanın ihracına mâni olacak şekildedir. Ayrıca bir müfreze, Tursun ile Ece Limanı arası, Anafarta, Kocadere, Kabatepe'nin doğu kısımlarında birer tabur bulundurması ve bunları seri şekilde takviye edebilecek tertibat alması ve cebel bataryasının birini Kocaçimen eteklerinde diğerini ise her noktaya sevk edebilecek şekilde bulundurması istenmiştir³⁹. Diğer yandan bu emirde kıta kumandanlarının son derece soğukkanlı olmaları, ellerindeki ihtiyatı vaktinden önce yaymamaya ve elden çıkarmamaya dikkat etmeleri istenmektedir⁴⁰. Bu emirden hareketle 27'nci Alay konuşlanmaya başlamıştır. Ancak alınan ilk tertibata dair 9'uncu Tümen ile fikir ayrılıkları göze çarpmaktadır. Nitekim Tümen'den yazılan raporda 27'nci Alay'a “İhtiyat taburlarınızı çok şîmale aldınız” uyarısında bulunulmuş ve bu durumun gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır:

*“Gerektiğinde Kocaçimen Dağı'na ve hatta Kabatepe'ye yetişmenin güç olacağı bu nedenle Küçük Anafarta'daki taburun Büyük Anafarta'ya alınması ya da Kocadere ile Büyük Anafarta arasında Kocaçimen gerisinde bulundurulmasının uygun olacağı belirtilmiştir.”*⁴¹

³⁷ ATASE Arşivi, Tarihçeler Katalogu, 25'inci Alay Dosyası, s.9.

³⁸ ATASE Arşivi, Tarihçeler Katalogu, 25'inci Alay Dosyası, s.9.

³⁹ ATASE Arşivi, BDH Kls.4836-65, Dos.H-10, Fih.1-28.

⁴⁰ ATASE Arşivi, BDH Kls.4836-65, Dos.H-10, Fih.1-28a.

⁴¹ ATASE Arşivi, BDH Kls.4836-65, Dos.H-10, Fih.1-32a.

25'inci Alay 25 Mart 1915 tarihli tümen emri ile Eceabat'a geçerek Kumderemansabbının kuzey doğusuna kadar olan kısımda 2'nci Tabur ve bu tepeden Saritepe burnuna kadar olan kısımda 3'üncü Tabur ile tertiplenmiştir. 77'nci Alay tümenden verilen emir üzerine 28 Mart 1915 tarihinde Sarafim'den hareket ederek Kilya Limanı'na gelmiş ve vapurla Nara iskelesine çıkarılmıştır. Buradan da Çanakkale kuzey doğusundaki sırtlara gelerek ordugâha girmiştir. Ancak kısa süre sonra verilen emir ile yeniden Kilya'ya hareket ederek Maltepe'ye gelmiş ve kara muharebeleri başlayana kadar burada eğitim ve tatbikat ile meşgul olmuştur⁴².

27'nci Alay komutanı Şefik Bey, 28 Mart tarihli raporunda alayının tertibatını detaylı olarak aktarmış ve Alay karargâhının Küçük Anafarta'da olduğunu bildirmiştir. Ancak bu konuşlanma tarzına 9'uncu Tümen'in itirazını bildiren ikinci emir 30 Mart tarihinde gönderilmiştir.⁴³ Bunun üzerine aynı gece Şefik Bey gerekçelerini yine sıralamış ve bu sefer Arıburnu'nun ayrılmaz bir bütün olarak düşünülmesi gerektiğini açıklamaya çalışmıştır⁴⁴. Ancak Tümenin *"Verilen emirlerin icrası matluptur. Müteala'a ve muharebe ile emirlerin te'hir-i icrasını bir daha görmek istemem"* şeklindeki cevabı, bu fikir ayrılığını sona erdirmiştir⁴⁵. 8 Nisan 1915 tarihindeki Tümen emri ile 27'nci Alay bir taburu hariç tutulmak sûretiyle makineli tüfek bölüğü ve cebel bataryasıyla Maydos'un batı kısmındaki Zeytinlik civarında çadırli ordugâhta bulunacak ve Alay kumandanı ordugâh kumandanı görevini de yürütecektir⁴⁶.

5'inci Ordu Komutanlığı görevine başlamak üzere 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Liman von Sanders, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir. Gerek bu durum gerekse gelişinin ilk haftasından itibaren bölgede aldığı ve almayı düşündüğü düzenlemeler, kendisinin büyük ölçüde İngiliz çıkarmasını Saros Körfezi ile Anadolu kıyılarında

⁴²ATASE Arşivi, Tarihçeler Katalogu, Kutu.28, Dos.246, Fih.1-13.

⁴³ATASE Arşivi, BDH Kls.4836-65, Dos.H-10, Fih.1-33.

⁴⁴ATASE Arşivi, BDH Kls.4836-65, Dos.H-10, Fih.1-35-1.

⁴⁵ATASE Arşivi, BDH Kls.4836-65, Dos.H-10, Fih.1-35-2.

⁴⁶ATASE Arşivi, BDH Kls.4836-65, Dos.H-10, Fih.1-70a.

beklediğini göstermiştir. Nitekim kara muharebesi öncesindeki birliklerin konuşlanması da buna göre yapılmıştır. 5'inci Ordu Meriç ağzından Anadolu yakasında Akçay iskelesine kadar uzanan kıyıyı gözetleme ve savunma amacıyla tertiplenmiştir. Ordu karargâhı ve bağlıları Gelibolu'da; Bağımsız Süvari Tugayı, Bolayır doğusunda Enez'e kadar olan kıyı kesiminde gözetleme ve örtme ile görevlendirilmiştir. 5'inci Piyade Tümeni, takviyeli bir taburu Kocaçimen dolayında, kalan büyük kısmı Eksamil-Kavak kesiminde toplu durumda görev için yerini almıştır. 3'üncü Kolordu karargâhı Gelibolu'da olmak üzere Bolayır'dan başlayarak Gelibolu Yarımadası'nı korumakla görevlendirilmiştir. 7'nci Tümen karargâhıyla Gelibolu'da kuruluş ve emrindeki jandarma ve diğer birlikleriyle Bolayır hizasından Deliyani Limanı (hariç) Koyun Liman'ı (dâhil) arası Gelibolu seyyar jandarma taburunca gözetlemekte, Koyun Liman'ı (hariç) Ağıldere (hariç) bölgesinde, 77'nci Alay'ın bir taburunca görevlendirilmiştir. 19'uncu Tümen ordu genel ihtiyatı olarak Bigalı bölgesinde konuşlanmıştır. 9'uncu Tümen Ağıldere'den (dâhil) Gelibolu Yarımadası kıyılarını korumakla görevlendirilmiştir. 15'inci Kolordu karargâhıyla Anadolu yakasında Kalvert Çiftliği'nde konuşlanmıştır. 3'üncü Tümen 32'nci, 46'ncı alay ve topçu taburları ile Sarıçalı dolayında, 31'inci Alayı ve diğerleri Halileli-İntepe ve Kumkale bölgesinde; 39'uncu Alay'ı Çıplak-Yenişehir-Yeniköy bölgesinde olup gerektiğinde Truva harabesi-Menderes çayı doğusunda savunma düzeni alması için görevlendirilmiştir. 11'inci Tümen, 32'nci Alay, 127'nci Alay ve topçu birlikleriyle İntepe'de mevzilenmiş olup, bağlılarıyla Pınarbaşı çevresinde konuşlanmıştı. 126'ncı Alay Mahmudiye Üvecik'te, 127'nci Alay ise Geyikli doğusunda konuşlanmıştır⁴⁷ ve bu teşkilat yapısında ve konuşlanmasında önemli değişimler yaşanmadan Çanakkale kara muharebeleri başlamıştır.

⁴⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, II. Kitap, s.7-8.

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız süreç, aslında Osmanlı Ordusu'nun karar vericilerinin gerçekleştirilmesi düşünülen savunma planı çerçevesinde bir görev tanımı ve dağılımını esas alarak birliklerin nerede ve nasıl konuşlanması gerektiğini, yayınladıkları direktif ve emirlerle şekillenen bir askeri yapıyı ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir.

Çalışmada, bölgedeki bu askeri yapılanmanın bu denli ayrıntılı bir şekilde ele alınmasında, ikmalin sınırlarının; birliklerin coğrafi dağılımının, ikmalin boyutunun; ne kadar birliğe ikmal yapılacağının ve ne derecede ikmal yapılacağının, anlaşılabilmesi ve tezin oturacağı ana eksenin belirlenmesinde temel teşkil etmesidir.

3. Çanakkale Bölgesinde İlk Muharebeler

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması üzerine Çanakkale Boğaz girişindeki tahkimatların 3 Kasım 1914'te bombardıman edilmesi Boğazlar bölgesindeki önemi daha da arttırmıştır. Bu noktadan hareketle Osmanlı Devleti'nin 11 Kasım 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'na girmesi ile Çanakkale Cephesi'nin açılmasına giden süreçte başlamıştır. Nitekim bu kapsamda 19 Şubat 1915-25 Nisan 1915 tarihleri arasındaki bazı muharebeler ana hatları ile şu şekildedir:

19 Şubat 1915 tarihinde İngiliz ve Fransız filosu 12 zırhlı ve kruvazörüyle Çanakkale önlerine gelerek saldırı düzenine geçmişlerdir. Yedi buçuk saat süren muharebede İtilaf kuvvetleri, uçaklarını da etkin olarak kullanarak binden fazla mermi atmışlardır.⁴⁸ Buna karşılık Türk tarafı Orhaniye ve Ertuğrul tabyalarından 38 mermi ile karşılık verebilmiştir. Gün boyunca Orhaniye Bataryası komutanı da olmak üzere⁴⁹ 1 Alman subayı ölmüş, 1 subay ve 2 er şehit, 11 yaralı verilmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa'nın 19 Şubat 1914 günü Başkomutanlık Vekaleti'ne gönderdiği rapor, **Atase Arşivinden Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşı'na Ait Belgeler**, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl: 63, Sayı: 132, Ankara 2014, s.108.

⁴⁹ G.Şanlıtop, **Cepheden Cepheye Bir Ömür**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.166.

⁵⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, V.Cilt, I.Kitap, s.98-99.

25 Şubat 1915 tarihinde Saat 7.30'da 8 İngiliz gemisi ve 4 Fransız gemisi Çanakkale Boğazı'na doğru hareket etmiştir. İtilaf donanması saat 09.45'te savaş düzenine geçmiştir. İlyas Burnu fenerinden 10.600 metre lodos yönünde demirleyen Queen Elizabeth gemisi, saat 10.13'te Seddülbahir tabyasına ateşe başlamıştır. Gün boyu devam eden muharebeler esnasında Orhaniye bataryası ancak bir mermi atabilmiştir. Ertuğrul bataryası ise öğlene kadar düşman gemilerinin yoğun topçu ateşine maruz kalmış olmasına rağmen 74 mermi atışı yapmıştır. Bugün yapılan muharebeler sonunda giriş tahkimatının zayıf yanlarının güçlendirilmesi gerekliliği daha da hissedilmiştir.

3 Mart 1915 tarihinde Albion, Prince George ve Triumph gemileri saat 13.00'ten 13.50'ye kadar Halileli bölgesindeki bataryaları ateş altına almıştır. Muharebe gemileri, saat 18.10'a kadar Dardanos'a uzaktan ateş ederken Halileli bölgesindeki bataryalarla da ateş muharebeleri yapılmış ve saat 18.20'de ateş keserek Boğaz'dan çekilmiştir. Bu muharebede 1. Obüs Bataryasından 1 subay şehit olmuş, on bir er yaralanmıştır.⁵¹

5 Mart 1915 tarihinde Queen Elizabeth ve onu koruma görevi alan Prince George muharebe gemisi, öğleye doğru Kabatepe'nin 2,5 mil lodos yönünde yerlerini almışlardı. Saat 12.15'te, Yıldız Tabyası gerisine atılan top mermisiyle başlayan muharebe hava kararınca kadar devam etmiştir. Saat 18.00'de Boğaz girişinde bir muharebe gemisiyle, birkaç torpido bırakılmıştır.⁵²

6 Mart 1915 tarihinde Birleşik Filo tarafından gündüz yapılan başarısız harekâtı gece harekâtı izlemiştir. Amethyst hafif kruvazörü ve muhriplerin koruması ve Ocean ile Majestic muharebe gemilerinin desteği altında mayın arama-tarama faaliyetleri 6/7

⁵¹Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V.Cilt, I.Kitap, s.120-121.

⁵²Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, I. Kitap, s.128-129.

Mart gecesi yapılmaya çalışılmış ancak, mayın hatlarını koruma bataryalarının yoğun ve etkili ateşleri altında başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵³

7 Mart 1915 tarihinde dört muharebe gemisinden oluşan Fransız tümeni Boğaz'a girmiştir. Saat 11.00'de harekât başlamış, saat 12.00'de İngiliz muharebe gemileri de dahil olmuştur. Saat 15.00'te ise İngiliz-Fransız muharebe gemilerinin ateş kesmesi ile muharebe sona ermiştir. Muharebede Agamemnon ve Lord Nelson'a ateş isabeti sağlanarak hasar verdirilmiştir.⁵⁴

9 Mart 1915 tarihinde sabah hava sisli, deniz durgun, hafif lodos esmektedir. Öğleye doğru Irresistible ve Prince George muharebe gemileri Boğaz'a girmiştir. Saat 15.00'te sis yoğunlaşmış, topçu taburu Seddülbahir'i bombardıman eden gemilere zaman aralıklarıyla ateş etmiştir. Birleşik Filo saat 16.30'da ateş keserek çekilmiştir.⁵⁵

13 Mart 1915 tarihinde yapılan Boğaz muharebesinde Türk topçusu, 369 mermi sarf etmiştir. Gece de süren harekâta Boğaz'a giren mayın tarama filosunu korumakta olan Amethyst hafif kruvazörü, gece 00.30'da Dardanos ve Kepez ışıldıklarını ateş altına almışlardır. Gemiler Türk bataryalarının karşılık vermesi üzerine geri çekilmiştir. Birleşik Filo, çoğu Amethyst kruvazörü de olmak üzere, toplam 27 ölü 43 yaralı vermiştir. Türk tarafında ise iki top kürsüsünün ön ayakları kırılmıştır.⁵⁶

17 Mart 1915 tarihinde Queen Elizabeth gemisinde bir toplantı yapılmıştır. Birleşik Filo Komutanı De Robeck, Kurmay Başkanı Keyes, Limni Üs Komutanı Wemyss, Fransız Filo Komutanı Guepratte, Akdeniz Bağlaşık Kuvvetleri Komutanı Hamilton, Fransız Doğu Sefer Kuvveti Komutanı De Amade'nin katıldığı toplantıda 18 Mart günü gerçekleştirilecek taarruz planı karara bağlanmıştır.⁵⁷

⁵³Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, I. Kitap, s.131.

⁵⁴Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, I. Kitap, s.133.

⁵⁵Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, I. Kitap, s.136-137.

⁵⁶Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, I. Kitap, s.143-144.

⁵⁷Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları, Hazırlayanlar: Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s.157.

18 Mart 1915⁵⁸ tarihinde güneş doğmadan Yüzbaşı Serno ve Deniz Kurmay Yüzbaşı Schneider Bozcaada yönünde keşif için havalanmıştır. Truva harabeleri üzerine gelindiğinde, ortalık aydınlanmış ve Bozcaada doğrultusu iyice görülmeye başlamıştır. Muharebe gemilerinin Çanakkale Boğazı'na doğru ilerledikleri görülmüştür. Bunun üzerine Yüzbaşı Schneider gerekli gözetlemeyi yaparak zaman kaybetmeden geri dönmüştür. Saat 10.30'da altısı ileride ve dördü geride olarak on muharebe gemisinin Boğaz'a doğru ilerlemekte olduklarını kıyı gözetleme postaları bildirmiştir. Saat 11.00'e doğru Seddülbahir yönünden savaş gemileri görülmeye başlamıştır. En önde Triumph, bunu sırayla Agamemnon, Lord Nelson, Queen Elizabeth, Inflexible, Prince George muharebe gemileri izlemekteydi. Saat 11.15'te Triumph, Halileli sırtlarına ilk mermiyi atmış, İtepe'deki bataryalar buna karşılık vermeye başlamıştır. Saat 11.30'da dört Fransız gemisi de boğaza girmiştir. Böylece Çanakkale Boğazı'nın içinde altısı İngiliz ve dördü Fransız olmak üzere 10 muharebe gemisi girmiştir. Saat 11.45'te Queen Elizabeth'in bir mermisi Çanakkale gümrük binası arkasına düşerek yangın çıkarmıştır. Saat 12.20'de Çimenlik Tabyası cephaneliğine bir mermi isabet etmiş, dumansız barut hartuçlarını tutuşturmuştur. Saat 13.20'de Anadolu Hamidiye Tabyası ateşe başlayarak Karantina hizasında bulunan ve Dardanos'a yaklaşmak isteyen Fransız Bouvet muharebe gemisini ateşe almıştır. Saat 14.00'te Anadolu Hamidiye Tabyası tarafından ateş altına alınan Bouvet muharebe gemisinde birkaç isabet görülmüştür. Sonra birdenbire hafif bir duman yükselerek gemi yana yatmaya başlamıştır. Bouvet üç dakika sonra batmıştır. Saat 15.15'te Namazgâh kışlasına düşen bir mermi, kışlanın çatısını uçurmuş, uzun ve boğucu bir siyah duman ve alev sütunu yükselmiştir. Saat 16.30'da Irresistible iskele yönüne yatmış ve duman içinde kalmıştır. Saat 18.00'de Düşman gemileri yavaş yavaş çekilmeye başlamış ve böylece akşama kadar süren Boğaz Muharebe'sinde ateş kesilmiştir. Gün boyu devam eden muharebelerde Türk tarafı şehit

⁵⁸ 18 Mar 1915 Deniz Muharebesinin safhalarında kaynaklar arasında farklılıklar görülmektedir. Buraya Türk kaynakları esas alınarak aktarılmıştır.

ve yaralı olarak toplam 79 kayba uğramıştır. Almanların kayıpları, ölü ve yaralı olarak 18'dir. Böylece iki bağlaşıklık devletin toplam kaybı 97'dir. Birleşik filonun ise Bouvet, Ocean ve Irresistible gemileri batarken, Inflexible, Golva, Suffren ve Agamemnon gemileri savaş dışı kalmıştır. İnsan kaybı ise 800'ü bulmuştur.⁵⁹

25 Nisan 1915 tarihinde Müttefikler, Seddülbahir ve civarındaki koylara, Arıburnu'na ve Fransızlar ise Kumkale'ye oyalama çıkarması yapacaklardı. Çıkarma ihtimaline karşı Türk tarafı ise şu şekilde konuşlanmıştı; Yarımada'nın güneyi, Albay Halil Sami komutasındaki 9'uncu Tümen'in, yine Yarbey Kadri Bey, komutasındaki 26'ncı Alay'ı tarafından savunuluyordu. Alayın sorumluluk sahası Kum Tepe'nin hemen kuzeyindeki Çam Tepe'den başlayarak, güneyde Kereviz Dere'ye kadar uzanıyordu. Yarımada'nın kuzeyinde ise yine 9'uncu Tümen'e bağlı Yarbey Şefik Aker komutasındaki 27'nci Alay'a tarafından üstlenilmiştir. Alay'ın sorumluluk bölgesi güneyde Çam Tepe'den başlıyor, kuzeyde Büyük Anafartalar Azmak Dere ağzına kadar uzanıyordu. 12 km'lik bu sahil şeridi, alayın Binbaşı İsmet komutasındaki 2'nci Taburunca savunuluyordu. Kumkale'de ise 31'inci Alay'a bağlı 2'nci Tabur kuvvetleri konuşlanmıştı. Ancak buradaki 6'ncı Bölük kuvvetleri, diğer çıkarma sahillerinden farklı olarak 2 adet ağır makineli tüfeğe sahipti. Kumkale sahili 25 Nisan günü karaya çıkacak 3.000'den fazla Fransız askerine karşı, ihtiyat kuvvetlerinin yetişeceği 2 saat zarfında toplam 240 Türk askeri tarafından savunulmuştur.⁶⁰ Düşman kuvvetlerinin taarruz planı ise şu şekildeydi: Asıl kuvvetler, iki bölgeye- Kabatepe ve Seddülbahir kıyılarına- çıkarılacak, kuvvet çoğunluğu az bir farkla Seddülbahir kesiminde bulunacaktı. İki tünden kurulu ve Anzak adıyla bilinen Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu; Kabatepe dolaylarından ilk hedef olarak Conkbayırı-Kocaçimen Tepesi hattını ele geçirecek, buradan Maltepe üzerine ilerleyerek yarımada'yı kuzeye karşı tıkayacak ve Kilitbahir Platosu'na taarruz için hazırlanacaktı. Seddülbahir bölgesine

⁵⁹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, V. Cilt, I. Kitap, s.185-188.

⁶⁰ G. Göncü, Şahin Aldoğan, **Siperin Ardı Vatan**, MB Yayınevi, İstanbul, 2006, s.32-35.

Çıkarılacak asıl kuvvetlerin birinci kademesini, pekiştirilmiş 29'uncu İngiliz Piyade Tümeni teşkil edecek ve ilk hedefi Alçıtepe idi. Fransız Tümeninden bir tugay muharebe grubu Kumkale'ye ıkarılacaktı. Bu harekât 48 saat süreli olup görevi Türk savunmasının kanat kuvvetlerini yerlerine bağlayarak Türk topularının Kumkale'ye kaydırılmalarını önlemek hedeflenmiştir. Böylece başlayan Çanakale Kara muharebeleri sekiz aydan fazla sürecekti.

B. Çalışmada Kullanılan Temel Kaynakların Tahlili

Arşivler

Çalışmanın askeri bir konu olması nedeniyle ana eksenini ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt) arşivi oluşturmuştur. Bu arşivde yaklaşık 6 yıllık sürede 241 klasör ve 7.000'den fazla belge incelenmiştir. Bu belgelerin önemli bir bölümünü ikmalî yapılan malzemelere dair telgraflar, ordu emirleri, birliklerin talepleri, menzîl hizmetlerine dair emirler oluşturmaktadır. Tüm bu geniş belge bütününe rağmen ATASE'nin I. Dünya Harbi katalogunun kaba tasnif olması ve arşiv kanunun sınırlayıcı hükümleri gibi gerekçeler nedeniyle çalışmamızı belgelerin el verdiği ölçüde şekillendirmeye çalıştık. Çalışmamızın muhteviyatı nedeniyle ikincil öneme sahip Kızılay arşivinden de geniş ölçüde faydalanılmıştır. Bu arşivde daha çok sağlık faaliyetlerinin ikmalî ve bölge halkının yardımlarına dair belgelere ulaşılmıştır. Çalışmanın içeriği nedeniyle bu iki arşive göre görece daha sınırlı belge sağlamasına rağmen Başbakanlık Osmanlı Arşivinden de faydalanılmıştır. Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde konumuza dair sınırlı kaynak olmasına rağmen Çanakale Boğaz muharebelerine dair bir harp ceridesinden doğrudan faydalanılmıştır. Ayrıca ilgili kurumun görsel arşivinde tarama yapılmış olmasına rağmen sınırlı evraka ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivinde tarama yapılmış olmasına rağmen çalışma dönemi ve içeriğine dair belgeye rastlanamamıştır.

Resmi ve Süreli Yayınlar

Resmi yayın noktasında ilk öne çıkan çalışmalar emirname, nizamname ve talimatnamelerdir. Bu belgeler ile ordu yapısı ve işleyişine dair kavramsal yapı şekillendirilmeye çalışılarak açıklanmaya çalışılan dönemin temel gerçeklikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Süreli yayınlarda ilk akla gelen gazete ve dergiler olmasına rağmen dönemin sansür politikası nedeniyle bu kaynaklarda çok sınırlı bilgilere rastlanmıştır. Buna rağmen Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yayınlamış olduğu Mecmua ve kurumsal dergiden önemli oranda istifade edilmiştir.

Anılar ve Telif Yayınlar

Çanakkale Cephesi'nin ikmal faaliyetlerine dair inceleme eser türü çalışmalar ilk olarak 1930'lu yıllarda yazılan makale ve kitap türü eserler ile başlamıştır. Bu çalışmalar konunun bir bölümündeki bir alt başlığa dair kısa bilgileri içermesine rağmen ilk örnekler olmasına nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Buradan başlayan çalışmalar günümüze kadar artarak devam etmiş olsa da sınırlı kalmaları, kaynakların bütüncül incelenmemesi, arşivin bu çalışmalar ile bütüncül olarak birleştirilmemesi gibi sınırlılıklar nedeniyle konu genel bir çerçevede incelenememiştir.

Anı ve günlük türü eserlerin tamamı incelenmiş, bu kaynakların sağlamış olduğu bilgi arşiv belgeleri ile teyit edilmeye çalışılmış mümkün olmaması durumunda ya da belgeler ile örtüşmeyen bilgiler dipnotlar ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı'nda zaferle sonuçlanacak muharebelerin yaşandığı Çanakkale Cephesi'nde; ikmalin sınırlarının ve boyutunun ne olduğu? Söz konusu sınırlar ve büyüklükteki bir ikmalin nasıl yapıldığı? İkmalin kaynaklarının neler olduğu? Bu kaynaklarda müttefiklerin ya da diğer ülkelerin etkisinin olup olmadığı?

Devletin geçmiş ikmal birikiminin katkısının bulunulup bulunmadığı? Moral ve motivasyon ikmalinin bütünün içerisinde ne anlam ifade ettiğı ve nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığı? ve nihayetinde genel anlamda ikmalin Çanakkale Cephesi'nin başarısındaki rolünün ne olduğı? Gibi sorulara, ulaşılabilen, başta ATASE-241 klasör ve yaklaşık 7.000 belge incelenmiştir-olmak üzere Kızılay ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile konuyla doğrudan ilgili kütüphane malzemesinin tarafımıza sağlamış olduğı yeterlilikler ölçüsünde ve akademik kabuller doğrultusunda, mevcut malzemedен hareketle cevaplar bulunmaya çalışılacaktır.

I. BÖLÜM

MENZİL TEŞKİLATI

1. 5'inci Menzil Teşkilatının Kuruluş ve İdari Yapısı

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girme ihtimali karşısında, seferberliğin ilanıyla birlikte, daha önce Almanya'dan alınan ve Balkan Savaşı'nda uygulanamamış olan 1911 tarihli Menzil Hizmetleri Yönetmeliği'ndeki menzil teşkilatı yeniden ele alınmıştır.⁶¹ Doktrinel açıdan, menzil müfettişlikleri bir muharebe ya da muharebe destek formasyonunun aksine bir hizmet destek teşkilatıydı ve herhangi bir yapısal muharebe kabiliyetine sahip değildi. Bu sistem, cephedeki muharip komutanların harekâta ve taktik meselelere yoğunlaşmasını sağlıyor, tedarik meselesini ise geri hizmet birlikleri yapıyordu. Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi, en üst lojistik komutanlığı olarak 5 Ağustos 1914'te İstanbul'da Menzil Genel Müfettişliği'ni kurmuştur. Bu genel müfettişlik, imparatorluğun ikmal kaynaklarını stratejik düzeyde komuta etmiştir.⁶² Ayrıca Menzil Genel Müfettişliği, idari olarak da Başkomutanlık ile Ordu Komutanlıkları arasında koordinasyonu sağlamıştır.⁶³

Harbin başlangıcında Çanakkale bölgesindeki birliklerin tüm ikmal maddelerinin günlük ihtiyacı, ortalama olarak, 150 ton olmasına rağmen 18 Mart 1915 sonrası Çanakkale Boğazı'nın amfibi harekât açısından bir tehdit alanı olarak görülmesi ve buraya asker ikmalinin hızla artması, bölgede önce askeri, sonra da geri hizmet faaliyetlerini yeniden yapılandırmasını beraberinde getirmiştir.⁶⁴ Bu amaçla Menzil teşkilatı kısmen diğer orduların menzillerinden, kısmen de yeniden yapılandırmak

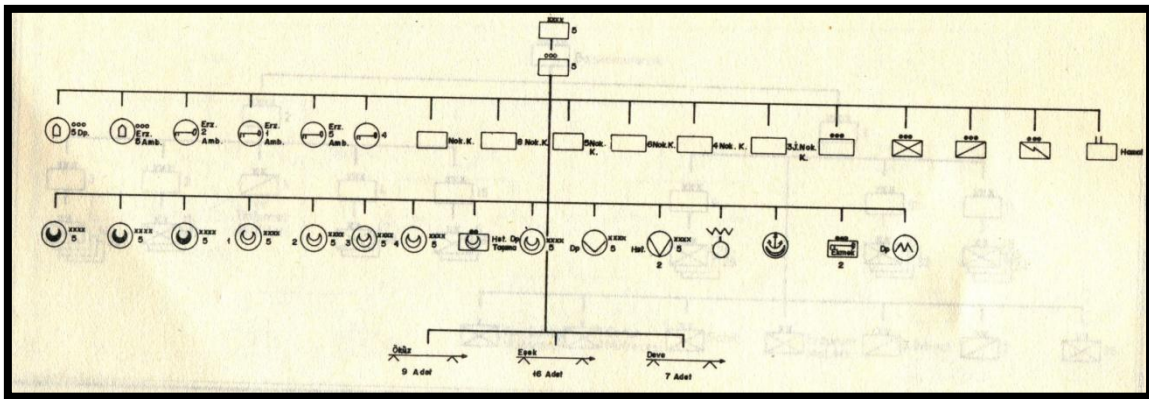
⁶¹Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt I. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Ankara, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 227.

⁶²E. J. Erickson, *Gelibolu Osmanlı Harekâtı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 286.

⁶³A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu ve Civarı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* (95 nci Yıl Özel Sayısı) s. 44; Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s.277.

⁶⁴Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt III. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Ankara, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 484.

sûretiyle oluşturulmuştur.⁶⁵ Bu kapsamda Çanakkale bölgesindeki ordu yapılanmasında olan 1'inci ve 2'nci Ordu birliklerinden önemli destek alınmıştır. Buna göre 5'inci Menzil Müfettişliği kuruluşunda üçü 1'inci Ordu'dan, ikisi 2'nci Ordu'dan ve birisi de Biga'dan olmak üzere 6 menzil kumandanlığı teşkil edilmiştir. Haber verme, yazışma merkezi, olarak ikisi 1'inci Ordu'dan ve ikisi 2'nci Ordu'dan olmak üzere 4 merkez oluşturulmuştur. 1'inci Ordu'dan her biri 500 yataklı 3 menzil hastanesi ve her biri 150 yataklı 5 seyyar hastane, Menzil teşkilatının sağlık ayağını oluşturmuştur. Ayrıca sıhhiye şubesi tarafından 3.000 yataklı merkez depo kurulmasına karar verilmiştir. Arabacıları ve 100 koşum hayvanıyla birlikte 50 hasta arabasından oluşan bir nakliye müfrezesi, Genel Karargâh 4. Şube tarafından kurulmuştur. Birisini 2'nci Ordu; diğerini Genel Karargâh batarya şubesi olmak üzere 2 hayvan hastanesi teşkil edilmiştir. İkisini 1'inci Ordu, birini 2'nci Ordu olmak üzere 3 cephane kolu oluşturulmuştur. 1 hastane gemisi, 7 menzil iâşe kolu ki bunlar 1'inci Ordu'nun tahsis ettiği 19-25'inci kollardır. Bunun dışında bir menzil iâşe kolu Biga'da hazır hale getirilmiştir. Menzil Genel Müfettişliği ile 4. Şube ortak olarak 16 merkep kolu oluşturmuştur. Hamal idaresinden sorumlu 6 görevli atanmış ve 4'üncü Kolordu tarafından 5 deve kolu ve 1 mekkâre kolu verilmiştir.⁶⁶

Tablo-1: 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği Kuruluşu (27 Mart 1915)

⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls.1374, Dos.26, Fih.5.

⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH Kls.1374, Dos.26, Fih.5-1.

25 Mart 1915 tarihinden itibaren teşkil edilmeye başlayan 5'inci Menzil Müfettişliği'nin idari kadrosu ise Başkomutanlık'ın 27 Mart 1915 tarihli tebliğatı ile 5'inci Ordu Karargâhı'nın konuşlandığı Gelibolu'da kurulmaya başlamıştır. Buna göre 5'inci Menzil Müfettişliği'ne Miralay Ali Bey, Kurmay Başkanlığına ise Yüzbaşı Muzaffer Bey atanmış; kısa süre sonra ise menzil müfettişliği görevine Miralay Sadık Sabri Bey, yardımcılığına Mehmet Ali Bey getirilmiştir. Kurmay Başkanlığı'na ise Muzaffer Bey atanmıştır. Bu idare heyeti muharebelerin sonuna kadar görev yapmıştır.⁶⁷

5'inci Menzil Müfettişliği 25 Mart 1915 tarihi itibari teşkil edilmeye başlamış olmasına rağmen yetişmiş personel ihtiyacını Mayıs 1915 tarihinde dahi tamamlayamamıştır. Bu amaçla 22 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne yazdığı yazıda 5'inci Ordu Komutanlığı menzil kumandanlığında görev alan personelin tecrübeli olmadığını, önemli bir bölümünün 1'inci ve 2'nci Ordu Menzil personeline oluşturulmasını belirterek bu durumun giderilmesi için doğrudan personel talebinde bulunmuştur. Buna göre 1'inci Menzil Cephane Park Kumandanı topçu Binbaşı Hüseyin Bey, 2'inci Menzil idaresinde tabur kâtibi Nuri Azmi, Yüzbaşı Cemil, sivil kâtip Habil Efendi, Vardar Ordusu idare heyetinden emekli İstanbul'da topçu Albayı Osman Bey'in görevlendirilmesini talep etmiştir.⁶⁸ Bu şekilde 5'inci Menzil Müfettişliği kuruluş çalışmalarını kısa sürede deneyimli personel desteği ile güçlendirmeye çalışmıştır.

1.1. 5'inci Menzil Müfettişliği'nin Hat ve Sınırları

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı sonrasında Çanakkale bölgesi ve mücâvir alanlarının askeri idaresi 1'inci ve 2'nci Ordu'ya aitti. Bu nedenle bu alanlardaki menzil faaliyetleri de ismi geçen iki ordu tarafından yürütülmekteydi. Ancak 5'inci Ordu'nun

⁶⁷Y. S. Çeloğlu, "Çanakkale Cephesi'nde 5'inci Ordu Menzil Teşkilatı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 2018, S.24, s. 139.

⁶⁸*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.4-15.

kuruluşu ile birlikte Boğazlar bölgesinde üç ordu yapılanması ortaya çıktı. Bu nedenle Başkomutanlık Vekâleti'nce Ordu menzil bölgelerinin belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Buna göre 2'inci ve 5'inci Ordu menzilleri arasındaki hattı, Saz limanı – Galata Köyü'nden geçen hat kabul edilmiştir. Böyle olunca, 2'inci Menzil, 1'inci Ordu'nun menzil hizmetlerini 5'inci Menzil kendi ordusunun menzil hizmetini üzerine alıyordu. Uzunköprü – Keşan – Gelibolu yolundan 1'inci ve 5'inci Orduların ortaklaşa faydalanacakları belirtiliyor ve bu doğrultuda daha önce gerek 2'nci ve gerekse 5'inci Menzil'e bağlı tesisler yerlerinde bırakılıyor ve 1'inci Ordu'nun emrinde görev yapmaları isteniyordu.⁶⁹ 17 Nisan 1915 tarihindeki düzenleme ile menzil sınırlarında değişikliğe gidilmiştir. Buna göre Tekirdağ-Hoca Aydın Çiftliği (Aydinköy)-Hapgirler, Okkalı- Ergene Nehri-Uzunköprü-Kiremitçiköy ile Meriç Nehrine uzanan sınır hattı 5'inci ve 2'nci Menzil ara hattı olarak belirlendi. Böylece Rumeli tarafında Tekirdağ-Uzunköprü hattının güneyi 5'inci Menzile dâhil edildi.⁷⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanan menzil yönetmeliğine göre orduların ikmal hizmetlerinin karşılanabilmesi için menzil mıntikasını da kapsayan bir bölge, orduların menzil sınırı olarak belirlenirdi. Buna göre başlangıçta 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'nin hududu; Malatra Burnu-Çerkezköy-Eski Çiftliği hattının batısındaki Edirne vilayeti sınırları içinde kalan tüm Rumeli toprakları ile Anadolu yakasında kalan Biga Sancağı'nın idari sınırları olarak belirlenmiş iken 5'inci Ordu'nun her gün artan mevcudu nedeniyle bu sınır genişletilmek durumunda kalmıştır. Buna göre yeni sınırlar Malatra Burnu-Çerkezköy- Eski Ereğli Çiftliği'nin batısında kalan kısım ile Anadolu topraklarındaki Yalova-Gemlik idari sınır hattı boyunca uzanarak Beyşehir, Bilecik, Söğüt, İnegöl, Orhaneli, Simav, Gediz, Uşak, Sandıklı, Uluborlu, Yalvaç, Eğirdir,

⁶⁹Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik**, C.X, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s.221; A. Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu...”, s. 42; *ATASE Arşivi*, Kls.1067, Dos.90, Fih.33-8.

⁷⁰Y. S. Çeloğlu, a.g.m, s.141; 5'inci Menzil Müfettişliği'nin sınırları için bkz. Ekler Harita-5.

Akseki ve Alanya'ya kadar ulaşmakta idi.⁷¹ Ancak Başkomutanlık Vekâleti'nin 3 Ağustos 1915 tarihli yazısı ile Menzil hattında yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre Uzunköprü'den Gelibolu'ya kadar olan menzil hattıyla bu hat üzerinde bulunan menzil kollarından yirmisi 1'inci Ordu'ya verilmiştir. Kalan on dokuz kol 5'inci Ordu'ya cephane, mühimmat ve askeri nakil yapmak üzere görevlendirilmiştir. Buna göre 5'inci Ordu'nun tüm erzakı ile Uzunköprü-Gelibolu-Akbaş hattı üzerinde mevcut olan ve taşıma kapasitesi ortalama 24 tonu aşan 19 cephane kolunun dışında askeri nakillerin bir bölümünün deniz yoluyla bir bölümünün de Bandırma-Biga-Çanakkale hattı üzerinden sevk edilmesi istenmiştir.⁷² Buna istinaden 5'inci Ordu'nun menzil teşkilatı geriye çekilmiştir. Bu yeni yapılanmanın ortaya çıkardığı temel sorun ikmal askerlerinin ve sağlığına kavuşan askerlerin perakende olarak sevk edilmeleri idi. Ancak menzilin geri çekilmesi ile bu durum ortadan kalkmış; bu nedenle sevkiyat Anadolu menzil hattına kaydırıldığı için sağlığına kavuşan askerlerin sevki erzak vapurları ile yapılmak zorunda kalmıştır.⁷³ Bu yeni durumun yarattığı nakil sorunları 5'inci Ordu komuta kademesini de harekete geçirmişti. Bu kapsamda 5'inci Ordu Kurmay Başkanı Kazım Bey çözüm olarak ikmal askerlerinin Bandırma'daki talimgâhtan ve Biga menzil hattından gönderilebileceğini; sağlığına kavuşan askerlerin ise İstanbul'dan torpido himayesi altında gelen erzak vapurları ile taşınabileceğini bildirmiştir.⁷⁴ Bu yaklaşımda, sorunu kısa sürede çözmediği için düzenlemeden 8 Ekim 1915 tarihi itibarı ile vazgeçilmiş, Uzunköprü-Gelibolu menzil hattı üzerindeki kollar yeniden 5'inci Menzil'e verilmiştir.⁷⁵ Böylece 5'inci Ordu menzil sınırları, ülkenin en verimli ve olanakları en zengin olan Trakya bölgesiyle Marmara havzasının büyük bir kısmını içine almış oluyordu. Ayrıca deniz yollarıyla, o dönemde Türkiye'nin endüstri merkezi

⁷¹M. Şahin, "Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusunun Menzil Teşkilatı ve Askeri Ulaştırma Hizmetleri", **Çanakkale Araştırmaları Dergisi**, S. 18, s. 279; Y. S. Çeloğlu, a.g.m, s.143,

⁷²*ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.8.

⁷³*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.1-71.

⁷⁴*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.3-24.

⁷⁵*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-138.

olan İstanbul, İzmit, Mudanya ve Bandırma'yla bağlıydı. Bu illere ulaşan demir yolu şebekesi ise Çanakkale harekât alanının memleket içiyle olan bağlantısını tamamlamaktaydı⁷⁶ ve bu durum Çanakkale Muharebeleri'nin ikmal yönünden faaliyetlerini önemli oranda kolaylaştırmıştır.

Ordu harekât bölgesi ile yurtiçini birbirine bağlayabilmek için ordu harekât mıntıkasının geri hattından başlayarak menzil mıntıkası boyunca devam edip yurtiçindeki kaynaklara ulaşan yol güzergâhlarına menzil hattı denilmektedir. Bu hatlar sayesinde ikmal kaynakları muharebe sahasına taşınmaktadır. Menzil hatlarının uzunluğu ikmal kaynaklarının bulunduğu yere göre farklılık göstermektedir. Bu hatlar üzerindeki hizmetler, bağlı bulunduğu menzil hat kumandanlıkları bünyesindeki personel ile yürütülmüştür.⁷⁷

Çanakkale Cephesi'nde ordunun muharip birlikleri, Rumeli ve Anadolu yakasında tertiplendiğinden ikmal yolları üzerinde yer alan menzil kumandanlıkları, hem Rumeli hem de Anadolu yakasında oluşturulmuştur. Rumeli yakasında Uzunköprü-Keşan, Keşan-Gelibolu ve Gelibolu-Ilgardere olmak üzere üç hatta ayrılmıştır. Anadolu yakasında ise Karabiga veya Bandırma yolu ile Biga üzerinden üç kol halinde Çanakkale'ye uzanan nakliye güzergâhları üzerinde birçok menzil hat kumandanlığı oluşturulmuştur.⁷⁸ Böylece Menzil Müfettişliği Çanakkale muharebe sahasının ikmal kaynaklarını oluşturabilecek en uca nokta ve yerleşim yerine kadar tüm imkân ve kabiliyetleri ile geniş bir ulaşım ağı oluşturmuştur.

1.1.2. Menzil Müfettişliği'ne Bağlı Kıta ve Müesseseler

Ordu yapılanmasındaki muharip unsurlarda olduğu gibi Menzil teşkilatında da idari yapı ve teşkilatlanma ihtiyacı kuruluştan itibaren esastır. Buna göre menzil müfettişlikleri de görev alanları içinde hizmetlerini yürütecek kıta ve müesseselere

⁷⁶ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 484.

⁷⁷ Y. S. Çeloğlu, a.g.m, s.151.

⁷⁸ Y. S. Çeloğlu, a.g.m, s.152.

ihtiyaç duymuştur.⁷⁹ Bu noktadan hareketle Ordu Menzil Müfettişlikleri'ne bağlı olarak menzil hat komutanlıkları, menzil nokta komutanlıkları, menzil istasyon komutanlıkları, menzil iskele ve limanlar komutanlığı, konaklama komutanlıkları, menzil mıntıka müfettişlikleri gibi menzil hizmetlerini yürüten idari kıta ve hizmet birimleri bulunmaktadır. Bunların dışında hastaneler, hayvan hastaneleri, ambarlar, nekahethaneler,⁸⁰ revirler, çayhaneler, fırınlar gibi birçok ikmal hizmetini karşılayacak birim de yer almaktadır.⁸¹ Bu kurum ve kuruluşlar, seferberlik planına göre kolordular tarafından kademelere ayrılarak ihdas edilmiştir.⁸² Bu planlama ekseninde 5'inci Menzil Müfettişliği şu teşkillerden oluşmaktaydı: Bir menzil karargâhı, süvari-piyade karışımından oluşan muhafız ve sahrâ jandarma takımları, bir telgraf müfrezesiyle bir sahrâ posta bölüğü vardı. Bu komutanlığın emrinde, Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Bayırköy, Ilgardere, Akbaş, Biga, Karabiga, Malular, Lâpseki, Burgas,⁸³ Çanakkale'de nokta komutanlıkları bulunmaktaydı. Çardak, Gelibolu, Ilgardere, Akbaş, Kilya, Karabiga, Lâpseki, Burgas, Çanakkale'de iskele komutanlıkları vardı. İdari teşkilleri olarak Işıklar, Burgas, Lâpseki, Gelibolu, Karabiga, Biga, Akbaş, Ilgardere, Keşan, Uzunköprü, Malular, Akbaş'ta erzak ambarları; Gelibolu ve Burgas'da ekmekçi takımları; Karapınar, Yerlisu, Bayırköy ve Gürecik'te çayhaneler kurulmuştu.

Ayrıca kış şartlarında askerlerin nakil işlemlerini daha sağlıklı olarak yapabilmek için menzil konakları oluşturulmuştur. Bu amaçla 70 km uzunluğunda olan Biga-Lâpseki menzil hattı üzerinde ikmal askerleri ile menzil kol ve kıtalarının kışın istirahat edebilmeleri için 4 menzil konağı yapılmıştır. Bunlardan Kaldırımbaşı-Balıkli çeşme-Gürece'de 500 kişilik, Çınardere'de 200 kişilik yaz-kış kullanılabilecek yer

⁷⁹Y. S. Çeloğlu, a.g.m, s.148.

⁸⁰**Nekahethane:** Hastaların nekahet dönemlerini, geçirdikleri şifa kazandıkları yer. İ. Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C.2, MAS Matbaacılık, İstanbul 2005, s.2327.

⁸¹**İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.221; Y. S. Çeloğlu, a.g.m, s.148; M. Şahin, a.g.m., s.272; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 255.

⁸²Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. s. 227; **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1133, Dos.44, Fih.1, 1-60;**ATASE Arşivi**, BDH Kls.1124, Dos.5, Fih. 3-16.

⁸³Metin içerisinde "Burgas" olarak geçen yer 16.yüzyılda Çatalbergos, 1889'dan sonra Bergos ve 1927'den itibaren Umurbey olarak isimlendirilen nâhiyedir.

yapılmıştır. Bunun dışında Gürece’de bir cephanede bir askerlerin istirahat etmeleri için çardaklar yaptırılmıştır. Nakli yapılan ikmal askerlerinden salgın hastalık bulaşmaması için Biga ve Lâpseki’ye bir etüv⁸⁴ makinesi koyulmuştur. Ayrıca etüv makinesinin yetersiz kalması durumunda bu bölgedeki fırınların kullanılmasına karar verilmiştir. Askerin nakiller sürecinde su sorunu yaşamaması için bölgede ilave önlemler alınmış ve Balcılar bölgesinde 6 çeşme ve 1 kuyu açılmıştır. Ayrıca Yakacık, Çerkes, Eşelek, Balcılar bölgesinde 500 askerlik 3 konak, Arapçeşme, Ahmetli ve Kahvetepe’de 200 askerlik yaz-kış konaklamaya uygun mahaller yapılmıştır. Bunun dışında Beybaşı’da 100 askerlik baraka, 200 hayvanlık ahır, zâbitan odası, mutfak ve kiler ile 1200 ekmek çıkaracak fırınlar, 1 ton odun ve kömürün sevki Burgas’a yapılmış, hayvanlar için yalaklar hazırlanmıştır.⁸⁵ Diğer yandan Menzil Müfettişliği’nin emrinde, Uzunköprü’de 1., 8., 10., ve 11. Işıklar’da 3., Biga’da 4. ve 5., Keşan’da 6., 7., 12’inci arabalı erzak nakliye katarları; 1., 4., 8., 10., 13. ve 14. Tümenlerden geçen mekkâreli nakliye katarları; Keşan’da 2., Akbaş’ta 9. Cephanede kolları vardı. Ayrıca Akbaş’ta bir cephanede deposuyla bir istihkâm deposu, Ilgardere’de, Gelibolu’da ve Burgas’da birer cephanede deposu kurulmuştu. Ilgardere’de bir köprücük takımı, Lâpseki’de araba imâlâthânesi Biga’da inşaat bölümü vardı. Biga’yla Yalova’da ikişer, Burgas’la Ilgardere’de birer amele taburu⁸⁶ Akbaş’ta, iki hamal taburu; Gelibolu, Keşan ve Uzunköprü’de de birer hamal bölümü vardı. Sağlık tesisleri olarak menzil, merkez, seyyar ve Kızılay hastaneleri görev yapıyor, veteriner tesisleri olarak üç hayvan hastanesi ile hayvan depoları bulunuyordu.⁸⁷

⁸⁴ **Etüv:** Eşyadaki mikroplar veya ufak böcekleri basınçlı buharla öldürmeye yarayan kazan. İ. Ayverdi, a.g.e., s.895.

⁸⁵ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.2.

⁸⁶ Amele taburlarındaki mevcutlar her geçen gün artmıştır. Nitekim 17 Ekim 1915 tarihinde Bandırma-Biga menzil hattında 7.000 amele taburu askerine vardır. **ATASE Arşivi**, BDH Kls.2212, Dos.41, Fih.6-13.

⁸⁷ **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 484-485.

1.1.2.1. Nokta Kumandanlıkları

Menzil müfettişlikleri kendilerine verilen mıntikalarda emir ve yetkilerini çeşitli mevkilerde ihdas ettikleri nokta komutanlıkları aracılığı ile yerine getirmiştir. Bu bakımdan her nokta üzerinde menzil hizmetlerini yerine getirmek için birçok yapı kurulmuştur.⁸⁸ Bunların öncelikli amacı, Menzil noktalarının en büyük görevi kendi noktalarından geçen orduya mensup kıta, kol ve perakende efrâda talep edilmese bile birer sıcak yemek vererekistirâhatlarını temin etmek vebunu sağlamak için her nokta kumandanının öncelikle bölgesindeki suyu, odunu temin etmesi ve yol mahallerini düzenlemesi, her vasıtayı kullanarak yemekler hazırlaması istenmiştir.⁸⁹ Tüm bu uyarılara rağmen bazı dönemlerde aksamalar yaşanmaktaydı. Nitekim 1'inci Tümen'in sevki esnasında Keşan'da bu gerekliliklerin yapılmadığı bizzat Tümen komutanı tarafından bildirilmiştir. Menzil komutanlığı bu durumun tekrarlanmaması için gerekli tüm makamları uyarmıştır.⁹⁰

Çanakkale bölgesinde başlangıçta 7 nokta kumandanlığı oluşturulmuş ancak zamanla bu sayı artmıştır. Buna göre Rumeli bölgesinde Edirne, Tekirdağ, Alpullu, Hayrabolu, Seyidler, Babaeski, Lüleburgaz, Uzunköprü, Keşan, Eksamil, Malkara, Gelibolu, Akbaş teşkil edilmiştir. Anadolu yakasında ise Bandırma, Biga, Karabiga, Pazarköy, Birgos, Lâpseki, Eşelik, Balcılar ve Çanakkale Nokta Kumandanlıkları ihdas edilmiştir.⁹¹

Anadolu yakasından harekât bölgesine sevk işlemlerini gerçekleştiren nokta kumandanlıklarının başında gelenlerden birisi de Biga idi. Bu nedenle 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği bu durumu dikkate alarak 24 Nisan 1915 tarihinde yeniden teşkilatlanma düzenlemesi yapmıştır. Buna göre Binbaşı Abdullah Bey maiyetinde bir nokta kumandanlığı heyeti, Biga noktasının süvari ve jandarmalarını da emri altına

⁸⁸ Y. S. Çeloğlu, a.g.m, s.149.

⁸⁹ 3 Haziran 1915 tarihli emir için bakınız *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.15.

⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.15.

⁹¹ Y. S. Çeloğlu, a.g.m, s.150; E. J. Erickson, a.g.e., s. 286.

arak Biga Merkez Nokta Kumandanlığı'nı oluşturmıştır. Karaömerli-Biberler-Çamyayla hattının kuzeyindeki bütün menzil mıntıkası Abdullah Bey'in sorumluluğuna verilmiş ve Abdullah Bey, Karabiga ve Balcılar nokta kumandanlıklarındaki bütün menzil nokta kıtalarının en büyük idari amiri olarak görevlendirilmiştir.⁹² Yeni oluşturulan bu merkez nokta kumandanlığına verilen önemli görevlerden birisi de Biga-Çanakkale menzil yolunun düzenlenerek aktif kullanımını sağlama konusunda önlemler almak olarak belirtilmiştir. Bu düzenlemede Çanakkale Nokta Kumandanlığı'nda herhangi bir değişiklik görülmemiş,⁹³ Keşan'ın nakillerde önemli bir bölge olması nedeniyle burada da bir nokta kumandanlığı tesisi için Kazım Bey görevlendirilmiş ve Keşan istikametinde kuzeye doğru hareket edecek birliklerin Eksamil-Kavak hattına kadar iâşeleri 5'inci Menzil tarafından sağlanmıştır.⁹⁴

Çanakkale Kumkale bölgesinde 15'inci Kolordu bulunmakta olup menzil düzenlemesine göre buraya erzak ve levâzım tedarikinin Biga'dan kara yoluyla yapılması planlanmıştır. Buna göre Biga-Eşelek-Balcılar-Beybaşı-Saraycık yolundan istifade edilebileceği, ancak Balcılar'a kadar araba işlemesine rağmen Balcılar'dan sonra mekkâreler ile ilerlenebileceği düşünülmüştür. Ayrıca gereğinde Biga-Balcılar arasında arabalı vapurların, Balcılar-Saraycık arasında deve, mekkâre kollarının da işleyeceği planlanmıştır.⁹⁵

Bu düzenlemede önemli hususlardan birisi de Çanakkale-Biga arasındaki uzun bir hat içinde yapılacak olan nakillerdi. Buna göre Biga-Balcılar-Çanakkale yolunda her 20 kilometrede köylerde, geçecek asker gerekse menzil kıtaatı için konak mahalleri yapılarak kollarda yorulan ya da ikame etmesi gerekenlerinistirâhatını temin etmek,

⁹²Karabiga'da 5'inci Ordu menzil teşkilatı adına gelecek insan, araba, hayvan gibi vasıtaları teşkil ve düzenlemek için 30 Mart 1915'te Tekirdağ'dan Binbaşı Abdullah, İstanbul'dan Binbaşı Adil ve Mahmut Bey görevlendirilmiştir. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.1.

⁹³Çanakkale'de 15 Ocak 1916 tarihi itibarıyla "Çanakkale Grubu Menzil Kumandanlığı" kurulmuştur. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.26, Fih.1-31.

⁹⁴*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-138.

⁹⁵*ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.2.

geriye sevk olunan hastaların rahat etmesi için nakline destek olmak ve askerin beslenmesini sağlamak gibi temel amaçlar izlenmiştir.⁹⁶

Çanakkale muharebe alanının denizden ve denize kıyısı olan alanlardan ikmal edilmesi stratejik öneme sahipti. Deniz ulaştırmasının karaya göre taşıma kapasitenin yüksek ve taşıma süresinin az olması bu önemi muharebenin sonuna kadar korumasını sağlamıştır. Bu kapsamda 6 Mayıs 1915 tarihinde 16 numaralı Menzil emri ile Lâpseki Nokta Kumandanlığı kurulmuştur. Yeni kurulan bu kumandanlığın idari yapılanması Nokta Kumandanı Binbaşı Mustafa Efendi, nokta idare zâbiti kıdemli Yüzbaşı Remzi Efendi, Yazıcı neferi Kamil, hamal bölüğünden giydirilerek cephane parkına teslim edilecek olan on tecrübeli asker ve on silahsız askerden oluşmaktadır. Kumandanlığın görevi ise şehir dâhilinde intizam ve güvenliğin sağlanması, perakende askerin iskân veîâşesini sağlayarak gerekirse giydirilmesini temin etmek, mevcut kolların ihtiyaçlarını sağlamak, idare heyetinin tâlîmatına göre ekmek temin etmek, şehirde olası izdihamları önlemek, şehrin “*sıhhat-i umûmîsini*” temin etmek ve karantina mahallerini oluşturmak olarak belirlenmiştir.⁹⁷ Bu yapılanma ile Nokta Kumandanları sadece harekât alanına yönelik değil kendi konuşlandığı bölgeye dair de idari ve mülki bir görev üstlenmiş olacaktır.

Menzil mıntıkası dâhilinde -Lâpseki’de- 15 Haziran 1915 tarihinde bir terzihane kurulmasına karar verilmiştir. Bu terzihane için bölgenin kumaş tedariki yeterli olmayacağından bir yandan da kumaş temin çalışmalarına başlanmıştır.⁹⁸ Bunun için beyaz, kırmızı ve yeşil hariç olmak üzere İstanbul’dan kumaş,⁹⁹ 15 terzi, kunduracı ve dikiş makinesi istenmiştir.¹⁰⁰

⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.2a.

⁹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.5-1.

⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.1.

⁹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.1-1.

¹⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.1-3.

Lâpseki’de Nokta Kumandanlığı mıntıkasındaki iyileştirme çalışmaları ilerleyen tarihlerde de devam etmiş; bu kapsamda 21 Temmuz 1915 tarihinde Lâpseki Nokta Kumandanlığı subay ve komuta kademesi için deniz kenarına üç odalı bir misafirhane inşa edilmiştir. Diğer yandan askerler için deniz hamamı hazırlanmış, Lâpseki’deki üçüncü harp hastanesi için ve Çardak’taki ikinci harp hastanesi için de nekahethâne tesis edilmiştir.¹⁰¹ Böylece Menzil Müfettişliği Nokta Kumandanlıkları aracılığı ile hizmet sahasını en küçük yerleşim alanına kadar ulaştırmıştır.

1.1.2.2. İskele ve Limanlar Kumandanlığı

Çanakkale bölgesine yapılan deniz nakillerinin limanlar arası sevkini düzenli olarak yürütülebilmesi için “*Liman Tâlîmatnamesi*” esas alınmıştır. Buna göre Çanakkale limanına gelen her türlü deniz aracı, liman reisin emrine uymak zorunda olup liman reisinin göstereceği yere demirleyecektir. Gündüzleri limanda sadece görevi olan gemiler bulunacak, yüklerini boşaltan mavnalar eğer kendini çekecek vasıta yoksa yelken veya kürekle liman reisinin göstereceği yere gideceklerdir. Limanda yalnız sevkiyatın boşaltabileceği kadar yüklü gemi ve mavna bulunup diğer yüklü deniz araçları limanda dağınık bulunarak izdihama meydan vermeyecektir. Boşalan mavnalardan biri iskeleden ayrılınca diğeri gelerek yükünü boşaltacaktır. Bu işleyiş liman reisinin kontrol ve yönlendirmesinde yapılacaktır. Gece liman dâhilinde harekete mecbur olan deniz araçları beyaz fener yakacaktır. Fenersiz hareket eden herhangi bir gemi olursa üzerine ateş edilecektir. Çanakkale-Kilitbahir hattının güneyine ister gece ister gündüz olsun kumandanlığın bilgisi olmadan hiçbir şekilde geçilemez aksi takdirde önce kuru sıkı bir top atılıp devamında top atışına başlanacaktır. Bu hattın güneyine geçmesi gereken deniz araçları hareket saatlerini yarım saat önce Müstahkem Mevki Kumandanlığı’na bildirecektir. Fenerleri yanmış olarak ağa yaklaşan vapurlar önce projektör ile aydınlatılacak ve tanındıktan sonra her iki ağın bitimindeki sol

¹⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3526, Dos.13, Fih.1.

şamandıralar tespit edilerek geçiş mahalli gösterilecektir. Ağın her iki tarafındaki geçiş mahallinden başka yerine geçmek teşebbüsünde bulunacak deniz araçları Nara sahil bataryası tarafından ilk önce boş atış ile uyarılacak, yoluna devam etmesi durumunda gerçek mermi ile ateş altına alınacaktır. Torpil hattını geçecek olan deniz araçları baş tarafında bir yerde bayrak bulunduracaktır.¹⁰²

Deniz yolu nakliyatı ikmal için önemli bir avantaj sağlayarak ikmal kaynaklarının muharebe alanına sevinde ana hatlardan birini oluşturmuştur. Bu nedenle seferberlik sürecinden itibaren Çanakkale bölgesindeki liman ve iskeleler iyileştirilmeye çalışılmıştır. 5'inci Menzil Müfettişliği'nin kurulması ile de belirli bir planlama dâhilinde yapılanmaya gidilmiştir. Bu amaçla 16 Nisan 1915 tarihinde Menzil Kumandanlığı'nın 6 numaralı emri ile Menzil İskele ve Limanlar Kumandanlığı'nın kurulmasına ve Genel Karargâhta 11'inci Şube olarak isimlendirilmesine karar verilmiştir. Bu şubenin kumandanlığında Yüzbaşı Fazıl ve Mülâzım Server Efendi görevlendirilmiştir. Yeni kurulan bu şube de diğerleri gibi Erkân-ı Harbiye'ye bağlı olarak iş yapacaktır. Bu şubeye bağlı olan iskele ve liman kumandanlıkları ise Gelibolu, Çanakkale, Karabiga ve Tekirdağ'dan oluşmaktadır. Kumandanlığın görevleri ise iskele ve limanların mevcutlarını ve eksiklerini tespit ederek düzenli iş görmelerini sağlamak, vapurlardan hızlı nakil yapabilmek için önlemler almak, iskeleler arasında düzenli posta hizmeti tesis etmek, İstanbul'dan kalkan bir vapurun en seri şekilde yükünü boşaltmasını sağlamak, çok kömür sarf edilmesini önlemek ve deniz araçlarından tamiri gerekenler hakkında önlemler almak olarak belirlenmiştir. Ayrıca şubenin kırtasiye ihtiyaçlarının sağlanacağı, Karargâh kumandanlığınca postaya bir yazıcının verileceği ve Erkân-ı Harbiye'de şimdiye kadar toplanan bahriye dosyalarının hemen yeni şubeye teslim edileceği bildirilmiştir.¹⁰³ 5'inci Menzil Müfettişliği mıntukasında bulunan Bandırma, Karabiga, Çardak, Birgos, Çanakkale, Tekirdağ, Ereğli (Marmara), Şarköy,

¹⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.45-1.

¹⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.1.

Gelibolu, Akbaş, Maydos, Burgas, Kilya ve Lâpseki'de iskele kumandanlıkları kurulmuştur.¹⁰⁴

Bu yapılanma kapsamında Lâpseki Nokta Kumandanlığı ile deniz bağlantısının sağlanabilmesi için İskele kumandanlığı aynı anda kurulmuştur. Buna göre Lâpseki İskele Kumandanlığı'nın idare heyeti iskele kumandanı Yüzbaşı Mustafa Efendi, Mülhakı Yüzbaşı Mahmut Nedim Efendi, Mülhakı Mülâzım-ı Evvel Halid Efendi, Zâbitnamzedi Abdüllatif Efendi, Zâbit namzedi Rahmi Efendi ile 1 jandarma ve 1 hamal bölüğü olarak belirlenmiştir. Kumandanlığın görevleri arasında, iskeledeki her türlü yükleme ve tahliye işlemini yapmak, gelen tüm vapurların ismini, geldiği yeri, gideceği yeri, yükünü yazarak Erkân-ı Harbiye'ye bildirmek, yükleme ve tahliye işlemlerinin hızlı ve düzenli olmasını temin etmek, kıtaların iâşe teminleri için nokta kumandanlarına haber vermek, Karargâh-ı Harbiye'den aldığı tebliğ ve beyanları vapur süvarilerine tebliğ etmek, hamal bölüklerini düzenli olarak çalıştırmak ve Gelibolu iskelesiyle diğer iskeleler arasındaki irtibatı sağlamak şeklindeydi.¹⁰⁵

Bu düzenleme ile iskele ve nokta heyetlerinin görev ve yetkileri tamamen ayrılmıştır. Buna göre iskele heyeti iâşe ile ilgilenmeyecek, bütün iâşe işlerini nokta heyetleri düzenleyecektir. Ayrıca bu tarihe kadar perakende olarak gelen askerlerin toplanma ve dağıtımlarını jandarma komutanlığı yapıyorken yeni düzenleme ile bu görev nokta kumandanlığına bırakılmıştır. Diğer yandan İskele Kumandanlığı ikmal askerlerinin hangi birliğe sevk için geldiğini tespit ederek sevklerine kadar ordugâhlara yerleştirecek ve bu sürede Erkân-ı Harbiye'ye haber verecektir. Ayrıca alacağı tâlîmat ve idare reisinden alacağı emre göre teçhizat ambarından eşya alarak efradın kıyafet eksiklerini tamamlayacaktır. Bir yandan da iskeleye gelen yaralı sayılarını menzil sağlık heyeti ile Erkân-ı Harbiye'ye bildirecektir. Bunların iâşeleri için gerekirse kolorduya

¹⁰⁴Dz. Yb. Sami, Balkan Harbinde ve Büyük Harpte Çanakkale Cephesinin İkmal İşleri, **T.C. Levâzım Mecmuası**, 7. Sene, Sayı: 26, İstanbul, Mart, 1937, s. 65; E. J. Erickson, a.g.e.,s. 287.

¹⁰⁵**ATASE Arşivi**, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.5-1.

haber verilecek, kolordunun noktaya emir vermesi durumunda ise iâşesini iskeleye teslim edecektir. Salgın bir hastalık ortaya çıkar veya ihtîmali durumunda ise gerekli tedbirler için iskele ve nokta kumandanlıklarını bilgilendirecektir. Ayrıca nakillerin ana unsuru haline gelecek olan kömür deposu da İskele Kumandanlığı'nın emrine verilmiştir.¹⁰⁶

4 Mayıs 1915'te Lâpseki şehir yerleşimi içerisindeki askeri konuşlanmayı da düzenleyecek yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Buna göre piyade Yüzbaşı Vasfi Efendi, sahrâ jandarma bölük komutanı tayin edilmiş; şehir dâhilinde sadece piyade takımının kalması, limanda görevli 15 jandarmanın, karargâhta ise 30 jandarmanın bulunması bildirilmiştir. Diğer jandarma askerlerinin ise şehir dışında çadırlı ordugâh tesis edilerek buraya taşınmaları istenmiştir. Bu faaliyetlerin gizlilik içerisinde yürütülmesi için de Ordugâh mahallinin önceden tespit edilerek hazırlanması, çadırların keşfedilemeyecek sûrette sık dallar ile kapatılması ve şehirden uzak bir noktaya taşınması bildirilmiştir. Ayrıca ordugâh kumandanı Vasfî Bey'in olduğu, misafir olarak bulunan askerin de ordugâhta iskân edebileceği, şehir dâhilindeki karargâh askerlerinin iskânlarını karargâh kumandanının temin etmesi istenmiştir. 5'inci Menzil Müfettişliği 15 numaralı bu emrinde disiplin konusunda gayet hassas hareket etmiş olup sevkiyat alanı içerisinde görevi bulunmayan askerleri *görmek istemediğini* bildirmiştir. Ayrıca bu düzenleme ile 35 askerin gemici olarak görevlendirilerek İskele ve Nokta Kumandanlığı'na istihdam edilmesi istenmiştir.¹⁰⁷ Menzil Müfettişliği almış olduğu önlemler ile ulaşım ağında deniz ve limanlardan önemli oranda faydalanmıştır.

¹⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.5-1.

¹⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.4.

1.2. 5'inci Menzil Hattının Ulaşım Kabiliyeti

Bu başlık altında Çanakkale muharebe alanının ikmal kaynakları ile ulaşımını sağlayan yollar ve bu yolların muharebe sürecindeki mevcut durumu incelenmiştir. Ayrıca 5'inci Menzil Müfettişliği'nin ikmal kaynaklarını taşıma kapasitelerine yer verilmiştir.

1.2.1. 5'inci Menzil Hattındaki Yolların Durumu

Çanakkale Muharebeleri'nin cereyan ettiği coğrafya kara, demir ve denizyolu ulaşımına imkân vermiştir. Bu durumun, ordunun ihtiyaçlarının kolayca cepheye sevk edilmesine olumlu katkı sağlaması beklenirken ülkenin denizyollarının abluka altında olması, demiryolu ağının yetersiz oluşu ve karayollarındaki gerek altyapı gerek ulaşım araç-gereçlerindeki eksiklikler dolayısı ile nakliye işlerinde bazı aksamalar yaşanmıştır.¹⁰⁸ İstanbul'dan Çanakkale'ye kara yoluyla yapılacak olan nakiller Uzunköprü'ye kadar tren ile bu noktadan sonra ise cephe hattına kadar kara yoluyla taşınmaktadır. Bu amaçla Gelibolu Yarımadası'na uzanan kara yolları, genel olarak Keşan üzerinden gelmektedir ve Bolayır-Gelibolu-Bayırköy-Pazarköy-Ilgardere-Yalova-Eceabat-Kirte doğrultusunda uzanmaktadır. Bu yolun Uzunköprü'de demir yoluyla bağlantısı bulunmaktadır ve Uzunköprü-Gelibolu arası eski bir şose olması dolayısıyla âdî araba yolundan oluşan kesimleri, yağışlı zamanlarda bütün askerî sınıf birliklerinin güçlüklerle de olsa hareketlerine imkân vermiştir. Bu yolun Korudağı'nın doğusundan Kuru Çiftliği'ne kadar olan 25 kilometrelik kesimi ve Kavaksuyu Köprüsü, Saros Körfezi istikametinde açık olup Alçıtepe hizalarından Seddülbahir'e kadar olan kesimi de Ege Denizi'ne açıktır.¹⁰⁹ Korudağı'ı her geçen kıtanın hazırlık ve bekleme mevzisi olarak, son eksiklerin tamamlanarak birliklerin tüm unsurlarının toplandığı bir yer olmuştur. Bundan sonra sıkı bir gece yürüyüşü ile açık bulunan Saros Körfezi

¹⁰⁸M. Çevik- Y. S. Çeloğlu, "Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusunun İaşe ve İkmal Faaliyetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 2015, S.18, s. 27.

¹⁰⁹*Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 11.

önünden geçilerek Maydos ve Gelibolu istikametinde yol alınmıştı.¹¹⁰ Ancak bu nokta, birlikler adına çok güvenli sayılmazdı. Nitekim Saros Körfezi'nden dâimî gözetlemede bulunan müttefik harp gemileri Korudağ'ın güneydoğu yamaçlarından itibaren Eksamil'e kadar olan düz ve açık arazide rastladığı en ufak canlı hedeflere ateş açarakzâyat verdirmeye çalışmıştır.¹¹¹

Menzil için önemli istikameti oluşturan Uzunköprü-Gelibolu-Akbaş arasını yüklü bir kol 7 günde gitmekte, 5 günde geri dönmekte ve 1 gündeistirâhatta geçirmektedir. Bu hattaki bir kol 13 günde; Gönen-Biga-Lâpseki hattını ise yüklü olarak 5 gün gitmek, 4 gün dönmek ve 2 günistirâhat olarak 11 günde tamamlamaktadır.¹¹²

Gelibolu Yarımadası'nda ikinci derecede önemli olan yollar, Bolayır-Burgas-Yeniköy yolu, tabanları sağlam toprak olup yağışsız havalarda sahrâ toplarının hareketine elverişli olmasına rağmen Saros Körfezi'ne açık bulunmaktadır. Yeniköy Fındıklı-Burgasköy-Tayfur yolu ise engebeli araziden geçen patika şeklinde bulunmaktadır. Bu yoldan piyade ve yalnızca atlıların geçebildiği anlaşılmaktadır. Tayfur-Sivli-Büyük Anafarta yolu, iyi havalarda her sınıfın hareketine elverişli olmakla beraber, kışın topçu ve tekerlekli araçların güçlkle hareket edebileceği bir durum arz etmektedir. Sivli-Kumköy-Yalova yolu her sınıfın hareketine elverişlidiydi ve Kilye İskelesi-Kurucadere (Kocadere)-Büyük Anafarta-Küçük Anafarta yolu kışın çamurluysa da harekete imkân sağlamıştı. Kilye İskelesi-Kabatepe yolu, Kilye İskelesi-Kurucadere-Büyük Anafarta-Küçük Anafarta yoluna benzemekteydi.¹¹³

Bununla birlikte mevcut yollar oldukça bakımsızdı ve karadan ulaşım yollarının yetersizliği yüzünden gerçekleştirilemiyordu bu yüzden, kara konvoyları

¹¹⁰M. S. Özgen, **Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 17.

¹¹¹M. S. Özgen, a.g.e.,s. 18.

¹¹²**ATASE Arşivi**, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.13-9a.

¹¹³**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 11.

erzak tayını gerektiğince karşılayamamıştı.¹¹⁴ Yol ağının yapımı henüz bitirilemediğinden, saatlerce yarlar ve taşlar üzerinden yürünerek geçilmişti.¹¹⁵ Bu şartlar altında birlikler bir yandan da yol yapımıyla uğraşmıştı.¹¹⁶ Nitekim Küçük Anafarta-İsmailtepe arasındaki yol, Çamlıteke- İsmailtepe arasındaki yol, 2'nci Kolordu Komutanlığı tarafından yapılmıştır.¹¹⁷ Diğer yandan Menzil tarafından Ilgardere İskelesi'nden Ilgardere Köyü'ne kadar olan yol, oradan Sivli'ye kadar olan yol hazırlanmıştır.¹¹⁸ Muharebe ortamında yapımı süren ve tamamlanan yolların korunmasına da büyük önem verilmiştir. Öyle ki Anafartalar Grup Komutanlığı, 19 Ekim 1915 tarihinde 2'nci Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda *“önemli güçlükler içinde yapılan yolların zarar görmemesi için”* ağaçların mümkün olduğu kadar kısa kesilmesine ve hayvanlara çok yük yüklenilmemesine dikkat edilmesini istemiştir.¹¹⁹

Diğer yandan mevcut yollar motorlu araçlar için elverişli değildi ve savaşın cereyan ettiği yarımada üzerinde bir baştan ötekine giden kesintisiz bir kara yolu bulunmamaktaydı. Ekseriya yayaların ve yüklü hayvanların geçebileceği patikalar yer almaktaydı. Öyle ki yarımadanın iki ana noktası olan Gelibolu ve Maydos arasında araç sürülebilir nitelikte bir yol yer almamaktaydı.¹²⁰ Maydos ile Kilitbahir arasında bulunan yol yarımadanın güney bölgesine kadar uzanmakta ve çeşitli mntikalar arasındaki iletişim, yalnızca yayan yolcular ve eşekler için uygun olan, kumların üstündeki patikalar aracılığıyla yapılmaktaydı.¹²¹ Muharebe sahasında Güney Grubu için üç temel yol hattı bulunmaktadır. Bunlar: Eceabat-Hacı Mail Çiftliği-Yassitepe-Kirte yolu, iyi

¹¹⁴H. K. Pasha, **Çanakkale Cehenneminde 500 Alman**, Doğu Kitapevi, İstanbul, Mart 2015, s. 197.

¹¹⁵E. R. Prigge, **Çanakkale Savaşı Günlüğü**, Çev. Bülent Erdemoğlu, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 89.

¹¹⁶Bu kapsamdaki ikmal çalışmaları da önemli oranda temin edilmek sûretiyle yapılabilmektedir. **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4591 Dos.7, Fih.3-7.

¹¹⁷**ATASE Arşivi**, BDH Kls.4572, Dos.70, Fih.3-3.

¹¹⁸**ATASE Arşivi**, BDH Kls.4572, Dos.70, Fih.3.

¹¹⁹**ATASE Arşivi**, BDH Kls.4572, Dos.70, Fih.6-2.

¹²⁰M. Çevik-Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 29.

¹²¹H. K. Pasha, a.g.e., s. 80.

durumda olmayıp denize karşı açık ve kullanışlı değildi. Eceabat-Melek Hanım Çiftliği-Alibey Çiftliği-Kirte yolu – Eceabat’tan sonra Soğanlıdere’ye kadar kıyıyı izleyen kesimi Çanakkale Boğazı’na açık bulunmaktaydı. Eceabat-Sarafim Çiftliği – Kirte yolu, Ege Denizi ve Çanakkale Boğazı’na karşı kapalıydı.¹²² Ayrıca bu hatta Çanakkale Muharebeleri öncesinde Afyon Karahisar Tümen’i tarafından yapıldığı için bu isimle anılan ve Eceabat’tan başlayıp Kirte’ye kadar uzanan önemli bir yol da bulunmaktaydı.¹²³ Nakliye ve taşıma işlemleri için Kilya’dan Soğanlıdere’ye kadar dekovil hattı vardır. Çanakkale Muharebeleri sona ermesine rağmen gerek bölgedeki birliklerin ikmal ve iâşesi gerekse birliklerin ağırlıklarının taşınması için barış zamanında yapılan Kilya-Soğanlı arasındaki dekovil hattının buradan Seddülbahir’e kadar uzatılması istenmiştir. Bunun için 13 Şubat 1916 tarihinden itibaren Arıburnu bölgesinde düşmandan ele geçen ikmal malzemelerinin de kullanılarak Soğanlıdere-Behramlı köyünden Kirte üzerinden Seddülbahir’e ulaştırılması planlanmıştır.¹²⁴ Ayrıca muharebeler süresince cepheye nakil ve ikmal faaliyetlerinin düzenli olarak yapılabilmesi için yollara istikametleri gösteren levhalar koyulmuştur.¹²⁵

Çanakkale Muharebe alanıyla doğrudan bağı olmasa da birliklerin intikalleri, Anadolu yakasının savunulması, İstanbul ile Anadolu’dan kara bağlantısının sağlanması, Ege ve Marmara’dan yapılacak ikmal desteğinin cepheye ulaştırılması ve Müstahkem Mevki’nin geri hizmetlerinin yapılabilmesi için Anadolu yakasında bulunan yollar da büyük öneme sahiptir. Anadolu tarafında bulunan önemli yollar ise Çanakkale – Erenköy (İntepe) – Hamidiye (Sarıçalı) – Ezine yolu şose olarak yapılan tek yoldu vebu yolun Çanakkale – Erenköy – Kalvert Çiftliği’ne kadar olan kesimi, birçok yerinde Çanakkale Boğazı’na açık bulunmaktaydı.

¹²² **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 11.

¹²³ B. S. Erduran, **Cephedeki Bir Doktorun Gözünden 1915 Baharında Çanakkale**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2015, s. 88.; Benzer bir durum muharip unsurlar için siper hatlarında da yapılmıştır.

¹²⁴ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4725, Dos.75, Fih.11.

¹²⁵ H. Suphi, **Çanakkale Savaşları Anlatıyor**, İstanbul, Örgün Yayınevi, Mart 2006, s.410.

Erenköy – Ezine yolundan batı kıyısına doğru uzayan ve yağışsız mevsimlerde her sınıfın hareket edebileceği başlıca âdî yollar ise Hamidiye – Çıplak – Tefikiye – Kumköy – Kumkale; Sarımsaklı Köprüsü – Pınarbaşı – Yenişehir; Ezine, Burgaz– Mecidiye – Üvecik – Yeniköy; Ezine –Bergaz – Geyikli; Bahçeköy – Yaylacık – Kestanbol – Eski İstanbul Burnu yollarıydı. Bayramiç – Avcılar – Karaköy – Örüncek – Naipier yolu yük hayvanlarının geçişine elverişli olmakla birlikte tekerlekli araçlar için uygun değildi. Çanakkale – Kocaçay Vadisi – Terziler – Kocalar – Ahlatburun – Karagölcük Pazarköy (Çan) – Biga yaya ve araba izinden başka bir şey değildir. Terziler hizasına kadar arabaların hareketine elverişli olup buradan Çan Vadisi’nde Karagölcük’e kadar yayaların hareketine olanak vermektedir. Karagölcük’ten Pazarköy, Biga’ya kadar arabalar, güçlkle hareket edebilmektedir. Çanakkale –Burgaz– Balcılar – Eşelek – Biga yolu en kısa yol olup, Umurbey, Balcılar arası patikadır. Ezine – Ayvacık – Küçükkuyu (Büyükçetmi) – Edremit yolu, engebeli bir araziden geçmekte, denize karşı açık olması sakıncasından başka dereler üzerinde köprü ve menfez bulunmadığından, yağışlı mevsimlerde dere ağızlarına yakın olan yerlerden geçme imkânı bulunmamaktaydı.¹²⁶ Ayrıca Kumkale’den Çanakkale’ye doğru, kıyıda yaklaşık 3 kilometre uzaklıkta olan ve önünde yer alan yükseltiler nedeniyle denizden görünmeyen ve Erenköy’den geçerek boğaz boyunca uzanan bir ordu yolu yer almaktaydı.¹²⁷

İkmal işlerinin daha hızlı ve sağlıklı yapılabilmesi için yukarıda durumları hakkında bilgi verilen ikmal yollarının iyileştirilmesi çalışmaları da yapılmıştır. Bu kapsamda 11 Eylül 1915 tarihinde 5’inci Ordu ve menzil mıntıkasındaki yolların tamir ve ıslahı için Yarbey Raşit Bey’in komutasında olmak üzere “*yol inşaat şubesi*” oluşturulmuştur. Bu şubenin idaresinde yol müfettişleri ile yol inşaat ve tamiri ile meşgul amele taburları bulunacaktır. Şubenin görevleri ise menzilden alacağı tâlîmata

¹²⁶Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 11-12.

¹²⁷M. Çevik- Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 30.

göre tamir ve ıslahı gereken yollar için önlemleri almak, amele taburlarının idare, iâşe ve inzibat gibi işlerini yürütmektir. İlk anda inşa ve ıslahı gereken yollar Rumeli bölgesinde A grubu, Ilgardere iskele-Ilgardere köyü, Ilgardere köyü-Sivli, Sivli-Turşun, Sivli-Kumköy-Yalova- Yalova Deresi'nin doğusundan Akbaş, Ilgardere Köyü- Yalova Köyü, Ilgardere Köyü-Yalova Köyü, Ilgardere İskele-Menzil karargâhı-Akbaş olarak belirlenmişti. Bu grupta Lüleburgaz birinci amele taburu, Çorlu dördüncü amele taburundan bir bölük¹²⁸ Kırklareli inşa birliğinden bir bölük, Tekirdağ birinci inşaat taburu, Karadeniz inşaat taburu, İzmir'den iki tabur ile ayrıca 3.000 amele görev almıştı. Bu taburların harekâtının idaresi ve yolların taksimi yol inşaat şubesine bırakılmıştı.¹²⁹ Çanakkale harekât alanına ulaşımın sağlanması için iyileştirme çalışması yapılan diğer bazı alanlar ve burada görev yapan taburlar şu şekildedir:¹³⁰

Birlik	Yol Yapım Alanı
4'üncü Çorlu İstihkâm İnşa Taburu	Ilgardere-Sivli
Tekirdağ 1'inci İstihkâm İnşa Taburu	Sivli-Turşunköy
1'inci LüleBurgaz İstihkâm İnşa Taburu	Ilgardere-Yalova
2'nci LüleBurgaz İstihkâm İnşa Taburu	Ilgardere Akbaş
Hadımköy Amele Taburu	Yalova-Bıgalı-Kocadere-Kemalyeri
Dimetoka İstihkâm İnşa Taburu	Bıgalı-Büyük Anafartalar
1'inci Menzil Amele Taburu	Bıgalı-Kocaçimen Dağı
Karadeniz 3'üncü İstihkâm İnşa Taburu	Akbaş-Boğalı Kalesi Kilya-Maydos-Seddülbahir
Edirne İnşa Taburu	Akbaş-Yalova Köyü 5'inci Ordu Karargâhı
3'üncü Kırklareli İnşa Taburu	Esat Paşa Çeşmesi- 5'inci Ordu Karargâhı

Tablo-2: 5'inci Ordu Bölgesinde Yol Yapım Çalışması Yapan Birlikler ve Çalışma Alanları

Ülkede karayolu nakliyatında kullanılacak motorlu araçların yeterince bulunmayışı ve yük hayvanlarıyla da az miktarda taşımının yapıyor olması, askeri sevkiyatın önemli bir bölümünün demiryoluyla yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Nitekim savaş sürecinde Osmanlı Devleti'nin demiryollarından başka umûmî nakil araçları da bulunmamaktadır. Bu nedenle özellikle yurt içinden temin edilen gıda

¹²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.28.

¹²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.28-1. 5'inci Menzil Müfettişliği'ndeki yol yapım çalışmaları için ayrıca bkz. Ekler Harita-5.

¹³⁰ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 498.

maddeleri, İstanbul ve Bandırma gibi büyük sevkiyat merkezlerine demiryolları vasıtasıyla nakledilmiştir.¹³¹

Muharebe alanına en yakın demiryolu istasyonu olan Trakya'daki Uzunköprü istasyonu, ordu karargâhı olan Gelibolu'ya yaya olarak ortalama yedi günlük yürüyüş mesafesinde bulunmaktadır.¹³² İkmal noktalarından bir diğeri olan Edirne-İstanbul hattı ise 12 saat sürmekteydi.¹³³ Bu yönüyle İstanbul'dan Çanakkale'ye yapılan kara yolu sevkiyatının en önemli ayağını tren hattı oluşturmaktadır. Diğer bir nakil yolu ise deniz ulaşımıdır. Çanakkale bölgesine yapılan en önemli nakil sürelerinden bir bölümü bu yol ile yapılmıştır. Bu durumun temel nedeni ise Marmara iç denizinin sağlamış olduğu ulaşım imkânları ve deniz araçlarının taşıma kapasitesinin yüksek olması idi. Bu amaçla ana depo, fabrika ve öteki tesisler, İstanbul ve Marmara Denizi çevresinde bulunmaktadır. Çanakkale'nin Bandırma'ya olan mesafesi 96 mil (178 km), Tekirdağ'a olan mesafesi 74 mil (137 km)dir. Çanakkale'nin İstanbul'a olan uzaklığı 135 mil (250 km)di ki bu mesafeyi gemiler, 10-12 saatte alabilmektedirler. Büyük ölçüde ağır malzemenin taşınması ancak deniz yoluyla yapılabilmektedir.¹³⁴

Boğaz'da küçük büyük gemilerin demirlemesine elverişli yerler; Gelibolu, Akbaş, Kilye, Morto, Çardak, Lâpseki, Çanakkale Sarısığlık, Kepez, Akyar, Erenköy koylarıdır. Bunlardan Gelibolu, Eceabat, Çardak, Lâpseki, Çanakkale'de ve Kepez'de ilkel iskeleler olduğu gibi, Çanakkale Boğazı'nın giriş tabyalarıyla içerisindeki tabyaların kendilerine özgü birer iskeleleri vardı.¹³⁵

Çanakkale'nin başlıca ulaşımı, İstanbul ve Marmara'daki diğer limanlardan deniz yoluyla yapılmıştı. Deniz yolu en kısa yol olup başlangıçta çok güvenli ve ağır donatının taşınabildiği için en önemli hattı oluşturmuştu. Bu yoldan gereği gibi

¹³¹ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3544, Dos.95, Fih.1-4; M. Çevik, Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 28.

¹³² L. Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 238; M. Çevik-Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 36.

¹³³ L.V. Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 28.

¹³⁴ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 243.

¹³⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.8-2.

yararlanma, düşman denizaltı gemilerine karşı tam güven altında bulundurulmasına bağlıydı.¹³⁶ Muharebe alanının her geçen gün yoğunlaşan ikmal talepleri denizaltı tehlikesine rağmen bu yolun kullanılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada bir diğer husus ise müttefiklerle olan bağlantı idi. Ancak Osmanlı Devleti savaşın başından Bulgaristan'ın savaşa girmesine kadar yalıtılmış bir görünüm sergilemişti. İstanbul'dan Almanya'ya uzanan iki demir yolu hattı bulunmaktaydı. Birisi Bulgaristan diğeri ise Sırbistan üzerinden geçmekteydi. Bulgaristan o zaman bir müttefik değildi; her ne kadar silah ve cephanelerin geçişine göz yumuyorsa da bu hat kullanılamazdı çünkü Niş'ten Belgrad'a uzanan hayati bağlantıyı kontrol eden Sırbistan, hâlâ temas kurulamamış haldeydi. Diğer demiryolu hattı Bükreş yoluyla Romanya üzerinden geçmekteydi. Bu güzergâh Sırbistan'dan bağımsızdı ve Romanya Hükümeti, Krupps'tan Çanakkale Boğazı'na kadar engelsiz uzanan açık bir yol meydana getirilmesine razı olmuştu.¹³⁷ Avrupa ile olan bağlantı ancak Kasım 1915 itibari ile aşılmaya başlamıştı.

1.2.2. Kol ve Katar Kapasitesi

İkmâl kolları, nakledilen malzemenin cinsine göre erzak ve cephane kolları olarak isimlendirilmekte, bu kolların nakliyesi hayvan gücüne dayanmaktaydı. Öküz arabalarından kurulu kollar, taşıdıkları ağırlıkların fazlalığından dolayı ağır erzak kolu veya ağır cephane kolu olarak isimlendirilmiş; diğer cins arabalardan veya canlı nakil araçlarından oluşan kollara da hafif erzak kolu veya hafif cephane kolu adı verilmiştir. Kollar, hem yürüyüş hız ve kabiliyetinin korunması ve hem de arazinin göstereceği müşkülâtın beraberce yenilmesi bakımından aynı cins araba veya hayvanlardan oluşturulmuştur.¹³⁸

¹³⁶Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 12-13.

¹³⁷ A. Herbert-H. Morgenthau, Çanakkale Devler Ülkesinde Devler Savaşı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 152.

¹³⁸Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, s. 499.

Menzil Komutanlığı emrinde bulunan nakliye kollarının taşıma güçleri, araba veya hayvan mevcuduna bağlı olmakla beraber değişkenlik göstermiştir.¹³⁹ Taşıma aracının niteliğine göre öküz ve manda arabası 600 kg, çift atlı araba 400 kg, kağnı 150 kg, deve 200 kg, yük hayvanları 80 kg, tek at arabası 250 kg, merkep 50 kg olarak belirlenmişti.

Harekât sırasında kendi yiyeceklerinden başka kuvvetli mekkâre atının en çok 100, bir katırın 130, devenin 250, çift atlı arabanın 500 ve dört atlı arabanın taşıma kapasitesi 1.000 kg. olarak belirlenmişti.¹⁴⁰ Ayrıca bir mekkâre veya bir merkep kolu 9 ton, bir kağnı kolu 10 ton, bir deve kolu 15 ton, bir at arabası kolu 25 tonluk yük taşıyabiliyordu. Muharebeler süresince bu kollar takviye edilerek kapasiteleri arttırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği 6 Nisan 1915 tarihinde 5'inci Tümen'e gönderdiği yazıda Şarköy 5'inci Menzil adına Anadolu'dan 300 devenin geleceği bunların 180 tanesinin tümene teslim edilerek develi kolların ikmal edilmesi, kalan 120 devenin Keşan'da 5'inci Menzil 1'inci Karargâh kumandanı Hasan Efendi'ye teslim edilmek üzere sevk edildiği bildirilmiştir.¹⁴¹ Muharebe sonuna gelindiğinde ise 5'inci Ordu'nun katar kolları Rumeli kısmında 34 koldan oluşmakta ve 683 ton taşıma kapasitesine ulaşmıştır. Avrupa istikametinde 16 kolu bulunmakta ve 232 ton kapasitesinde taşıma yapabilmektedir. Anadolu bölümünde ise 68 kolda 608 ton kapasiteli nakil yapılabilmektedir.¹⁴² Yani 5'inci Ordu bölgesi için toplam 118 kolda 1.523 ton taşıma kapasitesine ulaşmıştır. Ancak bu hesaplama Asya yakası için daha zor yapılabilmektedir. Nitekim buradaki katarların hayvanları askeri unsurlardan tedarik edildiği için ve sık sık birliklerine çağrılabilirdikleri için çok sık kadro eksikliği yaratmakta idi. Buna karşın günlük olarak Bandırma-Erdek arasında Beyşehir, Bandırma, Bilecik, Niğde katarları; Gönen-Biga ve Karabiga arasında Karacabey

¹³⁹Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 241.

¹⁴⁰M. Çevik-Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 30.

¹⁴¹ATASE Arşivi, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.14.

¹⁴²ATASE Arşivi, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.13-9.

katarları ile dördüncü katar, Kuzey ve Anafartalar katarları işletilmesi ve Erdek'e günlük 40 ton, Karabiga'ya 30 ton erzak gelmesi sağlanmaktadır. Buraya gelen erzaklar ise küçük vapurlar ile Akbaş'a taşınmaktadır.¹⁴³

Birliği	Kolun Cinsi	Hafif Kollar	Ağır Kollar	Düşünceler
3'üncü Kolordu	Erzak Kolları	4 adet çift araba kolu	7 adet öküz araba kolu	Erzak kollarının tümü birden 230 ton kapasitesindedir.
	Cephane Kolları	5 adet piyade cephane kolu (hepsi 80 ton kapasitededir)	4 adet dağ cephane kolu 7 adet sahra top, cephane kolu	Hepsi birden 211 ton kapasitededir.
16'ncı Kolordu	Erzak Kolları	6 adet çift araba kolu	4 adet öküz araba kolu	Erzak kolları, 166 ton kapasitededir.
	Cephane Kolları	4 adet çift araba kolu	4 adet öküz araba kolu	Erzak kolları, 166 ton kapasitededir.
15'inci Kolordu	Erzak Kolları	5 Adet çift arabalı kolu	5 adet öküz araba kolu	Hepsi birden 222 ton kapasitesindedir.
	Cephane Kolları	4 adet piyade cephane kolu (Hepsi 53 ton kapasitededir.)	2 dağ cephane kolu 4 sahrâ cephane kolu	Hepsi birden 70 ton kapasitesindedir.
15'inci Tümen	Erzak Kolları	2 adet çift atlı araba kolu	2 adet öküz araba kolu	Hepsi birden 82 ton kapasitesindedir.
	Cephane Kolları	2 adet piyade cephane kolu (Hepsi 17 ton kapasitesindedir.)	1 adet dağ cephane 1 adet sahra cephane kolu	Hepsi birden 23 ton kapasitesindedir.
12'nci Tümen	Erzak Kolları	2 adet çift atlı araba kolu	2 adet öküz araba kolu	Hepsi birden 82 ton kapasitesindedir.
	Cephane Kolları	2 adet piyade cephane kolu (17 ton kapasitesindedir)	3 adet sahra cephane kolu	Üçü birden 30 ton kapasitesindedir.
1'inci Tümen	Erzak Kolları	2 adet çift atlı araba kolu	3 adet öküz araba kolu	Hepsi birden 100 ton kapasitesindedir.
	Cephane Kolları	3 adet piyade cephane kolu (30 ton kapasitesindedir)	2 adet obüs cephane kolu	Hepsi birden 40 ton kapasitesindedir.
2'nci Tümen	Erzak Kolları	2 adet çift araba kolu	2 adet öküz araba kolu	Hepsi birden 82 ton kapasitesindedir.
	Cephane Kolları	2 adet piyade cephane kolu (30 ton kapasitesindedir)	2 adet sahra cephane kolu	İkisi birden 20 ton kapasitesindedir.

Tablo-3: 5'inci Menzil Bölgesinde Taşıma Kapasiteleri¹⁴⁴

¹⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.13-7.

Menzil için önemli istikameti oluşturan Uzunköprü-Gelibolu-Akbaş arasını yüklü bir kol, günlük 52 ton nakil yapılabilmekte; buna 5'inci Ordu menzil kollarının katılması ile 70 tona ulaşmaktadır. Gönen-Biga-Lâpseki hattında ise günlük 55 ton taşınabilmektedir.¹⁴⁵ Bunun yanı sıra fırkalardan geçen mekkâreli katarlardan Işıklar 23 ton, Biga 39 ton'a ulaşmıştır.¹⁴⁶ 5'inci Menzil hattındaki nakliye kapasitesi müfettişliğin aldığı tedbirler ölçüsünde muharebelerin gidişatı süresince arttığı görülmüştür.

Grubun Adı	Erzak Kolları ve Kapasiteleri	Cephane Kolları ve Kapasiteleri
Saros Grubu	4 ağır erzak kolu (96 ton)	5 cephane kolu (87 ton)
Kuzey Grubu	7 hafif erzak kolu 10 ağır erzak kolu (306 ton)	19 cephane kolu (274 ton)
Güney Grubu	8 hafif erzak kolu 8 ağır erzak kolu (314 ton)	9 cephane kolu (104 ton)
37 kolun taşıdığı yük (716 ton) 33 kolun taşıdığı yük (465 ton)		

Tablo-4: 5'inci Ordu Bölgesi Grupların Taşıma Kapasiteleri¹⁴⁷

Menzil hizmetlerinin taşıma kapasitesi ve hızlı nakil noktasında en önemli unsurunu deniz taşımacılığı oluşturmaktaydı. Bu nedenle deniz yoluyla yapılacak sevkiyatın aksamadan yürütülebilmesi için muharebeler boyunca gerekli önlemler alınarak düzenlemeler yapılmıştı.¹⁴⁸ Böylece deniz ulaşım araçları da önemli bir taşıma kapasitesine sahiptir. Öyleki toplam 101 deniz aracı ile 1867 ton taşıma kapasitesine ulaşılmıştır.¹⁴⁹ Menzil Müfettişliği kurulduğu andan itibaren muharebelerin değişen koşulları içerisinde kapasitesini önemle oranda arttırmıştır. Muharebe bölgesinin deniz ve kara yoluyla olan bağlantı imkânı kapasitenin arttırılmasında olumlu etki sağlamıştır.

¹⁴⁴ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 500.

¹⁴⁵ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.13-9a.

¹⁴⁶ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.3524, Dos.3, Fih.1.

¹⁴⁷ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 501; M. Çevik-Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 32; **ATASE Arşivi**, BDH Kls. 1-6, Dos.115, Fih. 21.

¹⁴⁸ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1151, Dos.110, Fih.1.

¹⁴⁹ M. Çevik, Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 37-38; **ATASE Arşivi**, Kls. 3569, Dos. 214, Fih. 20-3.

1.3. 5'inci Menzil Mıntıkasında İşleyiş ve Uygulamalar

Bu bölümde Menzil mıntıkasında ve daha çok muharebe bölgesindeki nakliye işlemlerine ve bu işlemlerde karşılaşılan sorunlara, nakil işlemlerini muharebelerin sonuna doğru önemli oranda arttıran motorlu taşıtların kullanılmasına, menzil hizmetindeki vasıtaların yakıt tedarik faaliyetlerine, taşıma faaliyetlerini büyük oranda tehdit eden denizaltı tehlikesi ile buna karşı alınan önlemlere yer verilmiştir.

1.3.1. Yükleme, Nakliye ve Tahliye İşlemleri

Ülkenin en büyük yolcu nakliye şirketi olan Şirket-i Hayriye vapurları ordunun nakliye işlerinde kullanılmıştır. Daha çok yolcu taşımacılığına uygun olarak îmal edilen bu vapurların iç aksamaları değiştirilerek erzak ve mühimmat taşımacılığına uygun hale getirilmiştir. Böylece cepheye askerin sevk edilmesinde, erzak ve mühimmat nakliyatında bu şirketin büyük katkıları olmuştur.¹⁵⁰

İstanbul'dan Çanakkale Cephesi'ne deniz yoluyla yapılan nakillerde sevkıyatın belirli bir düzen içerisinde ilerleyebilmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla 5'inci Ordu Komutanlığı İstanbul Sirkeci'deki Askeri Sevkiyat Müdürlüğü'nden İstanbul'dan hareket edecek erzak yüklü büyük vapurların hareket zamanlarının iki üç gün önce isimlerini, hareket saatlerini, yüklerinin cinslerini ve miktarını bildirmelerini istemiştir.¹⁵¹ Benzer emirler birçok kez tekrarlanmış ve Menzil bölgesindeki nakiller için de bu durum devam etmiştir.¹⁵²

Sahil müfettişliklerinin uhdesinde bulunan taşıtların büyük bir kısmı Levâzımat-ı Umûmîye dairesine tevdi edilmesiyle muharip ordunun nakliye işleri bu daire tarafından yürütölmeye başlanmıştır.¹⁵³ Ancak küçük ve büyük tüm vapurlar, römorkör, mavnalar, gemiler ile İskele ve Limanlar Kumandanlığı'nın 5'inci Ordu

¹⁵⁰M. Çevik- Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 39.

¹⁵¹ATASE Arşivi, BDH Kls.3525, Dos.11, Fih.31-1.

¹⁵²ATASE Arşivi, BDH Kls.352, Dos.22, Fih.6.

¹⁵³M. Çevik-Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 36.

Menzil Müfettişliği'nin emrine verilmesiyle artık denizyolu ulaşımı bu müfettişlik tarafından yürütölmeye başlamıştır.¹⁵⁴ Bu amaçla Şirket-i Hayriye'nin 61, 63, 45, 39 numaralı vapurları ile Araba, Keşkül, Armağan, Türkan, Tutsak, Erdek, Şam,¹⁵⁵ Hanefi vapurları 5'inci Menzil hizmetine tahsis edilmiş ve emirleri daima Müfettişlikten alacağı bildirilmiştir. Ayrıca bu gemilerin grandi direklerinde¹⁵⁶ birer yeşil sancağın bulunması istenmiştir. Gülnihal, 36, 66, 67 numaralı vapurlar ise 5'inci Menzil hasta ve yaralı vapuru olarak görevlendirilmiş ve bu gemilerin de grandi direklerine birer yeşil sancakla birlikte Hilal-i Ahmer bayrağı asmaları bildirilmiştir.¹⁵⁷ Ayrıca gerek İstanbul tarafına gerekse Çanakkale tarafına geçen vapurların Lâpseki önünde durarak üç düdük çaldıktan sonra gemi hesap görevlisinin bizzat Lâpseki İskele Kumandanı nezdine gelerek vapurun ismini ve yükünü haber vermesi istenmiştir. Buna uymayan gemilerin süvarileri hakkında yasal işlem yapılacağı bildirilmiş¹⁵⁸ ve disiplin konusunda azami hassasiyet gösterilmiştir. Nitekim 30 Nisan 1915 tarihinde Müfettişlik'in Kollar Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda Uzunköprü ile Keşan arasında bulunan kolların düzenli olarak işlemediği, taşıma kabiliyeti kadar nakil yapmadığı, yürüyüşte intizam olmadığı hatta kolların gidişinin "*panayıra giden ahâli arabaları*" gibi olduğu ve genellikle başlarında subayların bulunmadığı bildirilmiştir. Bu durumu düzenlemesi için Binbaşı Kazım Bey görevlendirilmiştir. Ayrıca kolların muntazam çalışmasının sağlanması, üç gün çalışan bir kolun dördüncü günistirâhat etmesi, yürüyüşün 25 kilometreden az olmaması ve hareket cetvelinin düzenlenmesi istenmiştir.¹⁵⁹ Kimi zaman disiplinsiz durumlarda tahkikat neticesine göre ceza verilebilmektedir. Öyle ki 31 Ağustos 1915 tarihinde Akbaş'tan hareket eden ve yaralı taşıyan Şirket-i Hayriye'nin 63 numaralı vapurunun süvarisine Çardak'ta bulunan hastaları alması emredilmiş

¹⁵⁴Dz. Yb. Sami, a.g.m., s. 65.

¹⁵⁵ATASE Arşivi, BDH Kls.2163, Dos.30, Fih.1-52a.

¹⁵⁶Grandi: Gemilerde ortada bulunan ve pruva direğinden sonra gelen en büyük direk, ana direk.İ. Ayverdi, a.g.e., s.1095.

¹⁵⁷ATASE Arşivi, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.6.

¹⁵⁸ATASE Arşivi, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.6.

¹⁵⁹ATASE Arşivi, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.3.

olmasına rağmen Lâpseki'ye uğrayarak geceyi orada geçirdiği ve Çardak'taki hastaları almadığı görülmüştür. Bunun üzerine yapılan tahkikat sonucunda beş günlük yevmiye kesme cezası verilmiştir.¹⁶⁰ Benzer bir durum 12 Aralık 1915 tarihinde Burgas Liman Kumandanlığı'nda yaşanmıştır. Burgas Liman Kumandanlığı'nın Arap Vapuru'nda yapılan tahkikatta dümeninde bozukluk olduğu bildirilmiş olmasına rağmen bu geminin yaptığı önemli nakiller nedeniyle Menzil karargâhı bizzat kendisi inceleme yaptırmış ve durumun öyle olmadığı fark edilmiştir. Bunun üzerine Burgas Liman Kumandanlığı'na uyarı için yazdığı yazıyı *“bu uygunsuzluklarınızın tekrerrür etmemesini son defa ihtar eylerim”* şeklinde bitirmiştir.¹⁶¹

Kimi zaman da *“yanlış anlama”* ya da *“anlamama”* durumları menzil nakil işlemlerinde aksama ya da bazı sorunlara neden olabilmektedir. Nitekim buradaki temel nedenler ikmal taleplerinin aynı zamanda Almanca olarak yapılması; hatta kimi durumlarda sadece Almanca olarak yapılması ve bunların çevirilerinin yapılmasında yaşanan sorunlardı. Bu nedenle bazen *“Zaman dar olduğu için liste Türkçeye tercüme ettirilememiştir.”* ifadelerine yer verilmiştir.¹⁶² Buna rağmen Başkumandanlık Vekâleti 10 Kasım 1915 tarihinde 5'inci Ordu Ağır Topçu Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda, tercüme işinin zor olduğu bu nedenle gönderilen mühimmat cetvellerinin daha önce olduğu gibi Türkçe olarak hazırlanarak gönderilmesini istemiştir.¹⁶³ Gerçi tercüme işinin de başka sorunları ya da yeni anlam kargaşası yarattığı durumlar yaşanmıştı. Buna dair Alman subay Kannengiesser *“Düşüncelerimin, fikirlerimin ve isteklerimin tercümanı olarak, bu çok önemli görev için uygun olmadığını gösterdi zirâ çoğu zaman kelimelerimin asıl anlamlarını anlayamıyordu. Onun tercümesini dinleyen eğitilmiş*

¹⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.25.

¹⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.11, Fih.8-14.

¹⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4618, Dos.44, Fih.2-77.

¹⁶³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-23.

Türkler pek çok kez bunu söylediler bana”¹⁶⁴ diyerek emirlerini Türkçeye çeviren tercümanının dahi kimi zaman yanlış aktarım yaptığını dile getirmiştir.

5’inci Menzil Müfettişliği taşıma kapasitesini yeni gemi, mavna ve vapurlar ekleyerek arttırmaya çalışmıştır. Bu amaçla Ejder, Kısmet, Bebek, Göksu, Diğer Bebek, Tekfurdağı, Sofya istimbotları ile 3 şat¹⁶⁵ ve 3 duba ile 30 mavna 5’inci Ordu Menzil’inde doğrudan hizmet etmiştir. Ayrıca tahliye işlemleri için menzil tarafından küçük vapurların doğrudan doğruya yanaşmasına müsait olan Akbaş’ta 5, Burgas’da 4, Ilgardere’de 3, Lâpseki’de 1, Şarköy’de 1, Gelibolu’da 1, Galata’da 1 iskele bulunmaktadır. Akbaş ve Burgas iskelelerinde birer hamal taburu; diğer iskelelerde birer hamal bölüğü vardır.¹⁶⁶ Ancak menzil sınırları içerisinde her liman, büyük gemi nakillerinin tahliyesine izin verecek durumda olmadığı için Laros, Eritime gibi büyük vapurlar Rumeli sahilinde tahliye işlemi gerçekleştirememiştir. İskeleye yanaşan gemi endirekt atış başlaması durumunda hareket edemeyerek savunmasız bir durumda kaldığından bu gemiler yüklerini Anadolu sahilindeki Burgas transit iskelesine boşaltmışlar¹⁶⁷ ve küçük istimbotlar ile Rumeli iskelelerine sevk etmişlerdir. Rumeli İskeleleri mevcut vesâit ile günlük 300 ton yük indirilebilir durumda iken bu miktar daha da aşağıya inmiştir.¹⁶⁸

8 Mayıs 1915 tarihinde Menzil Müfettişliği işleyişe dair yayınlamış olduğu emirde menzilin yükleme ve ihraç şubesi müdüriyetinin menzil mıntıkasındaki bütün nakil işlemlerinden ve deniz araçlarının Menzil Müfettişliği’ne karşı sorumlu olduğunu bildirmiştir. Bunun için iskele ve liman kumandanları ile temasa geçmesi gerekli

¹⁶⁴H. Kannengiesser, **Çanakkale Cehenneminde 500 Alman**, Doğu Kitapevi, İstanbul, Mart 2015, s. 167.

¹⁶⁵**Şat**: Sığ sularda yük taşımakta kullanılan altı düz bir çeşit saç tekne. İ. Ayverdi, a.g.e., s.2916.

¹⁶⁶**ATASE Arşivi**, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.14-01.

¹⁶⁷Ancak menzil düzenlemesi nedeniyle 3 Kasım 1915 itibarı ile Burgas iskelesine küçük gemilerin yük boşaltmaması istenilmiştir. **ATASE Arşivi**, BDH Kls.3524 Dos.7, Fih.17a.

¹⁶⁸Küçük şirket vapurları ile gelecek eşya ve erzakın tahliyesi farklılık göstermektedir. Nitekim bu gemiler Rumeli iskelelerine bordo bordoya yanaşırlar ve ortalama bir gece zarfında -yaklaşık 12 saatte- Akbaş’ta 5, Kilya’da 3, Ilgardere’de 3 vapur toplam 11 vapur 1.100 ton tahliye edebilirdi. **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.14-01.

görülmüştür. Ayrıca her akşam 20.00’de müfettişlikte bulundurulacak bir rapor ile 24 saatlik işlemler müfettişliğe bildirilecektir. Her iskeleden kalkan vapurun ismi, yükü ve hareket istikameti kalktığı iskele kumandanı tarafından bildirilecektir. Ancak yaralı taşıyan gemiler ayrıca Menzil Başhekimliğine de yaralı sayıları ile birlikte verilecektir. İstanbul’a boş olarak ya da yaralı taşımak için giden vapurlar Levâzımat-ı Umûmîye Karargâh-ı Umûmîye 3. Şube’ye bildirecektir. Harekât-ı Bahriye bölgesinde asker ve cephane yüklü olarak geçen vapurların hareket saatleri, hareket istikametleri ve ihraç noktaları Çanakkale’de Usedom Paşa’ya bildirilecektir. Numara ve isimleri tayin edilerek menzile verilen vapurların dışındakilere düzenli bir görev verilmemiştir. Bunlar yüklerini İstanbul’dan aldıkları emre göre ya İstanbul’a ya da Bandırma’ya dönmüşlerdir. Ancak dönüşlerinde acil bir sevkiyat gerekirse Müfettişlik aracılığı ile istihdam için görevlendirilmişti. Şayet müfettişliğe müracaata vakit kalmazsa iskele kumandanı vapuru istihdam edebilmişti. Ayrıca numara ve isimleri düzenli olarak menzile verilen vapurların bir görevlendirmeleri olmaksızın menzil mıntikasından çıkamazlarına izin verilmemiştir.¹⁶⁹ İşleyiş konusunda bir hatırlatmaya gerek duyularak yükleme ve tahliye şubesi müdürlerinin iskele kumandanlarının amiri olmadığı, esas görevlerinin bir nevi müfettişlik ile iskeleler arasında aracı vasıta olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁰

Osmanlı Devleti’nde yeterli deniz aracının bulunmaması nedeniyle mevcut tüm deniz vasıtalarından en üst düzeyde faydalanılmaya çalışılmıştır. Nitekim nakil işlemleri için padişaha mahsus Ertuğrul yatı ile Alman sefirine ait Lorley yatı ordunun sevkiyat işlerinde kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷¹ Ayrıca Ordu Komutanlığı nakliye konusunda çok sıkışık ve acil durumlarda Hilal-i Ahmer gemileri ile yiyecek nakli yapmıştır. Nitekim bu kapsamda 7 Aralık 1915 tarihinde ordunun yem ve ekmekliği kalmadığı bunun için

¹⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.10.

¹⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.10-1.

¹⁷¹ M. Çevik-Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 37; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.14-1, 14-2, 14-3, 14-4.

Hilal-i Ahmer gemilerinin sıhhi nakillerini aksatmamak sûretiyle gemilerden faydalanılması talep edilmiştir.¹⁷² Benzer şekilde Şirket-i Hayriye'nin 70 ve 61 numaralı vapurları menzil müfettişliğinin sağlık faaliyetleri için tahsis edilmiş olmasına rağmen bu vapurlar ile nakliyat hastanelerinden menzil hastanelerine yaralı ve hasta nakli yapıldıktan sonra İstanbul'dan Akbaş'a dönüşlerinde ordu için erzak nakli talep edilmiştir.¹⁷³

Türk tarafı nakillerinin bir bölümünde de asılsız iddiaları cevaplamak için uğraşmıştır. Nitekim Gülnihal, Akdeniz vapuru ve Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 63 ile 70 numaralı vapurları hastane gemisi olarak kullanılmakta iken bu gemilerin hastane kilerinde askeri nakliyat yapılmakta olduğuna dair iddialar üzerine Harbiye Nezareti 9 Eylül 1915 tarihli yazısında bu konuda tarafsız devletlerce gemilerin incelenebileceğini bildirmiştir.¹⁷⁴ Askeri nakliye hizmetleri bölge halkının ekonomik olarak kalkındırılması adına teşvik için de kullanılmıştır. Bunlardan Lâpseki'deki Çanakkaleli Balkan mültecileri, *“verdikleri vesâit-i nakliye bedellerinin ödenmemesi karşısında maiyetlerini verdikleri hayvanlarla karşıladıklarından şu an sefalet içinde bulunduklarına dair”* durumlarını telgraf ile bildirmişlerdir. Bunun üzerine halkın mağdur olmaması için defterlere şerh düşülerek mazbataların yeniden tanzim edilmesine karar verilmiştir. Böylece Tekâlif-i Harbiye usûlüyle el konulan nakliye hayvanlarından vergi alınmamasına karar verilmiştir.¹⁷⁵ Bu tip askeri nakillerde kullanılacak olan kayıkların taşımaya elverişli olup olmadığına özen gösterilmiş¹⁷⁶

¹⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.11, Fih.16.

¹⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2423, Dos.49, Fih.1-41; Benzer şekilde Menzil hizmetindeki gemilerin arızalanması durumunda nakil aksayacağı için bu gibi durumlar “çok acil” görülüp hemen tamir işleri tamamlanmıştır. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1572, Dos.51, Fih.17.

¹⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.9-2. Bu konu hakkında, Hilal-i Ahmer'e ait gemiler vasıtasıyla askeri mühimmat taşındığı iddiası, gerçekte Müttefik devletler nezdinde birçok kez dile getirilmiştir. Bu konuda Osmanlı Harbiyesi'nin iddialarının asılsız olduğuna dair Osmanlı Harici Kalemî'nde birçok yazılı belgenin telgarf metnin bulunduğunu görmekteyiz. **Bkz. Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, I-II, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005.

Çalışmalarımız esnasında cepheye yapılan sıhhiye malzemesi nakilleri ya da yaralı nakilleri esnasında askeri teçhizat veya mühimmat taşındığına dair bir belgeye ulaşamamıştır.

¹⁷⁵ M. Şahin, a.g.m., s. 22-23.

¹⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.3.

uygun olmayanlar kabul edilmemiştir. Limnili Şerif oğlu Ali'nin Lâpseki Nokta Kumandanlığı'na başvurusuna 4 Aralık 1915 tarihinde verilen cevapta “*kayığından istifade edilemeyeceğinden*” olumsuz yanıt verilmiştir.¹⁷⁷ Bölge halkı menzil çalışmalarını kolaylaştırmak için gönüllü olarak da destek verilmiştir. Bu amaçla Aralık 1915'te Kemer'deki iskele tamirinde bölge halkının desteği alınmıştır.¹⁷⁸

Limanlardaki ikmal yığılmalarını engellemek için de çeşitli önlemler alınmıştır. Türkan, Araba, Şirket-i Hayriye'nin 64 numaralı vapuru, Ejder, Kısmet, Bebek römorkörü, 2 düz ve 2 çukur şat, Burgas'da; Şirket-i Hayriye'nin 54 ve 55 numaralı vapuru, Ilgardere'de; Şirket-i Hayriye'nin 56 numaralı vapuru ile 4 ve 6 numaralı Haliç vapurları, bir düz ve bir çukur şat ile Akbaş'ta; Tekirdağ römorkörü, Kilya'da; Bolayır, Çanakkale istimbotları ile bir şat, Çanakkale'de; Sofya istimbotu ise deniz inzibat memuru kaptanının maiyetine alınmıştır. İskele kumandanları, idarelerine verilen bu istimbot ve vapurları istihdam edecek; Akbaş, Ilgardere, Burgas iskelelerinin genel idareleri daha önce belirlendiği için Burgas noktasına; Kilya ve Çanakkale iskelelerinin genel idaresi, Çanakkale noktasına ait olarak belirlenmiştir. Diğer yandan da ağır top ve cephanelerin hızlı tahliyesi için saç köprü ve salları hazırlandığı gibi, Harbiye Nezaretinden 60 adet salapurya¹⁷⁹ gönderilmiştir.¹⁸⁰

Lâpseki ve Gelibolu nokta iskeleleri gerekli gördükleri çekme işleri için Burgas deniz noktasından istimbot talep etmiş ve Azmi Bey genel duruma göre en işsiz iskeleden bir istimbot veya vapuru görevlendirmiştir. Bunun yanı sıra iskele kumandanları kendi denetimlerinde istimbotların görevlilerine ve makinelerine belirli zamanlarda istirahatizni vermiştir.¹⁸¹ Benzer şekilde hızlı tahliye yapılabilmesi için limanlar önem derecesine göre sınıflandırılmıştır. Buna göre birinci derecede Burgas,

¹⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.10, Fih.44.

¹⁷⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.18, Fih.10-2.

¹⁷⁹ **Salapurya:** Kendine mahsus üçgen biçiminde bir yelkeni olan 10-15 ton yük taşıyabilen, mavnadan küçük ticaret kayığı. İ. Ayverdi, a.g.e., s.2562.

¹⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.8-4.

¹⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.34.

Akbaş ve Ilgardere; ikinci derecede Gelibolu, Kilya iskeleleri olarak görülmüş ve ikinci derece öneme sahip olan bu iskelelerden kötü havalarda da faydalanılması d ş n lm ştir. Bu süreçte iskelelerin sabit olmayıp sa  mavna üzerine inşası istenilmiştir.¹⁸²

Menzil m ntikasındaki yükleme ve tahliye işlemlerinde en önemli unsurlardan birisi de mavnacılarıdır. Bu nedenle mavnacıların çalışma ve iâşe biçimleri 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği tarafından itina ile düzenlenmiştir. Mavnacıların i resi, kayık başına ya da bir asker için istihkak eden iâşe kadarı, her ayın birinci günü dağıtılmıştır. Ayrıca salapurya kanununa göre mavnacıları da ücret verilmesi gerektiği için ödeme doğrudan kayık sahibine yapılmıştı. Buna göre her liman kendi mavnalarını    boya ayırmış ve ister çalışsın ister çalışmasın günlük ödemelerini yapmıştır. Mavna tasnifine göre en büyük boyda olanlara, 50 tonu geçen mavnalara, günlük 30; daha küçüklerine 20; at kayıkları ile bu cins kayıklara 10 kuruş ücret ödenmiştir. Ücretin  demesi için liman komutanlığı mavnanın numarasını, sahibinin ismini ve verilen aylık ücretini yazmıştır. Bu şekilde mavnacı, salapuryacı ve diğer deniz araçlarının defteri hazırlanarak mazbata edilmiş ve her ayın yirmi beşinci günü Liman kumandanlığına gönderilmiş, liman kumandanı bunları menzil veznesinden tahsil ederek mavnacıları dağıtmıştır. Her liman kendisine ait olan mavna, kayık ve salapurya mürettebatının isteklerini düzenli olarak yerine getirmiş ve yazışmalarını yapmak için okuryazar bir bölük emini tayin etmiştir. Mürettebatın her birinin daima yanlarında    günlük ekmekleri bulunması temin edilmiş; üç günden fazla diğer limanlarda bulunmak mecburiyetinde kalan mürettebatın ekmeklerini ise ilk vasıta ile mahalline sevk etmeleri istenmiştir. Menzile mensup istimbot ve vapur mürettebatı kendi yiyeceklerini tedarik edemeyecekleri için bunlar mensup olduğu liman kumandanına müracaat ederek vapur mürettebat sayısını liman kumandanına tasdik ettirdikten sonra nokta kumandanları aracılığı ile doğrudan mahalli

¹⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.8.

erzak ambarından aylık iâşelerini temin etmişlerdir. Burada alınacak erzak bir askerin aylık istihkakını geçmeyecek şekilde belirlenmiştir.¹⁸³ Ayrıca mavnacı ödemeleri için Harbiye Nezareti'nden Liman ve İskele Kumandanlıkları'na ödenek ayrılmıştır.¹⁸⁴

Menzil Müfettişliği sınırlarında yapılan nakillerde teslim işlerinden sorumlu subaylar, teslim aldıkları mal karşılığında belge imzalamışlar ve belge düzenleyerek üst komutanlıklara teslim etmişlerdir. Ancak muharebe ortamında hızlı sevk ve nakil yapılabilmesi için kimi zaman nakli yapılan ikmal maddelerinin sayı ve içerikleri ilk yükleme yerinde yazıldığıyla mevcudu arasında uyumsuzluklar da yaşanmıştır. Akbaş'ta Mürettep Kollar Kumandanı Yüzbaşı Bekir Bey, 7 Eylül 1915 tarihinde Güney Grubu İstihkâm Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda Akbaş'ta bulunan Menzil İstihkâm Parkı'ndan Güney Grubu'na sevk olunmak üzere istihkâm malzemesi vemühimmat alındığında yapılan prosedür nedeniyle teslim alınan malzemenin miktarını bilmeden imza atıldığını; makbuzda belirli bir miktar alındığı kayıt altına alınmasına rağmen sandıklardan eksik malzeme çıktığını bildirmiştir. Buna neden olan uygulamanın balya ya da sandıkların üzerindeki rakamlara bakılarak makbuz yazılması ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Grup ambarına teslim alınırken balya ve sandıkları açarak sayıldığında eksik var ise buna karşılık senet verildiğini eklemişse de Akbaş'tan çıkarken mühimmatın teker teker sayılmasına izin verilmediğini açıklamıştır. Bu nedenle haksız yere sorumluluk altında kaldığını dile getirmiştir. 6 Eylül 1915 tarihinde gönderilen 2.529 adet kum torbası, 33 adet ayna parçası, 33 adet tel örgü çingırağı eksik çıkmış ve bunun üzerine eksik çıkan miktar için makbuz verilmiştir. Bekir Bey bu gibi haksız yere “*müşkülâtta ve mesuliyette*” kalmasının önüne geçilmesi için gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁸⁵

¹⁸³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.56.

¹⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-59.

¹⁸⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.5-1.

Akbaş Limanı, Çanakkale Cephesi'ne sevk edilen ikmal malzemelerini bölgeye deniz ya da kara yoluyla ulaştığında dağıtımının yapıldığı ana merkezlerden birisi olması nedeniyle önemli bir konuma sahiptir. Bu önemin ortaya çıkmasında 5'inci Menzil merkezinin cepheye en yakın hattını oluşturmasıyla birlikte limanın tahliye kapasitesi gelmektedir. Nitekim liman ve çevresinde birçok gemidemirleyebilmektedir. Örneğin 12 Temmuz 1915 tarihinde limanda Bandırma, Gülnihal, Edremit, Türkan, Keşkül, Araba, şirket-i Hayriye'nin 39, 45, 65, 46, 63, numaralı vapurları ile Tekirdağ, Süleymaniye ve Bebek istimbotları gibi gemiler demirlemiş durumdadır.¹⁸⁶ Buna rağmen Akbaş bölgesi, muharebelerin başında ulaşım için düşünölmüş bir liman olmadığı için birtakım güçlükleri bulunmaktaydı.¹⁸⁷ Büyük gemi ve vapurlar iskeleye yanaşamadıklarında malzemeler yakın liman ve iskelelere tahliye edilip oradan da Akbaş'a mavnalar ile taşınmıştır.¹⁸⁸ Ancak zamanla tahliye ve yüklemeye dair sorunlar önemli oranda aşılarak Akbaş, bölgenin en büyük tahliye ve dağıtım limanlarından birisi haline gelmiştir. Akbaş'ta Yalova vadisinin doğu yamaçlarında denizden itibaren birinci derecedeki istihkâm deposu, ikinci ve üçüncü derecedeki cephan deposu, batı yamacında Akbaş Nokta Kumandanlığı yakınında teçhizat ambarı bulunmaktadır.¹⁸⁹ Buradaki kalabalık ve hareketliliği bir Ermeni doktor subay anılarında şöyle aktarıyordu: *"30 metre aşağıdaki iskeleye ki düz bir vadidir, binlerce deve, beygir, araba yüklendi, gidiyorlar. Bir şamata, bir güröltü, bir âlem ki, âdem ancak görmek ile anlar."*¹⁹⁰ Burası nakillerin ana noktası olması nedeniyle İtilaf Devletleri için cephe gerisinde hedef alınan yerlerin başında gelmektedir. Bu nedenle Akbaş ve Kilya sık sık

¹⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.4, Fih.4a.

¹⁸⁷ E. R. Prigge, a.g.e., s. 88.

¹⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.1-10.

¹⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.38.

¹⁹⁰ A. Cebeciyan, *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1918*, İstanbul, Aras Yayıncılık, Eylül 2015, s. 94.

endirekt ateşine maruz kalıyordu.¹⁹¹ Nitekim 30 Ekim 1915'te Akbaş'ta maden kömürü boşaltırken Mahcûb-ı Cihan yelken gemisi düşmanın aşkırtma atışı ile hasar almıştır.¹⁹²

Bu bölgedeki ikinci önemli liman ve tahliye noktası olan Kilya iskelesi Akbaş gibi indirekt atışlara maruz kaldığı için kimi zaman uzun süre nakliye hizmetlerini durdurmuştur. Endirekt atışa maruz kalındığı durumlarda Kilya Limanı'nın işleyebilmesi için Menzil karargâhı, Kakma Dağı eteklerinin topçu atışına açık olup olmadığının araştırılmasını istemiştir.¹⁹³ Tüm bu tehditlere rağmen Kilya Limanı muharebeler sürecinde önemli görevler üstlenmiştir. Bu maksatla buradaki nakliyenin depolanması için ambar yapılmaya başlanmış; 15 Mayıs 1915 tarihinde Erdek vapuru ile 1500 fabrika tahtası ile 260 kıyye karfiçe¹⁹⁴ sevk edilmiştir.¹⁹⁵ 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in arabası Kilya Limanı'ndan 6 Aralık 1915 tarihinde gemiye yüklenerek İstanbul'a sevk edilmiştir.¹⁹⁶ Bu tarihten kısa bir süre sonra muharebelerin sona ermesi ile birlikte 13 Ocak 1916 tarihinde Kilya ambarı lağv edilmiş ve ambar heyeti Çanakkale Grubu idaresine erzakını teslim ederek teçhizatları ile birlikte menzil karargâhına gelmiştir.¹⁹⁷

Çanakkale bölgesine deniz yoluyla yapılan sevkiyatlar daha çok Akbaş Limanı'na yapılırsa da nakli yapılan eşyanın içeriğine göre kimi zaman doğrudan Müstahkem Mevki için Çanakkale sevkiyat iskelesi de kullanılmıştır.¹⁹⁸ Diğer yandan limanlar arası nakliye işlemleri menzil vapurları ile yürütüldüğü için olası denizaltı tehlikesine karşı torpidobot ile nakiller yapılmıştır. Nitekim bu amaçla 5'inci Ordu Komutanlığı'nın Boğazlar Genel Komutanlığı'na 15 Haziran 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, Boğaz'ın iki yakası arasında nakliyatın devamı için yapılan talepte Akhisar

¹⁹¹L. V. Sanders, a.g.e., s. 98.

¹⁹²*ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.7, Fih.1-1.

¹⁹³*ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.11, Fih.6-1.

¹⁹⁴**Karfiçe**: Çekme demirden geniş başlı, orta boy çivi. İ. Ayverdi, a.g.e., s.1578.

¹⁹⁵*ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.1, Fih.84.

¹⁹⁶*ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.11, Fih.9-1.

¹⁹⁷*ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.26, Fih.1-7.

¹⁹⁸*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.7-34.

torpidosunun tahsis edildiği bildirilmesine rağmen gelmediği ve Menzil faaliyetlerinin sağlıklı işleyebilmesi için Akhisar torpidosu gelene kadar geçici bir torpidonun gönderilmesi istenmiştir.¹⁹⁹ Ancak Boğazlar Genel Komutanı Usedom Paşa'nın verdiği cevapta şimdilik elde iki adet torpidonun bulunduğu, bunların da deniz altılara karşı faaliyet yürüttüğü bu nedenle birisini göndermenin mümkün olmadığı bildirilmiştir.²⁰⁰

5'inci Menzil Müfettişliği muharebe bölgesinin, her geçen gün artan taleplerinin sevk ve nakil sürecinde yaratabileceği olası sorunlara yönelik önemli tedbirler almıştır. Bu sayede denizaltı tehlikesine rağmen muharebenin sevkini doğrudan etkileyecek sorunların yaşanmasını önlemiştir.

1.3.2. Naklilerde Yaşanan Sorunlar

Nakillerin yapılmasında özellikle kış şartları ile birlikte bazı önemli sorunlar görülmeye başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında bölgede esen sert rüzgârlar kadar limanların konumlandığı alanlar da önemli paya sahiptir. Nitekim Akbaş iskelesi lodos ve poyraz rüzgârlarına açık bulunduğu için kış şartlarının sertleştiği dönemlerde nakliye işleri önemli oranda olumsuz etkilenmiştir. Öyle ki 27 Kasım 1915 tarihinde gece birdenbire başlayan lodos rüzgârının etkisi ile Şirket-i Hayriye'nin 50 numaralı vapuru, 6 numaralı Haliç vapuru, Bebek römorkörü ve yedeğinde çektiği tersane şatı karaya oturmuş ve güç bir şekilde tahliyeleri yapılabılmıştır.²⁰¹ Bu durum kimi zaman diğer iskeleler için de geçerli olmuştur. 5 numaralı Haliç vapuruna hava muhalefeti nedeniyle bordo kapağından makine mahalline su girmiştir.²⁰² Bu gibi kazalarda vapur, mavna ve şatlardaki yüklerin bozulmaması ve hemen müdahale edilebilmesi için müstakil bir tahliye heyetinin bulundurulması istenmiştir.²⁰³

¹⁹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1563, Dos.20, Fih.17.

²⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1563, Dos.20, Fih.17-3.

²⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.137.

²⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3526, Dos.12, Fih.4-8.

²⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.18, Fih.1-1.

Genel ihracat iskelesinin Anadolu tarafına naklinden sonra da istimbotların faaliyet sahâları son derece yoğunlaşmıştır. Fırtınaların artması nedeniyle bir istimbotun Akbaş'tan Burgas'a yalnızca boş bir mavna götürebilmekte olduğu, Anadolu sahilinde Burgas iskelesinde mavna ve şatlarını boşaltan eşya ve erzakını Akbaş veya Ilgardere'ye nakletmek için ancak kuvvetli bir istimbotun gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu şartlar altında, askeri vasıtaların yetersizliğinden dolayı Akdeniz vapuru günlerce boşaltılamamıştır.²⁰⁴ Kötü havalarda gemiler kimi zaman limandan günlerce çıkamamış²⁰⁵ kimi zamansa liman içindeki tahliye işlemleri durmuştur.²⁰⁶ Hava muhalefeti limanlar arası ulaşımı da engellemiştir. 4 Kasım 1915 tarihinde Gelibolu'daki ekmek dolu mavnalar hava muhalefeti nedeniyle hareket edememiştir.²⁰⁷ Çanakkale Boğazı'ndaki rüzgârın şiddeti kimi zaman nakillerde kazalara sebebiyet vermiştir. 22 Ekim 1915 gecesi Burgas hattı üzerinden İstanbul'dan gelen Armağan vapuru tahliye için Burgas'a hareket edeceği zaman şiddetli dalga ve rüzgâra kapılarak sancak tarafından Kiyos vapuruna çarpmış; Şirket-i Hayriye'nin 64 numaralı vapurunun grandi direği kırılarak kış köşkü ve bazı mahalleri tahrip olmuştur.²⁰⁸

Kış şartlarında karadan yapılan nakiller de olumsuz etkilenmiş; kimi zamankazaların yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki 20 Aralık 1915'ta Keşan'da dereye düşen otomobil uzun uğraşlar sonrasında çıkarılmıştır.²⁰⁹ Bunun üzerine otomobillerin yağışlı havalarda kaymaması için 100 adet zincir talep edilmiştir.²¹⁰ Ayrıca Karapınar ile Keşan arasındaki yolun bozuk olması ve özellikle Karapınar'dan Maltepe'ye kadar olan şose kısmının, araçların seyir ve hareketi için uygun olmamasından dolayı, söz konusu durumu düzeltmek üzere yapım-onarım

²⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.5, Fih.63.

²⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.3-1; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.26-3.

²⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.9-9.

²⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.7, Fih.31.

²⁰⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.5, Fih.88.

²⁰⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2662, Dos.116, Fih.1-1.

²¹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2662, Dos.116, Fih.1-3.

çalışmalarının başlaması istenilmiştir.²¹¹ Kazalar için bir diğer nokta olan Uzunköprü-Keşan yolunun dördüncü kilometresindeki köprüye de korkuluk inşa edilmesi talep edilmiştir.²¹²

Tüm bu olumsuz şartlara rağmen 5'inci Menzil Müfettişliği aldığı önemler ve üstün gayretleri ile nakliye işlemlerini başarıyla devam ettirmiştir. Muharebelerin sona erdiği hafta, 6 Ocak 1916 tarihinde Akbaş ve Burgas'a 328 ton,²¹³ 7 Ocak 1916'da Akbaş'a 80 ton,²¹⁴ 9 Ocak 1916'da Ilgardere, Akbaş ve Kilya limanlarında 650 ton erzak ve mühimmat tahliyesi gerçekleştirmiştir. Bu tahliyenin 462 tonluk bölümü Akbaş'a yapılmıştır.²¹⁵ Böylece 5'inci Ordu menzil bölgesinde, Çanakkale Cephesi'nin tahliyesi öncesinde 1.058 ton gibi tam kapasiteye yakın yüksek bir sevkiyat gerçekleştirmiştir. Bu durum nakillerde yaşanan sorunlara rağmen zamanında alınan önlemlerle nakil sorunlarının önemli oranda aşılmış olduğunu göstermektedir.

1.3.3. Motorlu Araçlar ile Sevk ve Nakil İşlemleri

Çanakkale muharebe alanına birçok vasıta ile nakil yapılmıştır. Ancak bunların içerisinde en sınırlı olanları hiç şüphesiz motorlu araçlar ve buna bağlı olarak kamyonlardır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde 1914 yılında motorlu araç sayılarının toplamı sadece 187 idi.²¹⁶ Buna rağmen eldeki sınırlı sayıda kamyonun imkânlar dâhilinde faydalanılmıştır. Ayrıca bir yandan da kapasite artırımı için Almanya'dan kamyon talebinde bulunulmuştur. Bu amaçla Harbiye Nezareti 19 Mayıs 1915 tarihinde Berlin Ataşemiliterliği aracılığıyla Almanya'dan beş yük kamyonu istemiştir.²¹⁷ Bu süreçte 5'inci Menzil'in nakliye faaliyetleri yoğunlaştığı için Harbiye Nezareti 3 Haziran 1915 tarihi itibarı ile 5'inci Ordu Komutanlığı emrine cephaneye nakli için

²¹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2662, Dos.116, Fih.1-4.

²¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2662, Dos.116, Fih.1-5.

²¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3526, Dos.13, Fih.13-2.

²¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3526, Dos.13, Fih.13-1.

²¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3526, Dos.13, Fih.13.

²¹⁶ M. Çevik- Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 29.

²¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1738, Dos.114, Fih.6-4.

Uzunköprü'ye 10 otomobil sevk edileceğini bildirmiştir.²¹⁸ Ayrıca bu araçların benzin sorunu yaşamaması için ordu ile yazılmıştır. Buna rağmen elde iki günlük benzin bulunduğu ifade edilmiştir.²¹⁹ Bunun üzerine 10 otomobil için 10 ton benzin, 1 ton vakum yağı, 500 kg gres yağı sevk edilmiştir.²²⁰ Benzer şekilde 29 Haziran 1915 tarihinde Silivri'ye yanaşmak zorunda kalan gemilerin cephane yüklerinin menzil kolu ile Uzunköprü'den Akbaş'a nakli zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Uzunköprü-Keşan hattının 16 gün boyunca tıkanmaması için menzil adına 10 yük kamyonu daha talep edilmiştir.²²¹

Cephede otomobiller ile sınırlı sayıda sevkiyatın yapıldığı alanlardan birisi de Saros Grubu olmuştur. Bu noktanın diğer alanlara göre Uzunköprü'ye yakın olması bu imkânın sağlanmasında etkili olmuştur. Bu kapsamda Saros Grubu Komutanlığı için 5 Temmuz 1915 tarihindeki nakillerde 202 numaralı kamyon kullanılmıştır.²²²

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile kara bağlantısının sağlanması ile kamyonların Çanakkale bölgesine sevki de hızlanmıştır. Bu amaçla 21 Kasım 1915 tarihinde nakliye kapasitesi 150 tona ulaşan otomobiller, cephane nakli için geçici olarak 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'ne görevlendirilmiştir. Nakliye sürecinde planlı ilerlemek adına ve mühimmatların bir noktada yığılıp kalmaması ya da nakliye kolunun boş durmaması için otomobillerle birlikte nakliyat yapacak olan kolların harekâtını düzenlemek gerekli görülmüştür. Bu amaçla deniz yoluyla Akbaş'a, tren ile Uzunköprü'ye gelen cephanenin bu iki vasıttan hangisi ile sevk edileceğinin ve otomobillerin ne sûretle istihdam edileceğinin belirlenmesi istenmiştir.²²³ Bu doğrultuda 15 otomobil görevlendirilmiştir.²²⁴

²¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1180, Dos.224, Fih.1.

²¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1180, Dos.224, Fih.2.

²²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1180, Dos.224, Fih.4.

²²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-1.

²²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.5-10.

²²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-61.

²²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-61a.

Kamyon nakil kapasitesi cephenin kapanması sürecine doğru giderek artmıştır. Nitekim 1 Ocak 1916 tarihinde Almanya'dan gelen 40 adet yük otomobilinin 15'i Çanakkale bölgesine; kalan otomobiller ise acil kullanıma ihtiyacı olan diğer cephelere gönderilmiştir.²²⁵ Benzer şekilde 8 Ocak 1916 tarihi itibari ile 5'inci Ordu Komutanlığı emrine Almanya'dan 99 otomobilin sevk edileceği, bu araçların Gelibolu ve Uzunköprü arasında depo edilmesi için hazırlık yapılması istenmiştir. Ayrıca kamyonların ihtiyaç duyabileceği malzemeler için gerekli paranın Menzil Genel Müfettişliği'ne sevk edileceği ifade edilmiştir.²²⁶ Aynı tarihte Uzunköprü'de 2'nci Ordu Menzil Müfettişi Hasan Tosun Bey'e, 8 Ocak 1916 tarihinde gönderilen yazıda Keşan'da Mevki-i Müstahkeme gönderilen 2 tonluk bir yük otomobilinin bulunduğu bildirilmiştir. Ancak bu otomobilin lastiğinin takılması için İstanbul'a Kuzey Grubu'ndan Mülâzım-ı Sâni Halil Efendi'nin gönderildiği haber verilmiştir. Bu doğrultuda tekerleklerin Keşan'a sevk edilerek otomobile taktırılması ve bir an önce Akbaş'a sevk edilmesi istenmiştir.²²⁷ Buna göre 3'üncü Kolordu'ya mensup Binbaşı Kemal Bey tarafından tekerlekler 10 Ocak 1916 tarihinde teslim edilmiş;²²⁸ 11 Ocak tarihinde Keşan'dan hareket etmiş²²⁹ ve 12 Ocak tarihinde Akbaş'a ulaşmıştır.²³⁰ Ancak bu tarihte cephenin kapanmış olmasına rağmen cephan nakliyatında aktif olarak kullanılacak beş tonluk yeni bir kamyon daha istenmiştir.²³¹ Levâzımat dairesi ellerinde beş tonluk kamyonun bulunmadığını bir tonluk gönderilebileceğini bildirmiştir.²³² Bu kamyonlar her ne kadar muharebe sonunda yapılan nakliyat kullanılmış olsalar da teknik anlamda önemli eksikliklere sahiptir. Nitekim Müstahkem Mevki Komutanlığı için 4 Mart 1916 tarihinde gönderilen 302 numaralı bir tonluk yük kamyonunun lastikleri havalı olmasına rağmen jantlarının dış lastiği devamlı kesecek sûrette eskimiş olduğu için İstanbul'da yapılan tüm

²²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2662, Dos.116, Fih.1-10.

²²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1180, Dos.224, Fih.2.

²²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4629, Dos.93, Fih.1-1.

²²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4629, Dos.93, Fih.1-2.

²²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4629, Dos.93, Fih.1-4.

²³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4629, Dos.93, Fih.1-5.

²³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4629, Dos.93, Fih.1-7.

²³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4629, Dos.93, Fih.1-8.

alışmalara rağmen istifade edilebilir bir halde getirilememiştir. Bu nedenle ancak dolma lastik takılması sûretiyle kullanılabileceği bildirilmiştir.²³³

anakkale Cephesi'nde, kamyon ve benzeri motorlu taşıtların nakil işlemlerinde kullanılması oldukça sınırlıdır. Bu durumun temel nedeni ise Osmanlı Devleti'nin kamyon tedarikini Almanya'dan yapması ve bu bağlantının da Kasım ayına kadar sağlıklı olarak sağlanamaması oluşturmaktadır. Bu nedenle kara yolu taşımasının ana eksenini Uzunköprü'ye kadar tren hattı, buradan ise kara yolunda yk hayvanları oluşturmuştur.

1.3.4. Akaryakıt Tedarik ve Dağıtımı

Osmanlı Ordusu savaşa hazırlanırken Başkomutanlık Karargāhı ve Ordu komutanlıklarının ellerinde bulunan otolarla yeniden verilmesi tasarlanan binek ve yk otoları için kullanılacak benzin ve yağ ile yedek parçalarının geriden desteklenmesi planlanmış ve bu amaçla iki benzin kolunun kurulması istenmiştir. Bu noktada bütünleme, daha çok doğu ve güney doğu harekāt alanlarına yönelik olduğundan desteklenecek kollar da bu ordularda bulunmaktadır.²³⁴ Çanakkale harekāt alanındaki akaryakıt talebi ise daha çok vapur, gemi, değirmen, yol silindirleri, ışıldak müfrezeleri gibi araçlarda yoğunlaşmıştır.

nc sınıf ikmal maddelerinden olan yakacak kömür ve odun bütün birlikler için genel olarak cepheye yakın bölgelerden sağlanmaktadır.²³⁵ Birliklerin odun ve kömür ihtiyacı, daha çok Anadolu yakasından Biga Yarımadası'ndan ve özellikle Kazdağları kesiminden getirilmek sûretiyle sağlanmıştır.²³⁶ an, Balcılar veya Bayramiç bölgesinden sağlanan kereste, odun veya odun kömürleri, menzil kollarıyla Karabiga, Lāpseki, Pırgos İskele Komutanlıkları'na sevk edilmiş; buradan mavnalara

²³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4629, Dos.93, Fih.1-10; *K.A.*, Kutu:523, Belge No:69.

²³⁴ *Birinci Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.296.

²³⁵ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 238.

²³⁶ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 491.

yüklenerek karşı sahile geçirilmiştir.²³⁷ Çanakkale bölgesinde ayrıca iki yerde linyit ocakları işletilerek kömür sağlanmıştır. 1915 yılında Küçük Anafarta'da ve İnebeyli'nin doğusundaki Sümbüldere'de linyit ocakları ile Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından Lâpseki'nin 20 kilometre doğusunda Şevketiye bölgesindeki linyit ocakları gayr-i müslim imtiyaz sahibi tarafından işletilmiştir.²³⁸

Menzil Müfettişliği ihtiyaç duyduğu kömürü bölge yerel kaynaklarından da tedarik etmiş; kimi zaman bölgedeki gayr-i müslim imtiyaz sahipleri ile mukavele yaparak temin etmiştir. Bu maksatla Lâpseki yakınlarındaki Şevketiye kömür madenini işleten Mösyö Podinştay ile 24 Ekim 1915 tarihinde bir mukavele yapılmıştır. Lâpseki Nokta Kumandanı tarafından 2 Alman subay, 13 Alman asker, 22 kömürcü, 300 asker, Gelibolu hamal bölüğünden 48 asker, 15 araba, ameke taburundan 2 subay Lâpseki Nokta Kumandanı tarafından bu işle görevlendirilmiştir. Bu birlikten 348 asker ile 15 arabadan bir müfreze oluşturulmuş, müfrezeyi de ameke taburlarına mensup en kıdemli subay kumanda etmiştir. Bu çalışma sürecinde Müfreze Kumandanı tâlîmatını Podinştay'dan almıştır. Bu birliğin iâşesi, Lâpseki Nokta Kumandanlığı tarafından sağlanmış; Ayrıca Çardak'tan bir tabip haftada bir defa madene giderek madendeki askerlerin hastalıklarını tedavi etmiş²³⁹ ve sağlık taramasından geçirmiştir. Ayrıca kömür işletmesinin ihtiyaç duyduğu odunların nakli için ahâlinin arabasını kullanma izni de kaymakamlıktan talep edilmiştir.²⁴⁰

Şevketiye kömür işletmesi, 9 Kasım 1915 tarihinde Akbaş Menzil Müfettişliği'ne başvurarak ormanda 3.500 parça kesilmiş odun bulunduğu ve bunların taşınması için araba gönderilmesini talep etmiştir. Hafif parçaların ise develerle naklinin mümkün olacağını belirterek ahâlinin henüz zirâatla meşgul olmadığı bu nedenle

²³⁷ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 492.

²³⁸ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 238; bu konuda birinci kitapta Bahriye Nezareti denilmiştir ki bu bilgi doğru değildir.

²³⁹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.11.

²⁴⁰ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.20.

arabalarından faydalanılabileceğini ve bu kapsamda günlük 100 arabaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu hummalı çalışmalar ile kömür ocağının günlük üretimi bir süre sonra 40 tona ulaşmıştır.²⁴¹

Şevketiye kömür işletmecisi Podinştay, 7 Kasım 1915 tarihinde Akbaş 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'ne gönderdiği yazıda günlük kömür miktarının amele sayısının fazla olması durumunda artacağını; ormanda odun kesmekle meşgul 100 amelenin aynı zamanda Lâpseki-Şevketiye yolunu inşa ettiğini bildirmiştir. Ancak 30 kadar amelenin hasta olduğunu ekleyerek mümkünse yol yapımına Lâpseki'den başlanmasını ve ayrıca lambalar için de gerekli malzemenin gönderilmesini istemiştir.²⁴² Şevketiye'deki maden kapasitesi her geçen gün artmış ve 400 tona kadar çıkmıştır.²⁴³ Buradan çıkarılan kömürler diğer menzil iskelelerine de sevk edilmiştir.²⁴⁴

Başkumandanlık Vekâleti'nin elindeki sınırlı kaynaklar ile tedarik çalışmalarını yürütmesi, dağıtım planlamasını da zorunlu kılmıştır. Bu amaçla Başkumandan Vekili Enver Paşa, 2 Haziran 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderdiği yazıda kömür talebinde bulunacakların talep edecekleri kömür miktarını ve hangi tarihe teslim edilmesi gerektiğini üç gün önceden bildirmelerini istemiştir.²⁴⁵ Benzer şekilde 1915 Kasım ayında Muhâbere ve Ulaştırma Genel Müfettişliği'nce buna dair kontenjan kabul edilmiştir. 12 otodan kurulu bir yük oto kolunun, günde 80 kilometre yapacağı varsayılarak, gerekli işletme, akaryakıt, madeni yağ ve temizlik malzemesi şöyle hesaplanmıştır.²⁴⁶

²⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.20-1.

²⁴² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.25-2.

²⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.24, Fih.15.

²⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.116.

²⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4618, Dos.41, Fih.2-30.

²⁴⁶ *Birinci Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.297.

Cinsi	Günlük	Haftalık
Benzin	700 kg.	4.900 kg.
Madeni yağ	30 kg.	210 kg.
Gres yağı	3 kg.	21 kg.
Karpit	12 kg.	84 kg.
Üstübü	5 kg.	35 kg.
Gaz yağı	20 kg	140 kg.
Toplam		5.390 kg.

Tablo-5: 12 Otodan kurulu bir yük kolunun günde 80 km yapması durumunda harcayacağı yakıt miktarı.

Muharebe alanı ve mücâvir sahalardan yapılan tedarik çalışmaları kış şartları nedeniyle depolama yapmayı da zorunlu kılmıştır. Bu amaçla Ilgardere’de kömür deposu ve mavnaları bulunurken²⁴⁷ muharebenin sonuna doğru Akbaş’a da “*maden kömürü depo memurluğu*” tesis edilmiştir. Bu depo 14 Aralık 1915 tarihinde Akbaş’ta nokta kumandanlığı nezaretinde ve Mülâzım-ı evvel Server Efendi idaresinde kurulmuştur. Akbaş Nokta Kumandanlığı, kömür işlemleri ile ilgilenen askerlerden 2 kişi ile 1 yardımcıyı Server Bey’in maiyetine vermiştir. Ayrıca Server Bey’e amele talebi, Akbaş’a bağlı iskelelerde fazla kürek ve çuvalları toplama yetkisi tanımıştır. Kayıt işlemleri için iki defter tutulması kömürlerin cinsi, sarf edileceği mahaller, geliş tarihi ve kullanılması hakkında bilgilerin tutulması istenmiştir.²⁴⁸

Askeri sevkiyatta istihdam edilen bazı vapurların kullanacağı kömürü temin etme vazifesi, mensup olduğu şirkete bağlıdır. Ancak şirketler kömürünü tedarik edemediklerinde askeri mahallerden sağlamışlardır. Bu gibi durumlarda ilgili şirketin nakliye ücretinden kömür ücreti tahsil edilmiştir. Ayrıca kayıtlarda olası sorunları engellemek için kömür depo memurunun alacağı senetlerin mürekkep kalemle yazılmış olmasına, çifte mühür bulunmasına ve kömürün cinsinin yazılmasına özen gösterilmiştir.²⁴⁹

Bölgeden tedarik edilen kömürler menzil müfettişliği aracılığı ile talep edilen noktalara gönderilmiştir. Bu amaçla 31 Ekim 1915 tarihinde Mülâzım Edip Efendi

²⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.10, Fih.7-3.

²⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.58.

²⁴⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.58.

kumandasında 31 araba ile 6.5 ton kömür Ilgardere iskelesine;²⁵⁰ 11'inci Tümen için 24 Kasım 1915'te 400 yük odun ile 300 çuval kömür Lapseki'ye;²⁵¹ 22 Kasım 1915'te 15 ton maden kömürü Burgas'a,²⁵² 11 Aralık 1915'te Lapseki'den Gelibolu'ya 3 çeki odun gönderilmiş olup ayrıca Lapseki Limanı'nda 2'si palamut odunu olmak üzere 4 mavna odun, Çardak Limanı'nda biri kömür ve diğeri palamut odunu yüklü olarak hazır beklemektedir.²⁵³ Bir gün sonra 12 Aralık 1915 tarihinde Lapseki limanında 2 kömür ve 1 kereste yüklü mavna hazır edilmiştir.²⁵⁴

Çanakkale Cephesi'nin kömür akaryakıt tedariki için Başkomutanlık Vekâleti de gerekli önlemleri almıştır. Bu amaçla Başkumandan Vekili Enver Paşa, 16 Mayıs 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderdiği yazıda kömür tedarik ve dağıtımını için Galata'da Çaylı Han'daki kömür şubesinin yanında “*kömür istihbarat ve tevziat şubesi*” namıyla bir şubenin oluşturulduğunu ve bu oluşumun doğrudan Karargâh-ı Umûmîden emir aldığını bildirmiştir. Bu şube, Karadeniz'den kömür temin ederek Marmara Denizi'ne sevk etmek gibi bir ana görev yüklenmiştir.²⁵⁵ Ancak tüm hazırlık ve önlemlere rağmen İstanbul'dan Çanakkale'ye yapılan kömür nakilleri kimi zaman sağlıklı şekilde yapılamamış ve taşımada önemli zararlar da ortaya çıkmamıştır. Nitekim Ekim 1915'te İstanbul'dan gönderilen 5 mavna kömürden ikisi denizaltı saldırısı nedeniyle Erikli sahilinde batırılmıştır. Bir diğ er mavna, Tekirdağ İskele Kumandanlığı tarafından zapt edilmiş ve alıkonulmuştur. Dördüncü mavna Gelibolu yakınlarında kayalıklara çarparak dalgaların etkisi ile parçalanmıştır. Bu sevkiyattan ancak bir mavna ulaşabilmiştir. Bu sevkiyattaki zayıat miktarı 30 ton kömür anlamına gelmektedir ki bu miktar menzildeki vasıtaların ancak bir günlük ihtiyacını karşılamaktadır. Menzil Kumandanlığı, tahliye ettiği büyük posta vapurlarından bir nevi

²⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.23-5.

²⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.99.

²⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.82.

²⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.18, Fih.4-11.

²⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.18, Fih.4-12.

²⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4618, Dos.41, Fih.2-29.

zorla kömür alarak bir hafta kadar idare etmiştir. Son çare olarak kendisine ait olmayan Sıhhiye Müfettişliği sağlık gemilerinin kömürlerine de el koyarak 3-4 gün daha nakil yapabilmiş; ancak o da bitince yakacak bir kilo gram dahi kömürü kalmamıştır. Bu nedenle kömürü biten vapurlar birer birer demirleyip bağlanmıştır. Bu tarihte işlemekte olan vapurların hareket ömrü ise kendi ambarlarında kalan “kömür tozlarına” bağlı olduğu için bir iki gün daha kömür yetiştirilmemesi durumunda bütün işleyişin durma noktasına geldiği görülmüştür.²⁵⁶ Ekim ayında kömür sevkiyatında yaşanan bu sorunlar, neredeyse menzilin işleyişini durdurmuştur. Nitekim kimi zaman gemiler kömürsüzlükten işleyemez duruma gelmiştir. Öyle ki 22 Ekim 1915 tarihinde Çanakkale istimbotu kömür olmadığı için Çanakkale iskelesinden hareket edememiştir.²⁵⁷

Nakliyatla karşılaşılan önemli sorunlardan biri de yaşanan kazalar olmuştur. Nitekim Ekim 1915’in son haftasında 308 ton kömür sevki yapılmış olmasına rağmen bundan sadece 108 tonu ulaşmış; 200 tonu Hanefi vapuru ile batmıştır.²⁵⁸ Bu durumda Menzil Müfettişliği birçok kez Genel Karargâha yakıtın tamamen bittiğini bildirmiştir.²⁵⁹ Bu nedenle Bronzart Paşa’nın emri ile menzil emrine 900 ton kömür sevki yapılmasınakarar verilmiştir.²⁶⁰

Menzil hizmetindeki gemilere yeterince kömür tedarikinin yapılamaması nedeniyle Kasım ayında da birçok gemi hareket edememiştir. Şirket-i Hayriye’nin 45 ve 48 numaralı vapurları 30 Kasım 1915 tarihinde kömürsüzlük nedeniyle Lâpseki limanında,²⁶¹ 61 numaralı Hilal vapuru kömürsüzlükten Erdek’te kalmıştır.²⁶² Benzer şekilde Kısmet römorkörü boş olarak Kilya’dan Burgas’a giderken yeterli kömürü

²⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.6.

²⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.26-15.

²⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.8.

²⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4589, Dos.2, Fih.1-166.

²⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.9.

²⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.10, Fih.18-1.

²⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.25.

olmadığı için akıntı nedeniyle sürüklenmeye başlamış; gemide bulunan halatları ve tahtaları yakarak Nara Güne Burnu'na zor ulaşabilmiştir. Bu nedenle ilgili gemiye 2 ton kömür sevk edilmesi istenmiştir.²⁶³ Kimi zaman da gemilere yapılan kömür tedariki istenilen seviyenin çok altında olmuştur. 12 Aralık 1915 tarihinde Burgas Nokta Komutan Vekili Şahab Bey, Arap vapuruna Akbaş'tan gönderilen kömürün 10 ton olduğunu ve gemi çarkçısının ifadesi ile bu kömür ile Bandırma'ya kadar dahi gidilemeyeceğini bildirmiştir.²⁶⁴

Kömür dağıtımında özellikle kritik noktalardan geçiş yapacak gemilere verilecek kömürün nitelikli olmasına dikkat edilmiştir. Nitekim kimi nakillerde verilen kömürün kalitesiz olması geminin istim²⁶⁵ tutamamasına ve torpil hattı ortasında kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle bazı ikmal taleplerinde bu tür gemiler için Erikli kömürü verilmesi istenmiştir.²⁶⁶ Bu gibi durumlarda kömür talebi yapılırken nereden olacağı da çoğu zaman ayrıca belirtilmiştir. 28 Kasım 1915 tarihinde Hilal-i Ahmer vapuruna yapılacak kömür ikmali için Menzil karargâhı "*Hilal vapuruna 10 ton Erikli ve 5 ton Şevketiye kömürü*" verilmesini istemiştir.²⁶⁷

Harekât sahasındaki önemli kömür tüketen deniz araçlarından bir bölümünü ise Hilal-i Ahmer vapurları oluşturmuştur. Bu vapurlar aynı zamanda kömür alımlarında öncelikli durumda oldukları için gemilerin hasta, yaralı nakillerinde İstanbul'a uğramadan farklı limanlara nakil yapmaları durumunda kömür ihtiyaçları zorunlu olarak menzil nakil vasıtaları ile sağlanmıştır.²⁶⁸ Bu gemilerdeki kömür yetersizlikleri, sevkியatın planlamasının da değiştirilmesini zorunluluk haline getirmiştir. 28 Kasım 1915'te kömür yetersizliğinden Çanakkale'den Gelibolu'ya kadar bir gemi tahsisi

²⁶³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.26-2.

²⁶⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.11, Fih.8-5.

²⁶⁵ **İstim tutmak:** Buharla çalışan makinelerde istenilen şekilde ısınmak, gerektiği kadar buhar verecek duruma gelmek.İ. Ayverdi, a.g.e., s.1452.

²⁶⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.66, Fih.1-21.

²⁶⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.157.

²⁶⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.9, Fih.14.

mümkün olmamış, Gelibolu'ya sevk edilecek olan telsiz istasyonun Lâpseki'ye kadar kara yolu ile Lâpseki'den ise gemi ile Gelibolu'ya sevk edilmesi istenilmiştir.²⁶⁹

Cephedeki petrol ve kömüre ihtiyaç duyan diğer bir işletme ise değirmenlerdir. Özellikle ekim ve kasım ayında yaşanan kömür sıkıntısı, bu alanı önemli oranda etkilemiştir. Gelibolu ambar müdürü Hüseyin Bey, 7 Kasım 1915 tarihinde Akbaş Menzil Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıda iki günden beri kömür olmadığı için değirmenin çalışmadığını odunla çalışan bir diğer değirmenin ise çok fazla istim tutmasından dolayı verimli olmadığını bildirmiştir. Aynı şekilde 6 Kasım'da bombardıman olacağı şayiası nedeniyle büyük değirmen de çalışmamıştır. 7 Kasım günü Bandırma'daki değirmen çalışmaya başlamış olsa da unlar ancak geceye çıkmıştır. Bu nedenle değirmenlerde un kalmamıştır.²⁷⁰ Bu durumun önüne geçilebilmesi için bir yandan tedarik çalışmaları yapılırken bir yandan da tasarruf önlemleri alınmış, gerektiğinden fazla harcamalar uyarılmıştır. Bu amaçla 30 Eylül 1915 tarihinde Harbiye Nezareti 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda değirmenler için sevk edilen kömür ve petrolün mevcut cetvelleri incelendiğinde 67 günde harcanması gereken yakıtın 10 günde bitmiş olmasına dikkat çekerek bu durum hakkında detaylı bilgi istemiştir.²⁷¹

Gemi ve fabrikalardaki kömür ihtiyacı kadar olmasa da projektörler için maden yağı,²⁷² gaz yağı ve benzin²⁷³ temini gerekmiştir. Ayrıca yol yapımında kullanılan silindirler için kömür,²⁷⁴ fenerler için yağ gibi²⁷⁵ daha az ihtiyaç duyulan maddelerin tedarikleri de Menzil aracılığıyla Başkomutanlık Vekâleti'nden sağlanmıştır.

²⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.26-3.

²⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.16.

²⁷¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih.4-7.

²⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih. 2-20.

²⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4613, Dos.19, Fih.38.

²⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.17, Fih.23-1.

²⁷⁵ *Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü*, Mehmet Fasih Bey'in Günlüğü, Yay. Haz. Murat Çulcu, İstanbul, Kaptan Yayıncılık, 2006, s. 55.

Birlikler kış şartlarının yaklaşmasına rağmen menzil ve Başkomutanlık'tan sınırlı kömür ve odun temin etmeleri nedeniyle kendi bünyelerinde kurdukları müfrezeler ile mıntıklarından ya da mücâvir alanlarından tedarik yoluna gitmiştir. Bu amaçla 3 Eylül 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'nın emri ile grubun odun ve kömür ihtiyacının Lâpseki civarından sağlanabilmesi için hazırlık yapılmaya başlanmıştır. Bunun için 1'inci mıntıkada atlı bir subay, 50 asker, 2'nci mıntıkada bir zâbit vekili, 50 asker ve amele taburlarından 100 asker görevlendirilmiştir. Komuta yetkisi ise 1'inci mıntıkadaki subaya verilmiştir. Müfreze 5 Eylül 1915 öğle vakti Ali Bey çiftliği gerisindeki istihkâm deposu civarında toplanarak ve buradan kendilerine 20 balta, 15 kazma, 15 kürek ve 10 harar verilmiştir. Aynı gün Kilitbahir'e giderek gece karşıya geçmesi istenmiştir. Müfrezenin üç günlük erzakı Güney Grubu tarafından sağlanmıştır. Lâpseki bölgesine intikal sonrası bölgede kömürcülükten anlayan köy ahâlisinden ücretle 4 ustanın temini yapılmış ve bunun için Biga Mutasarrıflığı'ndan da destek istenmiştir. Temin edilen odun ve kömürün sahile sevki için erzak katarından dört kol Anadolu'ya gönderilmiştir.²⁷⁶ Benzer uygulamayı 5'inci Ordu Komutanlığı da yapmıştır. Bunun için 5'inci Ordu Komutanlığı 10 Ocak 1916 tarihinde birisi oduncu birisi de kömürcü adıyla iki müfreze kurarak bunların İstiranca Ormanları'na gönderilmesini bunun için de Çatalca Mutasarrıflığı ile irtibata geçilmesini istemiştir.²⁷⁷ Bu talep doğrultusunda Ordu Mahrûkat Müfrezesi²⁷⁸ kurma hazırlıklarına başlanmış; Müfreze kumandanı olarak Ilgardere İskele kumandanı Binbaşı Hidayet Bey görevlendirilmiştir. Ayrıca Akbaş hizmet taburundan 3 subay, 3 küçük subay, odun ve kömürcülüğe aşına kuvvetli 150 nefer, 3 yazıcı, Ilgardere iskele hizmet bölüğünden 3 küçük zâbitile 150 nefer hazırlanmış ve bunların 13 Ocak 1916 tarihinde Ilgardere iskelesinde toplanmaları istenmiştir. Bu müfrezeye 20 memzuc çadır, 300 portatif çadır, 1 hayvan çadırı, 100 kürek, 200 balta, 2.000 çuval, 1 kazan, 30 karavan ve bu nispette

²⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.6.

²⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.26, Fih.1-3.

²⁷⁸ **Mahrûkat**: Odun, kömür vb. yakılacak şeyler, yakıt. İ. Ayverdi, a.g.e., s.1907.

mutfak araç gereci ile değişik masrafları için 20 lira ile 3 mekkâre hayvanı verilmiştir. Bunun dışında idare ayrıca müfrezeyle amele elbisesi, peksimet torbası ve yağmurluk tedarik etmiştir. Taşıma işini yapmak için de 18 kağı arabacıyla 20 araba müfrezeyle katılmıştır.²⁷⁹ Menzil emri ile müfrezenin görevinin odun ve kömür tedariki olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Hidayet Bey'in karargâh merkezini müfettişliğe, müfrezedeki subayların künyelerini ise ikinci şubeye bildirmesi istenmiştir.²⁸⁰

2'nci Ordu Komutanlığı daha küçük askeri birliklerin bu tür tedarik çalışmalarına karşı çıkmıştır. Bunun için 3 Eylül 1915 tarihindeki emrinde bazı tabur ve alayların mahrûkat tedarik etmek üzere Anadolu tarafına müfrezeler gönderildiğini öğrendiğini, kışlık mahrûkatın grup adına tedarik edilmekte olduğundan münferit olarak tedarik yoluna gidilmenin kesinlikle men edilerek şimdiye kadar bu amaçla gönderilmiş müfreze varsa hemen geriye çağrılmasını istemiştir.²⁸¹

Çanakkale bölgesinde odun ve kömür temini için önemli kaynaklar bulunmaktadır. Hatta bu noktada bölgede işletilen kömür ocakları 5'inci Ordu ve Menzil teşkilatının desteği ile iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu önlemler, kapasitelerini önemli oranda arttırmış olsa da kömür madeni temininde istenilen seviye yakalanamamıştır. Bu durum Başkomutanlık Karargâhını çözüm arayışına yönlendirmiş ve İstanbul'da temin noktaları oluşturmuştur. Ancak buna rağmen Çanakkale bölgesindeki deniz taşıtlarının talepleri yeterince sağlanamamış ve özellikle kış döneminde önemli sorunlar yaşanmıştır.

1.3.5. Menzil Mıntıkasında Denizaltı Tehlikesi ve Önlem Arayışları

Çanakkale bölgesine yapılan ikmal faaliyetlerindeki en önemli ulaşım vasıtasının başında deniz taşımacılığı gelmektedir. Ancak düşman denizaltılarının

²⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.26, Fih.1-5.

²⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.26, Fih.1-6.

²⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.38.

Çanakkale'den geçerek İstanbul'a kadar ulaşması,²⁸² İstanbul'a kadar olan sahadaki liman ve iskeleleri tehdit etmesi²⁸³ ve ilk anda serbest hareket kabiliyeti sergileyerek ikmal gemilerini batırmaya başlamaları önce 5'inci Ordu Komutanlığı olmak üzere İstanbul'a kadar tüm askeri erkânı önlem almaya zorlamıştır.

Boğaz'da ilk andan itibaren yanlış iletişimden kaynaklanan bir muhabere ortamı bu sefer denizaltı tehlikesi ile birleşmiştir. Boğazlar Genel Komutanlığı'nın 29 Nisan 1915 tarihinde yayınlamış olduğu emirde boğaz içerisinde gece gemilerin karşılaşması durumunda bir muharebeye meydan vermemek için yapması gerekenler bildirilmiştir. Buna göre davet P harfi ile cevap Z harfi ile yapılacak olup bu işaretler direk lambası kullanılmadan el lambaları ile verilecektir. Ayrıca bu işaretler verilirken sadece karşılaşılan geminin göreceği mâhiyette olmasına dikkat edilecektir. Bu noktada en önemli husus ise küçük torpidolardır. Nitekim bunlar gece denizaltı gibi görülebileceğinden bu emre harfiyen uymaları istenmiştir.²⁸⁴ Ancak denizaltı tehlikesinin somutlaşması ve buna karşı önlemlerin hızlanmasına neden olan gelişme 10 Mayıs 1915'te yaşanmıştır.²⁸⁵ Bu tarihte asker nakliyatı yapan Gülcemal Vapuru'nun torpillenip yoluna devam edemeyecek kadar hasar görmesi nedeniyle denizden sadece iâşe ikmali ve hasta nakli yapılmasına karar verilmiştir.²⁸⁶ Bu durumda ikmal işleri, özellikle personele ait kısmı durma noktasına gelmişse de erzak ve mühimmat naklinin denizden yapılması esası değişmemiştir.²⁸⁷

Denizaltı tehlikesi Çanakkale'den İstanbul'a kadar olan deniz ve kara askeri unsurlarının idari olarak yeniden yapılanmasına yönelik bazı girişimleri de başlatmıştır. Buna göre Boğazlar bölgesinde bulunup kale kumandanlarına bağlı olmayan tüm sahil bataryaları ile Marmara Denizi'nde bulunan bataryaların, Sahil Genel Müfettişliği'nin

²⁸²H. M. Alganer, **Çanakkale Kara Savaşları Günlüğü**, Deniz Basımevi Müdürlüğü, Mayıs 2010, s. 45.

²⁸³A. Cebeciyan, a.g.e., s. 99.

²⁸⁴**ATASE Arşivi**, BDH Kls.4617, Dos.36, Fih.1-189.

²⁸⁵L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri....**, s. 238.

²⁸⁶M. Şahin, a.g.m., s. 17-18.

²⁸⁷M. Çevik, Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 41.

denizaltılara dair vereceği tüm emirleri yapmalarına karar verilmiştir.²⁸⁸ Ayrıca gambotlara ve muhâfız gemilerine sahil müfettişliği; torpidolara, donanma komutanlığı emir verecekti.²⁸⁹ Ancak esas değişiklik 1 Eylül 1915'te yapılmıştır. Buna göre Marmara havzasındaki deniz nakliyatının sorumluluğu, 1 Eylül 1915 tarihi itibari ile Boğazlar Genel Komutanlığı'na bırakılmıştır.²⁹⁰ Bir yandan da sahil kıyı hattı silahlandırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Darıca'ya topçu takımı,²⁹¹ Burgas, Ilgardere ve Lâpseki'ye 6 adet mantelli topu,²⁹² Burgas iskelesine zırhlı mavnalar yerleştirilmiştir.²⁹³

Kıyı gözetleme istasyonlarından birçoğu, elde yeterli miktarda deniz personelinin bulunmaması yüzünden, jandarmalar tarafından işgal olunmuş; bunların yanlış verdikleri raporlar çok kere ilgili makamları boş yere harekete geçirmiştir.²⁹⁴ Buna rağmen mavna ve deniz araçlarının korunması için jandarma görevlendirilmesine devam edilmiştir. Bunun için her mavnaya en az bir jandarma askeri verilmeye çalışılmış;²⁹⁵ bu kapsamda 1'inci Ordu Komutanlığı'ndan 100 silahlı jandarma talep edilmiştir.²⁹⁶ Ayrıca düşman denizaltılarının fark edilmesi durumunda hemen atışa başlanmaması istenilmiştir. Bu gibi durumlarda düşman saldırısı yoksa ve yapılacak saldırıdan bir sonuç beklenmiyorsa saldırının yapılmaması, mevcut sevkiyatın güvenliği için daha önemli görülmüştür. Keza böylece mevcut sevkiyat mevkiisinin yerinin ortaya çıkmaması düşünülmüştür.²⁹⁷ Diğer yandan olası denizaltı saldırısında makineli tüfek ve küçük çaplı toplar ile mavnalara yapacağı atışların bordasında açması muhtemel

²⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-131.

²⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.7, Fih.43.

²⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-129.

²⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.89, Fih.1-8.

²⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.9-2.

²⁹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.7, Fih.13.

²⁹⁴ M. Solak, "İstanbul-Çanakkale Deniz Nakliyatı", Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı, Ankara, **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları**, 1990, s. 114-115.

²⁹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-77.

²⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-93.

²⁹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-59.

deliklerin hızla kapatılması ve suyu tahliye için tıkaç ve tulumbaların eksikliği fark edilmiş ve buna dair önlemler alınmıştır.²⁹⁸

Düşman denizaltıları tarafından Osmanlı Devleti'nin ikmal için kullandığı gemi ve mavnalardan ağustos ayında batırılan gemi sayılarının hızla artmaya başlaması²⁹⁹ ile denizaltılara karşı daha kapsamlı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 6 Ağustos 1915 tarihinde, yükleme ya da tahliye için gelen büyük vapurların etrafına mavnalar ile bir nevi barikat örülmesi istenmiş, yeterli mavna bulunmaması durumunda vapurun makine aksamının muhâfaza edilmesi bildirilmiştir. Bunun dışında büyük vapurların daima kıyıya yakın olarak demir atmaları ve bir saldırı durumunda limandaki bütün vasıtalar ile vapur üzerine giderek batmasının engellenmesi ve karaya oturtulması; bu gibi vapurların etrafında içinde bomba ve tüfeklerle silahlı jandarmalar bulunan istimbotların gezdirilmesi veya vapura 300 metre mesafede bombalı jandarma bulunan bir mavna konulması istenmiştir. Ayrıca jandarmalar tarafından denizin gözlenerek denizaltı görülmesi durumunda ateşle karşılık verilmesi ve yaklaşması durumunda bomba atılması emredilmiştir.³⁰⁰ Buna göre jandarmaların Akbaş, Burgas ve Gelibolu iskelelerinde bulundurulması planlanmıştır. Ayrıca sahilin değişik noktalarında gözetleme mahallerinin belirlenmesi planlanarak denizaltının görünmesi durumunda atışa başlanması istenmiştir.³⁰¹ Bununla birlikte denizaltılara karşı torpidolar ile boğaz güvenliği takviye edilmeye çalışılmıştır. Bunun için 23 Ağustos 1915 tarihinde alınan karar ile Sahil Müfettişliği'ne bağlı olarak Çanakkale'de kullanılmakta olan nakliye gemilerine torpidoların refâkat etmesi için donanma tarafından el koyulmuştur.³⁰² Menzil hattı içerisindeki nakillerde denizaltı tehlikesine karşı gambot refâkati önemli bir tedbir olarak görülmüştür. Ancak istisna da olsa gambotların bu işleyişte, emir-komuta sorunu yaşadıkları anlaşılmıştır. Burak Reis gambotu kendisine

²⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-58.

²⁹⁹ M. Çevik-Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 39.

³⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-5.

³⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.20.

³⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-141.

Bandırma'ya refakat görevi ile hareket emri verilmiş olmasına rağmen buna uymayarak İstanbul'a gitmiştir. Bunun üzerine süvarisi hakkında yasal işlem yapılması talep edilmiştir.³⁰³ Yine aynı tarihte menzilin emrine silahlı bir Reji vapuru verilmiş ve ayrıca hastane gemileri ile boş vapurların saldırıda bulunan denizaltılar ile yük çıkaran vapurlar arasında bulunması istenilmiştir.³⁰⁴

Denizaltılara karşı Marmara Denizi başta olmak üzere uçaklardan faydalanılması konusunda 27 Ağustos 1915 tarihinde bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre Boğaz bölgesinin batarya ve deniz unsurları tarafından gözlenmesi, ağ hatlarının kurulması gibi ilk anda alınan önlemlerin yanında Alman deniz uçaklarından ve donanmadan da destek alınması yoluna gidilmiştir. Marmara Denizi'nin batı kısmında görülen denizaltılara ait bilgiler Çanakkale Deniz Komutanlığı aracılığı ile burada bulunan uçak müfrezesine, doğu kısmındaki bilgi ise sahil genel müfettişliği aracılığı ile Ayastefanos'taki uçak istasyonuna tebliğ edilmiştir. Boğazlar bölgesi önem durumuna göre Karadeniz Boğazı'nın kuzeyi ile İstanbul Limanı, asli ihraç iskelesi durumunda olan Akbaş ve Akbaş-Gelibolu boğazı şeklinde üç başlık altında değerlendirilmiştir. Nakliyatın güvenliği için ise ilk anda şu önlemler alınmıştır:

- a. Torpidoların gözetiminde nakil yapılması,
- b. Uçaklar ile güvenliğin sağlanması,
- c. Sadece karanlıkta seyir yapmak, gündüzleri güvenli limanlarda beklemek ve bu gibi beklemeler için de müsait olan limanların hafif toplar ile donatılması,
- d. Belirli gemilerin zikzak çizerek seyir yapması, (Ancak bu durum yedeğinde mavna götüren römorkörler için mümkün değildir).³⁰⁵

³⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.11, Fih.8-15.

³⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-141.

³⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-130.

e. Sahile yakın seyir yaparak, geminin torpillenmesi durumunda karaya oturtulup yükünün kurtarılması.³⁰⁶

Düşman denizaltılarını Marmara Denizi'ne sokmamak için en kestirme ve tesirli yol, şüphesiz Boğaz'a mânia ağları koymak ve bunların yakınında bulundurulacak karakol gemileriyle denizaltıların tahribini sağlamak yöntemidir. Yalnız denizaltı silahının gerçekmâhiyetinin genellikle Birinci Dünya Harbi'nin seyri esnasında anlaşılmış olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki Çanakkale'de ilk kullanılan ağlar, 1915 Şubatı başında birinci mayın hattı önüne dökülen ve balık ağı kuvvetinde olan hafif ağlar olmuştur. Maksada hizmet etmeyeceği kısa bir zaman sonra anlaşılan bu ağlar kaldırıldıktan sonra bir ara, Nara geçidinin batırılacak gemilerle kapatılması düşünüldüyse de mahzurlu olacağı görülerek bundan vazgeçilmiştir. Bunun üzerine Haziran 1915'te faaliyete geçilerek 17 gün sonra 2/3'ü ve bir ay sonra da tamamı dökülen bir ağ mâniası bu geçide tesis edilmiştir.³⁰⁷ Yine 1915 Eylül ayı başında yükünü boşaltmak üzere Akbaş Limanı'na gelen gemileri, denizaltıların torpidolarından korumak maksadıyla liman önüne bir torpido ağı tesis edilmiştir.³⁰⁸

23 Eylül 1915'te kurulan Mânia Komutanlığı'nın emrinde, Bigalı ve Nara bataryaları ile bir ışıldak ve 2-3 motor gambot bulunmaktadır. Ağ başında bulunan bu küçük gambotlar, ağa takılan bir denizaltıyı tespit edince derine sarkıtılan infilâk maddeleri ile onun tahribine teşebbüs etmektedir. Patlatılan infilâk maddelerinin tesiriyle hasara uğraması neticesi su üstüne çıkmaya mecbur kalan ve top ateşiyle batırılan bu geminin 28 kişilik mürettebatı esir alınmıştır.³⁰⁹

Yeşilköy ve Tekirdağ'da kurulan deniz-uçak istasyonlarının düşman denizaltılarıyla mücadeleye katılışları küçük ölçekte olmuştur. Ancak 1915 yazı ortasında yeni uçakların yurda gelmesi, bunların faaliyetini arttırabilmiştir. Bu uçaklar,

³⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-131.

³⁰⁷ M. Solak, a.g.e., s. 115-116.

³⁰⁸ M. Şahin, a.g.m., s. 17.

³⁰⁹ M. Solak, a.g.e., s. 116.

çok kez denizaltıları derin suya inmeye mecbur etmişler ancak kullandıkları hafif bombalar tesirli olmamıştır.³¹⁰

Boğaziçi, Adalar ve Kadıköy vapurlarında seyahat eden subay ve erlere, alt kameralarda oturmaları bildirilmesi, denizaltıların Marmara’da bazı yardımlar görmekte oldukları anlaşıncı bütün buharlı ve yelkenli gemilere mahallin en büyük amiri tarafından bir vesika verilmesi, Marmara adaları halkının açlığa maruz kalmaları tehlikesi düşünülerek yalnız gündüz seferlerine izin verilmesi, denizaltıların kayıklar üzerine yanaşıp yüklerini muayene ettikleri görülünce, bunları el bombaları ile tahrip edecek denizci personelin yetiştirilmesi denizaltılara karşı alınan diğer tedbirler olarak görülmektedir. Kimi zaman yerli halkın tekneleri dahi kullanılmıştır. Nitekim 9 Haziran 1915’te 16 taka, Marmara limanlarına dağılmış; bir denizaltının bu takalardan biri tarafından başarısız bir hücumla maruz kalması ile düşman bu hareket tarzını terk edince tekneler sahiplerine iade edilmiştir.³¹¹

Alınan tüm önlemlere rağmen denizaltı tehlikesi tamamen önlenememiş ve hatta kimi zamanlar da Marmara Denizi’ne giren denizaltılar nakliye yapan Şirket-i Hayriye vapurlarını durdurarak gemide arama yapmıştır. 31 Ekim 1915 tarihinde Tekirdağ’dan Havra’ya doğru hareket eden Şirket-i Hayriye’nin 63 numaralı vapuru, iskele baş omuzluğu hizasında yaklaşık olarak altı mil mesafede Marmara Adası istikametinde bir düşman denizaltısı tarafından takibe başlanmış ve vapur, bu denizaltı tarafından yarım saat sonra Uçmakdere mevkiinde durdurulmuştur. 63 numaralı vapur süvarisi Sezai ile denizaltıdan gemiye çıkan yüzbaşı ile temas kurmuş ve yapılan aramalarda gemide sadece gıda maddeleri olmasına rağmen Hilal-i Ahmer tahsisli olduğu için bu yük ile ilerleyemeyeceği söylenerek gemi Şarköy’e çekilmiştir.³¹² Denizaltı tehlikesine karşı haber verme ve uyarma ön plana çıkmaya başlamıştır. Menzil

³¹⁰M. Solak, a.g.e., s. 115.

³¹¹M. Solak, a.g.e., s. 116-117.

³¹²*ATASE Arşivi*, BDH Kls.2423, Dos.49, Fih.1-44.

hizmetinde bulunan istimbot ve mavnaların denizaltılara tesadüf etmesi durumunda etrafından geçecek deniz araçlarını, harp gemilerini ve denizaltı bataryalarını derhal haberdar edebilmesi için özel bir işaret verme biçimi geliştirilmiştir. Buna göre Çanakkale istikametine giden denizaltı görüldüğünde derhal sarı flama, İstanbul istikametine, doğuya giden bir denizaltı görüldüğünde mavi flama çekilmesi kararı alınmıştır. İstimbot ve mavnalarca kullanılacak bu işaretlerin aynı olmasını sağlamak için Akbaş'taki teçhizat ambarında bulunan işaret flamalarından temin edilmesi talep edilmiştir.³¹³ Bunun için 22 Kasım 1915 tarihinde hazırlan flamalar, iskele kumandanlığına, mavnalara ve istimbotlara dağıtılması için Menzil Müfettişliği'ne gönderilmiştir.³¹⁴

Denizaltı tehlikesinin devamı müddetince Galata ve Unkapanı Köprüleri'nde birer gözetleme postası koyulmuştur. Kapıdağ Yarımadası'yla Marmara adalarında ise daha esaslı tedbirler alınmıştır. Karakol gemilerinin üssü ve nakliye gemilerinin de gerektiğinde sığınma yerleri oldukları için bahsedilen yarımada ile Marmara Adası ve Marmara Hayırsızı'nda gözetleme istasyonları, karakol gemileri için bir üs; Ekinlik Adası'nda da karakola katılan deniz uçakları için bir ikmal üssü kurulmuştur. Marmara Adası'nın gemilerin bazen sığındıkları mühim bir limanı olan Palatya da toplanarak tahkim edilmiştir. Bu tertibat, denizaltı tehlikesi kalktıktan sonra, 1916 Ağustosuna kadar, devam etmiştir.³¹⁵ Alınan tüm güvenlik tedbirlerine rağmen tam bir güven ortamı yaratmak mümkün olmamış ve denizaltı tehlikesine karşı en etkili vazifenin gece seyir yapmak olduğu kabul edilmiştir.³¹⁶

Çanakkale bölgesinin ana ikmal noktalarından olan İstanbul ile en önemli bağlantı yollarından birisi deniz taşımasıdır. Ancak bu yolun İtilaf Devletleri'nin denizaltılarınınca geçilmeye başlaması, taşıma süreci için önemli bir tehdit teşkil etmeye

³¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.44-1.

³¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.44.

³¹⁵ M.Solak, a.g.e., s. 114-115.

³¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1283, Dos.628, Fih.1-131.

başlamıştır. Buna dair alınan önemler kesin sonucu sağlamamış ve bu tehlike muharebelerin sonuna kadar devam etmiştir. Buna rağmen nakil işlemlerinin deniz yoluyla yapılmasından vazgeçilmemiş ve gece seyirin öncelikli görülmesi ile süreç yürütülmüştür.

1.4.Muhâbere İkmal Maddelerinin Tedarik ve Dağıtımı

Muhâbere sınıfı teknik bir sınıf olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra 1882 yılında 1'inci Ordu kuruluşunda “*Telgraf-ı Askerî Bölüğü*” adı altında Selimiye Kışlası'nda kurulmuştur. Ayrıca 1910 yılında Almanya'dan satın alınan telefonlar ile ordu muhâbere sınıfında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Diğer yandan her bölüğün 1'inci ve 2'nci takımları telgraf ve telefon ile donatılmıştır. 3'üncü takımlar ise asma hat inşa ve 4'üncü takımlar helyostadan oluşmuştur. Ayrıca her bölüğe birer güvercin müfrezesi eklenmiştir. 1910 yılında ordularda birer bölük olarak bulundurulan telgraf bölükleri, 1911 yılı teşkilatı esnasında, özellikle kolordu kademesinin teşkil edilmesinden sonra muhâbere sınıfının ordudaki kuruluş bağlantısı değiştirilmiş ve her kolordu ile bağımsız tümene birer telgraf bölüğü tahsis edilmiştir. Zaman içerisinde muhâbere sınıfının yalnız telgraf ve telefon ile donatılması yeterli görülmemiş ve telsiz telgraftan da yararlanılması düşünülmüştür. 1913 teşkilat esaslarına göre ordu, dört ordu müfettişliği halinde kurulmuştu. Kuruluşta mevcut bulunan 13 kolordu ve iki bağımsız tümene birer telgraf bölüğü verilmesi yanında Edirne, Çanakkale, Karadeniz Boğazı, Çatalca ve İzmir Müstahkem Mevkilerine birer telgraf bölüğü verilmiştir. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nda seferberliğe kadar devam etmiştir. Savaşa girdikten kısa bir süre sonra ordu komutanlıkları birer muhâbere birliğine ihtiyaçlarının olduklarını bildirmiştir. Bu çerçevede Çanakkale bölgesi için 25 Ocak 1915 tarihinde bir telgraf bölüğü görevlendirilmiştir.³¹⁷

³¹⁷Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c.III, 6. Kısım, s.146-148.

Çanakkale bölgesinde muharebeler boyunca iletişim hatları Çanakkale-Lâpseki-Biga-Bandırma-Bursa-İzmit-İstanbul hatları üzerinden aktif olarak kullanılmıştır. Ayrıca cephede bulunan kıtaların geri ile ve birbirleri ile olan irtibatı için sahrâ telgraf ve telefonu ile işaretçileri kullanılmıştır.³¹⁸ Diğer yandan Gelibolu, Eceabat, Biga, Lâpseki, Çanakkale, Ezine, Tavaklı, Ayvacık, Bayramiç, Küçükkuşu, Papazlı, Pazarköy, Karabiga’da Posta ve Telgraf Nezaretinin telgrafhaneleri bulunmaktadır. Bunlar Posta ve Telgraf Nezaretinin Nara-Bigalı arasındaki üç denizaltı kablosuyla bağlanmıştır. Ayrıca Gökçeada ve Bozcaada ile haberleşmeyi sağlayan denizaltı kablosu bulunmaktadır.³¹⁹ Muharebeler boyunca yeni hatların eklenmesi, iletişim şebekesini önemli oranda genişletmiştir. Bu çerçevede Boğaz Muharebesinden sonra Sarıcaeli’nden Nara’ya ve Bigalı’dan Eceabat’a telefon hatları uzatılarak Erenköy ile Çanakkale Boğazı’nın batısı arasında doğrudan haberleşme başlamıştır.³²⁰ Boğaz muharebesinin Çanakkale merkezde yarattığı tahribat, Müstahkem Mevki Komutanlığı’nı muhâbere konusunda yeni önlemler almaya yönlendirmiştir. Bu kapsamda Müstahkem Mevki Komutanlığı’nın Muhâbere ve MuvâsalaZâbitliği’nin daire santrali 15 Mayıs 1915 tarihinde hastane bayırındaki mülkiye telgrafhanesine taşınmıştır. Ancak bir süre sonra Mülkiye idaresinin aynı yerde santral durumunda bulunması nedeniyle binanın üst katını kullanmaya başlamıştır. Bu durum bir süre sonra gerek gelen gidenin çok olması nedeniyle ortaya çıkan güvenlik endişesi gerekse üst kattaki seslerin yarattığı rahatsızlık nedeniyle yeni bir taşınma süreci ile sonuçlanmıştır.³²¹

Çanakkale Muharebeleri boyunca telgraf aracılığı ile iletişim konusunda birçok uygulama yürütülmüştür. Ancak bu uygulamaların ana eksenini 14 Nisan 1915 tarihinde

³¹⁸Dz. Yb. Sami, a.g.m., s. 67.

³¹⁹A. Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu...”, s. 46; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap s. 24.

³²⁰**Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 207-208; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4669, Dos. H-14, Fih.1-7.

³²¹*ATASE Arşivi*, BDH Kls.4726, Dos.91, Fih.5.

Müstahkem Mevki Komutanlığı ile Boğazlar Genel Komutanlığı arasındaki yazışma oluşturmuştur. Bu yazışmada Müstahkem Mevkinin muhâbere şebekesinin oluşturulmasının harp durumuna göre ve mevcut malzeme imkânına göre yapıldığı, bu maksatla da zorunlu olarak birçok noktanın hatlarının ortak olduğu bildirilmiştir. Askeri hazırlıklar nedeniyle bu dönemde en küçük makamın bile çok önemli raporlar vermesi ihtimali olduğu gibi Anadolu ve Rumeli bataryaları için kimi zaman ateş idaresi telefon irtibatı ile yapılmakta olduğundan, ordu ve kolordular arası haberleşmenin Müstahkem Mevki hatlarından yapıldığı düşünüldüğünde durumun ne kadar kritik olduğu görülmektedir. Böyle bir durumda çok önemli haberlerin önem derecesini anlama ve irtibat kurma taleplerini sıralama işlemi, santraldeki bir nefere bırakılmış durumdadır. Ancak bu durum önemli aksaklıklara neden olacağı gibi haberin değeri, santral memuru askerce de anlaşılamayabilmektedir. Bu nedenle şimdiye kadar izlenen yöntemde olduğu gibi haberleşme taleplerinde sıra beklenmesi, çok acil olan taleplerde ise sorumluluk talepte bulunan makamda olmak üzere istekte bulunulması ve böylece diğer haberleşmelerin durdurulmasının sorumluluğunu da bu makamın almasıyla haberleşmenin sağlanması kararlaştırılmıştır.³²² Benzer bir düzenleme 15 Ekim 1915 tarihinde yapılmıştır. Burada ise resmi haberleşme içermeyen tüm haberleşmenin yasak olduğu, santral numarator memurlarının buna engel olmaları gerektiği, posta ile gönderilmesinde mahzur olmayan tüm haberleşmeler-tamir, günlük emirler, takdimnameler, inhanameler, şahsi siparişlerin vb.-telgrafhanelerce yapılmaması istenmiştir.³²³

Kara muharebeleri öncesinden başlayarak Müstahkem Mevki Komutanlığı iletişim ağındaki genişletme ve iyileştirme çalışmaları, muharebelerin sonuna kadar devam etmiştir. Buna rağmen Ağustos ayına kadar yürütülen çalışmalarda hatları gösterir bir kroki çıkarılmadığı için 5'inci Ordu mıntikasında bulunan telgraf ve telefon

³²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1563, Dos.20, Fih.13.

³²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4726, Dos.93, Fih.41-4.

merkezleri tam olarak tespit edilememiştir. Bu durum birçok resmi ve gayriresmi telgrafların dolaşımını geciktirmiştir. Bu nedenle haberleşmenin sağlıklı şekilde yapılabilmesi için Muhâbere ve Muvâsala Zâbitliği 17 Ağustos 1915 tarihinde Ordu telgraf ve telefon şebekesini gösterir krokiden bir nüsha Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan talep etmiştir.³²⁴

Muharebe bölgesinde iletişim ağı muharip unsurlar için büyük önem arz etmektedir. Nitekim topçu atış birliğinin sağlanması büyük oranda telefon irtibatı ile gerçekleştirilmiştir.³²⁵ Bu kapsamda tabya³²⁶ ve siper hatlarına kadar telefon hattı çekilebilmesi konusunda çalışma yürütülmüştür.³²⁷ Nitekim birliklerde alay-tabur ve bölüklerde telefon irtibatı sağlanması öncelikli görülmesine rağmen kimi önemli siper alanları ile de telefon irtibatı kurulmuştur.³²⁸ Ayrıca bir yandan da telefon ve telgraf iletişimi için teknik eleman teminine çalışılmıştır. Bunun sağlanamadığı durumlarda ise deneyimleme ile öğrenmeden çıkış aramak sûretiyle *“makinstler yanında uzun süre bulunmuş kimselerin bulunması”* istenmiştir.³²⁹ Gizli bilgi ve belgeler ise irtibat subayları aracılığı gönderilmiştir.³³⁰ Benzer şekilde telefon ve telgraf hatlarının kolay tahrip olması nedeniyle, süvarilerden faydalanılması dair 14 Ağustos 1915 tarihinde 60 numaralı ordu emri yayınlanmıştır. Buna göre her 2-3 kilometre mesafede bir atlıdan oluşan süvari postalarının hazırlanması ve bunların en yakın karargâhlarca bilinmesi kararlaştırılmıştır.³³¹

Muharebe sahasında çok yaygın olmamakla birlikte helyosta ile de iletişim sağlanmıştır. Ancak bu haberleşmede güneşten faydalanma esas olduğu için kapalı ve

³²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4726, Dos.93, Fih.28.

³²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4341, Dos.4, Fih.116.

³²⁶ E. R. Prigge, a.g.e., s. 71.

³²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4568, Dos.51, Fih.2-42.

³²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4568, Dos.51, Fih.2-32.

³²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.37, Fih.6-7.

³³⁰ H. M. Alganer, a.g.e., s. 15.

³³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.18.

sisli havalarda iletişim sağlamak mümkün olmamıştır.³³² Diğer bir dezavantajı ise güneş ışığını yansıtarak haberleşme sağlaması nedeniyle düşman unsurlarca bulunduğu bölge kolay tespit edilebilmektedir. Bu durum kimi zaman muharip unsurların yanında konuşlanmak durumunda kalan helyostacıların bazı sorunlar yaşamasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Yenişehir’de bulunan piyade kumandanıyla gözetlemeye giden Almanlar, bu bölgede bulunan helyostacıların muhâberesinde ışık saçtıkları için kendi bölgelerini belli edebileceklerini belirterek yanlarında ve yakınlarında istememişler; geldikleri bölgeye dönmelerini talep etmişlerdir. Helyostacıların 3 Temmuz 1915 akşamı haberleşme için ışık saçmaları üzerine telgraf bölüğü komutanın ifadesine göre “*Dayak yemekten zor kurtulmuşlardı*”. Bu kargaşa içinde Muhâbere ve MuvâsalaZâbiti Binbaşı Mehmet Hulusi Bey, 4 Temmuz 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığı’na başvurarak helyostacıların bu bölgeden aldırılmasını istemiştir.³³³ Ayrıca cephede istisnai bir haberleşme yöntemi olarak ateşle işaretleme de kullanılmıştır.³³⁴ Buna göre atışlar öncesinde dost ateşi almamak veya atış sahalarını tespit etmek için ateş yakılmıştır.

İkmalin en önemli unsurlarından biri olan moral ve motivasyon konusunda, askerlerin muharebe motivasyonunun korunması ve yükseltilmesi için şahsi haberleşmelerinin yapılmasına büyük önem verilmiştir. Daha çok askeri posta aracılığı ile yürütülen bu çalışmada askerler sadece mektuplaşmamış;³³⁵ ailelerinden belirli sınırlamalar dâhilinde paketler de alabilmişlerdir.³³⁶

Haberleşmenin sağlanabilmesi için cemiyet ve derneklerden de destek sağlanmıştır. Bu çerçevede Mayıs ayının ilk haftasında 5’inci Ordu Komutanlığı Harbiye Nezareti’nden askerlerin aileleri ile haberleşmesinin sağlanabilmesi için kâğıt,

³³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4726, Dos.93, Fih.32.

³³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4726, Dos.91, Fih.24-28.

³³⁴ H. Kannengiesser, a.g.e., s. 242.

³³⁵ H. Kannengiesser, a.g.e., s. 204.

³³⁶ E. J. Erickson, a.g.e., s. 300-301.

zarf gibi kırtasiye malzemelerinin temininde sıkıntı çekildiği; bu nedenle Müdâfaa-i Milliye ve diğer hayır kurumlarının yardım veya hediye olarak bu eksiklerin temin edilmesi ve yine tedâvülden kaldırılmış pulsuz kartpostallardan 500.000 kadarının askerlere tahsis edilmesi gerektiğini bildirmiştir.³³⁷ Ayrıca Seddülbahir'deki mektupların sağlıklı bir şekilde dağıtımının yapılabilmesi için Harbiye Nezareti'nden 24 adet kapalı arabanın Menzil Müfettişliği'ne tahsis edilmesi istenmiştir.³³⁸

Diğer yandan bölge, Harbiye Nezareti'nce muhâbere araçları yönüyle ikmal edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda daha çok sahrâ telefon pili³³⁹, kablosu³⁴⁰ ve diğer tedarik malzemeleri tamamlanmaya çalışılmıştır.³⁴¹ Buna göre temin edilen malzemeler gerek kara yoluyla³⁴² gerekse deniz vasıtaları ile bölgeye gönderilmiştir.³⁴³ Ülke genelinden temin edilemeyen malzemeler ise Almanya'dan tedarik edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Harbiye Nezareti, 19 Mayıs 1915 tarihinde Berlin Ataşemiliterliği'ne Romanya'da kalan yüklü vagonlardaki malzemenin zarara uğradığını bu nedenle telsiz-telgraf istasyonlarının ve diğer muhâbere malzemelerinin kesin bilgi olmadan yola çıkarılmamasını istemiştir.³⁴⁴ Nitekim bu kapsamda ilerleyen tarihlerde Almanya'dan yapılan nakiller daha çok kuryeler aracılığı ile yapılmasına karar verilmiş³⁴⁵ bu doğrultuda Almanya'da Siemens fabrikasından kablo sevkleri özel kuryeler ile yapılmıştır.³⁴⁶

Muharebelerin ilk anından itibaren yaşanan muhâbere hatlarındaki tahribatın onarımı yapılmaya çalışıldığı gibi³⁴⁷ bunun için ayrıca tamir bölükleri kurulmuştur. Bu

³³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1192, Dos.267, Fih.2-1.

³³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1018, Dos.68, Fih.1-39.

³³⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4568, Dos.51, Fih.2-44.

³⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4726, Dos.91, Fih.24-5.

³⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.76, Fih.3-8.

³⁴² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.122, Fih.6.

³⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.122, Fih.6-1.

³⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1738, Dos.114, Fih.15-1.

³⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1738, Dos.114, Fih.19-4.

³⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.3-51.

³⁴⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 108; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4669, Dos.H-12, Fih.1-63.

bölüklerdeki çalışmalar ile muhâbere araçlarının yeniden kullanılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bazı dönemlerde tamir bölüklerinde yaşanan aksamalar tamirden ziyade yeni arızalara neden olmuştur. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı 10 Eylül 1915 tarihinde yayınladığı emir ile bazı kıtalardaki tamir bölüklerine gelen telefonların “*tamir edebiliriz*” diyerek teslim alındığı ve bu konuda usta olmayanlar tarafından karıştırılıp tamamen bozularak iade edildiğinin görüldüğünü bildirmiştir. Bu nedenle her geçen gün orduda zaten eksik olan telefonların daha da kullanılamaz hale geldiği hâlbuki iyi kullanılan bir makinenin hiçbir zaman tamamen kullanılamaz hale gelecek kadar bozulmayacağı iletilmiştir. Ayrıca arıza küçük ise bunun tamirine imkân bulanabileceği bu nedenle bu gibi durumlarda hemen telgraf bölüklerine gönderilmesi istenmiştir.³⁴⁸

Çanakkale muharebe alanında, iletişimin ana eksenini oluşturan telgraf hatlarının muharebe öncesinde döşenmiş olması önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu durum iletişim ağlarının temin sürecini önemli oranda kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte hatların Çanakkale merkezi üzerinden sağlanması muharebelerin ilk anında Müstahkem Mevki Komutanlığı'nı kritik bir duruma getirmiştir. Ancak devam eden süreçte hatlar kara muharebe alanının en uç noktalarına kadar yayılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan muhabere ikmal malzemelerinin Almanya'dan temin edilerek İstanbul'a, buradan ise deniz ve kara yolu ile Çanakkale muharebe bölgesine taşındığı görülmektedir.

³⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4564, Dos.37, Fih.1-116.

II. BÖLÜM

PERSONEL İKMALİ

2.1. Er ve Erbaş İkmali

Muharebeler sürecinde personel temini noktasında en geniş alanı er ikmali oluşturmaktadır. Bundan hareketle bu başlık altında erlerin askere alınma işlemleri ve bu işlemlerde süreç içerisinde yaşanan değişiklikler, eğitimleri, cepheye sevk ve sevk yöntemleri inlenmiştir.

2.1.1.Askere Alma İşlemleri ve İkmal Kaynakları

Er ikmalinin ilk kaynağı askerlik şubeleridir. Er ikmali, şubelerden depo birliklerine veya doğrudan ordu dairesinin seferi sevk komisyonlarında yapılan sevkiyat ile yapılmaktadır.³⁴⁹ 1915 yılına girerken Başkomutan Vekili ve aynı zamanda Milli Savunma Bakanı olan Enver Paşa, kaynaklardaki yükümlü olan doğumluların çağırılma ve tertip yerlerine gönderilmelerini düzenleyen bir genelge yayınlamıştır. Bu genelgeye göre, bir er hangi askerlik şubesinden askerlik kararı almış olursa olsun, izinli bulunması, ihtiyata geçirilmiş olması veya mustahfaza götürülmesi hallerinde, barış ve seferde silâh altına çağırıldığı anda, hangi asker alma dairesi ve şubesi bölgesi içerindeyse o şubenin malı ve şubenin bağlı bulunduğu kolordunun tertip eri sayılmaktadır. Böylece kolordularca, komutaları altındaki birliklerin sefer kadrolarını veya zâiyatın kendi asker alma bölgelerinden, görecekları lüzum ve ihtiyaca göre ikmal yapabilecekleri bildirilmiştir. Ayrıca yetki ve tertip dışında er kabul yapacaklar hakkında cezai işlemlerin uygulanacağı hükme bağlanmıştır.³⁵⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, 13 kolordu asker alma bölgesine ayrılmıştır. Her kolordu asker alma bölgesi, orduların eğitim görmüş olan ve mümkünse

³⁴⁹Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c.III, 6. Kısım, s.197.

³⁵⁰ATASE Arşivi, BDH Kls.7, Dos.38, Fih.9-1; Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, c.X, s.204-205.

harp tecrübesi bulunan er ihtiyacını karşılamak için kendine bağlı askerlik daireleri (Ahzı Asker Kalemi) ve askerlik şubeleri kanalıyla silâh altına alınması bildirilen erleri toplamış ve depo alaylarıyla depo taburlarına sevk etmiştir.³⁵¹ Asker alma işleri için her kolordu bölgesinde bir asker alma heyeti başkanlığı, tümenlerde asker alma kalemleri, bir veya birkaç asker alma şubesi kurulmuştur. Barış ordusunun konuşunda, bölge usûlü kabul edilerek her birlik seferber olacağı yere yerleştirilmiştir.³⁵² Diğer yandan 5 Nisan 1915 tarihli yasa hükmüne göre, gerektiğinde silâh altına alınacak 1290-1310 doğumlular içerisinde göçmen olarak yurda gelmiş ve yerleşmiş olanlardan 1'inci ve 5'inci Kolordu asker alma bölgelerinde bulunan yükümlülere 3 Ekim 1915 tarihi itibarı ile çağrı yapılabilecektir.³⁵³ Böylece Çanakkale Cephesi'nin açılması ile önem kazanan 5'inci Ordu'ya asker ikmal kaynağı sağlanmış olacaktır. Ordu dairesince bu şekilde 40.000 kişinin tedarik edilebileceği hesaplanmıştır.³⁵⁴

Harbiye Nezareti, savaş gücünün sürekli olarak yüksek bulundurulması konusunda çeşitli önlemler almıştır. Birliklerin seferber olmalarını hızlandırmak ve bu arada da kayıplarını fazlasıyla karşılayabilmek için muharip birliklerin elinde %20 fazla erin bulunmasını öngörmüş ve 24 Aralık 1914 ve 18 Şubat 1915 tarihlerinde çıkartılan genelgelerle bu uygulamaya geçmiştir.³⁵⁵ 5'inci Ordu Komutanlığı'nın kayıpları bölgesindeki kaynaklardan ikmal edilemeyince Başkomutanlık Vekâleti'nin izni ile genç doğumluların çağrılmasına olanak hazırlanmış ve bir kolordu bölgesinin asker alma daire ve şubeleriyle depolarındaki yedekte bulunan erler aktarılmakla bütünlemeye çaba gösterilmiştir.³⁵⁶ Bu kapsamda 1915 yılı sonlarına doğru 9'uncu, 10'uncu ve 11'inci kolordular asker alma dairelerince irâde-i senîyeye dayanarak 1312 ve 1313

³⁵¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 495.

³⁵² **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 17.

³⁵³ **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.205.

³⁵⁴ **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.206.

³⁵⁵ **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.207.

³⁵⁶ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1761, Dos.184, Fih.6-74; **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.208.

doğumlular silâh altına alınmaya başlanmıştır.³⁵⁷ Ayrıca mevcut kaynakların yetersizliği durumunda 1'inci ve 2'inci Ordu depo taburlarından ve hatta birliklerinden faydalanma yoluna gidilmiştir.³⁵⁸ Bir yandan da 5'inci Ordu asker alma sınırları ile menzile teşkilatının yetki sınırları ve mücâvir alanlarının en uç noktalarından Çanakkale Cephesi'ne sevkler yapılmıştır. Bu kapsamda Adapazarı,³⁵⁹ Menemen, Simav³⁶⁰ ve Akhisar, Akseki, Alâiye, Antalya askerlik şubelerinden asker gönderilmiştir.³⁶¹

Seferberlik ilan edildiğinde 1891, 1892 ve 1893 doğumlular silâh altında bulunmaktadır. Seferberliğe göre, 1875 ila 1890 yılı doğumluların, diğer bir deyişle 24 ila 40 yaşından daha önce askerliğini yapmış erkekleri “ihtiyat” olarak celp etmek şart koşulmuştu. Ancak devletin hızla savaş durumuna geçmesinin üretim dengelerini bozmaması için ilk andan itibaren bölgesel talepler gelmeye başlamıştır. Bu çerçevede Adana'dan Harbiye Nezareti'ne yapılan başvuruda bölgelerinde askerlik çağında 30.000 kişiyi bulan bir sayının olduğu, bunların tamamının askere alınması durumunda bölgenin tarımsal faaliyetlerinin aksayacağı ve hatta duracağı bu nedenle mümkünse mahsul kalkana kadar tecil işlemlerinin yapılması istenmiştir.³⁶²

Ayrıca, 40 ila 45 yaşındakiler de bölgesel ihtiyat (müstahfız) olarak çağırılmıştır.³⁶³ Nitekim bu kapsamda Harbiye Nezareti 4 Ağustos 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda müstahfız taburundaki askerlerden en küçüğü 1289 doğumlu olan ikmal erlerinin Çanakkale'ye gönderildiğini bildirmiştir. Çanakkale'deki mevzi muharebe harbi düşünüldüğünde bu askerlerden eğitim askeri olarak faydalanılabileceği bu nedenle bu askerlerin yaşlı olarak görülüp iade

³⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1756, Dos.170, Fih.2-7; **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.208.

³⁵⁸ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 496.

³⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.1-33.

³⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-42.

³⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1998, Dos.444, Fih.1-73.

³⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-38.

³⁶³ M. Beşikçi, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.117; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, c.3, K. 6, s.288; “45 Yaşına Kadar Olanların Hizmet-i Askeriye ile Mükellefiyetleri Hakkında Kanûn-ı Muvakkat”, *Düstûr*, II. Tertip, c.6, s.913.

edilmemeleri istenmiştir.³⁶⁴ Ancak bu ilk yaş aralıkları savaş uzadıkça yeterli olmamış ve savaşın ilerleyen yıllarında yeni yaş aralıkları tanımlanmıştır. Silah başına çağrılan alt yaş sınırı 29 Nisan 1915'te 18'e düşürülürken³⁶⁵ üst yaş sınırı 20 Mart 1916'da 50'ye çıkarılmıştır.³⁶⁶

Harbiye Nezareti'nin 24 Şubat 1915 tarihli yeni askerlik kanununun uygulamasına dair tâlîmatnamede, seferberlik durumunda askerlik hizmetinin süresi, ikinci bir emre kadar süresiz olarak belirtilmiştir. Diğer bir ifadeyle silâh altındaki askerler, savaşın sonuna kadar askerlik görevlerine devam etmek durumunda tutulmuştur.³⁶⁷ Diğer yandan er ikmalini sağlayabilmek için ilave olarak bazı önlemler alınmıştı. Bu kapsamda yedek subay eğitim merkezinde 5.000 er, 6'ncı Kolordu için Genel karargâh Muhâfız bölüğünde 1.500 er hazırlanmıştır. Ayrıca astsubay okulunda 1.500 er, Saray muhâfız bölüğünde, itfaiye alayında, silah fabrikaları muhâfız bölüklerinin her birinde ve Beylerbeyi Saray Muhâfız Bölüğü'nde 500 er eğitilmesine başlanmıştır.³⁶⁸

5'inci Ordu Komutanlığı, ikmal askerlerinin gönderilmesinde Harbiye Nezareti'nin hesaplamalarına dair de birçok kez hatırlatmalarda bulunmuştur. Buna istinaden 13 Eylül 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda ikmal erlerinin şehit ve yaralı olarak hazırlanan cetvel üzerinden hesaplandığı, oysa basit hastalıklardan hastaneye gidenlerin dikkate alınmadığını belirtmiştir. Buna göre şuana kadar basit hastalıklardan hastanelere giden asker sayısının 30.000 olduğu ve bunların ancak 2.000'in terhis edildiğine dikkat çekmiştir. Yazının devamında bu sayının yarısından fazlasının ağustos ayına ait olduğu ve bu hesaplamada mevsim hastalıklarının da

³⁶⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.1-20.

³⁶⁵ "16 Cemâziyelâhir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanûn-ı Muvakkatının 2, 3, 4, 5. Maddelerine Muaddel Kanûn-ı Muvakkat," *Düstûr*, II. Tertip, c.7, s.589; M. Beşikçi, a.g.e., s.117.

³⁶⁶ "Mükellefiyet-i Askeriyenin 50 Yaşına Kadar Temdidi ve Teferruâtı hakkında Kanûn," *Düstûr*, II. Tertip, c.8, s.730.

³⁶⁷ M. Beşikçi, a.g.e., s.117.

³⁶⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1897, Dos.78, Fih.6; **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.206.

etkisininbulunduğu vurgulanmıştır. 5'inci Ordu Komutanlığı ayrıca Ağustos ayı içerisinde ortalama 600-700 hastalanının bulunduğunu ve yaralılar ile beraber günlük ortalama 1.000 askere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.³⁶⁹

Muharip unsurların onbaşı ihtiyacını karşılamak için de önemli hazırlıklar yapılmıştır. Buna göre; Süvari Astsubay Okulu'na bağlı olarak 250 mevcutlu bir süvari onbaşı bölüğü, sahrâ topçu astsubay okuluna bağlı olarak 500 mevcutlu bir sahrâ topçu onbaşı bölüğü, yedek subay adayı eğitim merkezi istihkâm kısmına bağlı 100 mevcutlu bir istihkâm onbaşı bölüğü, yedek subay adayı eğitim merkezi ulaştırma kısmına bağlı 100 mevcutlu bir ulaştırma onbaşı bölüğü kurulmuştur.³⁷⁰

Balkan Savaşı'ndan sonra yapılan askere alma düzenlemesi ile herkesi vatan savunmasıyla yükümlü kılmıştı. Nakdi bedel, yalnız barışta uygulanmış, seferberlik esnasında kaldırılmıştır. Barışta nakdi bedel verenler de altı ay eğitime tabi tutulmuştur.³⁷¹ Ancak savaş sürecinde yapılan düzenleme ile bu durumda değişikliğe gidilmiştir. Buna göre yabancı uyruklulardan askerlik çağına gelmiş ve mevcut yasalara göre silâh altına çağırılmış olanların amele ve hamal taburlarında görev yapmaları istenmiştir. Ayrıca bu sınıfa girenlerden bedel vermeleri de kabul edilmiştir. Görev şekilleri de 15 Nisan 1915 tarihinde belirlenmiş; bedel verecek durumu olmayanların geri hizmetlerde çalıştırılmaları bildirilmiştir.³⁷²

Başkomutanlığın uyarısına göre seyyar veya merkez jandarma birliklerinde kullanılmak üzere silâh altına alınmış Ermeniler varsa hizmet verilmemesi, Rumlar hakkında da aynı işlemin yapılması, Rum ve Ermenilerden tedarik edilen askerlerden

³⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.4-2.

³⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2001, Dos.446, Fih.7; **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.210.

³⁷¹ (Em.) Tuğg. C. Akbay, a.g.e., s. 122.

³⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1758, Dos.175-A, Fih.13-3 **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.207.

şüpheli görülenlerin geri hizmete verilmesi istenmiştir.³⁷³ Bu doğrultuda Çanakkale Cephesi'nde 8'inci Tümen ileri hattında vücutlarından istifade edilemeyecek askerlerden amale bölüğü oluşturulmuştur.³⁷⁴ Yine 23 Nisan 1915 tarihinde 84 gayr-i müslim asker, 5'inci Ordu hayvan hastanesinde görevlendirilmiştir.³⁷⁵ 9 Aralık 1915'te 7 gayr-i müslim, ikmal askeri hizmet taburuna verilmiştir.³⁷⁶ Bu örneklerle rağmen Çanakkale Cephesi'nde gayr-i müslimlerin istisna da olsa muharip sınıflarda yer aldığı görülmektedir.

Çanakkale Cephesi'nde oluşturulan amale taburları, personel ikmalinde önemli bir yere sahiptir. Amele taburları daha çok tahkîmat ve geri hizmet faaliyetlerinde görev almıştır. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı 4 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Gelibolu Yarımadası'nda bulunan üç amale taburunun tahkîmat için yeterli olmadığını, Menzil Müfettişliği'nin Anadolu tarafında bulunan amale taburunun ise İskele mevki ile Çanakkale-Biga hattı üzerinde çalıştığını bildirmiştir. Yazının devamında tahkîmat için iki amale taburunun daha görevlendirilmesini istemiştir.³⁷⁷ Benzer şekilde 20 Temmuz 1915 tarihinde Güney Grubu için 700 askerden oluşan iki bölük amele askeri hazırlanmıştır.³⁷⁸

5'inci Ordu Komutanlığı'nın er ikmalinde en önemli kaynaklarından birisini depo taburları oluşturmaktadır. Bu kapsamdan muharebeler boyunca Hasköy'de İstihkâm Depo Taburu, Tekirdağ, Edirne, Yıldız'da Nakliye Depo Taburu, Hadımköy'de ve Taksim'de Ağır Topçu Depo Taburu, Kandilli'de 11'inci Depo Alayı, Eskişehir'de 8'inci Depo Alayı, Kadıköy (Evreşe)'de 1'inci Depo Alayı, Erenköy'de 4'üncü Depo Alayı, Tekirdağ'da Depo Taburu, Ayastefanos (Yeşilköy)'ta Sanayi Depo

³⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1891, Dos.63, Fih.3-2,6; *Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c.X, s.206.

³⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-2.

³⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1998, Dos.444, Fih.2-4.

³⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1889, Dos.58, Fih.1-81.

³⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.121, Fih.3-56.

³⁷⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354 Dos.60, Fih.24.

Taburu,³⁷⁹ Yıldız'da 1'inci Süvari Depo Bölüğü, Yıldız'da 13'üncü Süvari Depo Bölüğü ve süvari birliklerinin önemli depo bölükleri Çorlu ve Edirne'de konuşlanmıştır.³⁸⁰ Depo taburlarının er mevcudu, genel olarak 1000 kişi, subay mevcudu ise piyade taburunun barış kadrosu seviyesindedir. Ayrıca piyade alaylarının er ihtiyacını karşılamak üzere, Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde Çanakkale'de Esas Depo Taburu kurulmuştur. Daha sonra 12'nci Depo Taburu olarak adlandırılan bu tabur, Tekirdağ'a alınmıştır.³⁸¹

Harbiye Nezareti, 5'inci Ordu Komutanlığı'na 20 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, Kolorduların depo taburlarının dışında hazırlanacak ikmal askerlerinin talim ve terbiyelerinin yapılarak umûmî bir depo teşkilatının hazırlandığını ve bu yapılanmanın başına Mirlivâ Back Paşa'nın müfettiş olarak atanmasının uygun olacağını bildirmiştir.³⁸²

Asker kaynağı noktasında üzerinde durulması gereken hususlardan birisi de müttefik kuvvetlerdir. Çanakkale Cephesi'nde sayıları sınırlı olmakla birlikte subaylarının çoğunluğunu topçu sınıfının oluşturduğu 500 Alman subay ve astsubayı görev almış ve bu personel 5'inci Ordu'nun çeşitli kademelerinde ve karargâhlarında hizmet etmiştir.³⁸³ Alman subay ve personelinin daha çok teknik sınıflarda görevli olduğu görülmektedir.

2.1.2. Askerlerin Eğitimi

Acemi askerler depo birliklerine sevk edilmeden önce eğitim merkezlerinde 6 hafta süreyle eğitime tabi tutulmuşlardır.³⁸⁴ Eğitimler o esnada yürürlükte olan piyade ve atış talimnamelerine göre yapılmaktadır. Ayrıca bu eğitimler esnasında rastlanan

³⁷⁹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 497; *ATASE Arşivi* Kls. 2047, Dos.668, Fih.1-4.; Kls.1998, Dos.442, Fih. 1; E. J. Erickson, a.g.e., s. 291.

³⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1998, Dos.444, Fih.3-4.

³⁸¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 248.

³⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.4-17.

³⁸³ L. V. Sanders, a.g.e., s. 104.

³⁸⁴ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 496.

aksaklıklar komuta kademesine aktararak gerekli düzenlemelerin yapılması sağlanmıştır. Eğitim merkezlerinde arazi eğitimi ile yetişen erler, ordu dairesinin himayesinde bulunmaktadır. Ordu Dairesi, bu faaliyetleri düzenlerken mümkün olduğu kadar muharip birliklerden subay, astsubay ve usta asker almamaya çalışmıştır. Eğitimleri daha çok okul ve kurumların kadrolarında mevcut yetişkin elemanlar ile yürütülmüştür.³⁸⁵

Muharebelerde verilen kayıplar nedeniyle birliklerin usta ere olan ihtiyacının artması üzerine, Anadolu yakasında Üvezli'de bir acemi er eğitim merkezi teşkil edilmiş; sonradan Soma, Akhisar ve Karaağaç'ta kurulmuştur. Savaşın sonlarına doğru ise Davutpaşa'da 3'üncü, Konya'da 7'nci, Eskişehir'de 8'inci, Adapazarı'nda da 9'uncu er eğitim merkezleri teşkil edilmiştir.³⁸⁶ Eğitim merkezlerinde başarı gösterenler, onbaşı yetiştirilmek üzere sınıf eğitim merkezlerine gönderilmiş, bunların arasından da çavuş adayları seçilmiştir.³⁸⁷ Gün geçtikçe artan ihtiyacın karşılanması için İstanbul'un muhtelif yerlerinde acemi erler için talimgâhlar açılmıştır.

Harbiye Nezareti eğitimlerde askerin harcaması gereken mermi miktarını emirle birliklere bildirmiştir. Buna göre her askere atış için 30 fişek,³⁸⁸ tabur onbaşlarına 50 fişek verilecektir.³⁸⁹ Nitekim bu kapsamda, 6 Kasım 1915'te Onbaşı taburunda eğitim gören 2.216 asker 88.550 fişek harcamıştır.³⁹⁰

Çanakkale Cephesi'ndeki asker zâyatının her geçen gün artması ve buna bağlı olarak çok hızlı bir ikmal sürecinin yaşanması nedeniyle askerlerin eğitimlerine depo taburlarında³⁹¹ ve hatta cephede devam edilmiştir. Cephedeki eğitimler geri hatlarda

³⁸⁵ **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.209.

³⁸⁶ E. J. Erickson, a.g.e., s. 291; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 496.

³⁸⁷ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 496.

³⁸⁸ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1067, Dos.88, Fih.1-2.

³⁸⁹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1067, Dos.88, Fih.1.

³⁹⁰ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1067, Dos.88, Fih.1-5.

³⁹¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 29; **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4669, Dos.H-12, Fih.1-29; E. J. Erickson, a.g.e., s. 292.

bulunan geniş ve korunaklı alanlarda sürdürülmüştür.³⁹² Anafartalar bölgesindeki bomba eğitim ve denemeleri Kumköy bölgesinde yapılırken³⁹³ seyyar mutfaklar için ise Akbaş'ta eğitimler yapılmıştır.³⁹⁴ Bu eğitimler esnasında birlikler bazen uzmanlık alanlarına göre Alman askerlerin eğitim vermelerini istemiş³⁹⁵ bazen de “*bomba eğitimleri için gözü açık nefer*” gönderilmesini talep etmiştir.³⁹⁶ Bunun sağlanamadığı dönemlerde ise “*az vakıf efrâd gönderilmesi*” nin de yeterli olacağı bildirilmiştir.³⁹⁷

Eğitimler esnasında birliklerin düşman hava saldırısından korunmaları için tedbirler alınmıştır. Nitekim bu kapsamda Güney Grup Komutanlığı 6 Ağustos 1915 tarihinde yayınlamış olduğu emirde, düşman uçaklarının daha çok sabah ve akşam saatlerinde uçuşu nedeniyle geri noktalarda bulunan kıtaların eğitimlerinin öğle saatlerinde yapılmasını istemiştir.³⁹⁸

Cepheye sevk edilecek askerlerin eğitimlerinin daha çok cephe gerisinde yapılması esas kabul edilmiştir. Ancak cephede asker ihtiyacının hızla artması, eğitim sürelerinin kısılmasını zorunlu kılmış hatta kimi zaman bu eğitimler cepheye taşınmak zorunda kalmıştır. Ancak bu durumun yarattığı kimi sorunlar cephede kendini hissettirmiştir.

2.1.3. Askerlerin Cepheye Sevkinde İzlenen Yöntemler

5'inci Ordu Komutanlığı'nın Boğaz Muharebesi'nden sonraki konuş durumuna göre Saros bölgesiyle Gelibolu Yarımadası'ndaki birlikler, ana ikmal yolu olarak İstanbul'dan Uzunköprü'ye kadar demir yoluyla gelmektedir. Buradan kara yoluyla Uzunköprü-Keşan-Bolayır-Gelibolu-Galata-Bigalı-Seddülbahir hattını kullanmaktadır.

³⁹² Ha. M. Alganer, a.g.e.,s. 23; **Karamanlı Rum Ortodoks Bir Askerin Seferberlik Hatıraları Çanakkale ve Doğu Cepheleeri, 1915 – 1919**, Yay. Haz. Evangelia Achladi, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2017, s. 42; İ. Arıkan, **Osmanlı Ordusunda Bir Nefer**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 27.

³⁹³ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4589, Dos.2, Fih.7.

³⁹⁴ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4567, Dos.47, Fih.1-147.

³⁹⁵ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.2-3/1.

³⁹⁶ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4589, Dos.2, Fih.11-5.

³⁹⁷ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1998, Dos.444, Fih.4.

³⁹⁸ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4346 Dos.23, Fih.17.

Ayrıca İstanbul'dan veya Marmara Denizi'nin kıyılarındaki iskelelerden hareketle Şarköy, Gelibolu, Galata, Ilgadere, Akbaş, Kilya, Maydos ve Kilitbahir'e ulaşmak üzere deniz yoluyla bütünleme yapılmıştır.³⁹⁹

Tertip edilen erlerin birliklerine gitmeleri için Menzil Genel Müfettişliği, İstanbul-Bandırma güzergâhı için Bandırma-Bursa-Gemlik-Yalova-Gebze doğrultusunu menzil hattı olarak seçmiştir. Yalova ile Gebze arasındaki deniz kısmı, Darıca İskele Komutanlığı'na verdiği Haliç Vapuru ile gerçekleştirilmiştir.⁴⁰⁰

Gerek er eğitim merkezlerinden gönderilen askerler gerekse önceden kıta eğitimi alarak terhis edilmiş erler Haydarpaşa, Bandırma, Karabiga ve Lâpseki'deki “*Er Sevkiyat Merkezleri*” ya da “*Nokta Kumandanlıkları*” aracılığıyla Tekirdağ, Gelibolu ve Eceabat'a sevk edilmiştir.⁴⁰¹ 5'inci Ordu Komutanlığı'nın muharip unsurlarının, Rumeli ve Anadolu yakasında tertiplenmesi nedeniyle depo birlikleri ve ikmal hatları, Boğazın her iki yakasına konuşlanmıştır.⁴⁰²

Güney Grubu Komutanlığı'na asker sevkleri daha çok Eceabat-Akbaş iskelelerinden yapılmıştır. Ayrıca Soğanlıdere'de bir aktarma noktası kurulmuştur. Alaylara buradan er nakli gibi ikmal malzemesi sevki de yapılmıştır.⁴⁰³

Çanakkale muharebe alanına en önemli kara yolu sevkiyatı Uzunköprü'ye kadar ulaşan tren hattı ile yapılmaktadır. Buradaki işleyişin aksaması ya da durması cepheyi önemli oranda etkilemiştir. Öyle ki tren vagonları 19 Mayıs 1915 tarihinde “*hat komiserliği nakliyatına*” ayrıldığı için cepheye hiçbir asker nakli yapılamamıştır. Oysa cephedeki muharebe ortamı düşünüldüğünde kara ordularının depo birlikleri için günlük

³⁹⁹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 497-498; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3399, Dos.370, Fih.2-13.

⁴⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.11, Dos.55, Fih.3; **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.2010.

⁴⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1178, Dos.216, Fih. 1-47; M. S. Özgen, a.g.e.,s. 17; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s.538.

⁴⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1572, Dos.51, Fih.22.

⁴⁰³ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt II. Kitap, s. 205.

ortalama 500 asker ihtiyacı bulunmaktadır.⁴⁰⁴ Benzer bir durum 13 Kasım 1915 tarihinde yaşanmıştır. Bu tarihte Levâzım Dairesi 2'nci Ordu'nun elbise naklini tren hattı ile yapınca 5'inci Ordu'nun asker sevkini durdurma noktasına getirdiği gibi cepheden hasta naklini de olumsuz etkilemiştir.⁴⁰⁵

Cepheye asker sevki için önemli ulaşım alanlarından birisi de deniz yoludur. Denizden yapılan sevklerin kapasiteleri yüksek ve ulaşım süreleri kısa olmasına rağmen denizaltılar tarafından tehdit olasılığından dolayı bu tercihten kaçınılmıştır.⁴⁰⁶ Bu nedenle Harbiye Nezareti artan denizaltı tehlikesi nedeniyle 22 Mayıs 1915 tarihinde 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, deniz yoluyla asker sevkini durdurulduğunu bildirmiştir. Yazının devamında ise 3'üncü ve 4'üncü Kolordu mıntıklarında hazırlanan ve henüz sevkleri yapılmayarak Bandırma'da bekleyen askerlerin Gönen-Biga menzil hattıyla günlük biner kişilik kabilelerle gönderileceğini vurgulamıştır.⁴⁰⁷ Cepheye yapılan nakillerde denizaltı tehlikesine rağmen asker sevkini denizden yapılması tamamen durmamıştır.

Ordu birliklerinin yaptıkları muharebe ve harekât faaliyetlerinin büyük kısmını yürüyüşler oluşturduğundan, kıtaların yürüyüş kabiliyetlerinin artırılması ve yürüyüşlerin çok sıkı bir disiplin altında yaptırılması son derece önemlidir. Bunun için yürüyüş sırasında olabilecek duraklamaların önlenmesi için çeşitli birlikler arasında bir mesafe bırakılmıştır. 1912 yılında hazırlanan "*Hidemât-ı Seferiye Nizamnamesi*"ne göre bir piyade ve süvari bölüğünden sonra 10, bir piyade taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve topçu bataryasından sonra 15, bir piyade alayı ve sahrâ topçu taburundan sonra 20, bir ağır topçu taburu ve bir tugaydan sonra 40, bir tümenden sonra 120 adımlık mesafe korunmuştur. Bir piyade tümeni için ortalama yürüyüş hızı günde 20-25 kilometre kabul edilmiş; Mola zamanları hariç olmak üzere piyadenin günde bir

⁴⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.6-10.

⁴⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1889, Dos.58, Fih.2-9.

⁴⁰⁶ Dz. Yb. Sami, a.g.m., s. 70-71.

⁴⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-42.

kilometreyi 12 dakikada, idmansız kıtaların bir kilometreyi 15 dakikada yürüyebildiği hesap edilmiştir. Ayrıca en fazla 24 saat içinde süvari ve süvari topçusundan istenen yürüyüş mesafesi 80 ve piyade ile diğer sınıflar için 50 kilometreye ulaşmıştır.⁴⁰⁸

5'inci Ordu bölgesine yapılan asker sevklerinin toplu olarak yapılması ve askerlerin küçük gruplar halinde gönderilmemesi konusunda birlikler tekrar eden emirlerle birçok kez uyarılmıştır. Nitekim 25 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti 3'üncü ve 4'üncü Kolordu Komutanlıkları'na gönderdiği yazıda İstanbul'da hazırlanan askerlerin bazı kolordularca 5-10 kişilik gruplar halinde gönderildiğini; ancak bu yöntemin bırakılarak askerlerin 500-1.000 kişilik kabileler halinde gönderilmesini istemiştir.⁴⁰⁹ Buna istinaden Bandırma İhraç Komutanı Mehmet Ali Bey, 3 Haziran 1915 tarihinde 5'inci Ordu'ya, bölgesinde sevke hazır askerlerin 1.000'er kişilik gruplar halinde gönderileceğini bildirmiştir.⁴¹⁰ Bu şekilde yapılan toplu sevkیاتlar bazı dönemlerde aksama ya da bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. 23 Haziran 1915 tarihinde Edirne ve Kırkkilise civarında ikmal için hazırlanmış 5.000 askerin teçhizat ve donanımları tren ile gönderildiği için nakil bölgesinde bir sıkışıklık yaratmıştır. Bu durum 5'inci Ordu Komutanlığı'na bildirilmiş olmasına rağmen toplu şekilde asker nakline devam edilmiştir. Ancak istisna durumlarda küçük gruplar halinde nakilleryapılmıştır. Bu durum kendi içerisinde bazı sorunları da barındırmaktadır. Bunların başında sevki yapılan askerin diğer birlik askerleri ile karışması gelmektedir.⁴¹¹ Nitekim Harbiye Nezareti 3 Ekim 1915 tarihinde 1'inci Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda Kuzey Grubu'na gönderilmek üzere 15 ağır topçu askerinden 10 tanesinin 26 Eylül'de, diğer 5 tanesinin ise 29 Eylül'de yola çıktığını bildirmiş ve bu şekilde küçük gruplar halinde yapılan sevklerle dair çekincelerini ileterek

⁴⁰⁸Hidemât-ı Seferiye Nizamnamesi; 1328 (1912), Madde 331-373.

⁴⁰⁹ATASE Arşivi, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-26.

⁴¹⁰ATASE Arşivi, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-37.

⁴¹¹ATASE Arşivi, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.1-51.

bundan sonraki nakillerin toplu olarak yapılmasını istemiştir.⁴¹² Diğer yandan 5'inci Ordu için toplu olarak sevki yapılan askerler eğer çıkış noktalarından gideceği birliği belirlenmemişse Akbaş'tan kıtalara dağıtımı yapılmıştır. Hatta bu tarz bir dağıtım yöntemi daha öncelikli olarak görülmüş ve birlik dağıtımları daha çok Akbaş'tan yapılmıştır.⁴¹³

Sevki yapılan askerlerin kayıt işlemlerine büyük özen gösterilmiş, sevk defterleri her birlik için ayrı olarak tutulmuş ve bunu yapmayan görevlilerin cezalandırılması istenmiştir.⁴¹⁴ Ayrıca kayıt işlemlerinde hangi kolordu veya depo taburundan ne kadar askerin sevk edildiği⁴¹⁵ ve sevk mahallerinin neresinin olduğu belirtilmesi bildirilmiştir⁴¹⁶. Askerlerin sevk edildikleri birliklerde kendi sınıflarına göre görevlendirilmelerine önem verilmiştir.⁴¹⁷ Diğer yandan tüm bu işlemler esnasında birliklerin sınırları içerisinde her türlü casusluğa karşı önlem almaları istenmiştir.⁴¹⁸

Askerlere cepheye intikalleri sürecinde düşman hava unsurlarının saldırısına uğramamaları için daha çok gece yürüyüşleri yaptırılmıştır.⁴¹⁹ Bunun dışında da önlem alınmasına dair birlikler ısrarla uyarılmış ve bölgeler arası sevklerin düzenlenmesi için planlamalar yapılmıştır. Bu çerçevede 5'inci Ordu Komutanlığı 18 Eylül 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı'na gönderdiği yazıda her gün Rumeli tarafından yaklaşık 500 askerin yanlarında araba ve hayvanları ile birlikte kıtalarının ve subayların ihtiyaçlarını temin etmek için izinli olarak Anadolu yakasına geçtiğini bildirmiştir. Yazının devamında bu şekilde geçen birliklerin oluşturduğu kalabalıkların düşman uçakları tarafından fark edilebileceğini ve bu durumun sevkியatın aksamasına neden

⁴¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1890, Dos.59, Fih.1-86.

⁴¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-28.

⁴¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-21.

⁴¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1890, Dos.59, Fih.1-158.

⁴¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.1-51.

⁴¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4567, Dos.47, Fih.1-63.

⁴¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4681, Dos.324, Fih.2.

⁴¹⁹ L.V. Sanders, a.g.e., s. 85.

olduğunu eklenmiştir.⁴²⁰ Çözüm olarak ise Anadolu'ya geçecek askerlerin kendilerine tahsis edilen iskelelerden çarşamba ve cumartesi sabahları Anadolu yakasına geçmelerini, diğer zamanlarda askerlerin sevklerine izin verilmemesini, dönüşlerinin de aynı günlerde akşamüzeri iskeleye müracaat ile yapmaları önerilmiştir. Ayrıca izin vesikalı olarak gönderilen askerlerin kendilerine verilen işe göre sayılarının belirlenmesini ve Anadolu yakasındaki köylerde başboş dolaşmamaları ve mümkün oldukça yanlarında küçük zâbit bulundurmaları kararlaştırılmıştır.⁴²¹

Bunun yanı sıra yürüyüşlerin belirlenen sürelerde yapılmasına,⁴²² düşman uçaklarının yürüyüş halindeki askeri birliği fark etmesi durumunda küçük gruplara ayrılmasına ve etraftaki saklanmayı sağlayacak araçlardan faydalanılmasına,⁴²³ nakillerde gemi güvertesinde bulunulmamaya,⁴²⁴ yürüyüşlerde gürültü yapmamaya⁴²⁵ ve gemilerde gece nakillerinde kibrit ve sigara yakmamaya⁴²⁶ ve ön hatta yakın yerlerdeki sevklerde sigaraların avuç içinde tutulmasına özen gösterilmiştir.⁴²⁷

Askerlerin sevkleri esnasında yol bulmaları için geçtikleri bölgelerde bulundukları yere, ordugâhlara dair açıklamaları içeren ve yolların istikametini gösteren levhâlar asılmıştır.⁴²⁸ Bu uygulama en ön siper hattına kadar sürmüştür.⁴²⁹ Ayrıca birlik komutanlarından, askerlerine bulundukları bölgeyi ve yol istikametlerini öğretmeleri istenmiştir. Nitekim bu duruma dair aksamalar birçok kez şikâyet konusu olmuştur. Öyle ki Güney Grup Komutanlığı ordugâhlara giden yollara mücâvir kıtaların bölgeyi ve ismini bilmediği hatta bazı kıtalarda kendi kıta ismini bilmeyen askerlere sıklıkla

⁴²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4572, Dos.70, Fih.6.

⁴²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4572, Dos.70, Fih.6-1.

⁴²² C. Mühlman, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayı'nın Anıları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 28.

⁴²³ H. Suphi, *Çanakkale Savaşları Anlatıyor*, Örgün Yayınevi, İstanbul, Mart 2006, s.407.

⁴²⁴ M. Mustafa, *Cepheden Cepheye 1914-1918, İhtiyat Zâbiti Bulunduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım*, 1940, s. 360.

⁴²⁵ H. Suphi, a.g.e., s.403.

⁴²⁶ İ. Arıkan, a.g.e., s. 33.

⁴²⁷ H. M. Alganer, a.g.e., s. 41-42.

⁴²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.32.

⁴²⁹ M. Karataş, B. Borlat, *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay*, c.II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Uluslar arası Piri Reis Kültür Ajansı Tasarım ve Uygulama, Ankara 2018, s.239.

rastlandığını belirterek askerlere bu hususların öğretilmesine dair 14 Ağustos 1915 tarihinde bir emir vermiştir.⁴³⁰

Askerlerin sevkleri esnasında donatım araçlarının eksiksiz olmasına büyük özen gösterilmiş ve eksik donatımlarının olması durumunda sevkiyat yapılmamıştır. Nitekim 2'nci Kolordu Komutanlığı 28 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda 5'inci Ordu Komutanlığı için hazırlanan 558 askerin ekmek torbası ve mataraları olmadığı için beklediklerini bildirmiştir.⁴³¹ Yine 2'nci Kolordu Komutanlığı bir gün sonraki yazısında bu defa 571 askerin hazır olduğunu ancak askerlere matara, ekmek torbası, palaska ve çanta gibi teçhizat dağıtımının sağlanamadığı için sevk beklediğini bildirmiştir.⁴³² Harbiye Nezareti'nin aynı günlü cevabi yazısında, 5'inci Ordu'ya sevk edilecek olan 558 asker için aynı miktarda ekmek torbası ve 500 adet mataranın hazırlanarak Edirne'ye gönderildiği, eksik olan 58 mataranın ise Edirne'de tenekeden îmal ettirilerek askerlere teslim edileceği vurgulanmıştır. Yazının devamında ise arka çantası ve palaskaların 5'inci Ordu'ya ulaşıldığında buradaki yaralı askerlerden temin edileceği bu nedenle matara ve ekmek torbalarının Edirne'ye ulaşması ile askerin sevk edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴³³ Yaralıların ekmek torbaları ile mataralarının toplattırılması gibi tedbirler muharebenin başından itibaren takip edilmiştir. Nitekim 11 Mayıs 1915 tarihinde 3'üncü Kolordu Komutanlığı, 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'nden menzil hastanelerindeki yaralıların üzerindeki matara ve peksimet torbalarının toplattırılarak kolordu mutasarrıf ambarına teslim edilmesi emirni vermiştir.⁴³⁴

Askerlerin cepheye sevk sürecinde silah temininde yaşanan aksamalar ikmal faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Nitekim 3'üncü Kolordu Komutanlığı'ndan 9

⁴³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.31.

⁴³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-9.

⁴³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-1.

⁴³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-36.

⁴³⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-28.

Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda Mudanya bölgesinde sevke hazır 1.000'e yakın askerin olduğu ancak bu askerlere yeterli silah temin edilemediği için beklemek zorunda kaldıklarını bildirmiştir. Yazının devamında silah teminin 7'nci Tümen'den de mümkün olmadığı bu nedenle tedarikin Harbiye Nezareti'nce hızla yapılarak Mudanya'ya ulaştırılması istenmiştir.⁴³⁵

Askerlerin cepheye intikalleri kadar cepheden geriye alınmalarına da büyük özen gösterilmiştir. Öyle ki 6 Ekim 1915 tarihinde yayınlanan 72 numaralı ordu emri ile 5'inci Ordu cephesinde bulunan bazı birliklerin bu bölgeden çekilmesi kararı alınmış ve bu doğrultuda bir yer değiştirme süreci başlamıştır. Buna göre birliklerin nakil süreleri ve şekilleri detaylı olarak belirlenmiştir. Bu planlama dâhilinde sevk edilen birliklerden 3'üncü Tümenin 8 Ekim günü Ilgardere'den Pazarlı'ya, 9 Ekim'de Gelibolu'ya, 11 Ekim'de Eksamil-Kavak hattına ulaşarak o gün istirahat etmesi, aynı gün gece yürüyüşü ile Karapınar'a ulaşması, 13 Ekim günü ise Keşan'a ulaşması planlanmıştır. 11 Ekim günü ise 2'nci Tümenin Bayırköy'den Galata'ya, 12 Ekim günü Bolayır bölgesine, 13 Ekim istirahat ederek aynı gün gece yürüyüşü ile Turhan civarına, 15 Ekim'de ise Keşan'a ulaşması istenmiştir.⁴³⁶ Ayrıca 3'üncü Tümen'in 25 Ekim sabahı Kayalıtepe mıntıkasından hareket etmesi ile Kuzey Grubu 4'üncü Tümen'i 12 taburu ile cepheden çekerek yürüyüş için hazır hale getirilmiş; Güney Grubu'nda ise 13'üncü Tümen'in cepheden çekilmesi için kuvvetlerinin ihtiyata alınmaya başlanmıştır.⁴³⁷

Ayrıca kıtaların geriye çekilmesi esnasında azami özen gösterilmesi, cepheden çekilmelerin gece karanlıkta yapılması, düşman kıtalarının tarafımızdaki bu hareketliliğin çekilme mi takviye mi olduğunu sezmeden sağlanması gerektiği, diğer yandan gerek gelen ve gerekse giden kıtaların kesinlikle birbirini takip eden zincirleme bir yürüyüş yapmamaları ve devamlı olarak küçük aksamlar halinde ilerlemeleri, sevk

⁴³⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-78.

⁴³⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-1.

⁴³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-1-2.

esnasında disiplin ve düzenin asla elden bırakılmaması, kumandanların kendi kıta ve kolları başında bulunmaları kararı alınmıştır.⁴³⁸

Nakiller esnasında düşman uçağına tesadüf edilirse askerlerin yere yatması ve ordugâhlar için daima saklı alanların hazırlanması emredilmiştir. 1'inci Kolordu Komutanlığı'nın Keşan'a hareket ederek buraya ulaşacak birlik işlemlerini gerçekleştirmesi bildirilmiştir.⁴³⁹

Çanakkale Cephesi'ne asker nakil yolu ve yöntemi, diğer ikmal maddeleri ile benzer olmuştur. Askerler kara yolu ile getirildiklerinde Uzunköprü'ye kadar tren hattını kullanmış buradan itibaren ise yaya olarak cepheye sevk edilmişlerdir. Nakillerde disipline büyük önem verilmiş, askerin yürüş nizamına ve sürelerine özen gösterilmiştir. Ayrıca kara yolu için ortaya çıkan önemli tehdit ise düşman uçakları ve Boğaz'a açık noktalarda gemileri olmuştur. Bu nedenle gece yürüyüşleri ağırlık kazanmıştır. Denizden yapılan nakiller de ise daha çok Şirket-i Hayriye vapurları kullanılmıştır.

2.1.4. Erlerin Cepheye Sevk İşlemlerinin Yapılması

18 Mart Çanakkale Boğaz Muharebesi'nin yaşandığı gün Müstahkem Mevki sınırları içerisinde 50.000 ve Çanakkale harekât alanı içinde 95.000 kişi olmak üzere toplam 135.000 kişilik bir askeri unsur bulunmaktadır.⁴⁴⁰ Bu sayı muharebelerin sonuna kadar artarak devam etmiştir. Boğaz muharebesi sonrasında, İtilaf Devletleri'nde artarak devam eden askeri hareketlilik nedeniyle Osmanlı Devleti önce 5'inci Ordu Komutanlığı'nı ihdas etmiş ve daha sonrada bölgeye asker sevkini yoğunlaştırmıştır. Bir yandan da bölgede bulunan kuvvetlerin hazırlıklarına devam edilmiş, muharebe hazırlıkları için bölgedeki birlikler düzenlenmiştir. 5'inci Ordu Komutanlığı bu

⁴³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-1-2.

⁴³⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-1-3.

⁴⁴⁰ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 86; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4669, Dos.H.3, Fih.1-129.

kapsamda yaptığı incelemelerde 3'üncü Kolordu mntıkasında askeri harekâta katılamayacak kadar zayıf ve hasta askerlerin var olduğunu fark etmiş ve bu askerlerin depo askerleri ile dahi değiştirilmeden terhis edilmelerini bildirmiştir.⁴⁴¹ Diğer yandan muharebe alanına asker sevk edilerek ikmal faaliyetleri tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 22 Nisan 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'na 1.500 ikmal askeri gönderilmiştir.⁴⁴² Çanakkale'de 25 Nisan 1915 tarihine kadar olan dönemde personel kaybı az olduğundan ikmale dair sorun yaşanmamıştır.⁴⁴³

Kara muharebelerinin başlaması ile birlikte 5'inci Ordu Komutanlığı'nın personel ikmaline olan ihtiyacı her geçen gün artmıştır. Öyle ki 25 Nisan -30 Nisan arasındaki zâyatlar ikmal edilemediği için 3'üncü Ordu'ya bağlı 3.700 asker 1 Mayıs 1915 tarihinde 5'inci Ordu'ya sevk edilmiştir.⁴⁴⁴ Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı 4 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda muharebenin devam eden şiddeti nedeniyle ihtiyaç olan ikmal askeri sayısının hesaplanamadığını bu nedenle "*külliyetli efrâd*" bulundurulmasını istemiştir.⁴⁴⁵ 5'inci Ordu Komutanlığı'nın aynı gün ikinci yazısında 5'inci, 15'inci ve 16'ncı Tümenlerin depo taburlarından ikmal yapılmış olmasına rağmen devam eden muharebeler nedeniyle bunun yeterli olmayacağı bu nedenle hızla ikmal yapılmasının gerekli olduğunu bildirmiştir.⁴⁴⁶ Buna istinaden 4 Mayıs 1915'te 1'inci Kolordu, 5'inci Ordu'ya ikinci defa olmak üzere 1.500 asker göndermiştir.⁴⁴⁷ Bu süreçte 5'inci Tümen depo birliklerinden 800 asker ile ikmal edilmiştir.⁴⁴⁸ Yapılan ikmal faaliyetleri ile 5'inci Ordu Komutanlığı 5 Mayıs 1915 tarihinde 20.000 ikmal askerine ulaşmıştır.⁴⁴⁹ Benzer faaliyetler 2'nci Kolordu

⁴⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1998, Dos.444, Fih.1.

⁴⁴² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.58, Fih.1-5.

⁴⁴³ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 248.

⁴⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1890, Dos.59, Fih.1-18.

⁴⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.3-10.

⁴⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.3-11.

⁴⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1890, Dos.59, Fih.1-19.

⁴⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.3-14.

⁴⁴⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.3-32.

mintığında da yürütölmüş ve kolordunun depo mevcudu 4.000'e ulaşmıştır.⁴⁵⁰ Ancak Mayıs ayının ilk haftasında yaşanan muharebelerdeki zâyat 5.000'in üzerinde olduğı için cephenin asker yönünden ikmalî sürekli olarak devam etmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda 9 Mayıs 1915 tarihinde 1'inci Kolordu tarafından tertiplenen 200 topçu askeri İstanbul'da,⁴⁵¹ 10 Mayıs 1915'te 1.100 ikmal eri Manisa'dan yola çıkarılmıştır.⁴⁵²

Enver Paşa'nın 11 Mayıs 1915 tarihinde cepheyi teftişı ve ardından tertiplenen 19 Mayıs taarruzu nedeniyle bölgeye asker sevki Kuzey Grubu özelinde yoğunlaşmıştır. Bir yandan da Harbiye Nezareti ikmal askerlerinin sevk sayılarına dair hesaplamalar yürütmüştür. Bu çerçevede 14 Mayıs 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, şu ana kadar 25.000 ikmal askerinin gönderildiğini ve bu süreçte 3'üncü Kolordu Dairesi'nce alınan askerlerin bu hesaplama dâhil olmadığını bildirmiştir. Yazının devamında bu hesaplamanın dışında 18.500 askerin daha gönderildiğı ve 3'üncü, 6'ncı ve 4'üncü Kolordularca tertip edilen 6.500 askerin Bandırma'da sevk halinde bulunduğunu eklemiştir. Buna göre 5'inci Ordu Komutanlığı'na muharebelerin başından itibaren 50.000 ikmal askeri gönderilmiştir. Bu nedenle Harbiye Nezareti yeni bir ikmale gerek olmayacağını ve daha önce 5'inci Ordu'nun talep ettiğı 5.000 askerin sevkte izdiham yaratmaması için Bandırma ve Tekirdağ'da beklemesini istemiştir. Ayrıca hastanelerde bulunan yaralılarından iyileşen ve talim terbiyesi tamamlanan 4.000'e yakın askerin sevk için hazır olduğunu bildirmiş ve asker ikmaline ihtiyacı olup olmadığını sormuştur.⁴⁵³ Tüm bu yoğun ikmale rağmen Güney Grubu'ndaki bütünleme faaliyetleri devam ettiğı için 5'inci Ordu Komutanlığı 15 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne *"efrâdın arkasının kesilir gibi olduğunu"* ancak Güney Grubu'ndaki bazı taburlarda talebin devam ettiğini bildirmiştir.⁴⁵⁴ 5'inci Ordu Komutanlığı Güney Grubu'nun ikmaline dair aynı gün gönderdiği ikinci

⁴⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.3-14.

⁴⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1890, Dos.59, Fih.1-24.

⁴⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.3-22.

⁴⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-2.

⁴⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.6-7.

yazısında, şüana kadar 25.000 ikmal askerinin gönderilmiş olmasına rağmen Güney Grubu'nun eksiklerinin tam olarak tespit edilemediği ve tespit etmenin de mümkün olmadığını bildirmiştir. Devamında bu nedenle 25.000 askerin daha hazır bekletilmesini ve ayrıca %20'lik kısmında hazır bulunmasını istemiştir.⁴⁵⁵ Nitekim tüm bu yazışmalar devam ederken bir yandan da 5'inci Ordu bölgesine sağlığına kavuşan askerlerin ikmal faaliyeti devam etmektedir. Buna göre 15 Mayıs 1915 tarihinde değişik piyade alaylarına mensup 6 çavuş, 10 onbaşı, 1 bölük emini, 52 asker, 1 topçu askeri olmak üzere 70 asker Paşabahçe vapuru⁴⁵⁶ ile 4 çavuş, 8 onbaşı, 71 asker olmak üzere 83 asker Şam vapuru ile⁴⁵⁷ 1 serçavuş, 1 küçük zâbit, 5 çavuş, 6 onbaşı, 52 asker olmak üzere 66 askerin Şirket-i Hayriye'nin 63 numaralı vapuru ile sevk edildiği bildirilmiştir.⁴⁵⁸

Diğer yandan 19 Mayıs 1915 tarihinde Arıburnu bölgesinde gerçekleştirilecek Türk taarruzu için İstanbul'dan 2'nci Tümen'in sevki devam etmektedir. Nitekim Tümen'in son birliklerinden iki hafif ve bir ağır erzak kolunun Şam vapuru, bir süvari bölüğünün Edremit vapuru, bir ağır erzak kolunun Plevne vapuru ile 15 Mayıs 1915 tarihinde sabah saat 4'te Lâpseki'ye ulaşmaları ile intikali tamamlanmıştır.⁴⁵⁹ Ayrıca ikmal faaliyetleri için sevk işlemlerine devam edilmiştir. Buna göre Harbiye Nezareti 17 Mayıs 1915 tarihinde Bandırma ihraç kumandanlığına gönderdiği yazıda, 5'inci Ordu'ya gönderilmek üzere 3.000 ve 4'üncü Kolordu bölgesinden 1.981 asker olmak üzere toplam 4.981 eğitilmiş askerin Bandırma'da toplandığını bildirmiştir. Yazının devamında bu askerlerin elbise ve teçhizat gibi malzemelerinin de Bandırma'ya gönderildiğini ekleyerek şüana kadar 5'inci Ordu'ya ne kadarının sevkini yapıldığını sormuştur.⁴⁶⁰ Aynı gün 5'inci Ordu kıtaları için 5.500 ikmal askeri daha gönderilmiştir. Bu askerlerin 2.790'ı 4'üncü Kolordu, 1.260'ı 8'inci Tümen ve 1.550'si 7'nci

⁴⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.6-14.

⁴⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-3.

⁴⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-4.

⁴⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-5.

⁴⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.1, Fih.90.

⁴⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-7.

Tümen'den gönderilmiştir.⁴⁶¹ Ayrıca aynı gün bir yandan da tedavisi tamamlanan askerlerin sevkine devam edilmiştir. Bu kapsamda değişik piyade alaylarına mensup 2 piyade zâbit namzedi, 1 küçük zâbit,⁴⁶² 6 çavuş, 19 onbaşı, 1 bölük emini, 1 ağır topçu askeri ve 103 asker⁴⁶³ olmak üzere 133 asker gönderilmiştir.

Yapılan bu ikmal çalışmaları 5'inci Ordu ihtiyacını tamamlamamıştır. Bu nedenle 5'inci Ordu Komutanlığı 18 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Bandırma'dan 7.000 ikmal askerinin gönderilmiş olduğunun bildirilmesine rağmen 10.000 askere daha ihtiyacının bulunduğunu bildirmiştir. Yazının devamında bu hesaplama %20'lik fazla asker bulundurma gerekliliğinin dâhil olmadığını eklemiştir.⁴⁶⁴ 5'inci Ordu Komutanlığı bünyesinde yürüttüğü tamir ve bakım işleri için ihtiyaç duyduğu sanat erbabı asker ihtiyacını bağlı kuvvetlerinden ya da mücâvir alanlarındaki kıtalardan temin etmiştir. Bu çerçevede 18 Mayıs 1915 tarihinde 6'ncı Kolordu Komutanlığı 5'inci Ordu'ya tüfek ustası, demirci, nalbant, saraç neferi göndermiştir.⁴⁶⁵

Arıburnu bölgesinde 19 Mayıs 1915 tarihinde Türk tarafınca gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan taarruz harekâtındaki zâyat 3.420 şehit, 6.064 yaralı ve 486 kayıp olmak üzere 9.970'e ulaşmıştır. Bu yüksek kayıplar nedeniyle Harbiye Nezareti 5'inci Ordu bölgesini öncelikli olarak planlamak sûretiyle ikmal çalışmalarını başlatmıştır. Bu kapsamda 20 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul'dan Bosforus vapuru ile tam teçhizatlı 3.031⁴⁶⁶ ve Bandırma'dan 6.000 olmak üzere ilk anda toplamda 9.031 askeri Çanakkale'ye göndermiştir.⁴⁶⁷ Taarruz harekâtının 3'üncü Kolordu mıntıkasında yapılmasının da etkisi ile 21 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti,

⁴⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.6-6.

⁴⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-11.

⁴⁶³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-10.

⁴⁶⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.6-20.

⁴⁶⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1995, Dos.427, Fih.2-1.

⁴⁶⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.1, Fih.117-1.

⁴⁶⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.1, Fih.117.

Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği yazı ile 5'inci Ordu için 7'nci Tümen bölgesinden 3.000, 8'inci Tümen bölgesinden 2.177 olmak üzere toplam 5.177 askerin hazırlandığını bildirmiştir.⁴⁶⁸ Harbiye Nezareti, 5'inci Ordu'nun asker ikmalini hızlandırmak için aynı gün 4'üncü Kolordu Komutanlığı'na da bir yazı göndermiştir. Bu yazısında 6'ncı Kolordu'ya mürettep iken sevkleri ertelenen ve 5'inci Ordu'ya gönderilmesi kararlaştırılan Bandırma'daki 881 askerden başka, kolordu mıntikasında değişik sınıflardan bakâya kalan 1.894 ihtiyat askerinin depo askerleriyle sayılarının 3.000'i geçtiğini bildirmiştir. Devamında ise bu askerlerin zaman geçirilmeden 5'inci Ordu'ya sevklerini istemiştir.⁴⁶⁹ Ayrıca 21 Mayıs 1915 tarihinde 3'üncü ve 4'üncü Kolordu dairelerince askere alınan toplam 3.031 ikmal askeri Bosforus vapuru ile Akbaş'a gönderilmiştir.⁴⁷⁰ Böylece 19 Mayıs taarruzu sonrası alınan önlemler ile 5'inci Ordu Komutanlığı bölgesine sadece 2 gün içerisinde sevk edilen ve sevk halinde olan 20.000'in üzerinde asker hazırlanmıştır. Nitekim bu durum ardı kesilmeden devam etmiştir. Öyle ki 22 Mayıs 1915 gecesi Bandırma'dan 2.598 asker gönderilmiştir.⁴⁷¹ Ayrıca aynı gün tedavileri tamamlanan değişik piyade alaylarına mensup 1 başçavuş, 4 çavuş, 17 onbaşı, 144 asker, 1 sahrâ topçu ve 1 mitralyöz askeri Yörük vapuru ile 2 küçük zâbit, 2 başçavuş, 7 çavuş, 27 onbaşı, 1 bölük emini, 35 asker, 2 sahrâ topçu ve 1 mitralyöz askeri Tampus vapuru ile gönderilmiştir.⁴⁷²

2'nci Kolordu bölgesinde bir yandan asker tedarik çalışmaları sürdürülürken bir yandan da askerlerin eğitim çalışmalarına devam edilmiştir. Kolordu komutanlığı bu süreçte 5'inci Ordu Komutanlığı adına asker tedariki yapan önemli yerlerden birini teşkil etmiştir. Bu çerçevede 25 Mayıs 1915 tarihinde 2'nci Kolordu Komutanlığı 4'üncü ve 5'inci Tümenlerin depo taburlarında 5 haftadan fazla eğitim almış 722 askeri

⁴⁶⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-18.

⁴⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-20.

⁴⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.6-18.

⁴⁷¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-23.

⁴⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-22.

teçhizatlandırarak 5'inci Ordu'ya sevke hazır hale getirmiştir.⁴⁷³ Yine aynı gün Ankara'dan Tuzla'ya 2'nci Kolordu adına sevk edilen 490 askerin hangi birliklere gönderilmesi gerektiğini 5'inci Ordu'ya sormuştur.⁴⁷⁴ Harbiye Nezareti, 2'nci Kolordu'ya bu faaliyetlerini bazı zorluklarına rağmen Keşan üzerinden gerçekleştirmesini bildirmiştir.⁴⁷⁵

İkmal askerlerinin cepheye sevklerinde başlarında küçük zâbit, çavuş veya onbaşı bulunmasına özen gösterilmiştir. Nitekim 28 Mayıs 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı için tertip edilen 1 küçük zâbit, 31 çavuş, 45 onbaşı, 804 asker, 13 topçu, 9 istihkâm, 2 sıhhîye, 23 jandarma toplam 929 asker küçük zâbit Hüseyin oğlu Ali; 15'inci Kolordu adına gönderilen 3 çavuş, 4 onbaşı, 48 piyade askeri Kumaş oğlu Salih çavuş denetiminde Edremit'e sevk edilmiştir.⁴⁷⁶

5'inci Ordu'nun asker ikmalî Mayıs sonunda da devam etmiştir. Bu kapsamda 28 Mayıs 1915 tarihinde Bandırma'da 3.000, Mudanya'da 700 ve İzmir'de 2.000 asker hazır beklemektedir.⁴⁷⁷ Harbiye Nezareti, Mayıs 1915'te 5'inci Ordu Komutanlığı bölgesini öncelikli olarak görmüş ve tüm kaynaklardan bölgeye asker sevki gerçekleştirmiştir. Ancak cephede devam eden siper muharebelerinin yarattığı kayıplar nedeniyle ikmal çalışmalarının devamı önemli görülmüştür. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı, 29 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda 19 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleştirilen taarruzun zâyatlarının yerine yeni askerlerin görevlendirilmediği belirtmiştir. Yazının devamında Güney Grubunda teşkil edilen yeni taburların bütünleme faaliyetlerinden bahisle ikmal eri gönderilmesini istemiştir.⁴⁷⁸

5'inci Ordu Komutanlığı'nın bu talepleri doğrultusunda, Harbiye Nezareti 2 Haziran 1915'te 7'nci Tümen için 157, 8'inci Tümen için 501 askeri Aydıncık-Biga

⁴⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-27.

⁴⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.6-28.

⁴⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-31.

⁴⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls. 1737, Dos.113, Fih.1-35.

⁴⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.113, Fih.1-32.

⁴⁷⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-1.

hattı ile bölgeye sevk etmiştir.⁴⁷⁹ Yine 3 Haziran 1915'te 847 er Misakça hattından Biga'ya gönderilmiştir. Bu askerlerden 496'sı 8'inci Tümen'e, 203'ü 7'nci Tümen'e ve 148'i 4'üncü Kolordu'ya gönderilmiştir. Ayrıca tedavisi tamamlanan 117 askerde bu gruba dâhil edilerek intikale katılmıştır.⁴⁸⁰ Bu askerlere 4'üncü Kolordu tarafından 409 asker daha dâhil edilerek toplam 1.373 asker 5'inci Ordu'ya gönderilmiştir.⁴⁸¹

5'inci Ordu Komutanlığı 6 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Kuzey ve Güney Grup Komutanlıklarının 20.000'e yakın ikmal askerine ihtiyacı olduğunu bildirmiştir. Yazının devamında tedarikin sağlanmazsa bu durumun askerlerde "*tükenme hissini*" arttırabileceğini eklemiştir.⁴⁸² 5'inci Ordu komuta kademesinde ortaya çıkan bu tablonun altında yatan temel neden şüphesiz 25 Nisan ile başlayan ağır zâyiatlardır. Nitekim sadece Haziran'ın ilk haftasında 2.197 şehit, 4-6 Haziran muharebelerinde 9.000'i geçen zâyiat verilmiştir. Ayrıca nisan ve mayıs ayındaki şehit sayısı 14.000'i geçmiştir. Bu tablo altında 5'inci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Kazım Bey, 8 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Aydın bölgesinde 34.000'e ulaşan ikmal askerinin hazırlanmış olduğunu ve bunların dışında 7.000'inin yolda olmasına rağmen bunların 5'inci Ordu'nun zâyiatını hiçbir zaman karşılamayacağını bildirmiştir.⁴⁸³ Kazım Bey bu durumu açıklar yazısını ise, bir gün sonra göndermiştir. Bu yazıda 5'inci Ordu'nun subaylar hariç 9 Haziran 1915 tarihine kadar toplam zâyiatının 58.303 asker olduğunu bildirmiştir.⁴⁸⁴

Harbiye Nezareti, tedarik edebildiği tüm kaynaklardan 5'inci Ordu bölgesine asker sevkine devam etmiştir. Bu durum kimi zaman planlanan sevkin %50'si oranında kalmıştır. Nitekim 10 Haziran 1915 tarihine kadar 18.500 askerin tertip edilmesi

⁴⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-13.

⁴⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-14.

⁴⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-14.

⁴⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-21.

⁴⁸³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-34.

⁴⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-35.

hedeflenmiş iken bu sayı ancak 9.657'ye ulaşabilmiştir.⁴⁸⁵ Sevkin yavaş ilerlemesindeki temel nedenlerden birisi de askerlerin teçhizatlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki 2'nci Kolordu Komutanı Faik Paşa'nın, 10 Haziran 1915 tarihli yazısına göre, 1'inci Kolordu bölgesinden 2.685, 5'inci Kolordu bölgesinden 1.822, 4'üncü Kolordu'dan 1.000 ikmal askeri olmak üzere toplamda 7.691 askerin depo birliklerine ulaştıklarını; ancak bunlardan teçhizatlandırılabilen 1.500'ünün 5'inci Ordu'ya sevk edildiğini bildirmiştir. Yazının devamında bu şekilde üç defa daha ikmal askerinin gönderilmesi durumunda ihtiyacın büyük oranda sağlanacağını eklemiştir.⁴⁸⁶

Asker ikmalinin yürütülmesinde kayıt işlemlerinin sağlıklı tutulması sevk ve idare için önem arz etmektedir. Bu nedenle birlikler muharebeler boyunca kayıt işlemleri konusunda birçok kez uyarılmıştır. Bu çerçevede 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği, 12 Haziran 1915 tarihinde birliklere gönderdiği yazısında sevk edilen askerlerin usta asker mi; yoksa acemi asker mi olduğunun mutlaka belirtilmesini istemiştir. Devamında bu durumun yarattığı sorunu sevk defterinde aşmanın menzili tarafından zor olduğunu bu nedenle kayıt işlemlerinde hassasiyet gösterilmesini bildirmiştir.⁴⁸⁷

5'inci Ordu Komutanlığı, bölgesine yapılan asker ikmalinin planlanabilmesi için 12 Haziran 1915 tarihi itibarı ile bir hesaplama yapmıştır. Bu hesaplama 5'inci Ordu Kurmay Başkanı Kazım Bey tarafından Harbiye Nezareti'ne iletilmiştir. Buna göre Kuzey Grubu'ndaki her taburun 1.000, Güney Grubu'ndaki her taburun 600 askere çıkarılabilmesi için Kuzey Grubu'na 12.500, Güney Grubu'na 5.000 olmak üzere toplam 17.500 askere ihtiyacın bulunduğunu bildirmiştir. Yazının devamında 5'inci Ordu bölgesindeki muharebeler göz önüne alınırsa haftada 2.000 ikmal askerine ihtiyaç olduğunu ve bu nedenle Harbiye Nezareti'nin planlamayı buna göre yapmasını

⁴⁸⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1998, Dos.444, Fih.1-44.

⁴⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-48.

⁴⁸⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-45.

istemiştir.⁴⁸⁸ 5'inci Ordu'nun ikmal askeri talebindeki planlamaya dair diğer bir yaklaşımı muharebe zâyatlarının Harbiye Nezareti'ne bildirilmesi oluşturmaktadır. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı 26 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne 21 Haziran 1915'te yapılan düşman saldırısında “*Beş bin sekiz yüz kadar zâyiât vukua gelmiştir İkmâl efrâdı tertîbâtının ona göre tanzîmi*” diye ifade etmiştir.⁴⁸⁹

1915 yılının haziran ayının sonlarına doğru 5'inci Ordu'dan iade olunan tümenlerden 17'nci Kolordu kurulma faaliyetlerine başlanmıştır. Bu kapsamda 17'nci Kolordu'nun bir tümeni Uzunköprü civarında, bir tümeninin ise Babaeski civarında konaklaması planlanmıştır. Ayrıca kuruluşun hızla tamamlanabilmesi için yoğun bir ikmal faaliyeti yürütülmüştür.⁴⁹⁰

21-22 Haziran tarihlerinde yaşanan I. Kerevizdere Muharebesi'nde 5.879, 28 Haziran 5 Temmuz tarihlerindeki Zığındere Muharebesi'nde 16.000 ve 12-13 Temmuz tarihlerindeki II. Kerevizdere Muharebesi'nde 9.462 zâyat verilmiştir. Diğer bir deyişle Osmanlı Ordusu, Çanakkale Cephesi'nde üç hafta içerisinde 31.341 zâyat vermiştir. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı kayıtlarına göre Çanakkale Muharebeleri'nde en çok şehit 10.116 kişi ile Temmuz ayında verilmiştir. İkinci sırada ise 9.184 şehit ile Haziran ayı gelmektedir. Bu nedenle cephenin ikmal askerine en çok ihtiyaç duyduğu aylar haziran ve temmuz ayları olmuştur. Nitekim Temmuz ayında Beylerbeyi Muhâfız Taburu'ndan Çanakkale Cephesi'ne ikmal askeri gönderilmiştir.

8 Temmuz 1915 tarihinde hastanelerde tedavisi tamamlanan Bursa ve İzmit askerlik şubelerince celbi yapılan silahsız 408 ikmal eri Güney Grubu'na,⁴⁹¹ 2.705⁴⁹² piyade ve 49⁴⁹³ topçu eri Akbaş'tan Güney Grubu'na,⁴⁹⁴ 9 Temmuz 1915 tarihinde 748

⁴⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-44.

⁴⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.5-7.

⁴⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2000, Dos.452, Fih.1.

⁴⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-15.

⁴⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-1.

⁴⁹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-9.

⁴⁹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4.

asker Güney Grubu'na, 700 asker Kuzey Grubu'na, tedavileri tamamlanan 112 asker Güney Grubu'na, 116 asker Kuzey Grubu'na⁴⁹⁵ ve 55 asker Saros Grubu'na sevk edilmiştir.⁴⁹⁶ Yine Bursa, İzmir ve Kastamonu askerlik şubelerince celbi yapılan ve 9 Temmuz 1915 tarihinde hastanelerde tedavisi tamamlanarak sevk gerçekleştirilen silahsız 998 piyade ve 25 topçu ikmal eri⁴⁹⁷ ve Bolayır'dan hareket eden 24'üncü Alay 2'nci Tabur için 19 subay, 1.123 er, 105 mekkâre ile Akbaş'tan Güney Grubu'na gönderilmiştir.⁴⁹⁸ 10 Temmuz 1915 tarihinde Akbaş'tan⁴⁹⁹ gönderilen 1.479 ikmal eri⁵⁰⁰ ve Bursa, Ankara ve Konya askerlik şubelerince celbi yapılan ve 10 Temmuz 1915 tarihinde hastanelerde tedavisi tamamlanarak sevk gerçekleştirilen silahsız 734 ikmal eri Güney Grubu'na ulaşmıştır.⁵⁰¹ 11 Temmuz 1915 tarihinde Akbaş'tan hareketle 896 ikmal eri Güney Grubu'na, 847 asker Kuzey Grubu'na, tedavileri tamamlanan 10 asker Saros Grubu'na, 545 asker Asya Grubu'na,⁵⁰² Ankara, İzmit askerlik şubelerince celbi yapılan sevk gerçekleştirilen silahsız 400 ikmal eri Güney Grubu'na,⁵⁰³ Ankara ve Konya askerlik şubelerince celbi yapılan 503 er Güney Grubu'na ulaşmıştır,⁵⁰⁴ 12 Temmuz 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'na 997 asker, Kuzey Grubu Komutanlığı'na 500 asker ve 36'ncı Alay'ın 2 taburu Saros Grubu'na, 8'inci Tümen'in 8'inci Sahrâ Topçu Alayı'nın 1'inci Taburu Saros Grubu'na oradan da Güney Grubu'na sevk edilmiştir,⁵⁰⁵ 13 Temmuz 1915 tarihinde hastanede tedavileri tamamlanan ve Akbaş'a sevk edilen 63 er Güney Grubu'na gönderilmiştir.⁵⁰⁶ Aynı gün 503 ikmal eri Güney Grubu'na⁵⁰⁷ intikal etmiş ve böylece grubun depo mevcudu 2.722'ye

⁴⁹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.4, Fih.2-2.

⁴⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.4, Fih.2-2.

⁴⁹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-16.

⁴⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-2.

⁴⁹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.9-1.

⁵⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-3.

⁵⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-17.

⁵⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-4.

⁵⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-18.

⁵⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-20.

⁵⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.4, Fih.2.

⁵⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-7.

⁵⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-8.

ulaşmıştır.⁵⁰⁸ 15 Temmuz 1915 tarihinde Akbaş'a hareket eden 1.500 er,⁵⁰⁹ Çanakkale'den 53 ikmal eri⁵¹⁰ 16 Temmuz 1915'te Yalova yoluyla İstanbul'a 650 ikmal eri,⁵¹¹ 18 Temmuz 1915'te Akbaş'a 400 er⁵¹² ve 19 Temmuz 1915'te Akbaş'a sevk edilen 300 er Güney Grubu'na gönderilmiştir.⁵¹³ Temmuz ayında cephedeki zâiyat çokluğu nedeniyle Harbiye Nezareti İmâlât-ı Askeriye ve muhâfız taburlarındaki askerlerden de cepheye asker göndermek durumunda kalmıştır. Nitekim bu kapsamda 20 Temmuz 1915 tarihinde 1'inci Kolordu mıntıkasından 1.233, 5'inci Kolordu mıntıkasından 813, Eskişehir depo taburundan 982, Konya depo taburundan 294, Beylerbeyi muhâfız taburundan 300, İmâlât-ı askeriye 2'nci taburundan 394 olmak üzere toplam 4.016 asker cepheye gönderilmiştir.⁵¹⁴

Diğer yandan da askeri kıtaların mevcuduna yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda 12'nci Tümen 22 Temmuz 1915 tarihinde tespit çalışmalarını tamamlamıştır. Buna göre 12'nci Tümen kıta mevcudunun ikmali için seferi kadroya göre muharip askerin %20 fazlası olmak sûretiyle⁵¹⁵ 24'üncü Alay 1'inci Tabur için 311 asker, 24'üncü Alay 2'nci Tabur için 498 asker, 24'üncü Alay 3'üncü Tabur için 470 asker, 26'nci Alay 1'inci Tabur için 491 asker, 26'nci Alay 2'nci Tabur için 489 asker, 26'nci Alay 3'üncü Tabur için 488 asker, Alaşehir jandarma taburu için 312 asker, Teke jandarma taburu için 504 asker olmak üzere toplamda 3.568 asker eksiği olduğunu bildirmiştir.⁵¹⁶

5'inci Ordu bölgesine 25 Temmuz 1915 tarihine kadar 3.884'ü Saros Grubu'na; 55.509'u Çanakkale bölgesine; 13.996'sı hastanelerde tedavi sonrası

⁵⁰⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.9-3.

⁵⁰⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-9, 4-10.

⁵¹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-9, 4-11.

⁵¹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-9, 4-12.

⁵¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-9, 4-13.

⁵¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.4-9, 4-14.

⁵¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.1-2.

⁵¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.7-7.

⁵¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.7-8.

sağlığına kavuşup cepheye dönenler ile birlikte 69.505 asker gönderilmiştir.⁵¹⁷ Böylece yürütülen ikmal faaliyetleri ile temmuz ayının sonunda Güney Grubu mevcudu 102.233 insan, 32.044 hayvana,⁵¹⁸ 5'inci Ordu mevcudu ise 250.823 insan, 69.078 hayvana ulaşmıştır.⁵¹⁹

Muharebelerin yoğunluğunu kaybetmesi ve cephedeki mücadelenin tamamen siper savaşlarına dönüştüğü eylül ayında da cepheye asker sevkine devam edilmiştir. Bu kapsamda Güney Grup Komutanlığı'na 3 Eylül 1915 tarihinde 400 asker,⁵²⁰ 10 Eylül'de 1.100 asker,⁵²¹ 12 Eylül'de 279 asker,⁵²² 12 Eylül'de 340 asker,⁵²³ 13 Eylül'de 150 asker,⁵²⁴ 14 Eylül'de 250 asker,⁵²⁵ 21 Eylül'de 694 asker,⁵²⁶ 22 Eylül'de 900 asker,⁵²⁷ 24 Eylül'de 450 asker,⁵²⁸ 25 Eylül'de 800 asker,⁵²⁹ 28 Eylül'de 651 asker,⁵³⁰ 2 Ekim'de 1046 asker,⁵³¹ 5 Ekim'de 300 asker⁵³² verilmiştir. Buna göre bir aylık sürede 6.000'den fazla ikmal askeri gönderilmiştir. Bunun yanı sıra sağlıklarına kavuşan askerler de birliklerine dönmüştür. Bu çerçevede 9 Eylül 1915 tarihinde 322 asker⁵³³ gönderilmiştir. Böylece toplam ikmal askeri sevki sayısı 7.000'in üzerine çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda seferberliğin ilanı ile birlikte birçok zanaat erbâbı cepheye sevk edilmiştir. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin savaş yükünün her geçen gün artması üretim sahasında önemli aksamalar yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim bunların bir tanesi de askeri fabrikalar idi. Harbiye Nezareti bu bağlamda teknik eleman

⁵¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.1-10.

⁵¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-23.

⁵¹⁹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 484.

⁵²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5.

⁵²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5-1.

⁵²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5-3.

⁵²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5-4.

⁵²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.11.

⁵²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.11-1.

⁵²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5-5; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349 Dos.36, Fih.11-2.

⁵²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5-6.

⁵²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.11-3.

⁵²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5-7.

⁵³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5-8.

⁵³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5-9.

⁵³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.5-10.

⁵³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.9.

ihtiyacını giderebilmek için birliklere bir yazı göndermişti. Bu yazı 5'inci Ordu'ya 11 Ekim 1915 tarihinde ulaşmıştı. Buna istinaden Askeri îmalâthânelerin üretimlerine devam edebilmesi için zanaat erbabı olan askerlere ihtiyaç duyulduğu bu nedenle her birliğin bünyesindeki askerlerden tornacı, tesviyeci, palangacı, pirinç dökümcüsü, bıçkıcı, galvanizci, duvarcı, dülger, sıvacı gibi meslek erbaplarını tespit ederek bildirmelerini istenmiştir.⁵³⁴ Bu yazı üzerine birliklere gerekli bilgilendirmeler yapılmış ve askerlerden başvurular alınmaya başlamıştır. Bu kapsamda ilk başvurulardan birini yapan Malkaralı Kirkor oğlu Mardirus'tur. 6'ncı Amele taburu 3'üncü bölük efrâdından olan Kirkor başvurusunda tüfekçi, demirci, tesviyeci gibi mesleklere haiz olduğunu belirtmiştir.⁵³⁵ Bu talepler toplanırken Ermeni unsurlardan başvuru olması durumunda nasıl bir yol izleneceği ise ayrıca bir soru olarak ortaya çıkmıştır.⁵³⁶

Ekim ayında muharebelerin azalmasına rağmen ikmal askeri tespit ve sevkleri devam etmiştir. Nitekim bu doğrultuda 5'inci Ordu Komutanlığı 14 Ekim 1915 tarihinde silah mevcuduna göre 2.162 asker ikmaline ihtiyacı olduğunu tespit etmiştir.⁵³⁷ Bu eksik kısa sürede tamamlandığı için 5'inci Ordu Komutanlığı 28 Ekim 1915 tarihinde silah mevcudu üzerinden önemli bir ikmal açığı olmadığını bildirmiştir. Buna rağmen “*değişik nedenlerle*” günlük 800 asker sevkine olan ihtiyacın azalmayacağını hatta giderek artacağını tahmin edildiğini bildirmiştir.⁵³⁸ Burada “*değişik nedenler*” olarak yer alan tanımın devam eden yazışmalar takip edildiğinde daha çok salgın hastalıklar, hava ve iklim koşulu gibi şartlar olduğu anlaşılmaktadır.

Muharebelerin statik durumda olmasına rağmen süre anlamında devamına dair öngörü sağlanamadığı için yeni birlik teşkiline devam edilmiş ve buna bağlı ikmal faaliyetleri yürütülmüştür. Bu kapsamda 15'inci Kolordu Komutanlığı, Harbiye

⁵³⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4567, Dos.47, Fih.1-100.

⁵³⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4567, Dos.47, Fih.1-103.

⁵³⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4567, Dos.47, Fih.1-104.

⁵³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1889, Dos.58, Fih.1-52.

⁵³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1889, Dos.58, Fih.1-15.

Nezaretine 1 Kasım 1915 tarihinde gönderdiği yazıda Kolordu'nun yeni kurulduğu ve kadro sorununun devam ettiğini bildirmiştir. Devamında kâtip ve yazıcı temini için İstanbul ve büyük şehirlerden okur-yazar ve yazısı güzel asker ya da memur gönderilmesini istemiştir.⁵³⁹ Bu talep doğrultusunda 6 yazıcının sevk edileceği bildirilmiş⁵⁴⁰ ve bu işlem yazıcıların 10'uncu depo alayına aynı gün gönderilmesi ile gerçekleştirilmiştir.⁵⁴¹

Cephede muharip sınıf askerleri belirli zaman aralıklarında cephe gerisi birlikler ile yer değiştirmektedir. Buna göre 20 Kasım 1915 tarihinde Domuzdere'de 47'lik otomatik topların mürettebatının üç aydan fazladır muharebe hattında bulunduğu bu nedenle Kumburnu'nda bulunan otomatik toplar mürettebat ile yer değiştirmesi istenmiştir.⁵⁴²

Harbiye Nezareti, 5'inci Ordu Komutanlığı'nın tarihinde gönderdiği yazıda her gün 800 askerin sevk edilmesi talebini karşılamamanın mümkün olmadığını bildirmiştir. Buna gerekçe olarak ise elde 10.000 kadar ikmal askerinin dışında asker bulunmadığını ve depolardaki askerin 2'nci Ordu'ya tahsis edildiğini belirtmiştir. Devamında ise mevcut 10.000 askerin peyderpey sevk edilmekte olduğunu bildirerek 5'inci Ordu'nun 28 Ekim 1915 tarihli yazısında silah âdetine göre kıtalarda önemli bir eksiğin olmadığı beyanını hatırlatmıştır. Buna göre günlük 800 asker ihtiyacı hastalıktan kaynaklı ise başka bir çarenin aranması gerektiğini bildirmiştir. Aksi takdirde bunun önünün alınamayacağı, bu hastalıkların elbisesizlikten ve askerlerin uzun süre siperlerde kalmasından ileri geldiğine şüphe olmadığını eklemiştir. Bu nedenle kıtaya gerisine sevk edilen askerlerin üzerindeki kıyafetlerin muharip askerlere giydirilmesini ve kıta gerilerinde ihtiyat bulundurulmasının gerekli olduğunu bildirerek elbise meselesi için

⁵³⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1997, Dos.438, Fih.1.

⁵⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1997, Dos.438, Fih.1-1.

⁵⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1997, Dos.438, Fih.1-3.

⁵⁴² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.68, Fih.2.

levâzım dairesi ile temasa geçildiğini ifade etmiştir.⁵⁴³ Benzer bir rapor 14 Kasım 1915 tarihinde de hazırlanmış ve kıyafet sorunu nedeniyle günlük zâyat seviyesinin yüksek olduğu iletilmiştir.⁵⁴⁴

5'inci Ordu için 20 Kasım 1915 tarihinde 3 humbara bölüğünün kurulmasına karar verilmiş, yapılan inceleme sonrasında 10 binek, 24 mekkâre hayvana ve 106 revolvere ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Ayrıca bu birliğin aşılınması, harp paketi, sedye ve eczane çantasının ikmal edilmesi istenmiştir.⁵⁴⁵

Harbiye Nezareti'nin yaptığı incelemede ise sevk edilecek birliğin 12 donatılmış araç, 2 adet Bursakârî dört tekerlekli mevcudu bulunduğu, hayvanlarının durumunun iyi, semerlerinin ise yerli Osmanlı semeri olduğu bildirilmiştir. Ancak koşumlarının yağsız olması nedeniyle koşumlar için balık yağı, araba ve dingilleri yağlamak için dingil yağının ise Harbiye Nezareti'nce 8. Nakliye Şubesi'ne müracaat ederek temin edileceği bildirilmiştir. Ordu dairesinin yaptığı hesaplama göre, her bölüğe nakliye vasıtası olarak 12 baş mekkâre hayvanı hesap edilmiştir. Buna göre üç bölük için 24 hayvana daha ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun dışında üç binek hayvanı bölük kumandalarına, üç binek fazladan, bir binek hesap memuruna, bir binek iâşe subayına, bir binek yavru emribere olmak üzere 10 binek hayvanına daha ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.⁵⁴⁶

Birliklerin kimi zaman kendi bağlılarından farklı birliklere görevlendirilmeleri yapılmaktadır. Bu gibi durumlarda görevlendirilen birlik komutanı kendi kuvvetine dönmek için başvuruda bulunabilmektedir. Bu kapsamda 4 Aralık 1915 tarihinde 11'incisahrâtopçu alayından Mülâzım-ı Evvel Ali, mıntika komutanlığına başvurarak 31Mart 1915 tarihinden beri Müstahkem Mevki'ye bağlı olarak deniz muharebelerine katıldıklarını, sahrâ olmaları nedeniyle diğer kıtalara göre istirahatatta bulunduklarını ve

⁵⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-27-3.

⁵⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1889, Dos.58, Fih.1-54.

⁵⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-66.

⁵⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-66-1.

bu nedenle Anafartalar'da bulunan alaylarına katılmak istediklerini bildirmiştir. Bu istek Erenköy Mıntıka Komutanlığı'na olumlu karşılanarak ilgili birliğin yerine başka bir bataryanın görevlendirilmesi sûretiyle gönderilmesine izin verilmiştir.⁵⁴⁷

Çanakkale Muharebeleri 9 Ocak 1916 tarihinde sona ermiş olmasına rağmen bölgedeki mevcut kuvvetler için ikmal faaliyeti kısa bir süre daha devam etmiştir. Nitekim bu çerçevede muhtelif bölgelerden tedarik edilen 213 asker 12 Ocak 1916 tarihinde 5'inci Ordu'ya sevk edilmiştir.⁵⁴⁸

5'inci Ordu Komutanlığı muharebeler sürecinde er zayıyatının hızla artması nedeniyle temin sürecinin sağlıklı işleyebilmesi için taleplerini önemli oranda planlı olarak yürütmeye çalışmıştır. Erkân-ı Harbiye de diğer ikmal maddelerinde olduğu gibi Boğazlar bölgesini öncelikli görmüş Çanakkale bölgesinde konuşlanmış orduların dışında kalanlarının kaynaklarından da faydalanma yoluna gitmiştir. Ayrıca 5'inci Menzil Müfettişliği'nin hududunun en uç noktalarına kadar asker temini sağlanmaya çalışılmıştır.

2.2. Subay İkmali

Seferberlikle beraber gerek Harp Okulu'ndan yetişen subay adayları gerekse yedek subay eğitim merkezlerinden yetişen, çeşitli sınıf subay adayları, özellikle 3'üncü ve 5'inci Orduların kayıplarını karşılamaya yetmediği için Kara ve Deniz Kuvvetleri dâhil, vaktiyle emekliye ayrılmış bulunanlar, sınıf ve rütbelerine göre çağrılarak ihtiyacın karşılanmasına çalışılmıştır.⁵⁴⁹ Ancak Çanakkale bölgesindeki emekli topçu subay sayısı, yalnız depo taburlarının ihtiyaçlarını karşılayabileceğinden, diğer

⁵⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.68, Fih.21.

⁵⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.18, Fih.4-15.

⁵⁴⁹ M. Öztürk, "Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu", *Askeri Tarih Bülteni*, 1987, S. 22, s. 152.

birliklerin subay ihtiyaçları için Müstahkem Mevki Komutanlığı'nca Harbiye Nezareti'nden istekte bulunulmuştur.⁵⁵⁰

Subay ikmalinin ilk kademesi askeri okullar olmasına⁵⁵¹ rağmen Harp Okulu'nun 1914 Ağustosunda öğrenimine ara vermesi nedeniyle Eylül 1915'ten itibaren askerî lise öğrencileriyle sivil lise öğrencilerinden subay olmak maksadıyla müracaat edenlerden sınavla subay talimghına ğrenci alınmıştır. Bu ğrenciler, bir yıl süreyle eğitime tabi tutulmuşt ve birliklere subay namzedi rütbesiyle gönderilmiştir. Bunlardan kıtalarda başarı gösterenler, asteğmenliğe yükseltilmiştir. Askerî liselerdeki son sınıf mevcutlarının ihtiyaa cevap vermemesi üzerine, askerî liselerin birinci ve ikinci sınıfından ve vcuta gelişmiş olanlarından da yararlanılması yoluna gidilmiştir.⁵⁵² Bu amaçla kıta çavuşlarından olup üstün liykatini muharebe meydanlarında kanıtlayanlar, astsubay talimghlarına alınmış ve buradaki eğitimde başarılı oldukları takdirde kıta astsubayı olarak bağlı oldukları birliklerine kollarına özel işaret takılarak gönderilmiştir.⁵⁵³

Kuleli Askeri Lisesi'ni başarı ile bitiren subay namzetleri bu dönemde İstanbul'da 2'nci Kolordu Komutanlığı'nın emrindeki eğitim merkezlerinde eğitilmişlerdir. Bu amaçla Kolordu komutanı Mirliya Faik Paşa, bölgesinde ihtiyat zbitnamzedi yetiştirebilecek subay tedarikini temine çalışmıştır.⁵⁵⁴ Başlangıçta pek sıkı olmayan, bu yarı okul yarı kışla eğitimleri, daha sonra ağırlaşmaya başlamıştır.⁵⁵⁵ Burada devrelerini tamamlayan ihtiyat zâbit namzetleri, eğitim merkezlerinde

⁵⁵⁰ A. Esenkaya, "Çanakkale Cephesi'nde 5'nci Ordu Kuruluncaya Kadar Topçuluk Faaliyetleri", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, 2015, S.19, s. 136.

⁵⁵¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, c.III, 6. Kısım, s.198.

⁵⁵² **Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c. X, s.204.

⁵⁵³ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt III. Kitap, s. 495.

⁵⁵⁴ **ATASE Arşivi**, BDH Kls. 1739, Dos.119, Fih.1-36.

⁵⁵⁵ L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 233.

yetiştirilen yedek subay namzetleri ile birlikte kolorduların ihtiyaçlarını karşılamak üzere gönderilmişlerdir.⁵⁵⁶

İngiliz ve Fransız birliklerinin Çanakkale'ye çıkarma yapması ve müteakiben yaşanan ağır zâhiyatlar daha büyük bir krizin patlak vermesine neden olmuştur. Tasarruf edilebilen bütün birlikler Çanakkale'ye sevk edilirken, talimgâh da kriz boyunca mevcut adayların en iyilerini seçip hızlandırılmış eğitime tabi tutarak göndermiştir. Nitekim bu acil durum 1916 yılında hazırlanan ihtiyat zâbit namzetlerine mahsus tâlîmatnamede, ihtiyat zâbit namzetliği teşkilatının oluşturulmasındaki amacı; *orduyaaz zamanda ve çok miktarda zâbit yetiştirmek* olarak açıklanmıştır.⁵⁵⁷

Durumun aciliyetinin arttığı dönemlerde gemiler doğrudan Bostancı rıhtımından zâbit namzetlerini alarak beklemeden Çanakkale'ye taşımışlardır. Çoğunlukla herhangi bir intibak eğitime tabi tutulmadan daha yeni sorumluluğunu devraldıkları manga ve takımlarıyla ateş hattına gönderildikleri için yaralanma ve şehit düşme oranları normalin üstündedir. O dönemin tanıklarından 3'üncü Kolordu Kurmay Başkanı Kaymakam Fahrettin (Altay) bu durumu, *"böyle nice evlatlarımız tek silah atamadan can verdiler..."* şeklinde ifade etmiştir.⁵⁵⁸

Seferberliğini bitiren ve hareket etmeyen kıtaların eğitimle meşgul olmalarından bütün üstlerin sorumlu bulunduğu, alay ve daha üst kademe komutanların sevk ve idarede yetenek kazanmaya çalışmaları, atışların tamamlanması lüzumu, haftada en az iki gün manevra ve tatbikat yapılması bildirilmiştir.⁵⁵⁹ Ayrıca piyade ve süvari subayları, İstanbul'da Pangaltı'daki Harbiye (Harp Okulu)'de, topçu ve istihkâm subayları, Halıcıoğlu'nda bulunan Mühendishane (Mühendishane-i Berri Hümayun)'de

⁵⁵⁶Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, c. X, s.204.

⁵⁵⁷İhtiyat Zâbit Namzedine Mahsus Tâlîmatname, İstanbul, Harbiye Nezareti, Matbaa-i Askeriye, 1916, Madde-1.

⁵⁵⁸M. Uyar, İhtiyat Zâbit Namzedi Olmak, Çanakkale 1915, 2013, S.16, s. 27.

⁵⁵⁹(Em.) Tuğg. C. Akbay, a.g.e., s. 134.

eğitim almıştır⁵⁶⁰ ve 1'inci Kolordu numune kolordusu haline getirilmiş; öğrenimini tamamlayan subayların bu kolordularda staj yapması istenmiştir.⁵⁶¹

Çanakkale bölgesinde de bu dönemde özellikle muharebe eğitimlerine önem verilmiştir. Bu amaçla Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nda topçu subay ve astsubaylarının eğitimi için, kıyı topçuluğu uzmanı Yarbay Wossidlo, başöğretmen olarak görevlendirilerek Anadolu Hamidiye Tabyası Komutanlığı'na atanmıştır.⁵⁶²

25 Nisan 1915 tarihinde kara muharebelerinin başlaması ile birlikte Çanakkale Cephesi'ndeki subay zâiyatı da artarak devam etmiştir. Nitekim bu doğrultuda 5'inci Ordu Karargâhı'ndan Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderilen, "*Pek çok zâbitan zayiâtı vardır. Elde edilecek bilcümle zâbitan namzetlerinin ilk vasıtalarla iz'âmlarına emir buyrulması mercûdur*" şeklindeki yazısı bu durumu açıkça göstermektedir. Bu nedenle bu tarihten başlayarak muharebe sonuna kadar Çanakkale bölgesine tedarik edilebilen tüm kaynaklardan subay nakli gerçekleşmiştir.⁵⁶³ Subayların birliklerine sevkleri daha çok erlerle birlikte yapılmıştır. Böylece ikmal eratlarının nakiller esnasında disipline olmalarının sağlanması planlanmış ve bu durum zamanla ordu dairesince usûl haline getirilmiştir.⁵⁶⁴ Ancak muharebelerin ilerleyen safhâlarında subayların Çanakkale'ye müstakil olarak sevklerinin gerekliliği durumu ortaya çıkmıştır. Bu gibi dönemlerde İstanbul'dan hareket edecek subayın 5'inci Menzil Müfettişliği'ne müracaat ederek vapurların hareketlerine dair bilgi alması ya da her çarşamba ve cumartesi gerçekleştirilen nakliyat ile hareket edebilecekleri bildirilmiştir.⁵⁶⁵ Ayrıca cepheye sevk edilen subayların kayıt işlemlerine büyük özen gösterilmiştir. Hatta bazı dönemlerde

⁵⁶⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 247.

⁵⁶¹ (Em.) Tuğg. C. Akbay, a.g.e., s. 133.

⁵⁶² **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 29.

⁵⁶³ L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 224-225.

⁵⁶⁴ **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.204.

⁵⁶⁵ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-4-1.

subayların hangi birliklere sevkini yapıldığı tespit edilemediği için bu durum hemen giderilerek kayıt defteri posta ile acilen gönderilmiştir.⁵⁶⁶

5'inci Ordu Komutanlığı'nın süvari subayı ihtiyacını karşılayan önemli kaynaklardan birisi de Ayazağa'daki süvari mektebidir. Nitekim 16 Haziran 1915 tarihinde bu mektepte 200 kadar kişinin talim ve terbiye gördüğü; ancak eğitim için 40 kadar hayvan olduğu bildirilmiştir. Hayvan sayısı yetersizliği nedeniyle eğitimlerinin yarım kalacağına ve ayrıca piyade zâyatımızın çokluğu buna karşın süvari zâyatımızın azlığına dikkat çekilmiştir. Tüm bunlarnedeniyle Back Paşa, bu askerlerin on dört günlük piyade talimlerinin yeterli olacağını belirterek yetişen küçük zâbitanın en iyilerinin 5'inci Ordu'ya gönderilmesini istemiştir.⁵⁶⁷ Ancak yapılan bu girişimlere rağmen 26 Haziran 1915 tarihine kadar 5'inci Ordu Komutanlığı'na süvari mektebinden ancak 112 küçük zâbit ikmal edilebilmiş ve bu sûretle her süvari bölüğüne bir küçük zâbit dahi gönderilememiştir. Bu duruma çözüm olarak ise dört aydan beri eğitimleri devam eden öğrencilerin süvari alayları için yetiştirilmesinin *zaruri* olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶⁸

5'inci Ordu Komutanlığı subay tedarikinde teknik bilgi ve beceri gereken sınıflar için ilgili birliklerdeki subayları ismen talep etmiştir. Nitekim bu çerçevede yapılacak olan talepler farklı ordu birliklerinden de yapılmıştır. Öyle ki Boğazlar Genel Komutanlığı 15 Haziran 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda Kaymakam Wehrle'nin İntepe'ye tabya edilen yeni bataryaların idaresi için Alman topçu subaylarının yardımına ihtiyaç duyduğunu ve bu maksatla 4'üncü Ordu'da görev yapan ağır topçu yüzbaşı Hayberg'in talep edilmesini istemiştir.⁵⁶⁹

Benzer şekilde 5'inci Ordu Komutanlığı 21 Haziran 1915 tarihinde 3'üncü İstihkâm taburunun birinci bölük komutanı Yüzbaşı Süleyman Fethi'nin istihdam

⁵⁶⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.5-7.

⁵⁶⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.7-7.

⁵⁶⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.126, Fih.3-2.

⁵⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1563, Dos.20, Fih.16.

edilmek üzere naklinin yapılmasını ve yerine Burgas istihkâmında görevli memur Yüzbaşı İbrahim'in ya da Müstahkem Mevki Umûmî Müfettişliği maiyetinde görevli Yüzbaşı Şerafettin'in acilen görevlendirilmesinin Güney Grubu Komutanlığı'ndan istendiğini bildirmiştir. Ayrıca Süleyman Fethi Efendi'nin liyâkat ve ehliyetinin bağlı olduğu 3'üncü Kolordu'dan sorulduğunu iletmiştir.⁵⁷⁰

Çanakkale Muharebeleri süresince Müstahkem Mevki Komutanlığı ve 5'inci Ordu'nun Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunması ve aralarında bir ast-üst ilişkisi gelişmemesi nedeniyle aynı bölgede konuşlanan iki kuvvetin ilişki biçimi Erkân-ı Harbiye aracılığı ile sağlanmıştır. Nitekim bu durum subay tedarikinde de dikkat çekmektedir. Öyle ki 10 Haziran 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'nın talebi olan 15'lik havan bataryası için bir subay görevlendirilmesi Harbiye Nezaretince Müstahkem Mevki'den istenmiştir.⁵⁷¹ Ancak bu görevlendirme gecikince 5'inci Ordu Komutanlığı Harbiye Nezareti'ne görevlendirmenin *acil olduğunu* hatırlatmıştır. Bunun üzerine Harbiye Nezareti bu durumu Müstahkem Mevki'ye iletmiştir.⁵⁷² Müstahkem Mevki de aynı gün Harbiye Nezaretine 4'üncü Ağır topçu alayından Mülâzım-ı Sâni Mehmet Nuri Efendi'nin 5'inci Ordu'nun talebi üzerine görevlendirildiğini bildirmiştir.⁵⁷³

Harbiye Nezareti, 5'inci Ordu bölgesine yapılan subay nakillerine dair belirli aralıklarla bilgilendirmeler yapmıştır. Bu kapsamda 12 Haziran 1915 tarihinde Güney Grubu'na gönderdiği yazıda şu ana kadar yapılan subay ikmallerinin yeterli olduğunu, bölük, tabur, alay kumandanlıklarında oluşan boşluğun diğer ordulardan kapatılmasına özen gösterildiğini bildirmiştir. Yazının devamında bu maksatla Seddülbahır'da son yapılan muharebenin de etkisi ile 4'üncü Ordu'ya memur edilen 9 subay ve 14'üncü Kolordu'ya tayin edilen 9 subayın da nakillerinin yapıldığını eklenmiştir.⁵⁷⁴ Harbiye

⁵⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.3-18.

⁵⁷¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.123, Fih.6-14.

⁵⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.3-17.

⁵⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.3-20.

⁵⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.122, Fih.25.

Nezaretî benzer bir bilgilendirmeyi 13 Temmuz 1915 tarihinde yapmıştır. Buna göre bu tarihe kadar 5'inci Ordu'ya 646 ikmal subayının gönderildiği bildirilerek bunların kayıt işlemlerinin yapılması istenmiştir.⁵⁷⁵

Çanakkale muharebe alanının karakteristik özelliği subay kaybının artmasında etkili olmuştur. Nitekim kimi bölgelerde taraflar arası siper mesafesinin 5-6 metreye kadar düşmesi ve subayların ileri hatta kadar birlikleri ile konuşlanması bu durumu meydana getirmiştir. Bu noktada ortaya çıkan komuta kademesindeki boşluk ise ihtiyat zabıt namzetleri ile aşılmaya çalışılmıştır.

2.3. Moral Faaliyetleri

Çanakkale Cephesi'ndeki ikmal faaliyetleri askerin maddi ihtiyaçlarını temin kadar manevi yönünün bütünlemesi anlamına da gelmektedir. Bunun için Başkomutanlık seviyesinde emir ve planlamalar ile çalışmalar yürütülmüştür. Uygulamalarda ödül-ceza eksenine temele alınmışken, edebiyat, sanat gibi araçlardan da faydalanma yolları aranmıştır. Bunun için kimi zaman basın yoluyla bireysel kahramanlıklar öncelenmiştir. Ancak bunun sağlanabilmesi adına cephenin belirli sınırlılıklar ile ziyarete açılması ön plana çıkmıştır. Bu amaçla cephedeki askerin azim ve kahramanlığının gerek sivil halka gerekse diğer cephelerdeki askerlere basın, edebiyat ve görsel sanatlarla yansıtılması için cepheye yapılan ziyaretler önemli bir yere ulaşmıştır. Bu kapsamda cepheye değişik tarihlerde birçok ziyaret gerçekleştirilmiştir ve hepsindeki ortak nokta moral gücünü arttırmaktır. Ancak muharebe ortamının disiplin ve güvenliği için bu ziyaretlerde bir takım uygulamalara da sıkı sıkıya bağlılık gerekmiştir. Nitekim bu kapsamda cepheye yapılacak müstakil ziyaretler için alınan izinler Karargâh-ı Umûmî İstihbârat Şubesi tarafından ilgili komutanlıklara bildirilmiştir. Bu amaçla Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin müracaatı üzerine Çanakkale'ye gelerek resim yapması için ressam İsmail Hakkı Bey ile ressam Yüzbaşı

⁵⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.5-7.

Tahsin Bey'e izin verilmiş ve bu durum 8 Mayıs 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığı'na bildirilmiştir.⁵⁷⁶ Bu ziyaretin izni için yapılan başvuruda Osmanlı Ordusu'nun yeni üniformaları ile talim ve manevra esnasında fotoğraflarının alınmasının yaratacağı olumlu yansımalar hatırlatılmış ve ayrıca bunların satışından elde edilecek gelirin cemiyete katkı sağlayacağı bildirilmiştir⁵⁷⁷ ki cemiyete gelir sağlanması cephedeki askerlere yardım anlamına gelmektedir.

Muharebeler süresince cephedeki askerin motivasyonunu arttırmak için şehzadelerin ziyaretleri de olmuştur. Bu ziyaretlerin kimilerine Başkomutan Vekili Enver Paşa eşlik etmiştir.⁵⁷⁸ Müttefik temsilcilerin yaptığı ziyaretlere ise daha çok Ordu komutanı nezaret etmiştir. Nitekim 4 Temmuz günü Güney Grubu'na ziyarette bulunan Avusturya Ataşemiliterine 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders refakat etmiştir.⁵⁷⁹

Cephenin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle yapılan ziyaretlerde kimi dönemlerde önemli tehlikeler anlatılmıştır. Nitekim Veliht Yusuf İzzeddin Efendi'nin ziyaretinde eşlik eden subaylardan bazılarının şehit olmasına rağmen ziyaret gerçekleştirilmiştir.⁵⁸⁰

Topluma ve daha geniş kitlelere ulaşması adına edebiyatçılar tarafından da cepheye ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla Osmanlı Devleti, cephedeki askerin moral gücünü yükseltmek ve aynı zamanda cephe gerisindeki vatandaşların devlete olan güvenini sağlamlaştırmak için edebi eserler oluşturmak adına cepheye bir heyetin gönderilmesine karar vermiştir. Bu amaçla Haziran 1915'te, aralarında önemli isimlerin bulunduğu kişilere davetiyeler gönderilmiş ve ortaya çıkacak eserler için ücret ödeneceği belirtilmiştir. Bu amaçla Karargâh-ı Umûmî İstihbârat Şubesi Müdürlüğü tarafından gönderilen tezkerelerde ziyarete katılacaklardan cephenin dolaşarak duygu

⁵⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4681, Dos.324, Fih.3.

⁵⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4681, Dos.324, Fih.3-1.

⁵⁷⁸ H. M. Alganer, a.g.e., s. 77.

⁵⁷⁹ *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 192.

⁵⁸⁰ İ. Ilgar, N. Uğurlu, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 10 – 11.

ve intibâlarını halka aktarmak için alanlarında eser vermeleri istenmiştir. Çağrısı alan 20-30 kadar yazar ve sanatçıdan kimileri değişik nedenlerle bu ziyarette yer almamıştır. Heyete Ağaoğlu Ahmet, Ali Canip, Celal Sahir, Çallı İbrahim, Enis Behiç, Hakkı Süha, Hamdullah Suphi, Hıfzı Tevfik, İbrahim Alaaddin, Mehmet Emin gibi birçok isim katılmış ve bu gruba “*Heyet-i Edebiyye*” ismi verilmiştir. Ayrıca heyettekilerin sol kollarında bir çift defneyaprağı işareti bulunan haki keten üniformaları ve başlarına da Enveriye denen başlıkları takmaları istenmiştir. 11 Temmuz 1915 tarihinde İstanbul’dan yola çıkan grup, 15 Temmuz 1915 tarihinde 5’inci Ordu Komutanı Liman von Sanders’in karargâhına ulaşmıştır.⁵⁸¹ Bu kapsamda yapılacak ziyaretlerde heyete gerekli kolaylığın sağlanması için 16 Temmuz günü 5’inci Ordu Komutanlığı tarafından tüm birlikler uyarılmıştır.⁵⁸² Heyettekiler ziyaretlerini tamamladıktan sonra bir bölümü 19 Temmuz’da bir bölümü de 22 Temmuz’da İstanbul’a dönmüştür ki bu ziyaret sonrasında günümüze kadar ulaşan Celal Sahir’in “Ordunun Duası”, İbrahim Alaaddin’in “Çanakkale İzleri”, Hamdullah Suphi’nin “Gördüklerimiz”, Enis Behiç’in “Çanakkale Şehitliğinde”, Mehmet Emin’in “Orduya Selam” ve Hakkı Süha’nın “Siperlerde” başlıklı eserleri dikkat çekmektedir.⁵⁸³

Çanakkale Kara Muharebeleri sekiz aydan fazla sürmüştür. Bu sürede cephedeki muharip sınıf askerlerin görev yerleri belirli sürelerle değiştirilmiştir. Nitekim ön hatta askerin, her gün yanında bir arkadaşı şehit ya da gazi olabilmekte, kendisi ise sağ kaldığına sevinememektedir. Bu psikoloji içerisindeki muharebe ortamında asker için en önemli rehabilete alanları nekahathanelerdir. Askerler bu alanlarda savaşın getirdiği ortamın dışına kısa süreli de olsa çıkabilmiştir; yeniden bedenlen ve ruhen muharebe için hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Hasan

⁵⁸¹E. Topallı, “Cephede bir Edebi Heyet”, **Çanakkale 1915**, 2011, S.8, s. 52-56.

⁵⁸²**ATASE Arşivi**, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.14.

⁵⁸³E. Topallı, a.g.m., s.55.

Cevdet Bey, 18 Haziran 1915 günü nekahathanelere dair gözlemlerini şöyle tasvir etmiştir:

“Akşam üçte, sabahtan beri gösterime konulmak üzere küçük talim meydanımızda hazırlanan tiyatro yeri bitirilmiş asker ve subaylar hıncahınç. Tümenin mızıkası “Karmen” vesaire gibi güzel parçalar çalıyor. Ne tuhaf. Harp sahasında sahra tiyatrosu!

Sahne bulunduğumuz duruma nispeten hemen muntazam denecek derecede donatılmış. Elde mevcut malzeme tabii ki beylik ile çadırlardan ibaret. Ara perdeleri, Kulisler her şey tiyatroyu taklit etmiş. Komik Şevki, aktörlüğe akli erenleri toplamış, “Sahte Esirci” nâmiyle bir piyes sahneliyor. Hele kantolar, hakiki bir şantözden farkı yok.

*Oyun bitti. Asker halat çekti. Galiplere yetmişlik sigaralar dağıtıldı. Çuval ve yumurta koşuları yapıldı. Birinci gelenlere yine ikramiyeler verildi. Artık akşam olmuştu. Asker yemek çadırlarına dağıldı. İşte bugün de bu eğlenceye bu şekilde son verildi. Akşam bilmem kaç aydır dört gözle beklediğim ailemin sıhhat haberini aldım. Pek büyük bir memnuniyet içindeyim.”⁵⁸⁴ Bu tip eğlence ve moral tertipleri askerlerin cepheye sevkleri öncesinde de yapılmıştı.⁵⁸⁵ Hatta bazı alaylar “*tiyatro alayı*” olarak anılmaya başlamıştı.⁵⁸⁶*

Askerlerin moralini yükseltme ve savaşma azmini arttırma için önemli alanlardan birisi de basın yoluyla cephedeki kahramanlıkların duyurulması ve hatta bazı sembolleşen isimler üzerinden kahramanların yaratılmasıdır. Nitekim cephedeki propaganda aracı için önemli basın organlarının başında Harp Mecmuası gelmektedir. Keza mecmua ilk sayısında yayınlanma gerekçesini “*Vatanın tehlikeye düştüğünde*

⁵⁸⁴Hasan Cevdet Bey’in Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü: **Kıyamet Koptuğunda**, haz. Mutlu Karakaya, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015, s. 40-41.

⁵⁸⁵M. Mustafa, a.g.e.,s. 365- 366.

⁵⁸⁶E. Çöl, **Çanakkale-Sina Savaşları**, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 48.

gözünü hiç kırpmadan savaşa giden gençlerin başarılarını annelerinin, babalarının, kardeşlerinin, kızlarının ve oğullarının da öğrenmesini sağlamak; vatan ve memleket sevdasını güçlendirmek amacıyla çıkarılmıştır” şeklinde açıklamıştır.⁵⁸⁷ Öyle ki Seyit Onbaşı’nın Osmanlı kamuoyunca öğrenilmesi Harp Mecmuası ikinci sayısında yayınlanması ile olmuştur. Seyit Onbaşının fotoğrafının çekilmesi olayını tabya komutanı Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey, “*18 Mart Savaşı’ndan hemen sonra, o zamanki Savunma Bakanlığı’nın foto muhabirleri bataryaya gelerek Edremitli Mehmet oğlu Seyid’in topa mermi çıkardığının resmini çekmişlerdir*” diye açıklamıştır.⁵⁸⁸ Böylece cephedeki askerlere bireysel kahramanlıkların önemi aktarılmaya çalışılmıştır. Bu durum büyük oranda propaganda merkezinde ilerlemiştir. Bunun için diğer bir araç ise cephedeki önemli mevki ve alanlara kahramanlık gösteren en üst kademedeki komutandan ere kadar çeşitli coğrafi alanlara ya da muharebe araçlarına isimler verilmesidir. Nitekim 18 Mart günü Dardanos Bataryası kumandanı Mülazım-ı Evvel Hasan ve takım subayı Mülazım-ı Sâni Mevsuf Efendi’nin şehit olması nedeniyle Müstahkem Mevki Komutanlığı bataryanın isminin değiştirilmesi için 7 Nisan 1915 tarihinde Başkomutanlığa gönderdiği yazıda bu durumun “*kahramanlık örneği olması*” için gerekli olduğunu bildirmiştir.⁵⁸⁹ Yine 2 numaralı Dardanos Bataryası’na, 21 Haziran 1915 tarihinde Başkomutan Vekili Enver Paşa’nın emir ile ve “*hidemâtına mükâfaten bir nişâne-i takdir olmak üzere*” Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa’nın ismi verilerek Cevat Paşa Bataryası olarak değiştirilmesi istenmiştir.⁵⁹⁰ Bunların yanı sıra Halit ve Rıza Tepesi, Haydartepe, Cemaldere, Recep Bey Bayır’ı, Yüzbaşı Süreyya Sırtı, Hulusi Dere, Naim Sırtı gibi yerlere cephede şehit olan

⁵⁸⁷ **Harp Mecmuası**, Sayı.1, Yıl.1, T.C., Başbakanlık Basın ve Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 2014.

⁵⁸⁸ G. Şanlıtop, **Cepheden Cepheye Bir Ömür Yüzbaşı Mehmet Hilmi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 189.

⁵⁸⁹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Basımevi, Ağustos 1989, S.88, s. 23.

⁵⁹⁰ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1562, Dos.15, Fih.1-100.

subayların isimleri verilmiştir. Ayrıca kahramanlık gösteren askerlerin isimleri siperlere verilerek bu isimlerle anılmaya başlanmıştı.

Askerin, her gün cephede şehit ve gazi olmayı beklediği günlerde dini bayramların ayrı bir yeri vardır. Cephede asker iki bayram geçirmiştir. Askerlerin muharebe gücünün etkilenmemesi için Ramazan'da oruç tutmayarak kaza edebileceklerine dair bir fetva yayınlanıp birliklere tebliğ edilmiştir.⁵⁹¹ Buna karşın her ne kadar sınırlı da olsa bölgedeki bazı köylerin minarelerine kandiller asılmıştır.⁵⁹² Askerlerin önemli bir bölümü bayram namazlarını kılamamış, düşman saldırısına karşı tetikte beklemiştir. Ramazan bayramı sabahı 11'inci Tümen'de sade bir tören düzenlenmiştir. Erlerin kıyafetlerinin tozları alınmış, imkânlar dâhilinde tıraş olunmuş ve boy abdestleri alınmıştır. Bayram hutbesi uzatılmamış ve hatta kimi birliklerde iptal edilmiştir.⁵⁹³ Erler namaz sonrası birbirlerinin bayramını tebrik etmiş⁵⁹⁴ ve asker cephede bayramı mütevazı şartlar altında kutlamıştır.⁵⁹⁵ Kurban bayramı Ekim ayına gelmiştir ve düşman askerinin bombardımanı altında geçmiştir.⁵⁹⁶ Bu şartlar altında 14'üncü Tümen Komutanlığı görevinde bulunan Yarbay Kazım (Karabekir) Bey'in, tümenindeki askerlerine gönderdiği bayram tebriği şu şekildedir: *“Yarın Kurban Bayramıdır. Yüz binlerce muvahhidinin Kabe-i Muazzama'da dergâh-ı ulûhiyete yöneldiği, rahmet-i ilâhiye kapılarının âlem-i İslâm'a açıldığı gündür. İngiliz vahşeti, Fransız denaeti (alçaklık), Rus zulüm ve esareti milyonlarca İslâm kardeşimize bu sene Kâbe-i Muazzama'nın yollarını kapadı. Bu melanet elbette gayretullahı dokunacaktır. Ordu-yı İslam pek yakında fatiha ve muzaffer olacaktır. Gelecek yılın bu günleri, dört yüz milyon ehl-i İslâm hür, müstakil ve müttehit, livâü'l- hamd-i Ahmedî altında, Al-i Osman bayrakları sayesinde, müştak ve müftehiri olduğu Beytullah'a kavuşacak,*

⁵⁹¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S. 88, , s. 92.

⁵⁹² H. M. Alganer, a.g.e., s. 83.

⁵⁹³ H. Ataksor, **Çanakkale Raporu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 42.

⁵⁹⁴ L. Erdemir, **Bir Millet'in Varoluş Destanı**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011, s. 176.

⁵⁹⁵ M. Mustafa, a.g.e., s. 444-445.

⁵⁹⁶ **Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü**, Haz. Murat Çulcu, s.63.

“ebbeyk!” diye haykıracaktır. Her evde her bucakta, tehliller, tekbirlerle kurbanlar kesilirken, biz de Kerevizdere kurbanlarımıza ve şehit kardeşlerimize fatihalar gönderelim. Bizler ya şehitlik ya da gazilik duygusuyla Hakk’a bel bağlayalım. Tâ ki dinimiz kurtulsun, namusumuz masum kalsın. Nâm-ı millet yükselsin. Vatan ebedi şan ve şeref bulsun. Bu mübarek gün vesilesiyle zabitan ve efrat arkadaşlarımın gözlerinden öper cümleyi tebrik ederim.”⁵⁹⁷

Çanakkale Muharebeleri’nde askerin savaşma azmini koruyan ve yükselten birçok psikolojik unsur söz konusudur ki bunlardan birisi de dini motivasyondur. Nitekim kimi subayların buna dair anılarına bakıldığında gazanın Allah ve Peygamberi hoşnut edeceği,⁵⁹⁸ askerlerine dini telkinlerde bulunmuş olduğu,⁵⁹⁹ cephe gerisinde din adamlarının nutuklar söylemiş olduğu,⁶⁰⁰ önemli muharebeler öncesinde ezanlar okunarak salalar verildiğine yönelik ifadeler görülmektedir. Nitekim 18 Mart sabahı savunma hatlarında dualar edilmiş, toplu namazlar kılınmış, dini telkinler yapılmış⁶⁰¹ ve birçok yerden ezanlar yükselmiştir.⁶⁰² Ayrıca yaşça büyük ve muharebe sınıfı için aktif olamayacak askerlerin cephe gerisinde ezan okuyarak askerin maneviyatını yükseltmeye çalıştığı,⁶⁰³ Bouvet gemisinin batması üzerine ezan okumaya başlayan bölük imamının bir merminin isabeti ile şehit olduğu,⁶⁰⁴ Boğaz Muharebesi’nden sonra şehit olan askerler için cuma ve pazartesi geceleri Fatiha ve Yasin okunduğu⁶⁰⁵ alay müftüleri tarafından dualar edildiği yönünde de ifadelere rastlanmaktadır.⁶⁰⁶ Bunların yanı sıra

⁵⁹⁷K. Karabekir, **İnsan ve Asker**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 21.

⁵⁹⁸G. Şanlıtop, a.g.e., s. 170.

⁵⁹⁹G. Şanlıtop, a.g.e., s. 177-178.

⁶⁰⁰E. Çöl, a.g.e., s. 59,60.

⁶⁰¹**Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü**, Haz. Murat Çulcu, s.34.

⁶⁰²S. A. Paşa, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 66,67.

⁶⁰³S. A. Paşa, a.g.e., s. 44.

⁶⁰⁴A. C. Saraçoğlu, **Düşman Geliyor Top Başına**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 101.

⁶⁰⁵H. Ataksor, a.g.e., s. 106.

⁶⁰⁶A. Diriker, **42. Alay Gelibolu 1915**, İstanbul, Scala Yayınları, Mayıs, 2016, s. 35-36.

“bir arslan kükreyişi ile şu mukaddes vazifeye koşunuz”; “düşmanın zırhlısı varsa bizim de Allah’ımız var” gibi dini motivasyon sağlayıcı ifadelerle de rastlanmıştır.⁶⁰⁷

Dini motivasyona dair Mustafa Kemal Atatürk’ün Ruşen Eşref’e aktardıkları önemli bir yere sahiptir. Mustafa Kemal Atatürk askerin muharebe etme azmini *“Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütur bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kuran-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahadet çekerek yürüyorlar”* sözleriyle ifade etmiş ve bu durumun Çanakkale zaferinin kazanılmasında önemli bir paya sahip olduğunu aktarmıştır.⁶⁰⁸

Cephede askerin muharebe azmini artıran önemli başlıklardan birisi de komuta kademelerince yayınlanan emirlerdir. Bu emirlerde askerlere vatan sevgisi, fedakârlık, cesaret, gaza, gazilik ve şehitlik gibi kavramların kutsiyeti ekseninde yaklaşımlarda bulunulmuştur. Kimi zaman da örnek olması gerektiğine inanılan durumlar askerlere defaatle aktarılmıştır. Nitekim 61’inci Alay’a gönüllü olarak gelen subaylar, askerlerin önünde taltif edilerek *“Sizin de daha büyük cesaret ve fedakârlık göstermenizi devlet ve millet sizden bekliyor”* ifadeleri ile bu sürecin temel yaklaşımı iletilmiştir.⁶⁰⁹ Bu motivasyon kimi zaman askerleri maddesel beklentiden uzaklaştırmaya yöneltmiştir. Öyle ki Rumeli Mecidiye Tabyası komutanı askerlerine hitap ederken *“savaşta hiçbir ödüllenne beklemeyin”* diye seslenmiştir.⁶¹⁰ Benzer şekilde Liman von Sanders de Türk askerleri ile yaptığı sohbetlerde askerin cesaret ve kahramanlığını öven ifadeler kullanmıştır.⁶¹¹ Burada belki de en dikkat çekici örnek askerlerin intikam almaları yönündeki beklenti ve telkinleri olmuştur. 55’inci Alay Komutanı’nın şehit olması üzerine 14’üncü Tümen Komutanı Kazım Bey, birliklerine yayınlamış olduğu taziye

⁶⁰⁷İ. Arıkan, a.g.e., s.41-42.

⁶⁰⁸Ruşen Eşref, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat**, 1930, s. 17-64.

⁶⁰⁹İ. Arıkan, a.g.e., s. 57.

⁶¹⁰G. Sanlıtop, a.g.e., s. 171.

⁶¹¹**Hasan Remzi Fertan’ın Harp Hatıraları**, Haz. Lokman Erdemir, İstanbul, Bağcılar Belediyesi, 2016. s. 47-48.

mesajında “*Düşmana karşı beslediğimiz kin ve intikama şehid-i mağfurun intikamını da katarak süngülerimizi daha keskin tutalım!*”⁶¹² diyerek askerin muharebe azmini yüksek tutabilmeye çalışmıştır. Cephedeki askerler üzerinde motivasyonun sağlanması için verilen ödüllerin yanı sıra cezaların da uygulandığı görülmektedir. Bu durum firar, emre itaatsizlik ve disiplin sorunları nedeniyle bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. 25 Nisan günü başlayan kara muharebelerinde Mustafa Kemal birliklerine “*Kaçanları vurun!*” emrini vermiş⁶¹³ ve ilk anda bazı askerler kurşuna dizilmiştir. Benzer bir emri 27’nci Alay Komutanı Şefik Bey, 33’üncü Alay 3’üncü Bölük Komutanı Yüzbaşı Ahmet Necati’ye tuttukları mevziyi her ne nedenle olursa olsun kim terk ederse idam edilmesini isteyerek yinelemiştir.⁶¹⁴ Şefik Bey, muharebenin devam eden safhalarında da birliklerinin emir olmaksızın geri çekilmeleri durumunda ölüm cezasını gerektirdiğini bildirmiştir.⁶¹⁵ Benzer bir yaklaşımı 19’uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal 5 Haziran 1915 tarihinde yayınlamış olduğu emirde siperi boşaltan askerlerin hangi rütbede olursa olsun bir üst komutanı tarafından idam edilmesini istemiştir.⁶¹⁶ Yarbay Mustafa Kemal [Atatürk]’ün muharebeler boyunca üzerinde en çok durduğu konulardan birisi de Balkan Savaşı’nın asker üzerindeki olumsuz etkisinin ölmek ile eş değer olduğu vurgusu olmuştu ki bunu “*İçimizde ve kumanda ettiğimiz askerlerde Balkan utancının ikinci bir safhasını görmektense, burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını kesinlikle kabul etmem. Şayet böyleleri olduğunu hissediyorsanız, derhal onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim*” emri ile ifade etmiştir.⁶¹⁷ Gelibolu Bölgesi Komutanı Yarbay İrfan, birliğine gönderilen Müstahkem Mevki emrini aynen yayınlamış ve gözetleme postası çizgisinin ilerisinde kimsenin bulunmamasını, ateş ve

⁶¹²A. Diriker, a.g.e., s. 95.

⁶¹³M. Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, yay. haz. Uluğ İğdemir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 30; 62.

⁶¹⁴A. Uslu, “Mehmetçigi Sipere Mıhlayan Emir: İcap Ederse Orada Gömüleceksiniz”, **Çanakkale 1915 Dergisi**, S.3, 2009, s. 25.

⁶¹⁵H. Ataksor, a.g.e., s. 62.

⁶¹⁶H. Ataksor, a.g.e., s.231.

⁶¹⁷M. Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s. 70.

kandil yakılmamasını istemiştir. Bu emre uymayanların ise birlik komutanlarınca Divan-ı Harbe sevk edilerek şiddetle cezalandırılmalarını istemiştir.⁶¹⁸

Cephedeki bazı askerlerin cephe hattından çıkmak için kendilerini el ve ayaklarından vurması nedeniyle bu gibi askerlerin kurşuna dizilmesi istenmiştir. Bu durumun önünü almak için “*ibret olması için kurşuna dizilmeleri*” talebi birçok kez iletilmiştir. Bu gibi durumlarda karar, genelde birlik komutanına bırakılmıştır. Birlik komutanları ceza uygulamasında inisiyatif alarak farklı uygulamalara gidebilmiştir. Nitekim Ahmet Nuri Bey bu durumdaki bir askeri öldürerek “*kardeş kanı*” dökmektense düşman kurşunu ile şehit olmasını sağlamak için birçok kez ileri hatta gönderdiğini anılarında ifade etmiştir.⁶¹⁹

Çanakkale Muharebeleri’nde, yararlılık gösteren bütün subay, astsubay ve erlere rütbe ve kıdemleri göz önüne alınarak çeşitli cins ve kıymette madalya ve nişan verilmesi konusu üzerinde titizlikle durulmuştur. Örneğin Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından üstün hizmetleri dolayısıyla bazı subayların terfi almaları 19 Temmuz 1915’te teklif edilmiş, 22 Temmuzda onaylanmıştır. Buna göre; Kuzey Grubu ve 3’üncü Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin (Altay) ve 43’üncü Alay Komutan Vekili Fâzıl Beylere üçer sene ve 7’nci Alayın 1’inci Taburu Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey’e iki sene seferî kıdem zammı verilmiş ve 3’üncü Ordu Sağ Kanat Grubu Kurmay Başkanı Yüzbaşı Basri Bey binbaşılığa ve 37’inci Alay Makineli Tüfek Bölüğü Üsteğmen Yanyalı Hasan Fehmi Efendi yüzbaşılığa terfi ettirilmiştir.⁶²⁰ Ayrıca alay seviyesinde birliklerin ödüllendirilmesi için sancaklarına madalyalar takılmıştır. 28’inci Piyade Alay’ın Conkbayırı Muharebeleri sürecinde gösterdiği “*şayan-ı takdir bir cesaretle taarruz etmesi*” nedeniyle alay sancağına altın ve gümüş imtiyaz madalyası

⁶¹⁸H. Ataksor, a.g.e., s. 41.

⁶¹⁹A. Diriker, a.g.e., s. 116-117.

⁶²⁰**Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s.512.

takılmasına karar verilmiştir.⁶²¹ Bu durum 27'nci Alay,⁶²² 57'nci Alay gibi birçok birlikte de görülmüştür. Bunun yanı sıra cephede önemli askeri başarılar sağlayan komuta kademesi ve askerler de ödüllendirilmiştir. Nitekim Saphir denizaltısının batırılmasında görev alan subay ve askerler birer adet gümüş liyakat madalyasıyla taltif edilmiştir.⁶²³ Ayrıca bireysel kahramanlık olayları da birlik komutanlarınca ödüllendirilmiştir. Bu kapsamda 4 Mart 1915 tarihinde Seddülbahir bölgesinde karaya çıkan düşmana karşı silahı tutukluk yapınca taşla sopayla hücum eden Mehmet Çavuş'un 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal tarafından ödüllendirilmesi istenmiştir.⁶²⁴ Benzer bir durum Kireçtepe'de yaşanmıştır. Burada da 28'inci Alay 2'nci Tabur 4'üncü Bölük endahat çavuşu Ispartalı Ali oğlu İbrahim düşmanı taşla kovaladığı ve sol kolundan yaralandığı halde siper ateş hattından çekilmediği için taltif edilmiştir.⁶²⁵

Taltif ve ödüllendirmeler aracılığıyla askerin motivasyonunu yükseltme geleneği cephe gerisi birlikler için de uygulanmıştır. Nitekim bu amaçla 16 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı 1'inci Alay 3'üncü Tabur'un iâşe çavuşu Ordu'nun Bolaman nahiyesi Tavla karyesinden Galip oğlu Osman oğlu Abdullah'ı harbe giren taburunun iâşesini sağlamadan gösterdiği çaba için harp madalyası ile ödüllendirmiştir.⁶²⁶ Böylece askerlerin cephe hattındaki muharebe motivasyonu korunmaya ve yükseltilmeye çalışılmıştır. Diğer bir deyişle manevi bütünleme çalışmaları yürütülmüştür.

⁶²¹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 99.

⁶²² **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II**, , s. 201-202.

⁶²³ B. S. Erduran, a.g.e., s. 8.

⁶²⁴ M. Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s. 6.

⁶²⁵ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4364, Dos.37, Fih.1-19.

⁶²⁶ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4364, Dos.37, Fih.1-19.

III. BÖLÜM

MUHAREBE ARAÇLARININ TEDARİK VE DAĞITIMI

3.1. Muharebe Araçlarının İkmal Kaynakları

Bu başlık altında tedarikin ana unsurunu oluşturan fabrika ve ambarlar ile birlikte gemilerden sökülerek muharebe alanına yerleştirilen toplar ve makineli tüfekler, mühimmatın tasarrufuna dair önlemler, düşmandan iğtinam edilen muharebe araçları, boş mermi ve kovanların toplatılması ve Müttefiklerden yardım incelenmiştir.

3.1.1. Fabrika ve Ambarlar

Birinci Dünya Savaşı'nda diğer cephelerde olduğu gibi Çanakkale Cephesi'ndeki birlikler için de her türlü kadro, malzeme gereksinimleri, en önemli ikmal merkezi olan İstanbul'dan sağlanmıştır.⁶²⁷ Ana depolar İstanbul'da bulunduğundan bunlar İstanbul'dan Çanakkale'ye kara ve deniz yoluyla taşınmıştır.⁶²⁸ Bu depoların başlıcaları arasında, Tophane'de Harp Sanayisi (Îmâlât-ı Harbiye) Müdürlüğü emrindeki fabrikalar ve depolar, Askerî Basımevi (Süleymaniye'de), Saraçhane Ambarı, Gülhane Ambarı, Sırrı Paşa İstihkâm Ambarı, Kâğıthane Tapa Fabrikası, Maçka Silahhanesi, Yıldız Araba Fabrikası, Yıldız Fenni Teçhizat Deposu, Tophane Yapım Fabrikası, Zeytinburnu Mermi Fabrikası, Uçak Okulu Ambarı, Tevhit Semeri Saraçhanesi, Ahırkapı Dikimevi (Seferde Eyüpsultan'da bir dikimevi daha kuruldu.), Çuhahane Kumaş Fabrikası (İzmit'te), Beykoz Kundura Fabrikası, Saraçhane'de Saraciye Yapım Atölyesi, İstanbul'da Elbise Ambarı, Piripaşa'da İstihkâm Ana Deposu bulunmaktadır.⁶²⁹ Bunların yanı sıra Bakırköy'de barut fabrikasıyla mühimmat depoları, Zeytinburnu fişek ve mermi fabrikası, İstanbul Haliç'teki Karaağaç'ta Tapa Fabrikası, mermi yapım ve ıslahhanesi, Başibüyük'te mermi îimâlâthânesi vardır.⁶³⁰ Piyade

⁶²⁷Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 235.

⁶²⁸A.g.e, s. 237.

⁶²⁹A.g.e, s. 227-228.

⁶³⁰Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, , s. 492.

cephanesi, yukarıda adı geçen askerî fabrikaların îmalatıyla depolardaki mevcutlardan sağlanabilmiştir. Buna karşın topçu cephanesinin ikmali, büyük bir sorun olmuştur. Yurt içindeki askerî fabrikalar, hafif topçu cephanesini yapabilmekte olup bu üretim de normal savaş sarfiyatını karşılamaktan uzaktır.⁶³¹

Çanakkale Cephesi'nin silah ve mühimmat sevkiyatı önemli oranda İstanbul fabrikalarından yapılmış olup bu fabrikaların da bütünleme faaliyeti Harbiye Nezareti'nce yürütülmüştür. Bu amaçla 29 Haziran 1915 tarihinde Tophane ambarında mevcut olan 400 sandık sivri merminin 369 sandığı 5'inci Ordu'ya deniz yoluyla gönderilmiş ve ambarda 31 sandık kalmıştır. Bunun üzerine ihtiyatın 500 sandık olarak hazır olması için Harbiye Nezareti'ne yazılarak 469 sandık sivri mermi istenilmiştir.⁶³²

Askerî fabrika ve îmalâthânelerden birliklerin silah ihtiyacının karşılanmasına çalışılırken yapımı mümkün olmayanlarla ihtiyaca cevap vermeyecek kadar az olanlar için Almanya'ya müracaat edilerek getirilmesine çalışılmıştır.⁶³³ Mevcut olan askerî fabrikalarda yapılan barut ve fişekler, Menzil Genel Müfettişliği aracılığıyla ordulara gönderilmiş ve hatta Tophane'de mevcut barut ve tabanca fişeği satış yerleri halkın ihtiyacına da cevap vermiştir.⁶³⁴ Çanakkale Muharebeleri sürecince silah ve mühimmat kaynakları için İstanbul'daki Ordu Müzesi de kapılarını açmıştır. Eski, yüzlerce senelik havan topları, bomba topu olarak kullanılmak için ön cephe siperlerine yerleştirilmiştir. Ancak bunlar bize, düşmana verdiklerinden daha fazla zarar vermiş; içlerinden çıkan beyaz dumanlar düşman ateşini üzerlerine çekmiştir. Bu nedenle müzeye geri gönderilmiştir.⁶³⁵

⁶³¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 242.

⁶³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-40.

⁶³³ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 491.

⁶³⁴ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 492.

⁶³⁵ H. K. Pasha, a.g.e., s. 217.

Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın askeri tedariklerinin bir bölümü de 1'inci Ordu ve Karadeniz Müstahkem Mevki bölgesinden sağlanmıştır.⁶³⁶ Ayrıca İstanbul'daki silah ve mühimmat fabrikaları için Almanya'dan uzmanlar getirilmiştir. Bu duruma dair Pieper raporunda hammadde temininde ve cephane îmalâthânelerinin büyütülmesinde karşılaşılan zorlukları tasvir etmiştir. Bunun için sadece işgal edilmiş bölgelerde el konulmuş olan tesislerin ekipmanları getirilmemiş; bilakis Almanca konuşan metal işleme uzmanları da istihdam edilmiştir. Bunlar daha önce Türkiye'de çalışmıştır ve sayıları artan Türk işçilerine teknik işleri öğretmişlerdir. Pieper'in raporunda görev yerindeki personelin detaylı bir anlatımı da vardır. Buna göre bütün bölümlerin Alman subaylar tarafından yönetildiği ve başçavuş rütbesindeki mühimmatçılar gibi çok sayıda uzmanın da îmalâta katıldıkları anlaşılmaktadır. Almanya'dan harp malzemesi işletmelerindeki toplam 14.000'den fazla işçinin mesleki yönetimini yürüten ve destek olan 74 uzman, subay, memur, mühendis, kimyager, 47 usta ve 659 işçi getirilmiştir.⁶³⁷

Çanakkale muharebe alanının mühimmat kaynakları önemli oranda çeşitlilik göstermektedir. Bunlar arasında hiç şüphesiz en dikkat çekenleri Trablusgarp ve Balkan Savaşı'ndan kalan mühimmatlardır ancak bunlardan istenilen fayda sağlanamamıştır. Nitekim Müstahkem Mevki Komutanlığı bölgesinde bulunan ve Trablusgarp Savaşı'ndan kalan şnayder tahrip dânelerinden⁶³⁸ iki tanesi namlu⁶³⁹ içinde parçalanmak birisi de topun tam isabet alması nedeniyle kullanılamaz hale gelmiştir.⁶⁴⁰

Çanakkale muharebe alanındaki mühimmata dair en temel sorunların başında kara barut kullanımı gelmekte idi. Bu durumu birçok komutan raporuna yansıtmıştır. Bunlardan birisi de Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'dır. Öyle ki Esat Paşa 20

⁶³⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1562, Dos.15, Fih.1-6.

⁶³⁷ K. Wolf, *Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifakı*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Gelibolu 1915, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları s. 174.

⁶³⁸ **Dâne**: Mermi, kurşun, gülle. İ. Ayverdi, a.g.e., s.627.

⁶³⁹ **Namlu**: Tüfek, tabanca, bıçak, kılıç, kasatura vb. silahların mermi atma veya kesme işini gören uzun demir kısmı. İ. Ayverdi, a.g.e., s.2298.

⁶⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.4-29.

Temmuz 1915 tarihli raporunda bu duruma, “*Gruba verilen on adet dokuzluk kaval havanlar firkalara verildiği halde mesafesinin azlığından ötürü istifade mümkün olamayacağı anlaşılmış üzerine iade edilmiştir ve bunlardan beşi bugün depoda hıfz edilmektedir. Diğer beşi Ağildere mıntikasına verilmiş ve bunlardan ikisi bir mevziye konmuş ise de kullanmak mümkün olmamıştır. Zirâ mesafesinin pek yakın olması ve siyah dumanlı barutla atılması, düşman tarafından görülmesine ve ardından imhaya maruz kalmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden siperler ateş altında kaldığından kıtaların siperlerde barınmasını zorlaştırmaktadır*”⁶⁴¹ şeklinde yer verilmiştir. Buna rağmen grupların ellerindeki silahların kullanılabilmesi için kara barut ikmaline devam edilmiştir.⁶⁴² Bir diğer sorun ise cephede patlamayan toplardı ki bu durum birçok kez tahkikat konusu olmuştur.⁶⁴³ Nitekim bu konuda sorunun kaynağının üretim olup olmadığı üzerinde önemli çalışmalar yapılmıştır.

3.1.2. Gemi Topları

Çanakkale Cephesi’nin silah ve mühimmat ikmal kaynakları arasında gemi topları da yer almaktadır. Nitekim bu kapsamda Türk Donanma Komutanı Amiral Souchoun’un, Boğaz savunmasının güçlendirilmesi açısından, Mesudiye muharebe gemisi bordasındaki toplarla, Boğazın girişini yalayıcı biçimde ateşle dövebilecek şekilde demirleyebileceği, diğer bordasındaki topların da sökülüp kıyıda mevzilendirilerek kullanılması için 1 Eylül 1914 tarihinde bir öneride bulunmuştur.⁶⁴⁴ Bu öneri doğrultusunda Sarısığlar Koyu’nda demirli olan Mesudiye gemisinin sancak bordasındaki altı topundan 13 Aralık 1914’te⁶⁴⁵ sökülebilen üç topuyla oluşturulan batarya, 24 Ocak 1915’te Baykuş bölgesinde seçilen mevzide ateşe hazır duruma

⁶⁴¹ Esad Paşa’nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları, Haz. Mustafa Bıyıklı, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016, s. 64.

⁶⁴² ATASE Arşivi, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-81.

⁶⁴³ Esad Paşa’nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 44.

⁶⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 85.

⁶⁴⁵ Mesudiye gemisi 13 Aralık 1914’te İngilizlerin B-11 denizaltısı tarafından batırılmıştır. Bu tarihten itibaren geminin topları sökülerek değişik mevkilere yerleştirilmiştir.

getirilmiştir.⁶⁴⁶ Bir yandan bataryanın yedek parça ve tahkim işlemleri için 15 santimetrelik seri ateşli toplar için üretilen üç topluk havan ve cıvata 24 Aralık 1914 tarihinde Çanakkale'ye sevk edilirken,⁶⁴⁷ diğer yandan da bataryaya asker nakli yapılmıştır.⁶⁴⁸ Bataryanın ikmal çalışmaları kara muharebeleri sürecinde devam etmiş; bu amaçla 29 Mayıs 1915 tarihinde, 45'lik topları için ateşleme kapsülleri ile hartuçları⁶⁴⁹ ve 80 adet tıpasız mermi Akbaş İskeleyi'ne sevk edilmiştir.⁶⁵⁰ Ayrıca gemiden top söküm çalışmaları için Eylül 1915'te bir kez daha girişimde bulunulmuştur. Bu amaçla Boğazlar Genel Komutanı Usedom Paşa Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na 16 Eylül 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, Mesudiye gemisinden çıkarılan 15 santimetrelik toplardan birisinin 5'inci Ordu'ya diğerinin İntepe'ye konmasını ve ayrıca hafif toplarının da cephaneleri ile birlikte çıkarılmasını istemiştir.⁶⁵¹

Yapılan tüm çalışmalara rağmen İntepe mıntıkasına yerleştirilen Mesudiye'nin topları etkili olarak kullanılamamıştır. Öyle ki 17 Haziran 1915 tarihinde İntepe Mıntıka Komutanlığı'nın Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderdiği raporda, Mesudiye topunun füyyelerinin ancak %20'sinin ateş aldığını, iki veya üç atıştan sonra füyye ateş kilidi tertibatının bozulduğunu bildirmektedir. Ayrıca aynı raporda barut hakkı⁶⁵² fazlalaştırıldığında mermilerin namluda paralandığı, namlu içerisinde dört santimetre uzunluğunda ve iki santimetre genişliğinde oyuklar meydana geldiği belirtilerek 8.000 metreye atış yapacakken 10.000 metreye atış yaptığı belirtilmiştir. Bu nedenle bu toptan

⁶⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4669, Dos.H-12, Fih.1-30; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 85.

⁶⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4705, Dos.9, Fih.12.

⁶⁴⁸ **Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey**, Çanakkale Deniz Savaşları, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 92.

⁶⁴⁹ **Hartuç**: Topa merminin arkasından sürülen kese içine konmuş barut, top fişengi. İ. Ayverdi, a.g.e., s.1191.

⁶⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.122, Fih.4.

⁶⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1562, Dos.15, Fih.1-196.

⁶⁵² **Barut hakkı**: Mermiyi istenen uzaklığa atabilmek için kullanılması gereken barut miktarı. İ. Ayverdi, a.g.e., s.284.

sağlıklı şekilde faydalanılamamıştır.⁶⁵³ Tüm bu olumsuzluklara rağmen topun yeterli miktarda cephanesi olduğu için mümkün mertebe faydalanma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla Yüzbaşı Faik Efendi Rumeli Mecidiye bataryasından gerekli aksamı alıp topun elektrik tertibatını kontrol ve tamir için görevlendirilmiştir.⁶⁵⁴ Harbiye Nezareti 16 Kasım 1915 tarihinde Mesudiye topunun içinde mermi parçalanmasının muharebe barutu hakkıyla talim mermisi atılmasından ileri geldiğini bu nedenle bu konudagereken özenin gösterilmesini istemiştir.⁶⁵⁵ Tüm bu çalışmalara rağmen muharebelerin sonuna kadar bu toptan istenildiği gibi faydalanılamamıştır. Nitekim İntepe Mıntıka Komutanlığı 12 Aralık 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderdiği yazıda İntepe bölgesindeki Mesudiye topuyla birkaç kere atış yapıldıysa da istenilen hedefe atılamadığından mermilerin suya düştüğünü bildirmiş ve bu nedenle namlusu bozuk olan bu top ile atış yapmanın cephane israfı anlamına geleceği için bundan kaçınılmasını emretmiştir.⁶⁵⁶

Çanakkale muharebe alanına Mesudiye dışında da gemi topları yerleştirilmiştir. Bu amaçla İstanbul'dan 10 Ocak 1915'te 37, 47 ve 57 mm'lik olmak üzere toplam 16 gemi topu daha gelmiş ve bu toplar Baykuş, Soğanlıdere ve Kumburnu bölgelerine yerleştirilmiştir.⁶⁵⁷ Bunun yanı sıra İntepe bölgesine Krupp kundaklı 15'lik, 40 çapında gemi topları yerleştirilmiştir.⁶⁵⁸ Ayrıca Berk-i Satvet, Muin-i Zafer, Âsar-ı Tevfik ve Yavuz gemilerinden sökülen toplar da karada kullanılmıştır.⁶⁵⁹ Bu topların ikmal çalışmaları da sistematik olarak yapılmaya çalışılmıştır. Nitekim bu kapsamda 16 Kasım 1915 tarihinde 45/15'lik seri ateşli Yavuz topu için 50 hartuşun Çarşamba günü gönderildiği, külâhlı mermilerin sadece deniz hedeflerinde kullanılması gerektiği ve

⁶⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.68, Fih.6.

⁶⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.68, Fih.6-1.

⁶⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4708, Dos.21, Fih.2-20.

⁶⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4708, Dos.21, Fih.2-68.

⁶⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4669, Dos.H-12, Fih.1-16, 1-29; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 86.

⁶⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls. 1740, Dos.123, Fih.4-11.

⁶⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4705, Dos.9, Fih.11.

Yavuz için donanmadan mermi almaya çalışılacağı bildirilmiştir.⁶⁶⁰ Bununla birlikte bataryanın sahte topu için de ikmal çalışmaları yapılmaya çalışılmıştır. Topun sahte topsuz ateşlenmesi kendi mevziini göstereceği için güvenli olmayacağı ve bu durumda atışlar amacına ulaşamayacağı için 12 Aralık 1915 tarihinde sahte top için fûnye gönderilmiştir.⁶⁶¹

Gemi toplarından sağlanan bu ikmal kaynağına ilave olarak sınırlı da olsa gemilerden getirilen makineli tüfekler de eklenmelidir. Bu kapsamda donanmadan alınan makineli tüfeklerden birisi İsmailoğlutepe'ye yerleştirilmiştir.⁶⁶² Diğerisi ise Midilli kruvazöründen çıkarılmış olan bir Alman makineli tüfek bölümüdür ve bu tüfek bölümü III. Kirte Muharebesi'nde 9'uncu Tümen muntıkasında İngiliz birliklerine ağır zâyiatlar verdirmiştir.⁶⁶³ Böylece 5'inci Ordu komutanlığı gemilerden temin edebildiği tüm muharebe araçlarını cephede kullanmaya çalışmıştır.

3.1.3. Muharebe Araçlarının Sarfiyatına Dair Tasarruf Önlemleri

Çanakkale Cephesi'nin silah ve mühimmat yönüyle ikmalinde yaşanan sorun ve aksamalar birliklerin tasarrufunu zorunlu hale getirmiştir. Buna dair Alman komuta kademesi çok iyimser görünmemektedir. Nitekim Çanakkale Muharebeleri başladığında Türkiye'de bulunan Alman general ve amiralleri Türk cephanesinin tasarruflu kullanılacağı varsayılsa bile ordu ve donanmanın cephe yönünden ikmal yapılmazsa ancak Mart ortalarına kadar dayanabileceğini Alman Başkomutanlığı'na bildirmiştir.⁶⁶⁴

5'inci Ordu komutanı Liman von Sanders Paşa anılarında Türk Ordusu'nda piyade cephesi yönüyle önemli sorun olmamasına rağmen topçu cephanesinde muharebelerde hissedilir ölçüde yetersizlikler olduğunu ifade etmiştir. Sanders'e göre,

⁶⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4708, Dos.21, Fih.2-20.

⁶⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4708, Dos.21, Fih.2-68.

⁶⁶² L. V. Sanders, a.g.e., s. 117.

⁶⁶³ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 64.

⁶⁶⁴ J. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, Çev. Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 170.

5'inci Ordu için cephaneye durumu önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu sıralarda İstanbul'da topçu cephanesi yapacak fabrika bulunmadığı ve Almanya ile bağlantıyı sağlayabilecek tarafsız devletlerin cephaneye nakline izin vermediği için Osmanlı bataryaları *“ta savaşı başından beri cephaneyi idareli kullanmak”* durumunda kalmıştı. Bu duruma muharebe sürecinin diğer zorlukları da eklendiğinde Osmanlı Devleti için *“alabildiğine bol mühimmat ve cephaneye sahip düşmana karşı, mühimmat eksikliğinin nasıl bir zorluk ortaya koyduğu”* muharebeler boyunca kendini hissettirecekti.⁶⁶⁵ Bu tablo içerisinde batarya kumandanları cephaneyi sınırlı ve idareli olarak harcamak durumdadır.⁶⁶⁶ Bu durum cepheyi ziyaret eden yabancı gözlemcilerin de dikkatini çekmiştir. Amerikan Büyükelçisi bu durumu askerlikten uzak olan birinin gözünde dahi kaçmayacak kadar açık olduğu şeklinde yorumlamıştır: *“Burada her şey, askerlik mesleğinden olmayan bir kimsenin değerlendirmesine itibar edilecek olursa, mükemmel bir durumdaydı; topların ve levâzimatının eski model olduğu ve hiç de fazla cephaneye sahip olunmadığı gerçeği bariyerlerle gözlerden saklanıyordu.”*⁶⁶⁷ Çanakkale Muharebeleri'nde doktor olarak görev yapan Behçet Sabit Bey'in, *“Düşmanın tarzı hakkında alınan hususi istihbarata göre, ikmalden aciz bulunduğumuz cephanemizi harcattırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.”*⁶⁶⁸ şeklindeki yorumu ise, cephaneye harcatmaya yönelik taktiksel metotların varlığını göstermektedir.

18 Mart zaferinin cephedeki tüm olumlu yansımalarına rağmen cephaneye yetersizliği ve buna bağlı tasarruf gerçeği kendini her zaman hissettirmiştir. Bu zaferin kazanılmasında en önemli role sahip yerlerden birisi olan Rumeli Mecidiye Tabyası komutanı ile görüşen Behçet Sabit *“Bu gece yine Mecidiye'nin Kumandanı Hilmi Bey misafir geldi. Fedakâr kumandan, düşmana indirdiği darbelerden dolayı takdir*

⁶⁶⁵L. V. Sanders, a.g.e., s. 96-100.

⁶⁶⁶M. Mustafa, **Cepheden Cepheye 1914-1918, İhtiyat Zâbiti Bulunduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım** Yay. Haz. Metin Martı, Çanakkale Hatıraları Cilt III, Arma Yayınları, İstanbul, Ekim 2005, s. 420.

⁶⁶⁷A. Herbert-H. Morgenthau, a.g.e.,s. 149.

⁶⁶⁸B. S. Erduran, a.g.e.,, s. 15.

edileceğine, 'seksen mermi attın' diye azarlanıyor. Üç bin tane gülleyle karşılık seksen tane atıyor; ikisini üçünü de batırıyor, yine de 'Çok attın!' diyorlar. Onlar da haklı, o da haklı..."⁶⁶⁹ diyerek gerçekte cephane sarfiyatına azami derecede önem verildiğini göstermektedir. Benzer bir durum Münim Mustafa'nın anılarında da mevcuttur. "Burada top atma!.. Tüfek atma... Peki, bizim ne işimiz kalıyor?" diyerek bu durumu eleştirmektedir.⁶⁷⁰ Topçu Teğmen İsmail Hakkı Bey ise benzer biçimde gereksiz cephane tasarrufunu eleştirmektedir: "Arıburnu cephesinde, bir gün batarya gözetleme yerinde idim. İngiliz tayyaresinin düzensiz hareketlerle dolaştığını, nihayet alçaldığı bilâhare de cephe gerisinde dar bir yere mecburî iniş yaptığını gördüm. Bütün bu gördüklerimi safha safha zamanında batarya kumandanına bildiriyorum. Ben ateş açılmasını bekliyordum. Fakat hiç bir ses ve seda çıkmıyordu. Dakikalar geçti yine bir şeyler yok. Çıldıracam. Kıymetli hedef gözümün önünde duruyor, buna hiçbir şey yapılmıyordu. Neden sonra, belki ki yarım saat kadar bir zaman geçtikten sonra, bir mermi tayyare yakınına düştü. Bunu bir ikincisi takip etti ve nihayet üçüncü mermi hedefin tam üstüne indi. Ve tayyare tahrip edildi. Sonradan yüzbaşıma, biraz da serzenişkârane sordum. Şöyle anlattı:

— Oğlum, biliyorsun yukarı kademelerden bir hedef ve ateş emri verilmedikçe benim ateş açabilmeye selâhiyetim yok, Senin verdiğin haberleri ben derhâl Tabura, Tabur da Alaya bildirdi. Alay Kumandanı kendisinde selâhîyet bulamadı. Ancak Tümenen emir geldi 'Hedefe İsabet ettirmek şartıyla beş mermi atabilirsiniz'

Ordu Komutanlığı birliklerden düzenli olarak silah ve mühimmat mevcudu ile cephane sarfiyatını istemektedir. Bu raporlar cephenin genel durumu ile mühimmat sarfiyatı karşılaştırılmakta ve örtüşmeyen sarfiyat durumunda izahat istenebilmektedir. Nitekim bu doğrultuda Güney Grubu Komutanlığı, 1 Haziran 1915 tarihinde 12'nci Tümen'e yazdığı yazıda, Tümenin verdiği raporda gecenin sakin geçmiş olmasına

⁶⁶⁹B. S. Erduran, a.g.e., s. 52-53.

⁶⁷⁰M. Mustafa, a.g.e., s. 420-421.

rağmen 34'üncü Alay 2'nci Taburun 18 sandıktan fazla cephaneye harcamış olduğunu, düşmanın ilerleme hareketinin hissedilmesine karşı bu kadar cephanenin ne sebeple harcandığını gerekçeleri ile hazırlayarak sabaha kadar göndermesini istemiştir.⁶⁷¹

Birliklerde fazla silah bulundurulmaması ve olanların bunları silah depolarına göndermesi Ordu komutanlığınca birçok kez hatırlatılmıştır. Benzer bir emir, 10 Haziran 1915 tarihinde 33'üncü Alay taburlarında asker miktarından 318 adet fazla mavzer tüfeği olduğunun fark edilmesi ile yapılmıştır. Buna göre fazla olan bu silahların hemen Kolordu silah ambarına teslim edilmesi istenilmiştir. Ayrıca taburlarda fazla silah bulundurulmaması konusunun bir kez daha hatırlatılması bildirilmiştir.⁶⁷²

Cephanenin tasarruflu harcanması kadar tedariki zor olan mühimmata ayrıca özen gösterilmesi de önemli bir yere sahiptir. Bu amaçla 26 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti cepheye gönderilen 15'lik obüslere ait 154 dâne tıpası ile 343 şarapnel tıpasının son derece kıymetli olduğunu ve tedariklerinin de mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle sevkiyata son derece özen gösterilmediğini ve gerekirse diğer nakliyat işlemlerinden ayrı yapılmasını istemiştir.⁶⁷³

Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa, Temmuz ayındaki emirlerinde sıklıkla cephaneye tasarrufu konusuna değinmiştir. 11 Temmuz 1915 tarihinde “*Merminin had safhada azlığı dolayısıyla her türlü atımın lüzumsuz sarfından kaçınılması ve atış zaruri görüldüğü zaman dahi diğer bataryalarla ölçüm yapıldıktan sonra birkaç atımla tesir elde edilmesine gayret olunması ehemmiyetle temenni olunur.*”⁶⁷⁴ emrini yayınlamış; 15 Temmuz tarihli emrinde sahilden uzakta geçen ve çıkış teşebbüsünde bulunmayan gemilere karşı cephaneye harcanmamasını,⁶⁷⁵ 17 Temmuz tarihli emrinde “*mücbir haller hissedilmedikçe*” boş yere düşman gerilerindeki tek tük askere karşı cephaneye

⁶⁷¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4341, Dos.4, Fih.35-3.

⁶⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1.

⁶⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-33.

⁶⁷⁴ *Esad Paşa'nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları*, s. 44.

⁶⁷⁵ A.g.e, s. 57.

harcanmamasını,⁶⁷⁶ 19 Temmuz tarihli emrinde tümene mensup topçu bataryalarının cephanesinin mevcudunun azaldığını bu nedenle düşmanın önemli bir hareketi görülmedikçe ve siperleri tahrip amacıyla cephanesini harcamaktan kaçınılmasını istemiştir.⁶⁷⁷ Şüphesiz ki cephanesinin tasarruflu harcanmasına gerekçe oluşturan durumların başında Berlin-İstanbul yolunun kapalı olması gelmektedir. Mevcut stoklar gün geçtikçe t kendiğı için Başkomutanlık Vekâleti, bir tedbir olmak üzere, cephanesinin sarfiyatının sınırlandırılması emrini birçok kez tekrarlamak durumunda kalmıştır. 5'inci Ordu'nun sürekli olarak tekrarladığı cephanesinin isteklerine, Harbiye Nezareti kimi dönemlerde tasarruf tavsiyesinde bulunmakla yetinmiştir.⁶⁷⁸ Bu durum en önemli muharebeler öncesinde dahi yaşanmıştır. II. Kerevizdere Muharebesi  ncesi mühimmat talebi için yapılan başvuruyu, Başkomutanlık Vekâleti Kurmay Başkanı Bronzart Paşa, 13 Temmuz 1915 tarihinde verdiğı cevapta Menzil depolarında bir tek top mermisinin kalmadığı ve bu nedenle istenilen 13.000 merminin kısa sürede tedarikinin mümkün olmayacağı şeklinde cevaplamıştır. Ayrıca eldeki cephanesinin tasarruflu kullanılması istenmiştir. Bu cevap  zerine 14 Temmuz 1915 tarihinde 5'inci Ordu komutanı Liman von Sanders Paşa muharebe ger ekliğı içerisinde şu cevabı yazmıştır:

*“ lkenin cephanesinin durumunu bu orduya hizmet vermiş bir komutan olarak bildiğini, ancak geceli ve gündüzlü ateş altında devamlı saldırılara göğüs geren bir kuvvete, cephanemizi kısıtlı sarf edin demenin bir sonuç vermeyeceğinin Başkomutanlıkça da malum olduğı cihetle, 5'inci Ordu'nun görevinin, Gelibolu Yarımadası'nda düşmanın deniz ve kara kuvvetlerinin ilerlemesine engel olmak olduğına göre, daha da fazla bir kısıtlamaya gidilemeyeceğinin takdirini yüce makama bırakmaktayım.”*⁶⁷⁹

⁶⁷⁶A.g.e, s. 62.

⁶⁷⁷A.g.e, s. 63.

⁶⁷⁸Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, s. 493.

⁶⁷⁹ATASE Arşivi, Kls.1065, Dos.78, Fih.2; İdari Faaliyetler ve Lojistik s. 282; Çanakkale Harekâtı, III, 535-536; L. Erdemir, Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri..., s. 249.

Cephane tasarrufunun sağlanmasını da kapsayan topçu tâlîmatnamesinde benzer öneriler yer almaktadır. Buna göre, Güney Grup Komutanlığı'nın 24 Temmuz 1915 tarihinde yayınlamış olduğu “*Topçulara Tâlîmat*” emrinin 4. maddesinde topçu atışlarının iyi bir sonuç vermesi için toplu ateş edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ara sıra top atışı yapmanın boşa cephane harcamak olduğu ve ateş düzenlemelerinin tabur komutanları emriyle yapılması ve bataryaların ancak iki durumda müstakil ateş etmeleri istenmiştir. Bunlardan ilki kendi piyade ve topçularımızın yakından tehdiye maruz kalmalarında; ikincisi ise ani gelişen ve tarafımızca avantaja dönüştürülebilecek düşmanın yürüyüş kolları, mevziye girmekte olan bataryalar, etkili atış sınırlarımızda bulunan gemiler ve subay kademesinin tesir alanında olması gibi durumlarda.⁶⁸⁰

Çıkarma harekâtında ya da cephedeki hücumlarda topçu himayesi önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda düşman gemileri, karaya çıkan birlikleri önemli oranda himaye etmiştir. Türk Ordusu için buna karşı koymak ise genelde mümkün olmamıştır. Bu durumu 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa şöyle açıklar: “*O günlerde bizim elimizde yalnız sahrâ topçusu vardı. Ancak bunlardan -düşmanın karadaki hücumlarını durdurmak için çok ihtiyaç duymamıza rağmen- daha şimdiden az olan cephanelerini idareli kullanmaları yüzünden yeterince faydalanamıyorduk. Bunlar düşman savaş gemilerine karşı koymak için hem tesir hem de menzil bakımından hesaba katılamazlardı. Kimi zamansa asker üzerinde psikolojik destek etkisi yaratmak için bazı bataryaların, kendi piyademizi ateşle himaye ettiğimize inandırmak için manevra mermisi kullandıkları bile oluyordu.*”⁶⁸¹

Müstahkem Mevki Komutanlığı'nda topçu cephanesi yetersizliği nedeniyle Anadolu sahili yönünden Seddülbahir ve Morto koyunun ateş altına alınması sınırlı olarak yapılabilmektedir. Bu durum muharebenin sonuna doğru da devam etmiştir. Öyle ki 2 Aralık 1915 tarihinde Harbiye Nezareti 5'inci Ordu Komutanlığı ve Boğazlar Genel

⁶⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.9.

⁶⁸¹ L. V. Sanders, a.g.e., s. 101.

Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı İntepe Grubu'nun bataryalarının ikmal edilmesini, bu grubun bataryalarının harp için sabit cephane bulundurmasını, büyük çaptaki toplarda her top için 75, orta ve küçük çaptaki her top için 150 atımın hesap edilmesini ve ancak bundan fazla cephane olması durumunda Seddülbahir'e karşı kullanılmasını istemiştir.⁶⁸²

Cephanenin tasarruflu harcanması gerçeği ve zorunluluğu asker üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Alman subayı Kannengiesser bu durumu “*En harika hedefleri görüp ateş etmeye cüret edemediklerinde tıpkı benim yaptığım gibi yumrukları sıkıldılar*” olarak⁶⁸³ Mehmet Sinan Bey ise “*Top başına beş mermimiz kaldığı gün yüzbaşım sapsarı kesilmiş ve yemek falan yemez olmuştu*”⁶⁸⁴ şeklinde değerlendirmiştir.

Cephanedeki tasarruf ve sınırlı kullanma yönündeki genel yaklaşıma rağmen mühimmatın taşınması ve nakilleri esnasında zâyatlar da yaşanmıştır. 6'ncı Tümen'e 16 Temmuz 1915 tarihinde sevk edilen raket bombalarını atmak için kullanılan üç tüfeğin nişangâhı bozulmuş ve barutları da zayi olmuştu.⁶⁸⁵ Kimi zaman da askerler ellerinden düşürerek zayi olmalarına sebebiyet vermişlerdir.⁶⁸⁶ İstanbul'dan sevkiyat esnasındaki kazalar da zayıat açısından önemli bir yere sahiptir. Buna dair Harbiye Nezareti, 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'ne 26 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, 1.000 sandık fişeğin Bandırma vapuru ile battığı, yerine 1.000 sandığın gönderileceğini bildirmiştir.⁶⁸⁷ Bu tür zâyatların yaşanmasına dair muharebenin son dönemindeki en önemli faktör ise kış şartları ve sel baskınları olmuştur. Nitekim 12'nci Tümen mevcudunda bulunan el bombası ve bomba fitilleri selde ıslandıkları için 12

⁶⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.88, Fih.19.

⁶⁸³ H. K. Pasha, a.g.e., s. 105-187.

⁶⁸⁴ M. S. Özgen, a.g.e., s. 33.

⁶⁸⁵ M. S. Şakir, *Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbinde*, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 163-164.

⁶⁸⁶ İ. Naci, *Allahısma marladık*, Yay. Haz. Lokman Erdemir-Seyit Ahmet Sılay, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 116.

⁶⁸⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.3-18.

Aralık 1915 tarihi itibari ile kullanılamaz hale gelmiştir.⁶⁸⁸ Bu tip kayıplar kış şartlarında birçok kez yaşanmıştır.

3.1.4. Düşmandan İğtinam

Çanakkale Kara Muharebeleri'nin kısa süre içerisinde siper muharebelerine dönüşmesi ve tarafların 8-10 metreye kadar yaklaşması, silah ve mühimmat için yeni bir kaynağı, düşmandan iğtinam,⁶⁸⁹ ortaya çıkarmıştır. Bunun için birliklerde ganâim müfrezeleri dahi kurulmuştur. Ayrıca düşmandan iğtinam edilen silah ve mühimmatlar için askerler ödüllendirilerek teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla birçok emirde askerlere verilecek ödül miktarları belirtilmiştir. Bunlardan birisi de Güney Grubu Komutanlığı tarafından yayınlanmıştır. Emre göre siperler içerisinde ileri hatta iken şehit olanlardan kalan silahları düşmandan iğtinam edilebilmiş tüfekler için bir meci diye, bir düşman makineli tüfeğini almayı başaran 5 lira, düşmanın birinci hattına kadar ilerleyerek topunu iğtinam edebilene 10 lira verilmesi istenmiştir.⁶⁹⁰ Askerlere verilmesi gereken para ise Harbiye Nezareti'nden gönderilmiştir. Bunun için Harbiye Nezareti 11 Haziran 1915 tarihinde, 5'inci Ordu Komutanlığı'na 500 Lira,⁶⁹¹ 22 Haziran 1915 tarihinde 500 Lira olmak üzere toplam 1.000 Lira göndermiştir.⁶⁹² Bu paralar birliklere gönderilerek askerlere dağıtımı yapılmıştır. Bu durumu İzzettin Çalışlar, *“Karargâhta meşgul oldum. Bu gece 64 ve 25'in keşif kolları düşmandan birer mitralyöz aldılar ve nişan ve para ile taltif olundular.”*⁶⁹³ şeklinde aktarmıştır.

Düşmandan iğtinam etme, kara muharebelerinin ilk gününden itibaren başlamıştır. Bu durumu Mustafa Kemal Arıburnu raporunda, *“Efrat bu sırada kucak*

⁶⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-116.

⁶⁸⁹ **İğtinam**: Ganimet yoluyla alma. İlhan Ayverdi, a.g.e., s.1360.

⁶⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4343, Dos.12, Fih.36.

⁶⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.122, Fih.5-7.

⁶⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.126, Fih.1-18.

⁶⁹³ **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Yay. Haz. İzzeddin Çalışlar, İsmet Görgülü, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 146.

kucak düşman tüfekleri getiriyor.”⁶⁹⁴ diye belirtmektedir. Muharebenin devam eden safhâlarında da birçok harp araç gereci ele geçirilmiştir. 15 Mayıs 1915 tarihinde yapılan saldırıda iki yüzden fazla silah ve birçok harp malzemesi,⁶⁹⁵ Seddülbahır’de düşman mevzilerine 11-12 Haziran 1915 tarihinde yapılan saldırıda makineli tüfeği tahrip ederek, siper içerisindeki 26 tüfek, 9 sandık cephane, tahkimiye malzemesi, makineli tüfekler için yedek alet-edevat, telefon malzemesi ve bomba⁶⁹⁶ ele geçirilmiştir. 26 Temmuz’da muharebede iğtinam edilen düşman zâbit şapkaları, telefon makineleri, bomba ve cephaneler 14’üncü Tümen’e takdim edilmiştir.⁶⁹⁷ 1 Eylül 1915’te Kireçtepe bölgesinde keşif kollarımız düşmanın ileri siperlerine kadar sokularak 13 düşman tüfeği, bir kısım telefon teli, birçok mitralyöz cephanesi ele geçirmiştir.⁶⁹⁸

Ele geçirilen silah ve mühimmatın yanı sıra günlük araç gereçler askerler tarafından kullanılmıştır. Fasih Bey konuyla ilgili, “*Biraz ocağa İngiliz matarası ile su koydum*”⁶⁹⁹ demiştir. Ayrıca cepheyi ziyaret eden heyetlere de ele geçen malzemeler hediye olarak verilmiştir. Hamdullah Suphi Bey bu durumu “*Zâbitler bize muharebe yâdîgarları hediye ettiler. Tepesinden vurulmuş bir İngiliz zâbitinin şapkası, tayyarelerden düşmanın attığı yivli demir oklar, içi boşalmış şarapnel kovanları, bir düşman fişenklîği, mermi kısımlarından yaparak Türk Ocağına yolladıkları bir hokka ve saire...*”⁷⁰⁰ şeklinde izah etmiştir.

Bir taraftan da bu süreçte askerin güvenliğini sağlamak için önlemler alınmıştır. Bu amaçla 5’inci Ordu Komutanlığı 22 Aralık 1915 tarihindeki emrinde

⁶⁹⁴ M. Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s. 36.

⁶⁹⁵ **BOA**, HR.MA,1124/76.

⁶⁹⁶ **BOA**, HR.MA,1132/64.

⁶⁹⁷ **Cephelerde Bir Ömür Tuğgeneral Ahmet Nuri Diriker’in Anıları**, Haz. Ahmet Diriker, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 67.

⁶⁹⁸ A. Ege, **Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 133.

⁶⁹⁹ **Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü**, Mehmet Fasih Bey’in Günlüğü, Yay. Haz. Murat Çulcu, s. 198.

⁷⁰⁰ H. Suphi, a.g.e.,s.417.

düşmandan alınan el bombalarından atış yapıp patlamamış olanlarının imha edilmesini istemiştir.⁷⁰¹

Düşmandan ele geçirilen malzemeler en yakın silah depo ve ambarlarına gönderilmiştir. Bu amaçla 15'inci Kolordu mıntıkasında düşmandan toplanan ganâimi⁷⁰² Bigalıderesi ile Kanlıkuyu kuzeyinde bulunan kolordu cephaneliğine,⁷⁰³ Anafartalar bölgesinde tümenler tarafından ele geçirilenler Kumköy'de bulunan ganâim ambarına teslim edilmiştir. Güney Grubu Komutanlığı ise Melek Hanım Çiftliği'ni kullanmıştır.⁷⁰⁴

Anafartalar bölgesinde Kumköy ambarına 29 Eylül 1915 tarihine kadar⁷⁰⁵ 311 adet sağlam İngiliz mermi kovarı getirilmiş; bunlardan 259'u Akbaş'a sevk edilmiştir. Benzer şekilde 800 kilo İngiliz mermi parçası ele geçirilmiş iken bunlardan da 670 kilosu Akbaş'a sevk edilmiştir.⁷⁰⁶

Askerler getirdikleri silahlar için ödüllendirilmelerine rağmen bu durumu istismar etmek isteyenler de olmuştur. Bu nedenle Güney Grubu Komutanlığı 22 Eylül 1915 tarihindeki emrinde cepheden değişik nedenlerle ayrılan askerlerin bazılarının yanlarında düşmandan ele geçirilen silahlar olduğu ve bunları satmaya çalıştıklarının anlaşıldığını bildirmiştir. Komutanlık, bu kişilerin yanlarındaki silahlarla birlikte derdest olunarak ellerinden alındığını ve gerekenin yapıldığını bildirmiştir. Ayrıca ordu tarafından ele geçen silahlara mükâfat verilmesine rağmen birkaç kuruş fazla almak için bunları yapanların şiddetle cezalandırılacağını ve bunun önüne geçmek için ileri hattan itibaren bütün komutanların dikkatli olmaları istenmiştir.⁷⁰⁷

⁷⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.41.

⁷⁰² Bu liste için ayrıca bakınız: *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.22, Fih.22-1.

⁷⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.22, Fih.22.

⁷⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.23.

⁷⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-89.

⁷⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-90

⁷⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.33.

Çanakkale Cephesi'nin tahliyesi ile bölgede gerek idari olarak gerekse askeri olarak yapılanma değişikliğine gidilmiştir. Şüphesiz bunlardan en önemlileri bölgedeki silah depoları, bunların malzemeleri ve daha da önemlisi düşmanın çekilirken yanında götüremediği askeri araç-gereçlerdir. Bu yapılanma doğrultusunda 14 Ocak 1916 tarihi itibari ile Burgas cephanesinin deposu lağv edilmiştir. Burada bulunan cephanenin Burgas Nokta Kumandanı tarafından iskeleye indirilmesi ve iskeleden bir Şirket-i Hayriye vapuru ile Akbaş'a gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca nakliyat bitene kadar Burgas depo heyetinin Çanakkale'ye giderek Nokta Komutanı nezaretinde bir depo avlusu tesis etmesini istemiştir.⁷⁰⁸

Düşmanın kaçıramadığı askeri araçların korunması ve kayda alınması bu süreçteki en önemli konuların başında gelmektedir. Bu amaçla her mıntıka kendi bölgesinde detaylı raporlar hazırlamıştır. Güney Grubu Komutanlığı da 27 Ocak 1916 tarihinde hazırlamış olduğu raporda bölgede düşmandan kalan topların detaylı olarak yerlerini, cinslerini, çalışma durumlarını ve genel görünümünü içeren raporunu Ordu Komutanlığı'na iletmıştır.⁷⁰⁹ Böylece bölgeden temin edilecek silah ve mühimmatın diğer cephelere nakli için planlama süreci hazırlanmıştır.

3.1.5. Boş Mermi ve Bomba Kovanları, Parçaları İle Sandıkların Toplanması

Düşmandan iğtinam edilen harp gereçleri gibi düşmanın tarafımıza attığı mermi ve bomba kovanları ile bunların parçalanmış aksamaları da değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla birliklere emirler gönderilmiş, teşvik için askerleri ödüllendirmeye gidilmiştir. Ayrıca bu durum “*vatan sevgisi*” ile orantılı olarak görülmüştür. Bu amaçla Erkân-ı Hârbiye Riyâseti düşmandan atılan mermi parçaları ile

⁷⁰⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.22, Fih.20.

⁷⁰⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4708, Dos.21, Fih.9-2.

pirinç ve bakır aksam gibi yeniden değerlendirilebilecek bölümlerini askerler aracılığı ile toplattırılarak 5'inci Ordu'ya sevkini emretmiştir.⁷¹⁰

Bununla birlikte düşmandan sadece ele geçirilen silah ve sağlam araç gereçler değil; top mermilerinin parçalanan gövdelerinden de istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda 5'inci Ordu Komutanlığı Anafartalar Grup Komutanlığı'na 29 Kasım 1915 tarihinde gönderdiği yazıda düşman tarafından atılan ve paralanmış, yarılmış mermi gövdelerinden balta-keser yapılmakta kullanılması için istifade edilmesini istemiştir.⁷¹¹ Bu işlem için levâzım şubesi askerlerin getirdikleri her kovana birer kuruş vererek askerleri ödüllendirmiştir. Bu durumu anılarında Ahmet Nuri Bey şöyle aktarmıştır: *“Neferler kovanları toplar, levâzıma götürür, para alırlardı. Bir nefer karargâhımın yanında şarapnel kovani toplamak için mütemâdiyen düşmana gözüdür, kudurmuş olan düşmanın attığı şarapnel kovanlarını toplardı. Neferi takdir etmişim.”*⁷¹²

Boş kovanların toplanması için Harbiye Nezareti 5'inci Ordu Komutanlığı'na değişik tarihlerde birçok tekrar eden emir göndermiştir. Bu amaçla 5 Mayıs 1915 tarihinde boş topçu ve piyade mermilerinin toplanarak İstanbul'a gönderilmesi,⁷¹³ 18 Ağustos 1915 tarihinde Güney Grup Komutanlığı işaret tabancalarından çıkan boş kovanların zayi edilmeyerek İstanbul'a gönderilmek üzere menzile teslim edilmesini istemiştir.⁷¹⁴ Askerler kovan toplama işini en ileri hatta kadar ulaşarak yapmaya çalışmıştır.⁷¹⁵ Bu durumda komutanlıkça askerleri motive eden emirler de gönderilmektedir. Nitekim Anafartalar Grup Komutanlığı 8 Eylül 1915 tarihinde yayınlamış olduğu günlük emrinde tümenler aracılığı ile Akbaş'a sevk edilmek üzere bütün kıtalar tarafından düşmanın atışları sonrasında parçalanan mermilerin toplatılarak tümenlere gönderilmesi istenmekte, bu mermi parçalarından yeni cephane îmal

⁷¹⁰ Esad Paşa'nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 29.

⁷¹¹ ATASE Arşivi, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-4.

⁷¹² Cephelerde Bir Ömür Tuğgeneral Ahmet Nuri Diriker'in Anıları, s. 59.

⁷¹³ ATASE Arşivi, BDH Kls.2776, Dos.28, Fih.9.

⁷¹⁴ ATASE Arşivi, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.21.

⁷¹⁵ Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü, Mehmet Fasih Bey'in Günlüğü, s. 80.

ettirileceği için “*vatanını seven her nefer*” fırsat buldukça bu parçaları toplamının bir hizmet olduğunun komutanlarınca askerlere anlatılması istenmiştir.⁷¹⁶ Harbiye Nezareti İstanbul’a sevk edilen boş kovanların yaratabileceği iş yükünü azaltmak için önleyici tedbirler doğrultusunda emirler yayınlamıştır. Harp sahasından toplanarak İstanbul’a sevk edilen fişek kovanları şarjörleri ile birlikte Zeytinburnu fabrikasına yollanmıştır. Ancak bu durum fabrikalarda mermilerin çıkarılması için ayrıca bir süreç daha gerektirdiği için 5’inci Ordu Komutanlığı 29 Ekim 1915 tarihinde bağlılarına yazdığı emirde⁷¹⁷ fişeklerin ve şarjörlerin ayrı ayrı sandıklarda gönderilmesini istemiştir.⁷¹⁸ Muharebe sahasındaki boş kovanlar kimi zaman istisnai biçimde haberleşme unsuru olarak kullanılmıştır. Bu amaçla 3’üncü Tümen İstihkâm Komutanlığı 5 Temmuz 1915 tarihinde muharebe esnasında iken boş fişek kovani içine rapor kâğıdını koyarak mendil ile bağlayıp yaralılar aracılığı ile elden ele müfreze komutanı Yarbay Nurettin Bey’e göndermiştir.⁷¹⁹

Muharebe sahasından toplanan mermilerin yaratabileceği olası tehlikelere karşı da gereken önlemler alınmıştır. Bunun için Güney Grubu Komutanlığı 28 Ağustos 1915 tarihindeki emri ile düşman tarafından atılan ve patlamamış olan top mermilerinin bir kazaya sebebiyet vermemek üzere oldukları yerde itina ile gömülmelerini istemiştir.⁷²⁰

Toplanan boş kovanlar İstanbul Zeytinburnu fabrikasına gönderildiği gibi Müstahkem Mevki Komutanlığı’nca Karaağaç ağır topçu ambarına da gönderilmiştir. Bu amaçla Müstahkem Mevki Komutanlığı 15 Temmuz 1915 tarihinde 15’lik seri obüsün seksen sekiz boş kovani, on varil, bir sandık ile on ikilik Bulgar toplarının fazla kalan ilave hartuçları, 15’lik seri topların boş kovanları,⁷²¹ 17 Temmuz 1915’te 15’lik seri topun 225, 15’lik seri obüsün 154, 11,5’luk topun 323, 8’lik seri topun 375

⁷¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-12.

⁷¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4571, Dos.66, Fih.27.

⁷¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4571, Dos.66, Fih.27-1.

⁷¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354, Dos.60, Fih.29-1.

⁷²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.23.

⁷²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-4.

kovanının Galata'ya, kısa 15'liklerin 1307 kurşun sargılı tıpalı dânesinin Karaağaç'ta bulunan ağır topçu kısmına sevk etmiştir.⁷²²

Mühimmat ikmalinin yapılabilmesi için taşıma işleminde daha çok mühimmatların boş sandıkları kullanılmaktadır. Bu nedenle sevkiyatlar sonrasında bu sandıkların cephe gerisine gönderilmesi önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda Ordu komutanlığı, tekrar eden birçok emrinde birliklerin ellerinde bulunan boş sandıkları hızla iade etmesini istemiştir.⁷²³ Bunun sağlanamaması cephede mühimmat naklini bazı dönemlerde yavaşlatmıştır.⁷²⁴ Bu nedenle komuta kademesinin bu konuda hızlı hareket etmesi istenmiştir. Bu durumu Cemil Conk şu şekilde izah etmiştir: "*Cephane sandıklarının vidalarını çıkarttım. İçlerindeki çinko kısımları açtırdım. Yani sandıkları, cephane yollamak için, vakit geçirmeyecek bir şekilde hazırlattım.*"⁷²⁵

Nakillerde bazı mühimmat için özel sandıklar yapılmıştır. Bu gibi durumlarda komutanlık bu sandıkların iade konusunu ayrıca öncelikli olarak görmektedir. Bu amaçla 24 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, 126 yanıcı şişenin Yüzbaşı Mehmet Fehmi Efendi ile gönderildiğini ve bunlara özel sandıkların imâl edildiğini bu nedenle nakil sonrasında sandıkların iade edilmesini istemiştir.⁷²⁶ Güney Grubu Komutanlığı 2 Ağustos 1915 tarihinde yayınlamış olduğu emrinde bu konuyu yeniden gündeme getirmiştir. Buna göre Güney Grubu'ndaki birliklerin boş mühimmat sandıklarını ve çinko varilleri askeri îmalâthâne adına Melek Hanım Çiftliği'ndeki depoda toplamasını istemiştir. Ayrıca emrin devamında bugüne kadar toplanan bu gibi sandıkların askeri îmalâthâne adına 5'inci Menzil Müfettişliği'ne teslim edilmesini, bundan sonra toplanacakların Geri Mıntıka

⁷²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-12.

⁷²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-23; *ATASE Arşivi*, BDH Kls. 2212, Dos.41, Fih.2-6.

⁷²⁴ *Esad Paşa'nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları*, s. 30.

⁷²⁵ C. C. Paşa, *Çanakkale Hatıraları ve Conkbayırı Savaşları*, Yay. Haz. M. Martı, Çanakkale Hatıraları Cilt III, Arma Yayınları, İstanbul, Temmuz 2002, s. 132.

⁷²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.126,Fih.2-12; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.8-1.

Kumandanlığı tarafından nakledilmesini istemiştir. Ayrıca mühimmatın düzenli sevki için fiçı ve çuval gibi taşıma araçlarının hızla iade edilmesini yinelemiştir.⁷²⁷

Çanakkale Muharebeleri sona ermesine rağmen boş kovan ve sandıkların toplatılmasına dair çalışmalar devam etmiştir. Orduyu Hümayun Silah Müfettişliği 19 Ocak 1916 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığına gönderdiği yazıda harbin başından beri Akbaş ve Çanakkale bölgesine gönderilen cephanenin boş kovan ve sandıkların tamamının iade edilmemiş olduğunu; bu nedenle bunların biran önce gönderilmesini talep etmiştir.⁷²⁸ Buradan temin edilecek kaynağın İstanbul fabrikalarında değerlendirilerek diğer cepheler için kullanımı için hazırlanması düşünülmüştür.

3.1.6. Müttefik Devletlerden Silah ve Mühimmat Yardımı

Türk ordusu, mevcut imkân ve kabiliyetlerini seferber ederek yeniden örgütlediği kurum ve kuruluşları ile bütünleme faaliyetlerini temin ederken bir kısım silah ve mühimmatı ve bunlara ilişkin araç ve gereci yurt dışı kaynaklardan tedarike yönelmiştir. Başkomutanlık, satın alınacak malzemenin sipariş listelerinin hazırlanması için Genel Karargâhta Esliha Müfettişi Umûmîliği'ni (Ordu Donatım Silah ve Mühimmat Şubesi) görevlendirmiştir. Şubenin bu faaliyetine İmâlât-ı Harbiye Müdüriyeti (Harp Silah ve Araçları Yapım İşleri Şubesi), topçu piyade ve deniz kuvvetleri muayene örgütleri katılmıştır.⁷²⁹

Bulgaristan, Türkiye'ye yapılacak malzeme ulaşımında Zıştuvi ve Rusçuk iskelelerini serbest bırakmış ve diğer iskelelerin kullanımına izin vermemiştir. Bulgaristan'ın savaşa girmesi ile ülkesinden transit savaş malzemesi taşınmasına vagon

⁷²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4343, Dos.12, Fih.53.

⁷²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.22, Fih.27.

⁷²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1120, Dos.26, Fih.1-97; *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c.X, s.235.

verememiş, İstanbul'dan gönderilen vagonlarla ulaşım sağlanmıştır. Bu durum istenilen seviyede tedarike engel olmuştur.⁷³⁰

Almanya Harbiye Nezareti ile varılan yardım sözleşmesi gereği, Almanya'dan getirtilecek ordu ihtiyacına ilişkin tüm siparişler Alman Yarbayı Fon Feldman'a verilmiştir.⁷³¹ Almanya'dan yapılacak yardım siparişlerinin gerçekleştirilmesi için Türkiye'de olduğu gibi Berlin'de de bir merkez kurulmuştur. Bu merkezde Türk ordusunun tüm ihtiyaçlarını bilen ve siparişleri takip edecek yetenekli subaylara yer verilmiştir.⁷³² Ancak tüm bu hazırlık ve planlamalara rağmen Osmanlı Devleti ile Almanya'nın 1915 yılı kasım ayına kadar kara bağlantısı sağlanamamıştır. Bu nedenle Almanya'dan silah ve mühimmat gibi temel konularda istenilen destek alınamamıştır. Buna rağmen zor şartlarda ve sınırlı da olsa bir sevkiyat yapılmaktadır. Resmi yollar ile muharebenin başından itibaren talepler olmasına rağmen tedarik yapılamadığı için bunlar mevcut fabrikalardan karşılanmaya çalışılmıştır.⁷³³ Nitekim yeni nişan alma ve haberleşme araçları Almanya'dan temin edilmiş ve Bulgaristan ile Romanya üzerinden Türkiye'ye kaçak olarak sokuluyordu. Bu cephanenin ve cephane aksamının kaçak ve gizli biçimde nakli hakkında Schoen şunları yazmıştı:

*“Cephaneyi ve teknik araç gereci ‘gizlice’ Romanya’dan geçirmek için çok kurnazca hilelere başvurmak gerekiyordu. ‘Bağdat Demiryolu İnşaatı’ için deklare edilmiş olan çimento bloklarının içine makineli tüfekler gizlenmişti, petrolle dolu fiçilerin dibinde top kapakları ve yedek parçalar vardı, birçok yük vagonunun aralarına gerekli malzemenin doldurulduğu çifte cidarları vardı.”*⁷³⁴

⁷³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.639, Dos.224, Fih.1-91; **Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.236.

⁷³¹ **Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, C.X, s.236.

⁷³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.171, Dos.742, Fih.4, 4-1; **Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.236.

⁷³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-12.

⁷³⁴ K. Wolf, a.g.e., s. 171.

Eylül ayında Bulgaristan'ın Merkezî Devletler tarafına katılması üzerine 5'inci Ordu'da, İstanbul-Almanya yolunun yakında açılacağı ve bu sûretle Alman savaş malzemesinden ve bilhassa iyi topçu cephanelerinden istifade edileceği ümidi yeşermiştir. Bu ümit, Sırbistan üzerinden geçen yolun açılmasıyla ancak kasım ayında gerçekleşmiştir.⁷³⁵ Böylece kasım ayında çoktan beri beklenen Alman topçu cephaneleri 5'inci Ordu'ya ulaşmıştır.⁷³⁶ Buna karşın Almanya ve Avusturya'dan silah akışı ancak Aralık 1915'ten itibaren hızlanmaya başlamıştır.⁷³⁷ Almanya yolunun açılmasından sonra demir yoluyla gelen silah ve cephane, Uzunköprü'de indirilmekte; buradan menzil kollarıyla taşınarak Kilya ve Akbaş'taki 5'inci Menzil Komutanlığı cephane parklarına götürülmektedir.⁷³⁸ Ayrıca Almanya'dan yeni gelen ve 5'inci Ordu'ya sevk edilecek olan seri sahrâ ve cebel toplarının her biri için topçu depo alayından ikişer nişancı eğitim askerinin tayin edilmesi istenmiştir.⁷³⁹ Almanya'dan sevkiyatın başlaması ile birlikte Menzil teşkilatı da yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Buna göre 14 Kasım 1915 tarihi itibarı ile 6'ncı Kolordu'nun erzak ve cephane kolları 9 kollu olarak teşkil edilmiştir. Bu katarın çift atlı bir hafif erzak kolu Akbaş'ta nakliye kolları kumandanlığı emrinde olarak nakliye görevini yürütmüştür. Diğer kolları Gelibolu-Akbaş arasında çalışmaktadır. Bu üç kol Almanya'dan gelen cephane nakline görevlendirilmiştir. Ayrıca Almanya'dan gelen mühimmatın hızlı sevki için Anadolu'da bulunan arabalı kollar da peyderpey Rumeli'ye geçirilerek ayrı katarlar teşkil edilmiştir.⁷⁴⁰

Almanya'dan gelen cephanelerin kullanımında bazı sorunlar yaşanmıştır. Bunların başında ise Belçika sahrâ mermileri gelmektedir. Nitekim 15'inci Kolordu Topçu Komutanlığı Anafartalar Grubu Topçu Komutanlığı'na 23 Aralık 1915 tarihinde yazdığı yazıda 1 numaralı Belçika tahrip dânesinin hangisi olduğunun bilinmediği buna

⁷³⁵L. V. Sanders, a.g.e., s. 122.

⁷³⁶L. V. Sanders, a.g.e., s. 124.

⁷³⁷M. Öztürk, a.g.m., s. 154.

⁷³⁸**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 493.

⁷³⁹**ATASE Arşivi**, BDH Kls.1890, Dos.59, Fih.1-120.

⁷⁴⁰**ATASE Arşivi**, BDH Kls.1181, Dos.226, Fih.13.

dair açıklama yapılması gerektiği bildirilmiştir.⁷⁴¹ Öyle ki bu amaçla, Almanya'dan gelen Belçika sahrâ cephanesi ile cebel mermisi sandıklarının üzerine kendi cephane ve sandıklarımız üzerindeki gibi açıklayıcı yazılar koyulmuştur.⁷⁴² Ayrıca Belçika mermilerinin tıpaları hakkında her sandıkta Almanca bir tâlîmatname gönderilmiştir.⁷⁴³ Bununla birlikte mermilerin uyum sağlaması için tıpa tanzim anahtarı da gereklidir.⁷⁴⁴ Öyle ki Anafartalar bölgesine 200 atım Belçika şarapneli sevk edilmiş olmasına rağmen tıpa tanzim anahtarları olmadığı için kullanılamamış ve yeni anahtar yapılmak zorunda kalınmıştır.⁷⁴⁵ Buna rağmen Avrupa'dan gelen silah ve mühimmatın cepheye sevkine devam edilmiştir. Bu amaçla 23 Kasım 1915 tarihinde Karaağaç'tan 5.000 Belçika seri sahrâ mermisi ile 1.000 adet seri sahrâ mermisi,⁷⁴⁶ 4 Aralık 1915 tarihinde 124 adet Avusturya havan dânesi, 315 sandık Belçika ve 345 sandık seri obüs dânesi 5'inci Ordu'ya sevk edilmiştir.⁷⁴⁷

Osmanlı Harbiye Nezareti, 1915 yılının Kasım ayında o devrin rakipsiz silahı olan Skoda Fabrikalarının ürettiği topları satın almak için yetmiş iki adet (on sekiz batarya) 7,5'luk M 15 dağ topu, kırk sekiz adet (on iki batarya) 10'luk M 16 dağ obüsü ve top başına bin beş yüz mermi siparişi vermiştir.⁷⁴⁸ Bu süreç Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'da bulunan askerî yetkilisi Joseph Pomiankowski merkezden ilk fırsatta bir 30,5 cm'lik havan bataryası ve 15 cm'lik obüs bataryasını Türk Ordusu emrine Çanakkale Cephesi'ne gönderebileceklerine dair bir bildiri almıştır. Bu bilgi cepheye de ulaşmıştır. 30,5'luk Avusturya-Macaristan toplarının yardıma geldiğini 47'nci Alay 3'üncü Tabur, 5'inci Bölük Komutan Vekili Üsteğmen Mersinli Mehmet Fasih Efendi anılarında şöyle aktarmıştır:

⁷⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.1-35.

⁷⁴² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.86, Fih.6-3.

⁷⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.86, Fih.2-41a.

⁷⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.86, Fih.2-41.

⁷⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.1-28.

⁷⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-67.

⁷⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.86, Fih.2-11.

⁷⁴⁸ İ. T. Saral-E. Saral, a.g.e., s. 26.

*“19 Kasım 1915 Cuma günü saat 13.30 da Tabur’a indim ve Makineli Tüfek Bölüğü Kumandanı ile görüştük. Topçu Alayı’ndan 2 Batarya 30,5’luk Motorlu Avusturya Obüslerinin mürettebatıyla beraber Keşan’da olduğunu söylemiş. 23 Kasım 1915 saat 14.00 Nakliye Kumandanı Selim Efendi geldi, Efrâdın postallarını dağıtacak. Oturup konuştuk. 3,15’luk motorlu havanların geldiğini söyledi. Pek ziyade sevindim.”*⁷⁴⁹

Nakliye işlemleri için Bavyera Donaulloyd Nehir Nakliyat Şirketi'nden mavnalar sağlanmış, ilk nakliyat olarak 24'lük havan bataryası yola çıkarılmıştır. Aynı anda Viyana'dan ve Budapeşte'den de toplar, cephane ve savaş malzemeleri yüklenmiştir. İlk nakliyat 22 Ekim 1915 günü Viyana'dan yapılmıştır. Bu sevkiyata 4 subay ve 80 er muhafızlık etmiştir. Tuna Nehri üzerinden yapılan bu sevkiyata Orsova'ya kadar SMS Körös, SMS Sava, SM Almos vapurları eşlik etmiştir. 2 Kasım 1915 günü konvoy Orsova'dan ayrılarak Lom Palangası'na varmıştır. Konvoy, Lom'da bizzat Bulgar kralı Ferdinand tarafından törenle karşılanmıştır. 5 Kasım 1915 günü Türklerin çoğunlukla yaşadığı Bulgar şehri Rusçuk'a varılmıştır. Konvoy burada yaşayan Türkler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Rusçuk'ta trene yüklenen sevkiyat Şipka Geçidi üzerinden Edirne'ye ulaşmıştır. Edirne'de onları bekleyen Avusturya-Macaristan Konsolosu, sevkiyatın Uzunköprü'de boşaltılacağını ve derhal Gelibolu savaş alanına hareket edilmesi gerektiğine dair emri vermiştir.⁷⁵⁰ Topların sevk işleminin yapıldığı 5'inci Ordu Komutanlığı'na da bildirilmiştir. Bu amaçla 7 Kasım 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderilen yazıda 26 santimetrelik 4 toplu mükemmel bir adet motorlu Avusturya obüs bataryasının Lom'a ulaştığı, bataryada bir insan, dört top motoru ve iki teçhizat arabasının ve 4 eğitim subayı ile 24 askerin bulunduğunu bildirmiştir. Ayrıca yakında mevcudunun 7 subay ve

⁷⁴⁹M. Çulcu, a.g.e., s.122-123-124; Benzer şekilde bu duruma günlüklerinde Mehmet Sinan Bey de yer vermiştir. M. S. Özgen, a.g.e., s. 33.

⁷⁵⁰İ. T. Saral-E. Saral, a.g.e., s. 27-28.

207 asker ile ikmal edileceği, bataryaya 1.500 atımlık mühimmatın verildiği; ancak yanında 150 atımı götürebildiğini kalan 1.350 atımın ise Alman subaylar nezaretinde naklinin yapılacağını ve bunun için Uzunköprü'ye araba ve koşumların gönderileceği bildirilmiştir.⁷⁵¹ 11 Kasım 1915 günü toplar Uzunköprü'de boşaltılmaya başlanmıştır. Batarya 4 top, 7 oto, 120 arazi arabası ile 170 kilometre uzaklıktaki Gelibolu Yarımadası'nda bulunan Matikdere'ye (Manikdere) hareket etmiştir. 6,000 metre atış mesafesi olan bu batarya, Anafartalar Grubu'nun sol tarafına yerleştirilmiş⁷⁵² ve kısa süre sonra Mestantepe'ye karşı çok etkili atış yapmaya başlamıştır.⁷⁵³ Avusturya bataryasının bir bölümü ve bazı aksamı da Maltepe ambarında tutulmuştur.⁷⁵⁴ Bunun dışında aralık ayında 15 cm'lik bir Avusturya obüs bataryası da Gelibolu'ya ulaşmıştır.⁷⁵⁵ Bu teminlerin cephenin statik döneminde yapılmış olması, düşmanın tahliye sürecine hazırlanması, kış şartlarının muharebe bölgesindeki etkisi gibi nedenler yardımın cepheye olan katkısını önemli oranda sınırlamıştır.

3.2. Muharebe Araçlarının Cepheye Sevk Yöntemleri

Çanakkale muharebe alanından yapılacak olan silah ve mühimmat taleplerini belirli bir düzen ve sistem içerisinde yapabilmek için Harbiye Nezaretinde değişik tarihlerde birçok emir yayınlanmıştır. Ancak bu emirlerin ana yaklaşımını 10 Mayıs 1915 tarihli düzenleme oluşturmuştur. Buna göre Enver Paşa, 5'inci Ordu Komutanlığı Menzil Müfettişliği'ne gönderdiği yazıda Çanakkale bölgesi için gelen taleplerin değişik makamlardan geldiğini hatta kimi zaman kolorduların dahi bağımsız isteklerde bulunduğunu belirterek İstanbul'dan sevkiyatın sadece 5'inci Ordu Komutanlığı adına yapıldığını ve dağıtımın Çanakkale'de buna göre yapılacağını bildirmiştir.⁷⁵⁶ Bu planlama Başkumandanlık Vekâleti tarafından 29 Eylül 1915 tarihinde Çanakkale

⁷⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-12.

⁷⁵² İ. T. Saral-E. Saral, a.g.e., s. 27-28.

⁷⁵³ L. V. Sanders, a.g.e., s. 124.

⁷⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-96.

⁷⁵⁵ J. Wallach, a.g.e., s. 172; H. K. Pasha, a.g.e., s. 307-308.

⁷⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.1, Fih.71.

bölgesindeki tüm birliklere gönderdiği emir ile bir kez daha yinelenmiştir. Emirde top, tüfek, cephane ihtiyacının kolordular tarafından bağlı bulundukları ordu komutanlıkları aracılığıyla yapılması istenmiş, böylece gecikme ve aynı talebin birkaç yerden birden yapılmasının önüne geçileceği belirtilmiştir. Buna göre kolorduların ihtiyaçlarını doğrudan Harbiye dairesinden talep etmelerinin bir yandan da bağlı bulunduğu ordudan istemesinin uygun olmadığı bildirilmiştir.⁷⁵⁷

Çanakkale Cephesi'ne ikmal faaliyetleri için en önemli nokta hiç şüphesiz Uzunköprü'dür. Buradan kara yoluyla yapılan sevkiyatın bir düzen içerisinde ve aksamadan yapılabilmesi için Harbiye Nezareti 30 Mayıs 1915 tarihinde Menzil başta olmak üzere silah ve mühimmat naklini de düzenleyen yazısında şu hususlara dikkat çekmektedir:

- a. 5'inci Ordu'ya cephane sevkiyatı, Uzunköprü'ye kadar trenle sonrasında ise kara yoluyla yapılacaktır.
- b. Uzunköprü'de bir cephane deposu tesis etmek ve önemine göre sevkiyatı düzenli olarak sağlaması için bir subay görevlendirilecektir.
- c. İstanbul sevkiyatının aksaması da göz önüne alınarak Uzunköprü'de bir miktar ihtiyat cephanesi bulundurulması gereklidir.
- d. Her cephane sandığı üzerinde sandığın muhteviyatı, cephane cinsi, gideceği mahal ile o mahalde teslim edecek kişinin ismi açık olarak yazılmalıdır.
- e. Cephane sandıkları gerektiğinde yük hayvanlarına da sarılabileceği için sandıkların birleştirilmesi gereklidir.⁷⁵⁸
- f. 12 santimetreliğe kadar olan toplar için cephane sandıklarının nakli 40 kg geçmemelidir.

⁷⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-80.

⁷⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-14.

Bu düzenlemelere ilave olarak taşımada bir mekkâre için 80-90 kg, bir deve için 150-200 kg azami yük taşınabileceği planlanmıştır.⁷⁵⁹ Ayrıca Menzil Müfettişliği yapılacak sevkiyatlarda naklin kontrolünü sağlıklı şekilde takip edebilmesi için kimi zaman tren numarası, hareket saati ve gerçekleştirilecek nakliyatın içeriğini detaylı olarak belirtmiştir. Nitekim 14 Haziran 1915 günü Harbiye Nezareti Menzil Müfettişliği'ne yazdığı yazıda İstanbul'dan gece yarısı ikiyi beş gece hareket edecek 134 numaralı tren ile Uzunköprü'ye malzeme sevkiyatının yapılacağı⁷⁶⁰ ve bu sevkiyatta 2'nci Tümen makineli tüfek bölümüyle 1'inci Kolordu cephane kolları için 2206 vagon numarasındaki malzemenin detaylı aktarımı yapılmıştır.⁷⁶¹ Benzer şekilde 31 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul Sirkeci'den hareket eden 150 numaralı tren 2200-1768-2010-3207 numaralı vagonları ile 1.060 sandık mühimmatı Çanakkale'ye sevk etmek için saat 8.17'de hareket etmiş ve bir gün sonra saat 9.00'da Uzunköprü'ye ulaştığı bildirilmiştir.⁷⁶²

Muharebe alanındaki birliklere sevk ise emir komuta zinciri içerisinde yapılmakta ve bu duruma azami özen gösterilmektedir. Nitekim Kuzey Grubu Komutanlığı 2 Temmuz 1915 tarihli emrinde bunun dışında hareket edilmesi durumunda gereğinin yapılmasını istemiştir. Buna göre 4 Temmuz 1915 tarihinde Şimal Grubu Erkân-ı Harbiye Başkanı imzasıyla tebliğ edilen bir emirde tümen ile beraber gidecek olan 5'inci Alay'ın 4'üncü Sahrâ Bataryası'nın yanında bulunan merminin yetersiz olması nedeniyle Kuzey Grubu'na ait olan hafif cephane kolu cephanesinin tamamen grupta bırakılması emredildiği halde 1.000 şarapnel ile 2.000 kadar tahrip dânesini yanında götürmüştür. Buna dair komutanlık "*Mezkûr emrin icra edilmemesinin*

⁷⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-15.

⁷⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.1-21.

⁷⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.1-22.

⁷⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-18/19/20.

sebepleri ile buna cesaret edenlerin seri olarak bildirilmesi ve emredilen cephanenin hemen gruba iâdesi gerekmektedir.” şeklinde emir vermiştir.⁷⁶³

Emir olmaksızın cephane dağıtımının yapılmamasının gerekliliği cephane depolarında büyük özenle uygulanmıştır. 1 Ekim 1915 tarihinde Anafartalar Grubu Cephane kolları Komutanı Binbaşı Şevki Bey, Anafartalar Grubu Topçu Komutanlığı yaverliğine gönderdiği yazıda 15’inci Kolordu Topçu Komutanı emri ile ve Matikdere’de bulunan sahrâ kolundan cephane almak için Hamdi Bey tarafından Yaver Münir Bey aracılığı ile bir vesikayla gönderildiğini, kendisine sorulduğunda ellerinde 200 şarapnelin bulunduğunu bildirmiştir. Şevki Bey, buna göre “*Cephane verecek miyim? Ne kadar vermem gerekir?*” diye komutanlığa sormuştur.⁷⁶⁴ Buradan Şevki Bey’in cephane vermediği, onun bu konuda bana emir yoktur ve Kumköy’den verilecektir diyerek kolu geri çevirdiği 2 Ekim 1915 tarihinde 15’inci Kolordu Komutanlığı’nın Anafartalar Grubu’na yazdığı yazıdan anlaşılmaktadır.⁷⁶⁵

Muharebe bölgesine çok değişik sınıf ve cinsten silah-mühimmat nakli yapıldığı için kimi zaman sevk noktalarında bunu ayırmak önemli bir sorun haline gelmiş, bu gibi durumlarda dağıtımın düzenlenmesi için silah uzmanı talebinde bulunulmuştur. Bu amaçla Menzil Erkân-ı Harbiyesi, Harbiye Nezareti 9. Şubeye yazdığı yazıda kara yoluyla gelen büyük çaplı toplara ait cephanenin çok farklı cinslerde olduğunu Ilgardere cephane deposunda bunları ayırabilecek ağır topçu subayının bulunmaması nedeniyle hataya sebebiyet vermemek için Ilgardere’ye bir ağır topçu subayının gönderilmesini istemiştir.⁷⁶⁶ Benzer şekilde Uzunköprü’deki sevkiyatı düzenlemek için topçu kolağası Faik Efendi görevlendirilmiştir.⁷⁶⁷ Birlikler nezdindeki top sevkiyatında ise top başına

⁷⁶³ Esad Paşa’nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 27.

⁷⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.1-10.

⁷⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.1-14.

⁷⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH Kls.3528, Dos.22, Fih.11.

⁷⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.7-3.

ikişer nişancı eğitim askeri ile top çavuşluğu yapmak üzere küçük zâbit mektebinden birer onbaşı gönderilmiştir.⁷⁶⁸

Sevkiyatta, cephane sandıklarının hangi kıtaya ve hangi mühimmatın sevk edileceğinin bilinerek doğru şekilde teslim edilebilmesi önemli yere sahiptir. Aksi takdirde bu durum muharebenin sevk ve idaresine olumsuz etki edebileceği için cephane sandıklarının bazılarında özel işaretlerin bulunmaması nedeniyle olası bir yanlışlığa karşı işaretlettirilmesi istenmiştir.⁷⁶⁹ Bu durum grup komutanlıklarınca da birçok defa hatırlatılmıştır. Nitekim Anafartalar Grup Komutanlığı, 4 Ekim 1915 tarihinde bağlı birliklerine gönderdiği emirde cephane, silah, eşya ve benzer malzeme naklinde her sandığın, fiçinin üzerine muhteviyatı ve nereye gönderileceğinin düzenli olarak Türkçe ve Almanca olarak yazılmasını istemiştir.⁷⁷⁰ Bu amaçla sandıkların üzerine değişik şekillerde açıklamalar yazılmıştır. Örneğin 21 santimetrelik havanların muâdîl dânelerinde kullanılan tıpların kutuları üzerinde “*Kırkağaç Tıpa Fabrikası mamullerinden mantelli seyyar toplarının milsiz dânelerine mahsus çarpışma tıpası*” ibaresi yer almaktadır.⁷⁷¹

Muharebelerin sonuna gelinmiş olmasına rağmen sevk noktalarındaki yığılma ve karışıklıkları önlemeye dair çalışmalar devam etmiştir. Bu amaçla 5 Aralık 1915 tarihinde 5’inci Ordu Komutanlığı cepheye yapılan askeri mühimmat naklini düzenli olarak sağlamak ve Akbaş ile Ilgardere’deki yığılmaları engellemek için Harbiye Nezaretine bazı önerilerde bulunmuştur. Buna göre İstanbul’dan sevkiyatı başlayan mühimmatın ne cins olduğu, menşei ve hangi birliğe sevk edileceğinin bildirilmesini istemiştir. Aksi takdirde iki ana dağıtım noktasında sandıkların açılmak durumunda kaldığı bunun da yığılmaya ve sevkiyatın aksamasına neden olduğunu bildirmiştir.⁷⁷²

⁷⁶⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-73.

⁷⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-59.

⁷⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-101

⁷⁷¹ *Esad Paşa’nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları*, s. 34.

⁷⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.86, Fih.6.

Sevkiyatların hızlı yapılabilmesini sağlamak için deniz nakliyatlarında nakliyat yapacak deniz aracının sevk esnasında Lâpseki önüne geldiğinde beklemesi ve o anda hangi birliğin ihtiyacı varsa ona göre bir nakil yapılması öngörülmüştür.⁷⁷³ Bir yandan da sevkiyatların güvenliğini sağlamak için jandarma birliklerine düzenli olarak sevk yolları ve zamanları hakkında bilgi verilmiştir.⁷⁷⁴ Benzer şekilde dinamit sevkinde kırmızımtırak renkli olan bölümlerin yuvarlak el bombalarının fitilleri ucundaki kapsülleri ateşlemekte olduğundan bu konuda birlikler uyarılmıştır.⁷⁷⁵ Ayrıca askerlerin güvenliği için son derece özen gösterilmiş; 4'üncü Süvari Alay Komutanlığı 11 Eylül 1915 tarihli emri ile süvarilerin at üzerinde bomba taşımasının tehlikeli olacağını belirterek bu konuda dikkatli olunması konusunda uyarıda bulunmuştur.⁷⁷⁶ Diğer yandan 18 Haziran 1915 tarihli emir ile yanıcı şişelerin askerin elinde kırılmamasına dikkat edilmesi, kırılması durumunda kaput, kebe, çuval gibi büyük örtü ile yanan kısmın üzerinin bir örtü ile örtülmesi, askerin üzerine ateş sıçramış ise hemen üzerinin keserek çıkarılması ve meydana gelen yanıkların derecesine göre tedavi edilmesi istenmiştir.⁷⁷⁷

Harbiye Nezareti, yaptığı sevkiyatların cephede etkili olarak işe yarayıp yaramadığını da yakından takip etmiştir. Bu amaçla 5'inci Ordu Komutanlığı'na 29 Haziran 1915 tarihinde makineli tüfekler ile uçaklara atış yapılabilmesi için gönderilen sehpa'nın kullanılıp kullanılmadığını ve kullanılamıyorsa tadilat gerekli olup olmadığını sormuştur.⁷⁷⁸ Benzer şekilde 7 Mayıs 1915 tarihinde 12'lik âdî obüslerin şnayder tahrip dânelerinin ağır topçu küçük zâbit mektebinden gelen toplara uyumlu olup olmadığının tespitini istemiştir.⁷⁷⁹ Bir yandan da birliklere yapılan askeri nakillerin etkin kullanılmasını sağlamak için izahat cetvelleri gönderilmiştir. Bunun için

⁷⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1170, Dos.183, Fih.1-11.

⁷⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.6.

⁷⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.3-4.

⁷⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.2-16.

⁷⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.126, Fih.2-5.

⁷⁷⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.3.

⁷⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.4-57.

Müstahkem Mevki Komutanlığı 16 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden İstanbul'dan Ordu'ya gönderilen on beşlik havan bataryasının izahat cetvelinin bulunmadığını elde bulunan bir âdetinin bu bataryaya verildiğini; ancak bunun da yeterli olmadığını bu nedenle birkaç izahat cetvelinin hazırlanarak gönderilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁷⁸⁰

Çanakkale Cephesi'ne silah ve mühimmat sevki Harbiye Nezareti'nce belirlenen fabrika, depo, ambar gibi yerlerin dışında mücâvir birliklerden de yapılmıştır. Bu amaçla 5'inci Ordu, kuruluşundan itibaren gerek kadro gerekse levâzım desteği alınan 1'inci ve 2'nci Ordu komutanlıkları ilk sırada gelmektedir. Bu kapsamda 1'inci Ordu'dan 30 Nisan 1915 tarihinde Çanakkale'ye gönderilmek üzere 24 çap uzunluğundaki 12'likler için 1.200 şarapnel, 30 çap uzunluğundaki 12'likler için 656 tahrip dânesi, 12'lik obüsler için 500 tahrip dânesi ve 1.000 şarapnel sevk edilmiştir.⁷⁸¹ 13 Haziran 1915 tarihinde de iâde edilmek şartıyla cephaneyle birlikte 12 adet 3,7 santimetre, 18 adet dört namlulu 2,5 santimetre çapında Nordanfelt topları göndermiştir.⁷⁸² 2'nci Ordu Komutanlığı da gerek sevkini gerçekleştirilmesi gerekse mühimmat desteği yönüyle önemli katkı sağlamıştır. Başkumandanlık Vekâleti 28 Mayıs 1915 tarihinde 2'nci Ordu Komutanlığı'na yazdığı yazıda, Marmara Denizi'nde düşman denizaltı tehlikesi nedeniyle Şirket-i Hayriye'nin 70 numaralı vapurundaki cephanenin kara yoluyla 5'inci Ordu'ya gönderilmesini bildirmiş, bu maksatla 2'nci Ordu menzili cephaneyi kendi vasıtaları ile Silivri'den alarak Çatalca istasyonuna sevk etmiştir.⁷⁸³ 18 Haziran 1915 tarihinde de Hadımköy 2'nci Ordu deposundan 5.000 seri sahrâşnayder dânesi Uzunköprü'den Çanakkale'ye sevk edilmiştir.⁷⁸⁴

⁷⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-7.

⁷⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1562, Dos.15, Fih.1.

⁷⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1562, Dos.15, Fih.1-60.

⁷⁸³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4.

⁷⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-45.

Kıyı güvenlik ve asayişinin sağlanması için Keşan'dan itibaren bazı jandarma birlikleri 5'inci Ordu Komutanlığı'na bağlanmıştır. Her ne kadar muharebe alanı dışında da olsa bu kuvvetlerin ikmal hizmeti 5'inci Ordu Komutanlığı tarafından yapılmıştır. Bu kapsamda 31 Mayıs 1915 tarihinde 5'inci Ordu Müstakil Süvari liva komutanlığı emrinde olup Saros Körfezi kuzey sahilini gözetlemek için görevlendirilen Keşan Seyyar Jandarma Tabur'unun ikmal 5'inci Ordu üzerinden yapılmıştır.⁷⁸⁵

Müstahkem Mevki bölgesinde bulunan Bulgar topları için gelen mühimmatta yaşanan sorunlar bu topların aktif olarak kullanılmasını kısmen etkilemiştir. Nitekim Müstahkem Mevki Komutanlığı, 5 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne yazdığı yazıda 12 santimetrelik Bulgar topları için Muâvenet-i Milliye torpidosu ile 112 atım talim dânesinin gönderildiği; ancak gelen sandıklardan birinin üzerinde “*Bu dâneler çürüktür.*” ibaresinin yer aldığı ve “*Hiç bir yere verilmeyecektir.*” notunun dikkat çektiği belirtilerek bu durumun araştırılmasını istemiştir.⁷⁸⁶

Muharebe bölgesindeki silah ve mühimmat temini için birlikler arası nakiller de yapılmıştır. Bu amaçla 18 Mayıs 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı, Harbiye Nezareti'ne yazdığı yazıda, daha önce Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan Kuzey Grup Komutanlığı'na verilen 12 cm'lik seri ateşli iki obüs topu için tahrip dânesinin Akbaş'a 5'inci Ordu Menzıl Müfettişliği'ne verilmesini bildirmiştir.⁷⁸⁷ Benzer şekilde 23 Ağustos 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığı Anafartalar bölgesine 24 santimetrelik iki top sevk etmek için hazırlıklara başlamış ve hazırlıkların yaklaşık olarak altı hafta süreceği tahmin edilmiştir. Ayrıca batarya için bir resim gönderilmiş ve bu resime göre mevzisinin hazırlanması için hafriyata başlanması istenmiştir.⁷⁸⁸ Birlikler arası nakillerde çok sık karşılaşılmaya da mühimmat değiştirme yapılabilmektedir. Bunun için Müstahkem Mevki Komutanlığı 4 Mayıs 1915 tarihinde

⁷⁸⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.6-11.

⁷⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-55.

⁷⁸⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.2-7.

⁷⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.67, Fih.9-11.

torpidolara karşı kullanmak için sahrâ bataryalarına 15'inci Kolordu'dan dâne almış yerine şarapnel vermiştir. Bu tür bir değişimle ikmal yöntemi sürdürülebilir olmadığı için istisna olarak görülmektedir.⁷⁸⁹ Diğer bir uygulama ise birliklerden alınan silah ve mühimmatın menzil tarafından başka bir gruba sevk edilmesidir. Bu kapsamda 26 Temmuz 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'ndan 2.275 adet martin tüfeği menzile verilmiştir. Menzil ise bu silahları Asya ve Saros Grubu'na sevk etmiştir.⁷⁹⁰

Muharebe sürecinde aktif olarak kullanılmayan tabya ve bataryaların askeri aksamaları daha aktif alanlara taşınmaya çalışılmıştır. Bu maksatla Ertuğrul ve Orhaniye bataryasının namlu, kızak, kundak gibi aksamaları taşınamamasına rağmen nişangâh irtifa yan çarkı, matafora kolu gibi sökülebilen aksamı taşınmıştır.⁷⁹¹

Birlikler nezdinden yapılan diğer bir değişim ise silah ve mühimmatların muharip unsurlarca daha aktif kullanılmasına yönelik olarak silah değişimlerinin yapılmasıdır. Bu amaçla 20 Eylül 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı 12'nci ve 15'inci Kolorduların istihkâm bölüklerinde bulunan mavzer silahlarının toplatılarak yerine kıtalardaki martin tüfeklerinin verilmesini istemiştir.⁷⁹² Bu kapsamda 29 Eylül 1915 tarihinde 6'ncı Tümen 1'inci ve 4'üncü İstihkâm Bölüğü'ndeki 502 mavzer tüfeği bu tümendeki 933 martin tüfeği ile değiştirilmiş; kalan 431 adet martin tüfeği 4'üncü Tümen'e gönderilmiştir. 4'üncü Tümen kendi istihkâm bölümünde bulunan 249 mavzer tüfeğini bu martin tüfekleri ile değiştikten sonra 8'inci Tümen istihkâm bölümünden 182 mavzer alarak yerine aynı miktarda martin tüfeği vermiş ve böylece 15'inci Kolordu tümenlerindeki değişim tamamlanmıştır.⁷⁹³ Benzer şekilde Boğazlar Genel Komutanlığı boğazlar bölgesindeki küçük çaplı tüfeklerin şnayder tüfekleri ile değiştirileceğini

⁷⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.4-24.

⁷⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3578, Dos.1, Fih.16.

⁷⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.4-69.

⁷⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-43.

⁷⁹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-79.

bildirmiştir.⁷⁹⁴ Bu tip değişimler kimi zaman çok zor şartlar altında yapılmıştır. Buna dair İbrahim Arıkan anılarında böyle bir değişimi şu şekilde aktarmaktadır:

“Kumandanlıktan verilen emir üzerine 15 Eylül 1915 gecesı Yeniköy’de bulunan alayımızın birinci taburu ile silahlarımızı değiştirmemiz bildiriliyordu. 1. Tabur gece Yeniköy’den geldi. Bu tabur bizde mevcut olan kasalı mavzerleri teslim alacaktı. Mukabilinde bize makineler verilecekti. Bölük kumandanımız bu mübadele işiyle bölük depo memuru olduğum için beni vazifelendirdi. Gece, bir çukurun içinde, mevcudu en az 600 kişi olan iki bölüğün silah ve kasaturalarını yazacaktım. Gaz, fener, mum vesâire olmadığı için cephane kütüklerinin kâğıtlarını asker yakıyor ve bunun aydınlığından istifade ederek bin müşkülâtla numaraları yazmaya çalışıyordum. Ateş fazla yakıldığı takdirde düşman gemilerinin bizi görme ihtimali vardı. Az yaktığımız takdirde ise numaraları yazmak ve görmek müşkülleşıyordu. Gece yarısına kadar bu minval üzerine çalıştıysam da yardımcı olmadığı için çok bunalmış ve sıkılmışım. Bundan dolayı da yazmayı bıraktım ve oturdum. Oturmakta devam ettiğim için de bölüklerden sağdan soldan "Niye yazmıyorsun ?" diye şikâyetler başladı. Ben de yazmamakta inat ettim. Nihayet bölük kumandanımız Kenan Bey’e gidip beni şikâyet etmişlerdi. Bölük kumandanı bulunduğum yere geldi. Bana hitaben niye yazmadığımı sordu. Ben de cevap olarak, yalnız başıma ve karanlıkta ancak yarısını yazabildiğimi, bölüğün başçavuş muavini, bölük emini ve muavini olduğu halde kimsenin yardım etmediğini ve bundan fazla yazamayacağımı söyledim. Benim bu cevabım bölük kumandanını fena halde kızdırmıştı. Bana karşı tehditkâr bir tavırla aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağı bakıyor, dövmek veya tahkir etmek üzere olduğu hal ve harekâtından anlaşılıyordu. Bununla beraber herhalde cephenin nezaketini nazar-ı itibara alan bölük kumandanı hiçbir şey söylemeden yanımdan uzaklaştı. Bir müddet sonra da Başçavuş Muavini Arif, Bölük Emini Hasan ve muavini Hakkı geldiler. Numaraları yazmaya

⁷⁹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.10-9.

başladılar. Sabaha kadar silah değiştirme işinin bitip bölüğün Yeniköy'e gitmesi lazımdı. Aksi takdirde İngiliz tayyarelerinin hücumuna maruz kahlırlardı. Bu şekilde de yazı işi tamamlandı. Bölük Yeniköy'e doğru hareket etti. Ertesi gün, verdiğimiz silahların bir âdedinin noksan yazıldığı anlaşıldı. Bundan dolayı da Yeniköy'e gidip meseleyi düzeltmek mecburiyetinde olduğumuzdan bölük kumandanı Kenan Bey'in emri üzerine atlara bindik ve hareket ettik.”⁷⁹⁵

Çanakkale'ye yapılan nakillerin denizaltı tehlikesi nedeniyle Mayıs ayından itibaren karaya kaymasının en önemli sorunu sevkiyat süresinin uzamasıdır. Bu duruma bir çözüm olarak haziran ayının başından itibaren muharebe gemilerinin cüzî miktarda da olsa cephane taşımaya karar verilmiştir. Bu amaçla Sarayburnu'na küçük bir cephane deposu tesis edilmiştir. Buna göre torpidolar hareketleri öncesi Sarayburnu'ndaki iskeleye uğrayıp cephane depo memuruna mâlûmat vererek belirli miktarda cephane alacaktır.⁷⁹⁶ Ancak bazı sorunlar nedeniyle Sarayburnu'ndaki cephane ambarıyla aynı amaç için Tophane'ye bir ambar yapılmış ve burada sevkiyat için cephane depo memuru Topçu Binbaşı Selahaddin Efendi görevlendirilmiştir.⁷⁹⁷ Böylece haziran ayında Samsun torpidosu, Yarhisar torpidosu gibi muharip sınıf gemiler nakil yapmaya başlamıştır.⁷⁹⁸ Bu amaçla 27 Haziran 1915 tarihinde Galata Rıhtımı'ndan dört torpido 735 sandık silah ve mühimmat ile saat 4.15'te⁷⁹⁹ Çanakkale'ye hareket etmiştir.⁸⁰⁰

Bazı muharip gemilerin yapım ve teknik özelliklerine göre sevkiyat süreci planlanmaya çalışılmıştır. Bunlardan İntibah gemisinin mühimmat nakliyatı için kullanılmasına rağmen geminin römorkör olarak kullanılması durumunda uzunluğu ve arkasında mavnaları çekip götürmesi durumunda sürati azalacağı için torpillenmeye

⁷⁹⁵İ. Arıkan, a.g.e., s. 33-34-35.

⁷⁹⁶ATASE Arşivi, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.5-11.

⁷⁹⁷ATASE Arşivi, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-119.

⁷⁹⁸ATASE Arşivi, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-25.

⁷⁹⁹ATASE Arşivi, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-25.

⁸⁰⁰ATASE Arşivi, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-24.

maruz kalabileceği bildirilmiştir. Bu nedenle geminin mavna çekmemesi ve mühimmatın doğrudan yüklenmesi planlanmıştır. Keza güvertesine 50-60 ton yük alabilmekte ve hızı 12 mile ulaşmakta olan bu gemi torpil saldırılarına karşı inşa edilmiştir. Buna göre İstanbul'dan Akbaş'a bir gecede gidebilmektedir.⁸⁰¹ Galata Rıhtımı'ndan Haziran ayında sınırlı sayıda başlayan sevkiyat her geçen gün artmaya başlamıştır. Öyle ki 26 Eylül 1915 tarihinde 10.000 adet yuvarlak el bombası Gülhane cephane ambarınca hazırlanmış ve Galata Rıhtımı'na sevk edilerek Çanakkale'ye gönderilmiştir.⁸⁰²

Çanakkale bölgesine gerek kara yoluyla gerekse deniz yoluyla ulaşan silah ve mühimmatlar menzil ya da kıtalar marifetiyle birliklere sevk edilmiştir. Harekât bölgesinde toplar genellikle manda ve öküzlere bağlanan kalın halatlar⁸⁰³ yardımı ile çekilmiştir. Bu şekilde nakil yapan 39'uncu Alay'ın 1'inci Mantelli taburunda 23 Kasım 1915 tarihinde doksan adet manda ve öküz bulunmaktadır. 42'nci Alay'ın ise 144 adet top koşum hayvanı bulunmaktadır ki bunlar ile 24 parça top çekilebilmektedir.⁸⁰⁴ Muharebe bölgesinde ileri hatlara nakiller ise mekkâreler ile yapılmaktadır. Bu amaçla 12'nci Tümen Komutanlığı Sabri Bey müfrezesine 5 Haziran 1915 tarihinde 40 sandık cephane naklini 22. Alay'ın mekkâreleri ile yapmıştır.⁸⁰⁵

Harekât bölgesindeki sevk ve nakillerde bölge halkı gönüllü olarak destek olabilmektedir. Komutanlık bu gönüllü naklini kendi planlaması dâhilinde şekillendirebilmektedir. İntepe Mıntıka Komutanlığı 22 Aralık 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığı'na yazdığı yazıda gönüllü olarak cephane getirmekte olan arabacıların dönüşte genellikle köylerine gittikleri ve bataryalarda boş kovan miktarının her geçen gün arttığı bu nedenle arabacıların boş kovan ve varilleri

⁸⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1170, Dos.183, Fih.1-155.

⁸⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.76, Fih.4-7.

⁸⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4589, Dos.2, Fih.1-33; H. K. Pasha, a.g.e., s. 306.

⁸⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-69.

⁸⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4341, Dos.4, Fih.98.

Çanakkale'ye geri götürmek için görevlendirilmelerini istemiştir.⁸⁰⁶ Buna rağmen gönüllülerin yaptığı nakiller genellikle sınırlı olmuştur.⁸⁰⁷

Harekât alanına yapılan sevkiyatların depolanma çalışmaları muharebelerin yoğunlaşmasından önce önemli oranda planlanmış ve yapımına başlanmıştır. Buna göre Müstahkem Mevki Komutanlığı 23 Şubat 1915 tarihinde Topçu ve İstihkâm Zâbitliği'nden ambarlarında mevcut olan malzemelerin boğazın sadece bir tarafına depo edilmeyerek Anadolu ve Rumeli'de iki ayrı ambar oluşturulmasını istemiştir.⁸⁰⁸

Müstahkem Mevkii topçu birliklerinin cephanesi, genellikle topların kendi yanlarında, batarya ve tabur cephanelikleriyle, ağır topçu alaylarının cephanelikleri ve cephane depo müfrezesinin cephaneliğinde bulunmaktadır.⁸⁰⁹ Muharebe dönemindeki depolamanın güvenliği için birlikleri sahil mevzilerinde uzun bir süre dayanmaya elverişli kılmak için, her yerde küçük cephane ve yiyecek depoları tesis edilmiştir.⁸¹⁰ Ayrıca Akbaş'ta cephane deposu ve istihkâm deposu, Gelibolu ile Burgas'da birer cephane deposu⁸¹¹ ve Uzunköprü'de cephane deposu kurulmuştur.⁸¹² Bununla birlikte Soğanlıdere'de ağır topçu cephane dağıtım deposu,⁸¹³ 16'ncı Kolordu Komutanlığı kendi mıntıkasında Sivli civarında, Turşun-Anafarta yolu üzerinde ve Turşun'un kuzeyinde cephanelik,⁸¹⁴ Anafartalar Grup Komutanlığı'nın Gelibolu'da Fransız Mektebi civarındaki Ermeni Kilisesi'nde istihkâm bölüğü deposu vardır.⁸¹⁵

Subaylara ordu tarafından dağıtılan standart beylik tabancaları dışında silah alımı için de kolaylıklar sağlanmıştır. Bu amaçla 29 Eylül 1915 tarihinde Güney Grubu

⁸⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4708, Dos.21, Fih.2-93.

⁸⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.5-19.

⁸⁰⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4614 Dos.24, Fih.10-8.

⁸⁰⁹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 238.

⁸¹⁰ C. Mühlman, a.g.e., s. 78.

⁸¹¹ A. Esenkaya, a.g.e., s. 46.

⁸¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.5-1.

⁸¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.11-22.

⁸¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-113.

⁸¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4589, Dos.2, Fih.1-15.

Komutanlığı'na 10 adet Smith vesson revolverin 5'inci Kolordu subaylarına muayyen bedel üzerinden 6 taksit ile satın alabilecekleri bildirilmiştir.⁸¹⁶

Birlikler bir yandan da atış talimlerini cepheye intikal etmeden ya da muharebe ortamında devam ettirmeye çalışmışlardır. Bu amaçla 24'üncü Sahrâ Topçu Alayı Karaağaç ambarından aldığı mermiler ile 18-19 Nisan 1915 tarihlerinde Metris Çiftliği civarında atış talimi yapmıştır.⁸¹⁷ Müstahkem Mevki Komutanlığı da 22 Mayıs 1915 tarihinde Karantina bölgesinde gece atışları ve 25 Temmuz 1915 tarihinde İntepe'de 12'lik Bulgar toplarının demir dânelerinin tecrübelerini yapmıştır.⁸¹⁸ Bu talimlerde birlikler atış cetvellerine rağmen bazı topların atış açılarında farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Öyle ki Müstahkem Mevki Komutanlığı 2 Mayıs 1915 tarihinde yaptığı talimlerde 30 çap uzunluk ve 12 santimetrelilik topların atış cetveline rağmen en yüksek atış açısı 35 derece altı ve yüksekliğin ise 37 derece verilebileceğini Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir.⁸¹⁹ Bu durum cephedeki atış tecrübelerinin önemine dikkat çekmiştir.

3.3. Muharebe Araçlarının Talep ve Sevkleri

Çanakkale Muharebeleri, İtilaf Devletleri'nin 19 Şubat 1915 tarihinde Boğaz girişindeki saldırısı ile başlamıştır. Bu tehdit, taciz ve saldırı girişimleri 18 Mart 1915 tarihine kadar devam etmiştir. O gün yaşanan Boğaz muharebesi ile İtilaf Kuvvetleri, Çanakkale'nin sadece denizden zorlayarak geçilemeyeceğini fark etmiş ve yeni bir planlama dâhilinde hazırlıklara başlamışlardır. Buna göre İstanbul'a ulaşmak için Boğaz bu defa deniz ve kara unsurlarının müşterek gerçekleştirecekleri bir harekât ile geçilmeye çalışılacaktır. Osmanlı Devleti, 18 Mart 1915 sonrasında Çanakkale Boğazı ve çevresinde artan askeri hareketlilik, dış basından gelen haberler ile bölgede yeni bir girişim olacağını tahmin etmekte ve hazırlıklarını bu yönde yoğunlaştırmaktadır. Bu

⁸¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3539, Dos.40, Fih.1-27.

⁸¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-16.

⁸¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1562, Dos.15, Fih.1-158.

⁸¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.4-17.

kapsamda, Çanakkale bölgesinin karadan savunulması için 5'inci Ordu Komutanlığı'nı ihdas ederek komutanlığına da Liman von Sanders'i atamıştır. Artık Harbiye Nezareti Çanakkale savunması için Müstahkem Mevki Komutanlığı'yla birlikte 5'inci Ordu'ya da ikmal hizmeti verecektir. Ancak harekât bölgesindeki asker sayısı hızla artmaya başlayınca Başkomutanlık ikmal faaliyetlerini planlamayı öncelikli hale getirmek durumunda kalmıştır. Bu çerçevede muharebe bölgesinde ihtiyaç duyulacak silah ve mühimmatın hesaplanarak ikmal faaliyetlerinin düzenlenebilmesi için 5'inci Ordu Komutanlığı birliklerinden her ayın 1-6-11-16-21-26'ncı günlerinde⁸²⁰ ve her büyük muharebe sonrasında harcanan cephane ile ihtiyaç duyulan cephane, top ve mühimmatın ayrı ayrı olarak cinslerinin bildirilmesini istemiştir.⁸²¹ Ayrıca her ayın ilk günü tüfek ve topların fenni durumunu bir rapor ile talep etmiştir.

Muharebe alanından talep edilen silah, mühimmat ve yedek parçalar muharip unsur ve muharebe alanına göre farklılık gösterebilmektedir. Deniz kıyısına konuşlanan bir birlik gemi ve deniz unsurlarına karşı atış yapacağı için daha çok obüs mermisi talebinde bulunmaktadır. Bu nedenle Müstahkem Mevki Komutanlığı 12'lik obüslere olan ihtiyacını muharebe devamında sıklıkla belirtmiştir.⁸²²

Çanakkale muharebe alanı seferberliğin ilanından itibaren ikmal edilmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki ikmal faaliyetleri daha çok tahkîmatın güçlendirilmesine yöneliktir. Bu maksatla yapılan askeri sevkiyatlarda birlikler ve mühimmatlar aynı vapurlar ile taşınabilmektedir. Ancak bu haliyle, aynı vapurun içerisinde asker, mühimmat ve hatta hayvanların taşınması birtakım nakil sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Nitekim 30 Aralık 1914 tarihinde Çanakkale'ye sevki yapılan mühimmatların içine yanlışlıkla 3 sandık tapa konulmuştur. Bu esnada vapurda bulunan taburlardan birinde kolera baş gösterince gemi karantinaya alınmıştır. Gemi içerisindeki

⁸²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.1-33.

⁸²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4706, Dos.14, Fih.12.

⁸²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.88, Fih.20-2.

subay, asker ve hayvanlar beklemek zorunda kaldığı için toplar Kilya'ya, mühimmatlar Çanakkale'ye indirilmiştir. Ancak İstanbul'dan gemiye yanlışlıkla yüklenen tapalarda indirildiği için akıbeti öğrenilememiştir.⁸²³ Bu tip *karışık* sevk uygulamaları muharebeler boyunca uygulanmak durumunda kalmıştır. Yani farklı gruplara ve bölgelere gidecek olanlar, farklı tür ve cinsteki askeri malzeme ve hatta gıda ve silah sevki aynı taşıma vasıtası ile götürebilmektedir. Bunun ortaya çıkmasındaki temel neden ise muharebenin her geçen gün yoğunlaşması ve böyle bir ortamda sevk işlemi yapacak araçların *bir dakika bile boş kalmaması* zorunluluğu idi. Bu amaçla yapılan sevkیاتlarda yükleme, indirme ve sevk işlemlerinde bazı zorluklar da yaşanmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen bu türde bir sevk işlemi muharebenin sonuna kadar bazı düzenleme ve uyarılar ile iyileştirmeye çalışılarak devam etmiştir.

25 Nisan 1915 tarihinde kara muharebelerinin başlaması ile birlikte taraflar üç gün devam eden muharebeler sonunda planlanan askeri hedeflerine ulaşamamışlardır. Bu durum belki de muharebeler sonuna kadar devam edecek siper savaşlarının da habercisi olmuştur. Böylece her iki taraf askeri unsurları için esas hedef, siper ve kapalı alanlara etki edecek askeri silah ve mühimmatları temin etmek olmuştur. Bu maksatla 5'inci Ordu'nun taleplerinde ısrarlı olarak el bombası, tüfenkçiyef bombası, seri ateşli sahrâ ve cebel tahrip dânelerine rastlanmıştır.⁸²⁴ Ancak bir yandan da yakın mesafeden siper savaşını yürütmek için süngü önemli hücum aracı olarak görülmeye başlamıştır.⁸²⁵ Toprak üstünde devam eden muharebeler de taraflar önemli kayıplar vermesine rağmen kimi zaman hiçbir sonuç alamamıştır. Bu durum öncelikle kendi kaybını azaltarak düşmana verilecek tahribatı arttırmak için eski bir savaş geleneği olan "*lağım*

⁸²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4705, Dos.9,Fih.6-1.

⁸²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75,Fih.93.

⁸²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119,Fih.2-91.

muharebelerini” başlatmıştır. Bununla birlikte askeri teçhizat taleplerinde patlayıcı, mäsademe fũnyesi, barut gibi talepler de artmaya başlamıştır.⁸²⁶

Çanakkale Boğazı’nın savunulması görevi doğrudan Harbiye Nezareti’ne bağılı olarak yapılanmış, Müstahkem Mevki Komutanlığı’na verilmiştir. 3 Kasım 1914 tarihinde Boğaz girişindeki tabyalara yapılan misilleme saldırısı ile Müstahkem Mevki Komutanlığı’nın görev ve sorumluluğı artarak devam etmiştir. Ancak komutanlık için muharebeler sürecinin en kritik günlerinden birini 18 Mart 1915 oluşturmaktadır. Müstahkem Mevki Komutanlığı bünyesinde Boğaz muharebesinde değışik çap ve ebatlarda 230 topu olmasına rağmen aktif olarak 82 topu ile muharebeye katılmıştır. Muharebe sonunda ise Anadolu Hamidiye Tabyası’nda bir topun kundak ve döşemesi ağır hasar görmüş, Çimenlik Tabyası’nda top cephaneliğine isabet eden mermiler yangına neden olmuş, bir top ağır hasar görmüştür. Baykuş Tabyası’nda saat 14.00 sıralarında batarya üzerine düşen mermiler, toplarda hasara yol açmış ve bataryanın ateş etkisini olumsuz yönde etkileyerek aksatmıştır. Rumeli Hamidiyesi’nde iki top ağır hasar görerek muharebe dışı kalmıştır. Namazgâh Tabyası’nda bir top ağır hasara uğramış, diğetop ise kullanılmayacak hale gelmiştir. Obüs bölgesinde dört adet martin piyade tüfeğı kullanılamaz hale gelmiştir. Gün boyu devam eden muharebelerde Müstahkem Mevki Komutanlığı 2.250 mermi harcamıştır.⁸²⁷ 18 Mart Muharebesi sonrasında Müstahkem Mevki ve bağılılarının cephane durumu ise: Karantina bölgesindeki 120/11,6’lık obüs takımı 300;⁸²⁸ Kepez’deki bataryada 2.672, Palamutluk sırtlarındaki bataryada 492;⁸²⁹ Muin-i zafer Bataryası’nın 691;⁸³⁰ Dardanos

⁸²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-77.

⁸²⁷ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 185-186.

⁸²⁸ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 240.

⁸²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.4669, Dos.H-12, Fih.1-67; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.5338, Dos.H-2, Fih.190, 1-191; *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 240.

⁸³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.121, Dos.572, Fih. 1-18; *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 240.

Bataryası'nın 756;⁸³¹ Kepez'deki altı gemi topundan oluşturulmuş bataryanın 658;⁸³² Tenger, Yıldız Tabya ve Anadolu Mecidiye Tabyası'nda 924;⁸³³ Seri Ateşli Dağ Topçu Takımı'nın 720 mermisikadardır.⁸³⁴ Ayrıca topçu birliklerinde mevcut tüm nordanfield toplarının toplam mermi sayısıysa 11.158'dir.⁸³⁵

18 Mart sonrasında Çanakkale bölgesindeki kara birliklerinin hazırlıkları da her geçen gün artarak devam etmiştir. Bu amaçla 20 Mart 1915 tarihinde İstanbul Gülhane ambarından 5.000 sandık piyade mermisi Akbaş'a sevk edildiği gibi ihtiyat olmak üzere Kütahya ambarında 5.000 sandık sivri mermi hazırlanmış;⁸³⁶ 3'üncü Kolordu'nun talebi üzerine 9'uncu Tümen'deki 10,5 santimetrelik seri ateşli sahrâ obüsleri için Hadımköy deposundan 12 Nisan 1915 tarihinde 1.000 atımlık şarapnel talep edilmiş;⁸³⁷ 22 Nisan 1915 tarihinde de 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderilmek üzere 4.000 sandık sivri mermi Plevne Vapuru ile Gelibolu'ya sevk edilmiş; İstanbul depolarında hazırlanan 2.500 sandık sivri mermi deniz yoluyla Çanakkale'ye gönderilmiştir.⁸³⁸ Kara Muharebesi öncesi yapılan bu sevk işlemleri ve 25 Nisan-9 Mayıs tarihleri arasındaki Kuzey ve Güney Grubu'nun cephane sarfiyatı göz önüne alındığında bu dönemde yaklaşık olarak 20 gün yetecek piyade mermisi ikmalinin yapıldığı görülmektedir.

Diğer yandan da Başkumandan Vekili Enver Paşa Almanya'dan destek alabilmek için Nisan ayında Prusya Harbiye Nazırı'na, Osmanlı Devleti'nin silah ve mühimmat durumunu ve destek isteğini şöyle açıklamıştır:

⁸³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.121, Dos.572, Fih.1-18; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4668, Dos.275, Fih.4-11; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 240.

⁸³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.121, Dos.572, Fih.1-8; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 240.

⁸³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.121, Dos.572, Fih.1-18; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4699, Dos.398, Fih.13-1, 13-5; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 240.

⁸³⁴ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 240.

⁸³⁵ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 241.

⁸³⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1170, Dos.183, Fih.1.

⁸³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-14.

⁸³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1170, Dos.183, Fih.1.

*“1915 Nisanı’nda Osmanlı Ordusu’nun birinci derecede önem taşıyan cephelerde savaşa katılan tüfek sayısı yaklaşık olarak 473.000 olup 311.000’i son model 7,65 mm. çapında seri ateşli mavzer, diğerleri aynı çapta muaddel martin tüfeğidir. Süregelen savaşlardaki zâyat ve yeni tertip edilecek kuvvetler için toplam 480.000 tüfeğe daha acil ihtiyaç bulunmaktadır. Şuanda makineli tüfek sayısı 230’dur. Her alaya dörder tüfekli birer makineli tüfek verilmesi planlandığına göre 400 makineli tüfeğe, yeni kurulacak alaylar için de 150 olmak üzere toplam 550 makineli tüfeğe ihtiyaç vardır.”*⁸³⁹ Aynı dönemde Çanakkale bölgesinde konuşlanan 5’inci Ordu’nun elinde 65.725 adet değişik çap ve cinsten tüfek, 1.291 adet filinta, 1.468 adet kılıç, 3.814 adet tabanca ve 34 adet makineli tüfek vardı⁸⁴⁰ ve günün savaş ihtiyacına cevap verecek, teknik ve ticari amaçları bilinen Alman silah fabrikalarının birinci derecedeki Türk ordusunun muhtaç olduğu silah ve cephane temin edilmesini istiyordu.⁸⁴¹

Muharebelerinin başlaması ile birlikte Çanakkale bölgesine çok yoğun bir şekilde silah ve mühimmat sevkiyatı yapılmaya başlamıştır. Cephede önemli muharebeler öncesinde ya da muharebeler devam ederken yapılan taleplerde sevkî aciliyeti birçok kez tekrarlanmış bazen de yapılacak olan sevkiyatın birliğe en geç ne zaman gelmesi gerektiği belirtilmiştir. Kara muharebeleri başlamadan bir gün önce 5’inci Ordu Komutanlığı’na Menzil Müfettişliği için 24 Nisan 1915 tarihinde Eskişehir deposundan 7.000 seri sahrâ şarapnelin sevkine karar verilmiştir.⁸⁴² Ancak bu cephane 26 Nisan 1915 tarihinde Çanakkale’ye ulaşmamış ve 25 Nisan 1915 tarihinde çıkarma harekâtının başlaması nedeniyle ikmal ihtiyacı hat safhaya çıkmıştır. Nitekim 26 Nisan 1915 tarihinde 5’inci Ordu Komutanlığı’nın Başkumandanlık Vekâleti’ne yazdığı yazıda orduda ihtiyat cephanesinin kalmadığı ve kolorduların muharebeye devamı için yeterli miktarda piyade ve cebel topu cephanesinin Gelibolu ve menzil emrine verilmek

⁸³⁹M. Öztürk, a.g.m., s. 153.

⁸⁴⁰Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, s. 491.

⁸⁴¹Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, c.X, s. 231.

⁸⁴²ATASE Arşivi, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-21.

üzere Tekirdağ'a süratle gönderilmesi istenmiştir. Bu durum üzerine Harbiye Nezareti gerekirse Nezaret bünyesinden talep edilen ikmalin yapılacağını bildirmiştir.⁸⁴³

Muharebeler sürecinde sevk işlemleri muharebenin yoğunlaştığı bölge ve birliklere göre şekillenmeye başlamıştır. Buna göre 27 Nisan 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderilmek üzere İntibah Vapuru Derince'den 400 sandık piyade mermisi alarak Çanakkale'ye getirmiştir.⁸⁴⁴ Muharip yükü daha az olan Müstahkem Mevki Komutanlığı da kara muharebelerine gerekli desteği sağlamak için kendi mıntikasından sevkler yapmaya başlamıştır. Keza bu sevk işlemlerinin yapılabilmesi için 5'inci Ordu Komutanı, Başkomutanlık Vekâleti'ne birçok başvuruda bulunmuştur.⁸⁴⁵ Bu amaçla Boğazlar Genel Komutanlığı, 28 Nisan 1915 tarihinde 9'uncu Tümen ile 15'inci Kolordu için 6 toplu 12'lik bir sahrâ bataryası ile 4 toplu 3 obüs bataryasının hemen sevk edildiğini ve 9'uncu Tümen'in talebi üzerine koşulu ve 4 toplu 15'lik obüs bataryasının temini için talep geldiğini bildirmiştir.⁸⁴⁶ Benzer şekilde Kuzey Grubu da 12'lik Bulgar topunun başka bir yöne de atış yapabilmesi için döşeme ihtiyacı olduğunu bunun için Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan İntepe'de bir adet top döşemesi mevcut ise gönderilmesini istemiştir.⁸⁴⁷ Müstahkem Mevki Komutanlığı, Güney Grubu'ndaki 15 cm'lik obüs bataryaları için yaklaşık 1.320 adet mermi göndereceğini, 15 cm'lik âdî obüslerin âdedini sekize yükselteceği, bunun için de 750 mermi daha verebileceği, ayrıca 21 cm'lik havanlar için İstanbul'dan istekte bulunacağını bildirmiş ve muharebeler boyunca desteğine devam etmiştir.⁸⁴⁸

Çanakkale Cephesi'nde 1-4 Mayıs tarihleri arasında önemli çatışma ve muharebeler yaşanmıştır. Türk tarafı 1 Mayıs 1915'te kıyı hattına sıkışmış olan Anzak askerini buradan sökebilmek için Bombasırtı batısı-Boyun Noktası-Merkeztepe birinci

⁸⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-24.

⁸⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1170, Dos.183, Fih.1-3.

⁸⁴⁵ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 106.

⁸⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1563, Dos.20, Fih.6.

⁸⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.67, Fih.3-31.

⁸⁴⁸ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 107.

hedef noktası; Haintepe ikinci hedef noktası olarak sabah saat 05.00'da Türk topçu bataryasının ateş desteği ile taarruza geçmiştir. 1/2 Mayıs 1915'te İngilizler, Lale Baba Tepesi'ni etkisiz hale getirmek için saldırı gerçekleştirmiştir. 3-4 Mayıs 1915'te Türk tarafı, Seddülbahir bölgesinde İngiliz ve Fransız hatlarına taarruz harekâtı gerçekleştirmiştir. 4 Mayıs 1915'te İngilizlerin Lale Baba'da gerçekleştirdikleri baskını, Kabatepe kesimindeki girişimi izlemiştir. Bu muharebe ortamı mühimmata olan ihtiyacı da “çok acil” duruma getirmiştir. Nitekim 3'üncü Kolordu Komutanlığı 4 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Nezaretin mermi sarfında son derece iktisat emri vermiş olmasına rağmen muharebenin geceli gündüzlü devam etmesi, altı cebel bataryasının ateş hattında faaliyette bulunması, bunun yanında on üç sahrâ bataryasının atış halinde olması nedeniyle kolorduda topçu cephanesinin kalmadığı ve bu nedenle “şimdilik” 5.000 sahrâ ve 5.000 cebel mermisinin yirmi dört saat için Akbaş'a sevkini emretmiştir.⁸⁴⁹ Bu talep 5'inci Ordu Komutanlığı tarafından da tekrarlanmış ve 24 saat içerisinde “çok acil” Akbaş'a sevk edilmesini istemiştir.⁸⁵⁰ Aynı gün yapılan ikinci istekte, 5'inci Ordu Komutanlığı'nın cebel cephanesine ihtiyacının fazla olması ve elde ihtiyat cephanesinin bulunmaması nedeniyle îmalâthânelerin geçici olarak sadece cebel cephanesi üretmesini talep etmiştir.⁸⁵¹ Bu talep doğrultusunda önce sevkiyat için Mahmut Şevket Paşa Vapuru tahsis edilmiş⁸⁵² ve seri cebel mermisi 2.000 adet eksik olmak üzere 5 Mayıs 1915 tarihinde gönderilmiş;⁸⁵³ daha sonrada Lâpseki Menzil Müfettişliği tarafından 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderilmesi için ve en geç bir günde tamamlanmak üzere 5.000 cebel, 5.000 sahrâ mermisi hazırlanarak Mahmut Şevket Paşa vapuru ile gönderilmiştir.⁸⁵⁴ Mahmut Şevket Paşa vapuru ile üç gün sonra 7 Mayıs 1915 tarihinde de İstanbul'dan 10,5 santimetrelik 2 obüs topu ve hayvanları

⁸⁴⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-44.

⁸⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-43.

⁸⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-48.

⁸⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-50.

⁸⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-51.

⁸⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1170, Dos.183, Fih.1-5.

Çanakkale'ye sevk edilmiş buradan da Kabatepe'ye ulaştırılmıştır.⁸⁵⁵ Bu toplar daha sonra Karadeniz Boğazı'ndan 200 ve 1'inci Ordu'dan 200 top mermisi ile takviye edilmiştir.⁸⁵⁶

Çanakkale muharebe alanının ikmal faaliyetleri Menzil Müfettişliği'nin hududu dâhilinde bulunan en uç noktalardan dahi yapılabilmekte idi. Bu amaçla 9 Mayıs 1915 tarihli emir üzerine şnayder toplarına mahsus 5.000 dâne 5'inci Ordu'ya sevk edilmek üzere⁸⁵⁷ 12 Mayıs 1915 tarihinde Edirne'den Sirkeci'ye gönderilmiştir.⁸⁵⁸

Kara muharebeleri boyunca birliklerin cephe sarfiyatları ve mevcutlarına dair ilk önemli tespit, 11 Mayıs 1915 tarihinde yapılmıştır. Bu raporda belirtildiğine göre: Kuzey Grubu tahminen 5.000 sandık piyade fişegi, 20.000 cebel mermisi ve 4.500 sahrâ mermisi sarf etmiştir. Güney Grubu'ndan sağlıklı bilgi gelmemiş olsa da buradaki muharebenin daha şiddetli olduğundan hareketle piyade mermisinin daha fazla harcandığı tahmin edilmiştir. Sahrâ cephe sarfiyatının ise 12.000 mermiye ulaştığı hesaplanmıştır. Kuzey Grubu'nun elinde 8.000 sandık piyade mermisi, batarya başına 1.200 cebel mermisi ve 2.000 sahrâ mermisi, Güney Grubu'nda 6.000 sandık piyade mermisi ve batarya başına 13.000 sahrâ mermisi, 5'inci Ordu Menzili'nde ise 1.480 sandık piyade fişegi bulunmaktadır. Bu durumda elde neredeyse ihtiyat mermisi hemen hemen yok gibidir. Buna istinaden 5'inci Ordu Komutanlığı 10.000 sandık piyade mermisi talep etmiştir.⁸⁵⁹ Bu ilk raporda yer alan Güney Grubu'nun cephe tespitindeki aksamalar muharebelerin devam eden safhâlarında da yaşanmıştır. Nitekim Ordu Kurmay Başkanlığı, 19 Haziran 1915'te Güney Grubu Kurmay başkanlığına oldukça sert bir ifade taşıyan şifreli yazı göndermiştir.⁸⁶⁰

⁸⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1562, Dos.15, Fih.1-9.

⁸⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1562, Dos.15, Fih.1-10.

⁸⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-70.

⁸⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-74.

⁸⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.11170, Dos.183, Fih.1-17.

⁸⁶⁰ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 103.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Çanakkale Muharebeleri öncesinde ve muharebe sürecinde olmak üzere cepheye birçok teftiş ziyareti gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerinden birisini de 11 Mayıs 1915 günü yapmış ve bu teftişi sırasında, Arıburnu Cephesi'nde tutunmaya çalışan ve kıyı başını istenilen planlama dâhilinde tutamayan düşmanın bir an önce denize dökülmesi yolunda, 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'e emir vermesi ile 19 Mayıs 1915 günü gerçekleştirilecek Türk taarruzunun hazırlıklarına başlanmıştır. Bu amaçla İstanbul'da bulunan 2'nci Tümen 5'inci Ordu Komutanlığı emrine verildiği gibi 12 Mayıs tarihinden başlayarak muharebe alanına yoğun bir ikmal faaliyeti yapılmıştır. Bu kapsamda 12 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden 25'inci Makineli tüfek bölüğü için 4 adet ircâ yayı, 3 adet uzun marpuç; 19'uncu Makineli Tüfek Bölüğü için 3 adet uzun marpucu acil olarak istemiş;⁸⁶¹ 13 Mayıs 1915'te 5'inci Ordu'ya gönderilmek üzere 15 cm'lik 2 havan topu ile 400 mermi ve 20 asker Sirkeci'den trenle Uzunköprü'ye sevk edilmiştir.⁸⁶² Bir yandan da denizden sevk işlemleri yapılmış ve 13 Mayıs 1915'te Erdek Vapuru ile 5.000 sandık piyade cephanesi,⁸⁶³ 12 Mayıs'ta kara torpili⁸⁶⁴ gönderilmiştir. Bu süreçteki hazırlık çalışmalarında muharebede doğrudan yer almayacak unsurların da silah ve mühimmat tespiti yaptığı ve eksiklerini tamamlama çalıştığı dikkat çekmiştir. Bu amaçla Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın Harbiye Nezareti'ne 14 Mayıs 1915 tarihli yazısında, ellerinde 12'lik âdî obüslerin 526 adet şnayder tahrip dânesi, 15'lik seri ateşli obüsün 649 tahrip, 503 lağım, 481 şarapneli olduğu ve hartuç dâhil olan 238 şarapnel 10 lağım ve 19 tahrip dânesinin hartuçlarının gelmediğini iletmiştir. Ayrıca 40 cm çapındaki 15'lik bataryada 285 külâhlı 143 tahrip 659 külâhlı ve külâhsız som 42 tapalı çelik 128 zerre dâne bulunduğu; İstanbul'dan en son gelen toplu 12'lik âdî obüs bataryasının sadece iki topu daha önce harap olan üç top yerine Müstahkem Mevki'e

⁸⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-76.

⁸⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-4/5.

⁸⁶³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1170, Dos.183, Fih.1-15.

⁸⁶⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.58, Fih.2.

verildiği bildirilmiştir.⁸⁶⁵ Ayrıca Müstahkem Mevki Komutanlığı sorumluluk alanında 14 Mayıs 1915 tarihi itibarı ile değişik çap ve ebatlarda 312 adet topa sahiptir ve 7 adet top da yerleştirilmeyi beklemektedir.⁸⁶⁶ Bu amaçla bünyesinde bulunan 12'lik Bulgar topları için setten sete 120 mm, 56 cm, yivden yive 123 mm 68 cm, yivin derinliği 3 mm 12 cm olduğu, bu topların karaya çıkan düşmana karşı kullanıldığı ve tahrip dânesinin gönderilmesini⁸⁶⁷ ve 15 santimetrelik topa ait, bir adet kürsünün gerekli diğer edevatları ile birlikte Çanakkale'ye sevkini istemiştir.⁸⁶⁸ Benzer şekilde Müstahkem Mevki Komutanlığı, 17 Mayıs 1915 tarihinde, 15 cm'lik seri ateşli obüs bataryasının hartuçlarının tükenmek üzere olduğu ve bunlardan yeterli miktarda *acilen* gönderilmesini istemiştir.⁸⁶⁹ Aynı gün ikinci talebinde 12'lik muhâsara toplarının piyade muharebesine katıldığı ve cephaneye ihtiyacının olduğu ve bu amaçla tapalı dâne ve şarapnellerin gönderilmesi bildirilmiştir.⁸⁷⁰ Ayrıca yakın mesafede baskın tarzı bir saldırı hazırlığı için 16 Mayıs 1915'te 3'üncü Kolordu adına 5.000 adet el bombası⁸⁷¹ ile 1.500 adet kasatura Akbaş iskelesine gönderilmiştir.⁸⁷² Kasaturalarda yaşanabilecek olası bir uyumsuzluğa karşı birliklere bu kasaturaların her model mavzere uygun olduğu bildirilmiştir.⁸⁷³

Muharebe öncesi birliklerin mühimmat taleplerinde gecikmeler yaşanabilmekte, bu durumda birlik komutanları isteklerini ve bu isteklerinin zorunluluğunu defaatle bildirmektedir. Bu doğrultuda taarruzdan üç gün önce 3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa, 16 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, 2'nci Kolordu Komutanlığı'ndan gönderileceği bildirilen 5.000 adet şnayder sahrâ tahrip dânesinin henüz gelmediği; ancak bu mermileri atacak topların mevzide

⁸⁶⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.2.

⁸⁶⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-4.

⁸⁶⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.2-3.

⁸⁶⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-3.

⁸⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.2-4.

⁸⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.2-5.

⁸⁷¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.10.

⁸⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls. 1743, Dos.132, Fih.3-1.

⁸⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.3-2.

düşmana karşı bulunduğu ve düşmanın ezilmesi için bu mermilerin 24 saate kadar *bir şekilde* Akbaş'a yetiştirilmesini istemiştir.⁸⁷⁴ Bir yandan da diğer grupların ikmal faaliyetleri kapsamında 18 Mayıs 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı için 7,5 santimetrelik âdî ateşli cebel toplarına ait nişan mengelerinin iki pirinç yatağı,⁸⁷⁵ sevk edilmiş ve mitralyözler için üç marpuç⁸⁷⁶ talep edilmiştir.⁸⁷⁷ Yapılan tüm hazırlık ve ikmallere rağmen 19 Mayıs 1915 tarihinde Arıburnu bölgesinde gerçekleştirilen Türk taarruzunda, bir iki münferit durum haricinde, hiçbir noktada düşman hatlarına ulaşamamıştır.⁸⁷⁸

Müstahkem Mevki Komutanlığı emrindeki topların kara muharebelerine katılmaları ile birlikte tamir malzemelerine olan ihtiyacı ortaya çıkarmış, bir yandan da bunların yedek parça ve tamir malzemeleri ikmal edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın, 23 Mayıs 1915 tarihinde, Harbiye Nezareti'nden 24 çap uzunluğunda 12 cm'lik toparlaklardan birinin toparlağının kırıldığı ve yerine acil olarak bir toparlak gönderilmesini istemiştir.⁸⁷⁹

5'inci Ordu Komutanlığı bir yandan silah ve mühimmat ikmalini tamamlamaya çalışırken bir yandan da muharip unsurların harp araçlarının bakım ve tamirini yürütmeye çalışmıştır. Bu amaçla muharebeden sonra 2.000 adet tüfekçiyef el bombası,⁸⁸⁰ 1.000 sandık sivri mermi,⁸⁸¹ 500 adet seri sahrâ mermisi⁸⁸² Akbaş'a sevk edilirken makineli tüfeklerin yedek parça tedariki için 21 Mayıs 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'nden Kuzey ve Güney Grubu adına onar adet makineli

⁸⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.2-2.

⁸⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.1, Fih.106.

⁸⁷⁶ Bu marpuçlar Maçka Ambarından tedarik edilmiştir. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-66.

⁸⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-65.

⁸⁷⁸ Mulman, *Çanakkale Seferi*, Çeviren: Halil Kemal, İstanbul, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye-i Talim ve Terbiye Dairesi, 1927, s.83-84.

⁸⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.2-14.

⁸⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.3-7.

⁸⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1170, Dos.183, Fih.1-26.

⁸⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-12.

tüfeklere özel marpuç⁸⁸³ ve ircâ yayının ihtiyat olarak Akbaş'ta bulunmasını istemiştir.⁸⁸⁴ Bu talepler ancak 23 Mayıs 1915 tarihinde Maçka Silahhanesi'nden karşılanmıştır.⁸⁸⁵ Piyade sınıfının tamir işleri için de 1.000 adet küçük mavzer kasaturası Akbaş'a,⁸⁸⁶ ayrıca topçu sınıflarının bütünleme çalışmaları için 25 Mayıs 1915 tarihinde Mahmut Şevket Paşa Vapuru ile 1.000 sandık boru mermi sevk edilmesi planlanmış;⁸⁸⁷ bu mermiler Bandırma vapuru ile 26 Mayıs'ta Akbaş'a ulaştırılmıştır.⁸⁸⁸ Aynı gün siperlere karşı önemli etki yaratan 15 cm'lik seri obüslere ait hartuçlar kara yoluyla sevk edilmiştir.⁸⁸⁹

Çanakkale Muharebeleri hava saldırıları açısından da ilginç örneklerle sahne olmuştur. Bu doğrultuda taraflar hava saldırılarını muharebeler boyunca geliştirerek devam ettirmişlerdir. İlk başlarda keşif amacı esas unsur iken zamanla yerini saldırı, caydırma gibi hedefler almaya başlamıştır. Türk tarafı bu amaçla birliklerini olası uçak saldırılarına karşı ısrarla uyarırken bir yandan da bu tehdide karşı olası saldırı yöntemleri aramıştır. Bu amaçla 1915 yılında uçaklara karşı atış ve savunma için geçici bir tâlîmatname hazırlanmıştır. Bu tâlîmatnameye göre uçaklara karşı piyadenin müstakil atış yapmaması, mümkünse bölükçe ateş edilmesi istenmiştir. Bu ateş esnasında ise atış birliğinin kumandan tarafından temini önemli görülmüştür. Atış isabet ve tesiri için de atışların uzun avcı hatları ile değil; ayakta veya diz çökerek yapılması istenmiştir.⁸⁹⁰ Topçuların uçaklara karşı atışlarında tekil atışların başarısının az olacağı bu nedenle kademelendirilmiş obüs bataryalarının atışı istenmiştir.⁸⁹¹ Mermi olarak ise ihtiraklı şarapnellerin uçağın uzaklığının elli metre ilerisine yapılması bildirilmiştir.

⁸⁸³ Marpuç tedarik edilebilmiş iken, ircâ yayı imal ettirilmiştir. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-69.

⁸⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-67.

⁸⁸⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-77.

⁸⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.3-16; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.126, Fih.4.

⁸⁸⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.3-8.

⁸⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.3-10.

⁸⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.122, Fih.4-2.

⁸⁹⁰ Tayyareler Üzerine Endaht İçin Muvakkat Tâlîmatnamesi, Matbaa-i Askeriye, 1915, s.2-3.

⁸⁹¹ Tayyareler Üzerine Endaht İçin Muvakkat Tâlîmatnamesi, s.4.

Böylece uçağın vurulamaması durumunda bile pilotun önünde patlatılacak ihtiraklı merminin etkisi ile yön değiştirme ya da taarruza ara vermesi amacı hedeflenmiştir.⁸⁹² Makineli tüfekler için ateş yöntemleri kısmen toplar gibi planlanmıştır. Ayrıca tâlîmatname düşman uçaklarından korunmak için saklanma yöntemlerine yer vermiştir. Buna göre uçaklardan birliklerin görülme ve tespitlerine daha çok hayvanların neden olduğu bunun için hayvanların açıkta bırakılmayarak bina içlerine ya da ağaç altlarına alınması, avcı siperlerinin ve mevzide bulunan topların görünmemesi için dallarla kapatılması bildirilmiştir.⁸⁹³ Şayet toplar gizlenemeyecek ise uçakların saldırısı durumunda ateş edilmemesi böylece top ağzından çıkacak ateş ile yerinin tam keşfinin engellenmesi istenmiştir.⁸⁹⁴ Tâlîmatnamede yer almasa da cephedeki pratik tecrübeden yola çıkarak özel olarak makineli tüfek sehpaları yapılmaya başlanmıştır. Bu sehpa muharebeler boyunca cepheye sevk edilmiştir. 25 Mayıs 1915 tarihinde maksim ve hotchkiss tüfeklerine uygun 4 adet sehpa gönderilmiştir.⁸⁹⁵ Ancak bunların gönderildiği Tokat vapurunun batması üzerine 31 Mayıs 1915'te 4 sehpa yeniden hazırlanarak gönderilmiştir.⁸⁹⁶ Müstahkem Mevki bölgesinde de uçaklara karşı önlem için Harbiye Nezareti'ne 26 Eylül 1915 tarihinde gönderdiği yazıda sekizlik âdî krupp toplarının uçaklara karşı kullanıldığı ve şarapnellerin kalmadığını bu maksatla teminini talep etmiştir.⁸⁹⁷

Çanakkale Kara Muharebeleri'nde yaklaşık bir ay devam eden çatışmalar, taraflara önemli kayıplar verdirdiği gibi istenilen hedeflere ulaşmayı da engellemiştir. Bu durum her iki taraf için eski ama Çanakkale muharebe alanı için yeni bir muharebe taktiğini 'lağım muharebelerini' başlatmıştır. Bu maksatla Türk tarafı 5'inci Tümen'in 14'üncü Alay mıntikasında 28/29 Mayıs 1915 tarihinde Bombasirtı'nda patlattığı lağım

⁸⁹²Tayyareler Üzerine Endaht İçin Muvakkat Tâlîmatnamesi, s.4.

⁸⁹³Tayyareler Üzerine Endaht İçin Muvakkat Tâlîmatnamesi, s.5-6.

⁸⁹⁴Tayyareler Üzerine Endaht İçin Muvakkat Tâlîmatnamesi, s.6.

⁸⁹⁵ATASE Arşivi, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-84.

⁸⁹⁶ATASE Arşivi, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-17.

⁸⁹⁷ATASE Arşivi, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.11-1.

ile bu süreci her iki taraf için muharebeler sonuna kadar devam etmek sûretiyle başlatmıştır. Bu noktadan hareketle Türk tarafının ikmal talepleri arasına lağım muharebelerinin araç-gereçleri de eklenmiştir. Bu nedenle ilk lağım muharebe hazırlıkları için 24 Mayıs 1915 tarihlerinde kara lağım sandıkları Hayrullah vapuru ile Akbaş'a ulaşmış ve bu malzemelerden 141 sandığı Güney, 50 sandığı Kuzey Grubu'na gönderilmiştir.⁸⁹⁸ 7 Haziran 1915 tarihinde de Güney Grubu için 27 sandık lağım malzemesi, 10 adet lağımlarda kullanmak için tekerlekli dehliz arabası, 1.000 kg taş barutu gönderilmiştir.⁸⁹⁹

Arıburnu Cephesi'nin kuzeyindeki Sazlıdere'nin denize doğru uzandığı kesimde yer alan yükseltiler üzerinde, her iki tarafında ileri karakolları bulunmaktadır. Bu noktayı ele geçirmek amacıyla 28 Mayıs gecesi Anzak kuvvetleri harekete geçmiştir. 28 Haziran-30 Haziran tarihleri arasında süren bu çarpışmalarda Balık Tepe üzerindeki Türk ileri karakolu Anzaklar tarafından ele geçirilmesine rağmen 19'uncu Tümen ve Arıburnu Cephesi Sağ Kanat Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in kontrolünde gerçekleşen karşı taarruzla geri almıştır.⁹⁰⁰ Cephedeki bu hareketlilik ikmal ihtiyacında da hissedilir olmuştur. Bu maksatla 30 Mayıs 1915 tarihinde 19'uncu Tümen Kollar Komutanlığı cephane ambarından sıhhiye bölüklerine verilmiş ne kadar el bombası varsa karargâhtan beygir alarak boş cephane sandıklarına yerleştirilip Kocadere'ye getirilmesini burada cephane kolları komutanı Hüseyin Kamil Efendi'ye başvurularak onun vereceği kılavuz ile 57'nci Alay mıntikasına gönderilmesini istemiştir. Bu kapsamda toplanan 82 adet el bombası 57'nci Alay'a sevk edilmiştir.⁹⁰¹

4 Haziran 1915'te İngiliz ve Fransız kuvvetleri Güney Grubu bölgesinde saat 08.00 itibariyle saldırıya geçmiştir. Gün boyu devam eden çetin muharebeler sonunda

⁸⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih. 2-63.

⁸⁹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-28.

⁹⁰⁰ Bu çarpışmalar sırasında Balık Tepe civarında yaralanan ve sonrasında şehit düşen, süvari bölüğünden Üsteğmen Halit ve Teğmen Ali Rıza, Büyük Anafarta Köyü'nde toprağa verilmiştir. Bu iki şehidimizin anısını yaşatmak için Balık Tepe'nin adı, sonrasında "Halit ve Rıza Tepesi" olarak değiştirilmiştir.

⁹⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.5382, Dos.5, Fih.15.

350 metrelik ilerleme sağlayabilmiştir. Bu şekilde başlamış olan III. Kirte Muharebesi 5-6 Haziran tarihlerinde devam etmiştir. Muharebenin devamında özellikle 9'uncu Tümen cephesinde Türk tarafınca sıklıkla süngü muharebesi tarzında saldırılar düzenlenmiş; mühimmat ikmalindeki olası yetersizliklere karşı da birlikler “*fazla cephane harcamasına son verilmesi*” şeklinde uyarılmıştır.⁹⁰² Bu muharebeler öncesinde cephedeki hareketliliği de dikkate alan Güney Grup Komutanlığı ısrarla 5'inci Ordu'dan silah ve mühimmat ikmaline dair taleplerde bulunmuştur. Bu kapsamda 5'inci Ordu Komutanlığı Harbiye Nezareti'nce gerek muharebe öncesinde gerekse muharebeler sürecinde ikmal edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 5'inci Ordu Komutanlığı 2 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Güney Grup Komutanlığı 5'inci Sahrâ Alay'ına ait ve Edirne'de bulunan 4.000 atım dânenin temini istenirken,⁹⁰³ 3.800 şnayder dânesi kara yoluyla Güney Grubu için Akbaş'a⁹⁰⁴ 1.400 adet seri cebel mermisi saat 10.00'da Sirkeci'den trenle Çanakkale'ye gönderilmiştir.⁹⁰⁵ Aynı gün Müstahkem Mevki Komutanlığı da sekizlik âdî Krupp topları için dâne yerine şeritlerin gönderilmesini istemiş;⁹⁰⁶ bir yandan da tahrip ve muharebe etkisi düşük olan 44'lük ve 36'lık tunç havanlara ait tapalar Karaağaç'tan Çanakkale'ye sevk edilmiştir.⁹⁰⁷

Kuzey Grubu Komutanlığı cephesindeki bütünleme faaliyetleri için 50 sandık fişek talep etmiş;⁹⁰⁸ ayrıca Kuzey Grubu'nun topçu birliklerinde özellikle cebel bataryasının tahrip dânesinin *hemen hemen hiç kalmadığı* ve âdî dâne de olsa bol miktarda ihtiyaç olduğunu belirterek tedarikin sağlanmasını istemiştir.⁹⁰⁹

⁹⁰² **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 62-67.

⁹⁰³ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-35.

⁹⁰⁴ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1740, Dos.122, Fih.4-1.

⁹⁰⁵ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-115.

⁹⁰⁶ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-29.

⁹⁰⁷ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-31.

⁹⁰⁸ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-41; BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-41.

⁹⁰⁹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.6-12.

Güney bölgesindeki muharip unsurlara olası desteğin gelmesini engellemek için Kuzey bölgesindeki saldırılar ikmal ihtiyaçlarını hızla arttırmış; bu amaçla 5 Haziran 1915'te 125'inci Alay'ın 3'üncü Tabur'u için 14.050 adet Karadağ revolver fişeği⁹¹⁰ Maçka Silahanesi'nden⁹¹¹ temin edilerek, muharebe sahasındaki birlikler için de 6 Haziran 1915 tarihinde 10.530 kg ağırlığında 1.400 adet seri cebel mermisi, topçu birliklerinin bakım faaliyetleri için 50 kg vazelin, gönderilmiştir.⁹¹² Vazelin Hadımköy'den yüklenmiş ve 140 numaralı trenin 1807 numaralı vagonu ile sevkiyat yapılmıştır.⁹¹³ Benzer şekilde 1'inci Süvari Topçu Taburu ile 11'inci Sahrâ Topçu Taburu'na 50 kg vakum yağı sevk olunmuştur.⁹¹⁴

Çanakkale Muharebe alanında 4-6 Haziran tarihlerinde gerek Güney gerekse Kuzey Grubu'ndaki muharebeler 5'inci Ordu Komutanlığı'nın ikmal durumunu giderek zayıflatmış; bu nedenle hızla bütünleme faaliyetlerine yönelinmiştir. Bu amaçla 7 Haziran 1915'te Müstahkem Mevki Komutanlığı için 2.000 adet şnayder tüfeği, 125 sandık şnayder cephanesinin Uzunköprü'ye sevk edilmesi planlanmış; ancak⁹¹⁵ bu sevkiyat 10 Haziran 1915 tarihinde 134 numaralı tren ve 2323-2096 numaralı vagonlar ile yapılabılmıştır.⁹¹⁶ Aynı tarihte Yâdigâr-ı Millet torpidosu ile 5'inci Ordu'ya sevk edilmek üzere 10.000 adet el bombası, makineli tüfekler ile uçaklara atış yapmak için 16 sehpa, 50 sandık sivri mermi ve 27'nci Alay için 5 revolver Akbaş'a göndermiştir.⁹¹⁷ Ancak bu yoğun sevkiyat süreci kimi hatalı sevkleri de ortaya çıkarmıştır. Nitekim 7 Haziran 1915 tarihinde 5'inci Menzil Cephan Park Komutanı Binbaşı Asım'ın Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda 27 Mayıs 1915 tarihinde bildirilen durumun incelendiği ve buna göre bazı pamuk barutların sehven Lâpseki'de teçhizat ambarında tıbbi

⁹¹⁰ Sevkiyat 10 Hazirân 1915 tarihinde 134 numaralı tren ve 2323-2096 numaralı vagonlar ile yapılmıştır.; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-34.

⁹¹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-26.

⁹¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.6-3.

⁹¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.6-4.

⁹¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-8.

⁹¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-28.

⁹¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-34.

⁹¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1170, Dos.183, Fih.1-25.

malzeme ile karıştığı ve bu durumun 1 Haziran 1915'te bildirildiği bunun üzerine 9 sandık olan bu pamukların Reşit Paşa vapuru ile Akbaş'a ve buradan da Kuzey Grubu'na gönderildiği bildirmiştir.

4 Haziran 1915'te Müstahkem Mevki Komutanlığı İntepe'ye yerleştirilen seri topların karaya çıkacak düşmana karşı kullanılacağını ve bu durumda etkili olması için tahrip dânesine ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Ancak hali hazırda 143 adet olan tahrip dânelerinin yeterli olmayacağı ve bu nedenle temin edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.⁹¹⁸ Topçu atışlarında önemli hususlardan biri olan gizliliğin sağlanabilmesi için nişan daireleri ve dürbün temini önemli talepler arasında yer almıştır. Bu maksatla Harbiye Nezareti 31 Mayıs 1915 tarihinde Berlin Ataşemiliterliği'ne yazdığı yazıda 50 adet makaslı batarya dürbününe acil ihtiyacın olduğu; bu nedenle 14 numaralı 1914 ağır topçu modeli çift tanzim tamburalı ve taksimatı 1/16 derece olan dürbünlerden gönderilmesini istemiştir.⁹¹⁹ Bu dönemde muharebe bölgesindeki birliklerin dürbün talepleri alınmaya başlamıştır. Nitekim 1 Haziran 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı 4'üncü Tümen için yirmilik makaslı dürbün ile Bolayır bölgesi için iki adet siyasi dürbün talep etmiştir.⁹²⁰ Benzer şekilde Müstahkem Mevki Komutanlığı 6 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Ordu tarafından talep edilmekte olan mantelli topların saklı olarak ateş edebilmeleri için 9 nişan dairesi ve iki dürbünün teminini istemiştir.⁹²¹ Bu talepler doğrultusunda tedarik edilebilen dürbünler cepheye sevk edilmiştir.⁹²²

Haziran ayının ikinci haftası cephede kısmen sakin geçmesi birliklerin bütünleme faaliyetlerini önemli oranda rahat yapmalarına imkân sağlamıştır. Bu kapsamda 10 Haziran 1915 tarihinde 300 adet müsademe fûnyesi Kuzey Grubu

⁹¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119,Fih.2-51.

⁹¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1738, Dos.114,Fih.19-3.

⁹²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119,Fih.2-25.

⁹²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119,Fih.2-58.

⁹²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.123,Fih.4-5.

Komutanlığı'na gönderilmiş;⁹²³ aynı gün 144 numaralı tren ve 2050 numaralı vagon ile Sirkeci'den saat 14.30'da⁹²⁴ 11.208 kg ağırlığında 250 sandık 7,5 santimlik seri ateşli cebel topları için 1.500 adet kartuş Çanakkale'ye sevk edilmiştir.⁹²⁵ Bu süreçte ikmal faaliyetleri tüm Gruplar nezdinde yapılmıştır. Bu amaçla 11 Haziran 1915 tarihinde Çanakkale bölgesine gerek deniz gerekse kara yoluyla;⁹²⁶ Şirket-i Hayriye'nin 40 numaralı vapuru ve 2202 numaralı mavna ile Uzunköprü'de 5'inci Ordu Telgraf Müdüriyeti için, 11 parça pil ve kablo, Uzunköprü 7'nci Süvari Alay Komutanlığı için 5 sandık eğer takımı, 2323 numaralı mavna ile Gelibolu Lâpseki'de teşkil olunan hayvan hastaneleri için 1 sandık şnayder fişegi, 125'inci Alay üçüncü taburu için 9 sandık revolver fişegi, Müstahkem Mevki Komutanlığı için 184 sandık şnayder tüfeği ve 120 sandık fişegi, 2096 numaralı mavna ile Müstahkem Mevki Komutanlığı için 16 sandık şnayder tüfeği, 3254 numaralı mavna ile 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği için 250 sandık şarapnel, 14 sandık hartuç, 2 sandık fûnye, Müstahkem Mevki Komutanlığı için 3 sandık fûnye sevk edilmiştir.⁹²⁷

Yoğun bir şekilde devam eden ikmal faaliyetlerinden kaynaklı yaşanan hatalardan birisine de, topçu mermilerinin karıştırılmasıdır. 13 Haziran 1915 tarihinde 1500 seri cebel mermisi Uzunköprü üzerinden kara yoluyla 500 seri sahrâ tahrir dânesi ile 3000 seri sahrâ talim mermisi torpidolarla 5'inci Ordu'ya sevk edilmiştir. Ancak bu sevkியatta tâlim mermilerinin şarapnele benzeyip karıştırılması nedeniyle, üzerlerinde beyaz bir dairede çizginin bulunduğu konusunda uyarıda bulunulmuş; ayrıca talim mermilerinin ihtiraklı atışının katiyen yapılmaması ve müsademeli atılması istenmiştir.⁹²⁸

⁹²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.122, Fih.19.

⁹²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-41.

⁹²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.4-39.

⁹²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.1-16.

⁹²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.1-17.

⁹²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-131.

Harbiye Nezareti bir yandan da birliklerin mevcutlarını tespit konusunda çalışmalarını öncelikli olarak görmeye başlamıştır. Bunun için 13 Haziran 1915 tarihinde, Harbiye Nezareti Müstahkem Mevki Komutanlığı'na 12 cm'lik obüs harp dânelerinin miktarını sormuştur.⁹²⁹ Komutanlığın 14 Haziran tarihli cevabında, 12'lik âdî obüslere ait 526 harp tahrip dânesi olduğunu bildirmiştir.⁹³⁰ Haziran ayındaki mevcutlarda dikkat çeken nokta ise bazı kayıtlarda istenilen detayın hazırlanmamış olmasıdır. Buna göre 5'inci Ordu Komutanlığı 14 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda ikisi seri, ikisi âdî 4 adet 12'lik obüslere ait 151 tahrip dânesi olduğunu; ancak bunların harp tahrip dânesi olup olmadığının birliklerden açık olarak gelmediğini iletmiştir.⁹³¹

4 Haziran 1915 günü Seddülbahir Cephesi'nde İtilaf Kuvvetleri'nin taarruzlarıyla Üçüncü Kirte Muharebesi başlamıştır. Bu muharebede İngiliz ve Fransız kuvvetlerine dolaylı destek vermek amacıyla, Arıburnu Cephesi'ndeki Türk Kuvvetlerini yerinde tutmak ve dikkatlerini başka yöne çekmek için Anzak Kolordusu'nun da bazı aldatma harekâtları düzenlemesi öngörülmüştür. Bu kapsamda Arıburnu Cephesi'nde 3 Haziran 1915 saat 23.30'dan itibaren Türk mevziilerini hedef alan şiddetli bir topçu ateşi başlamıştır. Topçu bombardımanının ardından 4 Haziran 1915 saat 03.30'da Anzak piyadesi Arıburnu Cephesi'nin muhtelif mevkilerinde taarruza başlamıştır. Bu taarruzlar sırasında bir kısım Anzak kuvveti, 57'nci Piyade Alayı sorumluluk bölgesinin sağ kanadında bulunan 31 ve 32 numaralı Türk siperlerine girmeyi başarmıştır. Gerekli değerlendirmeyi yapan Yarbey Mehmet Şefik Bey, üç kişilik bir fedâî müfrezesi hazırlamış, bu müfreze düşmana sezdirmeden 31 ve 32 numaralı siperlere yanaşmış ve siper içine attıkları el bombalarıyla 31 numaralı siperdeki Anzak kuvvetini bütünüyle imha etmeyi başarmıştır. Taarruza devam eden

⁹²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.122, Fih.4-5.

⁹³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.6.

⁹³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.6-1.

27'nci Piyade Alayı, kendisine destek veren 57'nci Piyade Alayı ile birlikte sürdürdükleri harekâtla, 5 Haziran 1915 saat 07.25'de 32 numaralı siperi de geri almayı başarmıştır. Böylece bir an için gelişme gösteren Anzak taarruzu geri atılmış; 31 ve 32 numaralı siperlerde düşmanın bıraktığı pek çok silah, araç ve gereç alınmıştır. Düşmandan ele geçirilen silah, araç ve gerecin yanı sıra o güne kadar Türk tarafınca hiç bilinmeyen aynalı tüfekler de ele geçirilmiştir.⁹³² Bu tarihten itibaren önce Kuzey Grubu'nda olmak üzere Çanakkale Muharebe alanında Türk birlikleri aynalı tüfeği kullanmaya başlamıştır. Bu tüfeklerden bol miktarda üretilerek diğer gruplara da dağıtılmıştır. Bu amaçla 5'inci Ordu Komutanlığı 30 Ağustos 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda Kuzey Grup Komutanlığı bölgesinde düşmanın siperlerinden çıkmadan ateş etmesine yarayan aynalı tüfeklerden ele geçirildiğini, bu tüfeklerin askerin siper içerisinde verdiği zâyiatları azalttığını bu nedenle benzerlerinin yaptırılarak Güney Grubu'na da verileceğini bildirmiştir.⁹³³

Muharebe alanında çok farklı tipte top ve mühimmatın bulunması bunların sevk işlemlerinde bazı yeni denemeleri de başlatmıştır. Nitekim bu doğrultuda Müstahkem Mevki Komutanlığı 18 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda, cebel toplarının mermisinin kalmadığını bu süreçte örnek olarak gönderilen fotoğraftaki topların tecrübe edilmesini talep etmiştir.⁹³⁴

21-22 Haziran 1915 tarihlerinde Gelibolu Yarımadası Güney Grubu'nda İngiliz ve Fransızlar tarafından ortaklaşa gerçekleştirdikleri harekât ile ilk hedef olarak 83 Rakımlı Tepe'yi ele geçirmek istemişlerdir. İki gün süren muharebelerde, 600 metrelik taarruz cephesinde yalnız birinci Türk savunma hatlarıyla 83 Rakımlı tepayı işgal eden Fransızlar, planlamaları gereği hedeflerine ulaşamamışlardır. Muharebeler esnasında çok ciddi kayıplara uğrayan 2'nci Tümen Güney Grup Komutanlığı'nca verilen 22

⁹³²Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, s.40 – 42 ve Ek 2.

⁹³³ATASE Arşivi, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.4-2.

⁹³⁴ATASE Arşivi, BDH Kls.1741, Dos.124,Fih.6-16.

Haziran 1915 tarihli bir emirle 23 Haziran'da 12'nci Tümen ile değiştirilmiştir. Muharebeler süresince İngilizler, deniz piyade tümeni, topçu ve makineli tüfekleriyle Fransız kuvvetlerini destekledikleri gibi, 8'inci İngiliz Kolordusu da, cephenin batı kesiminde 7'nci ve 9'uncu Türk Tümen birliklerine karşı gösteriş taarruzlarında bulunmuşlardır. Bu muharebenin sonucunu ikmal yönüyle değerlendiren 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in 22 Haziran 1915'te Enver Paşa'ya gönderdiği uzun ve ayrıntılı raporunda şu ifadeler önemli yere sahiptir:

“Düşman öteden beri ve özellikle son zamanlarda yaptığı taarruzlarda, anlatılamayacak derecede çok cephane ve az insan harcıyor. Merak nedeniyle düşmanın bir dakikada obüs ve gemi toplarıyla 150 mermi attığı sayılmıştır. Biz ise, pek çok insan, az cephane feda ediyoruz.”

Bu ifadelerde göstermektedir ki iki gün devam muharebelerde Türk askerinin kahramanca savunma azmi önemli bir yere sahiptir. Tarafların kayıpları ise 26 Haziran 1915 günü Liman von Sanders'in, Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdiği rapora göre İngiliz ve Fransızlar 7.000 civarında, Türk tarafı ise 5.800 civarındadır.⁹³⁵ Cephedeki bu önemli muharebe öncesindeki silah ve ikmal faaliyetleri düzenli ve istenilen seviyede yapılması stratejik öneme sahiptir. Bu kapsamda 5'inci Ordu Komutanlığı 19 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda, 12'lik obüslerin Kuzey Grubu'nda mevcut olan kırk tahrip dânesinin 34'ünün Sırp tahrip dânesi bulunduğu ve tıplarının tarifsiz olduğunu ve sayıca az olduğu için ikmal edilmesini bildirmiştir. Güney Grubu'nda ise 12'lik obüslerde Sırp tahrip dânesinin bulunmadığı ve düşman tahkîmatına karşı en etkili durumda olan obüs ve havan tahrip dânelerinin sayıca çok az olduğu mümkünse İstanbul'da daha çok miktarda üretilmesi bildirilmiştir.⁹³⁶

⁹³⁵Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Cephesi Harekâtı 1., 2., 3., Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.156-160.

⁹³⁶ATASE Arşivi, BDH Kls. 1741, Dos.124, Fih.6-3.

22 Haziran 1915 tarihinde 5.000 adet el bombası,⁹³⁷ 12 santimetrelik obüslere ait olan tam atım halindeki 295 dâne, Uzunköprü aracılığıyla Çanakkale'ye gönderilmiştir.⁹³⁸ Aynı gün Harbiye Nezaretitarafından Müstahkem Mevki Komutanlığı'na 15'lik seri ateşli obüslere 31,30 çapındaki 12 santimetrelik toplara 133, 15 santimetrelik âdi obüslere 264 atım ile Müstahkem Mevki'de bulunan 464 havan mermisi 15 santimetrelik âdî obüslerde kullanılmak için tâdil edilmiş ve 450 havan tapası ile hartucu Çanakkale'ye sevk edilmiştir.⁹³⁹

Haziran ayında yaşanan yoğun muharebeler ve sarf edilen cephanenin ikmalindeki sorunlar 5'inci Ordu Komutanlığı'nı yeni ikmal kaynaklarını araştırmaya yönlendirmiş; bu kapsamda silah ve mühimmat mevcudunu tespitte mücâvir alanlarda da çalışma yapılmıştır. Bu kapsamda Bolayır Ağır Topçu Tabur Komutanlığı 23 Haziran 1915 tarihinde Gelibolu Kalesi ve civarında bulunan mühimmatın 44 çap ve 22 çapında olduğu; ancak bunların deniz kenarında karışık olduğu için sayılmalarının mümkün olmadığını bildirmiştir.⁹⁴⁰

28 Haziran-5 Temmuz 1915 tarihlerinde Gelibolu Yarımadası Güney Grubu'nda gerçekleştirilen Zığındere muharebeleri Çanakkale Muharebeleri'nin en kanlı sürecine tanıklık etmiştir. 28 Haziran'da saat 00.20'de başlayan İngiliz bombardımanı aralıklarla sürdüğü gibi sabah saat 09.00'dan itibaren gittikçe şiddetlenmeye başlamıştır. Böylece Türk savunma mevzileri ve ilerisindeki tel örgü engelleri yerle bir olmuş, telefon hatları kopmuş, haberleşme olanağı kalmamıştı. Yoğun kara ve gemi topçu ateşiyle desteklenen İngiliz taarruzları sonunda Zığındere batısındaki Türk mevzilerini tamamıyla ele geçirmiştir.

27/28 Haziran gecesi İngilizlerin sol kanatta 7'nci ve 12'nci Türk Tümenleri cephelerinde yaptığı gösteriş taarruzları etkili olmamış, Türk birliklerinin karşı taarruzu

⁹³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.123, Fih.4-6.

⁹³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.123, Fih.4-13.

⁹³⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.123, Fih.4-14.

⁹⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.6-11.

ile İngiliz birlikleri geri atılmıştır. 29 Haziran gecesi Türk tarafı topçu desteğinde saat 22.00’de taarruza başlamıştır. Ancak çok sayıdaki İngiliz makineli tüfek ve topçusunun şiddetli ateşleri karşısında, bu taarruzdan istenilen sonuç alınamamıştır. İngilizlerin 30 Haziran saat 05.00’ten itibaren Zığındere’ye yönelttiği taarruzda 126’ncı Alay ve 16’ncı Alay cephelerine yönelttiği karşı taarruzla püskürtülmüştür. 2 Temmuz saat 18.00’de yapılan Türk taarruzu da başarılı olmamıştır. 5 Temmuz günü gerçekleştirilecek olan taarruzun başlamak üzere olduğunu anlayan İngilizler taarruzdan yarım saat önce bombardımana başlamışlardır. Buna rağmen Türk kuvvetleri saat 03.45’te plan dâhilinde ateş açmadan süngü takılmış olarak taarruza geçmiştir. Hızla eriyen Türk kuvvetlerini takviye için Kolordudan yardım istenmiştir. 3’üncü Tümen Komutanı, bir kısım takviye birlikleriyle taarruzu sürdürmeyi denediyse de, İngilizlerin şiddetli makineli tüfek ateşleri karşısında başarılı olamamıştır. 5 Temmuz günü muharebesinde taarruz gücünün %40’ı kaybedilmiştir. Diğer taraftan 28 Haziran’dan beri devam eden muharebeler de ise toplam kayıp 16.000 kişiye ulaşmıştır.⁹⁴¹ Bu önemli muharebe öncesi ve devamında muharebe alanı önemli oranda ikmal edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 26 Haziran 1915 tarihinde 901 şnayder deniz yoluyla, 1.000 şnayder de Uzunköprü yoluyla sevk edilmiş;⁹⁴² 28 Haziran 1915 tarihinde seri atışlı on beş santimetrelik obüsler için istenen tapalar Uzunköprü yoluyla 5’inci Ordu Menzil Müfettişliği adına Akbaş İskelesine gönderilmiştir.⁹⁴³

28 Haziran 1915 tarihinde Zığındere Muharebeleri’nin başlaması ile birlikte mühimmata olan “*acil*” ihtiyaç her gün artmıştır. Bu doğrultuda 5’inci Ordu Komutanlığı Menzil Müfettişliği için 29 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti’nden “*yarın sabaha kadar*” 5.000 atım seri sahrâ şarapneli ile 5.000 atım seri sahrâ şnayder

⁹⁴¹V. Cilt Cephesi Harekâtı 1., 2., 3., Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Hazirân 1914- 9 Ocak 1916), s.156-160.167-169.

⁹⁴²ATASE Arşivi, BDH Kls.1740, Dos.123, Fih.4-24.

⁹⁴³ATASE Arşivi, BDH Kls.1740, Dos.123, Fih.4-28.

mermisi ve mümkün olabildiği kadar 10,5'lik seri obüs mermisini talep etmiştir.⁹⁴⁴ 29 Haziran 1915 tarihinde Galata rıhtımından Hamidabad torpidosu ile 30 sandık sivri mavzer fişegi, 5 sandık mavzer kasaturası,⁹⁴⁵ 5'inci Alay için 2 sandık kırtasiye, 7'nci Tümen için 4 sandık ekmek küreği sapı, 3'üncü Kolordu için 40 adet maksim yedek namlusu, 2 adet telefon teçhizatı, makineli tüfek dürbünü, Kuzey Grubu için de 80 adet mavzer tüfekleri için sürgü kolu sevk edilmiştir.⁹⁴⁶ Ayrıca İntepe'de tahrip edilen bir adet 21'lik ve bir adet 24'lük top için ihtiyaç duyulan kızak, kundak ve döşeme tertibatı diğer birliklerden sökülerek karşılanmıştır.⁹⁴⁷

5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in kara muharebeleri öncesinden başlayan Saros bölgesine duyduğu hassasiyet muharebelerin devam eden sürecinde ara ara kendini hissettirmiştir. Nitekim Temmuz ayında Güney bölgesindeki önemli muharebeler sürecinde dâhi Saros hattının ikmali ihmal edilmemeye çalışılmıştır. Bu amaçla 1 Temmuz 1915 tarihinde Saros Grubu'na 15 santimetrelilik dört top için sekiz adet ray, iki araba ile merkez tabyaya gönderilmiş,⁹⁴⁸ 23 Temmuz 1915 tarihinde de Saros Grubu'na 300 kangal dikenli tel, 1.000 adet el bombası, 120 adet kibritlik, 800 adet kürek, 2.000 kum torbası, 60 adet kara lağım sandığı gönderilmiştir.⁹⁴⁹ 2 Ağustos 1915 tarihinde de 300 adet kazma, 150 adet kazma sapı Saros Grubuna, 756 adet martin ve 2 adet mavzer tüfeği Asya Grubu'na, 20 sandık sahte top hartucu, 1 sandık tıpa Araba vapuru ile Asya Grubu'na, 1 sandık gliserin yağı, 6 adet ağaç kalemi, 1 adet seyyar körük, 619 adet martin tüfeği Şirket-i Hayriye'nin 44 numaralı vapuru ile Saros Grubu'na ve 1 adet seyyar etüv makinesi ile 1 adet seyyar mutfak şatla Asya Grubu'na gönderilmiştir.⁹⁵⁰

⁹⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-167.

⁹⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.28.

⁹⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-53/54.

⁹⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.67, Fih.2-5.

⁹⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-16.

⁹⁴⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-35.

⁹⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3578, Dos.1, Fih.27.

Güney Grubu muharip unsurların en çok ihtiyaç duyduğu mühimmatlardan olan topçu mermi ikmalî önemli oranda ancak Zığındere muharebelerinin sonuna doğru tamamlanabilmişti. Bu kapsamda 30 Haziran 1915 tarihinde 6.000 şnayder mermisi yolda olup bunların dışında 1 Temmuz 1915 tarihinde 5.000 şnayder mermisi Uzunköprü'ye, aynı gün Enver Paşa'nın doğrudan emri ile denizden 5.000 seri sahrâ mermisi Akbaş'a, 3.000 seri sahrâ şarapneli ile 2.000 seri sahrâ şnayder dânesi Uzunköprü'ye gönderilmiştir. 2 Temmuz'da deniz yoluyla 25.000 şnayder dânesi ve Şam'dan gelmekte olan 4.000 seri sahrâ mermisinin gönderilmesi planlanmış,⁹⁵¹ 4 Temmuz 1915 tarihinde 334 sandıkta 2.000 seri sahrâ şnayder dânesi Hadımköy'den saat 4.10'da sevk edilmiştir.⁹⁵² Böylece 52.000 atım seri sahrâ mermisi muharebelerin sonuna doğru ikmal edilmiş olacaktır.

Muharebeler sürecinde özellikle yeni kullanılmaya başlanan silah ya da mühimmata dair birliklerde yeterli bilgi olmayabiliyordu. Öyle ki 7'inci Tümen 7 Temmuz 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda 4 raketçi askerin gönderildiğini ve Ali Bey Çiftliği'nden 32 raket bombası alınarak kıtalara dağıtıldığını bildirmiştir. Ancak aynı yazıda raketçi askerlerin raket bombalarının atış ve etkilerine dair yeterli bilgiye sahip olmadığı ve bunların sınır kulelerinde kullanılan işaret fişeklerine benzetildiği eklenmiştir. Bu nedenle raket bombalarının sadece işaret fişegi olarak kullanılması gerekiyorsa benzerleri olacağı için tümenlere verilenler ile karıştırılabileceği için farklı renkte verilmesi ve bilgi edinebilmek için de tâlîmatname dağıtılması istenmiştir.⁹⁵³ Ayrıca Ali Bey Çiftliği'ne yapılan raket bombası ikmalinin düzenli olarak yürütülebilmesi için bu bombaları tanıyan bir subay gönderilmesi istenmiştir.⁹⁵⁴

⁹⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-198.

⁹⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-194.

⁹⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354, Dos.60, Fih.4-1.

⁹⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354, Dos.60, Fih.4-2.

12 Temmuz-13 Temmuz 1915 tarihinde Gelibolu Yarımadası Güney Grubu'nda gerçekleştirilen II. Kerevizdere Muharebeleri İngiliz ve Fransız birliklerinin saat 4.30'da cephenin sol kanadındaki 4'üncü ve 7'nci Türk Tümeni cephelerini karadan, denizden ve on dört kadar uçakla havadan olmak üzere üç saat kadar bombardımana tutmasıyla başlamıştır. Bu sürede 60.000'e yakın çeşitli çapta top mermisi harcamışlardır. Bombardımanlar sırasında, tüm telefon bağlantıları kopmuş, Türk birlikleri arasındaki haberleşme kesilmiş, birinci hat siperleriyle ihtiyatların siperleri ve irtibat hendekleri kullanılamaz hale gelmiştir. Saat 14.30'a kadar süren çarpışmalarda, 83 Rakımlı tepe kuzey sırtları üzerindeki mevzilerle diğer bir kısım mevziler, Fransızların eline geçmiştir. Bu bölgedeki Türk ihtiyatlarının karşı taarruzlarıyla Fransız ilerlemesi durdurulduğu gibi 11'er de esir olarak alınmıştır. İngilizler ise saat 15.00'te 7'nci Tümen'in doğu kanadına yönelttiği taarruzda, Kanlıdere'nin iki yamacındaki Türk mevzilerinden birkaçını almayı başardıysa da, Kanlıdere doğu yamaçlarında ilerleyen İngiliz birlikleri, Türk topçusunu, saat 16.30'da başlattığı etkili ateşler yüzünden, ele geçirdiği mevzilerin bir kısmını boşaltmak zorunda kalmıştır.⁹⁵⁵ Gelibolu Yarımadası Güney Grubu'nda gerçekleştirilen bu muharebeler, İngiliz ve Fransızların sabah erken saatlerde başlattıkları topçu atışları ile 13 Temmuz 1915 sabahı da saat 07.30'a kadar sürmüştür. Bu yoğun topçu ateşini İngiliz piyadelerinin saat 07.30'daki 7'nci Tümen cephesine başlattıkları taarruz izlemiştir. Türk piyade ve etkili topçu ateşleri karşısında duraklayan İngilizler, daha önce ele geçirilen yerler de dâhil olmak üzere geri çekilmek zorunda kalmıştır. İki gün devam eden muharebelerde İngilizler Kemal Bey tepesinin (83 Rakımlı tepe) bulunduğu sırtlarda Kerevizdere'ye egemen bir hat tutmuşsa da Türk birliklerinin direnişini kıramamış ve hedefine ulaşamamıştır. Muharebelerin en yoğun

⁹⁵⁵Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Cephesi Harekatı 1., 2., 3., Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916), s.156-160.173-175.

geçtiği 4'üncü, 6'ncı ve 7'nci Türk Tümenlerinin sorumluluk bölgelerinde verilen Türk kayıplarının toplamı 113'ü subay ve 9.462 erdi.⁹⁵⁶

Çanakkale muharebe alanı Güney bölgesinde yeni biten Zığındere Muharebeleri birlikleri zaten yıpratmış, ikmal yönünden de zayıflatmıştır. Şimdi aynı hatta yeniden başlayan hareketlilik nedeniyle Ordu Komutanlığı ikmal faaliyetlerini yoğunlaştırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda 7 Temmuz 1915 tarihinde üç torpido himayesinde 3 istimbotun çektiği 11 mavna ile 24.308 seri sahrâ ve şnayder mermisi, 2.756 seri cebel mermisi, 24 adet 10,5'luk seri obüs şarapneli ve iki adet talim obüsü 02.00'da İstanbul'dan Akbaş'a sevk edilmiştir. Ayrıca mavnalar almadığı için 4.000 mantelli mermisi ile 1.260 şnayder dânesi İstanbul'da kalmış ve bu mermilerin de ayrıca sevki istenilerek Karargâh-ı Umûmiye'ye taşınması istenmiştir.⁹⁵⁷ Bölgedeki mühimmat ikmali kadar silah açığı da ortaya çıkmış bunun için de 8 Temmuz 1915 tarihinde Sirkeci'den hareket eden 140 numaralı trenin 6676 numaralı vagonu ile 1.000 kg ağırlığında 1 adet 7,5'luk seri sahrâ seri topu, kalkanı ve kundağı 9'uncu Sahrâ topçu alayı için Çanakkale'ye sevk edilmiştir.⁹⁵⁸

İtilaf Devletleri'nin Temmuz ayı boyunca devam eden muharebelerde bol miktarda mermi ve mühimmat harcaması, Türk makamlarının raporlarına sıklıkla yansımış ve bu dengesiz muharebe şartlarının en azından iyileştirilmesi yönünde sıklıkla taleplerde bulunulmuştur. Bu çerçevede İstanbul'daki askeri fabrikalardaki üretim kapasitesi arttırılmaya çalışılmış, bir yandan da Temmuz ayının sonuna doğru cephe kısmen yavaşlayan muharebeler sürecinde cephe silah ve mühimmat yönüyle ikmal edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda 20 Temmuz 1915 tarihinde Edirne'den 680 seri mermi Uzunköprü üzerinden kara yoluyla, İzmir'den 1.435 seri sahrâ mermisi

⁹⁵⁶Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Cephesi Harekatı 1., 2., 3., Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Hazirân 1914- 9 Ocak 1916), s.156-160.176-177.

⁹⁵⁷ATASE Arşivi, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-201.

⁹⁵⁸ATASE Arşivi, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-87.

Bandırma üzerinden kara yoluyla 5'inci Ordu'ya sevk edilmiş,⁹⁵⁹ 25 Temmuz 1915 tarihinde de 5'inci Tümen'e bağlı 22'nci Alay'ın makineli tüfeğinin teçhizat malzemeleri için 1 tüfek, 10 yedek namlu, 56 kutu şerit, 2 su kutusu, 3 kantarma, 4 kaltak, 2 buhar marpucu, 1 edevat çantası, 3 su muhâfazası, 3 dürbün, 6 tüfek ve cephane kasnağı, 3 makineli tüfeklere mahsus kürek, 1 makineli tüfeklere mahsus kazma, 10 portatif kürek istenmiştir.⁹⁶⁰ Ayrıca siper muharebelerindeki en önemli silahlardan olan tüfenkçiyef el bombaları ve bunu ateşlemek için kullanılan kibritlikler için 5'inci Ordu Komutanlığı 27 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden grupların tüfekçiyef bombalarına has kibritlik için *ısrarla müracaatta* bulunduğu bu nedenle 1.000 adet gönderilmesini talep etmiştir.⁹⁶¹

Tüm bu bütünleme çalışmalarına rağmen Temmuz ayında gerçekleşen Zığındere ve Kerevizdere Muharebeleri'nin oluşturduğu cephane mevcudunun eksikliği tamamlanamamıştır. Öyle ki 31 Temmuz 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Menzil'de cebel cephanesinin kalmamış olduğunu ve *acilen* tedarik edilmesini talep etmiştir.⁹⁶²

Muharebede yer alacak grupların gece atış kabiliyetini sağlayabilmek için önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 15 Mayıs 1915 tarihinde muharip unsurlar için 100 sandık mum ile el bombalarını ateşlemek için 2.000 kutu kibrit, ordu namına Akbaş iskelesine sevk edilmiştir.⁹⁶³ Benzer bir amaç için 16 Mayıs'ta 15 adet işaret tabancası ve 3.250 fişeği Çanakkale'ye gönderilmek için Tophane'de cephane memuru Binbaşı Selahaddin Efendi'ye teslim edilmiş⁹⁶⁴ 18 Mayıs'ta da 15 işaret tabancası ve 2.150 adet fişeği Akbaş'a gönderilmiştir.⁹⁶⁵

⁹⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-225.

⁹⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-43.

⁹⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-54.

⁹⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-245.

⁹⁶³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-26.

⁹⁶⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.13-4; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.126, Fih.2.

⁹⁶⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.3-4.

Her ne kadar siper ve lağımlarda tenvir tabancası, mum ve zeytinyağı ile aydınlatma yapılsa da esas etki projektörler ile sağlanmıştır. Projektörler daha çok Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından kullanılmıştır. Bu kapsamda seferberliğin ilanı ile birlikte bölgedeki tahkîmat çalışmaları kapsamında mevcut projektörler elden geçirilmiş yenilerinin eklenmesi için de çalışmalar yürütülmüştür. Bir yandan da projektör mürettebatının eğitimi için Çanakkale, Kilitbahir, Kumkale ve Seddülbahir’de birer dersane açılması planlanmıştır. Bu kapsamda 5’inci Alay, projektör mürettebatının Kumkale veya Seddülbahir’de toplanarak burada eğitimlerinin mümkün olup olmadığının araştırılmasını istemiş⁹⁶⁶ ve eğitim için Mösyö Metolis görevlendirilmiştir.⁹⁶⁷ Diğer yandan da projektör konusunda deneyimli personel temini için Harbiye Nezareti ile yazışma başlatılmıştır.⁹⁶⁸ Bölgede yürütülen çalışmalar yakından takip edilmiştir. Bu çerçevede Harbiye Nezareti, Müstahkem Mevki Komutanlığı’na sorumluluk sahasında bulunan projektörlerin cinsini, sayısını, karbon sayılarını, yedek parça durumlarını bildirmesini istemiştir.⁹⁶⁹ Buna istinaden hazırlanan cetvele göre Müstahkem Mevki bölgesinde 2 adet 150 çapında, 10 adet 90 çapında, 1 adet 60 çapında, 9 adet 40 çapında, 2 adet 35 çapında olmak üzere 24 adet projektör bulunduğu, 580 adet karbon ve 885 adet yedek parçasının bulunduğunu bildirmiştir.⁹⁷⁰

Projektörlerden muharebe alanında önemli oranda faydalanılmıştır. Bunun için 5’inci Ordu Komutanlığı, 13 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezareti’nden, düşmanın Arıburnu bölgesindeki ihracatının gece olması nedeniyle bu bölgede düşman hareketlerini görmek için 4-5 kilometrelik sahayı aydınlatabilecek bir projektör getirilmesini istemiştir.⁹⁷¹ Bunun için Şirket-i Hayriye ile yazışma yapılarak şirket vapurlarının projektör adeti, etki alanları, personel ihtiyacı gibi konulara dair bilgi

⁹⁶⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4620, Dos.53, Fih.5-1.

⁹⁶⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4620, Dos.53, Fih.5.

⁹⁶⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4613, Dos.19, Fih.22-2,3.

⁹⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4620, Dos.53, Fih.8.

⁹⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4620, Dos.53, Fih.8-1,8-2.

⁹⁷¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-72.

istenmiştir.⁹⁷² Bir yandan da Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan tedarik çalışmaları başlatılmıştır. Bu amaçla 500 metre aydınlatma sağlayan bir projektör 5 Eylül 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı'na gönderilmiştir.⁹⁷³

Çanakkale Boğazı'ndaki aydınlatmanın daha kullanışlı hale getirilebilmesi için 20 Aralık 1915 tarihinde boğazdaki projektörlerin yerlerine dair bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre Hasan-Mevsuf'taki 150'lik projektörü, Cevat Paşa bataryasındaki 90'lık projektör mevkiine; Hasan-Mevsuf'taki 150'lik motoru, Baykuş'taki 150'lik projektör mevkiine nakli istenmiştir. Ayrıca Cevat Paşa bataryası projektörü için de projektörden 120 metre kadar açıktaki, 3,5 metre uzunluğunda 2,15 metre genişliğinde ve 2,10 metre yüksekliğinde kargir veya ahşap bina inşa edilmesi istenmiştir.⁹⁷⁴

Çanakkale Muharebeleri dönemi için etkili bir teknoloji olmasa da kaval toplar da muharebelerde kullanılmıştır. Bu toplar daha çok Müstahkem Mevki tarafından kullanılmış olsa da muharebe sahasında da yer almıştır. 5'inci Ordu Komutanlığı 2 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Güney Grup Komutanlığı'nın 22'lik kaval havan toplarından istifade ettiği, bu maksatla hartuç, mermi, çakmak, fitil gibi teçhizatları ile gece kullanılabilmesi için fener gibi malzemelerinin gönderilmesi ve mümkünse 5-6 topun daha sevki istenmiştir. Bu sevkini yapılması durumunda asker ihtiyacı olacağını göz önüne alarak asker gönderilmesini de istemiştir.⁹⁷⁵ 8 Haziran 1915'te ise Müstahkem Mevki Komutanlığı ellerinde biri kundaklı ve dördü kundaksız olmak üzere beş kaval havan bulunduğu ve bunlardan dördünün 44, birinin 76 çapında olduğunu 16 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne bildirmiş, kundaksız olanlardan bir tanesinin elde bulunan eski bir kundağın tamiri ile kullanılabilir hale geldiğini iletmiştir. Ayrıca bu toplara ait ahşap tıpalardan 1.600

⁹⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-73.

⁹⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4589, Dos.2, Fih.1-52.

⁹⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4625, Dos.75, Fih.5-1.

⁹⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-52.

âdetinin Karaağaç'ta bulunan ağır topçu ambarına sevk edildiği bildirilmiştir.⁹⁷⁶ Bununla birlikte 11 Haziran tarihi itibari ile kaval havanlardan bir tanesinin kundağının iyi durumda olduğu, bir tanesinin kundağının tamir edildiği; ancak üç tanesinin kundağının bulunmadığı ve tamirinin yapılmasının mümkün olmadığı buna rağmen atacak mermilerinin mevcut olduğu iletilmiştir.⁹⁷⁷

5'inci Ordu Komutanlığı 25 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda kaval topların mesafelerinin az olduğundan avcı hatları tayiniyle yerleştirilebildiği, siyah barut kullanıldığı için mevzilerimizin süratle belli olduğu ve derhal düşmanın bu noktalara ateşe başladığı bu yüzden bunların yerleştirildiği siper aksamında bulunan piyadelerin siperde barınamayacak derecede top ateşine maruz kaldığı ve siperlerin tahrip edildiğini bildirmiştir. Bu nedenle daha çok gece atış yaptırılmak durumunda kalındığı ve istenilen faydanın sağlanamadığı; yalnız Müstahkem Mevki'den alınan 37 santimetrelik kavallardan bir dereceye kadar istifade edilse de bunların da sınırlı olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak bu kavallardan düşmanın saldırısı esnasında faydalanılmaya çalışılacağı bildirilmiştir. Tüm bu gerekçeler nedeniyle şimdilik elde bulunan kaval havanlarının yeteri kadar cephanesi bulunduğu ve cephane göndermeye gerek olmadığı bildirilmiştir.⁹⁷⁸ Bu durum muharebenin sonuna kadar devam etmiştir. Nitekim 4 Aralık 1915 tarihi itibari ile 6'ncı Tümen cephesindeki kaval toplardan şimdiye kadar icra edilen atışlarda 3 tanesi çatlamıştır. Bu toplarda menzillere göre barut hakkı verilmesine rağmen meydana gelen kazaların döküm hatalarından olduğu bunu gidermek için madenlerine yeteri kadar çelik eklenmesi bildirilmiştir. Ayrıca topların atışının daha etkili yapılabilmesi için mümkünse maden sehpa üzerine yerleştirilmesi istenmiştir.⁹⁷⁹

⁹⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-75.

⁹⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-89.

⁹⁷⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-46.

⁹⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.33.

6 Ağustos 1915 tarihi itibari ile cephede yeni bir muharebe süreci başlamıştır. Bu dönemde Anafartalar bölgesine yapılacak harekât öncesinde Arıburnu hattındaki Türk kuvvetlerini tutmak için bu noktaya da bir saldırı düzenlenmiş, bir yandan da İngilizler 6 Ağustos 1915 akşamı hava karardıktan sonra Arıburnu Cephesi'nin kuzeyinden başlayarak ve Anafartalar sahillerini de kapsayacak harekâtlarını örtmek ve bu harekâtlarda kullanılmak üzere Seddülbahir Cephesi'nden kuzeye kaydırılması muhtemel Türk kuvvetlerini yerinde tespit etmek amacıyla taarruz gerçekleştirmiştir. Böylece Türk kuvvetleri Güney Grubu, Arıburnu bölgesi ve Anafartalar olmak üzere üç bölgede birden saldırı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum mühimmata olan talebi de “*acil*” hale getirmişti. 7 Ağustos 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda devam eden şiddetli süngü muharebeleri nedeniyle cephaneye “*ciddi*” ihtiyaç hâsıl olduğunu; bu nedenle piyade, sahrâ cebel, ağır topçu cephanesi ve çokça el bombasının süratle yetiştirilmesini istemiştir.⁹⁸⁰ Bir yandan da Boğaz'ın her iki yakasındaki sahil iskelelerinde bulundurulmak için 9 Ağustos 1915 tarihinde 5-6 kadar mantelli top gönderilmesini istemiştir.⁹⁸¹ Bu muharebelerin son gününde, 800 adet seri cebel mermisi öğleden önce trenle Kırklareli'den Uzunköprü üzerinden 5'inci Ordu'ya sevk edilebilmiştir.⁹⁸²

8'inci Tümen, 8 Ağustos 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'ndan Kuzey Grubu emrine gönderilmiş ve Conkbayırı Muharebeleri'nde görev almıştır. 6 Ağustos itibari ile Anafartalar bölgesinde başlayan yeni çıkarma harekâtına karşı bu bölgeyi desteklemek için 9 Ağustos 1915, saat 15.45'te Anafartalar Grubu Komutanlığı'na bağlanmıştır.⁹⁸³ Tümen Komutanı Ali Rıza (Sedes) bu süreçte mühimmat malzemesi kullanımında birlik sağlayabilmek için girişimde bulunmuştur. Bu amaçla 21 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı'na yazdığı yazıda

⁹⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75,Fih.1-256.

⁹⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75,Fih.1-278.

⁹⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-262,271.

⁹⁸³ İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s.111.

seferberliğin başından itibaren taburlara beyaz, kırmızı ve yeşil renkte olmak üzere üç tip işaret fişegi ile tenvir tabancası gönderilmesine rağmen bunların kullanımlarına dair detaylı izahın olmadığını söyleyerek tümenler tarafından yayınlanan bazı tâlimatların olmasına rağmen uygulamada birliği yakalamak için detaylı bir açıklama istemiştir.⁹⁸⁴

Ağustos ayının sonuna gelindiğinde Çanakkale Cephesi'ndeki muharebeler büyük oranda mevzi muharebeleri şeklini almıştır. Bu nedenle muharebe hattında mühimmat kadar korunma ve tahkîmat araçlarının tedariki de önemli hale gelmiştir. Bu amaçla 28 Ağustos 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden dört çift maksim ve bir çift hotchkiss kalkanı ile on marangoz takımı talep edilmiştir.⁹⁸⁵

Muharebe bölgesinden yapılan silah ve mühimmat talepleri genel olarak standart envanter malzemeleri olduğu gibi kimi zaman komutanların şahsi bilgi ve tecrübelerine göre şekillenmiştir. Nitekim Güney Grubu Komutanı Vehip (Kaçı) Paşa 28 Ağustos 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne İstanbul'da iken dumansız barut fabrikasını ziyaret ettiğini bu esnada el bombalarını 60 metreye kadar ileri atabilecek bir kuvvette yaylı tertibatı olan makineler gördüğünü bildirerek Çanakkale'de bunlara çok ihtiyacın olduğunu bu nedenle kendilerine gönderilmesini istemiştir.⁹⁸⁶

5'inci Ordu Komutanlığı, 1 Eylül 1915 tarihinde yayınladığı bir emirle, Albay Wehrle'yi Ordu Ağır Topçu Komutanlığı'na atamış ve böylece ülke içinden ve Almanya'dan sağlayacağı düşünülen ağır topçu kuvvetlerinin bir elden kullanılması olanağını gerçekleştirmek istemiştir. Yine bu ay içinde Alman Batı Cephesi'nden gelen Albay Gressmann, 5'inci Ordu Topçu Komutanlığıyla görevlendirilmiştir. Bir yandan da Başkomutanlık Vekâleti İtalyan kuvvetlerinin tehdidine dair hazırlıklar yapılmıştır. Ancak bu tehdit Eylül ayı için ortadan kalkınca, 5'inci Ordu Komutanlığı da iç

⁹⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.2.

⁹⁸⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.7-5.

⁹⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.2-1.

organizasyonunu daha sükûnet ve güvenceyle düzenlemeye başlamıştır.⁹⁸⁷ Bu kapsamda bir yandan da kuvvetlerinin silah ve mühimmat mevcutlarını düzenli olarak tespit etmeye çalışmıştır. Eylül ayının başında bu kapsamdaki çalışmalarında 5'inci Menzil Müfettişliği mevcutlarının da hesaplama dâhil edilmesi istenmiştir. Bu doğrultuda 5'inci Ordu'nun ikmal mevcudunun 2 Eylül 1915 tarihinde menzildekiler dâhil olmak üzere 38.566 sandık piyade mermisi olduğu bildirilmiştir.⁹⁸⁸

6 Eylül 1915 günü öğleden önce, İngilizlerin Anafartalar karşısındaki kıyılara üç tabur kadar kuvvet çıkardığı, öğleden sonra da çıkarmaya devam ettiği görülmüştür. Bu tarihten itibaren geceleri, İngiliz mevzilerine doğru kuvvetli keşif kolları çıkarılmaya başlanmış; böylece İngiliz hareketlerinin yakında bir taarruz hazırlığı olup olmadığı anlaşılmaya çalışmıştır. Bir yandan da silah ve mühimmat mevcutlarının belirlenmesi periyodik olarak yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre 5'inci Ordu bölgesindeki kuvvetlerin 8-11 Eylül 1915 tarihleri arasındaki mevcutları şu şekildedir:⁹⁸⁹

Tarih	Grubu	Piyade mermisi (sandık)	Seri sahrâ mermisi	Seri cebel	Koşulu Mantelli	Âdi cebel	El bombası
8 Eylül	Kuzey	7.077	15.002	6.757	2.153		6.529
9 Eylül	Asya	4.072	11.266	5.012			2.866
9 Eylül	Anafartalar	12.769	25.026	6.656		5.101	15.240
10 Eylül	Güney	7.478	12.557	386		3.408	3.230
11 Eylül	Menzil	8.893	11.709	8.322	1.153	4.500	20.144 138 sandık
	Toplam	40.289	75.560	27.133	3.306	13.009	48.009 138 sandık

Tablo-6: 5'inci Ordu'nun 8-11 Eylül 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.

10 Eylül 1915 günü saat 16.00'da Anafartalar Grubu bölgesindeki tüm bataryalarla bir topçu ateş baskını düzenleyerek İngilizlerin ileri hatlarını takviyeye zorlatmak ve yeni takviye kuvvetleri alıp almadığı anlaşılmak istenmiştir. Ancak bu

⁹⁸⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s.431.

⁹⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.1-10.

⁹⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.89, Fih.1-10.

Türk topçu ateşi baskınından İngilizler çok fazla etkilenmemiştir.⁹⁹⁰ Cephedeki bu tür gelişmeler sonrasında ikmalin belirli bir seviyede tutulabilmesi için cepheye sevkler devam etmiştir. Bu amaçla 10 Eylül 1915 tarihinde Karaağaç'tan 5 mavna ile 5.824 adet seri sahrâ mermisi Sait Paşa istasyonuna oradan da tren hattı ile Bandırma'ya ve daha sonra da kara yolu ile 5'inci Ordu'ya sevk edilmiş,⁹⁹¹ 11 Eylül 1915'te 15'inci Kolordu Komutanlığı Anafartalar Grup Komutanlığı'ndan 4'üncü Tümen'in 4.000 silahla 2,5 kilometrelik muharebe cephesinde bulunduğu, bu nedenle öncelikle ilk anda 500 silahın daha gönderilmesini istemiştir.⁹⁹² Nitekim bu tarihte Anafartalar Grup Komutanlığı bölgesinde 54.006'sı mavzer, 8.734'ü martin, 1.467'si filinta ve 927'si değişik cinsten olmak üzere 65.134 tüfek ve 50 adet makineli tüfek bulunmaktadır.⁹⁹³

Eylül 1915 ortalarına doğru Anafartalar bölgesindeki Türk topçu gücü, kuvvetlendirilmeye başlanmıştı. Önce 1'inci Ordu'dan 12 cm'lik üç obüs bataryası, daha sonra Çanakkale Müstahkem Mevkii'den üç adet 21 cm'lik havan getirilerek Anafartalar bölgesine mevzilendirilmiştir.⁹⁹⁴ Bu faaliyetler sürecinde 5'inci Ordu Komutanlığı bölgesindeki grupların mühimmat mevcutları ise şu şekildedir:⁹⁹⁵

Tarih	Grubu	Piyade mermisi(sandık)	Seri sahrâ mermisi	Seri cebel	Koşulu Mantelli	Âdi cebel	El bombası
14 Eylül	Kuzey	7.260	15.561	7.681	2.153		6.409
14 Eylül	Anafartalar	15.292	23.042	5.184	4.699		17.312
17 Eylül	Güney	7.254	11.582	386		3.488	19.522
17 Eylül	Asya	4.152	11.218	4.863			2.890
17 Eylül	Menzil	10.786	10.001	8.022	1.169	4.500	26.018
	Toplam	44.744	71.404	26.136	8.021	7.988	72.151

Tablo-7: 5'inci Ordu'nun 14-17 Eylül 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.

5'inci Ordu bölgesinde yaklaşık bir haftalık ikmal değişimi incelendiğinde piyade mermisinde %11,05 artış, seri sahrâ mermisinde %5,82, koşulu mantelli

⁹⁹⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s.433.

⁹⁹¹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls. 1065, Dos.80, Fih.1-12.

⁹⁹² **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-30.

⁹⁹³ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-27.

⁹⁹⁴ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s.433.

⁹⁹⁵ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1067, Dos.89, Fih.1-11.

mevcudunda %142, el bombası mevcudunda %50 artış yaşanmıştır. Muharebe ortamında gece şartlarındaki harp usûllerinin korunabilmesi için bir yandan da gece muharebeleri için tenvir tabancası tedarik edilmeye çalışılmıştır.⁹⁹⁶ Tenvir tabancasına olan ihtiyaç muharebenin kısmen yavaşladığı dönemlerde dahi devam etmiştir. Öyle ki 5'inci Ordu Komutanlığı 15/16 Eylül 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden 40 adet tenvir tabancasını fişekleri ile beraber talep etmiştir.⁹⁹⁷ Diğer yandan da yedek parça ya da malzeme teminine çalışılmış bunun için 17 Eylül 1915'te Kuzey Grubu istihkâm parkında îmal edilen fitil ve kapsüller ile yapılan “teneke bombaları” na ait gerekli malzeme talep edilmiştir.⁹⁹⁸

Eylül ayı Çanakkale Cephesi'nde Anafartalar bölgesi hariç diğer alanlarda durağan geçmiş, karşılıklı günlük top atışları dışında olağan dışı bir durum görülmemiştir. Bu durum içerisinde ikmal faaliyetleri cepheye düzenli olarak yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 18 Eylül 1915 tarihinde Karaağaç ambarından 1.300 seri cebel, 3.000 âdî cebel, 1.000 sahrâ mermisi talep edilmiş⁹⁹⁹ aynı tarihte Sirkeci'den 4.000 yuvarlak ve 3.000 silindir biçimindeki el bombası¹⁰⁰⁰ 308 sandık el bombası Galata Rıhtımı'ndan Frans römorkörü ile Çanakkale'ye gönderilmiştir.¹⁰⁰¹

Topçu cephanesinde 1.000 atımın altına inmesi durumunda temin arayışı “acil” olarak görülmüştür. Bu çerçevede 19 Eylül 1915 tarihinde 2'nci Kolordu Topçu Komutanlığı kıta nezdinde cephe mevcudunun 800 atımdan daha aşağıya düştüğünü, bu nedenle “acil olarak” ikmal edilmesini istemiştir.¹⁰⁰² Bunun üzerine Başkumandanlık Vekâleti, Uzunköprü Cephe Memurluğu'na, 19 Eylül 1915 tarihinde yazdığı yazıda, 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği adına 2.000 adet silindir, 6.000 adet

⁹⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-73.

⁹⁹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.3-1.

⁹⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.3.

⁹⁹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-10.

¹⁰⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.76, Fih.4-2.

¹⁰⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.76, Fih.4-1.

¹⁰⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.1-6.

yuvarlak toplam 8.000 adet el bombası ve 11 adet edevat 3'üncü Kolordu'ya, 125'inci Makineli tüfek bölüğü için 30 adet kapak kilidi, 5'inci Kolordu adına 7 kalem edevat, 15'inci Kolordu adına 2.100 adet martin iğnesinin gönderildiğini bildirmiştir¹⁰⁰³. Yine aynı tarihte Ankara'dan 975 sandık sivri merminin Bandırma'ya ulaştığı ve Biga'dan Çanakkale'ye kadar olan nakillerinin temini bildirilmiştir.¹⁰⁰⁴ Başkumandanlık 5'inci Ordu için 4.000 sahrâ mermisinin sevk edilmek istendiğini ancak bunun sevkinin mümkün olup olmadığını sormuştur. Buna istinaden Uzunköprü Cephane memuru Kolağası Faik Bey, gerekli hazırlıkların yapıldığını bildirmiştir.¹⁰⁰⁵

Cephenin durağan dönemi için en önemli taarruz yöntemlerinden birisi de topçu birliklerinin yaptığı ateş baskınlarıdır. Bu gibi baskınlar sonrasında topçu birliklerinin ikmalinin yapılması birlikler için hayati öneme sahiptir. Öyle ki 20 Eylül 1915 tarihinde 15'inci Kolordu Topçu Komutanlığı iki defa yaptıkları ateş baskınına rağmen harcanan cephane ikmalinin yapılmadığını ve bu süreçte günlük sarfiyatın da devam ettiğini bu nedenle gerekli mühimmatın tedarik edilmesini istemiştir.¹⁰⁰⁶ Bu gibi durumlarda sevki hızlandırmak için birlikler kimi zaman cephanenin neredeyse bittiğini göstermek için "*hiç kalmadı*" ifadelerine yer verilmiştir. 15'inci Kolordu benzer bir talebini, 5 Ekim 1915 tarihinde Anafartalar Grubu Komutanlığı'na iletmıştır.¹⁰⁰⁷

Durağanlaşan cephe hattında bakım ve onarım çalışmaları olağan bir görev haline gelmeye başlamıştır. Bu nedenle Eylül ayının son dönemlerinden itibaren birliklere önemli oranda yedek parça ve bakım malzemesi sevk edilmiştir. Bu amaçla 20 Eylül 1915 tarihinde 14'üncü Makineli tüfek bölüğü için 2 adet su muhafazası, 6 adet

¹⁰⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.76, Fih.4-5.

¹⁰⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.76, Fih.4-3.

¹⁰⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.1-17/18.

¹⁰⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.1-7.

¹⁰⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.3-2.

sandık baskı yayı, 2 adet tetik yayı, 1 adet fişek kovan çıkacağı, 1 adet tel fırçası ve 1 adet iğne talep edilmiştir.¹⁰⁰⁸

Başkomutanlık Vekâleti, Çanakkale bölgesinden diğer cephelerden hızla artan taleplerin planlanabilmesi için Eylül ayı itibari ile elinde bulunan mevcudu ve üretim kapasitesini hesaplamıştır. Buna göre 23 Eylül 1915 tarihinde Genel karargâh emrinde 43 milyon mavzer fişegi bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul'da bulunan fabrikalarda günlük 100.000 adet mermi imal edilmektedir. 5'inci Ordu bölgesinden gelen talepler göz önüne alındığında haftalık 5.000.000 fişek verilmesi gerekmektedir. Bu durumunda mevcut cephe 10 hafta yetebilecektir; ancak böyle bir durumda Ordu'da ihtiyat için hiçbir birliğe mermi kalmayacaktır. Bu açmaz durum karşısında İstanbul'da ilave cephe şubesi açılması planlanmıştır.¹⁰⁰⁹ Buna karşın bir yandan da üretim kapasitesi dâhilinde sevk işlemlerine devam edilmiştir. Buna göre 23 Eylül 1915 tarihinde 5'inci Ordu'ya 8.000 adet el bombası 167 sandık içerisinde Uzunköprü'den Çanakkale'ye sevk edilmiştir.¹⁰¹⁰ Tüm bu faaliyetler doğrultusunda Eylül ayının sonuna gelindiğinde 5'inci Ordu bölgesindeki Grupların toplam mühimmat mevcutları şu şekildedir:¹⁰¹¹

Tarih	Grubu	Piyade mermisi (sandık)	Seri sahrâ mermisi	Seri cebel	Koşulu Mantelli	Âdi cebel	El bombası
24 Eylül	Kuzey	7.823	14.523	7.625	2.153		4.355
24 Eylül	Anafartalar	15.282	18.832	5.767		4.619	19.626
24 Eylül	3. Tümen	518					1.314
25 Eylül	Asya	2.086	11.122	4.848			2.086
26 Eylül	Güney	7.381	13.944	878		3.488	5.986
27 Eylül	24. Tümen	2.312	5.472			1.279	1.622
27 Eylül	Menzil	11.464	16.063	7.849	1.169	4.500	40.022
	Toplam	46.866	79.956	26.967	3.322	13.958	75.011

Tablo-8: 5'inci Ordu'nun 24-27 Eylül 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.

Eylül ayı içerisinde 5'inci Ordu mühimmat mevcudunda dikkat çeken en önemli artış el bombalarında yaşanmıştır. Nitekim bu sayı Eylül ayının ilk haftasına

¹⁰⁰⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.7-6.

¹⁰⁰⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.89, Fih.1-38.

¹⁰¹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.76, Fih.4-10.

¹⁰¹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.89, Fih.1-12.

göre %66,65 oranında artmıştır ki bu artışın ortaya çıkmasında eylül ayının son haftasında yapılan ikmaller önemli yere sahiptir. Buna göre 25 Eylül 1915 tarihinde Galata Rıhtımı'ndan saat 17.00'de hareket edecek torpido ile 10.000 adet yuvarlak el bombasının 24 Eylül 1915 gününe kadar hazır edileceği ve bu bombaların Gülhane cephane ambarından alınarak Tophane cephane memuru Selahattin Efendi'ye teslim edilmesi istenmiştir.¹⁰¹² Aynı gün 82 sandık el bombası 157 numaralı Yağbasanlı Mehmet Reis, 78 sandık el bombası 114 numaralı Unkapanlı Ahmet Reis idaresindeki motorların 55 numaralı Şirket-i Hayriye'nin Göksu vapurları ile Çanakkale'ye sevk edilmiştir.¹⁰¹³

Silah ve mühimmatların mevcutlarını tespit çalışmalarında zamanla düzenlemeler yapılmış, olası hatalar engellenmek istenmiştir. Bu kapsamda 26 Eylül 1915 tarihinde Başkumandanlık telgraf haberleşmesinde bir hata olmaması için Saros Grubu'ndaki seri sahrâ cephane miktarının yazı ile bildirilmesini istemiştir.¹⁰¹⁴ Bunun üzerine yazı ile “*on bir bin beş yüz elli beş*” olduğu bildirilmiştir.¹⁰¹⁵

Eylül ayı boyunca tedarik konusundaki en önemli sorun yurt dışından sağlanan askeri malzemelerdir. Nitekim Erkân-ı Hârbiye Riyâseti 28 Eylül 1915 tarihinde batarya dürbünün mevcudunun kalmadığını tedarik edilmesi durumunda 5'inci Ordu'ya sevk edileceğini bildirmiş,¹⁰¹⁶ bu durum Avrupa yolu açılıncaya kadar devam etmiştir. Öyle ki 5'inci Ordu Komutanlığı'nın 1 Kasım 1915 tarihindeki batarya dürbünü talebine Bronzart Paşa Almanya'dan sipariş edildiğine ulaştığında iltecekleri yanıtını vermiştir.¹⁰¹⁷ Nitekim bu doğrultuda yapılan tedarikler kasım ayının üçüncü haftasından itibaren cepheye gönderilmiştir.¹⁰¹⁸

¹⁰¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.76, Fih.4-8.

¹⁰¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.76, Fih.4-11.

¹⁰¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.1-29.

¹⁰¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.1-30.

¹⁰¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-2.

¹⁰¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-14.

¹⁰¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.86, Fih.2-47.

5'inci Ordu Komutanlığı Ekim ayında da iç düzenleme faaliyetlerine yönelmiştir. Bu kapsamda 2 Ekim 1915 tarihinde yayınlamış olduğu emir ile Anafartalar Grubuyla Kuzey Grubu kıtaları arasında karışmış birliklerin tabur tabur değiştirilmesi istenmiştir. Bu düzenlemeler sürecinde Anafartalar ve Arıburnu Cephesi'nde, siper muharebeleri devam etmiş özellikle Kayacıkagılı, Şahinsırt, Bombasırtı, Kırmızısırt ve Kanlısırt'ta şiddetli bomba ve lağım muharebeleri yapılmıştır. Benzer şekilde ekim ayı boyunca Arıburnu ve Seddülbahir kesimlerinde bomba ve lağım faaliyeti çoğalmış özellikle Seddülbahir'de siper havanları kullanılmıştır. Yine bu ay içinde İngiliz birlikleri, lağım kazan erlerle takviye edilmiştir.¹⁰¹⁹ Bu faaliyetlere karşın 5'inci Ordu Komutanlığı, sorumluluk alanındaki silah ve mühimmatların bakım ve tespit çalışmalarını yürütmüştür. Bu kapsamda Anafartalar ve Kuzey Grubu bölgesindeki ekim ayına ait silahların bakım raporunu hazırlamak için Bigalı tamirhanesinde bulunan topçu ustaları topları mevzilerinde muayene etmek için görevlendirilmiştir. Planlamaya göre tamirhanedeki ustalardan ikisi torna tezgâhında çalışmaya devam edecek, bir topçu ve iki kundakçı ustası Anafartalar, bir topçu ve iki kundakçı ustası da Kuzey Grubu toplarını muayene etmek için görevlendirilmiştir.¹⁰²⁰ Komutanlık bir yandan da raporların hazırlanmasında gecikmelerin yaşanmaması için gerekli özeni göstermiş ve birlikler birçok kez uyarılmıştır. Ancak Anafartalar Grubu'nun gecikmelere dair hazırladığı rapor bu noktada önemli bir açıklama sağlayacaktır. Buna göre Anafartalar Grup Komutanlığı her beş günde bir orduya sunulan grubun mevcudu, hafriyat cetveli gibi raporların gecikmesini bu işlemin kıtalardan tümenlere, tümenlerden kolordulara ve kolorduların cetveli de gruba geldiği için bu yazışma sürecinde yaklaşık üç günlük bir gecikme olduğunu belirtmiştir. Buna göre üç gün zarfında ortalama hesaplama ile kıtalarda 1.000-1.200 mermi harcandığı bu nedenle birliklerdeki eksiğin tam olarak tespit

¹⁰¹⁹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt III. Kitap, s.434-437.

¹⁰²⁰ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4571, Dos.66, Fih.44-2.

edilemediği ve ikmalin de eksik yapıldığını bildirmiştir.¹⁰²¹ Tüm bu faaliyetlerin yanısıra devam eden ikmal çalışmaları ile 5'inci Ordu'nun Ekim ayı sonundaki mühimmat mevcudu şu şekilde olmuştur:¹⁰²²

Tarih	Grubu	Piyade mermisi (sandık)	Seri sahrâ mermisi	Seri cebel	Koşulu Mantelli	Âdi cebel	El bombası
28 Ekim	Aşya	5.633	11.267	714		2.261	10.694
29 Ekim	Kuzey	7.576	11.421	6.169	2.124	2.268	4.079
29 Ekim	Anafartalar	14.886	13.735	5.945		3.476	21.137
29 Ekim	Saros	8.179	5.820				12.079
30 Ekim	Güney	10.854	16.361	1.853	1.260	3.617	15.650
4 Kasım	Menzil	13.875	23.557	4.415	2.962	8.576	52.244
Toplam		61.003	82.161	19.096	6.346	16.581	115.883

Tablo-9: 5'inci Ordu'nun 28 Ekim-4 Kasım 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.

5'inci Ordu Komutanlığı'nın Eylül ayının ilk haftasından itibaren düzenli olarak oluşturmaya başladığı mühimmat cetvelleri incelendiğinde mühimmat ikmalinin ordunun ihtiyaç seviyesinde ve hatta daha yüksek tutulduğu görülmektedir. Nitekim Eylül ayının ilk haftasına göre piyade mermisi mevcudu %51, seri sahrâ mermisi mevcudu %8,7, âdi cebel mermisi mevcudu %27 ve el bombası mevcudu %141 oranında artmıştır. Kasım ayı itibariyle Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile olan bağlantısının sağlanması, Çanakkale Cephesi'ne silah ve mühimmat yardımlarını da sağlayacağı umudunu ortaya çıkarmıştır. Cephede siper muharebeleri, karşılıklı bomba taarruzları ve lağım faaliyetleri kasım ayı boyunca da hız kesmeden devam etmiştir. Ayrıca zaman zaman düzenlenen topçu ateşi baskınları ile İngiliz kuvvetlerine kayıplar da verdirilmiştir. İngilizler, kasım ayı içinde lağım faaliyetlerine devam etmişler, Seddülbahir kesiminde 52'nci İngiliz Tümeni'nin 156'ncı Tugayı, Türk siperlerinin altında üç lağım patlattıktan sonra mahdut hedefli taarruza geçmiş; İngiliz ve Fransız topçularıyla donanmanın yoğun desteğine rağmen, başarı sağlayamamıştır. Yine kasım

¹⁰²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4571, Dos.66, Fih.62.

¹⁰²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.86, Fih.2-59.

ayı içinde İngilizler, Arıburnu Cephesi'nde Bombatepe, Merkeztepe ve Kanlısirt kesimlerinde lağım faaliyetlerine devam etmişlerdir.¹⁰²³

Kasım ayında muharebelerin giderek azaldığı ve birlikler için kış şartları ile mücadelenin daha fazla önem kazandığı bir süreçte 5'inci Ordu Komutanlığı bir yandan da ordu mevcutlarını önemli oranda istenilen seviyede tutmaya çalışmıştır. Ancak kasım ayındaki kış şartlarının cephedeki ikmal önceliklerini değiştirmesi nedeniyle Ekim ayının son haftasındaki mühimmat mevcudu korunamamıştır. Nitekim Kasım ayının ilk haftasındaki mühimmat mevcutları şu şekildeydi:¹⁰²⁴

Tarih	Grubu	Piyade mermisi (sandık)	Seri sahrâ mermisi	Seri cebel	Koşulu Mantelli	Âdi cebel	El bombası
3 Kasım	Anafartalar	14.207	14.621	5.710		3.371	20.787
3 Kasım	Kuzey	7.460	11.199	6.681	2.124	2.268	7.273
3 Kasım	Saros	8.170	5.813				12.079
5 Kasım	Güney	10.743	15.193	1.683	1.290	3.617	14.001
7 Kasım	Menzil	12.624	20.957	3.679	3.692	8.567	42.244
Toplam		53.204	67.783	17.753	7.106	17.823	96.384

Tablo-10: 5'inci Ordu'nun 3-7 Kasım 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.

Ekim ayının son haftasında sağlanan ikmal mevcudu ile karşılaştırıldığında piyade mermisi mevcudunda %14, seri sahrâ mermisi mevcudunda %18, seri cebel mermisi mevcudunda %8 ve el bombası mevcudunda %17'lik bir düşüş yaşanmıştır. 5'in Ordu Komutanlığı cephedeki kış şartlarının hissedilir olduğu bu süreçte bir yandan da birliklerdeki silahların bakımlarını yapmaya çalışmış, bunun için cepheye yedek parça ikmalinde bulunmuştur. Bu kapsamda 3 Kasım 1915'te topçu birlikleri için 100 adet kıl fırça,¹⁰²⁵ 6 Kasım 1915'te 15 santimetrelilik 26 çapındaki toplara mahsus piston ve tekerlek,¹⁰²⁶ 7 Kasım 1915'te Asya Grubu için 400 martin tüfeği iğnesi,¹⁰²⁷ aynı gün 50 adet telefon pili, 20'nci Tümen için 2.000 adet martin tüfeklerine mahsus iğne,¹⁰²⁸ 9

¹⁰²³ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, s.437-439.

¹⁰²⁴ ATASE Arşivi, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-16.

¹⁰²⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-17.

¹⁰²⁶ ATASE Arşivi, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.30.

¹⁰²⁷ ATASE Arşivi, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-21.

¹⁰²⁸ ATASE Arşivi, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-16.

Kasım 1915'te makineli tüfeklerin atış isabeti için 25 adet makineli tüfek dürbünü,¹⁰²⁹ 11 Kasım 1915'te 5'inci Ordu ve 125'inci Alay için 36 kalem yedek edevat, Kuzey Grubu 125'inci Alay'a 52 kalem tüfekçi edevatı, müstakil süvari livasına mensup 5'inci Makineli tüfek bölüğü ve Güney Grubu 16'ncı Tümen'e mensup 125'inci Makineli tüfek bölüğü için 4 kalem yedek edevat ve Güney Grubu için işaret tabancaları ile 3.000 adet fişegi,¹⁰³⁰ 13 Kasım 1915'te 250 kilo vakum yağı,¹⁰³¹ 17 Kasım 1915'te 5.000 adet martin iğnesi¹⁰³² Çanakkale'ye gönderilmiştir.

Tüm bu yedek parça ikmal çalışmaları yanında daha önceki dönemlere göre daha düşük seviyede yürütülen ikmal faaliyetleri ile Ordu mühimmat mevcudunda kasım ayının ilk haftasına göre bir artış görülmüştür. Buna göre 7-10 Kasım 1915 tarihleri arasındaki grupların mevcudu şu şekildedir:¹⁰³³

Tarih	Grubu	Piyade mermisi (sandık)	Seri sahrâ mermisi	Seri cebel	Koşulu Mantelli	Âdi cebel	El bombası
7 Kasım	Asya	6.250	10.037	2.214	2.505	2.239	9.276
8 Kasım	Saros	8.158	5.813				12.078
10 Kasım	Anafartalar	13.837	14.683	4.406		3.293	20.125
10 Kasım	Kuzey	6.987	11.548	6.393	2.120	2.268	8.286
10 Kasım	Güney	11.623	14.495	1.383	1.260	3.617	14.501
13 Kasım	Menzil	11.722	19.497	3.279	923	8.567	39.244
Toplam		58.577	76.073	17.675	6.808	19.984	103.510

Tablo-11: 5'inci Ordu'nun 7-13 Kasım 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.

Mevcutlar Kasım ayının ilk haftasına göre incelendiğinde piyade mermisi mevcudunda %10, seri sahrâ mermisi mevcudunda %12, âdi cebel mermisi mevcudunda %12 ve el bombası mevcudunda %7'lik bir artış olduğu görülmektedir. Buna rağmen kasım ayı içerisindeki mühimmat mevcudundaki dalgalanmalar değişik nedenlerde devam etmiştir. 5'inci Ordu Komutanlığı, Kasım ayı sonlarına doğru, kesin sonucu sağlayacak büyük bir taarruz planı hazırlamaya başlamış; bu kapsamda 16

¹⁰²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-22.

¹⁰³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-24.

¹⁰³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-25.

¹⁰³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-28.

¹⁰³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-16-2.

Kasım 1915'te Alman Orduları Genelkurmay Başkanı von Falkenhayn bunun için ihtiyaç duyulacakları sormuştur. Bunun üzerine 5'inci Ordu gerekli yazışmalara başlamış ve tasarlanan planın ana hatlarını da bildirmiştir. Plana göre tasarlanan taarruz, Arıburnu ile Anafartalar Cepheleleri'nin iç kanatları doğrultusunda bir yarma taarruzu biçiminde olmuştur. Bu süreçte Alman Genel Karargâhı da istenilen birçok harp silah ve aracını göndermiştir.¹⁰³⁴ Bu planlamanın yapıldığı dönemde 5'inci Ordu Komutanlığı'nın tüm gruplarıyla, Ordu'nun elinde 143 makineli tüfek, 35 nordefilt, 109.071 mavzer, 52.000 çeşitli tüfek, 95 seri sahrâ, 99 seri ve âdî dağ ve 66 koşulu mantelli topu bulunmaktadır.¹⁰³⁵

Taarruz hazırlıkları süresince 5'inci Ordu Komutanlığı, mıntıkasında bir yandan silahların bakımını yapmak için yedek parça sevkine bir yandan da üretim kapasiteleri dâhilinde silah ve mühimmat ikmaline yönelmiştir. Bu kapsamda 8 kalem mavzer ve martin tüfeği edevatı, 17'nci Kolordu'nun 15'inci Tümen'i için 2.300 küçük çaplı martin iğnesi, Anafartalar Grubu tamirhanesi için 30 kalem tüfekçi takımı ile 6 kalem tüfek edevatı, 20'nci Tümen için 25 kalem tüfekçi takımı ile martin tüfeği yedek edevatı, 2'nci Kolordu'nun seyyar jandarma birliğinden nizamiyeye geçen tabur için 32 kalem martin tüfeği edevatı,¹⁰³⁶ 3'üncü Kolordu için 5 sandık topçu mühimmatı,¹⁰³⁷ Güney Grubuna için 1 adet irtifa nişan çarkı, 2'inci Topçu sahrâ alayının 7'nci Seri cebel bölüğüne 4 adet top feneri, 8 adet cer koşumu 5'inci Ordu için mazgaldan atış yapmak için aynalardan 1.000 adet¹⁰³⁸ ve 15'inci Kolordu adına 1.000 adet el bombası gönderilmiştir.¹⁰³⁹ Tüm bu çalışmalara rağmen 5'inci Ordu'nun mevcudu istenilen

¹⁰³⁴ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt III. Kitap, s.440.

¹⁰³⁵ **Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, C.X, s.274.

¹⁰³⁶ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-3.

¹⁰³⁷ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-26.

¹⁰³⁸ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-31.

¹⁰³⁹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.1-1.

oranda arttırılamamıştır. Buna göre 18-23 Kasım 1915 tarihleri arasındaki mühimmat mevcudu şu şekildedir:¹⁰⁴⁰

Tarih	Grubu	Piyade mermisi (sandık)	Seri sahrâ mermisi	Seri cebel	Koşulu Mantelli	Âdi cebel	El bombası
18 Kasım	Anafartalar	13.223	13.513	4.391		3.226	22.705
18 Kasım	Asya	6.291	9.973	2.214	2.618	2.176	8.490
19 Kasım	Kuzey	6.510	9.796	6.172	2.124	2.268	4.632
19 Kasım	Saros	7.815	4.628				11.660
21 Kasım	Güney	11.858	12.958	1.247	2.250	3.933	1.041
23 Kasım	Menzil	12.528	15.860	4.449	1.021	8.567	27.290
Toplam		58.225	66.728	18.473	8.013	20.170	75.818

Tablo-12: 5'inci Ordu'nun 18-23 Kasım 1915 tarihlerindeki mühimmat mevcudu.

Ayrıca bu tarih aralığında Ordu mevcudundaki faal toplar ise şu şekildedir:¹⁰⁴¹

Grubu	Seri sahra	Seri cebel	Âdi cebel	Mantelli top	Manda koşulu mantelli topu
Anafartalar Grubu	78	19	18		
Asya Grubu	16	4	8	12	
Kuzey Grubu	26	23	8		8
Saros Grubu	8				
Güney Grubu	68	7	12	12	

Tablo-13: 5'inci Ordu'nun 18-23 Kasım 1915 tarihlerindeki faal top mevcudu.

Kasım ayında cephede yaşanan en önemli olaylardan birisi de 26 Kasım 1915 günü saat 16.00 sıralarında başlayan İdoistan sonra yağın yağmur ve ardından gelen sel ve don afetidir. Bu durum her iki taraf askerlerinin boğularak ve donarak ölmelerine neden olmuş ayrıca pek çok eşya, silah, araç ve gereç, sular ve kumlar altında kalmış bir bölümü ise sel ile gitmiştir.¹⁰⁴² Cephedeki bu şartlara rağmen muharebenin devamında nasıl şekilleneceğinin tam olarak kestirilememesi 5'inci Ordu bölgesinde bir yandan da tahkîmat çalışmalarını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede 22 Kasım 1915 tarihinde İzmir'den gelen on beşlik toplardan ikisi Saros'a ve birisi Anafartalar'a yerleştirilmiştir. Bu topların yerleştirilmesi için mevzilerin oluşturulmasına başlanmış ve her top mevzi için 200 çuval çimento ihtiyacı belirlenmiştir. Buna göre Saros'a tahsis edilen topların

¹⁰⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-16-1.

¹⁰⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-16-1.

¹⁰⁴² *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s.439.

çimentosunun Bolayır'a ve Anafartalar'a ait olan topların çimentosunun ise Akbaş'a gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁰⁴³ Öte yandan 3 Aralık 1915 tarihinde, Küçük Anafarta'daki 24 santimetrelik bataryanın inşaatı sona erdiği için buradaki birinci bölüğün Büyük Anafarta'daki 15 santimetrelik seri ateşli topun yanında inşa edilmekte olan kızaklı 15'lik bataryanın inşasının ikmali için ikinci bölüğün yanına hareket etmesi istenmiştir.¹⁰⁴⁴

Diğer yandan muharebenin son safhasında olunmasına rağmen tasarruf ve tespite yönelik çalışmalar devam etmiştir. Nitekim Boğazlar Genel Komutanlığı 17 Aralık 1915 tarihinde göndermiş olduğu emirde, top atışları için birliklerin demirbaş cephane dışında kalan mühimmatı var ise bununla atış yapmasını istemiştir. Buna istinaden birliklerden ellerindeki cephane miktarları sorulmuştur.¹⁰⁴⁵

Muharebenin sonuna gelinmiş olmasına rağmen bu tarihte İntepe Mıntıkası'nın demirbaş cephanesi değişik çap ve modellerde 3.139 adet olup mühimmat eksigi ise sadece %10 civarındadır.¹⁰⁴⁶

Sarfiyat ve mevcut cetvelleri muharebenin son dönemlerinde bile talep edilmeye devam etmiştir. Bu amaçla 5'inci Ordu Komutanlığı, 28 Aralık 1915 tarihinde ağır topçu bataryalarından beş günlük sarfiyat cetveli istemiştir.¹⁰⁴⁷

Çanakkale Cephesi, 9 Ocak 1916 tarihinde Seddülbahir bölgesinin tahliyesi ile kapanmıştır. Buna istinaden Çanakkale bölgesindeki mühimmat ve silahların farklı bölgelere sevkinin yapılabilmesi için tespit çalışması yapılmıştır. Buna göre 12 Ocak 1916 tarihi itibari ile 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'nin cephane depolarının mevcudu şu şekilde idi:

¹⁰⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.305, Fih.785-64.

¹⁰⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.24.

¹⁰⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.68, Fih.53.

¹⁰⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.68, Fih.53-1.

¹⁰⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1067, Dos.88, Fih.20-20.

Akbaş, Burgas ve Ilgardere’de toplam 16.739 sandık piyade tüfeği, Akbaş’ta 62 adet seyyar sahrâ şarapneli, Akbaş ve Burgas’da toplam 5.041 adet âdî cebel şarapneli, Ilgardere’de 512 adet âdî cebel dânesi, Akbaş’ta 1096 adet mantelli dânesi, 625 adet mantelli şarapneli, 320 adet 15’lik seri obüslere dâne, 494 adet 10’luk seri toplara dâne, 1.200 adet 10’luk seyyar top şarapneli, 300 adet 12’lik obüslere kır döküm dâne, 218 adet 12’lik Bulgar toplarına kır döküm dâne, 810 adet 15’lik âdî obüslere dâne, 272 adet 15’lik toplara kurşun sarılı şarapnel, 200 adet 21’lik havanlara kır döküm dâne, 80 adet 15’lik kızaklı toplara şarapnel, 40 adet 12’lik âdî obüslere şarapnel bulunmaktadır.¹⁰⁴⁸

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’nda seferberlik ilan ettiği zaman hava kuvvetlerinin elinde seferberliğe dâhil bulunan dört adet uçak bulunmaktadır. Yeşilköy Havaalanı’nda bulunan bu dört uçaktan ikisi İzmir, biri Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlıkları emrine tertip edilmiştir. Boğazlar bölgesinin hava araçları ile tahkim edilmesi için Başkomutanlık 16 Ağustos 1914 tarihinde verdiği emirde bir uçağın bölgeye gönderildiğini bildirmiştir.¹⁰⁴⁹ Bu kapsamda Fazıl Bey idaresinde Çanakkale bölgesinde ilk uçuş denemeleri başlamıştır.¹⁰⁵⁰ Ancak uçağın sık sık arızalanması nedeniyle uçaktan istenildiği gibi faydalanılamamıştır. Bu nedenle 19 Ekim 1914’te İstanbul’dan ikinci Nieuport Çanakkale’ye hareket emrini almıştır. Şarköy yakınlarında denize inen uçak gemi yedeğinde Bolayır’a getirilmiştir.¹⁰⁵¹ Ayrıca 11 Ocak 1915 tarihinde istifade edilemeyen iki deniz uçağı İstanbul’a gönderilmiş,¹⁰⁵² yerine 12 Ocak 1915’te iki adet kara uçağı gelerek hastane bayırında hazırlanan çadırli hangara yerleştirilmiştir.¹⁰⁵³ Bir yandan da Almanya’dan uçak teminine çalışılmıştır. Bu amaçla

¹⁰⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.22, Fih.20-1.

¹⁰⁴⁹ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, , s. 25.

¹⁰⁵⁰ (Em.) Tuğg. C. Akbay, a.g.e., s. 150.

¹⁰⁵¹ *Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı*, c.IX, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s.25-27.

¹⁰⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4669, Dos. H-12, Fih.1-16; *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 27.

¹⁰⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4669, Dos. H-12, Fih.1-17; *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 27.

ilk altı uçak Ocak 1915'te sağlık malzemesi olarak deklare edilmek sûretiyle teker teker tarafsız Balkan Devletleri yoluyla gönderilmiştir. İlk uçak 1 Mart 1915'te İstanbul'a ulaşmıştır. İki uçak da bundan hemen sonra gelmiştir. Fakat İtilaf Devletleri'nin Bulgaristan ve Romanya'daki büyükelçilerinin itirazı üzerine demiryolu ulaştırması kesilmiştir.¹⁰⁵⁴ Artık yüksek rüşvetler karşılığında bile geçiş olanaksız hale geldikten sonra Macaristan'da Czerneheviz'de Alman-Türk Havacılık Yardım Kumandanlığı teşkil edilmiştir. Bu, oradaki tren istasyonunun yakınında bir havaalanı bulunan küçük bir ikmal birimidir. Türkiye'de ihtiyaç duyulan uçaklar önce parçalara ayrılmış olarak trenle oraya nakledilmiştir, tekrar birleştirilerek, yedek depolarda monte edilip düşman (Sırbistan) ve tarafsız (Bulgaristan) topraklar üzerinden Edirne'ye kadar hareket edebilmektedir. Orada tekrar yakıt doldurarak ve teslim alınacakları yer olan Yeşilköy'e kadar yaklaşık 200 kilometre daha uçabilmektedir.¹⁰⁵⁵ Alman pilotlar da yolcu kimliğinde ve sahte kimlikler ile Romanya üzerinden gelmektedir.¹⁰⁵⁶

Osmanlı Devleti, Nisan 1915'te hava gücünü arttırabilmek için uçak teminini hızlandırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda 8.000 Türk Lirası karşılığı Bulgaristan'a 4 uçak, 12.000 Türk Lirası karşılığı Avusturya'ya 6 uçak, 24.000 Türk Lirası karşılığı Almanya'ya 12 uçak siparişi verilmiştir. Yapılan tüm çalışmalar sonucunda 5'inci Ordu bölgesindeki uçak sayısı 6'sı hizmet 2'si savaş olmak üzere 8'e çıkarılmıştır.¹⁰⁵⁷ Yine 15 Ağustos 1915 tarihinde Boğazlar Genel Komutanlığı emrinde görev almak üzere Alman Deniz Kuvvetleri'nden üçü 150 beygir ve ikisi 100 beygir gücünde¹⁰⁵⁸ 5 deniz uçağı gönderilmiştir.¹⁰⁵⁹

Almanya'dan Türkiye'ye gönderilecek uçaklar Macaristan'da depo edilerek uçuşa hazırlanmıştır. Buradan kalkacak uçaklar Bulgaristan'a inmeden hava yolu ile

¹⁰⁵⁴J. Wallach, a.g.e., s. 180.

¹⁰⁵⁵K. Wolf, a.g.e., s. 373-374.

¹⁰⁵⁶C. Mühlman, a.g.e., s. 147.

¹⁰⁵⁷*ATASE Arşivi*, BDH Kls.184, Dos.786/A, Fih.1-3.

¹⁰⁵⁸*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1738, Dos.114, Fih.19.

¹⁰⁵⁹*ATASE Arşivi*, BDH Kls.638, Dos.223, Fih.48.

İstanbul'a nakledilecektir. Menzili uygun olmayan uçakların menzilini artırmak için yedek depo takılarak 1915 Haziran ortasında ilk uçak Türk pilotuyla havalandı ve temmuz sonuna kadar yedi uçak Edirne'ye inmeyi başarmıştır. Balkan Dağları üzerinden geçen bu yol 600 kilometreden fazla olup havadan altı saat sürmüştür.

Hava yolu ile gönderilen uçaklardan üç tanesi düştüğü veya el konulduğu için kullanılamaz hale gelmiştir. Birisi Romanya üzerine düşmüş, diğeri Sırp sınır şehri olan Negotin'de düşürülmüştür. Ayrıca deniz yolu ile de dört uçak ve iki vagon uçak malzemesi getirilmiştir. Böylece ilk parti olarak 11 uçak Türkiye'ye taşınmıştır.¹⁰⁶⁰

Bulgaristan, İttifak Devletleri'nin safında harbe girdikten sonra 1915 yılının Kasım ayından itibaren ikmal Tuna Nehri üzerinden Bulgaristan'ın Tuna Limanı Rusçuk'a ve oradan trenle İstanbul'a yapılabilmiştir. Gelen ilk uçaklar silahsızdılar ve sadece rasat işleri için elverişliydi, motorları çok zayıftı ve bu yüzden yüksekte ve hızlı uçamıyorlardı. Buna rağmen bu dört uçağın üçü Serno tarafından Gelibolu Cephesi'ne gönderilmiştir.¹⁰⁶¹

Osmanlı hava gücü yeni kuruluş ve yapılanma döneminde olmasına rağmen Çanakkale Muharebeleri sürecinde başta keşif ve istihbarat sağlamak üzere önemli görevler icra etmiştir.¹⁰⁶² Ancak düşman kuvvetlerinin hava gücüyle orantılanamayacak kadar zayıf bir yapı olduğu da açıktır. Nitekim düşman uçakları Türk hava sahası üzerinde önemli bir tehdit ile karşılaşmadan uçmuşlardır.¹⁰⁶³ Bu durum cephe gerisindeki nakil işlemlerinde önemli bir tehlike yaratmış ve Türk tarafında zayıflara sebebiyet vermiştir.

¹⁰⁶⁰ **Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı**, c.IX, s.48.

¹⁰⁶¹ K. Wolf, a.g.e., s. 374-375.

¹⁰⁶² Çanakkale Cephesi'nde Türk kuvvetlerince düşürülen ya da esir edilen uçaklar için bkz. H. Kannengiesser, a.g.e., s.382, 383,384.

¹⁰⁶³ H. J. Buddecke, **Çanakkale Üzerinde Bir Şahin**, Çev. ve Haz. Bülent Erdemoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 58.

3.4. Muharebe Araçlarının Tamir ve Bakım İşlemleri

Muharebe araçlarının cephede tamir ve bakım işlemlerinin yapılması ikmal sürecini tamamlamak için önemli bir yere sahiptir. Nitekim 25 Nisan 1915 tarihinde başlayan kara muharebeleri ile birlikte üç günlük şiddetli çarpışmalar sonunda şehit ve yaralı askerlerden toplattırılan ve tamiri gereken silahlar kıtalar nezdinde kalmıştır. Bunların kıta tüfekçileri ve ustaları ile tamiri ve bakımı mümkün görülerek cephe gerisinde Eceabat, Kilya Limanı, Bigalı Kışlası ve Akbaş civarında olmak üzere toplam beş adet ambar tesis edilmiştir. Bu ambarların ikisinde ise tamirat işlerini yapmak için yardımcılar ile birlikte birer tüfekçi tayin edilmiştir. Kıtalarda üç günlük muharebe sonucunda beş ambarda toplanan silah miktarı üç bini geçmiştir. Bu silahların kazanılması için 3'üncü Kolorduca bir tüfek tamirhanesinin açılması gerekli görülmüştür. Özellikle tamiri gereken tüfeklerin İstanbul'a sevki halinde geçecek zaman ve nakliyatın güvensizliği nedeniyle ikmal askerleri için çok acil gereken bu tüfeklerin zamanında yetişememesi endişesi, tamir sonrası sehven yanlış mıntıkaya sevki gibi nedenler de bu tamirhanenin açılmasının gerekçesini güçlendirmiştir. Buradan hareketle her alaydan yardımcılar ile birlikte birer tüfekçi ustası alınarak Bigalı Köyü'nde Kuzey Grubu için bir ambar ve tüfek tamirhanesi açılmıştır. 5 Mayıs 1915 tarihinde çalışmalarına başlayan tamirhane yirmi dört saatlik yoğun bir çalışma ile elindeki silahlardan 1.500 tanesinin tamir ve bakımını bitirmiştir. İlk zamanlarda ambarın ihtiyacı olan tamir edevatı olmadığı için takım ve yedek parça temini sağlanmıştır. Çürük silahların en küçük vidalarına kadar sökülerek yedek parça temininin bir bölümü bu şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Silahların çoğu nişangâh ve kundaklarından sakatlandığı ve bu aksamın yedekleri bulunmadığı için Harbiye Nezareti'nden 500 adet nişangâh ve kundak gönderilerek tamir işleri aksamadan yapılmıştır. Tüfeklerin kundak aksamındaki ufak tefek mermi yaraları ve parçaları hurda bir tüfeğin kundak aksamından kesilerek yamamak sûretiyle kullanılabilir hale getirilmiştir. Tamir edilen

silahların korkuluk köprüsü gerisinde kundak üzerine bir hilal şeklinde markası vurdurulmuştur. Böylece bir silahın tamir edilip edilmediği ya da kaç defa edildiği anlaşılmıştır. Tamirhanede düzenli bir şekilde bütün kıta tüfekçileri istihdam edilerek önemli bir fayda sağlanmış, içlerinden on usta muharebe madalyası ile taltif edilerek motivasyonları yükseltilmiştir. Tamirhanede çalışanlar 19 Haziran 1915 itibari ile 14 tüfekçi ustası ile 14 yardımcısı, 60 kadar hizmet askeri, 2 emekli ve malul subaydan oluşmaktadır. Tamirhane açıldığı günden 7 Haziran 1915 tarihine¹⁰⁶⁴ kadar silah ambarına teslim edilen 20.000'den fazla silahtan 17.000'i tamir edilmiştir.¹⁰⁶⁵ Bu sürede kasatura ihtiyacı için Harbiye Nezareti'nden iki seferde toplam 2.500 adet kasatura getirilmiştir. Ambarda toplanan 20.000'den fazla tüfeğin 978'i namlu, 1.625'i kasatura, 1.819'unun boy kundağı çürüğe çıktığı için değişik tarihlerde İmâlât-ı Harbiye'ye sevk edilmiştir. Bu tüfeklerin namlularının önemli bir bölümü top ve bomba tesiri ile kullanılamaz hale gelmiş, bir kısmı ortasından kesilmiş, kundaklar parçalanmış, kasaturaların balçık kısımları eğrilmiş ve namlular kırılmış olduğu için tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Ambar aracılığı ile İstanbul'a 700'e yakın sandıkta tahminen üç milyon mavzer kovanı, dört milyona yakın çuval ve sepetlerle mermi kovanı menzil parkına teslim edilmiş, bir buçuk milyona yakın kovan da döküm halinde toplanmıştır. Deniz yolu ile sevkiyatın yavaşlaması ve çuval bulunmaması nedeniyle kovanların bir kısmı taşınamamıştır. 24 Mayıs 1915 günü Arıburnu bölgesinde yapılan ateşkeste 2.490 âdedi tamir edilemez durumda, 983 âdeti mütareke gereğince sürgü kolsuz, 835 âdedi çürük olarak toplamda 4.308 adet silah toplanmıştır. 17 Mayıs 1915 tarihinde Bigalı Köy'ünün düşman donanması tarafından bombardıman edilmesi nedeniyle tamirhaneyi korumak için Bigalı Köy'ü doğusunda kısmen ahşaptan yapılan 14 barakaya taşınmıştır. Ambarda günlük ortalama 400 tüfeğin tamir ve yağlaması yapılabilmektedir. 3'üncü Kolordu ve Kuzey Grubu sahrâ silah ambarı ve tüfek

¹⁰⁶⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2115, Dos.25, Fih.3-1.

¹⁰⁶⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2115, Dos.25, Fih.3-2.

tamirhanesi 19 Haziran 1915 tarihine kadar tamir ettiği tüfeklerden sadece gerekli malzemeler bulunmadığı için zorunlu olarak 5 makineli tüfek ile bir adet nordenfiliti tamir için İstanbul'da İmâlât-ı Harbiye fabrikasına göndermiştir. Ayrıca Güney Grubu'na 750 martin tüfeği vererek yardımcı olmuştur.¹⁰⁶⁶

Bigalı Köyü'ndeki tamirhanenin yeterli gelmemeye başlaması ile Bigalı Kışlası içerisinde Güney ve Kuzey Grubu için 3'üncü Kolordu silah tamirhanesinin hazırlanması gerekli görülmüştür. Bu amaçla resmi açılışı 16 Temmuz 1915 Cuma günü saat 18.00'de yapılmış¹⁰⁶⁷ ve burada muharebeler boyunca 90.000'e yakın tüfeğin tamiri yapılmıştır.¹⁰⁶⁸

Anafartalar bölgesindeki topçu birliklerinin tamir işlemlerinin düzenlenebilmesi için 7 Kasım 1915 tarihinde Grup Komutanlığı'nca bir emir yayınlanmıştır. Buna göre:

a. Çanakkale'de Krupp şirketine ait top tamirhanesinin açıldığı ve bu tamirhanenin mevcut topların tamirine yeterli olduğu bildirilmiştir.

b. Kumköy, Bigalı ve Çanakkale tamirhanesine gönderilecek olan topların işlem evrak ve raporlarında tamiri gerektiren aksamının yazılacağı gibi ayrıca bir levha üzerinde arızası yazılarak üstlerine asılacak ve açıklamasında gönderildiği tamirhanenin ismi yazacaktır.

c. Tamire gönderilen top ile birlikte topun arızasını anlatabilecek “gözü açık bir onbaşı” ya da çavuş gönderilecek ve tamir bitene kadar topla birlikte ilgili tamirhanede bekleyecektir. Tamir işlemi bittiğinde ise kıtasına bilgi verecektir.

d. Top ile birlikte gidecek olan memurun iâşesi taburu tarafından verilecek izin kağıdı ile birlikte bulunduğu mevkinin Nokta Komutanlığı tarafından yapılacaktır.

¹⁰⁶⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2115, Dos.25, Fih.3-2, 3-3.

¹⁰⁶⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4343, Dos.12, Fih.21.

¹⁰⁶⁸ L. Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...*, s. 249; Ener, s. 28-29.

e. Tamire gidecek olan toplar önce Kumköy'e; orada tamir edilemezse Bigalı, orada yapılamazsa Çanakkale'ye, orada da tamir olmazsa İstanbul'a gönderilecektir.

f. İstanbul'a gitmesi gereken toplar da aynı işlem ve yöntemler izlenecektir.¹⁰⁶⁹

Çanakkale muharebe bölgesi ve mücâvir alanlarında çeşitli silah tamirhaneleri kurulmuştu. Bunlardan birisi de Gelibolu'da, 3'üncü Kolordu'nun olup sonradan Menzil Komutanlığı emrine verilen bir silah tamirhanesidir.¹⁰⁷⁰ Gelibolu'daki tamirhane bölgeye en uzak olanlarından birisi olmasına rağmen cephe hattına daha yakın alanlarda da tamirhaneler kurulmuştur. Bunlardan bir diğeri de 5'inci Ordu girişimi ile kurulan Bayırköy tamirhanesidir. 5'inci Ordu'nun Harbiye Nezareti'ne, 26 Mayıs 1915 tarihinde yazdığı yazı ile kıtalar nezdinde mevcut malzemeler ile tamiri mümkün olamayacak derecede tahrip olan topçu malzemesi ile makineli tüfeklerin tamir amacıyla İstanbul'a sevkine gereksinim duymadan zaman kaybını engellemek için Bayırköy'de bir tamirhanenin kurulmasını gerekli gördüğünü bildirerek bunun için ihtiyaç duyulan ustaların ve alet edevatın gönderilmesini istemiştir.¹⁰⁷¹ Böylece başlayan çalışmalar sonucunda 15 Haziran 1915 tarihinde Mülâzım-ı Evvel Nureddin Efendi ve maiyetindeki 10 tamir ustası asker ve ameleler ile tamirhane kurulmuştur. Tamirhanede görev alanlara ödenmesi gereken yevmiyeler asker olmaları nedeniyle yarım olarak verilecek olmasına karşın farklı bir bölgeye görevlendirilmeleri nedeniyle bir buçuk kat olarak ödenmesi planlanmıştır.¹⁰⁷² Ancak tamirhane gerekli malzemenin gönderilmemesi nedeniyle temmuz ayı ortalarına kadar aktif olarak çalışmamıştır.¹⁰⁷³

Çanakkale Cephesi'ndeki tamirhanelerden birisi de Kumköy'de kurulmuştur. Bu tamirhane Anafartalar Grubu'ndaki kıtaların kullanılmaz hale gelen silah ve araç

¹⁰⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4571, Dos.66, Fih.40.

¹⁰⁷⁰ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 491.

¹⁰⁷¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.5-2.

¹⁰⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-98.

¹⁰⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2117, Dos.31, Fih.1-136.

gereçlerinin tamir, bakım ve temizliği için açılmıştır.¹⁰⁷⁴ Ancak tamirhanenin ihtiyaçlarını temin muharebe bölgesinden mümkün olmadığı için İstanbul'dan sağlanabilmesi adına tüfekçi ustası Memduh Efendi görevlendirilmiştir.¹⁰⁷⁵ 25'inci Alay'ın 1'inci Tabur tüfekçi ustası olan Memduh Efendi'ye 8 Eylül 1915 tarihli ve Uzunköprü üzerinden İstanbul'a kadar gitmesini içeren izin kâğıdı düzenlenmiştir.¹⁰⁷⁶ İstanbul'dan tedariki için ise 21 kalemden oluşan bir liste hazırlanmıştır.¹⁰⁷⁷ 2'nci Kolordu Topçu Komutanlığı elindeki topları tamir için Kumköy îmalâthânesine göndermekte¹⁰⁷⁸ iken kimi top tamirlerini ise tabur karargâhında yapmaktadır.¹⁰⁷⁹

Anafartalar bölgesindeki Ağustos ve Eylül ayında yaşanan yoğun muharebelerden sonra kıtaların ellerindeki harp araç gereçlerinin hurdaya çıkmaması için büyük çaba gösterilmiştir. Bu amaçla 2'nci Kolordu Komutanlığı 1 Kasım 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı'na gönderdiği yazıda kıtalarında bulunan tüfeklerin ağızlarında şişkinliklerin olduğu, bu nedenle kasaturaların tüfeklere takılamadığı ve birçok tüfeğin bu haliyle çürüğe çıkarılmak durumunda kalacağı, bu sebeple tüfeklerin arpacık yatağı yukarisından namlu harici eğe ile tesviye edilerek kasaturaların takılabilir hale getirilmesini istemiştir.¹⁰⁸⁰ Buna rağmen muharebe ortamında kimi zaman silahların tamiri mümkün olamamaktadır. Nitekim Beşinci Ordu Komutanlığı, Harbiye Nezareti'ne 17 Eylül 1915 tarihinde yazdığı yazıda 98-277-139-103 numaralı makineli tüfeklerin zayi olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁸¹ Kumköy tamirhanesi elindeki âlet ve edevatın el verdiği ölçüde top arabalarının tamirini de yapmaktadır.¹⁰⁸² Burada tekerlekleri harap olan toplar cephanesinin arabalarının tekerlekleri ile

¹⁰⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-9.

¹⁰⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-14.

¹⁰⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-15.

¹⁰⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-17.

¹⁰⁷⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.2-5.

¹⁰⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.2-25.

¹⁰⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4571, Dos.66, Fih.31.

¹⁰⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.7-2.

¹⁰⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-65.

değiştirilebilmektedir.¹⁰⁸³ Ancak arabaların defalarca tamir edilemeyeceği için bunların önemlerine göre bir sıraya konulması ve parça parça gönderilmesi istenmiştir.¹⁰⁸⁴ Ayrıca bazen şikâyetlere konu da olsa tümenlerden tamirhaneye gönderilen silah, araba ve buna benzer malzemenin kabul edilmesi için Grup Komutanlığı'nın emri gerekmektedir. Aksi takdirde kabul edilmemiştir.¹⁰⁸⁵

Muharebenin sonuna doğru deniz araçlarının tamirine yönelik de çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu amaçla 5'inci Menzil Müfettişliği Çardak'ta gemi tamirhanesi kurulması çalışmalarının bir an önce tamamlanması için 5 Kasım 1915 tarihinde ilgili birimlere emir göndermiştir. Tamirhanenin kurulması için mühendis Mişel Efendi görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda iskele kumandaları bilgilendirilmiş ve iskelelerinde muayenesi veya tamiri gereken gemiler için temasa geçmeleri istenmiştir.¹⁰⁸⁶

Deniz araçları için diğer bir tamirhane ise 20 Aralık 1915 tarihinde Lâpseki'de tesis edilmiştir. Yeni açılan bu tamirhane ilk anda kalafat¹⁰⁸⁷ ve ufak tefek tamirat yapabilmeyi planlamıştır. Tamirhane doğrudan Lâpseki Nokta Komutanlığı'nın emrine verilmiştir. Lâpseki hesap memuru hesapları tutmak, malzemenin muhâfazası, senet karşılığında kabul ve gönderme işlerini üstlenmiştir. Yüzbaşı Fazıl Efendi tamirhane müdürü tayin olmuş, kendisinden ustalara nezaret etme, tamirhanenin ihtiyaçlarını tespit etme ve iyileştirme çalışmaları yapması istenmiştir. Liman Komutanlarından her ay gönderdikleri umûmî kuvvetlerin, mavnaların mevcut durumunu ve tamir edilme durumunu bildirmesi istenmiştir. Tamir edilen mavnaya harcanan malzeme için mavnacı reisinden alınan belge Nokta Komutanlığı'na tasdik ettirilmiş; böylece her ay

¹⁰⁸³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4341, Dos.4, Fih.35-1.

¹⁰⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-104.

¹⁰⁸⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-106.

¹⁰⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.36.

¹⁰⁸⁷ **Kalafat:** Gemilerde kaplama ve döşeme tahtalarını, aralarına ağaç bir tokmak ve keski yardımı ile üstüğü sıkıştırdıktan sonra üstüne zift dökmek suretiyle su geçirmez duruma getirmek işi. İ. Ayverdi, a.g.e., s.1522-1523.

sonunda gelir ve giderler hesaplanarak tahakkuk cetveli oluşturulmuştur. Ayrıca Lâpseki'deki marangozhane ile demirhane mavnaların tamirine yardım etmek ve bu hususta Lâpseki Nokta Komutanlığı'nın emrinde olmakla görevlendirilmiştir. Diğer yandan tamirhane yeni kurulduğu için eksikleri çok fazla olup limanlarda deniz vasıtalarının tamirine yarayacak malzemelerin gönderilmesi istenmiştir.¹⁰⁸⁸ Ayrıca tamirhanenin mevcudunu güçlendirmek için Yüzbaşı Fazıl Efendi denetiminde Arıburnu bölgesinde düşmanın tahliyesi sonrası ele geçirilen malzemeler kullanılmak amacıyla toplanmıştır.¹⁰⁸⁹

Silahların tamir işlemleri kimi zaman taşıma sorunu kimi zaman da muharebe ortamı nedeniyle yerinde yapılmıştır. Bu amaçla Çanakkale bölgesindeki silah tamirhanelerinden ya da İstanbul'dan silah ustaları cepheye gönderilmiştir. 3 Mayıs 1915 tarihinde Güney Grubu'ndaki 12'lik obüs bataryasından bir topun tam isabet alması ve iki topun da namlularının çatlaması nedeniyle muharebe dışı kalmıştır. Namlu çatlamasının sebebini yerinde araştırmak için topçu subayı Hakkı Efendi görevlendirilmiştir. Burada yapılan incelemede üç topun işler olduğu, mümkün olursa bataryanın altı topa çıkarılmasına çalışılacağı bildirilmiştir.¹⁰⁹⁰

Tamirhanelerde görev yapan ustalar bölgelerindeki tamir işlemleri ve ellerindeki edevata göre raporlar hazırlayarak planlamaya önemli destek sağlamıştır. Bu amaçla Anafartalar Grubu cephe kolları îmalâthânesinde tamir edilmesi gereken araçlara dair 20 Eylül 1915 tarihinde Marangoz ustası Hasan Tahsin, Marangoz ustası Mehmet Cemil, Demirci ustası Mehmet Hüseyin, Demirci ustası Mehmet tarafından hazırlanan raporda yeni dingil, yeni taban demirleri dışında tüm ağaç ve demir kısımların elde mevcut malzeme ile tamir edilebileceği bildirilmiştir.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.65.

¹⁰⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.18, Fih.8-1.

¹⁰⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls. 1562, Dos.15, Fih.1-1.

¹⁰⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-72.

Cephedeki silah kontrollerini yapmak için kimi zaman da sivil ustalar görevlendirilmiştir. Bunun için 15'inci Kolordu dâhilinde bulunan sahrâ bataryalarını kontrole gelen sivil ustalardan¹⁰⁹² top ustası Mehmet Selahaddin, kundak ustası Ahmet Mustafa, kundak ustası Neşet Muhammed tarafından bütün topların kontrol edilmesi 25 Kasım 1915 tarihinde bitirilmiştir.¹⁰⁹³

Silahların bakımına büyük önem verilmiştir. Bunun için birlikler nezdinde düzenli olarak bakım çalışmaları yapılmış ve bunlara dair raporlar sunulmuştur. Bunun için 2 Ekim 1915 tarihinde 5'inci İstihkâm taburu üç bölüğün tüfeklerini kontrol etmiş ve atışa engel teşkil edecek bir duruma rastlamamıştır. Ancak raporunda vazelin yağı olmadığı için silahların günden güne kötüleştiğini, bu nedenle en kısa zamanda tedarik edilmesini istemiştir.¹⁰⁹⁴ Bu amaçla iki kilo vazeline ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁹⁵

İstanbul'dan gönderilen silah ustalarının hangi muharebe sahasında görev yapacağı isimleri belirtilerek önceden ilgili kıtalara bildirilmiştir. Ancak bazen gelen silah ustaları kendilerine verilen emir dâhilinde hareket etmemiştir. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı 19 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda şunayder topları için on beş günlüğüne İstanbul'dan Kuzey Grubu'na gönderilen Ali Haydar ve Nazım ustaların gelmedikleri ve İstanbul'da “savuştuklarının” tahmin edildiğini bildirmiştir.¹⁰⁹⁶ Oysa bu iki usta, önce Güney Grubu'na gitmiş; buradaki çalışmaları bitince bir subay refâkatinde Kuzey Grubu'na gönderilmiş olmalarına rağmen buraya gelmemişlerdir.¹⁰⁹⁷

Muharebe bölgesindeki tamir faaliyetlerinin yürütülmesinde daha az kullanılabilir durumdaki malzeme ile değiştirme de yapılabilmektedir. Bu amaçla Müstahkem Mevki

¹⁰⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.2-31.

¹⁰⁹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4585, Dos.4, Fih.2-32.

¹⁰⁹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.11-18.

¹⁰⁹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.11-20.

¹⁰⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-15.

¹⁰⁹⁷ *Esad Paşa'nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları*, s. 58.

Komutanlığı 28 Haziran 1915 tarihinde Orhaniye bataryasından getirilen kızak ve kundak ile Anadolu Hamidiye tabyasındaki kızak ve kundağı tamir etmiştir.¹⁰⁹⁸

Muharebe bölgesindeki askeri kıtalar kendi imkânları dâhilindeki tamir işlemlerini yapmak için yedek parça talebinde bulunmuştur. Bu amaçla Müstahkem Mevki Komutanlığı 11 Haziran 1915 tarihinde martin tüfekleri için,¹⁰⁹⁹ 24 Haziran 1915 tarihindeki yazısı ile de mantelli bataryaların şimdiye kadar kırılan tekerleklerini birçok kez tamir ettiklerini ancak elde işe yarayacak ağaç kalmadığı için yirmi ila kırk adet parmağın seri olarak gönderilmesini istemiştir.¹¹⁰⁰ Harbiye Nezareti Müstahkem Mevki Komutanlığına 11 Temmuz 1915 tarihinde gönderdiği yazıda otuz beş buçukluk gaz halka ve paftasının mavnalar ile Çanakkale'ye iletildiğini ve mantelli toplara ait gaz halka ve paftaların ise ilk sevkியatta gönderileceğini bildirmiştir.¹¹⁰¹ 28 Eylül 1915 tarihinde ise top tekerleklerinin tamiri için fazla miktarda parmaklığa ihtiyaç olduğunu ve bunların süratle teminini talep etmiştir.¹¹⁰² 3'üncü Kolordu Komutanlığı'nın 7 Haziran 1915 tarihinde 5'inci Topçu Alayı'nın şnayder sistemi sahrâ toplarının salmastralarının¹¹⁰³ bend beliyle hava tazyiki için gerekli tulumba uzmanının 18 Mayıs 1915 tarihinde istendiğini, bu sırada aynı alayın 2'nci Tabur'undan iki topun da işlemez halde olması nedeniyle acilen gönderilmesini talep etmiştir.¹¹⁰⁴ 5'inci Ordu Komutanlığı, 1'inci Alay'ın makineli tüfeklerinde meydana gelen arızaların giderilmesi için 17 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden buhar borusu ve set borusu, nişangâh gövdesi, telemetre sehpa ayağı, alet çantası gibi eksiklerinin tamamlanması istenmiştir.¹¹⁰⁵ 6'ncı Kolordu Komutanlığı 6 Haziran 1915 tarihinde Harbiye

¹⁰⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.6-21.

¹⁰⁹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-93.

¹¹⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.6-13.

¹¹⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.6-1.

¹¹⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.10-8.

¹¹⁰³ **Salmastra:** Boru, piston, vana vb. makine bağlantı yerlerine su, buhar, yağ sızmalarını ve kaçaklarını önlemek için yerleştirilen kösele, keçe, keten, ip, lif vb. maddelerden yapılmış, genellikle halka şeklinde parça. İ. Ayverdi, a.g.e., s.2660.

¹¹⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-64.

¹¹⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-8.

Nezareti'nden 125'inci Alay'ın hotchkiss makineli tüfeklerinden birinin pistonunun kırıldığı ve tüfeğin işlemez hale geldiği bu nedenle acil olarak gerekli pistonun gönderilmesini istemiştir.¹¹⁰⁶ 5'inci Ordu Komutanlığı 23 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Güney Grubu'nda bulunan sahrâ şnayder toplarından bazılarının ara sıra sekteye uğradığı ilgili topları tekrar faaliyete geçirmek için hava tulumbalarına ihtiyaç duyulduğunu ve Güney Grubu'nda iki şnayder alayının yalnız bir cebel taburunda bulunan bir hava tulumbası ile idare ediliyorsa da bu hususta son derece müşkülâtın görüldüğünü ve 4 adet hava tulumbasının acilen gönderilmesini istemiştir.¹¹⁰⁷

Şüphesiz ki silahların tamir işlemleri ve yedek parçalarının tedarikinin zamanında yapılması önemli bir yere sahiptir. Bunun aksi durumunda muharip sınıflar düşman karşısında zor durumda kalmıştır. Nitekim Anafartalar Grup Komutanlığı 1 Eylül 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na bazı kıtaların elinde bulunan martin tüfeklerin sürekli atış durumunda namlulularının ısınarak fişegin yatak içinde kovanının sıkıştığını ve bunları çıkarmak için şiddetli olarak vurulması durumunda da yumuşak bulunan tırnaklarının genellikle eğildiğini bildirmiştir. Aynı raporda iğnelerin de on, on beş atıştan sonra kırıldığı bildirilmiştir. Bu durum bazen düşman karşısında iken yaşanmakta ve askerlerin silahsız kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle atış sorunun çözülmesi için gerekli incelemenin yapılması ve bol miktarda yedek parça gönderilmesi istenmiştir.¹¹⁰⁸ Benzer şekilde 2'nci Kolordu Komutanlığı'nın 3 Ekim 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı'na 12'nci Tümen'in 35'inci Alay 4'üncü Taburunun martin tüfeklerinden 27/28 Eylül gecesi gerçekleşen muharebede 11 tanesinin iğnesinin kırıldığı, 46 tanesinin tırnaklarının dönmez olduğu ve 10 tanesinin ise fişek almadığını bildirmiştir. Bir saatlik atış esnasında bu kadar tüfeğin işlemez hale gelmesi askerin

¹¹⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-56.

¹¹⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.124, Fih.6-9.

¹¹⁰⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-3.

manevi kuvvetini kırmıştır. Bu nedenle taburlarda yüzde yüz elli nispetinde yedek iğne ve parça bulundurularak tekrar böyle bir durum ile karşılaşılması istenmiştir.¹¹⁰⁹

Çanakkale’de tamiri yapılamayan silahlar İstanbul’a ya da Karaağaç ağır topçu ambarına gönderilmekte tamir işlemi tamamlandığında birliğine iade edilmektedir. Tamir işlemi yapılamayarak İstanbul’a daha çok top gönderilmiş; bunlar namlu, kundak ve toparlak numaraları ile sevk edilmiş ve iâdeleri de aynı şekilde yapılmıştır. Tamirat için gönderilen toplar kimi zaman da tamir sonrasında ilk birliğine teslim edilebilmiştir. Nitekim 27 Ekim 1915 tarihinde 7’nci Alay 2’nci Bölük tarafından tamire gönderilen 6 numaralı top tamir sonrasında ait olduğu 8’inci Alay’a verilmiştir.¹¹¹⁰ Az miktarda da olsa tamir için İstanbul’a makineli tüfek de gönderilmiştir. Bu amaçla 5’inci Ordu, Harbiye Nezareti’ne 13 Eylül 1915 tarihinde gönderdiği yazıda 15’inci Makineli Tüfek Bölüğü’nün elli üç numaralı makineli tüfeğine ait olan ve bölük nezdinden terk edilen parçaları ile birlikte dört adet İngiliz makineli tüfek sehpasının menzil tarafından ilk vasıta ile İmâlât-ı Harbiye adına İstanbul’a gönderileceğini bildirmiştir.¹¹¹¹

Çanakkale dışında tamir işlemleri yapılan toplar cepheye düzenli biçimde sevk edilmiştir. Orta kundağının tamiri için 12’lik âdî ateşli obüsler, 13 Mayıs 1915’te İstanbul’a gönderilmiştir.¹¹¹² Yaklaşık bir aylık tamir işleminden sonra 12 Haziran 1915 tarihinde İstanbul’dan Çanakkale’ye tekrar sevk edilmiştir.¹¹¹³ 2 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezareti Menzil Müfettişliği’ne gönderdiği yazıda 3’üncü Kolordu’ya mensup 9. Sahrâ Topçu Alayı’nın 3’üncü Cebel Taburu’nun 7’nci Bölüğü’ne ait seri ateşli cebel topunun tamirinin yapıldığı ve teslim alınması için gerekli işlemlerin yapılması gerektiğini bildirmiştir.¹¹¹⁴ 18 Eylül 1915 tarihinde Başkumandanlık, Anafartalar Grubu Komutanlığı’na 12’nci Sahrâ Topçu Alayı’nın 318 ve 424 numaralı

¹¹⁰⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4560, Dos.17, Fih.1-108.

¹¹¹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-29.

¹¹¹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1747, Dos.146, Fih.7-3.

¹¹¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.4-92.

¹¹¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.4-94.

¹¹¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-67.

toplarının tamir edilerek trenle Uzunköprü'ye oradan da koşum hayvanları ile cepheye sevk edileceğini bildirmiştir.¹¹¹⁵ 19 Eylül 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na ait olan ve tamiri yapılan 256-260-262-267 namlu numaralı ve 208 kundak numarası ve 292 numaralı beş kıta şnayder sahrâ topunun fabrikadan alınarak Menzil Müfettişliği'ne sevk edilmesi zorunluluğu bildirilmiştir.¹¹¹⁶ Bu toplar Güney Grubu Komutanlığı'na sevk edilmiştir.¹¹¹⁷ 25 Eylül 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı'na 7'nci Sahrâ Topçu Alayı'nın 5'inci Bölüğü için 599 numaralı top tren ile Uzunköprü'ye kadar getirilmiş ve buradan da koşum hayvanları ile cepheye sevk edilmiştir.¹¹¹⁸ 25 Eylül 1915 tarihinde tamiri yapılan 99 numaralı Şnayder cebel topu,¹¹¹⁹ 6 Ekim 1915'te 105 ve 101 numaralı şnayder topu ile 76 numaralı seri sahrâ topu,¹¹²⁰ aynı gün 608 numaralı müstakil nişan hatlı seri sahrâ ve 84 numaralı seri Şnayder cebel topları,¹¹²¹ 14 Ekim 1915'te 579-607 numaralı seri sahrâ topları,¹¹²² 21 Ekim 1915'te 608 numaralı müstakil nişan hatlı seri sahrâ ve 84 numaralı seri şnayder cebel topları, 2 Kasım 1915'te 245 numaralı top için 713 numaralı toparlak,¹¹²³ 6 Kasım 1915'te 78 numaralı şnayder topu,¹¹²⁴ 13 Kasım 1915'te 1'inci Sahrâ Topçu Alayı'nın 5'inci Bölüğü'nün 6'ncı Bataryası'na ait olan cephe arabası¹¹²⁵ cepheye sevk edilmiştir.¹¹²⁶ Ayrıca tamir işlemleri tamamlanan 15'inci Sahrâ Topçu Alayı'nın 4'üncü Bölüğü'ne ait 575 numaralı top 30 Ekim 1915 tarihinde Uzunköprü'ye gönderilmiş ve buradan koşum hayvanları ile aldırılması istenilmiştir. Bu topun bir çap kadarlık kısmında kesme işlemi yapılmıştır. Ancak bu durumun topun balistik ve atışında herhangi bir soruna yol

¹¹¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2.

¹¹¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-2.

¹¹¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-3.

¹¹¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-8.

¹¹¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-9.

¹¹²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-12.

¹¹²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-19.

¹¹²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-25.

¹¹²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-19.

¹¹²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-27.

¹¹²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-5.

¹¹²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1065, Dos.80, Fih.2-19.

açmadığı tecrübe atışları ile görülmüştür.¹¹²⁷ Benzer şekilde 19'uncu Tümen'de yer alan cebel bataryasına ait seri ateşli cebel topu Tophane'de îmal ve ikmal edilerek Eceabat'a sevk edilmek üzere Sirkeci'deki Millet Vapur'una yüklenmiştir.¹¹²⁸

Çanakkale muharebelerinin askerî safahatında muharebe araçlarının rolü düşünüldüğünde, yeterlilik ve tedarik konusundaki sınırlılıklar da göz önüne alındığında, ikmalî bütünleme faaliyetlerinin ne derece önem kazandığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda Çanakkale muharebelerinde, muharebe araçlarının tamir ve bakım işlerinin muharebenin sevk ve idaresinde önemli bir rol oynadığı görülecektir.

¹¹²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3387, Dos.9, Fih.1-10.

¹¹²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1064, Dos.75, Fih.1-28.

IV. BÖLÜM

YİYECEK VE GİYECEK MADDELERİNİN TEDARİK VE DAĞITIMI

4.1.Yiyecek Maddelerinin İkmal ve Dağıtımı

Bu bölümde yiyecek maddelerinin kaynakları, dağıtım ve depolama faaliyetleri, yiyeceklerin cepheye sevk işlemleri, cephede yemeklerin pişirilmesi, yiyecek maddelerinin mevcutlarını tespit çalışmaları ve teminde yaşanan sorunlar ele alınarak ikmalin en önemli başlıklarından birisini oluşturan iâşe konusu incelenmeye çalışılmıştır.

4.1.1. Yiyecek Maddelerinin İkmal Kaynakları

5'inci Ordu birlikleriyle, İstanbul bölgesinde bulunan ordu kurum ve kuruluşlarının toplam insan sayısı 533.122 ve hayvan sayısı 120.268'e yakındır. Bu nedenle Marmara bölgesinde konuşlanmış olan kuvvetlerin beslenmesi büyük bir çalışmayı gerekli kılınmıştır. Bunların bir günlük iâşe ihtiyacı 175 vagon olarak hesaplanmıştır.¹¹²⁹ Bir kısmının ot ve saman tedarikini bölgeden temin ettiği kabul edilse dahi her gün için 125 vagonluk zorunlu bir ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle muharebenin başından itibaren iâşe ve ikmal faaliyetleri önemli bir idari yapılanmayı ve buna bağlı zorunlu tedbirleri gerekli kılmıştır. Bu kapsamda 9 Ağustos 1914 tarihinde iâşe işleriyle iştigal etmek üzere, ordu ve halkın ihtiyaçlarının teminiyle mükellef olarak Harbiye, Maliye ve Dâhiliye Nazırlarından müteşekkil bir komisyon kurulmuştur. Bu yapı, Levâzımat Dairesi'dir ve muharebeler boyunca iâşe konusundaki en önemli merkez olmuştur. Harbiye Nezareti'ne bağlı Levâzımat-ı Umûmîye Dairesi İsmail Hakkı Paşa başkanlığında piyasadaki fazla ürünleri tespit ederek yiyecek toplamaya başlamıştır.¹¹³⁰ Böylece Harbiye Nezareti Levâzım Dairesi, yiyecek

¹¹²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.16, Dos.76, Fih.47-2; *Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c.X, s.244.

¹¹³⁰ M. Çevik, Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 4-5.

maddelerinin yani birinci sınıf ikmal maddelerinin tedarik ve dağıtımıyla görevli duruma gelmiştir. İlk anda tedarik ve depolamanın bölgesel olarak yapılması planlanırken bölgedeki kaynakların yetersizliği durumunda bu maddelerin başka yerlerden sağlanmasına çalışılmıştır.¹¹³¹ Bu kapsamda Çanakkale bölgesindeki iâşe işlerinin planlanması ve hazırlanması için 22 Mart 1915 tarihinde Binbaşı Şevket Bey’in riyâseti altında teşkil edilen Bahr-i Sefid Boğazı kumandanlığı levâzım heyeti, Gülnihal vapuru ile Çanakkale’ye gelmiştir.¹¹³² Nitekim Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı’nın ikmali doğrudan doğruya Harbiye Nezareti Levâzım Dairesi tarafından sağlanmıştır.¹¹³³

Ordu için gerekli iâşe maddeleri temininde genelde 3 yöntem uygulanmıştır: Bunlar Aşar, Tekâlif-i Harbiye ve mubâyaa (satın alma) usûlleridir. Bunun dışında yaygın olmasa da iâne (yardım), mübâdele vb. gibi uygulamalara da yer verilmiştir. Buna rağmen Birinci Dünya Savaşı’na kadar tarımsal ürünler ve sanayi ürünleri başta olmak üzere diğer iâşe maddelerinin ülkedeki potansiyelini tam olarak tespit etmek oldukça güçtür. Buradaki temel sorun ise o zamana kadar ülke kaynaklarının lâyıkıyla anlaşılmasını sağlayacak istatistik usûlü tatbik edilmemesidir. Ancak savaşın başlangıcından itibaren ordu ihtiyaç duyacağı maddelerin kolay temin edilmesi amacıyla ülkenin sanayi ürünleri ve toprak mahsulleri gibi alanlarda potansiyelinin anlaşılmasını sağlamak için istatistiklerin hazırlanmasına başlanmış ve “*istatistik tâlîmatnamesi*” hazırlanmıştır.¹¹³⁴

Harbiye Nezareti’nce eldeki veriler hesaplanarak ikmal ihtiyaç ve kaynakları tespit edilmiş ve bu ihtiyaçların temin edileceği kaynaklar ile bunların temin usûlleri belirlenerek Meclis-i Vükelâ’nın onayına sunulmuştur. Meclisin onayı alındıktan sonra

¹¹³¹ **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 236.

¹¹³² **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1177, Dos.210, Fih.8.

¹¹³³ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1180, Dos.225, Fih.105-2; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 236.

¹¹³⁴ M. Çevik, Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 5.

bu ihtiyaçların yetkili mercilerce temin edilmesi sağlanmıştır. Buna göre ordunun ihtiyaçları 443.540.970 kg. buğday, avdar, mısır ve akdarı ile 536. 218.884 kg. arpa, yulaf ve benzeri hayvan yemi, 67.942.501 kg. kuru sebze ile 359.414.070 kg. kiyah ve 11.885.129 kg. soğan olarak tespit edilmiştir. Bu ihtiyaçların asâleten veya emaneten idare edilen âsar hâsılatıyla temin edilmesi; ancak bunun mümkün olmadığı durumlarda ise mbayaasûretiyle tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Benzer şekilde 232.116.789 kg. samanın mümkün olan bölgelerden iâne uslyle temin edilmesi ve 9.697.525 kg. etin erkek ağnamın %15'inin Tekâlif-i Harbiye kanununa göre mazbata karşılığında sağlanması, kalan kısmının ise müteahhitler yoluyla mübayaa edilmesi, sadeyağ ve don yağının Tekâlif-i Harbiye sûretiyle temin edilmesi; ancak bunun sağlanamadığı zamanlarda mbaya uygulaması ile tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak mevcudu 1 milyon kiloya ulaşan zeytinyağı ile 4.855.976 kg. zeytinin öncelikle Tekâlif-i Harbiye sûretiyle tedarik edilmesinin gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan 5.396.790 kilo sabun ile sabun îmâlâthânelerindeki sabunların %25'inin Tekâlif-i Harbiye uslyle tedarikine, belirlenen miktarın eksik kalması durumunda ise zeytinyağlarını sabuna tahvil ettirmek sûretiyle ihtiyaç duyulan sabunun temin edilmesine karar verilmiştir. lke'de tedariki mümkün olmayan ve ithâlât yoluyla temin edilen ürünlerden çay, şeker, kahve, petrol ve gazın tüccar adına gümrüklere gelecek olan ürünlerin belli bir kısmına el koymak sûretiyle karşılanması yoluna gidilmiştir. Buna göre gazın % 20'si, kahve ve şekerin % 15'i, çayın % 25'i vâz-ı yed (el koyma) edilerek mazbata karşılığında tedarik edilmesi; ayrıca 18.038.580 kilo tuzun ise ülkenin değişik bölgelerinden karşılanması kararlaştırılmıştır.¹¹³⁵

Halkın elindeki ihtiyaç fazlası yiyecek maddelerinin (personelin ekmek ihtiyaını sağlamak için buğday, avdar, mısır gibi hububatla mercimek, fasulye, nohut gibi kuru sebzeler ve hayvanların ihtiyaı olan arpa, yulaf, saman ve kuru ot) Tekâlif-i

¹¹³⁵ *BOA*, M.V., Dos. No: 197, Gm. Sıra No: 108; *BOA*, DH.İ.UM, Dos. No: 4-2, Ves. No:5-26; M. Çevik- Y. S. eloğlu, a.g.m., s. 6; M. Öztürk, a.g.m., s. 154.

Harbiye usûlüyle tedarik edilmiştir. Bu ihtiyacın menzil bölgesi kaynaklarından tamamen sağlanamaması hâlinde, müteahhitler kanalıyla tedarik edilmesi yöntemi izlenmiştir. Yağ ve sabun gibi ihtiyaç maddeleri, yağhanelerden veya sabun îmâlâthânelerinden sağlanmış; yurt dışından getirilmekte olan çay, şeker gibi maddelerin piyasada mevcut olanlarının % 15'i ilâ % 25'ine el konulmuş; kalanı, sivil halkın ihtiyacına terk edilmiştir.¹¹³⁶ Başkumandanlığın emri ile mümkün ise Müslüman müteahhitlerden gıda maddelerinin tedarik edilmesi istenmiştir.¹¹³⁷

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Anadolu'daki ekili toprakların % 90'ı tahıl üretimi için kullanılmaktadır. Bunlar arasında ekimi en çok yapılan ürün ise buğdaydır. Buğdaydan sonra Anadolu'da arpa, Rumeli'de mısır ikinci sırayı almaktadır. Tahılın toplam üretim içindeki payı beşte iki ile beşte dört arasında değişmektedir. Bu pay, Rumeli ve Batı Anadolu'da, Doğu ve Orta Anadolu'ya nazaran düşüktür. Askere alımlar arttıkça tarımsal üretimin düşmemesi için de önlemler alınmıştır. Buna göre askerlik şube başkanı ve memurlarının askerî görevlerini aksatmamak şartıyla, asker olanların tarlalarının ekilip biçilmesinden sorumlu tutulmaları uygun görülmüştür. Bu hususta sivil idare ve askerlerin iş birliği yapmaları kararlaştırılmış ve menzil kollarının yerlerinde kalarak bu amaçla 18 - 45 yaşında olanlardan yararlanılması istenmiştir. Ayrıca her kolordunun, savaş görevini aksatmamak şartıyla bulunduğu yerin 30 kilometre yarıçapı dâhilindeki bölgede tarım hizmetlerine, elindeki öküz ve ineklerle yardım etmesine izin verilmiştir.¹¹³⁸

Yiyecek ve yem, Tekâlif-i Harbiye komisyonları aracılığıyla bölgeden temin edilmeye çalışılırken¹¹³⁹ orduya ait et, süt, peynir, hayvansal yağ ve hayvansal gıda maddeleri öncelikle ordu menzil mıntıkası ve bu mıntıkaya mücavir bölgelerden

¹¹³⁶ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 485.

¹¹³⁷ M.Şahin, "Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusunun Menzil Teşkilatı ve Askeri Ulaştırma Hizmetleri", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Cilt 13, Sayı 18, 2015, ss. 271-297, s. 13.

¹¹³⁸ (Em.) Tuğğ. C. Akbay, a.g.e., s. 146; **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4, Dos.H-9, Fih.9-13.

¹¹³⁹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 236.

sağlanmaya çalışılmıştır. Hayvansal ürünler için ihtiyaç duyulan ürünler Rumeli bölgesinde kurulan ve daha çok devlete ait fabrikalardan karşılanmıştır. Öncelikle Tekirdağ fabrikalarında işlenen hayvansal gıda maddeleri ordu bölgesine sevk edilmiştir.¹¹⁴⁰

Cephedeki birliklerin ekmek ve peksimet ihtiyacı, kolordu ve tümen dağıtım merkezlerinde bulunan ekmekçi takımları sayesinde bir aksaklık yaşanmadan temin edilmiştir. Özellikle Lüleburgaz, Uzunköprü, Bandırma, Tekirdağ, Karapeykar ve Maydos'ta bulunan fırınlar sayesinde ordunun ekmek ihtiyacı, karşılanmıştır. Bununla birlikte sivil yerleşim bölgelerindeki halk fırınları da kullanılarak ordunun ekmek ihtiyacı giderilmiştir.¹¹⁴¹ Ayrıca un ihtiyacı yakın bölgelerde bulunan değirmenlerden sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için Keşan'da kasabanın kuzey tarafında sıra ile kurulan yel değirmenleri durmadan çalışmakta, iki un fabrikası da bu faaliyete iştirak ederek askere un yetiştirmektedir.¹¹⁴² Benzer şekilde Gelibolu'da değirmenler bulunmaktadır. Ancak bu değirmenler düşman gemileri tarafından hedef olarak görülmüş ve bombalanmıştır.¹¹⁴³ Ayrıca muharebe alanı içerisinde bulunan Kirte köyünde de buğday değirmenleri bulunmaktadır.¹¹⁴⁴

Diğer taraftan 1915 yılı ilkbaharında Edirne Valisi, 5'inci Ordu'nun et ihtiyacının, Meclis-i Vükela tarafından tespit edilmiş oran olan % 15 nispetinde el konularak koç, koyun, keçi, kuzu ve oğlaklarla temini için civar kaza ve köylere gerekli tebliğatı yapmıştır. Bu arada Harbiye Nezareti, 5'inci Ordu'nun Mayıs ayındaki ihtiyacı olan 211 ton etin temini hakkında 3 Mayıs'ta Gelibolu Mutasarrıflığı'na gerekli emri daha önce bildirmiştir. Gelibolu'dan gelen cevapla da bu miktarın karşılanabileceği, ancak Haziran ayı için başka bir yardımın beklenmemesi gerektiği kaydedilmiştir. Buna

¹¹⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.2106, Dos.8, Fih.1-3; M. Çevik-Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 11.

¹¹⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3544, Dos.95, Fih.1-4; M. Çevik-Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 9.

¹¹⁴² A. Ege, a.g.e., s. 171.

¹¹⁴³ A. Ege, a.g.e., s.166-167; Dz. Yb. Sami, a.g.m., s. 66.

¹¹⁴⁴ C. Mühlman, a.g.e., s. 102.

gerekçe olarak Gelibolu'daki gayr-i müslimlerin savaş dolayısıyla başka yerlere nakledilmesinden dolayı burada nüfusun iyice azalmış olduğu belirtilmiştir. Edirne vilayetinin diğer kaza ve köylerinde ise el koyma (vaz-ı yed) işlemleri tamamlanmamış olmasına rağmen koç, koyun, keçi, kuzu, oğlak olarak Tekâlif-i Harbiye sûretiyle 10.000 baş hayvan tedarik edilmiştir. Bunun üzerine Edirne Valisi, 5'inci Ordu'nun Mayıs ayı et ihtiyacının karşılanacağını Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri ile beraber Levâzımat-i Umûmîye Başkanlığı'na da bildirmiştir.¹¹⁴⁵

Çanakkale Cephesi'nin iâşe ve ikmal kaynakları arasında önemli yerlerden birisi de bölgesel temindir. Nitekim buna göre bölgenin zirâi ve hayvansal üretimi cepheye sevk edilerek ikmal faaliyetlerinde yer almıştır. Bu amaçla Karesi Sancağı'ndan iâşesi kısmen de olsa yapılması bildirilen 11'inci Tümen için¹¹⁴⁶ 14 Mart 1915 tarihinde Bayramiç'te bulunan 11'inci Tümen için 19.050 kg un, 3.417 kg arpa, 1.136 kg bakla, 1.500 kg bulgur Karesi Mutasarrıflığı aracılığıyla sevk edilmiştir.¹¹⁴⁷

Çanakkale bölgesinde önemli zeytin ve zeytinyağı mahsulü üreticisi olan Ayvacık bu özelliğini muharebeler boyunca devam ettirmiştir. Nitekim bu amaçla zeytinyağı naklinin yapılabilmesi için iâşe temini maksadıyla kesilen büyük keçi derilerini tulum halinde bozdurup Ayvacık'ta 1.000 âdetinin îmalî için erzak ambarı namına İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.¹¹⁴⁸ Yine Ayvacık'ta zeytinyağları ile sabun yapmak için gerekli olan soda, Burgas ambarından 10.000 kilo olarak Ayvacık kaymakamlığına teslim edilmiştir. Ayrıca bu hususta sodanın teslimi için memur görevlendirilmesi istenmiştir.¹¹⁴⁹ 21 Aralık 1915 tarihinde Ayvacık'tan Çanakkale'ye 2.500 kilo zeytinyağı ile 3.000 kilo sabun Akbaş'a gönderilmek üzere sevk

¹¹⁴⁵ A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu...", s. 45; M. Erat, "Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İâşe Problemi" Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, **Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, 2003, S. 1, s.123-124.

¹¹⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1177, Dos.210, Fih.5.

¹¹⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1177, Dos.210, Fih.6-1.

¹¹⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.4-3.

¹¹⁴⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih.4-15.

edilmiştir.¹¹⁵⁰ Benzer şekilde Ezine Tekâlîf-i Harbiye ambarında buğday, arpa, bakla, zeytinyağı gibi ürünler Çanakkale'ye sevk edilmiştir.¹¹⁵¹ Bu amaçla Harbiye Nezareti bölgedeki zeytinyağı fiyatlarına dair yükseliş için tedarikte yaşanacak sorunlara dikkat çekmiştir. Bunun için Harbiye Nezareti'nin, 5'inci Ordu Kumandanlığı'na 28 Ekim 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, bölgede hali hazırda zeytinyağının kalmadığı, ordu ihtiyacının karşılanması için güçlük çekildiği, yeni mahsulden istifade etmek için bir ay beklenmesi gerektiği bu nedenle Lâpseki'de zeytinyağının pahalılığına da önem verilerek mümkün olduğu kadar tedarik edilmesi istenmiştir.¹¹⁵²

Hayvansal ürün tedarikinde bölge kaynakları önemli paya sahiptir. Hatta bu durum kimi zaman muharebe sahasına yakın alanlardan yasak olmasına rağmen tedarik edilerek sağlanmıştır. Buna dair Alman subay Kannengiesser anılarında “7. ve 9. Tümenlerin elinde normal erzakları vardı. Tümenlerin yanında emre verilmiş ek birlikler için ise zorluklar ortaya çıktı. Ama Sodenstern bunu birkaç gün önce yarımada dolaştığında keşfettiği koyunlardan talep ederek halletti; her ne kadar böyle faaliyetler kesinlikle yasaklanmış olsa da birlikler böylelikle en azından et ve biraz ekmeğe kavuştular. Burada Selim Bey Çiftliği'nin yakınlarındaki bir bataryanın, von Sodenstern'in personeline erzak dağıtımını takdirle izleyişini minnetle hatırlarım¹¹⁵³” şeklinde ifade etmiştir.

5'inci Ordu, bölgesel kaynak temininde satın alma yoluna da giderek ihtiyacını tamamlamaya çalışmıştır. Bunun için Harbiye Nezareti'nin, 5'inci Ordu Komutanlığı'na 28 Eylül 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, Biga sancağında halkın ihtiyacından fazla hayvan ve hubûbatın temini için Ordu namına İstanbul'dan 3.800.000 ve Biga bölgesinden 1.000.104 kuruşluk havale yapıldığı bildirilmiştir.¹¹⁵⁴ Ayrıca bu tip

¹¹⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.152.

¹¹⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.4.

¹¹⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.4-4.

¹¹⁵³ H. Kannengiesser, a.g.e., s. 176.

¹¹⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.5.

teminlerde gelen şikâyetlere karşı da azami özen gösterilmiştir. Nitekim orduca alınan sığırların kilo hesaplaması yapılırken 150 kg. sığırın 50 kg. olarak tahmin edildiğine ve ahâlinin zarara uğradığına dair bilgilerin gelmesi üzerine bu gibi durumlarda ilgili komisyonlara bölgenin mülki memurlarından kişilerin katılması istenmiştir.¹¹⁵⁵

Birliklerin su ihtiyacını temin için, istihkâm taburlarında bulunan kuyucu takımlarıyla kuyular kazdırılmış; mevcut çekme veya kaynaklar, kontrol altına alınmıştır. Hatta su ihtiyacı fazla olan temizlik yerleriyle hastane veya mutfaklarda birkaç kuyu kazdırılması cihetine gidilmiştir.¹¹⁵⁶ Bir yandan da mevcut su depolarının iyileştirilmesine çalışılmıştır. Bu amaçla Boğazlar Genel Komutanlığı Çanakkale’de bulunan 3 adet su deposunun tamirini istemiştir.¹¹⁵⁷ Benzer şekilde Akbaş’ta Nisan ayından beri kullanılmakta olan su dağıtım cihazının haziran ayında eskimeye başlaması ve verimli kullanılamaz hale gelmesi nedeniyle 28 Haziran 1915 tarihinde yenilenmesi talep edilmiştir.¹¹⁵⁸ Ancak Sıhhiye Dairesi 4 Temmuz 1915 tarihinde verdiği cevapta dışarıdan tedarik edileceğini bildirmiştir.¹¹⁵⁹

5’inci Ordu Komutanlığı cephede yaz şartlarının hissedilir olmaya başlaması ile birlikte su tedarikini sağlamak için gerekli araçları temin etmeye çalışmıştır. Bu amaçla 4 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti’ne gönderdiği yazıda Çanakkale Muharebe alanında kuyuların sınırlı olduğunu bildirmiştir. Yazının devamında ise mevcut kuyuların çok azında tulumba bulunduğunu, bunların ise yeterince kullanışlı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca havaların iyice ısınması nedeniyle su ihtiyacının artacağı bu nedenle bir miktar artezyen burgusu ve ilk anda 10 adet daha sonra 20 adet daha olmak üzere 30 adet tulumba gönderilmesini istemiştir.¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.1-3.

¹¹⁵⁶ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi V*. Cilt III. Kitap, s. 489.

¹¹⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1572, Dos.51, Fih.22.

¹¹⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-11.

¹¹⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-12.

¹¹⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.119, Fih.1.

Muharip unsurlar kendi bölgelerindeki su tedarikini sağlamak için girişimlerde bulunmuştur. Bunun için 13'üncü Tümen kendi mıntikasındaki su ihtiyacını karşılamak için kuyular açtırmış,¹¹⁶¹ Güney Grubu da ikinci mıntika dâhilinde su tedarikini sağlamak için çeşme inşasına başlamıştır.¹¹⁶² Ayrıca açılacak olan kuyuların ihtiyaç duyacağı malzemeler de tedarik edilmeye çalışılmıştır. Bunun için 13 Temmuz 1915 tarihinde talep edilen saçların Armağan vapuruyla, tulumbaların da Doğan vapuru ile Akbaş'a, gönderildiği bildirilmiştir.¹¹⁶³ Benzer şekilde 7'nci Tümen, karargâhı civarına inşa edilecek kuyu için 31 Ağustos 1915 tarihinde üç çuval çimentoyu Kumköy'de bulunan grup tahkîmat ambarından talep etmiş,¹¹⁶⁴ Reşit Paşa vapuru ile de iki adet su taksim cihazı gönderilmiştir.¹¹⁶⁵

Cephede, askerin su teminine büyük önem verilmiştir. Nitekim 25 Nisan'daki kara muharebeleri öncesi Mahmut Sabri Bey'in taburuna yayınlamış olduğu emirde *"İleri takımların ihtiyat cephaneleri yanlarında bulunacak ve adı geçen takımların geriden su almaları müşkül olduğundan gece yarısından sonra su mataraları ile su tenekeleri doldurulmuş ve ikinci günü akşamına kadar icabında adı geçen cephane ve su ile idare edeceklerdir"*¹¹⁶⁶ diyecektir. Tabyalarda su tulumbası bulunmamaktadır. Bu yüzden su sıkıntısı çekilmekte, yeterince temizlik yapılamamaktadır. Seddülbahir Tabyasının suyu, Rumların oturduğu Kirte Köyü'nden ve açık kanallardan gelmektedir.¹¹⁶⁷

Ayrıca birliklerin cepheye intikalleri sürecinde yol üzerindeki dere gibi doğal kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu gibi yerlerde askerler mataralarını doldurmuş,

¹¹⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.59,Fih.1-4.

¹¹⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57,Fih.11-1.

¹¹⁶³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741,Dos.127,Fih.3-14.

¹¹⁶⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4589,Dos.2,Fih.1-40.

¹¹⁶⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208,Dos.21,Fih.5-28.

¹¹⁶⁶ Metin Martı, *Çanakkale Hatıraları Cilt III*, Arma Yayınları, İstanbul, Ekim 2005; Binbaşı M. Sabri Bey, *Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekâtı*, Yıldız Harp Akademisi Matbaası, 1933, s. 66.

¹¹⁶⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap*, s. 245.

matarası olmayanlara da sucular tarafından su verilmiştir.¹¹⁶⁸ Yine askerlerin sevkî esnasında bölgedeki halk tarafından da askerlere su temin edilmiştir. Bu durumu Hamdullah Suphi Bey anılarında şu şekilde aktarmaktadır:

*“Bizi çok müteessir etmiş şefkat ve millet sevgisi levhâlârından biri, köylü kadınların çıplak ayaklı fakir çocuklarıyla beraber her yerde çeşmelerden, tulumbalardan bakraçlarıyla askerlere su taşımaları idi. Yolun kenarında duruyorlar, genç askerlere bir ana kalbiyle su yetiştiriyorlardı.”*¹¹⁶⁹ İbrahim Naci de benzer ifadeler kullanılmıştır. *“Çok kere gördüm ki, yollarımız üzerindeki Rum köyleri, özellikle Maltepe Köyü ahâlisi başlarında, omuzlarında testilerle, güğümlele su taşıyordu. Hele içlerinde bulunan bir kadın, kocası askerde olduğundan saatlerce kuyudan su çekmiş, [neredeyse] kolları kopmuş, yine de işine devam etmiştir.”*¹¹⁷⁰

Cephe içerisindeki su dağıtımını saka askerleri ile yapılırken¹¹⁷¹ kimi zaman muharebenin kendi şartları su kaynakları yaratmıştır. Buna dair ilginç bir durumdan Mehmet Sinan Bey bahsetmiştir;

*“Evvelce silah boşaltılmış olsa da çiftliğin civarında yere düşen otuzbeşlik mermilerin açtığı çukurlar pek korkunçtu. Çapı on metreyi geçen bu çukurların bazıları içinden sular çıkmış olduğundan adeta bir avadana benziyor ve gelen geçen sularından içiyordu.”*¹¹⁷²

Münim Mustafa’nın şu ifadelerinden suyun temizlik ve içimine dair sorunların da yaşandığı anlaşılmaktadır. *“İçilecek sularımız hep kireçli, fena kokulu, acı, kuyu*

¹¹⁶⁸İ. Naci, a.g.e.,s. 55.

¹¹⁶⁹H. Suphi, a.g.e., s.397.

¹¹⁷⁰İ. Naci, a.g.e., s. 63.

¹¹⁷¹Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü, Mehmet Fasih Bey’in Günlüğü, Yay. Haz. Murat Çulcu, s. 113.

¹¹⁷²M. S. Özgen, a.g.e., s. 19.

sularıydı. Tesadüfen bardağın içinde biraz su kalsa bir müddet sonra bardağın dibinde tebeşire benzer beyaz bir tortu görünürdü.”¹¹⁷³

Çeşitli önlem ve çalışmalara rağmen su temininde bazı sorunlar yaşanmıştır. 16 Temmuz 1915 tarihinde 2’nci Liva Komutanlığı İntepe’deki 21’lik batarya’daki askerlerin susuzluktan zor durumda kaldıklarını belirterek koşumlu bir saka arabasının bu bölgeye sevk edilmesini Müstahkem Mevki Komutanlığı’ndan talep etmiştir. Ayrıca saka arabasının 3’üncü Alayca tedariki mümkün olmasına rağmen koşum ve hayvan tedarik edilemediği bildirilmiştir. Buna istinaden Çağultepe için verilen mekkârelerden birinin gönderilmesi istenmiştir.¹¹⁷⁴

Çanakkale muharebe alanın, ülkenin verimli tarım bölgelerine komşu olması nedeniyle ikmal kaynakları bakımından önemli bir avantaj sağlamıştır. Nitekim bu durum cepheye taze sebze ve meyve nakli dâhil olmak üzere birçok iâşe malzemesinin sevkine imkan sağlamıştır. Ayrıca kimi kısmı dönemler hariç önemli bir beslenme sorununun yaşanmamasına temel teşkil etmiştir.

4.1.2. Yiyecek Maddelerinin Dağıtım Noktaları ve Depolama Faaliyetleri

Çanakkale muharebe sahasında ve mücâvir alanlarında oluşturulan dağıtım noktaları ile iâşe dağıtımı yapılmıştır. Bu noktada öne çıkan yerler, Güney Grubu ile 2’nci Tümen iâşe hizmetlerinin en temel noktası Kilya ambarı;¹¹⁷⁵ daha çok kendi bölgesindeki ihtiyaçlarını karşılayan Tekirdağ ambarı;¹¹⁷⁶ Keşan’a nakil yapan Haydarpaşa ambarı;¹¹⁷⁷ 6’ncı Tümen ile Şarköy’de bulunan harp hastanesine nakil yapan Şarköy ambarı;¹¹⁷⁸ Gelibolu ve civarında bulunan birlik var ise onun da iâşe hizmetlerini karşılayan Gelibolu ambarı, Akbaş, Kilya, Burgas menzil ambarlarıdır.¹¹⁷⁹

¹¹⁷³ M. Mustafa, a.g.e., s. 384.

¹¹⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.67, Fih.3-5.

¹¹⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-13.

¹¹⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-19.

¹¹⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-20.

¹¹⁷⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-21.

¹¹⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-22.

Ayrıca Keşan ambarından 6'ncı Tümen süvari livasına, Keşan'daki kollara, Malkara menzil hastanesine gelen birlikler ile Gelibolu ve Tekirdağ ambarlarına;¹¹⁸⁰ Burgas, Çanakkale, Akbaş ve Gelibolu'ya sevkiyat yapmaktadır.¹¹⁸¹ Karabiga ambarından, menzil kıta ve hastanelerine erzak temini yapıldığı gibi, 5'inci Menzil Müfettişliği'nin talebi doğrultusunda Biga, Balcılar, Burgas, Tekirdağ ve Akbaş bölgesinin ihtiyaçları karşılanmaktadır.¹¹⁸² Biga ambarından, Lâpseki, Balcılar, Karabiga ile Biga çevresinde bulunan kıtalara;¹¹⁸³ Balcılar ambarından, Saraycık ambarının amele taburuna, 5'inci Menzil'e mensup nakliye kollarına sevkiyat yapılmaktadır.¹¹⁸⁴ Ayrıca 14'üncü Kolordu ambarı Behramköy'de, 5'inci Kolordu ambarı ise Soğanlıdere'de bulunmaktadır.¹¹⁸⁵

Merkezden yapılacak yiyecek ikmalinde demiryollarından yararlanılması esas alındığından er yollarının kara yoluyla yapılması kabul edilmiştir; ancak karayollarının demiryollarına paralel olarak seçilmesi ve böylece eratin konaklayacağı yerlerde yiyecek ve giyecek stokunun yapılması sağlanmıştır.¹¹⁸⁶

Başkomutanlık Vekâleti, 29 Mart 1915 tarihinde 5'inci Ordu'ya gönderdiği genelge ile iâşe temininin güvenli bir şekilde yapılabilmesi için çeşitli önlemleri gerekli görmüştür. Anadolu yakasındaki birliklerin geri ile bağlantılarının hızla kurulması, deniz yolunun kapanması durumunda dahi alınacak tertip ve tedbirler ile hizmetin yürütülmesi, Karabiga'dan itibaren denizyolundan yararlanması, Biga'da bir iâşe merkezinin kurulmasını, deniz yolunun açık olması durumunda yiyecek maddelerinin Karabiga'dan Çanakkale'ye deniz yoluyla gönderilerek buradan birliklere dağıtımının sağlanması istenmiştir. Ayrıca Biga'da bir kolordu için iki aylık yedek erzakın depo edilmesi, Pazarköyü-Ahmetler yolu üzerinde kollar kurulması için Ordu'ya gelecek

¹¹⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-23.

¹¹⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-25.

¹¹⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-26.

¹¹⁸³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-27.

¹¹⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-29.

¹¹⁸⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.13.

¹¹⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.14, Dos.69, Fih.26; **Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.241.

araçlardan yararlanılması ve Biga, Paşaköyü, Ahmetler depolarının her birine ikişer tümeni besleyecek birer aylık yiyecek ve yemin sevk edilmesi bildirilmiştir. Bununla birlikte emre girecek kollarla Karabiga-Biga, Biga-Ahmetler, Biga-Paşaköyü hatlarının düzenlenmesi, bu kollardan bazılarına mekkâre ve hamal kollarının verilmesi istenmiştir.¹¹⁸⁷ Ancak Çanakkale Muharebeleri'nin sevk ve idaresindeki dönüşümler bu tertiplenmeyi değiştirmeyi zorunlu kılmış ve muharebe gruplarına göre yeni bir yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Birleşik Filo'nun Çanakkale Boğazı'nın giriş tabyalarına taarruza başladığı 19 Şubat 1915 tarihinden itibaren bölgedeki iâşe faaliyetlerine olan dikkat daha da artmıştır. Bu kapsamda bu tarihten itibaren son savunma mevzileri içerisinde en azından üç ay yeterli olacak yiyeceğin depo edilmesi emredilmiş ve ilk girişimler hızla yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Harbiye Nezareti, 5'inci Ordu Komutanlığı'na 25 Şubat 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, askerin ekmeklik istihkakının tamamen gönderildiği, trenler ile askeri nakil yapıldığı için şimdilik hayvanların yem ihtiyaçlarının nakillerinin yapılamadığı; ancak bunun da imkânlar dâhilinde gerçekleştirileceğini bildirmiştir.¹¹⁸⁸ Buna rağmen kısa sürede bu gerçekleştirilememiştir. Boğazlar bölgesinde her gün artan askeri hareketlilik nedeniyle yiyeceklerin depo edilmesine yönelik çalışmalar devam etmiştir. Bu kapsamda 8 Mart 1915 tarihinde 9'uncu Tümen için İstanbul'dan 1.283 ton yiyecek gönderilmiştir. Bunun, Karabiga iskelesine çıkarılarak Biga'da depo edilmesi 9'uncu Tümen Komutanlığı tarafından Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na önerilmiştir. Müstahkem Mevki Komutanlığı öneriyi uygun bulmuş ve erzak Biga'da depo edilmeye başlanmıştır.¹¹⁸⁹ Böylece Anadolu'dan veya Trakya'dan gelen yiyecek maddeleri, önce istasyonlarda kurulan depolara alınmış, buradan vagonlarla, ilgili depolara sevk

¹¹⁸⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1127, Dos.16, Fih.12-1; **Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.258

¹¹⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.1-6.

¹¹⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4836, Dos.H-9, Fih. 1-7; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 237.

edilmiştir.¹¹⁹⁰ Ayrıca Başkomutanlık Vekâleti, Marmara'daki deniz yolunun kapanması ihtimalini düşünerek 29 Mart 1915 tarihinde orduya gönderdiği genelge ile ordunun iâşesinin güvenilir bir şekilde yapılabilmesi için, Biga'da iâşe merkezinin kurulmasını, Levâzım Dairesi Başkanlığı'nca mavnaların tertibini, Biga'da bir kolordu için iki aylık erzakın depo edilmesini, Paşaköyü ve Ahmetler depolarında da her birinde ikişer tümeni besleyecek kadar erzak sevk edilmesini istemiştir.¹¹⁹¹ Böylece gece karanlık basmasından sonra Anadolu kıyılarındaki iskelelerden mavna ve römorkörlerle Kilya ve Akbaş ambarlarına erzakın taşınma olanağı sağlanmıştır. Ayrıca iskelelerde yükleme boşaltma hizmetlerinin yürütülmesi için hamal bölükleri görevlendirilmiştir.¹¹⁹² Yollarda erlerin ve cephanenin nakledildiği gibi onlarca erzak kolu faaliyet göstermiştir. İkdâm Gazetesi, bu hummalı faaliyeti şu şekilde anlatmaktadır:

*“Bugün İstanbul'dan hareket eden bir zat, mevkî-i harbin hangisine gidecek olursa olsun, güzergâhında müteaddit erzak ambarları ve bu ambarların dâhilinde, sundurmalarında, civarında yığılmış erzak çuvallarının, yağ tenekeleriyle, fiçilerinin âdeta birer tepe teşkil ettiğini görür. Seyahatine devam ettikçe gece gündüz yollarda kıtalara çay, ayran, ekmek veren askerî çayhanelere, erzak kabilelerine rast gelir. Arabalarla, develerle taşınan, hiçbir zaman arkası kesilmeyen erzak kabileleri kâmilan orduya gider. Bu âli himmetler sayesinde ordumuz muharebede iâşe hususunda zerre kadar sıkıntı çekmemektedir.”*¹¹⁹³

5'inci Menzil Komutanlığı, muharebe hattı gerisinde büyük erzak depolaması yapmamış, bunun yerine muharebe sahasının oldukça gerisinde Burgas, Akbaş, Kilya, Gelibolu, Keşan ve Uzunköprü'yle Lâpseki, Pirgos, Işıklar, Balcılar, Biga, Karabiga, Ezine ve Bayramiç'te birer menzil ambarı açarak birliklerin ihtiyacını karşılayacak

¹¹⁹⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, , s. 486.

¹¹⁹¹ M. Öztürk, a.g.m., s. 155.

¹¹⁹² **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 486; L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 240; İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 258.

¹¹⁹³ “Çanakkale Mektubu: Ordu'da İâşe Meselesi”, İkdâm, 3 Temmuz 1331 [16 Temmuz 1915]; L. Erdemir, a.g.e., s. 240.

erzakı depolatmıştır.¹¹⁹⁴ Maydos ve güneyinde kurulan tesislerin yerleri, İngiliz ve Fransız hava unsurları ile donanmanın ateşinin etkisi nedeniyle yerleri değiştirilerek Akbaş'a kaydırılmıştır. Bahsi geçen ambarlardan gönderilen yiyecek maddeleriyle, Bigalı'nın kuzeyinde, Kocadere Köyü dolaylarında ve Soğanlıdere'deki birliklerin depolarında iki aylık stokun muhâfaza edilmesine çalışılmıştır.¹¹⁹⁵ 5'inci Ordu'nun geri hatlarından temin faaliyetleri birliklerin konuşlanma ve sevk bölgelerine göre İstanbul'a kadar uzamıştır. Nitekim 5'inci Kolordu'nun iâşesi Maltepe, Üsküdar ve Göksu mevkillerinde bulunan dağıtım ambarlarından yapılmaktadır. Ekmek tedarikleri ise Maltepe, Göksu, Fenerbahçe ve Büyükbakkalköy'ü mevkillerinde bulunan sahrâ fırınlarından sağlanmıştır.¹¹⁹⁶ Benzer şekilde Trakya'da bulunan menzil ambarlarından Ayayorgi'de, Sancaktepe'de, Çerkezköy'de, Saray'da, Alpulu'da, Edirne Müstahkem Mevkisi'nde yiyecek maddeleri depolanmıştır.¹¹⁹⁷ Buna rağmen Yarımada'yı savunmakla görevli 3'üncü Kolordu'nun ambar ve îmalâthâneleri Gelibolu ve Tekirdağ'da bulunmaktadır.¹¹⁹⁸ Ancak Gelibolu şehrinin bombalanması ile erzak deposu Asya kıyısındaki Lâpseki'ye taşınmak zorunda kalmış zamanla Akbaş limanı ana erzak deposu olarak hazırlanmış ve Ordu iâşe subayı burada ikamet etmiştir.¹¹⁹⁹

Çanakkale Kara Muharebeleri'nin her geçen gün artan şiddeti, bölgeye asker sevkini arttırmış; bu da iâşe faaliyetlerinde önemli bir yığılma ve artışı beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Başkomutanlık Vekâleti Erkân-ı Harbiye Başkanı Bronzart Paşa, 7 Mayıs 1915 tarihinde yayınlamış olduğu genelge ile orduların iâşe temin yöntemlerini yeniden düzenlemiştir. İstanbul ve çevresi, 2'nci ve 5'inci Ordular için yurt içi iâşe bölgesi olmakla birlikte 1'inci ve 2'nci orduların aynı zamanda harekât bölgesi olması

¹¹⁹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1129, Dos.592, Fih.6. **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt III. Kitap, s. 486.

¹¹⁹⁵ L. Erdemir, a.g.e., s. 240.

¹¹⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1151, Dos.109, Fih.1-20.

¹¹⁹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1129, Dos.27, Fih. 2-2; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt III. Kitap, s. 486.

¹¹⁹⁸ A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu..", s. 42; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt I. Kitap, s. 231.

¹¹⁹⁹ H. Kannengiesser, a.g.e., s. 197.

nedeniyle, kendilerine tahsis edilecekler ile iâşelerini tamamlamaları zorunlu kılınmıştır. Ancak bu durumda Levâzım Dairesi Başkanlığı'nın yapacağı tahsislerde, ordulara ait tertiplerin karışmaması için gerekli özel işaretlerin konulması istenmiştir. Bununla birlikte yapılacak stoklamada harekâtın nasıl bir gelişme takip edeceğinin önceden yaklaşık bir şekilde saptanmasını ve böylece stok durumunun belirlenmesini istemiştir¹²⁰⁰. Bu planlamaya göre yedek erzakın toplanması ve depolanması tasarlanan askeri harekâta göre; orduların olmayan ve Levâzım Dairesi Başkanlığı'na bağlı illerdeki depolarla, Ordu Menzil Müfettişlikleri'nin idaresinde bulunan ambarların, Kolorduların emrindeki yedek erzak ambarlarının, Levâzım Dairesi Başkanlığı'nın günlük iâşe için tertip edip gönderdiği yiyecek maddelerini depo etmiş olan ambarların, ordu idare başkanları ile menzil müfettişliklerinin devamlı denetimde olması istenmiş ve aynı zamanda Genel Karargâh sorumluları uyarılmıştır.¹²⁰¹ Benzer düzenleme ve planlamalar muharebelerin zamanla değişen şekline göre yenilikler kazanmıştır. Bu noktada askeri birliklerden gelen rapor ve öneriler önemli yere sahiptir. Nitekim bu kapsamda 27 Haziran 1915 tarihinde Güney Grubu 1'inci Mıntıka Komutanlığı'nın Grup Komutanlığı'na sunduğu iâşe tertibatı hakkındaki rapor ve öneriler şu şekildedir:

Behramköy civarında ordu dağıtım ambarları bulunmaktadır. Bütün tümenler ve müstakil kıtalar erzaklarını buradan doğrudan almaktadır. Ancak ekmek Havuzlar bölgesinde pişirilmekte; ot, hayvan ve eşya Kilya menzil ambarlarından verilmekte olduğundan kıtalar kendi vasıtaları ile ihtiyaçlarını nakletmektedirler. Daha önce büyük ağırlıkların Anadolu tarafına geçirilmesi istendiği için kıtalar nezdinde kalan muharebe ağırlıkları her gün cephanе araçları, tahkim malzemelerini taşıdığı için iâşe nakli yapmaktan acizdir. Bu nedenle ekmek, ot, et ve eşyanın da Behramköy'e kadar Ordu tarafından ve nakliye kolları marifetiyle taşınarak tümenlerin tüm ihtiyaçlarının

¹²⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1169, Dos.179, Fih.9-4; **Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.241.

¹²⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1274, Dos.592, Fih.4; **Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.241.

Behramlı'dan temini ve kıtaların nakliye vasıtalarını daha gerilere gitmeye mecbur olması önem arz etmektedir.

Ordu dağıtım ambarları ile tümen ambarları arasında ayrıca bir kolordu ambarının daha tesisi, mevcut mesafenin azlığı ve kıtalara verilmekte olan erzak ve diğer malzemenin şimdilik ancak günlük iâşe miktarına yeteceği için böyle bir tedbire müracaat şimdilik yeterli ve geçerli olmayacaktır. Bu eşyayı kabul etmeye devam edebilmek için şu önlemler gerekmektedir:

- a. İzdihamı engellemek için tüm tümen veya müstakil kıtaların dağıtım ambarlarından erzak alacakları zamanların belirlenmesi,
- b. Her tümen veya müstakil kıtaların nakliye vasıtalarının toplanma mahalleri ve ambarlara girip çıktıkları yolların belirlenmesi ve bu hususta Geri Mıntıka Kumandanlığı'nca gerekli tedbirlerin alınması,
- c. Dağıtım ambarları arasındaki mesafenin olabildiğince az olması ve bunların uçak saldırılarına karşı korunaklı olmaları,
- d. Bütün fırınların idaresi Ordu tarafından yapılacak ve bunlar Behramköy'de toplanarak ekmek ambarları, ot, hayvan dağıtım mahalleri yeniden oluşturulacaktır.¹²⁰²

Benzer bir düzenleme erzak ve yem nakliyatının daha hızlı ve düzenli olabilmesi için yapılmıştır. Buna göre, Kolordu idareleri Kilya'da oluşturulmuş ve Kilya'da her kolordu için bir ambar kurulmuştur. Bu düzenleme ile kolorduların mevcut ambarları lağv edilmiştir. Ayrıca kol ve katarlar kumandanlığı beşinci nakliye kolu ağır erzak kollarından dört tümen için birerden dört kol, un nakliyatı için iki kolordu adına 7 deve kolu oluşturulmuştur. Bununla birlikte tümenler ve geri mıntıkası ile un nakliyatına tahsis edilmiş; bu 7 deve kolu bağlı olduğu katar emrinde kalmış ve sadece

¹²⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348 Dos.32, Fih.19-3.

aynı tümenlere daima aynı kol tahsis edilmiştir. Ayrıca iki hafif, üç ağır koldan oluşan 2'nci Kolordu nakliye katarı Anadolu sahiline geçirilmiştir.¹²⁰³

Yiyeceklerin birliklere hızlı ve düzenli sevkindeki önemli unsurlardan birisi de boş çuval, küfe gibi taşıma araçlarının iâdelerinin zamanında yapılmasıdır. Nitekim buna dair birlikler birçok kez uyarılmıştır. Bu kapsamda Menzil Müfettişliği 4 Mayıs 1915 tarihinde Akbaş'ta Nokta Kumandanı Yarbay İrfan Bey'e gönderdiği yazıda erzak ve ekmekle giden boş çuvalların gelmediği, ambarlarda döküm halinde bulunan arpa ve diğer erzakları göndermenin mümkün olmadığı, bu nedenle boş çuvalların Gelibolu'ya ambara iâdelerinin çok önemli olduğunu bildirmiştir.¹²⁰⁴ Benzer şekilde Sirkeci Sevkiyat Müdürlüğü'nden 6 Mayıs 1915 tarihinde Maydos Sevkiyat Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda sevk edilen taze meyvelerin küfelerinin iâde edilmediği için yeni sevkleri geciktirdiği, bu nedenle küfelerin iâdelerinin süratle yapılması istenmiştir.¹²⁰⁵ Bunun üzerine ilgililer uyarılmış ve aynı gün İstanbul'dan gelen ekmek, çuval ve küfeler tahliye edilerek görevlilere teslim edilmiştir.¹²⁰⁶ Böylece devam edecek sevkیاتlar için taşıma araçlarının temini sağlanmışır.

4.1.3. Yiyecek Maddelerinin Cepheye Sevk İşlemleri

Çanakkale Boğaz Muharebesi sonrasında bölgede hızla artan askeri hareketlilik beraberinde Ordu yapılanmasında değişikliğe gidilmeyi zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda yapılan düzenlemelerin sonucu olarak 5'inci Ordu'nun kuruluşu ile birlikte Çanakkale Müstahkem Mevkii'nin beslenme görevi, 5 Nisan 1915'ten sonra 5'inci Ordu'ya verilmiştir.¹²⁰⁷ Ancak bölgedeki iâşe faaliyetlerine 5'inci Ordu daha önce başlamıştır. Nitekim yeni kurulan Ordu Komutanlığı bölgedeki askeri unsurların iâşe faaliyetlerini azami özenle yürütmeye çalışmıştır. Buna göre 5'inci Ordu Komutanlığı tarafından 4

¹²⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346 Dos.23, Fih.30.

¹²⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.36.

¹²⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.39.

¹²⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.5, Fih.39-1.

¹²⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4701, Dos.H-7, Fih.1-4; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt I. Kitap, s. 237.

Nisan 1915 tarihinde Harbiye Nezareti Levâzım şubesinde 3'üncü Kolordu için Gelibolu'ya 14.000 kg. zeytinyağı, 800.000 kg. arpa, 400.000 kg. buğday, 5.500 kg. sabun, 10.000 kg. sirke, 25.000 kg. tuz, 15.000 kg. soğan, 20.000 kg. patates ve 10.000 kg. nohut gönderilmesi istenmiş ve bunlardan zeytinyağı, arpa, buğday, sabun, sirke ve tuzun zorunlu olduğu bildirilmiştir.¹²⁰⁸ Ayrıca bir yandan da birliklerin demirbaş ikmalleri için sevk işlemlerine başlanmıştır.¹²⁰⁹

İaşe maddelerinin sevk işlemleri esnasında güvenliklerinin temini için jandarmalar görevlendirilmiştir. Nitekim bu amaçla Harbiye Nezareti Çanakkale bölgesindeki birliklerin iaşelerini sağlamak için 12 Mart 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, Çanakkale muharebe alanı Güney bölgesinin iaşe işleri için 8.400 neferin 2'nci Kolordu'dan istenmesini bildirmiştir. Ayrıca bu askerlerle birlikte 12 jandarma zâbiti ile 72 jandarma neferi istenmiştir.¹²¹⁰

Muharebe bölgesine ve mücâvir alanlarına buğday¹²¹¹ ve arpa¹²¹² gönderildiği gibi bu ürünlerin hızlı kullanılabilmesi için kimi zaman öğütülerek cepheye sevk edilmiştir.¹²¹³ Ayrıca hayvanların yemlerinin naklinde sorun yaşanması durumunda yemlerin kepekli olarak verilmesi kararlaştırılmıştır.¹²¹⁴ Diğer yandan bölgedeki fırınların üretimi yeterli olmadığından İstanbul ve yakın bölgelerden cepheye ekmek gönderilmiştir. Bu amaçla 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği 6 Mayıs 1915 tarihinde Akbaş İskele ve Liman Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda Yalova Vapuru ile İstanbul'dan gönderilen 38.700 çift ekmek, fındık içi ve ceviz içinin Akbaş İskelesi'ne ihraç edilerek küfe ve çuvallarının aynı vapur ile mahalline iade edilmesini istemiştir.¹²¹⁵ Yine 27 Mayıs 1915 tarihinde Hayrullah Vapuru ile 6 küfe 686 çuval

¹²⁰⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.7.

¹²⁰⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.1-7.

¹²¹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1177, Dos.210, Fih.4.

¹²¹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih.4-2.

¹²¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih.4-8.

¹²¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih.4-6.

¹²¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos. 273, Fih.4-14.

¹²¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.43.

ekmek, 13 küfe pırasa, 77 küfe taze bakla; Tecelli Vapuru ile 2 sandık portakal, 1 sepet elma Akbaş'a gönderilmiştir.¹²¹⁶ Bu sevkiyatta dikkat çeken elma, portakal gibi mevsim meyveleri muharebe sonuna kadar askerler için cepheye sevk edilmiştir. Benzer şekilde 30 Mart 1915 tarihinde 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'ne 272.822 kasa incir, 129.174 torba incir, 28.531 rezzaki üzümü, 6.449 çekirdeksiz üzüm, 2.310 helvacı kabağı, 34.507 balkabağı;¹²¹⁷ 6 Mayıs 1915 tarihinde Şam vapuru ile İstanbul'dan 3'üncü Kolordu adına 4.072 kilo üzüm;¹²¹⁸ 2 Ekim 1915 tarihinde Batus Vapuru ile pek çok erzağın nakli yapılırken bunların arasındaki 193 çuval incir, 239 çuval üzüm, 32 çuval fındık, 48 çuval fındık içi, 95 fiçı pekmez dikkat çekmektedir.¹²¹⁹

Birliklerin et ihtiyacı cephe gerisine kadar getirilen canlı hayvanlar ile sağlanmıştır. Bunun için bölgeye hayvan sevki Boğaz Muharebeleri'nden önce başlamıştır. Bu amaçla 13 Mart 1915 tarihinde Çanakkale bölgesine 109 baş koyun, 65 baş sığır, 25 baş keçi Edremit yoluyla Karesi Mutasarrıflığı aracılığıyla sevk edilmiştir.¹²²⁰ 12 Nisan 1915'te kara muharebelerinden önce 132 numaralı tren ile on sekiz vagona 610 adet koyun ve sığır sevk edilmiştir.¹²²¹ Benzer şekilde 1 Temmuz 1915'te 194 baş sığır,¹²²² 30 Eylül 1915'te kara yoluyla Bandırma üzerinde Kara Biga'ya 126.746 kg ağırlığında 779 baş sığır,¹²²³ 6 Ekim 1915'te 225.183 kilo ağırlığında 1.378 baş karasığır Bandırma'dan Biga'ya,¹²²⁴ 13 Ekim 1915'te 117.900 kg sâfi et ağırlığında 786 baş sığır menzil aracılığı ile Biga'ya,¹²²⁵ 28 Ekim 1915'te Bandırma'ya 12.110 kg ağırlığında 600 baş keçi gönderilmiştir.¹²²⁶ Canlı hayvanı olmayan birlikler için ise cepheye yakın yerlerde yapılan kesimlerle et ihtiyacı

¹²¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.72.

¹²¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.159.

¹²¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.37.

¹²¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.173.

¹²²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1177, Dos.210, Fih.6.

¹²²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.18-1/2/3/.

¹²²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-10.

¹²²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih.1.

¹²²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih.4-13.

¹²²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih.4-16.

¹²²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.1-4.

karşılanmıştır.¹²²⁷ Kimi zaman ise canlı hayvan yerine etin uzun süre dayanmasını sağlamak için kavurma yapılarak gönderilmiştir. Örneğin bunun için 28 Eylül 1915 tarihinde Plevne Vapuru ile 2.687 kg kavurma bölgeye ulaştırılmıştır.¹²²⁸ Askerlerin balık yemesi konusuna da özen gösterilmiş bu amaçla cepheye tuzlu balık ve sardalye konservesi gönderilmiştir. Bu çerçevede 5/6 Ekim 1915 tarihinde 40.443 kg tuzlu balık, 1.045 kg sardalye¹²²⁹ ve 6/7 Ekim 1915'te de 1.059 kg sardalyenin sevk edildiği anlaşılmaktadır.¹²³⁰

Cepheye yapılan yiyecek sevkiyatında dönemin şartlarında ulaşılması kolay olan gıda maddeleri yanında askerlerin beslenmesine azami özen gösterilerek tedarik edilebilen kuru yemiş gibi çeşitli ürünler de gönderilmiştir.¹²³¹ Nitekim 12 Haziran 1915 tarihinde Akbaş'a yapılan sevkiyatta 4.550 kıy ye fındık içi, 1.950 kıy ye kabuklu fındık, dönem için çok yaygın olmasa da 25.157 kıy ye pirinç;¹²³² 13 Temmuz 1915'te 540 kg,¹²³³ 28 Eylül 1915'te 6 çuval kahve¹²³⁴, 2/3 Ekim 1915'te de 1.923 kg çay¹²³⁵ gönderilmiştir.

Cephedeki askerin sigara ihtiyacının büyük bir kısmı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla tedârik edilmekle beraber diğer sivil toplum kuruluşları da bu konuda duyarlı davranmıştır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti kara muharebeleri başlamadan önce, cepheye gönderilmek üzere 25.000 paket sigara siparişi vermiştir.¹²³⁶ Benzer şekilde 6 Mayıs 1915 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından Hayrullah Vapuru ile 3'üncü Kolordu'ya tütün gönderilmiştir.¹²³⁷ Tütün tedariki kimi zaman Başkomutanlıkça

¹²²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-8.

¹²²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.1.

¹²²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789,Dos.273,Fih.4-11.

¹²³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789,Dos.273,Fih.4-12.

¹²³¹ Nitekim askerlerin sürekli kuru bakla yemesinin uzun süre devam edemeyeceği bu nedenle değişik erzak sevkini önemli olduğu bildirilmiştir. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.68.

¹²³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200,Dos.294,Fih.1-41.

¹²³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741,Dos.127,Fih.7-29.

¹²³⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.170.

¹²³⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273,Fih. 4-9.

¹²³⁶ İkdâm, 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; L. Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri....*,s. 259.

¹²³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.38.

doğrudan tümenlere yapılmıştır. Bunun için 3 Temmuz 1915 tarihinde 16'ncı Tümen için 29 sandık tütün göndermiştir.¹²³⁸ Cephedeki Alman subaylar da hediye olarak askerlere tütün ve sigara dağıtmışlardır. Bu durumu Alman subay Kannengiesser hatıralarında şöyle aktarmıştır:

*“Bir Türk'ün başlıca arzusu, tütündür. Bazen Mareşal'den sigara kolileri alır ve bunları sadece ön saflarda dağıtırdım. Siperlerdeyken, mazgalları başında faal olarak bulduğum her askere ‘Sol elini arkana uzat,’ demek bana özel bir zevk verirdi. Her seferinde eline iki sigara koyar ve pek nadiren kısık sesle de olsa bir ‘Sağol’ sözü duyardım ama ne kadar minnettâr olduklarını hissediyordum, bu cesur askerlerin.”*¹²³⁹

İdari ve ikmal faaliyetleri, yurt içerisinde ordunun beslenmesi için belirtilen düzeyde gerekli tertip ve tedbirleri alırken, bir yandan sınırlı da olsa yurt dışından tedarike yönelinmiştir. Bu kapsamda Avrupa ile demiryolu bağlantısının yeniden kurulması ile birlikte Zıştovi, Rusçuk, Avusturya ve Macaristan'dan çeşitli yiyecek maddeleri gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda Sofya'da ordunun siparişlerini tedarik edip yollayacak müteahhitler aracılığı ile temin çalışmaları yürütülmüştür. Buna göre Sofya'daki aracının 3 Eylül 1915'te gönderdiği telgrafta derleyebildiği toplam 550 vagonluk un ve fasüleyi, günlük olarak 30 vagonunu Lamai'ye, 30 vagonunu Zıştovi'ye, 50 vagonunu Rusçuk'a ve bir defaya mahsus olmak üzere 50 vagonunu Burgas'a gönderecek şekilde tertip aldığını bildirmiştir.¹²⁴⁰ Buna rağmen Avrupa yoluyla iâşe ikmali Çanakkale Muharebeleri boyunca dikkate alınacak düzeyde yapılamamış ancak muharebelerin sonunda sevkler yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu çerçevede 30 Aralık 1915 ile 23 Ocak 1916 tarihleri arasında Zıştovi'den 2.110.751 kilo

¹²³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.11-63.

¹²³⁹ H. Kannengiesser, a.g.e., s. 200.

¹²⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.635, Dos.216, Fih.1-122; **Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.249.

mısır, 85.075 kilo un, 174.710 kilo buğday ve 12.155 kilo arpa gelmiştir.¹²⁴¹ Nitekim bu durum cephenin beslenmesinde oldukça sınırlı bir etkiye sahiptir.

4.1.4. Askerin Beslenmesi ve Cephede Yemeklerin Pişirilmesi

Muharebeler süresince askere günlük olarak hangi erzak verilecek ise bunun miktarının ne olacağı ayrıca tespit edilmiştir. Buna göre peksimet 600 gr, bulgur ve pirinç 150 gr, çorbalık konserve 100 gr, tereyağı ve zeytinyağı 20 gr, tuz 20 gr, soğan ve sarımsak 20 gr, kuru sebze 120 gr, sebze konserve 150 gr, kuru üzüm 50 gr, çerez 250 gr, kavurma, pastırma, sucuk ve kuru balık 125 gr, et konserve 200 gr, zeytin ve peynir 160 gr, çay 1 gr, şeker 10 gr, sabun 9-10 gr, gaz 30 gr. idi.¹²⁴²

Savaşın yeni başladığı dönemde, askerlerin beslenmelerinde çok ciddi sorunlar yaşanmamıştır. Her askere günde 900 gram ekmeğin yanında, sıcak yemek olarak pirinç çorbası, etli fasulye, etli nohut, bulgur pilavı, kuru bakla ve komposto, çerez olarak da kuru üzüm ve kuru fındık verilmiştir. Bölük komutanlarına gönderilen bir yazı ile askerin beslenmesinin hiçbir şekilde ihmâl edilmemesi, hatta yeşillik gibi yiyecekler toplanılarak askerlere yedirilmesi istenmiştir.¹²⁴³ Ayrıca tatlı verilmesi konusunda özen gösterilmiş helva yerine kimi zaman incir verilmiştir.¹²⁴⁴

Askerin günlük ekmek istihkakı sağlanamazsa bunun yerine 600 gram peksimet verilmiştir. Peksimet, ekmek kadar besin değeri olmamasına rağmen uzun süre bozulmadan dayanabildiğinden daha çok mutfaklardan uzak olan ileri hatların beslenmesinde kullanılmıştır; ancak iâşe sıkıntısının baş göstermesiyle peksimet, artık geri hatlarda da verilmeye başlamıştır. Eğer peksimetten başka erzak verilemeyecek bir durum olursa peksimet miktarı 1000 grama çıkarılacaktır. Ayrıca ihtiyat ambarlarında

¹²⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2103, Dos.19, Fih.1-1; *Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c.X, s.249.

¹²⁴² *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt I. Kitap, s. 236; M. Çevik- Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 10.

¹²⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls. 313, Dos.1269, Fih. 2 (1-45); Conk, Cemil Conk'un *Çanakkale Hatıraları*, s. 149; B. Sayılır, *Aileni Özlemedin Mi*, s. 34.

¹²⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.159.

peksimetlerin bozulmasını engellemek amacıyla haftada 2 gün ekmek yerine peksimet yedirilecektir. Peksimet daha çok papara olarak hazırlanacak ve askere verilecektir.¹²⁴⁵

Tayinat ve Yem Kanunu'na göre günde er başına 250 gram et verilmesi gerekirken bu miktar muharebenin yoğunlaştığı ve ikmal faaliyetlerinin kısmen azalmak zorunda kaldığı dönemlerde 62 grama düşürülmüş ve hatta bunun da bulunamadığı kimi dönemlerde 31 gram verilmek zorunda kalınmıştır. Kasaplık hayvan bulunamadığı zamanlarda ise erlerin et ihtiyacı kavurma veya konserve verilmek sûretiyle sağlanmıştır.¹²⁴⁶

Erlere, günlük 3000 kaloriliyi sağlayacak yiyecek verilmesine azami özen gösterilmiştir. Günlük yiyeceklerin dışında her er ve hayvan üzerinde sıkışık durumlarda, emirle yedirilmesine izin verilen yiyecek ve yem taşınmıştır. Buna demirbaş yiyecek denilmektedir ve genellikle peksimet olarak belirlenmiştir.¹²⁴⁷ Peksimet dağıtımı un tedarikinin sağlanamadığı durumlar için kullanılmıştır. Nitekim 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği 4 Nisan 1915 tarihinde Tekirdağ Nokta Kumandanlığı'na yazdığı yazıda iâşe temini gereken efrâda, un gelene kadar peksimet verilmesini istemiştir.¹²⁴⁸

Askerlerin kurtlu bakla şikâyetleri dışında, cephede genellikle beslenmeleri dönemin gerçekliğine göre iyi şekilde sağlanmıştır. Keza askerin beslenmesi Tümen komutanı seviyesinde yakından takip edilmiştir. 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, 2 Mayıs 1915 tarihinde birliklerine gönderdiği yazıda, yeni gelen kıtalardaki eratin iâşelerinin ne şekilde yürütüldüğünü, sıcak yemek verilip verilmediğini, avcı hattındaki askerlere ne şekilde yemek verildiği, askerlerin yanlarında yedek erzak olup olmadığı gibi ikmalin temel başlıklarını sormuştur.¹²⁴⁹ Bu yazıya

¹²⁴⁵M. Çevik- Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 8.

¹²⁴⁶**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 489.

¹²⁴⁷**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 236.

¹²⁴⁸**ATASE Arşivi**, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.8.

¹²⁴⁹**ATASE Arşivi**, BDH Kls.5382, Dos.5, Fih.5.

gelen cevapların önemli bir bölümünde askere ekmek, peynir, zeytin, pastırma, etli pilav,¹²⁵⁰ yumurta, üzüm, konserve, et,¹²⁵¹ kavurmalı pilav, et konservesi¹²⁵² etli lapa, sebzeli et, sabahları şeker, üzüm, peynir, zeytin¹²⁵³ gibi cevaplar gelmiş olmasına rağmen istisna olarak 64'üncü Alay 1'inci Tabur komutanlığı askere sıcak yemek verilemediğini¹²⁵⁴ bunun nedenini ise suyun az bulunması ve elde mevcut kazan ve bakracın olmaması olarak bildirmiştir. Bu yazışmada bir tabur bölgesinde her gün et konservesi verilirken sadece iki gün zeytin tanesi ile beyaz peynir verilmek durumunda kalındığı bildirilmiştir.¹²⁵⁵

Asker ve subayların günlük menülerindeki farklılıklar askeri rapor ve belgelere genellikle yansımamış olsa da hatıra ve günlük türü eserlerden bunu takip etmek mümkün olabilmektedir. Nitekim İbrahim Naci'nin 3 ve 5 Haziran 1915 tarihindeki notlarında “*Biraz sonra ise lokantadan yemek geldi. Fasulye pek lezzetli idi. Birazını da pilava katarak yedim. İri üzüm hoşafını da içtim. Bu sırada askere baklayı dağıttırdım. Bunu yedikten sonra hoşafı da verdim. Askerler akşam yemeğini, pilav ve hoşaf olarak yediler. Ben de lokantadan gelen et, pilav ve hoşafı karnımı doyurdum. Şimdi de yatacağım.*”¹²⁵⁶ ifadeleri yer almaktadır. Subayların bölgedeki lokanta, bakkal ve esnaftan satın alma yoluyla kendilerine yiyecek temin ettiği görülmektedir. Nitekim cephede doktor olarak görev yapan Behçet Sabit Bey 13 Nisan 1915 gününe dair, “*Öğleye yakın, oldukça temiz bir Müslüman lokantasına girdik. Döner çevriliyordu ve o gün için pek iştah açıcıydı. Kuzu etinin, sütün, yoğurdun bol zamanı olduğundan gayet lezzetli yiyecekler pek ucuza alınabiliyordu.*”¹²⁵⁷ demektedir. Ayrıca subaylar ihtiyaçlarını temin etmek için belirli aralıklarla İstanbul’a giden ya da gönderilenler ile

¹²⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH Kls.5382, Dos.5, Fih.5-1.

¹²⁵¹ ATASE Arşivi, BDH Kls.5382, Dos.5, Fih.5-2.

¹²⁵² ATASE Arşivi, BDH Kls.5382, Dos.5, Fih.5-3.

¹²⁵³ ATASE Arşivi, BDH Kls.5382, Dos.5, Fih.5-8.

¹²⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH Kls.5382, Dos.5, Fih.5-5.

¹²⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls.5382, Dos.5, Fih.5-7.

¹²⁵⁶ İ. Naci, a.g.e., s. 80.

¹²⁵⁷ B. S. Erduran, a.g.e., s. 97.

istediklerini cepheye getirtmişlerdir. Cepheye yedek subay olarak görev yapan Münim Mustafa, İstanbul'dan gelen siparişlerin yarattığı mutluluğu şöyle aktarmıştır:

“Alay zâbitlerinin ihtiyaçlarını tedarik etmek üzere zâbit arkadaşlarımızdan birini alay kumandanımız İstanbul'a göndermişti. Bu hiç de fena bir şey olmadı. Siperlerin içinde geçmekte olan hayat, her gün siperlerin kanlı duvarlarını görmek, harbin acı felaket ve ızdıraplarını dinlemek elbette ruhumuzu sarsmıştı. Şehir binalarını, sokaklarını görmeye alışık olan gözlerimiz yeni bir şeyler görmek ister gibi olmuştu. Bize oradan biraz yiyecek, içecek velhasıl ruhumuzu biraz genişletecek, keyfimizi yerine getirecek şeyler getirmek yerinde bir işti. İstanbul'a gönderilen arkadaşı eski zamanlardaki tabir-i veçhile hacı bekler gibi bekliyorduk. Bir gün zeminlikte otururken bir telefon haberi geldi: “İstanbul'dan eşyalar geldi şimdi siperlere getiriliyor.” Bu haber bizi hayli keyiflendirmişti. Biraz sonra zeminlikteki yatağımın yani koyun postunun üzeri muhtelif renkte kutular içindeki çikolatalar, şekerlemeler, pasta ve bisküvilerle süslendiğini gördüğüm vakit adeta bir çocuk neşesi hissediyor, kendimi küçülmüş, babamın yanında oynadığım zamanlara dönmüş zannediyordum. O anda düşmanın tepemizde patlattığı şarapnel seslerine, sivrisinek vızıltısı kadar ehemmiyet vermiyordum. Hangi zâbitin zeminliğine gitseniz size ikram edecek bir şey bulunurdu.”¹²⁵⁸

Benzer durum Alman subaylar için de geçerlidir. Haftada iki defa General vapuru ile Alman subayların mektupları, paraları ve istedikleri yiyecekler İstanbul'dan getirtilmiştir.¹²⁵⁹ Subaylar cepheye intikalleri esnasında bölgedeki köylerden istedikleri yiyecekleri satın almışlar,¹²⁶⁰ kimi zaman da emrindeki emir erlerinin yakaladığı balıkları yemişler¹²⁶¹ ya da bunları satın almışlardır.¹²⁶² Subaylar bazı dönemlerde

¹²⁵⁸M. Mustafa, a.g.e., s.426; A. Ege, a.g.e., s.141.

¹²⁵⁹N. Uğurlu, **Çanakkale Savaşınlar Anlatıyor**, Örgün Yayınevi, İstanbul, Mart 2006, s.22.

¹²⁶⁰İ. Naci, a.g.e., s. 83.

¹²⁶¹H. J. Buddecke, a.g.e., s. 110.

yiyeceklerinin tek düzeliğinden yakınlık, normal hayatta hiçbir zaman eksikliğini hissetmedikleri ya da hiç farkına varmadan her gün tükettikleri sıradan yiyeceklere olan özlemlerini şöyle anlatmışlardır:

“...Hayatin tabîî şekli bozulunca, uykusuzluk, intizamsız yaşamak, her an tehlike altında bulunmak, his ve ihtimâlleri işin içine karışınca, bilmem nedendir, insanda bazı şeylere karşı ihtiras ve arzu artıyor ve hatta bugün ihtiyaç hâline gelebileceği iddia edildiği takdirde, buna inanmakta tereddüt edilen, gülünen, en basit bir madde, sirke bile o vakit büyük bir ihtiyaç haline geliyor. Orada bulunduğumuz süre boyunca gözümüzde tüten şeylerden biri de şeker ve sirke idi. Ah bir damla sirke... Bir parça şeker. Ne enfes şeymiş. Dünyanın bu nefis gıdalarını görmek, kokusunu duymak da yeter. Ah bir tabak salata. Bugün şehir içindeki her şeyi paramızla buluyoruz. Fakat bir kere Cenup Grubu siperlerine girdik mi mahrumiyetler hatıra gelirdi...”¹²⁶³

Alman subaylarla birlikte genellikle karargâhta görev yapan Türk subaylarının beslenmeleri, diğer bölgelerde görev yapan Türk subaylarına göre farklılık göstermektedir. Buna dair Haydar Bey 18 Mayıs 1915 tarihine şunları not almıştır:

“Salih Bey geldi. Saçlarımı kesti. Allah razı olsun. Bahçede birlikte yemek yedik. Güya istakozu açayım derken et konservelerinden birini açmışım, neyse.”¹²⁶⁴ 22 Eylül 1915 tarihinde Almanya’dan ordu karargâhına gelen misafirlerin bulunduğu bir menü “Masada, kutu et, fasulye, fırında makarna, tavuk, börek, patates püresi, ayva kompostosu, üzüm, revani, çerez ve kahve bulunuyordu.”¹²⁶⁵ Benzer şekilde 25 Eylül 1915 tarihli yemek menüsü “Çerez (Hamdolsun sadece bunu değiştiriyorlar) hindi

¹²⁶²W. Von Thomson’ın Hamidiye Günlüğü, Yay. Haz. Rüstem Arslan, Mithat Atabay, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2018, s. 77.

¹²⁶³M. Mustafa, Cepheden Cepheye, Çanakkale Hatıraları, C. III, s. 384; B. Sayılır, a.g.e., s. 155-156.

¹²⁶⁴H. M. Alganer, a.g.e., s. 31.

¹²⁶⁵H. M. Alganer, a.g.e., s. 116.

*dolması, patlıcan karnıyarık, börek, revani, pirzola, ayva kompostosu, üzüm ve kahve.*¹²⁶⁶

Cepheyi ziyaret eden heyetler subaylara yanlarında ikramlar getirmişlerdir. Bu çerçevede cepheyi ziyaret eden Suriye Heyet-i Edebiyesi, subaylara Şam baklavası göndermiştir. Ayrıca subaylar yanlarında cepheye nargile ve tömbekilerini getirebilmişlerdir.¹²⁶⁷

Türk askerinin cephede iyi beslendiğini yabancı gözlemciler de belirtmiştir. Amerikalı gazeteci Arthur Raul, Mayıs ayında ziyaret ettiği Türk tarafında, askerlerin geri hatlarda sabah kahvaltısında çay, keçi sütünden yapılmış peynir, zeytin ve esmer ekmek yediklerini; kendilerine de bu yiyeceklerin ikram edildiğini yazmıştır. Raul, askerlere verilen öğle ve akşam yemeklerini de gördüğünde çok şaşırmış ve şaşkınlığını “... Bunların çok iyi pişirilmiş et, pirinç ve tatlı yediklerini, bir köylü Türk'ten daha iyi beslendiklerini bizzat gördüm...” cümlesiyle satırlara dökmüştür. Yine aynı gazetecinin izlenimlerinden öğrenildiğine göre, akşam yemeğinde askerlere çorba, et, taze fasulye, taze ekmek, erik kompostosu ve pilav verilmiştir.¹²⁶⁸

Askerlerin cephede günlük ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için gerekli çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda 5'inci Ordu Komutanlığı tarafından 24 Kasım 1915 tarihinde yayınlanan emir ile askerlerin kıtalarındaki zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için bakkaliye dükkânlarının açılması emredilmiştir.¹²⁶⁹

Cepheye sevk edilen askerlerin yemekleri intikal yolu üzerinde askeri birliklerce kurulan seyyar mutfaklar¹²⁷⁰ ya da Menzil Müfettişlikleri'ne bağlı Nokta Kumandanlıkları tarafından kurulan aşhanelerce sağlanmıştır.¹²⁷¹ Muharebe alanında ise

¹²⁶⁶H. M. Alganer, a.g.e., s. 119.

¹²⁶⁷**Çanakkale 1915 Kanlısırt Günlüğü, Mehmet Fasih Bey'in Günlüğü**, s. 59.

¹²⁶⁸B. Sayılır, a.g.e., s. 152.

¹²⁶⁹**ATASE Arşivi**, BDH Kls.4572 Dos.70, Fih.17-4.

¹²⁷⁰H. Suphi, a.g.e., s.396.

¹²⁷¹**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap**, s. 498.

cephe gerisine kurulan seyyar mutfaklar tarafından temin edilmiştir. Ancak ileri hatlarda bulunan bazı birliklerdeki kara kazanlar alınmış, yerlerine seyyar mutfaklar verilmiştir. Bununla beraber, ileri hatlara yanaştırılan seyyar mutfakların, çıkardıkları duman nedeniyle düşmana Türk kuvvetlerinin yerini belli etmeleri ve atışa sebebiyet vermeleri dolayısıyla daha geriye taşınmalarına karar verilmiştir.¹²⁷² Bu amaçla Seddülbahir kesimindeki birliklerin seyyar mutfakları, Soğanlıdere bölgesinde, Arıburnu kesimindeki mutfaklar da Maltepe-Bıgalı hattının doğusunda kurulmuştur.¹²⁷³ Ayrıca ekmekler tümenlerin kendi inşa ettiği fırınlarda pişirilmiştir.¹²⁷⁴ Sahrâ fırınlarının yapımında amele taburlarına görev verilmiştir.¹²⁷⁵ Bu kapsamda 26 Temmuz 1915 tarihinde Ağaderesi'nde günlük 5.000 çift ekmek çıkarabilecek bir fırının hastane yakınında Başhekim Fahri Bey'in göstereceği yere yapılmasına karar verilmiştir.¹²⁷⁶

İleri hat arkasında kurulan tabur mutfaklarında pişirilen yemekler, tahta sandıklar içine yerleştirilen temiz gaz tenekelerine konulup, askerlerin kendi aralarında “uzun kulaklı filozoflar” dedikleri binek hayvanlarına yüklenmiş,¹²⁷⁷ eğerlerinin sağında ve solunda birer maşrapa veya eski petrol tenekesi -iki teneke de dökülmeyi engellemek için eski bir kumaşla sarılı halde- siperlere taşınmıştı.¹²⁷⁸ Taşıma işlemi için elinde yeterli merkebi olmayan birlikler bunu Grup Komutanlıkları'ndan talep etmiştir. Bu amaçla Güney Grubu ikinci muntika kumandanlığı 30 Temmuz 1915 tarihinde Güney Grubu Kumandanlığı'ndan 7'nci ve 11'inci Tümenlerde bulunan merkeplerin 13'üncü ve 14'üncü Tümenlere gönderilmesini istemiştir.¹²⁷⁹ Avcı hattında bulunan askerlere kulplu gaz tenekeleri ile yemek taşınmış ve¹²⁸⁰ birlikler için günde bir defa da

¹²⁷²M. Çevik- Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 12.

¹²⁷³**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 488-489.

¹²⁷⁴H.Kannengiesser, a.g.e., s. 197.

¹²⁷⁵**ATASE Arşivi**, BDH Kls.4623, Dos.67, Fih.3-18.

¹²⁷⁶**ATASE Arşivi**, BDH Kls.4354, Dos.59, Fih.7.

¹²⁷⁷Conk, Cemil Conk'un **Çanakkale Hatıraları**, s. 149; B. Sayılır, a.g.e., s. 153.

¹²⁷⁸H. Kannengiesser, a.g.e., s. 195.

¹²⁷⁹**ATASE Arşivi**, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.25.

¹²⁸⁰**ATASE Arşivi**, BDH Kls.5382, Dos.5, Fih.5-9.

olsa sıcak yemek için karavana götürülmüştür.¹²⁸¹ Yemeğin siperlerden geçirilerek taşınması sonucu-çoğu kez bir lapa, koyun etiyle pişirilmiş olan pirinç, sebzeden ve birkaç et parçasından oluşmuş- acıkmış olan askerlere soğumuş olarak ulaştırılmıştır. Düşman ateşini üzerine çekmemesi için yeniden ısıtılması ancak karanlık basınca söz konusu olabilmıştır.¹²⁸² Kara muharebeleri sürecinde kısmen daha güvenli olan Anadolu yakasındaki birliklere yemekler arabalar ile taşınmıştır.¹²⁸³ Askerler, ortak bir tepsi içerisinden ve genelde yanlarında taşıdıkları kaşıklar ile yemeklerini yemiştir. Bu durumu Alman subay hatıralarında şu şekilde aktarmaktadır:

*“Sekiz adam, minik teneke bir tepsinin etrafında oturup alaturka ortak bir yemek yiyordu. Her biri çorbanın içine bir parça ekmek atıyor ve sakince, ağırbaşlı biçimde, her biri acele etmeden parçayı kaşığıyla geri alıyordu. Açlık ne kadar fazla olursa olsun, hiçbir zaman yemek için bir kavga çıktığını görmedim.”*¹²⁸⁴

Çanakkale Cephesi’nde askerin beslenmesinin temini kadar, askere sıcak yemek verilmesi de önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu durum birçok belge ve hatıraya yansımış, komuta kademesi askere sıcak yemek vermek için cephe gerisinde gerekli tedbirleri almıştır.

4.1.5. Yiyecek Maddelerinin Mevcutlarını Tespit Çalışmaları

Menzil Genel Müfettişliği, Levâzım Daire Başkanlığı ile iş birliği yaparak her 15 günde bir Ordulardan gelen iâşe durumu hakkındaki bilgiye dayanarak iâşeyi planlamıştır.¹²⁸⁵ Zamanla muharebelerin yoğunlaşması nedeniyle ambarların erzak mevcutları her ayın 1-12-21. günleri talep edilmiş,¹²⁸⁶ bu duruma karşı hassasiyet

¹²⁸¹İ. Arıkan, a.g.e., s. 40; H. M. Alganer, a.g.e., s. 35.

¹²⁸²C. Mühlman, a.g.e., s. 119.

¹²⁸³H. M. Alganer, a.g.e., s. 35.

¹²⁸⁴H. Kannengiesser, a.g.e., s. 196.

¹²⁸⁵ATASE Arşivi, BDH Kls.1200, Dos.294, F.1-75; A. Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu...”, s. 43.

¹²⁸⁶ATASE Arşivi, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-52.

gösterilmemesi üzerine ilgili şubeler uyarılmıştır.¹²⁸⁷ Bu uyarılar ilk anda işe yaramış ve tüm ambarlar ilk raporlarını istenilen tarihte göndermiştir.¹²⁸⁸ Ancak bir süre sonra tespit çalışmalarında aksamalar başlamıştır. Nitekim Güney Grubu Komutanlığı 2 Temmuz 1915 tarihinde birliklerine gönderdiği emirde harp raporu, tahkîmat raporu ve talep edilen bazı cevapların vaktinde gelmediği ve geciktiği, her 5 günde bir orduya verilmesi gereken iâşe kuvvetiyle, erzak cetvelinin ancak iki gün sonra verilebildiği bu nedenle bunların bir an önce hazırlanmasını istemiştir.¹²⁸⁹ Muharebelerin yoğunlaşması ile birlikte bölgedeki askeri hareketlilik artmış buna bağlı olarak da iâşe tespiti beş güne kadar inmiştir. Bir yandan da kayıt işlemlerinin sağlıklı tutulabilmesi için önlemler alınmıştır. Bu amaçla 4 Haziran 1915 tarihindeki düzenleme ile ekmek yapımında kullanılan un, buğday, mısır unu ve peksimetin ekmek olarak, yemeklik bakla, nohut, fasulye, zeytinyağı, yağ, tuz gibi gıdalar ile çay, şeker, zeytin tanesi gibi maddelerin erzak, arpa, kepek, paspal ve yulaf benzeri maddelerin yem olarak kaydedilmesi istenmiştir.¹²⁹⁰ Ayrıca Harbiye Nezareti'nin, 5'inci ve 3'üncü Ordu Komutanlığı'na 22 Ekim 1915 tarihinde yazdığı yazıda, ordu bölgelerinde menziller dâhil olmak üzere sahip olunan iâşe miktarları çeşitlerinin yazılarak gönderilmesini istemiştir.¹²⁹¹ Tüm çalışmalara rağmen yazışma ve raporlamadaki aksamalar tamamen giderilememiş; kimi zaman bu durum yanlış bilgilenmeye ya da bilgilendirmeye neden olmuştur. Nitekim Keşan ambarında ancak bir süvari tugayına yetecek erzak olduğu sanılmış ve bu durumun giderilerek en az bir tümene 10 gün yetecek erzakın bulundurulması istenmiştir. Ancak yapılan yazışma ve tahkîkatta yeterli erzakın bulunduğu fark edilmiştir.¹²⁹²

¹²⁸⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-60.

¹²⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-61-64.

¹²⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-11.

¹²⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-13.

¹²⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.2-2.

¹²⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1177, Dos.210, Fih.11.

5'inci Ordu'nun 23 Mayıs 1915 tarihindeki mevcudu 194.000 personelle 40.000 hayvandan ibarettir. Buna göre bu tarihte 5'inci Ordu Menzil Komutanlığı'na bağlı ambarlardaki ekmeklik, yemeklik ve yem durumu ise:¹²⁹³ Tekirdağ menzil ambarının ekmekliği 33, yemekliği 58, yem durumu 194 ton; Şarköy menzil ambarının ekmekliği 480, yemekliği 142, yem durumu 99 ton kadardır ve bir tümenin bir aylık ihtiyacına yeter miktarda iâşe maddeleri vardır. Uzunköprü menzil ambarının ekmekliği 263, yemekliği 90, yem durumu 228 ton, Gelibolu menzil ambarının ekmekliği 1340, yemekliği 99, yem durumu 357 ton, Akbaş menzil ambarının ekmekliği 300, yemekliği 51, yem durumu 166 ton, Kilya menzil ambarının ekmekliği 34, yemekliği 61, yem durumu 60 ton, Burgas menzil ambarının ekmekliği 520, yemekliği 77, yem durumu 20 ton, Biga menzil ambarının ekmekliği 324, yemekliği 49, yem durumu 60 ton, Karabiga menzil ambarının ekmekliği 378, yemekliği 121, yem durumu 236 ton, Lâpseki menzil ambarının ekmekliği 1,5 yemekliği 8 ton, Balcılar menzil ambarının ekmekliği 38, yemekliği 24, yem durumu 12 ton; 12 adet menzil ambarı toplamı ekmeklik 3927,6, yemeklik 993, yem 1.695 tondur.¹²⁹⁴ İki gün sonra Keşan ambarında 33 ton un, 163 ton peksimet, 250 ton değişik cins erzak, 135 ton arpa, kepek, paspal ve 29 ton saman ve kavuz bulunmaktadır.¹²⁹⁵ Ancak Haziran ayının ilk haftası itibari ile Keşan ambarının mevcudu azalmaya başlamış yeni ikmaller ile de tamamlaması yapılmadığı için bazı erzaklarda düşüş yarı yarıya ulaşmıştır. Öyle ki 10 Haziran 1915 tarihinde Keşan menzil ambarında 18 ton et, 9 ton et konservesi, 59 ton peksimet, 250 ton değişik cinsten erzak, 10 ton arpa, 60 ton kepek ve paspal kalmıştır.¹²⁹⁶ Keşan ve Uzunköprü İstanbul'dan sevkiyatın yapıldığı ilk nokta olması nedeniyle buradaki mevcut durumlarının izlenmesine büyük önem verilmiştir. Neredeyse her tespit çalışmasında bu iki noktaya yer verilmeye çalışılmıştır. 7 Temmuz 1915 tarihinde Uzunköprü ve Keşan Bölgesinde

¹²⁹³ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 487; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.466, Fih.1-1.

¹²⁹⁴ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 487.

¹²⁹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-3.

¹²⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-36.

45.000 insan ve 15.000 hayvan için yaklaşık 15 günlük ekmeklik un, 5 günlük erzak ve 7,5 günlük yem; Saros, Şarköy ve Gelibolu yörelerinde 30.000 insan ve 15.000 hayvan için 37 günlük ekmeklik, 23 günlük erzak ve sadece 3 günlük yem vardır.¹²⁹⁷

Temmuz ayının sonuna gelindiğinde Başkomutanlık Vekâleti 5'inci Ordu bölgesindeki tüm depo ve ambarlarında tespit çalışması yapmıştır. Buna göre 28 Temmuz 1915 tarihinde Levâzımat-ı Umûmîye Reisliği Güney Grubu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda 5'inci Ordu'nun değişik binalarında bütün ordu ihtiyacına yetecek 39 günlük et, 19 günlük ekmeklik ve çok uzun süre yetecek değişik cinsten erzaklarının bulunduğunu bildirmiştir. Bu nedenle Güney Grubu Komutanlığı'na peyderpey erzak ikmalinin deniz yoluyla yapıldığını ve iâşe sorunu yaşamayacaklarını belirtmiştir.¹²⁹⁸ Nitekim bu tarihte sadece 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'nin teşkilatında bulunan ambarlarında yalnız on birindeki (Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Burgas, Akbaş, Kilya, Biga, Karabiga, Lâpseki, Balcılar ve Işıklar) iâşe maddelerinin mevcudu, 16 günlük yemeklik, 5,3 günlük ekmeklikle 7,7 günlük hayvan yemini karşılayacak durumdadır.¹²⁹⁹ Ki bu haliyle 5'inci Ordu genelindeki ambar mevcutlarını tespit çalışmaları ağustos ayının başında da tüm titizliği ile devam etmiştir. Nitekim 3 Ağustos 1915 tarihinde Menzil ambarlarının tamamında bulunan erzak ve yem bir günlük olarak 1.543.77 kişiyi, 563.157 hayvanı besleyebilecek durumdadır.¹³⁰⁰ Buna göre yaklaşık olarak yedi günlük iâşe stoku bulunmaktadır. Ancak ağustos ayında Anafartalar bölgesinde yaşanan askeri hareketlilik stok durumuna da yansımıştır. Ay sonuna gelindiğinde 24 Ağustos 1915 itibarı ile bütün menzil ambarlarında bulunan erzak ve

¹²⁹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1169, Dos.179, Fih.29; Birinci Dünya Harbi, **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.243; A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu...", s. 44.

¹²⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348 Dos.32, Fih.19-7.

¹²⁹⁹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt III. Kitap, s. 488.

¹³⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.294, Fih.1-92.

yem bir gün için 747.000 insan ve 706.800 hayvan besleyebilecek duruma ulaşmıştır¹³⁰¹ ki bu 3,5 günlük stok anlamına gelmektedir.

Muharebe bölgesindeki asker sayısının 250.000 kişiyi geçmesi beslenme sürecinin idaresinde önemli bir planlamayı zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda birliklerin depo mevcutları belirli aralıklarla tespit edilmiş ve buna göre ikmal süreci yönetilmiştir. Bu planlamanın olumlu yansıması ise iâşedeki düzenli teminde kendisini göstermiştir.

4.1.6. Yiyecek Temininde Yaşanan Sorunlar

5'inci Ordu iâşe noktasında en büyük sorunu ülke dâhilinde temini mümkün olmayan gıda maddelerinde yaşamıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi diğer savaşan devletler de öncelikli olarak ithâlât ve ihracatta kısıtlayıcı tedbirlere başvurmuş, bu nedenle ülke içinde yeterli miktarda bulunmayan çay, şeker ve kahve gibi ürünlerin istenilen seviyede temin edilmesi mümkün olmamıştır.¹³⁰² Bu noktada 5'inci Ordu Komutanlığı yayınlamış olduğu emirlerde *“halen bol miktarda şeker olmadığı için çay içiminde şekerden tasarruf”* edilmesini istemiştir.¹³⁰³ Ancak asker için şeker, çay ve kahve gibi daha tâli tüketim ürünlerinin yanı sıra un gibi temel gıda maddelerinde yaşanan sorunlar cephe için temel mesele haline gelmeye başlamıştır. Bir diğer sorun ise birliklerin cepheye intikalinde yaşanan erzak tedarikidir. Nitekim 14 Mayıs 1915 tarihinde Edirne'de birlikler için bir erzak sıkıntısı yaşanmıştır. Mevcut erzak, seyyar birliklere bir gün yetecek miktardadır. Oysa hastane deposunda ve sabit kıtalarda erzak bulunmadığı bildirilmiştir.¹³⁰⁴

Kıtaların, muharebe bölgesine nakillerinde Uzunköprü-Çanakkale hattının yaya olarak geçilecek olması bu mıntıkadaki birliklere iâşe temin edilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Kimi zaman ambarlarda yeterli erzakın bulunmaması kıtaların sevklerinde

¹³⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1200, Dos.477, Fih.1-103; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 488.

¹³⁰² M. Çevik, Y. S. Çeloğlu, a.g.m., s. 11.

¹³⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih. 4-18.

¹³⁰⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.118, Fih.7-2.

önemli sorunlar yaratmıştır. Nitekim 5'inci Kolordu Komutanlığı 11 Ekim 1915 tarihinde 2'nci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda Uzunköprü'ye gelmiş ve gelmekte olan kıtaların iâşelerinin temini için Uzunköprü'de yeterli erzak ve yemekliğin bulunmadığını bildirmiştir.¹³⁰⁵ Bunun sağlanması için gerekli görülen 50 ton arpa, 590 kg. tuz, 4.436 kg. bulgur ve bir miktar soğanın ilk tren ile Uzunköprü'ye gönderilmesi istenmiştir.¹³⁰⁶ 5'inci Menzil Müfettişliği, Uzunköprü ve Keşan ambarlarında 10 Temmuz 1915 tarihinde 45.000 kişiye yedi gün ve 9.000 hayvana üç gün yetecek iâşenin bulunduğunu iletmiştir.¹³⁰⁷ İki ambardaki mevcudun yetersiz kaldığı durumda kıtaların bir bölümüne peksimet verileceği bu süreçte karargâhtan erzak yetiştirilmek üzere gerekli yazışmaların yapıldığı bildirilmiştir.¹³⁰⁸ Bu esnada yapılan yazışmalar ile Uzunköprü Nokta Kumandanlığı adına 2'nci Ordu Menzil Müfettişliği aracılığı ile Sancaktepe'den 276 ton erzak ve yem ile Çerkezköy'den 187 ton saman, kepek, paspal gönderilmiştir.¹³⁰⁹ Bu tip sorunların yaşanmasına menzil hattında asker sevkini yapılması da neden olmuştur.¹³¹⁰

Muharebe alanındaki birliklerin iâşe konusunda yaşamış oldukları sorunlarda diğer bir gerekçe ise birliklerin yer değiştirmeleri ve bu süreçte ağırlıklarının esas birliklerinde kalmasıdır. Nitekim 12'nci Alay Sahrâ Topçu Kumandanlığı büyük ağırlıkları ile geçici olarak Anadolu yakasına geçeceği¹³¹¹ için kazan ve karavanasız olarak nakil yapmak durumunda kalmıştır. Birliğin erzakları mevcut olmasına rağmen gerekli araç gereci olmadığı için askerlere sıcak yemek verilememiştir. Bu durumun asker üzerinde psikolojik olarak olumsuz etki yaratmaması için hızla önlem alınmaya çalışılmıştır.¹³¹² Ancak muharip unsurları etkilemeye başlayacak beslenme sorunu

¹³⁰⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.8, 8-1, 8-2.

¹³⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.8-3.

¹³⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.8-4.

¹³⁰⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.8-5.

¹³⁰⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.8-6.

¹³¹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-12.

¹³¹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.21, 21-2.

¹³¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.23, 23-1.

kendisini daha fazla hissettirmek sûretiyle Temmuz ayında Güney Grubu'nda başlamıştır. 2 Temmuz 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı elinde buğday unu kalmadığı için ekmek yapımında önemli bir bölümünü mısırdan daha az bir bölümünü ise buğdaydan olmak üzere bir karışım ile ekmek yapmak zorunda kalmıştır.¹³¹³ Diğer bir sorun ise ekmeklerin dağıtımında görülmüştür. 5 Ağustos 1915 tarihinde Behramlı'da bulunan 14'üncü Kolordu ambar memurluğu 14'üncü Kolordu Komutanlığı'na yazdığı yazıda, şu hususlara değinmiştir: Nakliye kolları aracılığı ile gönderilen ekmeklerin önemli bir bölümünün birkaç devir dolasıyla parçalanarak ufalandığı ve bu sebeple oluşan açığın kapanamadığı, iki memurdan ibâret olan ambar heyetinin gece sabaha kadar gelen erzakı kabul ederek indirme işlemini bile bitirememesine rağmen günlük 60-70 bin çift ekmeğin hazırlanmasının mümkün olmadığı bildirilmiştir. Diğer bir sorun ise şimdiye kadar bazı geceler dağıtım yapılması nedeniyle düşman uçakları tarafından ambar mevki keşfedilememiştir. Ancak sabahtan akşama kadar ekmek dağıtmak durumunda kalınması durumunda oluşacak insan ve hayvan kalabalığının uçaklar tarafından fark edilmesine neden olacaktır.¹³¹⁴

Güney Grubu'ndaki un tedarikinde yaşanan sorunlar Ağustos ayının ilk haftasında da devam etmiştir. 6 Ağustos 1915 tarihinde Güney Grup Komutanlığı'nda ekmek yapımı için buğday ununun azalması durumunda mısır unu ile karıştırılarak ekmek yapılmasına rağmen son günlerde buğday hiç kalmadığı için sadece mısır unu ile ekmek yapılmaya çalışılmıştı. Ancak mısırdan yapılan hamurun tek başına yapışmaması nedeniyle bu da mümkün olmamıştır. Bu durumda 5'inci Ordu Komutanlığı'ndan buğday unu talep edilmiş komutanlıkta da buğday bulunmadığı için mısır unu ile ekmek yapılmasını istemiştir. Ancak bu mümkün olmadığı için yerine acilen peksimet gönderilmesi talep edilmiştir. Bu da sağlanamazsa askerlerin demirbaş peksimetlerinin

¹³¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-14.

¹³¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-34.

kullanılmak zorunda kalınacağı ifade edilmiştir.¹³¹⁵ Bunun üzerine bir gün sonra Güney Grubu'na ancak 3 ton un, 8 ton darı, 44,5 ton peksimet tedarik edilmiştir ki bu da ancak bir günlük ekmek ihtiyacına denk gelmektedir. Bunun dışında gemi ve mavnalarda döküm halinde önemli miktarda arpa gelmiş ve mavnalardan çıkarılıp çuvallara doldurulan 48 ton arpa birliklere dağıtılmıştır. Diğer bir kısmı çuvallara konulmuşsa da menzilde çuvalların ağzını dikecek kıta olmadığından tedariki için Asya bölgesinden memur istenmiştir. Ayrıca geç vakit iskeleye sarı tuz ve kepek gelmiş, et ihtiyacı için 475 koyun sevk edilmiştir.¹³¹⁶ Tüm bu çalışmalara rağmen ikmal istenilen seviyeye ulaştırılamamıştır. Nitekim 26 Temmuz 1915'te Akbaş Limanı'na 1.259.749 kg un gelmesine rağmen Kuzey ve Güney Grubu'nun günlük un tüketimi 90.000 kg olarak hesaplanmıştı ve bunun ihtiyat erzakı için yeterli olmadığı bildirilmiştir.¹³¹⁷ Benzer bir sorun Müstahkem Mevki Komutanlığı sorumluluk alanında başlamıştır. Bu nedenle Çanakkale İskele Kumandanlığı 27 Temmuz 1915 tarihinde çok acil şifreli olarak 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, askerlerin beslenme konusunda bazı sorunlar yaşadığını muharebenin devamı için *efrâdın kuvvet-i mâneviyesi* adına bunun çok önemli olduğu ve hızla çözülmesi gerektiği bildirilmiştir.¹³¹⁸ Devam eden erzak sorunu cephede askerler arasında hastalıkların başlamasına neden olmuştur. Bu noktada Güney Grubu Komutanlığı 30 Temmuz 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda Güney Grubu idaresi için ihtiyaç duyulan erzaklık un ve samanın yeterli miktarda gelmediği bu nedenle askerlerin iyi beslenemediği ve askerlere yarı hatta çeyrek oranında istihkak verildiğini bildirmiştir. Bunun sonucu olarak askerler arasında iskorbüt görüldüğü ve hayvanların kuvvetten düştüğü belirtilerek Kilya'da Güney Grubu için acele bir ambarın yapılması bildirilmiştir. Ayrıca bu ambara tüm grubun en

¹³¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-39.

¹³¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-41.

¹³¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.183, Dos.783, Fih.1-2; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4352, Dos.53, Fih.1-73, 84,100,101,102; B. Sayılır, a.g.e., s. 154.

¹³¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.1-46.

az 10 günlük erzakının hazırlanması istenmiştir.¹³¹⁹ Güney Grubu'nda çözilemeyen un ve ekmek sorunu ağustos ayında da devam etmesi üzerine Güney Grup Komutanlığı Levâzım birimlerden rapor istemiştir. Buna istinaden Güney Grubu 2'nci Mıntıkâ'nın hazırladığı 2 Ağustos 1915 tarihli raporda yaşanan soruna dair şu hususlara değinilmiştir: Bugün fırınlarda yapılan ekmeklerden hazırlanan 60 arabalık kollardan sadece 19.000 çift ekmek 14'üncü Kolordu için Behramlı ambarından gönderilmiştir. 5'inci Kolordu için ise hiçbir nakliye vasıtası gelmediği için ikinci mıntika askerleri ekmek almayarak hayvanları ile güneş karşısında ve uçak saldırısı tehdidinde dolaşmak durumunda kalmışlardır. Bu durumun böyle devam etmesi halinde kıtaat ekmeksiz kalacaktır. Çünkü kollar düzenli olarak gelmiş olmalarına rağmen dağıtımında bir düzen sağlanamamıştır. Zirâ fırınlar bağlı oldukları tümenlere ihtiyaç duyulan ekmekleri düzenli verememiş yirmi dört saat devamlı mesai sonucunda 17-18 bine yakın çıkardığı ekmeği müracaat eden kıtalara vermiştir. Ancak bu miktar geçici bir süre yetebilecek seviyededir. Tüm kolların fırına gelmesi durumunda o anda bulunan tüm ekmekler alınsa bile devamında çıkacak ekmekler nasıl taşınacaktır. Böylece nakil olunamadığı halde, nakledilen ekmek miktarı da yeterli olamayacaktır. Nakil işlemleri yapılırsa bile çok önemli miktarda çuvala ihtiyaç vardır. Diğer yandan kıtalar fırına ekmek almaya gelirken beraberinde mahrûkat için çalı çırpı getirmekte idiler ve bu durum fırınlar için önemlidir. Üçüncü olarak ise ekmekler kısmen mısır unu ile yapıldığı için hayvanlar ile ambarlara naklinde ve oradan da tümenlere ve diğer kıtalara sevkinde ekmekler ufalandığı için askerin eline geçen daha da küçülmekte bu da ekmeğin dağıtımında sorun yaratmakta idi. Tüm bu sorunların çözümü için çare aranması gerekmektedir.¹³²⁰

Ağustos ayı içerisinde yeterli un olmaması nedeniyle mısır unundan ekmek yapılmak zorunda kalınmıştır. Ancak 8 Ağustos 1915 tarihinde çıkan ekmeklerin içerisinde un miktarının hemen hemen hiç yok denecek kadar az olması, mısırın

¹³¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-9.

¹³²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-32.

öğütülmemiş olması, hamurun iyice yoğrulmaması ve havanın sıcak olması nedeniyle ekmekler kokmuş ve askere demirbaş peksimetleri yedirilmek durumunda kalınmıştır.¹³²¹ Temmuz ayında başlayan erzak sorunu nedeniyle Güney Grubu ısrarla planlanandan daha fazla erzaka ihtiyacı olduğunu bildirirse de¹³²² 12 Ağustos 1915 tarihi itibari ile Güney Grubu Komutanlığı'na bağlı tümenlerin her biri arpa istihkaklarını 6.860 kg eksik almıştır.¹³²³

Güney Grubu Komutanlığı'nın iâşe sorunu yaşamasındaki önemli nedenlerden birisi olarak görülen çuval yetersizliğini görüşmek amacıyla 14 Ağustos 1915 tarihinde saat 8.00'da Melek Hanım Çiftliği yakınında 5'inci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi başkanlığında Güney Grubu Birinci Mıntıka Erkân-ı Harbiye Reisi, İkinci Mıntıka Erkân-ı Harbiye Reisi, İkinci Ordu Harekât Şube Müdürü'nün¹³²⁴ katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda birliklere şimdiye kadar ne kadar çuval teslim edildiği ve bu çuvallardan ne kadarının iâde edildiği sorulmuştur. Ancak birlik yetkilileri yanlarında buna dair detaylı bilgi getirmediği için bu konuda fikir edinmek mümkün olmamıştır. Buna rağmen işleyiş olarak kollara gerektiği kadar çuval, demirbaş olarak senet karşılığında teslim edilmiştir. Kollar teslim ettikleri çuval kadar yerine çuval almıştır. Güney Grubu'nda yaşanan iâşe sorunu bu toplantıya şu şekilde yansımıştır:

14'üncü Kolordu'nun 28 Temmuz 1915 tarihinden 13 Ağustos 1915 tarihine kadar 17 günlük sürede iâşe mevcudu 8'inci Tümen hariç olmak üzere 562.135 insan, 105.275 hayvandır. Buna göre her hayvana dörder kilo arpa hesabıyla kolordunun 421.100 kilo arpa istihkakı oluyor ki bu 17 günlük sürede 173781 kilosu arpa, 4.400 kilosu yulaf olmak üzere 178.181 kilo istihkak ediyor. Bu da 14'üncü Kolordu'nun yaklaşık olarak 1/3 oranında istihkak almış olduğunu göstermektedir. 5'inci Kolordu'ya

¹³²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-47.

¹³²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-46.

¹³²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-47.

¹³²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348 Dos.32, Fih.19-54.

da aynı miktarda arpa verilmiş ancak erzak kollarında arpa mevcut olduğu için bununla karıştırarak yaklaşık olarak tam istihkak alabiliyor.¹³²⁵

Ot ve saman istihkakında ise 14'üncü Kolordu'nun 105.275 hayvanına beşer kilodan 256.375 kg istihkak verilmesi gerekmektedir. Buna rağmen 25.413 kg paspal, 25.870 kg kepek ve 11.891 kg ot olmak üzere 63.174 kilo verilebilmiştir ki bu da kolordu istihkakının yaklaşık 1/8 anlamına gelmektedir. Tüm bunlara rağmen askerlere iâşe her gün düzenli olarak verilebilmiştir. Et bol miktarda bulunup asker başına 62 gr sağlanabilmiştir. Ayrıca 5'inci Kolordu'nun Alemdağı'ndan 200'den fazla sığırı ve 2.000 kadar koyun ve keçisi gelmektedir. Bu nedenle 5'inci Ordu Komutanlığı menzilden gelen hayvanlardan sadece 14'üncü Kolordu'nun et istihkakını verecek 5'inci Kolordu'ya hayvanları bitene kadar et verilmeyecektir. Zeytinyağı, sirke, bakla çok boldur. Kuru fasulye, nohut, bulgur, mercimeğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bakla askerleri bıktırmış olup kuru sebzelerden peyderpey gönderilmesi istenmiştir. Ara sıra gelen taze sebze genellikle çürüyüp bozulduğu için genelde faydalanılamamaktadır. Sadeyağ sadece hastaneleri idare edecek miktarda olduğu için kıtalara daha çok zeytinyağlı yemek verilmektedir. Ayrıca özellikle muharebe günleri ileri hattaki kıtalara gönderebilmek için zeytin tanesine ihtiyaç duyulmaktadır.¹³²⁶

Muharebelerin son sürecine gelmiş olmasına rağmen un sıkıntısı kısmi olarak devam etmiştir. Öyle ki Gelibolu fabrikalarında 2 Ocak 1916 tarihi itibari ile buğday kalmamıştır. Bu nedenle sevk edilen birliklere un verilemediği için iâşenin sağlanabilmesi için Burgas'a indirilmekte olan 540.000 kg buğday ile 500 çuval undan Gelibolu'ya sevkiyat yapılması istenmiştir.¹³²⁷

Çanakkale muharebelerinde kimi dönemlerde yaşanan beslenme sorunu, cephenin tamamı için genellenebilecek bir durum olmamakla birlikte devamlılık arz

¹³²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348 Dos.32, Fih.19-52.

¹³²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-53.

¹³²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.175; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.176.

etmemiştir. Gerek 5'inci Menzil Müfettişliği'nin gerekse 5'inci Ordu Komutanlığı'nın zamanda tedbirleri ile bu sorun istisnai bir örnekten daha ileriye gitmemiştir.

4.2.Giyecek Maddelerinin İkmal ve Dağıtımı

1911 yılında kabul edilen Teçhizat Nizamnamesi'yle bir erin donatımı, esaslı bir şekilde belirlenmiş ve böylece bu donatım, Birinci Dünya Savaşı'nda kullanıldığı gibi İstiklal Savaşı'nda da kullanılmıştır. Bir erde bulunması gereken donatımın başlıcaları, arka çantası, ekmek torbası, matara, palaska, süngülük ve kütüklük, portatif kazma veya balta ve kürek gibi tahkim aletleri, karavana, beylik, kilim, portatif çadır ve 10-12 ere bir adet olmak üzere çadırdır.

Arka çantası, içine erin çamaşırını, demirbaş erzakını ve yedek cephanesini koymak için kullanılmıştır. Yedek cephane erin kütüklüğünde bulunan 90 merminin dışında beş-on mermiden ibarettir. Arka çantaları sadece piyade erlerine özeldir ve diğer sınıfların erlerine arka çantası verilmesi usûl değildir. Piyade erlerine verilen arka çantalarının üzerine yağmurluk, portatif çadır ve beylik bağlanmıştır. Karavana ise çantanın üstüne kayışla bağlanmıştır. Bu haliyle tam donanımlı bir askerin üzerinde ağırlık 10 kg geçmektedir.¹³²⁸

Subayların donatımında ise yüzbaşıya kadar olan subaylar için azamî 10 kg ulaşan bir manevra sandığını beraberinde bulundurması şeklinde kabul edilmiştir. Genel olarak yanlarında iki kışlık fanila, dört yazlık fanila veya gömlek, üç don, iki Frenk gömleği veya mintan, iki gecelik entari altı çorap, altı mendil, üç havlu, iki ceket ve pantolon, iki çift dolak, iki kalpak, iki çizme, getirmekle birlikte fotin, bir elbise fırçası, bir dış fırçası veya misvak, bir ustura, bir ayna, iğne iplik, iki madeni tabak, çatal-kaşık ve bıçak, bir sabun, mum ve portatif fener bulunmaktadır. Ayrıca subaylar için eşyanın 50 kg geçmemesi esastır. Bu sınır binbaşılar için 100, yarbay ve albaylar için 150 kg.

¹³²⁸Ordu Emirnamesi, No.7, 28 Nisan 1330, s.139. Tam teçhizatlı piyade askeri için bkz. Ekler Fotoğraf-3.

albay, mirlivâlar için 200 kg, tümen komutanı mirliva ve ferikler için 250 kg şeklindedir. Subaylara eşyanın taşınması için ayrılan yük hayvanı miktarı yarım, üstsubaylara bir ve generallere ise üç yük hayvanı şeklindedir. Subayların üzerinde piyade teğmenleri için bir arka çantası esas olmakla beraber, her subayın bir harita çantası, bir tabanca, bir dürbün, bir matara ve düdük taşınması kuraldı. Subayların bir portatif karyolası ile battaniye, yastık ve yatağının su geçirmez ve çadır bezinden yapılmış bir kılıf içine konması kabul edilmiştir. Bu yatak hurcunun ağırlığı 13,5 kg kadardır ve hurcun üzerinde subayın isminin yazılması usûldendir.¹³²⁹

Giyim ve kuşam için gereken elbise ve teçhizat, seferberliğin başlangıcında Levâzım Dairesi Başkanlığı'na bağlı Ahırkapı'daki dikimevlerinde karşılanmıştır. Sonraları görülen ihtiyaç üzerine Eyüp'te bir îmalâthâne kurulmuştur. Her iki üretim yerinin de verimli çalışması için personel ikmali yapılmıştır.¹³³⁰ Ayrıca değişik kaynaklardan tedarik edilen kumaşlar İstanbul'da elbise ambarı, Feshane, aba fabrikası, Beykoz dabağhane ve kundura fabrikası, Karamürsel Aba Fabrikası, Saraçhane yapım ambarı, İzmit fabrikası, İzmir aba fabrikası, Hereke fabrikası, İstanbul'da Şevkibey Fabrikası ve İstanbul'da Altın Yaprak Şirketi, fabrika ve yapım yerlerine gönderilmiştir.¹³³¹ Ayrıca seferberliğin başından itibaren Almanya'dan da temin çalışmaları yürütülmüştür.¹³³²

Mevcut fabrika veya îmalâthâneler, Türk ordusunun elbise ihtiyacını sağlamaktan çok uzaktır. Bu nedenle, Anadolu'daki küçük îmalâthânelerden ve hatta evlerdeki dokuma tezgâhlarından faydalanma yoluna gidilmiş ve buna rağmen karşılanamayan ihtiyacın halktan yapılan yardımlarla sağlanmasına çalışılmıştır.¹³³³ Bununla birlikte askerin giydirilmesinde yardımcı olmak üzere il, sancak ve ilçelerde

¹³²⁹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, c.III, 6. Kısım, s.272-273.

¹³³⁰ **Birinci Dünya Harbîdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.268.

¹³³¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V**. Cilt III. Kitap, s. 489.

¹³³² **Birinci Dünya Harbîdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, s.265.

¹³³³ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V**. Cilt III. Kitap, s. 490.

Muâveneti Milliye dernekleri kurulmuş¹³³⁴ ve zaman zaman toplanan giyim eşyaları komutanlıklara teslim edilmiştir.¹³³⁵ Askerin giyim ve kuşamından hastanelerde gerekli olan çarşaf, hastabakıcı gömlekleri ve birçok malzemenin üretiminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi'ne bağlı Dârussınaa'nın önemli hizmetleri olmuştur.¹³³⁶ Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti de muharebelerin başından itibaren temin ettiği giyim-kuşam malzemelerini cepheye göndermiştir. Nitekim bu amaçla Hilal-i Ahmer Merkezi 27 Mart 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığı'na Armağan Vapuru ile 329 adet kulaklık, 325 çift eldiven, 109 çift çorap, 59 adet bol gömlek, 63 adet kolsuz pamuklu hırka teslim etmiştir.¹³³⁷

Diğer yandan zamanla artan istekleri karşılamak için Lâpseki'de Menzil Müfettişliği bünyesinde terzihane tesis edilmiştir.¹³³⁸ Ayrıca muharebe bölgesindeki dağıtımın yapılabilmesi için 5'inci Ordu'nun kurulmasından sonra Akbaş'ta Menzil eşya ambarı ve Kilya ve Lâpseki'de de birer eşya ambarı kurulmuştur.¹³³⁹ Ancak muharebe öncesinde askerlerin barınmaları için gerekli yerler hazırlanmamıştır ve bu nedenle askerlerin birçoğu cepheye gelir gelmez barınacağı yerleri kendileri yapmak gibi bir durumla karşı karşıya kalmıştır.¹³⁴⁰

Cepheye yapılan kıyafet tedarik ve sevkinde değişik nedenlerle aksamalar da yaşanmıştır. Bu noktadaki önemli etkenlerden birisi denizaltı tehlikesidir. Nitekim Harbiye Nezareti 18 Haziran 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, ikmal askerlerine 20.000 kişilik kıyafet hazırladığını; ancak deniz ulaşımında yaşanan sorunlar nedeniyle zorunlu bir aksamanın yaşandığını bildirmiştir.¹³⁴¹ Ayrıca

¹³³⁴L. Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umûmî'deki Faaliyeti", **Türk Yurdu**, 22 Teşrinievvel 1331 [4 Kasım 1915], Yıl 5, Sayı 95, s. 259.

¹³³⁵**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt I. Kitap, s. 238; Kls. 4701, Dos. H-3, F. 1-3.

¹³³⁶"Harp Aylarında İstanbul: Hilâl-i Ahmer Ambarında", Tanin, 13 Hazirân 1331 [26 Hazirân 1915]; "Harb-i Hazır ve Hilâl-i Ahmer", Sabah, 28 Eylül 1331 [11 Ekim 1915], s.1.

¹³³⁷**K.A.**, Kutu:238, Belge No:31.

¹³³⁸Bu hususa Menzil Müfettişliği başlığında yer verildiği için burada yeniden detaylandırılmayacaktır.

¹³³⁹**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt III. Kitap, , s. 490.

¹³⁴⁰B. Sayılır, a.g.e., s. 35.

¹³⁴¹**ATASE Arşivi**, BDH Kls.1740, Dos.123, Fih.5-23.

cepheye sevkler esnasında yaşanan kazalar tedarikte önemli aksamalara neden olmuştur. Öyle ki 5'inci Ordu Komutanlığı'na 24 Haziran 1915 tarihinde gönderilen yazlık elbiselerin önemli bir bölümü deniz kazasında kullanılamaz durumu gelmiştir. Bu nedenle Harbiye Nezareti elde yazlık elbise ve kumaşı bulunmadığı için kışlık elbiseler ile idare edilmesini istemiştir.¹³⁴²

Askerlerin cepheye sevk süreçlerinde giyim malzemelerinin tedarik edilememesi durumunda cepheye yerel kıyafetleri ile sevk edilmeler de yaşanmıştır.¹³⁴³ Ancak bu durumun istisnai bir hal olduğu açıktır. Nitekim 5'inci Menzil Müfettişliği, 5 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda 5'inci Ordu'ya ikmal askeri olarak Rumeli yoluyla 965 asker ve Gemlik'ten 203 usta askerin Gelibolu'ya sevk edildiklerini ve bu askerlerin Akbaş'a ulaştıklarını bildirmiştir. Yazının devamında ise yeterli ikmal malzemesi olmadığı için giydirilemeyen askerlerin yerel kıyafetler ile cepheye sevkinin uygun olmayacağı bu nedenle bundan sonraki nakillerde buna dikkat edilmesini istemiştir.¹³⁴⁴ Benzer şekilde 5'inci Kolordu Komutanı Fevzi Bey, 7 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti ile yaptığı yazışmada sorumluluk sahasına gönderilen 2.920 askerden 1.757'sinin askeri kıyafet ve teçhizatlarının olmadığı ve yerel kıyafetleri ile giydirildiklerini bu nedenle gerekli teçhizatların Haydarpaşa'da 5'inci Kolordu teçhizat ambarına gönderilmesini istemiştir.¹³⁴⁵ Kimi zamansa kıyafet eksikliği olan askerlerin cepheye sevki bekletilmiştir. Bu çerçevede 14 Haziran 1915 tarihinde 5'inci Ordu'ya gönderilecek olan 577 asker kaput noksanlığı yüzünden Bandırma'da bekletilmiştir.¹³⁴⁶ Bunun yapılmadığı durumlarda ise muharebe alanına sevk işlemi yapılmamıştır. Öyle ki 27 Eylül 1915 tarihinde 5'inci Ordu bölgesine gönderilen 198

¹³⁴² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.4-5.

¹³⁴³ S. A. Paşa, *Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları: Hayat Mücadeleleri*, s. 213; C. Muhlman, a.g.e., s. 30.

¹³⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-20.

¹³⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1-29.

¹³⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.1-37.

ikmal askerinden kıyafet eksiliği nedeniyle istifade edilemeyeceği bildirilmiştir.¹³⁴⁷

Nitekim bu çerçevede 5'inci Ordu Komutanlığı 30 Eylül 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazı ile yerel kıyafet ile asker gönderilmemesini istemiştir.¹³⁴⁸

Bu nedenle kimi zaman birliklerin cepheye sevinde kıyafet tedariki intikal sürecinde tamamlanmaya çalışılmıştır.¹³⁴⁹

Cephede kış şartlarının ekim ayından itibaren hissedilmeye başlaması ile birlikte asker zâyatının iklimsel koşullarla daha da artmasını engellemek için ordu bölgesinde önlem alınmaya çalışılmıştır. Bu maksatla askerlerin ayaklarını rutubetten korumak için altı tahta ve üstü bezden kunduralar üretilmiş ve bunların sadece siperlerde bulunan askerlere verilmesi istenmiştir. Kıtaların değişmesi durumunda ise kunduruların götürülmeyle yeni kıtalara devredilmesi istenmiştir.¹³⁵⁰ Ayrıca keçi derisi tahta kundura,¹³⁵¹ güçten düşerek telef olan hayvanların derilerinden yapılan çarıklar¹³⁵² ve sayıca az da olsa lastik çizme askerlere dağıtılmıştır.¹³⁵³ Diğer yandan çorap¹³⁵⁴ ve özellikle arabacı askerler için eldiven dağıtılmıştır.¹³⁵⁵

Kış şartlarının yoğunlaşması nedeniyle birliklerde soba kullanımı başlamıştı. Bu çerçevede 22 Aralık 1915 tarihinde Boğaz Kumandanlığı'na bağlı su tayyare müfrezesinde 24 asker için 3 soba, Alman Hastanesi'nde 20 asker için 5 soba, telsiz telgraf birliğinde 2 asker için 2 soba, manga kumandanlığında 12 asker için 5 soba, torpido bataryasında 5 asker için 1 soba ve işaret istasyonunda 5 asker için 1 soba bulunmaktadır.¹³⁵⁶ Ayrıca askerlerin yağmur ve kardan muhâfazası için çok miktarda muşamba ile siperlerden taşan suları tahliye etmek için emme basma tulumunun tedarik

¹³⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1998, Dos.444, Fih.1-121.

¹³⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1998, Dos.444, Fih.1-180.

¹³⁴⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1737, Dos.112, Fih.3-28.

¹³⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2423, Dos.49, Fih.1-41.

¹³⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4365, Dos.45, Fih.15.

¹³⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.66, Fih.1-6.

¹³⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-119, 5.

¹³⁵⁴ *Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü, Mehmet Fasih Bey'in Günlüğü*, s. 159.

¹³⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4705, Dos.9, Fih.15-2.

¹³⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.66, Fih.1-11.

edilmesine çalışılmıştır.¹³⁵⁷ Bir yandan da 5'inci Ordu bölgesindeki askerler için kaput temini gerçekleştirilmiştir.¹³⁵⁸ Böylece birlikler nezdinde kış hazırlıkları önemli oranda tedarik edilmeye çalışılmıştır. Nitekim zayıatın kış etkisi ile artmaması için İstanbul'dan bölgeye önemli oranda temin gerçekleştirilmiştir.

¹³⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-108.

¹³⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1789, Dos.273, Fih.4-10.

V. BÖLÜM

İSTİHKÂM İKMAL MADDELERİNİN TEDARİK VE DAĞITIMI

5.1. İstihkâm Malzemelerinin Temini ve Cepheye Sevki

Osmanlı Devleti için 1915 yılı muharebelerin dört cephede birden ağırlığını hissettirdiği bir dönem olmuştur. Bu nedenle ordu ve müstahkem mevki birliklerinin savunmasında kullanılacak istihkâm malzemelerinin önemi giderek artmıştır. İhtiyaçların karşılanmasında karışıklığı engellemek için tüm faaliyetler Genel Karargâh'taki 12'nci Şube'ye verilmiştir.¹³⁵⁹

Çanakkale'de Birleşik Filo'nun, büyük kısmıyla 19 Şubat 1915'te Boğaz girişini bombardıman ederken bir kısmıyla da Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyılarında faaliyette bulunması üzerine, ivedi önlemlere başvurulmuştur. Öyle ki daha 19 Şubat günü akşama doğru Kirte'de bulunan inşaat-ı istihkâmiye taburlarına ait bölüklerin hemen Seddülbahir'e, Halileli'ndeki bölüklerin Kumkale ve Orhaniye'ye hareket etmesi için emir verilmiştir. İtilaf donanması uzaklaşır uzaklaşmaz da bu birlikler siperlerin yeniden yapılmasına ve toprak arasına yıkılan toprakların temizlenmesine başlanmıştır. Sabaha kadar sürekli çalışarak yıkılan siperler kum torbalarıyla tamamlanmıştır. Mazgallar temizlenmiş ve yeniden tamir edilmiştir.¹³⁶⁰

Birliklerin istihkâm ve muhâbere malzemesi ihtiyacı gerek yurt içinde kurulmuş olan fabrika ve îmalâthânelerden ve gerekse ordu donatım fabrikalarından sağlanmaya çalışılmış; yapılamayan veya noksan kalan ihtiyaç malzemeleri, Menzil Genel Müfettişliğince yurt dışından tedarik edilmiştir.¹³⁶¹ Ayrıca birisi Çanakkale Boğazı'nın doğusunda, diğeri batısında olmak üzere iki istihkâm inşaat taburuyla, bir istihkâm bölüğü top ve ışıldak mevzileri, barakalar, yollar yapmış, çıkarmalara karşı

¹³⁵⁹ Birinci Dünya Harbîdari Faaliyetler ve Lojistik, c.X, s.288.

¹³⁶⁰ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. C. I. Kitap, s. 100-101; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.118-Dos.25- 555, Fih.16-4; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.121, Dos.572, Fih. 1-8.

¹³⁶¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. C. III. Kitap, s. 490.

tahkîmat işlerinde sürekli olarak çalışmışlardır. Gerekli olan demir, çimento, kereste, engel malzemesi deniz yoluyla İstanbul'dan gönderilmektedir.¹³⁶²

5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, istihkâm faaliyetlerinin yürütülmesi için Alman personel talebinde bulunmuştur. Alman istihkâm askerleri Haziran ayında¹³⁶³ Çanakkale muharebe alanına gelmişler ve Güney Grubu'nda¹³⁶⁴ görev yapmışlardır. Ancak iklimin etkisi, beslenme şeklindeki farklılıklar ve muharebe ortamındaki şiddetli çarpışmalar nedeniyle sayıları 200'den 40'a kadar düşmüştür.¹³⁶⁵ Osmanlı Devleti de muharebe bölgesine istihkâm subay ve erleri göndermiştir. Bu amaçla 24 Haziran 1915 tarihinde Saros Grubu'nun beton inşaatında çalışmak üzere beton harç ve sıva işinden anlayan on ustanın alet ve edevatları ile grup karargâhına gönderilmesi istenmiştir.¹³⁶⁶ Buna istinaden 27 Haziran 1915 tarihinde bu talebin 3'üncü Kolordu'dan gönderileceği bildirilmiştir.¹³⁶⁷ Benzer şekilde Güney Grubu İstihkâm Komutanlığı 30 Haziran 1915 tarihinde İstanbul Eyüp Sultan'da istihkâm tabur kâtibine gönderdiği yazıda, taburun marangoz, demirci ve tüfekçi ustalarının ilk vasıta ile gönderilmesini ve avadanlık arabasını almak üzere bölükten gönderilen memurun araba ile beraber Akbaş yoluyla Güney Grubu'na sevk edilmesini istemiştir.¹³⁶⁸ Yine 9 Ekim 1915'te Güney Grubu'na Osman Usta refâkatinde usta ve arabalar sevk edilmiştir.¹³⁶⁹

Çanakkale Muharebeleri'nin siper savaşlarına dönüşmesi ve tarafların birbirlerine 4-5 metreye kadar yaklaşması istihkâm askerlerinin ileri hatta kadar girmesini gerekli kılmış ve bu şartlar altında istihkâm sınıfı, subay seviyesinde olmak üzere şehit vermiştir. Nitekim 11'inci Tümen 6'ncı Tabur 1'inci Bölük istihkâm

¹³⁶² **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 238.

¹³⁶³ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1741, Dos.126, Fih.15.

¹³⁶⁴ Güney Grubu istihkâm deposu Ali Bey Çiftliği'nin 500 metre gerisinde bulunmaktadır. **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4353, Dos.58, Fih.4-65.

¹³⁶⁵ J. Wallach, a.g.e., s. 172.

¹³⁶⁶ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-1.

¹³⁶⁷ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-9.

¹³⁶⁸ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4354, Dos.60, Fih.7.

¹³⁶⁹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4354, Dos.60, Fih.5-8.

zâbitnamzedi Kastamonu vilayeti Gül nahiyesinden Safi oğlu Abdullah Efendi 6 Haziran 1915 gecesi Zığındere’de ileri hatta iken isabet eden bir mermi ile şehit olmuştur.¹³⁷⁰

Birlikler, 5’inci Ordu Menzil Müfettişliği’ne müracaat etmek sûretiyle ihtiyacı olan istihkâm malzemelerini talep etmiştir. Tedarik edilen malzemeler, Akbaş’ta veya Bigalı’da kurulmuş olan istihkâm parkına sevk edilmiş buradan da birliklere dağıtılmıştır.¹³⁷¹ Anafartalar Grubu için istihkâm malzemesinin Ilgardere’den alınması planlanmış iken daha çok Yalova Köyü üzerindeki iskeleden temin edilmiştir.¹³⁷² Muharebeler sürecinde sevkini sağlıklı ve hızlı yapılabilmesi için değişik tarihlerde düzenlemeye gidilmiştir. Bu kapsamda 29 Mayıs 1915 tarihinde Güney Grubu İstihkâm Komutanlığı 9’uncu Tümen yaverliğine yazdığı yazıda, malzeme sevklerinin tümenlere yapıldığını bu nedenle istihkâm bölüklerinin taleplerini bağlı bulundukları tümenlere iletmelerini ve böylece ortaya çıkan ihtiyaçların Grup Komutanlıkları’ndan tümenlere yapılacağını bildirmiştir.¹³⁷³

5’inci Ordu Komutanlığıtümen tahkîmat cetvellerinin tek tip olarak gelmemesinin yarattığı sorunları en aza indirebilmek için 18 Eylül 1915 tarihinde yayınlamış olduğu emirde bazı düzenlemeleri gerekli görmüştür. Buna göre:

a. Tümenler çalışmaya gidecek birliklerin alay, tabur numarası dışında işte çalışan kazma ve kürek miktarını yazacaktır. Böylece çalışan sayısı ile iş karşılaştırılabilecektir.

b. Rakamlar, ait olduklara hanelere yazılmalıdır.

c. Tümenler mıntıkalarında gece yapılan bütün işlerin metreküp cinsinden toplamını yazacaklardır.

¹³⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354 Dos.60, Fih.13-3.

¹³⁷¹ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi V*. Cilt III. Kitap, s. 490.

¹³⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.1-42.

¹³⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.58, Fih.4-10.

d. Avcı hendekleri genellikle takviyeli olacak ve içinde yaralı tezkereleri nakil edilebilecektir.¹³⁷⁴

Bu tâlîmata özen gösterilip gösterilmediği yakından takip edilmiştir. Nitekim 6'ncı Tümen'in 5 Eylül 1915 tarihli emrinde, 33'üncü Alay'ın 75 kazma, 75 kürekle çalıştığı, 4 Eylül tarihli raporunda ise 100 kazma ve 100 kürek ile çalıştığının bildirildiği aradaki 25 kazma ve 25 küreğin neden çalışmadığı sorulmuştur.¹³⁷⁵

15'inci Kolordu Komutanlığı Anafartalar Grubu'ndan yapacağı istekleri daha sistematik ve planlı yapmak için taleplerinde kasım ayından itibaren devamlılık arz edecek bir yöntem denemiştir. Buna göre aralık ayının başında yaptığı istekte: haftada 13 sandık mum veya 55 kilo zeytinyağı, 30 metre uzunluğunda lağım çerçevesi, ayda otuz metre ip'in düzenli olarak gönderilmesini talep etmiştir.¹³⁷⁶

5'inci Ordu'nun istihkâm malzemesi ihtiyacına öncelik tanınmış ve Piripaşa'daki istihkâm deposundan veya diğer olanaklardan faydalanılarak talepleri karşılanmaya çalışılmıştır.¹³⁷⁷ Ayrıca bölgesel kaynaklardan temin çalışmaları da önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda Grup Komutanlıkları bağlı birliklerine yazdıkları yazılarda kendi bölgelerinden ya da Anadolu tarafından temin çalışmaları yürütmesini istemiştir.¹³⁷⁸ Diğer yandan bölgesel temin yöntemi için Tekâlif-i Harbiye uygulanmıştır.¹³⁷⁹

İstihkâm malzemelerinin temini için önemli kaynaklardan birisi de bölgedeki harap olmuş ev ve binalardır. Bunun için Eceabat, Gelibolu, Çanakkale ve Anafartalar köylerindeki¹³⁸⁰ ev ve binaların sağlam malzemeleri sökül müştür. Bu amaçla 16'ncı Kolordu'nun tahkîmat ve inşaat çalışmaları için çok miktarda kiremite ihtiyacı

¹³⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.1-58, 1-60.

¹³⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.8a.

¹³⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-43.

¹³⁷⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt III. Kitap, s. 490.

¹³⁷⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-69.

¹³⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.1-26.

¹³⁸⁰ L. V. Sanders, a.g.e., s. 99.

olduğundan bir bölümünün Gelibolu'daki evlerin kiremitlerinin sökülmesiyle temin yoluna gidilmiştir.¹³⁸¹ Buradaki tedarik kimi zaman gecikmiştir. Bu durumda Akbaş menzil ambarından temin yoluna gidilmiştir. Nitekim Gelibolu'da Anafartalar Grubu'na tahsis edilen evlerden kiremit sökme işi yetişmediği için 16 Aralık 1915 tarihinde Akbaş'tan 6.780 kiremit tedarik edilmiş, bunların da 2.000'i hafif mecruh hastanesine, 2.780'i 16'ncı Kolordu'ya, 2.000'i 15'inci Kolordu'ya verilmiştir.¹³⁸² Ayrıca 16'ncı Kolordu Komutanlığı'na bazı ahşap malzemelerin tedarikini sağlamak için Gelibolu'da 5 adet bina verilmiş ve burada sökme işlemlerini yapmak için Mülâzım Yusuf Efendi görevlendirilmiştir.¹³⁸³ Diğer yandan temin edilen ve birliğe sevk edilecek malzemenin tedarik ve sevkine dair önlemler alınmıştır. Bu amaçla İstihkâm Komutanlığı 11 Aralık 1915 tarihinde Anafartalar Grubu'na yazdığı yazıda Gelibolu'da enkazdan çıkarılarak gönderilen malzemenin yanında sorumlu bir neferin bulunmasını aksi takdirde sahipsiz olarak gönderilen ahşap malzemelere Akbaş'ta el koyulduğunu bildirmiştir. Yazının devamında enkazdan sökme işlemi yapılırken kapı ve pencerelerin hasta barakalarında kullanılacağı için bunların özenli sökülmesini bildirmiştir.¹³⁸⁴ Ayrıca Yenişehir'de, İngiliz toplarından tahrip olan binaların demir kapı ve pencereleri toplattırılarak İstanbul'a gönderilmiştir.¹³⁸⁵

Çanakkale'deki tahrip olan binalardan sökme işlemi Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın izni ile yapılmıştır.¹³⁸⁶ Bu kapsamda Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından hazırlanan saç mağaza kepenklerinden 500 tanesi Güney Grubu Komutanlığı'na verilmek üzere 14 Ağustos 1915 tarihinde Kilitbahir'e sevk edilmiştir.¹³⁸⁷ Bu saç kepenkler Güney Grubu'nda ön hat siperlerinde mahal-i mahfuza yapılması için kullanılmıştır. Ayrıca gönderilen malzeme 1,5-2 metre uzunluğunda ve

¹³⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-36.

¹³⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-38.

¹³⁸³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-98,99.

¹³⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-66.

¹³⁸⁵ İ. Arıkan, a.g.e., s. 37.

¹³⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1563, Dos. 20, Fih.38.

¹³⁸⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354, Dos.60, Fih.5-30, 5-30a.

30 ila 60 santimetre genişliğindedir. Sevk işlemi Kilitbahir'den itibaren 4'üncü Topçu Alay'ı tarafından yapılmıştır.¹³⁸⁸ Avcı siperleri için yapılacak kapalı alanların oluşturulmasında saç dükkân kapılarından faydalanılmıştır. Bu amaçla Çanakkale'den kalınlıkları 1,5-2,5 metre ve uzunlukları 1.30 cm olan 800 adet malzeme 5'inci Ordu'ya sevk edilmiştir.¹³⁸⁹ Muharebelerin son döneminde istihkâm malzemesine olan ihtiyaç artmış ve mevcut tüm kaynaklardan faydalanılması denenmiştir. Bunun için Boğazlar Genel Komutanlığı 13 Aralık 1915 tarihinde Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan Çanakkale'de bulunan Zirâat Mektebi'nin kiremitlerini talep etmiş; ancak bu istek olumlu karşılanmamıştır.¹³⁹⁰

Kereste temini için Anafartalar köylerindeki evlerin tahrip olanlarından sökme işlemleri yapılmıştır. Ancak yeni ihtiyaçlar için yapılan keşifte topçu atışından tahrip olmamış hanelerin çatılarından yaklaşık 300 kereste sökülebileceği fark edilmiştir. Fakat bu miktarın ihtiyaç duyulan karşısında çok cüzî olması nedeniyle Anadolu tarafından ya da Menderes Nehri civarından temin edilmesi planlanmıştır.¹³⁹¹ Nitekim Anafartalar'daki köylerden sökülen malzemenin yetersiz olması durumu kendini 12'nci Tümen taleplerinde de hissettirmiştir. Öyle ki 12'nci Tümen revir hastanesinin inşaatı Eylül 1915 içerisinde bitme durumuna gelmiş; ancak üstünün örtülebilmesi için tahtaya ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için Küçük Anafartalar'daki harap olan evlerin keresteleri aldırılmış ise de yeterli olmamıştır.¹³⁹²

Binalardan malzeme sökme işlemi için izin almak zorunlu kılınmış, bunun takip ve kontrolü için bölgedeki kolluk kuvvetleri görevli kılınmıştır. Ancak kimi zaman birliklerin herhangi bir izin almaksızın binalardan kereste ve malzeme söktükleri görülmüştür. Nitekim buna dair Eceabat Sevkiyat Reisi ve İskele Komutanı Ahmet

¹³⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354, Dos.60, Fih.5-32.

¹³⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4623, Dos.67, Fih.3-1.

¹³⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4625, Dos.75, Fih.1-15.

¹³⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-60.

¹³⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-92.

Eşref Bey 28 Temmuz 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'nı uyarmıştır. Eşref Bey yazısında Eceabat karakolu inzibat memurunun bölgelerinde bir yüzbaşının sökme işlemi yaptığını; ancak bu durumun 5'inci Ordu tarafından kendilerine bildirilmediğini ve bu nedenle gereğinin yapılmasını istemiştir.¹³⁹³

İstihkâm malzemelerinin tedarikinde ordunun yetersiz kaldığı durumlarda piyasadan temin yoluna gidilmiştir. Nitekim bu amaçla 20 Ağustos 1915 tarihinde Galata'da Mahmudiye Caddesi'nde 43 numaralı Tomas Kesriyan Efendi'nin mağazasında hazırlanan malzemeler buradan alınarak Akbaş'a sevk edilmiştir.¹³⁹⁴ Benzer şekilde aynı mağazadan 3 Kasım 1915 tarihinde temin edilen malzemeler 5'inci Ordu bölgesine sevk edilmiştir.¹³⁹⁵

Güney Grup Komutanlığı 9 Mayıs 1915 tarihinde, Harbiye Nezareti'nden istihkâm malzemesi tedariki için, 1.000 adet kürek, 600 adet kazma, 200 sandık tel çivi, 50 kadar varyuz, 50 adet çekiç, 100 adet el baltası, 100 kangal ince demir tel, 100 adet testere eğesi, 20 adet çapraz, 10 takım marangoz alet ve edevatı,¹³⁹⁶ 10 takım demirci âlet ve edevatı,¹³⁹⁷ 200 adet tel makası ve 100 çift eldiven talep etmiştir.¹³⁹⁸ Bu taleplerle eş zamanlı olarak Çatalca sahil tahkîmatına dair ve Boğaz projektörleri için de istekte bulunulmuştur. Bu nedenle bir bölümünün piyasadan tedariki planlanmış ve bu amaçla Harbiye Nezareti'nden 11 Mayıs 1915 tarihi itibarı ile 200 lira avans istenmiştir.¹³⁹⁹ Bir yandan da Piri Paşa İstihkâm ambarından tedarik sürecine gidilmiştir.¹⁴⁰⁰

İstihkâm malzemelerinin temininde 5'inci Ordu Komutanlığı İstanbul'da bulunan fabrikaların üretim olanaklarından da faydalanmıştır. Bunun için 23 Ağustos

¹³⁹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4343, Dos.12, Fih.42.

¹³⁹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-3.

¹³⁹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2164, Dos.32, Fih.1-151

¹³⁹⁶ Her takım 22 parçadan oluşmaktadır.

¹³⁹⁷ Her takım 23 parçadan oluşmaktadır. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-7.

¹³⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1.

¹³⁹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-3.

¹⁴⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-4.

1915 tarihinde acil olarak 242 adet cıvata ve somunun teminini talep etmiş ancak bunlar tedarik edilemediği için üretim yoluna gidilmiştir. Bu amaçla Bahariye fabrikasında 30-32 santim boyunda, yivleri 7-8 santim olmak üzere bir iki gün içinde üretim yapılmasını istemiştir.¹⁴⁰¹ Böylece tedariki sağlanamayan malzemelerde mevcut imkânlar dâhilinde sınırlı da olsa üretime yönelinmiştir.

5.2. İstihkâm Malzemelerinin Cephede Kullanımı

İstihkâm malzemeleri, tahkimat sürecinin en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Buradan hareketle ve Çanakkale muharebe sahasının özelliği göz önüne alındığında bölgede istihkâm malzemesi olarak başta kum torbası olmak üzere, kalas-kereste, dikenli tel, kafestel, çivi gibi malzemeler dikkat çekmektedir.

5.2.1.Kum Torbası

İstihkâm malzemeleri daha çok tahkîmat çalışmalarında kullanılmış olmasına rağmen muharebelerin zaman içerisinde sonuç getirmez çarpışmalar bütününe evrilmeye başlaması ile değişiklikler göstermiştir. Bu durum daha çok sonuç getirmeyen siper muharebelerinin yarattığı zâyiatlar etkisinde meydana gelmiştir. Bu noktada Çanakkale Muharebeleri'nde en önemli istihkâm malzemelerinin başında kum torbaları gelmiştir. Hindistan'dan Hint keneviri getirilememesi ve yerli kenevirlerin çuval ve kum torbası ihtiyacını karşılayamaması üzerine, keten kumaşlardan ve hatta pamuklu basmalardan faydalanılmak zorunda kalınmıştır.¹⁴⁰²

Kum torbaları cephede hayati öneme sahiptir. Özellikle ileri hatta tahkîmatın sağlanmasının en önemli aracı olarak görülmüştür. Nitekim bu durumu 19'uncu Tümen Komutan'ı Yarbay Mustafa Kemal Bey, Arıburnu raporunda "*Kum torbalarıyla gayet mahirane mazgallar gerisine yerleşen bu makineli tüfekleri bulmakta bu ilk günlerde*

¹⁴⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-124.

¹⁴⁰² *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.* Cilt III. Kitap, s. 491.

pek müşkülât çekiliyordu.”¹⁴⁰³ şeklinde ifade etmiştir. Bu durumu benzer şekilde Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa, Harbiye Nezareti’ne 19 Temmuz 1915 tarihinde gönderdiği yazıda “Güney Grubu’nun hayatı kum torbalarındadır” şeklinde dile getirmiştir.¹⁴⁰⁴ Kum torbaları; siper yapımı, düşmandan ele geçirilen siperlerin Türk askerleri tarafından kullanımı için dönüştürülmesinde,¹⁴⁰⁵ Anafartalar bölgesinde¹⁴⁰⁶ ve Güney Grubu’nun bazı alanlarında arazinin taşlık olması nedeniyle tahkîmat yapımında¹⁴⁰⁷ ve avcı hendeklerinin tanzim ve inşası gibi alanlarda öncelikli olarak kullanılmıştır.¹⁴⁰⁸ Tahkîmat ve korunmadaki bu önem nedeniyle 5’inci Ordu Komutanlığı 18 Eylül 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı’na yazdığı yazıda “*kum torbalarının askeri en hızlı ve iyi şekilde korumakta olduğundan her piyadenin çantasında en az 3 ve her top toparlağında veya hayvanlarında yeteri kadar boş kum torbası bulunmasını*” istemiştir.¹⁴⁰⁹ Ayrıca bu noktada, bir durumun açıklanmaya ihtiyacı görülmektedir. Alman subay Hans Kannengiesser hatıralarında kum torbalarının kullanımına dair “çoğunlukla giysileri yamamak için kullanıyorlar”¹⁴¹⁰ ifadesine yer vermiştir. Ancak bu aktarımın gerçeği yansıtmaktan çok uzak olduğu, Alman subayın bu ifadesinin istisnai durumlarda ancak uygulanabileceği görülmekteydi.

Çanakkale Kara Muharebeleri’nin başlaması ile birlikte 5’inci Ordu bölgesine yoğun şekilde kum torbası sevkine başlanmıştır. Bu amaçla Boğazlar Genel Komutanlığı, 12 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezareti’ne gönderdiği yazıda, Çanakkale için 10.000-20.000 kum torbasına ihtiyacın çok acil olduğu ve ilk fırsatta gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁴¹¹ Benzer şekilde 5’inci Ordu Komutanı 6

¹⁴⁰³ M. Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s. 97-98.

¹⁴⁰⁴ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.1-23.

¹⁴⁰⁵ Miralay S. Şakir, a.g.e., s. 182.

¹⁴⁰⁶ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-117.

¹⁴⁰⁷ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.1-8.

¹⁴⁰⁸ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-98.

¹⁴⁰⁹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.1-33.

¹⁴¹⁰ H. Kannengiesser, a.g.e., s. 189.

¹⁴¹¹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.1563, Dos.20, Fih.11.

Haziran 1915 tarihinde 15.000 kum torbasının süratle teminini istemiştir.¹⁴¹² Temmuz ayındaki yoğun muharebeler döneminde de kum torbalarının sevkine devam edilmiştir. Bu amaçla 12 Temmuz 1915 tarihinde 10.00 kum torbası gönderildiği bilgisi verilmiştir.¹⁴¹³ Ancak 5'inci Ordu Komutanlığı 15 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Güney Grubu'nun devamlı olarak kum torbası talep ettiğini bildirmiş, bu konuda Harbiye Nezareti'nin 12 Temmuz günü gönderdiği yazıda 10.000 kum torbasının gönderildiği bilgisine rağmen hâlâ bunların ellerine ulaşmadığını ve ordunun çok miktarda kum torbasına ihtiyaı olduğunu ve bu bağlamda ordu komutanlığını sık sık rahatsız etmemesi için bahsi geçen 10.000 kum torbasının teminin önemli olduğunu bildirmiştir.¹⁴¹⁴ Buna rağmen 10.000 kum torbası da yeterli görülmemiştir. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı'nın Harbiye Nezareti'ne 18 Temmuz 1915 tarihinde kum torbalarına olan ihtiyaın çok fazla olduğu daha önce 10.000 kum torbasının istendiğini ancak olabildiği kadar fazla gönderilmesi hakkında gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁴¹⁵

6 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar bölgesinde başlayan çıkarma ile yeni bir harekât alanı oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle bölgedeki tahkîmat çalışmaları da yoğunlaşmıştır. Bölgenin arazi yapısının taşlık olması nedeniyle siper yapımında kum torbalarına olan ihtiyaç diğer bölgelere göre daha fazla artmıştır. Bu nedenle istihkâm malzemelerinin ikmalinde kum torbalarının tedariki ilk andan itibaren hissedilmiştir. Bu kapsamda 9 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar Grubu'na 8.500 kum torbası sevk edilmiştir.¹⁴¹⁶ Yine 24 Ağustos 1915'te 13.463 adet kanavie¹⁴¹⁷ ve 11.740 adet Amerikan bezinden yapılmış kum torbası,¹⁴¹⁸ 25 Ağustos 1915'te 4.600 adet Amerikan

¹⁴¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.121, Fih.3-69.

¹⁴¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.10-10.

¹⁴¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.1-4.

¹⁴¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.1-21.

¹⁴¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3578, Dos.1, Fih.45-1.

¹⁴¹⁷ **Kanavie:** Koltuk, kanepo gibi mobilyalarda çuval ve ot minderlerde astar olarak kullanılan seyreker dokumalı kenevir bezi. İ. Ayverdi, a.g.e., s.1551.

¹⁴¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-9.

bezinden üretilmiş, 4.272 adet kanaviçeden üretilmiş ve Ankara Tekâlif-i Harbiye'sinde mevcut, 1.261 adet Amerikan bezinden üretilmiş ve Eskişehir, İzmir ve Kütahya'da bulunan kum torbaları,¹⁴¹⁹ 4 Eylül 1915'te Pîrîpaşa istihkâm ambarından 11.366 âdeti Amerikan bezinden ve 3.193 âdeti kanaviçeden üretilmiş toplam 14.559 adet kum torbası,¹⁴²⁰ 5 Eylül 1915'te 11.366 sandık Amerikan, 14.559 sandık Katalon kum torbası,¹⁴²¹ 9 Eylül 1915'te 2.120 kg ağırlığında 113 balya halinde bulunan 14.559 adet kum torbası¹⁴²² 5'inci Ordu'ya gönderilmiştir. 5'inci Ordu Komutanlığı Anafartalar bölgesine 12 Eylül 1915 tarihinde gönderdiği emirde, siperlerin kenarlarındaki taşların kaldırılıp yerlerine kum torbası konulmasını istemesi üzerine kum torbasına olan ihtiyaç daha da artmıştır. Bu emre istinaden 8'inci Tümen Komutanlığı 16 Eylül 1915 tarihinde 5.000 kum torbası daha talep etmiştir.¹⁴²³

Muharebelerin sonuna kadar kum torbası sevki devam etmiştir. Nitekim muharebelerin durağanlaştığı kasım ayında bile 15'inci Kolordu'ya 30 Kasım 1915 tarihinde 10.000 kum torbası gönderilmiş¹⁴²⁴ bir yandan da diğer birliklere olan ikmal çalışmaları devam etmiştir. Nitekim kasım ayı içerisinde 9'uncu Tümen'e 18.000 kum torbası verilmiş; bunlardan 9.000'i kullanılmış ve elde 9.600 kum torbası kalmıştır. 11'inci Tümen'e 29.000 kum torbası verilmiş, 16.000'i kullanılmış ve 13.000'i kalmıştır. 12'nci Tümen'e 22.000 kum torbası verilmiş bir kısmı selden zâyî olmuş kalanları kullanılmış elde yedeği kalmamıştır. Kasım sonu itibari ile 16'ncı Kolordu ihtiyatında 4.400 kum torbası bulunmaktadır.¹⁴²⁵ Ayrıca birliklere verilen kum torbalarının kullanımları da yakından takip edilmiştir. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı 4 Aralık 1915 tarihinde 15'inci ve 16'ncı Kolordu'ya gönderdiği yazıda üç gündür verilen kum torbalarının kullanılıp kullanılmadığını ve ihtiyatta ne kadar kum torbasının

¹⁴¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-16.

¹⁴²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-29.

¹⁴²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2164, Dos.32, Fih.1-31.

¹⁴²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2164, Dos.32, Fih.1-30.

¹⁴²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-4.

¹⁴²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.1.

¹⁴²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-111.

bulunduğunu sormuştur.¹⁴²⁶ Bunun üzerine Anafartalar Grup Komutanlığı 5'inci Ordu'ya gönderdiği yazıda 15'inci Kolordu'ya üç gün içinde 22.000'e yakın¹⁴²⁷ 16'ncı Kolordu Komutanlığı'na 30.000'e yakın¹⁴²⁸ kum torbasının verildiğini bildirmiştir.

Cephede, kış şartlarının kendisini iyice hissettirmeye başlaması ile birlikte kum torbaları tahkîmat çalışmalarının yanı sıra askerlerin barınmaları için de kullanılmaya başlamıştır. Bu amaçla Anafartalar Grup Komutanlığı sel durumuna karşı siperlerin kum torbaları ile yükseltilmesi yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda 14 Aralık 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'ndan 30.000 kum torbası, 1.000 adet kalas, 200 dikme ve değişik ebatlarda çivi talep etmiştir.¹⁴²⁹

Muharebelerin son safhasında olunmasına rağmen istihkâm depolarındaki mevcutlar korunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 5'inci Ordu Komutanlığı, 21 Aralık 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı'na emrinde bulunan kolorduların depolarında ne kadar kum torbası olduğunu sormuş,¹⁴³⁰ Grup Komutanlığı ise her iki kolordu ihtiyatında 20.000'e yakın kum torbası bulunduğunu bildirmiştir.¹⁴³¹

Muharebeler boyunca alınan tüm önlemlere rağmen kum torbasının tedarikinde ya da istenilen seviyede temininde bazı sorunlarla da karşılaşmıştır. Nitekim bu duruma günlükve hatıra türü kaynaklarda olduğu kadar arşiv belgelerinde de sıklıkla rastlanmıştır. Süleyman Şakir Bey'in harp notlarının 17 Temmuz 1915 tarihindeki bölümünde 5.000 adet kum torbası istenilmesine rağmen ancak 2.000 adet verilebileceğinin bildirildiğine yer verilmiştir.¹⁴³² Benzer şekilde 9'uncu Tümen Komutanlığı, 24 Eylül 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı'na yazdığı yazıda tekrar eden taleplerine rağmen kum torbası ve kalasların verilmediği ve bu haliyle hızlı

¹⁴²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.3.

¹⁴²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.3-1.

¹⁴²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.3-2.

¹⁴²⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-81.

¹⁴³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-87.

¹⁴³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-93.

¹⁴³² Miralay S. Şakir, a.g.e., s. 210-211.

bir şekilde tahkîmatın yapılmasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Buna gerekçe olarak da birçok yerde kayalık alanlar nedeniyle derinleştirmenin yapılamamasını göstermiştir. Bu nedenle birliklerin önemli zâyiatlara uğradığını hatta bazen değerli subay ve doktorların kaybedildiğinin göz önüne alınarak taleplerinin değerlendirilmesini istemiştir.¹⁴³³

Bu duruma dair çarpıcı bir örnek olması açısından son olarak 26 Ekim 1915 tarihinde 15'inci Kolordu'nun talebi gösterilebilir. Nitekim 15'inci Kolordu Komutanlığı bu tarihte 50.000 kum torbası talep etmesine rağmen ancak 500 adet gönderilebilmiştir.¹⁴³⁴ Bu şartlar nedeniyle Çanakkale'de tahliye sonrasında düşmandan iğtinam edilen kum torbaları Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından toplattırılmış ve İstanbul'a götürülmesi için istihkâm şubesinden Yüzbaşı Ahmet Vasıf Efendi görevlendirilmiştir.¹⁴³⁵ Bu şekilde bölgeden yapılacak teminler ile diğer cephelerdeki ikmal süreçlerinin desteklenmesi planlanmıştır.

5.2.2.Kalas-Kereste

Kum torbaları ile birlikte tahkîmatın en önemli araçlarından birisi de kalas ve kerestelerdir. Bu duruma dair Birinci Mıntıka Komutanlığı'nın 22 Ağustos 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda kalas ve kereste temininin önemi ve gerekliliğini açıklanırken “*Mühimmat kadar hâiz-i ehemmiyet olan kereste*”¹⁴³⁶ ifadelerine yer verilmiştir. Benzer şekilde Güney Grup Komutanlığı 15 Eylül 1915 tarihinde birliklerine gönderdiği emirde mahfuz alanların inşası için alınan kalasların bazı karargâhlarca hayvanların gölgeliklerinde kullanıldığı bilgilerinin gelmesi üzerine “Bir neferin hayatı ordunun bütün hayvanlarından yeğdir.” diyerek bu gibi işlerde kullanılmış ne kadar kalas varsa hemen toplatılmasını istemiştir.¹⁴³⁷ Kalas

¹⁴³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.1-10.

¹⁴³⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-19.

¹⁴³⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.39, Fih.37, 37-1.

¹⁴³⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354, Dos.59, Fih.4-25.

¹⁴³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4339, Dos.3, Fih.6.

ve kerestelerin kullanımına dair gösterilen bu hassasiyet nedeniyle kullanım alanları ve miktarları hesaplanarak belirli bir planlamaya gidilmiştir. Nitekim buna göre 15'lik bir bataryanın kurulabilmesi için 1 tarassut mahalli, 16 koltuk cephanesi, 1 umûmîcephanelik, mahfuz mahaller, 250 adet kalın kalas, 300 meşe, 2 sandık büyük ve orta boy çiviye ihtiyaç duyulacağı hesaplanmıştır.¹⁴³⁸

Keresteler, muharebeler boyunca tahkîmat öncelikli olmak üzere birçok alanda kullanılmıştır. Bunlardan bazıları, siper yapımı,¹⁴³⁹ su ve çamur altında kalan mıntıka askerlerinin barınmalarını sağlamak, askerlerin hasta olarak zâyat vermelerini engellemek için oturacakları yerlere tahtalar ve ağaçlar sermek, su ile dolmuş mahallerde köprüler yapmak, mahfuz alanların üzerini örtmek¹⁴⁴⁰ ve bunun dışında yaralı yuvaları ve sıhhîye bölüklerinde inşa edilecek mahfuz alanlarda, tarassut mahallerinde, muhâfazalı makineli tüfek mevzi inşaatlarında¹⁴⁴¹ kullanılmıştır. Ayrıca 14'üncü Tümen mıntıkasında sahte siper yapımında da kullanılmıştır.¹⁴⁴² Diğer yandan kereste tedariki, tahkîmat çalışmalarında öncelikli olarak görülmüştür. Bunun için 15'inci Kolordu Komutanlığı 8'inci Tümen bölgesinde Şahinsirt hattında, düşmana yakın siperlerde el bombalarından korunmak için siperlerin üzerini örtmeyi planlamış ve bu amaçla kalaslar kullanılmıştır.¹⁴⁴³ Benzer şekilde siperlerin üzerinin kalaslarla kapatılmasına Kanlısirt Muharebeleri dâhil birçok yerde rastlanmıştır. Daha az öncelikli olmak üzere kalas kullanımı su bentlerinin oluşturulmasında da görülmüştür.¹⁴⁴⁴ Düşman saldırısıyla doğrudan karşı karşıya bulunan alanlarda kalas yerine alternatif malzeme kullanımı planlanmıştır. Nitekim 2'nci Kolordu Komutanlığı 5 Eylül 1915

¹⁴³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-48.

¹⁴³⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.58, Fih.4-25.

¹⁴⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-41.

¹⁴⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-3.

¹⁴⁴² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.1-17.

¹⁴⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-17.

¹⁴⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-23.

tarihinde çam ağacından yapılan kazıkların düşman mermileri tarafından çabuk kırılması sebebiyle demir kazık tedarik edilmesini talep etmiştir.¹⁴⁴⁵

Kalas temini için daha çok bölgesel kaynaklar kullanılmıştır. Bu amaçla için öncelik Anadolu yakasındaki ormanlar olmuştur. Bunun için Karabiga gibi yakın alanlardan da faydalanılmıştır.¹⁴⁴⁶ Bu kapsamda Güney Grubu İkinci Mıntıka Komutanlığı 25 Ağustos 1915 tarihinde Güney Grup Komutanlığı'ndan Çanakkale bölgesindeki ormanlarda kalas kesmeye elverişli ağaç olup olmadığını keşfetmek üzere gönderilecek olan istihkâm Mülâzımı Abdullah Efendi'ye bu görevi esnasında engel olunmayarak yardımcı olunması hususunda gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁴⁴⁷ Ayrıca birlikler yakın bölgelerdeki ağaçlardan keserek de tedarik çalışmalarını yürütmüştür.¹⁴⁴⁸ Bu amaçla Güney Grubu adına Eceabat'taki ağaçlardan istifade edilip edilemeyeceği araştırılmıştır.¹⁴⁴⁹ Bununla birlikte Eceabat'taki yanmış ve harap olmuş binaların kerestelerinden faydalanılmıştır.¹⁴⁵⁰ Diğer yandan Güney Grubu Komutanlığı kalas temini için mahrûkat müfrezeleri kurmuş¹⁴⁵¹ ve Burgas Ormanları dâhil olmak üzere mücâvir alanlardan faydalanma yoluna gitmiştir.¹⁴⁵²

Kocaçay vadisinde 2'nci Ordu'ya bağlı bir çitçi müfrezesi bulunmaktadır. Bu müfrezenin îmal ettiği çitlerin Çanakkale'ye sevk edilmesi için 2'nci Ordu nakliye kolları kullanılmıştır. Ancak 2'nci Ordu Komutanlığı muharebe alanına yapılacak sevkler için Müstahkem Mevki aracılığı ile Soğanlıdere'ye kadar nakil gerçekleştirmiştir.¹⁴⁵³

¹⁴⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-55.

¹⁴⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3578, Dos.1, Fih.86.

¹⁴⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354, Dos.59, Fih.45.

¹⁴⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354, Dos.59, Fih.4-30.

¹⁴⁴⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.58, Fih.4-21.

¹⁴⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.11-2.

¹⁴⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4349, Dos.36, Fih.15-1.

¹⁴⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.1-11.

¹⁴⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.16-6.

Cephedeki kalas ve kereste ihtiyacının temin edilememesi durumunda 5'inci Menzil Müfettişliği sınırları içerisinde ya da mücâvir alanlarından teminler gerçekleştirilmiştir. Bunun için Hendek'te bulunan hızar fabrikasından faydalandığı gibi¹⁴⁵⁴ Eskişehir dâhilinde Türkmen Ormanı, Gülpınar mevkiinde metre küpü 3 kuruştan Sutiryadis Efendi'ye ruhsatname verilerek de tedarik edilmiştir.¹⁴⁵⁵ Temin edilen kerestelerin muharebe bölgesine sevkinde azami özen gösterilmiştir.¹⁴⁵⁶

Kalas ve kerestenin bölgeye sevki kara muharebelerinin başlaması ile birlikte her geçen gün artarak devam etmiştir. Sadece bununla kalmamış tahkîmatta kullanılmak için bu sevkiyatlarda çivi, raptiye, keser, ege gibi malzemeler de gönderilmiştir. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı 23 Temmuz 1915 tarihinde tahkîmat için 3.000 kangal tel, 8.000 kalas, 100 kangal raptiye demiri, 100 sandık değişik büyüklüklerde çivi, 100 bıçkı, 200 keser, 200 testere egesi, 20 kerpeten, 10 fıçı çatal çivi ile 3.000 kazmanın teminini talep etmiştir.¹⁴⁵⁷ Buna istinaden 30 Temmuz 1915 tarihinde 100 kollu bıçkı, 200 testere, 200 testere egesi, 3.130 kazma, 200 kg. çatalı çivi, 1.530 kazma sapı gönderilmiştir.¹⁴⁵⁸

Ağustos ayında Anafartalar bölgesinde yoğunlaşan muharebeler nedeniyle talepler “*acil*” olarak yapılmaya başlamıştır. Bu kapsamda 15 Ağustos 1915 tarihinde 6.000 adet kalın kalas, 3.000 adet dikmelik kiriş, 384 kg sekiz ve onluk çivi “*acil*” talep edilmiştir.¹⁴⁵⁹ Taleplerin her geçen gün artması ile 5'inci Ordu Komutanlığı Menzil sınırları içerisindeki noktalardan tedarikini sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla 29 Ağustos 1915 tarihinde Adapazarı'ndan Haydarpaşa'ya hareket eden 2282 ve 2577 numaralı vagonlarda bulunan 365 adet gürgen kalas ile 460 adet değişik ebatlarda

¹⁴⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4625, Dos.75, Fih.1-1.

¹⁴⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.39, Fih.13,13-1.

¹⁴⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4572, Dos.70, Fih.6-2.

¹⁴⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.1-37.

¹⁴⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1.

¹⁴⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-12.

direk,¹⁴⁶⁰ 31 Ağustos 1915 tarihinde de 2727 numaralı vagon ile Haydarpaşa'dan 533 adet gürgen kalas gönderilmiştir.¹⁴⁶¹ Benzer şekilde 1 Eylül 1915 tarihinde Gökçekısıık ile Adapazarı'ndan 1859 ve 1933 numaralı vagonlar ile Haydarpaşa'ya gönderilmiş olan 406 adet direk ile 312 adet gürgen kalas 5'inci Ordu'ya sevk edilmiştir.¹⁴⁶² 5 Eylül 1915 tarihinde 1.411 çift dolap, 1.000 kangal tel, 3.000 ahşap kazık, 898 gürgen kalas, 866 adet değişik ebatlarda direk, 380 sandık karfiçe, 250 adet el testeresi, 400 testere eğesi sevk edilmiştir.¹⁴⁶³ Aynı tarihte 46'ncı ve 47'nci Tümenlerin ihtiyacı için Depo Birlikleri Müfettişı Vaytman Paşa'nın talebi ile ambardan 600 kürek 20 testere, 5-6 cm boyunda 120 kg ve 10-15 cm boyunda 160 kg karfiçe verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁶⁴ Yapılan tüm bu sevkiyat işlemleri ile eylül ayının sonuna kadar Anafartalar Grubu'na 5.424 parça ahşap malzeme verilmiştir.¹⁴⁶⁵

İstanbul'dan, Çanakkale'ye sevkiyatların bir bölümü şahıs gemilerinin ordu emrinde görevlendirilmesi ile yapılmıştır. Bu kapsamda 27 Kasım 1915 tarihinde Kuruçeşme'den Ali Kaptan'ın gemisi ile 240 adet uzun kalas, 78 kısa kalas, 2.817 adet değişik uzunluklarda direk, 50 başlıklı direk, 1.268 lata,¹⁴⁶⁶ 2.480 tahta, 446 çuval çimento, 112 oluklu saç, 5 tulumba, 500 sandık dinamit, 1 sandık fitil, 5 sandık kapsül Asya Grubu için sevk edilmiştir.¹⁴⁶⁷ Kış şartlarının ortaya çıkması ile birlikte tahkîmatın yanında bölgedeki dere yatakları üzerine köprü yapım faaliyetleri de başlamıştır. Bu doğrultuda 5'inci Ordu Komutanlığı'nın talebi üzerine Çamlıteke-Kumköy bölgesinde inşa edilmesi istenilen köprü için 26'ncı Tümen, 4 Aralık 1915 tarihinde Anafartalar Grubu Komutanlığı 9 kiriş ile 15 döşeme tahtası gönderilmesini istemiştir.¹⁴⁶⁸ Bu kirişin ebatları şu şekildedir. 3.0x0,15x0,15 ile döşeme ebadı: 3,5x0,20x0,06. Diğer yandan kış

¹⁴⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-21.

¹⁴⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-25,26.

¹⁴⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-27.

¹⁴⁶³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-31.

¹⁴⁶⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.39, Fih.3.

¹⁴⁶⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.1-53.

¹⁴⁶⁶ **Lata:** İnşaatda kullanılan dar ve uzun kereste. İ. Ayverdi, a.g.e.,s.1850.

¹⁴⁶⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-92.

¹⁴⁶⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.26.

şartlarında hastaların açıkta kalmaması için baraka inşasına dair çalışmalar öncelikli hale gelmeye başlamıştır. Ancak Asya Grubu adına yapılacak hastane inşası için ihtiyaç duyulan kerestelerin temininde güçlükler yaşanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında kerestelerin tüfek, fişek, el bombası ve mermi sandığı yapımında kullanılması etkili olmuş ve bu durum piyasa tedarikini de olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu noktada ihtiyaç duyulan keresteler 15 Aralık 1915 tarihindeki yazışmalar ile Bayramiç'te bulunan hızar fabrikasından temin edilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁶⁹ Bu talep Harbiye Dairesi'ne sorulmuş ancak verilen bunun sağlanamayacağı bildirilmiştir.¹⁴⁷⁰ Bunun üzerine taleplerin 5'inci Ordu'dan tedarik edilmesi istenilmiştir.¹⁴⁷¹ Bu tür tedarik sorunları muharebeler boyunca yaşanmıştır. Nitekim Anafartalar Grup Komutanlığı 13 Ağustos 1915 tarihinde 5'inci Menzil Müfettişliği'nden 300 kalas, 3.000 dikmelik, 300 kıyye sekizlik ve onluk iki boyda çivi, 150 çift tel örgü eldiveni, 150 keser ve 100 testere talep etmiştir. Müfettişlik bu talebe "*Kalas ve tahta veremeyiz, bunları iskelelerde kullanacağız.*" diye cevap vermiştir.¹⁴⁷² Kimi zamansa yeterli seviyede temin yapılamamıştır. Öyle ki 15'inci Kolordu Komutanlığı 6'ncı Tümen için 27 Kasım 1915 tarihinde 200 kalas, 7 tomar tel kafes, 50 adet lata, 500 adet kazıklık ağaç ve 50 adet çam yarması talep etmiş, İstihkâm 1'inci Şube'nin cevabi notu "*ambardan ne verebilirsek verelim*" şeklinde olmuştur.¹⁴⁷³ Bu durum kış şartlarının yoğunlaştığı dönemlerde artan isteklere sınırlı yanıt verilmesini de beraberinde getirmesine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

5.2.3. Kazma ve Kürek

Kazma ve kürekler cephedeki siper, lağım açma, tahkîmat oluşturma, mahfuz alan, defin işlemleri, yol yapımı gibi çalışmalar başta olmak üzere birçok alanda kullanılmıştır. Kazma ve küreklerin demir aksamı daha çok İstanbul'dan gelmekte olup

¹⁴⁶⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.40, Fih.2-44.

¹⁴⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.40, Fih.2-45.

¹⁴⁷¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.40, Fih.2-46.

¹⁴⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3578, Dos.1, Fih.59.

¹⁴⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-39.

sap kısımları istihkâm depolarında takılmaktadır.¹⁴⁷⁴ Temin için daha çok İstanbul'daki istihkâm depolarından sevkler yapıldığı gibi kimi dönemlerde Tekâlif-i Harbiye usûlü ile muharebe bölgesinin imkânları kullanılmıştır. Nitekim bu amaçla 25 Temmuz 1915 tarihinde 5'inci Menzil Komutanlığı Saros Grubu Komutanlığı'ndan 400 kazma talep etmiş olmasına rağmen ancak 108 kazma tedarik edilebilmiştir. Ancak Gelibolu dükkân ve evlerinde kazma bulunmasının muhtemel olduğu bildirilmiştir.¹⁴⁷⁵ Bu amaçla Gelibolu'da mağaza, dükkân ve evlerde bulunabilecek kazmaların Tekâlif-i Harbiye sûretiyle toplattırılması için 27 Temmuz 1915 tarihinde Gelibolu Mutasarrıflığı ile yazışma yapılmıştır.¹⁴⁷⁶ Gelibolu Mutasarrıflığı 29 Temmuz 1915 tarihinde Saros Grubu'na gönderdiği yazıda Gelibolu'daki kazma ve kürek sayısının tam olarak öğrenilememesine rağmen zirâi depolarda tahminen 400 kadar kazma ve küreğin bulunduğunu, bunların bir kısmının zirâat için bırakılacağını ve kalanlardan tedarikin yapılabileceğini bildirmiştir.¹⁴⁷⁷ Bu maksatla mutasarrıflık aynı gün Tayfur,¹⁴⁷⁸ Galata,¹⁴⁷⁹ Fındıklı,¹⁴⁸⁰ Burgas,¹⁴⁸¹ Bayırköy'de Mezrûat-ı Metrûke¹⁴⁸² memurluğuna gönderdiği yazıda depolarında bulunan kazma ve küreklerden 1/10'unu ihtiyaç için ayırmalarını kalanlarını ise makbuz karşılığında Saros Grubu'na göndermelerini istemiştir.¹⁴⁸³

Harbiye Nezareti kazma ve kürek temininde diğer ikmal malzemelerinde olduğu gibi 5'inci Ordu'yu öncelikli olarak görmüştür. 22 Haziran 1915 tarihinde, 1'inci Ordu Komutanlığı 5'inci ve 6'ncı Kolorduların sahil mıntıkasında tahkîmat yapması için elde yeterince kazma ve küreğin bulunmadığı, bu nedenle çalışmaların

¹⁴⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.1-9.

¹⁴⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-36.

¹⁴⁷⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-38.

¹⁴⁷⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-50.

¹⁴⁷⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-51.

¹⁴⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-52.

¹⁴⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-53.

¹⁴⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-54.

¹⁴⁸² *Mezrûat-ı Metrûke*: Boş bırakılmış tarım arazileri. İ. Ayverdi, a.g.e.,s.2041-2060.

¹⁴⁸³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4547, Dos.13, Fih.13-55.

süratle ilerlemediğini bildirmiştir. Harbiye Nezareti bu yazıya cevabında kazma, kürek ihtiyacının her yerde fazlasıyla bulunduğunu ancak şuanda birinci önceliğin 5'inci Ordu'nun talepleri olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁸⁴

Mahrûkat müfrezelerinin tedarik ettikleri kazma ve kürek sapları çam ağacından olması nedeniyle ani darbelere karşı dayanıklı olmayıp çabuk kırılabildiği için Anafartalar Grup Komutanlığı bu sapların meşe ağacından îmal edilmesini istemiştir.¹⁴⁸⁵ Ayrıca düşmandan ele geçirilen lağım kazmalarının benzeri istihkâm depo ve îmalâthânelerinde üretilmiştir.¹⁴⁸⁶ Kazma ve kürek saplarının üretimi için 5'inci Menzil Müfettişliği sınırlarında ya da mücâvir alanlarındaki ustalardan da faydalanılmıştır. Bu amaçla 23 Ekim 1915 tarihinde Yalova'nın Çınarcık karyesinde nalbur Hacı Mustafa ustanın hazırlamış olduğu kazma ve kürek sapları Karpuzdere İskelesi'nden 2 mavna ile 5'inci Ordu'ya sevk edilmiştir.¹⁴⁸⁷

Muharebeler boyunca kazma, kürek ve sap aksamına devamlı surette ihtiyaç olmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak için gerek 5'inci Ordu Komutanlığı ve Menzil Teşkilatı gerekse Harbiye Nezareti tüm kaynaklarını seferber etmiş ve bölgeye önemli oranda sevkiyat yapmıştır. 17 Haziran 1915 tarihinde, 40 numaralı Şirket-i Hayriye Vapuru ile 977 kazma, 3.672 kazma sapı, 2.881 kürek, 4.260 kürek sapı,¹⁴⁸⁸ 29 Haziran 1915'te 3.023 kazma, 2.119 kürek, 328 kazma sapı, 740 kürek sapı,¹⁴⁸⁹ 8 Temmuz 1915'te¹⁴⁹⁰ 150 adet bıçkı, 400 keser, 250 testere egesi, 40 adet çapraz, 60 adet kerpeten ile 10 fiçî çatal çivi,¹⁴⁹¹ 28 Temmuz 1915'te 5.000 kazma, 5.000 kürek ve 200

¹⁴⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-35.

¹⁴⁸⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-58.

¹⁴⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-43.

¹⁴⁸⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.40, Fih.2-21.

¹⁴⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-34.

¹⁴⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.10-1.

¹⁴⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-63.

¹⁴⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-66.

testere,¹⁴⁹² 28 Ağustos 1915'te 1.000 kürek kalası, 2.070 direk, 4.420 parça çifte dolap gönderilmiştir.¹⁴⁹³

Yürütülen tüm bu çalışmalara rağmen kimi zamanlar tedarikte bazı sorunlar yaşanmıştır. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı Harbiye Nezareti'ne 30 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği yazıda kazma, kürek ve baltaların geldiğini bildirmiştir. Ancak yazının devamında bunların sayıca yeterli olmadığını ve bütün gruplardan taleplerin bulunması nedeniyle kazma ve kürek ikmalinin önemli olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁹⁴ Benzer şekilde 15'inci Kolordu Komutanlığı 4 Eylül 1915 tarihinde 6'ncı Tümen için 100 kazma, 100 kürek sapı ile 100 kalas istemiş olmasına rağmen bunların ancak yarısı verilebilmiştir.¹⁴⁹⁵ Tedarikte yaşanan bu gibi sorunlar nedeniyle 2'nci Ordu Komutanlığı, muharebe bölgesinden geri çekilen kıtaların daha önce istihkâm depolarından aldıkları kazma, kürek ve keser gibi tahkîmat malzemelerini ilgili depolara bırakmalarını istemiştir.¹⁴⁹⁶

Birlikler yaptıkları ve devam eden tahkîmatın güvenliğini de korumaya çalışmıştır. Nitekim 31 Mayıs 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'nca siperlerin tamiri için subaylar belirlenmiştir. Bu subaylar hendeklerin tamiri, takviye edilmesi, temizlenmesi, ikmal edilmesi, hendek irtibatlarının sağlanması, su birikintilerinin temizlenmesi, mıntıka doktorunun tavsiye ve nezareti ile genel temizliğin sağlanması, içme su mahallerinin düzenlenmesi, abdesthanelerin hazırlanması ve düzenlemesi gibi işler ile görevlendirilmiştir.¹⁴⁹⁷ 6'ncı Tümen Komutanlığı da 5 Eylül 1915 tarihinde yayınlamış olduğu emir ile 33'üncü Alay tarafından Derviş Ali kuyusu istikametinde inşa edilen râh-ı mestur için şu emirleri vermişti:

¹⁴⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.1-53.

¹⁴⁹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-19.

¹⁴⁹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.1.

¹⁴⁹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3.

¹⁴⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.1-12.

¹⁴⁹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4343, Dos.12, Fih.1-1.

“Kıtalar râh-ı mestur boyunca gece ve gündüzlü silahlı, kazmalı ve kürekli devriye dolaştırmalı ve bunlar hayvan çarpmasına karşı dikkatli olmalıdır. Ayrıca üzerinden atlanması nedeniyle bozulan aksam derhal tamir edilmeli, yol üzerindeki çakılları ayıklamalı, yolu pisletenleri yakalayarak alay merkezine getirmeli ve burada on beşer sopa atmalıdır. Diğer yandan râh-ı mestur boyunca hiç kimsenin oturmasına izin verilmemeli ve ara sıra râh-ı mesturlar subaylar tarafından teftiş edilmelidir. Ayrıca askerlerin râh-ı mestur içerisine kestirmeden inip çıktıkları mahallere kademe yapılmalıdır.”¹⁴⁹⁸

Bölgede başta siper kazma olmak üzere tahkimat için önemli bir yere sahip olan kazma ve kürek tedariki için muharebe alanında tarımsal üretimi olumsuz etkilememek üzere temine yönelinmiştir. Ayrıca bir yandan da İstanbul ve mücavir alanlardan tedarik etme çalışmaları yürütülmüştür.

5.2.4. Dikenli Tel, Kafes Tel ve Çivi

Dikenli tel örgüleri, siper önleri, olası çıkarma alanları ve tahkimat bölgeleri başta olmak üzere birçok yerde kullanılmıştır. Kış şartlarında ise toprak kaymasını engellemek için dikensiz tellere yer verilmiştir.¹⁴⁹⁹ Ayrıca tellerin düşman tarafından kesilmesi ve ani baskınlara karşı önlem için tel örgü çingirakları kullanılmıştır.¹⁵⁰⁰ Nitekim bu amaçla 27 Ağustos 1915 tarihinde 5’inci Ordu’ya tel örgülerde kullanılmak için 2.030 adet zil çingirak gönderilmiştir.¹⁵⁰¹ Bu gibi teminlerde Harbiye Nezareti ikmal malzemelerinin yerinde kullanılması konusunda hassasiyet göstermiştir. Bu kapsamda 10 Temmuz 1915 tarihinde 5’inci Ordu Komutanlığı’ndan siperler içerisine bomba düşmesini engellemek için gönderilen kafes tellerden istifade edilip edilmediğinin bildirilmesini istemiştir. Ayrıca istifade ediliyor ise gönderilmeye devam

¹⁴⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.8.

¹⁴⁹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-49.

¹⁵⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-4.

¹⁵⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-17.

edeceğini iletmiştir.¹⁵⁰² Diğer yandan Anafartalar bölgesine gönderdiği yazılarda ikmal maddelerinin kullanım yerleri sorulmuştur.¹⁵⁰³

Düşman ile aradaki mesafenin kısa olması nedeniyle tel örgü koyma çalışmaları olabildiğince güç ilerlemiştir.¹⁵⁰⁴ Ayrıca mesafenin yakın olması nedeniyle çengel ve ip yardımı ile düşmanın dikenli telleri çekilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁰⁵

Bombaların siper üzerinde patlamasını engellemek için çekilen tel kafeslerden bir bölümü ince olduğu için bombanın patlaması iletahrip olabilmektedir. Bu nedenle Güney Grup Komutanlığı, gönderilecek olan tel kafeslerin elastikiye ve mukâvemeti fazla olan yaylı karyola demirinden yapılmış olmasını istemiştir.¹⁵⁰⁶ Daha sonraki taleplerinde siper içerisine atılan bombalara karşı “kalburluk tel” gönderilmesini talep etmiştir.¹⁵⁰⁷ Dikenli tellerin temininde yaygın olmasa da bölgedeki bahçe ve tarlalarda bulunan çit ve tel duvarlardan faydalanılmıştır.¹⁵⁰⁸ Ayrıca dikenli telleri kazıklara bağlamak için (L) biçiminde çiviler kullanılmıştır. Nitekim bu kapsamda 27 Mayıs 1915 tarihinde 5’inci Ordu Komutanlığı Güney Grubu için 20.000, 15’inci Kolordu için 50.000 ve Kuzey Grubu için 100 kg çatal çivi talep etmiştir.¹⁵⁰⁹ Bu çivilerin gerektiğinde piyasadan temin edilmesi planlanmıştır.¹⁵¹⁰

18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi öncesinde Çanakkale bölgesine dikenli tel örgü sevki yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda 15 Mart 1915 tarihinde Kırklareli’nden 368 kangal dikenli tel, Çanakkale’ye gönderilmek için İstanbul’a sevk edilmiştir.¹⁵¹¹ Bu işlemler devam eden tarihlerde artarak sürmüştür. Buna göre değişik tarihlerde yapılan bazı sevk işlemlerini şu şekilde sayabiliriz: 29 Mart 1915 tarihine

¹⁵⁰² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.10-9.

¹⁵⁰³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4557, Dos.1, Fih.9.

¹⁵⁰⁴ Cemil Conk Paşa, *Çanakkale Hatıraları ve Conkbayırı Savaşları*, s. 123.Yay. Haz. Metin Martı, Çanakkale Hatıraları Cilt III, Arma Yayınları, İstanbul 2002.

¹⁵⁰⁵ *Çanakkale 1915 Kanlısırt Günlüğü, Mehmet Fasih Bey’in Günlüğü*, s. 174, 176.

¹⁵⁰⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.4-7.

¹⁵⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4354, Dos.60, Fih.5-21.

¹⁵⁰⁸ L. V. Sanders, a.g.e.,s. 85.

¹⁵⁰⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-19.

¹⁵¹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-20.

¹⁵¹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.40, Fih.2-9.

kadar Edirne'den Çatalca hattına 5.833 kangal dikenli tel, 3.136 demir kazık, 6.900 ağaç kazık ve 160 kg çatal çivi gönderilmiştir.¹⁵¹² 22 Mayıs 1915 tarihinde 5'inciOrdu Komutanlığı için Şirket-i Hayriye'nin 41 numaralı Vapuru ile dikenli tel tedariki yapıldığı gibi Pozantı üzerinden de 200 kangal telin gönderileceği bildirilmiştir.¹⁵¹³ Kara muharebelerinin siper savaşlarına dönüşmesi ile birlikte dikenli tel ve kafes tele olan ihtiyaç giderek artmıştır. Nitekim bu durum birliklerin taleplerine de önemli oranda yansımıştır. Bu kapsamda 5'inci Ordu'nun istihkâm malzemesi temini için 1 Haziran 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda tel örgü ihtiyacının fazlasıyla önemli olduğu bu nedenle ikmalinin devam etmesini talep etmiştir.¹⁵¹⁴ Benzer şekilde 5'inci Ordu Komutanlığı 6 Haziran 1915 tarihindeki yazısında Harbiye Nezareti'ne dikenli tel talebini yinelemiştir.¹⁵¹⁵ Ayrıca ateş hattındaki askerlerin bombalara karşı korunması için 24 Haziran 1915 tarihinde 3.000 metre tel kafes talep edilmiştir.¹⁵¹⁶ Bu tip istekler giderek artmıştır. Nitekim 2 Temmuz 1915 tarihinde, sadece Güney Grubu'nun 10.000 kangal tel talep ettiği göz önüne alınırsa bu konudaki ihtiyaç görülecektir.¹⁵¹⁷ Bu talepler karşısında Harbiye Nezareti 6 Temmuz 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na 16 top kafesli tel,¹⁵¹⁸ 270 kangal dikenli tel,¹⁵¹⁹ 11 Temmuz 1915'te Şirket-i Hayriye'nin 41 numaralı vapuru ile 29 metre 574 kg çivi demiri,¹⁵²⁰ 25 Temmuz 1915'te İzmir'den 9 vagon dikenli tel Akbaş'a peyderpey gönderilmiştir.¹⁵²¹ Yine 2 Ekim 1915 tarihinde Edirne'den 100 kangal ince tel,¹⁵²² 4 Kasım 1915 tarihinde Hadımköy'den 1.000 kangal dikenli tel ile 3.000 demir kazık¹⁵²³ gönderilmiştir. Aralık

¹⁵¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.40, Fih.2-12.

¹⁵¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-17.

¹⁵¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-23.

¹⁵¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1739, Dos.119, Fih.2-59.

¹⁵¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-10.

¹⁵¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-54.

¹⁵¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.10-3.

¹⁵¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1741, Dos.127, Fih.10-7.

¹⁵²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-45.

¹⁵²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-1.

¹⁵²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2164, Dos.32, Fih.1-97.

¹⁵²³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-70.

ayına gelindiğinde bölgedeki kaynaklar yeterli olmadığı için İstanbul'dan tedarik çalışmaları yoğunlaşmıştır.¹⁵²⁴

Muharebeler boyunca tahkîmat çalışmalarını önemli oranda etkilememek sûretiyle bazı ikmal sorunları da yaşanmıştır. Örneğin 15 Ağustos 1915 tarihinde talebin çok altında olmak üzere ancak 100 kg çatal çivi temin edilebilmiştir.¹⁵²⁵ Yine 21 Eylül 1915'te 12'nci Tümen mıntıkasında dikenli tel ve çatal çivi kalmadığı için tahkîmat çalışmaları olumsuz etkilenmiştir.¹⁵²⁶ Benzer şekilde 2'nci Kolordu'nun 7 Ekim 1915 tarihinde Anafartalar Grubu'na tel örgü için yazdığı talep yazısını İstihkâm birliği "şimdiye kadar verdiklerimize ne oldu? Menzil daha fazla veremiyor. Bir fırka için verelim" şeklinde cevaplamıştır.¹⁵²⁷ Bu tip örnekler istisnai olarak görülmekle birlikte genel teminde tahkimat sürecini önemli oranda etkileyecek aksaklıklar yaşanmamıştır.

5.2.5. Diğer Tahkîmat Malzemeleri

Düşman tel örgülerinin tahrip edilebilmesi için 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders yeni bir yöntem denemeye karar vermiştir. Buna göre uzun sıriklar ucuna dinamitler bağlayarak düşman tel örgü hatlarına atılması sağlanacak ve yaratılan tahribat ile tel örgüler imhâ edilecektir. Bu amaçla 21 Kasım'da Hasköy Piripaşa istihkâm ambarından 500 sandık dinamit hazırlanmış ve bu dinamitler Cideli Ali Kaptan denetiminde 310 ton hacminde 5 numaralı yelkenli gemiye yüklenmeye başlamıştır. Ancak yükleme işlemi bitmeden geminin su aldığı fark edilmiştir. Ambar müdürünün telefon ile şubeye haber vermesi üzerine derhal kalan malzemelerin yüklemesi durdurulmuş, suyu tahliye etmek için de¹⁵²⁸ önlem alınmaya başlanmıştır. Ancak gemi fazla su aldığı için karaya oturmuş ve içindeki malzemeler su içinde kalmıştır. Ertesi gün tulumbalı istimbot ve dalgıçlar ile gemi tahliye edilmiştir. Çobançeşme Askeri

¹⁵²⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-57.

¹⁵²⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-15.

¹⁵²⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.1-22.

¹⁵²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-91.

¹⁵²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.41, Fih.4-7.

Deposu'ndan getirilerek gemiye yüklenen 500 sandık dinamit de su içinde kalarak bozulmuştur. Dinamitler ambarın müstemilâtında bulunan saç hangara aktarılmıştır. Dinamitlerin muayenesini yapmak için ambara gönderilen barut fabrikaları kimyageri Binbaşı Azmi Bey yaptığı tetkikat ile bir rapor¹⁵²⁹ hazırlamıştır.¹⁵³⁰ Bir yandan da 5'inci Ordu'nun talepleri yeniden hazırlanmıştır. Buna göre 27 Kasım 1915 tarihinde Kuruçeşme 3 numaralı iskeleden hareket eden gemi ile 5'inci Ordu Komutanlığı adına: 240 uzun kalas, 78 kısa kalas, 2.718 değişik uzunluklarda direk, 1.268 lata, 2.480 tahta, 500 sandık dinamit, 1 sandık fitil, 5 sandık kapsül gönderilmiştir.¹⁵³¹

Lağım muharebelerinin Mayıs ayından itibaren başlaması ile istihkâm malzemelerinin temininde bu yönde talep ve sevkler görülmeye başlamıştır. Nitekim 21 Haziran 1915 tarihinde, lağım için gerekli patlayıcı malzeme Çobançeşme Cephaneliği'nden yazıcı neferi Hüseyin Hüsnü'ye teslim edilmiştir.¹⁵³² Aynı tarihte 400 adet kara lağım sandığı Çanakkale'ye gönderilmek üzere Uzunköprü'ye sevk edilmiştir.¹⁵³³ Yine 23 Temmuz 1915'te 5'inci Ordu Komutanlığı, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Kuzey Grubu'nda hazırlanmakta olan lağım için, 250 lağım kazması, 150 lağım gelberisi, 100 madırğa, 50 duvarcı terazisi, 1.000 metre resim ipi, 2 kilometre galvanizli tel talep etmiştir.¹⁵³⁴ Benzer talepler Anafartalar bölgesi için de sıklıkla yapılmaya başlamıştır. Nitekim 6'ncı Tümen, cephesindeki lağım faaliyetleri için Anafartalar Grup Komutanlığı'ndan 20 Kasım 1915 tarihinde¹⁵³⁵ 22 adet kısa saplı kürek, 11 adet lağımçı gelberisi, 12 adet köşebent demiri, 11 adet duvarcı terazisi, 11 adet lağım kazması, 100 metre uzunluğunda 1,5 metre genişliğinde ip, 6 adet lağım feneri, 11 adet madırğa, 15 adet taban tahtası, 3 adet tek lambalı yan tahtası, 38 adet tavan tahtası, 15 adet çerçeve takımı, yeterli miktarda tahrip malzemesi talep

¹⁵²⁹Rapor için bakınız: *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.41, Fih.6-1.

¹⁵³⁰*ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.41, Fih.4-8.

¹⁵³¹*ATASE Arşivi*, BDH Kls.2166, Dos.41, Fih.3-4.

¹⁵³²*ATASE Arşivi*, BDH Kls.2163, Dos.27, Fih.1-57.

¹⁵³³*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.21.

¹⁵³⁴*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.2-33.

¹⁵³⁵*ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-33.

etmiştir.¹⁵³⁶ Ayrıca lağım çalışmalarının yürütülebilmesi için aydınlatma malzemelerinin teminine çalışılmıştır. Öyle ki Anafartalar Grup Komutanlığı 2 Aralık 1915 tarihinde 15'inci Kolordu, 6'ncı Tümen cephesinde son zamanlarda artan lağım muharebeleri için haftada on üç sandık mum, mevcudu bulunmadığı takdirde 55 kilo zeytinyağı ve 30 metre uzunluğunda ipek gönderilmesini istemiştir.¹⁵³⁷ Diğer yandan tahkîmatın ve yolların¹⁵³⁸ taşlık kısımları ve taş ocakları için lağım fitili tedarik edilmeye çalışılmıştır.¹⁵³⁹ Ayrıca Kuzey Grubu ve Anafartalar bölgesindeki muharebelerin sona ermesi ile bu bölgelerdeki lağım çerçeveleri toplatılarak Güney Grubu'na gönderilmiştir.¹⁵⁴⁰

Tahkîmat malzemelerinin bölgeden temini için kalıcı çözümler düşünülmüştür. Bu amaçla Anafartalar Grup Komutanlığı bünyesinde Ağustos 1915'ten itibaren taş ocağı açılması çalışmalarına başlanmıştır. Gerekli malzemeler için ise 5'inci Menzil Müfettişliği'nden 300 taş barutu, 200 lehim fitili, 50 varyuz, 20 kama, 50 külünk talep edilmiştir.¹⁵⁴¹

Bölgede yürütülen tünel hafriyatında sıklıkla kullanılan taş burgu makinesi için eğitimli personel gerekmektedir. Bunun için haziran ayından itibaren 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderilen taş burgu makinesine¹⁵⁴² ihtiyaç duyulan personel için ve yeni taş burgu makinelerinin temini için değişik tarihlerde istekte bulunulmuştur. Öyle ki bu nedenle 16 Temmuz 1915 tarihinde tünel hafriyatında kullanılmak üzere Güney Grup Komutanlığı'na taş burgu makinesi ile bu makineyi kullanacak 1 Alman mühendis ve 6 Osmanlı askeri gönderilmiştir.¹⁵⁴³ Ayrıca burgu makinesini kullanmak için gerekli

¹⁵³⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-34.

¹⁵³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.8, Fih.20.

¹⁵³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-95.

¹⁵³⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-25.

¹⁵⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-123.

¹⁵⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4589, Dos.2, Fih.1-28.

¹⁵⁴² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1164, Dos.162, Fih.30.

¹⁵⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.11-4.

olan elektromotor ve dinamonun tedarik edilmesi istenmiş; ancak motor ile burgu arasındaki mesafe bilinmediği için gerekli kablo uzunluğu hesaplanamamıştır.¹⁵⁴⁴

Tahkîmat çalışmalarında yaygın olmamakla birlikte istihkâmların güçlendirilmesi, yeni bataryaların inşası gibi çalışmalarda çimentoya ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 6 Mayıs 1915 tarihinde sahil istihkâmlarının güçlendirilmesi için General Vapuru ile Müstahkem Mevki Komutanlığı'na 400 çuval çimento verilmiştir.¹⁵⁴⁵ Ayrıca kasım ayının ilk haftasında 5'inci Menzil Müfettişliği inşa edilmekte olan bataryalar için 1.250 çuval çimento ve 100 moloz küfesini acil olarak talep etmiştir.¹⁵⁴⁶ Bu talep kapsamında 12 Kasım 1915 tarihinde 1.250 çuval çimento ilk inşa edilecek bataryalara teslim edilmiştir. Ayrıca Bolayır ve Anafartalar için 350 çuval ikinci kafele olarak da 900 çuval çimento gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁵⁴⁷

Anafartalar Grup Komutanlığı Kireçtepe'de inşa edilecek olan seri ateşli 15'lik top için 14 Aralık 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'ndan 220 çuval çimento talep etmiştir.¹⁵⁴⁸ İzmir Bataryası olarak isimlendirilen bu yeni bataryanın inşasında taşlık aksamın düzenlenebilmesi ve batarya kurulumunda gerekli olan 15 kalın lağım mili, 20 köskü, 30 varyuz, 40 el arabasının tedariki istenmiştir.¹⁵⁴⁹

Tahkîmat ve inşaat çalışmalarında bölgedeki kaynaklar önemli oranda kullanılmıştır. Burada dikkat çekenlerden bir tanesi ise Eceabat tuğlalarıdır.¹⁵⁵⁰ Nitekim bu kapsamda 5'inci Kolordu mıntıkasına Eceabat'tan 16 Eylül 1915 tarihinde 3.125 adet,¹⁵⁵¹ 17 Eylül'de 2.210 adet,¹⁵⁵² 19 Eylül'de 1.180 adet¹⁵⁵³ olmak üzere 6.515 adet tuğla gönderilmiştir. Ayrıca Kayacık ağılındaki siperlerin düzenlenmesi için 17 Aralık

¹⁵⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4342, Dos.7, Fih.11-5.

¹⁵⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2143, Dos.4, Fih.11-1.

¹⁵⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-65.

¹⁵⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2165, Dos.36, Fih.1-78.

¹⁵⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-77,78.

¹⁵⁴⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-79.

¹⁵⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.23.

¹⁵⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.11-11.

¹⁵⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.11-12.

¹⁵⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4353, Dos.57, Fih.11-13.

1915 tarihinde Akbaş'tan 3.000 tuğla verilmiştir.¹⁵⁵⁴ Siperlerin düzenlenmesinde tuğla kullanımı ilginç bir örneği temsil etmektedir. Nitekim bu durum kış şartlarının getirdiği bir zorunluluktan ortaya çıkmış olarak görünmektedir.

5.3. İstihkâm Malzemelerinin Bakım ve Tamir İşleri

Muharebeler süresince istihkâm malzemelerinin bakım ve tamir işlerine büyük özen gösterilmiştir. Bu kapsamda 5'inci Ordu ve gruplar tarafından birçok emir yayınlanmıştır. Bu emirlerin temel yaklaşımını Güney Grubu Komutanlığı'nın 31 Mayıs 1915 tarihinde istihkâm malzemelerinin korunması için birliklere gönderdiği emir oluşturmaktadır. Bu emre göre:

a. Güney Grubu adına gönderilen tüm istihkâm malzemeleri Ali Bey Çiftliği'nin yaklaşık olarak 500 metre gerisindeki istihkâm deposunda bulunacaktır. Bu depodaki malzeme 7'nci Şube emir ve idaresinde bir istihkâm subayına emanet edilmiştir.

b. Depoya gelen malzemeden talep edildikçe 7'nci Şube aracılığı ile tümenlere dağıtılacaktır. Tümenler gerektiğinde depodan aldıkları alet ve edevatı tümen nezdinde ayrıca depo edebilecektir.

c. Tümen depoları ileriye sevk edecekleri malzemeleri kendi cenah mıntıklarında ayrıca depo ettirir ve bu depoların koruma ve muhâfazasını istihkam bölüklerine verirler.

d. Bütün malzeme ve edevat tümen komutanlarınca verilecek senet karşılığında istihkam deposundan alınabilir.

e. Mıntikasını başka bir kıtaya teslim eden tümenler, gerek tümen gerekse cenah mıntika depolarındaki bütün malzemeyi görevli subay marifetiyle senet karşılığında alacak olan birliğe devredecektir.¹⁵⁵⁵

¹⁵⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.9, Fih.1-115.

5'inci Ordu Komutanlığı tamiri mümkün olan istihkâm malzemelerinin grup î mâlâthânelerinde tamir edilmesini istemiş¹⁵⁵⁶ ve bu kapsamda ihtiyaç duyulabilecek malzemeleri tedarik etmeye çalışmıştır. Kimi dönemlerde bu mümkün olmayınca 5'inci Ordu Komutanlığı demir ve çelik ihtiyacının düşmanın mermi parçalarından tedarik edilmesini istemiştir.¹⁵⁵⁷

Anafartalar bölgesinin taşlık yapısı nedeniyle buradaki istihkâm malzemelerinde özellikle kazmaların uçları sıklıkla kırılmaktadır.¹⁵⁵⁸ Bunun için 5'inci Ordu Komutanlığı'ndan tedarik edilen malzeme¹⁵⁵⁹ ile istihkâm birliklerinde tamir işlemleri yapılabildiği gibi topçu alaylarındaki sahrâ körükleri ile kamacı ve demirci ustaları marifetiyle tamir işlemi yapılmıştır.¹⁵⁶⁰

Muharebelerin son döneminde ağırlık kazanmakla birlikte cephedeki istihkâm malzemelerinin mevcudunu tespit çalışmaları da yapılmıştır. Buna göre 15'inci Kolordu'da 4 Ekim 1915 tarihi itibarı¹⁵⁶¹ ile 144 adet portatif kazma, 389 adet portatif kürek, 84 adet portatif balta, 34 adet portatif balta, 772 adet adi kazma, 953 adet adi kürek, 65 adet adi balta, 14 adet adi testere, 19 adet adi keser, 6 adet hızar, 3 adet kildan, 2 adet rende bulunmaktadır.¹⁵⁶² Ayrıca 5'inci Ordu Komutanlığı'na 1915 yılı içerisinde 46.992 kangal tel, 345.742 adet kum torbası, 11.274 adet kazma, 25.177 adet kürek, 478 adet balta, 200 adet tel makası gönderilmiştir.¹⁵⁶³ Diğer ikmal maddelerinde olduğu gibi istihkâm malzemelerinin ikmali için de mevcudu tespit çalışmaları önemli görülmüş ve dönemsel olarak bu çalışmalar yürütülmüştür.

¹⁵⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4343, Dos.12, Fih.1.

¹⁵⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.1-9.

¹⁵⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-61.

¹⁵⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4589, Dos.2, Fih.1-91.

¹⁵⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4589, Dos.2, Fih.1-84; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4590, Dos.4, Fih.1-7.

¹⁵⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-72.

¹⁵⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-12.

¹⁵⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-13.

¹⁵⁶³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c.X, s.291-292.

VI. BÖLÜM

SAĞLIK MALZEMELERİNİN TEDARİK ve DAĞITIMI

6.1. Personel Sağlık Hizmetleri ve İkmal Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı arifesindeki Osmanlı Devleti'nin sağlık kurumlarının ilaç ve malzemenin yeterli olmadığı bilinmektedir. Seferde her tümen için bir sıhhiye bölüğü, her kolorduda dört ilâ altı seyyar hastane kurulması planlanmıştır. Ayrıca sabit hastanelerde 14.000'i İstanbul'da olmak üzere 37.000 yatak bulunmaktadır.¹⁵⁶⁴ Seferberliğin ilanı ile birlikte ülke genelindeki savaş hazırlıkları hızla tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Çanakkale bölgesinde seferberliğin başlangıcından Ağustos ayının sonuna kadar şu hazırlıklar yapılmıştır:

5'inci Menzil Harp Hastaneleri için gerekli tıbbi malzeme Sirkeci Yalıköşkü'ndeki ecza deposundan sağlanmış, diğer sağlık araç-gereçleri de Tophane ve Gülhane'den tedarik edilmiştir. Menzil Müfettişliği'ne tayin edilen 6 asker ve 59 sivil sağlık görevlisinden başvuruda bulunan 4 asker ve 30 sivil tabibin ismi ve adresleri alınmış ve askerler sevke hazır hale gelmişti. 2'nci Ordu Menzil hastanelerinde gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Ayrıca nakliye kolları için 36 sağlık görevlisinin hazırlanması planlanmıştır.¹⁵⁶⁵ Bir yandan da bölgedeki sağlık tesislerinin oluşturulması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla 22 Aralık 1914'te yapılan bir düzenlemede, Anafarta ve Kirte'de birer revir açılması, mevki hastanesi durumunda bulunan Eceabat Hastanesi'nde ve Kocadere'de birliklere revir hizmeti verilebilecek bir koğuşun ayrılması öngörülmüştür.¹⁵⁶⁶ Böylece bölge seferberlik sürecinden başlamak üzere sağlık faaliyetleri için hazırlanmaya başlamıştır.

¹⁵⁶⁴(Em.) Tuğg. C. Akbay, a.g.e., s. 145.

¹⁵⁶⁵ATASE Arşivi, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.3-24.

¹⁵⁶⁶Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 243.

6.1.2.Cephede Sağlık Kuruluşları

Savaştan önce Çanakkale bölgesinde bulunan Akdeniz Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde Seddülbahir’de, Kilitbahir’de, Maydos’ta, Bolayır’da, Kumkale’de ve Çanakkale’de olmak üzere 25 ila 100’er yataklı revirler bulunmaktadır. Bunların dışında Çanakkale’de 250 yataklı bir hastane mevcuttur.¹⁵⁶⁷

Osmanlı Devleti’nin bir savaş durumu ile karşı karşıya olması ve seferberlik süreci ile birlikte hazırlıklar da hızlanmıştır. Bu nokta seferberliğin ilanı ile birlikte hastane kuruluşlarının personel sayıları da belirlenmiştir. Buna göre 500 yataklı bir harp hastanesinin kurulması için ihtiyaç duyulan personel ve sayıları, 1 başhekim, 10 doktor, 1 eczane sorumlusu, 2 eczası, 2 idare memuru kâtip, 1 inzibat zâbiti, 1 gassal, bunun yanında asker olarak 35 hastabakıcı nefer, 10 istasyon sıhhiye çavuş veya onbaşı, 10 inzibat çavuş veya küçük zâbit, 4 aşçı neferi, 6 çamaşırcı neferi, 2 karantinacı barutçu neferi, 15 mekkâre neferi, 16 doktor ve memur hademesi, 8 mekkâre, 3 çift atlı araba şeklinde planlanmıştır. 5’inci Ordu bölgesinde bu nizamda 5 hastane kurulmasına karar verilmiştir.¹⁵⁶⁸

Gerek 3 Kasım 1914 tarihinde yaşanan bombardıman gerekse 19 Şubat 1915 tarihinde yaşanan saldırı Çanakkale bölgesindeki askeri hareketliliği arttırmıştır. Bu nedenle hastane sayıları ve kapasiteleri de arttırılmaya çalışılmıştır. Buna göre Çanakkale Merkez Hastanesi 350, Erenköy Hastanesi 50, Ezine Hastanesi 200, Umurbey Hastanesi 200, Kilitbahir Hastanesi 50, Eceabat Hastanesi 200 olmak üzere toplam 1050 yatak kapasitesine ulaşılmıştır.¹⁵⁶⁹ Ancak her geçen gün Çanakkale bölgesinde artan asker sayısı sağlık kuruluşlarının da kapasitelerini arttırmalarını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi’ne kadar yapılan

¹⁵⁶⁷Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 243; C. Taşkiran, "Çanakkale Savaşlarında İtilâf Devletleri'nin Hasta ve Yaralılarına Saldırıları", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Çanakkale, 2003, s. 103; B. Sayılır, a.g.e., s. 35.

¹⁵⁶⁸*ATASE Arşivi*, BDH Kls.1151, Dos.109, Fih.1-56.

¹⁵⁶⁹*ATASE Arşivi*, BDH Kls.4701, Dos.H-1, Fih.1-48; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 244; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4701, Dos.H-1, Fih.1-48.

alışmalarla Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasındaki sağlık kuruluşları, Nara, Anadolu Mecidiyesi, imenlik, Dardanos Tabyaları; Karantina, Erenköy batısı, İntepe'de birer; Anadolu Hamidiye Tabyası'nda iki kıta sargı yeri; Gelibolu Yarımadası'nda Değirmenburnu, Yıldız Tabyaları'nda, Kilitbahir, Havuzlar, Soğanlıdere, Domuzdere'de birer sargı yeri olmak üzere her biri faaliyette bulunmaktadır.

Ayrıca 9'uncu Sıhhıye Bölüğü, Anadolu Hamidiye Tabyası-Dardanos Topçu Grubu; Erenköy ve İntepe Topçu Grupları gerisinde; Sarafim iftliği'nde birer araba durak yeri kurulmuştur.¹⁵⁷⁰

Boğaz Muharebesi sonrasında bölgeye muharip kara unsurlarının sevkinin artması ile birlikte sağlık tesisleri, Çanakkale muharebe alanından başlayarak geri hizmet bölgesinin en uç noktasına kadar uzanmıştır. Bu noktada muharebe alanına yakın sahlrda kara muharebeleri başlamadan önce, Anadolu sahilinde Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde Çanakkale Merkez Hastanesi ile Gelibolu'da şehir dışındaki kışla binalarında 3'üncü Kolordu tarafından kurulmuş 400 yataklı Gelibolu Hastanesi bulunmaktadır. Ayrıca Hilal-i Ahmer Gelibolu'da hastane kuruluşu için Fransız kız mektebi binasını boşaltarak kullanmaya başlamıştır.¹⁵⁷¹ Diğer yandan bütün personeliyle Gelibolu'ya intikal ettirilmış bulunan Bandırma Hastanesi'nin yerine Doktor Yüzbaşı Niyazi İsmet ve İskele Komutanı Binbaşı Ali Bey'in yardımı ve halktan temin edilen malzeme ile 200 yataklı bir hastane açılmıştır.¹⁵⁷²

19'uncu Tümen'in Seyyar Hastanesi Kilitbahir'de, 9'uncu Tümen'in seyyar hastanesi de Anadolu yakasında Sarıçalı'da byk bir revir vazifesi görmek üzere yarı

¹⁵⁷⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4701, Dos.H-1, Fih.1-49.**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt I. Kitap, s. 244.

¹⁵⁷¹ *K.A.*, Kutu:523, Belge No:2.

¹⁵⁷² *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.2422, Dos.45, Fih.4; A. Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu...”, s. 46.

aktif bir halde (âdî hastalıklara mahsus olarak) bulunmaktadır.¹⁵⁷³ Bir yandan da kara muharebeleri öncesinde çalışmalarına başlanan Çamburnu'nda hastane yapımı hızlandırılmıştır. Bunun için Çamburnu'nda inşa edilmekte olan hastanelerin eksiklerini tedarik adına¹⁵⁷⁴ iskele yapımında kullanmak için 2 sandık çivi, tavan yapımında kullanmak için 4 sandık çivi, döşeme yapımında kullanmak için 2 sandık çivi, kaplama yapımında kullanmak için 4 sandık çivi,¹⁵⁷⁵ 2 adet büyük bıçkı ve demirci terazili, 2 adet yuvarlak ege 1 deste, 1 yassı eğer 1 deste, 1 bıçkıya çapraz, 1 kutu tel boyası, 2 adet çarpı teli, 4 balta ağzı, 4 adet el testeresi, 4 adet el testeresi için ege, 4 adet el keseri, 2 adet yağlı bilek taşı, 2 adet şakul direk için 4 çivi burgusu, 1 su terazisi, 3 metre, 4 adet büyük el rendesi, 4 adet küçük el rendesi, 4 adet büyük küstere, 4 adet orta küstere, 4 adet küçük küstere, 3 büyük planya ağzı, 3 küçük planya ağzı, 1 matkap ve ufak ağızları ile beraber 3 kol bıçkısı, 3oyma açma testeresi, 3 çerçeve açma testere eğeleri ile birlikte, 3 yuvarlak ve yassı eğeler, 1 tek deste kapı, tavan ve çerçeve avadanlıkları, 2 kilit, 2 törpü, 1 deste kurşun kalem talep edilmiştir.¹⁵⁷⁶

Kara muharebelerinin başlaması ile birlikte cepheden her gün binlerce yaralının tahliye edilmek zorunda olması ve her gün yeni kayıpların devam etmesi sağlık hizmetlerini en üst seviyeye ulaştırma girişimini zorunlu kılmıştır. Yapılan tüm çalışmalar sonunda temmuz ayının ilk haftasında muharebe bölgesindeki sağlık kuruluşlarından büyük sargı yerleri; Kerevizdere, Tengerdere, Soğanlıdere'yle Havuzlarderesi ve Kocadere'yle Matikdere bölgelerinde açılmıştı.¹⁵⁷⁷ Ali Bey Çiftliği kuzeybatısında Eski Değirmendere bölgesinde 4'üncü, 6'ncı ve 11'inci Tümenlerin sıhhiye bölükleri vardır. Sarafım Çiftliği kuzeyinde 9'uncu Tümen sıhhiye bölüğü, Soğanlıdere güney sırtlarında 7'nci, 12'nci ve 2'nci Tümen sıhhiye bölükleri

¹⁵⁷³N. İ. Gözcü, "Umûmî Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhî Hizmetleri", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S. 23, İstanbul 1938, s. 77; A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu...", s. 46.

¹⁵⁷⁴**ATASE Arşivi**, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-24.

¹⁵⁷⁵**ATASE Arşivi**, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-26.

¹⁵⁷⁶**ATASE Arşivi**, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-25.

¹⁵⁷⁷**Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.** Cilt III. Kitap, s. 501.

bulunmaktadır. Kilitbahir kuzeyinde Ağa Deresi bölgesinde 4'üncü, 9'uncu Tümenlerin seyyar hastaneleriyle 3'üncü Kolordu'nun 1'inci seyyar hastanesi bulunmaktadır. Havuzlarderesi bölgesinde 10'uncu ve 6'ncı Tümen'in seyyar hastaneleriyle 3'üncü Kolordunun 5'inci seyyar hastanesi ve 2'nci Kolordu'nun 3'üncü seyyar hastanesi yerleşmiştir. Çamburnu güneyinde, 12'nci Tümen'in seyyar hastanesiyle Güney Grubu'nun sıhhiye deposu faaliyet göstermektedir. Kocadere batı yamacında 5'inci Tümen sıhhiye bölüğü, Kilya batısında 16'ncı Tümen seyyar hastanesi, Avcıarsırtı doğusunda 9'uncu Tümen sıhhiye bölüğü yerleşmiştir. Bigalı Deresi'nin 6 km kuzeyindeki dere içinde 19'uncu Tümen seyyar hastanesi, 7'nci Tümen'in seyyar hastanesi ve 5'inci Tümen'in seyyar hastanesi bulunmaktadır.¹⁵⁷⁸ Çamburnu'nda seyyar hastane,¹⁵⁷⁹ Lâpseki'de 5'inci Menzil sıhhiye deposu vardır.¹⁵⁸⁰

5'inci Ordu'nun sıhhiye teşkilleri, muharebelerin şiddetlenmesine paralel olarak gittikçe takviye edilmiş ve 6 Temmuz 1915 tarihinde neredeyse en üst seviyede olmak üzere şu yatak mevcutlarına ulaşmıştır:

Hastane	Kadroya göre yatak sayısı	6 Temmuz 1915 tarihi yatak mevcudu
1. Menzil Hastanesi'nin kurulduğu yer Biga	500	850
2. Menzil Hastanesi'nin kurulduğu yer Biga	500	1000
3 Numaralı Menzil Hastanesi'nin kurulduğu yer Dimetoka	500	650
Karabiga Hastanesi'nin kurulduğu yer Karabiga	0	150
1 Numaralı Kızılay Hastanesi'nin kurulduğu yer Demerek	150	200
2 Numaralı Kızılay Hastanesi'nin kurulduğu yer Çardak	150	750
3-4 Numaralı Kızılay Hastanesi'nin kurulduğu yer Lâpseki	150	580
5 Numaralı Kızılay Hastanesi'nin kurulduğu yer Şarköy	150	350
6 Numaralı Kızılay Hastanesi'nin kurulduğu yer Şarköy	200	300

¹⁵⁷⁸Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, , s. 505.

¹⁵⁷⁹Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 192-193.

¹⁵⁸⁰5'inci Ordu Menzil sıhhiye deposu Biga'dan Lâpseki'ye taşınmış olup, depo müdürü Yüzbaşı Sadi Efendi'dir. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.5-2.

Salgın Hastalıklar Hastanesi'nin kurulduğu yer Galata	0	200
Mürefte Hastanesi'nin kurulduğu yer Mürefte	0	280
Erdek Hastanesi'nin kurulduğu yer Erdek	0	500
Keşan Hastanesi'nin kurulduğu yer Keşan	0	150
Uzunköprü Hastanesi'nin kurulduğu yer Uzunköprü	0	50
Tekirdağ Merkez Hastanesi'nin kurulduğu yer Tekirdağ	750	1000
Gelibolu Merkez Hastanesi'nin kurulduğu yer Tekirdağ	750	1400
TOPLAM	3.800	8.680

Tablo-14: 5'inci Ordu'nun 6 Temmuz 1915 tarihli hastane kapasiteleri.

Hasta yatak mevcudu genel toplamı kadroya göre 4200, 6 Temmuz 1915 günü ise 14.280'dir.¹⁵⁸¹

28 Temmuz 1915 günü tüm 5'inci Ordu personel mevcudu 250.818 olduğuna göre mevcut hastanelerdeki yatak toplamı, ordu mevcudunun %4,7'sine ulaşmıştır. 14 Temmuz 1915 gününe kadar yeniden açılan veya genişletilen hastanelerle tümenlerin sıhhiye bölükleri ve seyyar hastanelerinin durumu, Rumeli yakasında; Tekirdağ'da 1400 Yataklı Mevki Hastanesi, Tekirdağ'da 1000 Yataklı Mevki Hastanesi, Tekirdağ'da 80 Yataklı Kızılhaç Hastanesi, Mürefte'de 280 Yataklı Mevki Hastanesi, Şarköy'de 350 Yataklı Harp Hastanesi, Şarköy'de 200 Yataklı Kızılay Hastanesi, Galata'da 200 Yataklı Mevki Hastanesi, Karainebeyli'de 20 Yataklı Revir Hastanesi, Anadolu yakasında: Çanakkale'de 350 Yataklı Mevki Hastanesi, Demerek'te 200 Yataklı Harp Hastanesi, Ezine'de 200 Yataklı Mevki Hastanesi, Pirgos'ta 2000 Yataklı Hafif Yaralı Mevki Hastanesi, Lâpseki'de 450 Yataklı Harp Hastanesi, Lâpseki'de 400 Yataklı Harp Hastanesi, Çardak'ta 750 Yataklı Harp Hastanesi, Biga'da 1000 Yataklı Menzil Hastanesi, Biga'da 850 Yataklı Menzil Hastanesi, Dimetoka'da 650 Yataklı Menzil Hastanesi, Karabiga'da 150 Yataklı Mevki Hastanesi, Erdek'te 500 Yataklı Mevki

¹⁵⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1128, Dos.27, Fih.2-8; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V.* Cilt III. Kitap, s. 502-503.

Hastanesi bulunmaktadır. Bunlara ek olarak tümenlerin kuruluşlarında bulunan sıhhiye bölükleriyle seyyar hastaneler, tümenlerinin bölgesinde faaliyete geçmişlerdi.¹⁵⁸²

5'inci Ordu Komutanlığı 6 Ağustos 1915'ten cephedeki askeri hareketlilik nedeniyle hastanelerin mevcudunu iyileştirme ve yatak kapasitesini arttırmaya çalışmıştır. Nitekim 26 Ağustos 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne Güney ve Kuzey Grupları'nda çok miktarda dizanteri ve ishal hastasının bulunduğunu ve civardaki bütün menzil hastanelerinin dolu olduğunu bildirmiştir. Yazının devamında Tekirdağ'a kadar boş yatak olmadığı için bölgedeki hastanelerin yatak sayılarının hızla artırılması gerektiğini hatta bir an önce yeni hastanelerin açılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁸³ Bu doğrultuda ilk adım olarak Gelibolu'da hazırlanan 2.100 yataklık hastanenin 600 yataklık kısmı 29 Ağustos'a kadar hazır hale getirilmiş, kalanlarının ise birkaç güne hazırlanacağı bildirilmiştir.¹⁵⁸⁴

Muharebe alanında kış şartlarının hissedilir olmaya başlaması ile birlikte mevcut hastanelerde ve sevk bölgelerinde bu yönde önlemler alınmaya çalışılmıştır. Ancak ikmal maddelerini tedarikte yaşanan bazı sorunlar bu tip çalışmaları yavaşlatmıştır. Nitekim Akbaş yaralı sevk hastanesinin inşa edilmekte olan 12 barakasından 4'ü 27 Eylül 1915 tarihinde tamamlanmış olmasına rağmen bunların üzerlerini örtmek için ziftli muşamba, duvarcı ve dülger ihtiyacı nedeniyle kalan bölümlerin yapımı yavaş ilerlemiştir. 5'inci Ordu Sıhhiye Dairesi yağmurlar artmadan inşa sürecini bitirmek için ikmal maddelerini hızla tamamlamaya çalışmıştır.¹⁵⁸⁵ Bir yandan yatak kapasiteleri düşük de olsa yeni hastaneler açılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda 12 Eylül 1915 tarihinde Bandırma-Biga menzil hattı için Gönen'de 100

¹⁵⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3402, Dos.10, Fih. 10-2; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V*. Cilt III. Kitap, s. 503-504.

¹⁵⁸³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2437, Dos.127, Fih.5.

¹⁵⁸⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2437, Dos.127, Fih.5-1.

¹⁵⁸⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.14-2.

yataklı bir menzil hastanesi açılmıştır.¹⁵⁸⁶ Yine aynı bölgede salgın hastalıklar için 100 yataklı ikinci bir hastane hazırlıkları tamamlanmıştır.¹⁵⁸⁷ Ancak tüm bunlar cephenin ihtiyaç duyduğu kapasiteyi sağlamadığı için 5'inci Ordu Komutanlığı daha köklü çözümler sağlayabilmek, mevcut kapasitesini tespit edebilmek ve hangi noktalara yeni hastane kurabileceğini belirlemek için çalışmalara başlamıştır. Bu amaçla 5'inci Ordu Komutanlığı 23 Eylül 1915 tarihli yazısı ile hasta ve yaralıların kabul ile tedavisi için Çanakkale-Çardak arasında sahil gerisindeki yollar üzerinde bulunan köylerde yeni hastaneler tesis etmeyi planlamıştır. Bu planlama dâhilinde gösterilen saha üzerinde hastaneye elverişli alanların tespiti için bir rapor hazırlanması istenmiştir.¹⁵⁸⁸ Bu kapsamda Müstahkem Mevki Başhekimî Binbaşı Salih Bey tarafından 7 Ekim 1915 tarihinde hazırlanan rapor, 5'inci Ordu bölgesindeki sağlık ve sıhhiye durumunu göstermesi açısından da önemlidir. Rapora göre:

Müstahkem Mevki'ye bağlı 170 yataklı Yapıldak Hastanesi ile 250 yatağı bulunan ve 800'e ulaşan Burgas hastane binaları menzile bırakılmıştır. Halil Paşa Çiftliği'nin 250 yatağı bulunmakta olup Müstahkem Mevki idaresindedir. Ayrıca eklenecek çit barakalar ile 500 yatağı geçmesi için uğraşılmaktadır. Bu hastane Çanakkale'ye iki buçuk saat mesafededir. Çiftliğe yarım saat mesafede olan Musaköy ile Ayayani köyü arasına bir iskele yapılırsa kumsal araziden geçmek ve çamur olmamak için araba yoluyla yarım saate çiftlik hastanesine ulaşılabilir. Yapılacak bu iskele Akbaş iskelesinin tam karşısına denk gelmektedir ve kış döneminde lodoslardan korunaklı bir alan oluşturur. Yapıldak köyü arkasındaki zeytinliğe de malzeme sağlanması durumunda baraka yapılarak burası 1.000 yatağa çıkarılabilir. Kakızlı'da 300 hastayı barındıracak binalar için tedarik yapılmış olsa da köy ahâlisi kendilerinin gösterdiği Burgas altındaki zeytinlik mahalde 300 yataklı baraka

¹⁵⁸⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.10.

¹⁵⁸⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.10-1.

¹⁵⁸⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.22.

yapılmasına izin vermiştir. Ancak hazırlıklar 28 Ekim 1915'e kadar tamamlanamazsa gösterilen hanelere hasta koyulacaktır.

Burgas: 800 yataklı bina mevcuttur. Burgas iskelesinden kasabaya gelen caddenin her iki tarafında ve kasabaya girince zeytinlik ve bahçelere bin yataklık baraka inşa edilebilecek alan bulunmaktadır. Ayrıca hafif yaralı hastanesinin bulunduğu palamutluklar içerisine istenildiği kadar baraka yapılabilecek alan vardır ki burada bol miktarda su bulunmakla birlikte, üçü ahâlinin ve yedisi askerin olmak üzere on fırın bulunmaktadır.

Sultaniye Köyü: Burgas'a bir buçuk saat mesafede olup hanelerinden istifade edilebilir değildir. Güneyine baraka yapılabilir ancak kuyu suyu vardır ve fırını da yoktur.

Sulucaköy: Sultaniye köyüne yakındır. (Bir çar yek mesafede) hanelerinden istifade olunamayacağı gibi güney ve kuzeyine baraka yapılabilir. Suları kuyu suyu olmasına rağmen lezzetlidir. Bu iki köy arsalarına baraka yapılacak olursa şose önünden geçmekte ve denize çok yakın olduğu için dalyan ve yel değirmeninin bulunduğu koya iskele yapılarak nakliye işlemleri yapılabilir. Ayrıca Iodosa karşı da kapalıdır. İki köyün suları kuyu ve fırınları olmadığı için kullanışlı değildir.

Lâpseki: 1.100 yatak mevcudu vardır ve kuzeyinde hâlâ hasta baraka inşasına devam edilmektedir. Bununla birlikte inşası devam eden barakaların güneyinde Rum bir aileye ait arsaya 100 yataklık baraka yapılabilir ki burası iskeleye çok yakındır. Lâpseki fırınları yeterlidir. Suyu gayet iyi olup miktar olarak da yeterlidir. Bu nedenle açılması devam eden kuyular kapatılmalıdır.

Çardak: 850 yatak mevcudu vardır ve iskeleye on beş dakikalık mesafededir. Çardak-Teke Mahallesi iskele yakınındadır. Güney doğusunda ve şose kenarındaki harman mahallindeki arsaya istenildiği miktarda baraka inşası yapılabilir. Suları iyidir

ve iskeleye beş dakika mesafededir. İskeleye bitişik Şeyh Efendi'ye ait dört bir tarafı duvarla çevrili bir bahçe bulunmaktadır. Bu duvarların üzeri kapatılarak inşa edilecek barakaya bin hasta alınabilir. Ayrıca iki binası da ecza ve doktorlar için kullanılabilir.¹⁵⁸⁹

Biga: Menzil hastanelerine 500 yatak daha eklenebilir. Dimetoka Hastanesi'nin kapasitesi 1.000 yatağa çıkarılabilir. Ancak Karabiga ve Biga şosesindeki köprünün tamiri gereklidir. Tamir işlemi için belediyede 50 lira bulunduğu gibi ahâlinin de desteği ile hızla yapılabilir.¹⁵⁹⁰

Bu rapor ile birlikte 5'inci Ordu bölgesinde hastane yapılanmasına dair çalışmalara başlanmıştır. Buna göre Lâpseki, Burgas, Ilgardere ve Akbaş'ta 10.000 kişilik 60'dan fazla hastane barakası yapılması istenmiştir. Bu hastanelerin Ilgardere ve Akbaş'ta yapılacakların 5'inci Ordu tarafından, Lâpseki ve Burgas'dakilerin Müstahkem Mevki tarafından yapılması istenmiştir.¹⁵⁹¹ Buna göre Akbaş'ta nakliyat hastanesi için azami iki bin kişilik on iki baraka, Ilgardere'de Akbaş'taki inşaat bittikten sonra başlanacak ve 1.000-1.500 kişi kapasiteli bir hastane yapılacaktır. Lâpseki'de 200 yatak için 4 baraka inşa edilmiş ve ilave olarak 400 hastayı barındırabilecek barakaların inşası planlanmıştır. Burgas'da hastane barakası inşasına menzilin levâzımı yeterli olamayacağı için Müstahkem Mevki Başhekimliği ile görüşülerek menzile bırakılmıştır.¹⁵⁹² 5'inci Ordu Menzil Başhekimisi 7 Ekim 1915 tarihinde hasta bakalarının tahta aksamının inşaatının bitmek üzere olduğunu ancak barakaların üstünü örtmek için kiremit tedarikinin mümkün olmadığını bunun yerine zift,¹⁵⁹³ ziftli

¹⁵⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.22-1.

¹⁵⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.22-2.

¹⁵⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.23-1.

¹⁵⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.23-3.

¹⁵⁹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2423, Dos.49, Fih.1.

bez veya çinko¹⁵⁹⁴ tedarik edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu talebe istinaden 50 adet kumlu muşamba, 465 demet siyah saç gönderilmiştir.¹⁵⁹⁵

Sağlık hizmetleri Çanakkale ve bölgesi ile sınırlı kalmamış, 5'inci Menzil sınırları içerisindeki her bölgeye yayılmıştır. Bu kapsamda İzmir ve bölgesi Başhekimî Yarbay Ömer Bey, 27 Eylül 1915 tarihinde Çanakkale mıntıkası için Harbiye Nezareti Sahrâ Sıhhîye Müfettişliği'ne İzmir'den Susurluk'a kadar açılması istenilen harp hastanelerinde görev yapacak muvazzaf ve gayrı muvazzaf hekimlerin tamamının sivil olmasına dair bazı uyarılarda bulunmuştur. Buna göre hastanelerdeki sıhhî askeri işlemlerin belirli bir düzende yapılabilmesi için binbaşı veya yarbay rütbesinde iki emekli askeri tabip ile iki operatörün tayin edilerek bunlardan iki tanesinin Menemen'den Akhisar'a, diğer ikisinin Soma'dan Susurluk'a kadar olan hastanelerin başhekim¹⁵⁹⁶ ve operatörlük görevlerini yapmalarının gerekliliğini bildirmiştir. Ayrıca 4'üncü Kolordu mıntıkası dâhilinde henüz askere alınmamış hekimler bulunduğundan, bunlardan da görevlendirme için istifade edilmesini istemiştir.¹⁵⁹⁷ Ordu ve Menzil teşkilatının sağlık çalışmaları yanında halkın desteği ve girişimi ile sınırlı imkânlar dâhilinde yaralı merkezleri açılmıştır.¹⁵⁹⁸ Ayrıca İstanbul'a binlerce yaralının nakli yapılmıştır. Önceden yapılan planlama çerçevesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından tesis edilen hastanelerle birlikte açılan hastane sayısı 52'ye ulaşmıştır.¹⁵⁹⁹

Muharebelerin sonlarına doğru 5'inci Menzil Müfettişliği'ne bağlı hastanelerle 5'inci Ordu'ya bağlı birliklerin elinde bulunan hastanelerin yatak mevcudu artmış; ordu

¹⁵⁹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2423, Dos.49, Fih.1-1.

¹⁵⁹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2423, Dos.49, Fih.1-2.

¹⁵⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.25.

¹⁵⁹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.25-1.

¹⁵⁹⁸ M. Mustafa, a.g.e., s. 419-420.

¹⁵⁹⁹ L. Erdemir, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında İstanbul'da Yardım Faaliyetleri", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, S. 12, 2012, s. 39; N. Sarı; Zuhâl Özyayın "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları", **II. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, İstanbul, 20-21 Eylül 1990, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s. 161.

mevcudunun % 7,5'ine çıkarılabildiği.¹⁶⁰⁰ Buna rağmen istenilen seviyenin altında kalınmış, bölgedeki hasta ve yaralıların sevk işlemleri devam etmiştir.

6.1.3. Cephe Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi

25 Nisan 1915 tarihinde başlayan Çanakkale Kara Muharebeleri ile birlikte cephedeki sağlık faaliyetleri de son derece yoğunlaşmıştır. Bu durumda sağlık hizmetlerinin düzenli ilerleyebilmesi için cephe ön hattına kadar sıhhiye personeli sokulmuştur. Bu şartlar altında bir yandan da güvenliğin sağlanabilmesi için yaralanan ve hastalanarak mevzi gerisine alınması gereken erlerin tedavileri, yaralı yuvalarında yapılmıştır. Burada yapılan ilk tedavilerinden sonra askerler ya tekrar cepheye gönderilmiş veya taburlarca açılmış olan kıta sargı yerlerine gönderilmiştir.¹⁶⁰¹ Muharebelerle birlikte askerler arasında ishal,¹⁶⁰² sıtma,¹⁶⁰³ bit salgını,¹⁶⁰⁴ iltihapsal hastalıklar, iskorbüt, verem, cilt hastalıkları, dizanteri, zatülcenp, sıtma, psikolojik hastalıklar, ateşli hastalıklar, kabakulak, kalp hastalıkları, kulak hastalıkları, göz hastalıkları, tifo gibi hastalıklar görülmüştür.¹⁶⁰⁵ Ayrıca muharebelerde bomba, şarapnel ve piyade mermilerinden kaynaklı yaralanmalar görülmüştür.¹⁶⁰⁶ Hızla ağırlaşan muharebe şartlarında iki hafta gibi kısa bir sürede yaralı sayısı 7.000'i geçmiştir.¹⁶⁰⁷

¹⁶⁰⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 504; A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, S.10-11, s. 61; L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 325.

¹⁶⁰¹ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 245.

¹⁶⁰² **Çanakkale Acı İlaç**: 18 Mart 1915-9 Ocak 1916, Haz: Şadan Maraş Öymen- İ. Edip Eymil Öymen, Deva Holding, İstanbul 2005, s.67.

¹⁶⁰³ A. Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, Son Havadis Matbaası, Ankara 1956, s.43; H. Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918**, TTK, Ankara 2010, s.215.

¹⁶⁰⁴ N. Aysal, "Çanakkale Muharebeleri'nde Sağlık Hizmetleri ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri", **100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Ulusal Sempozyumu**, 28-29 Nisan 2015 İstanbul, Editör: Dr. Öğ. Alb. Zekeriya Türkmen, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını, İstanbul 2015, s.279.

¹⁶⁰⁵ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.3957, Dos.14, Fih.3-5, 3-13; **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4550, Dos.27, Fih. 2; B. Sayılır, a.g.e., s. 36.

¹⁶⁰⁶ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, , s. 507; B. S. Erduran, a.g.e., s. 141.

¹⁶⁰⁷ B. S. Erduran, a.g.e., s. 141.

Bu şartlar altında bir yandan pansumanlarda, kanaması durdurulamayanlara öncelik verilirken¹⁶⁰⁸ bir yandan da tehlikeli ameliyatlar için ayrılan bölümlerde¹⁶⁰⁹ dönemin şartları içinde ve cephedeki imkânlar dâhilinde ağır sayılabilecek bacak,¹⁶¹⁰ kol kesme¹⁶¹¹ gibi ameliyatlar yapılmıştır. Ağırlaşan cephe şartları içerisinde ayakların su toplaması gibi basit vakalar birlik komutanları aracılığıyla tedavi edilmiştir.¹⁶¹² Ayrıca günümüzün ifadesiyle “*rehabilitasyon merkezi*” olarak tanımlanabilecek olan nekahethanelerde askerlere moral vermek için hizmetler verilirken bir yandan da fiziki gücünü sağlamak için önlemler alınmıştır.¹⁶¹³ Cephe temizlikten kaynaklı olası salgın hastalıklara karşı hastanelerin su kaynaklarına yakınlığı gözetilmişken¹⁶¹⁴ bunun sağlanamadığı yerlerde ordugâhlarda hamam çadırları kurulmuştur.¹⁶¹⁵

Çanakkale Muharebeleri’nde cephe sağlık hizmetlerinin ne şekilde yürütüldüğü Başkomutanlık Vekâletince rapor halinde talep edilmiştir. Bu maksatla 7 Ağustos 1915 tarihinde 5’inci Ordu Sıhhiye Reisi Kemal Bey’in hazırlamış olduğu bu rapor- ki muharebelerin en önemli safhâlarını içermektedir- önemli tespitler barındırmaktadır. Bizzat sağlık hizmetlerinin başındaki kişinin kaleminden çıkan bu çalışma, konuyla doğrudan ilgili oldukça önemli bilgiler vermektedir. Beş bölümden oluşan raporun önemli kısımları şu şekildedir:

Kuzey Grubu

19 Mayıs 1915 tarihinden itibaren Arıburnu bölgesinde müdafaa ve taarruz eden Kuzey Grubu sıhhi tertibatı nizam-ı harpten Güney Grubu’na gönderilen 2’nci Tümen’den başka bir değişikliğe uğramamıştır. Bu tarihten sonra düşman taarruzu

¹⁶⁰⁸B. S. Erduran, a.g.e., s. 129.

¹⁶⁰⁹M. Mustafa, a.g.e., s. 412-413.

¹⁶¹⁰B. S. Erduran, a.g.e., s. 127.

¹⁶¹¹B. S. Erduran, a.g.e., s. 140-141.

¹⁶¹²İ. Naci, a.g.e., s. 56.

¹⁶¹³K. Özbay, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, c.I, İstanbul 1976, s.233; A. Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde Cephe...”, s. 30.

¹⁶¹⁴A. Cebeciyan, a.g.e., s. 104.

¹⁶¹⁵**Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü, Mehmet Fasih Bey’in Günlüğü**, s. 118.

Güney Grubu'na kaydığı için Kuzey Grubu'na günlük 30 ilâ 80 yaralı gelmiştir. Bu nedenle sıhhiye bölükleriyle seyyar hastanelerinde izdiham olmadığı için sağlık hizmetleri düzenli olarak ilerlemektedir.

Sağlık arabalarının bekleme alanları düşmana en yakın noktalara kadar sokulmuş, sıhhiye bölükleri de gerektiğinde en ileri hatta kadar yaklaşmıştır. Kuzey Grubu Emrâz-ı Dâhiliye Hastanesi'nde Tabip Binbaşı Vâsıf Şerif Bey tarafından tesis edilmiş laboratuarda sahrâya ait tetkikat, bakteriyoloji ve kimyevi tahliller yapılabilmektedir. Bu tarih itibari ile Kuzey Grubu'nda 3 sıhhiye bölüğü ile 4 seyyar hastane faaliyettedir.

Güney Grubu

Düşman bir buçuk aydır taarruzunu bu bölgeye yoğunlaştırmış olup her taarruzda iki üç gün içinde beş ilâ altı bin yaralı gelmekte ve sıhhiye bölükleri ile seyyar hastaneler geceli gündüzlü hizmet etmektedir. Haziran ayında Güney Grubu'nun nizâm-ı harp düzeninde değişikliğe gidilmiştir. Buna göre 1'inci, 3'üncü, 4'üncü, 6'ncı ve 8'inci Tümenler gruba dâhil olmuş buna karşın 2'nci, 9'uncu, 12'nci ve 15'inci Tümenler nizâm-ı harpten çekilmişlerdir. Bu değişiklik Güney Grubu sıhhiyesini oldukça zora sokmuş ve iki hafta boyunca yapılan teftiş ve uyarılar ile bir nebze düzeltilebilmiştir. Güney Grubu sıhhi hizmetlerinde her zaman izlenmeye çalışılan önlemler şunlar olmuştur:

a. Sağlık hizmetlerinin dışında yaralıların tamamına çay ve çorba vermek.

b. Taarruz günlerinde bölükler ile seyyar hastanelerinde izdiham yaşandığı için yaralılar; hafif yaralı, nakil edilebilir ve nakil edilemez olarak üçe ayrılıp önce durumu ağır olanlar, pansumanları düşmüş, açılmış olan ya da kan gelen hastalara bakılmakta, hafif yaralılara herhangi bir işlem yapılmaksızın toplanma mahalline sevk edilmektedir.

c. Yaralı arabalarının yardımı ile ayrılmış olan yerlere sevk yapmak.¹⁶¹⁶

d. Taarruz günlerinde eczacılar dahil tüm sağlık görevlileri hazır bulundurulmaktadır.

e. Taarruz günlerinde çok sayıda gelen yaralıların toprak üzerinde yatmasına engel olmak için çuval ve ot tedarik edilip, yağmurdan korunmalarını sağlamak için Ağaderesi'nde 3.000'e yakın çadır ve çardak hazırlanmış ayrıca menzilden 1.000 kişilik bir baraka inşası ve 3.500 mevcutlu hafif yaralı hastanesine çadır verilmiştir.

f. Yaralıların vapura bindirilmeden önce kırıkları tespit edilerek sevke tabi tutulmuştur.

g. Sıhhî malzemelerin israfından kaçınmak ve sık sık pansuman değiştirilmesini önlemek için pansuman yapılan yaralı yuvalarında, sıhhîye bölüklerinde ve seyyar hastanelerde yaranın ne zaman açılması gerektiği askere açıklanmalı ve siperlerden kurtlu gelen yaralar sıhhîye bölükleri ile seyyar hastanelerde temizlenmelidir.

h. Şühedâ definlerinde mezarlar bol miktarda kireç ile kapatılmaktadır.

ı. İçme ve kullanma suları sahrâ kollarına göre düzenlenmiş ve bitler itlaf edilmiştir.

Bu tarih itibari ile Güney Grubu'nda sıhhîye bölüğü ile 8 seyyar hastane faaliyette bulunmaktadır. Bunun dışında Çamburnu'ndaki emrâz-ı âdiye ile Ilgardere'deki ağır yaralı hastanesine 7 çadır, 17 karyolalı bir seyyar hastane tesis edilmiştir. Ayrıca 2 seyyar hastane Havuzlardaki hafif yaralı hastanesine, 3 seyyar hastane Ağadere'deki nakliyat hastanesine tahsis edilmiştir.

Bu tarihe kadar 5'inci Ordu'dan 52.754 yaralı İstanbul ve Menzil hastanelerine sevk edilmiş ve bunlardan 3.862'si tedavi edilerek cepheye dönmüşlerdir. Kuzey ve Güney Grubu hafif yaralı hastaneleri 48 subay ve 7.975 nefer yaralı almışlar bunlardan

¹⁶¹⁶ ATASE Arşivi, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.1.

13 subay ve 4.415 nefer tedavi edilerek cepheye sevk edilmiştir. Ağır yaralı hastanelerine 53 subay 1.505 nefer tedavi için gelmiş bunlardan 14 subay ve 341 nefer şehit olmuş, 817 nefer ise tedavileri tamamlanarak birliklerine sevk edilmişlerdir. Menzil hastanelerinde ise 43 subay ve 4.572 nefer tedavi edilerek cepheye sevk edilmiştir. Böylece tedavi edilerek birliklerine sevk edilen asker sayısı 22.905 kişiyi bulmuştur. Kuzey Grubu'nun zâiyatı 128 subay şehit, 296 subay yaralı, 8.291 nefer şehit ve 2.952 nefer kayıp veya esirdir. Güney Grubu'nun zâiyatı belirlenememiştir.

Genel Sağlık Durumu

5'inci Ordu birliklerinin sıhhi durumu, dizanteri vakası hariç olmak üzere gayet iyidir. Asya Grubu ikmal askerlerinde bir buçuk ay zarfında ve muhtelif kıtalarda meydana gelen dört lekeli humma ile Tekirdağ depo taburundaki iki lekeli humma dışında başka bir vakaya rastlanmamıştır.¹⁶¹⁷ Ayrıca dizanteriye karşı önlem olması için birikinti ve kuyu sularının içilmesinin engellenmesi ve çeşme sularının teminine çalışılması istenmiştir. Çeşmelerin birçoğu askeri kıtalardan uzak olduğu için yarımada dışından büyük şarap ve sirke fıçıları getirilip musluk taktırılarak içlerine içme ve kullanma suyu konulması ve fıçısız kıtalar için de tedarik yoluna gidilmesi talep edilmiştir.

Hastanelerde dizanteri nedeniyle tedavi edilen askerlerin dışkılarından alınan numunelerde yapılan test sonuçlarının temiz çıkması durumunda taburcu edilmesini takip eden yirminci günde kıtalarına gönderilmekte ve kıtalarında askerler bu süreleri nekahetlerde geçirmektedir. Lekeli humma vakasına rastlanmamış olup, istirahat eden tümen askerlerinde, cephe gerisi askerlerinde ve perakende sûrette dönüş yapan tedavi edilmiş yaralıların da Lâpseki ve Şarköy'de muayene ve temizlik kontrolleri yapılmaktadır. Şarköy'deki hizmetlerin seri olmasını sağlamak için üç tabip, iki tıp öğrencisi ve üç kişi ile köy fırınları tahsis edilmiş; bu çalışmalar menzil başhekim ile

¹⁶¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.1-1.

yardımcısı tarafından kontrol altına alınmıştır. İkmal askerleri ile tedavi edilip birliklerine dönen yaralılar için orduda hiçbir yerde tecrit usûlü tatbik edilmemiş sadece temizlik ve muayene gerçekleştirilmiştir. Bu gibi askerler kıtalarına ulaştıklarında rutin işlerine dönmekle birlikte bir yandan da müşahede edilip düzenli olarak ateşleri kontrol edilmiştir.

Menzil Teşkilatının Sağlık Hizmetleri

Son bir buçuk ay zarfında 3 menzil ile 5 harp hastanesi mevcudu 2.250 yatağa ulaşmıştır. Ayrıca Tekirdağ, Gelibolu, Eceabat'taki hastanelerde bulunan 850 yatak ile toplam 3.100 yatağa ulaşılmıştır. Tekirdağ, Biga vediğer mahallerde Menzil Müfettişliği başhekiminin gayreti ve ahâlinin yardımı ile Erdek'te 500, Mürefte'de 200, Çardak'ta 300, Keşan'da 150 ve Uzunköprü'de 50 yatak açılmış ve Lâpseki'deki yatak kapasitesi 1.000'e çıkarılmıştır. Bunun dışında Galata köyünde 200 yataklık salgın hastalıklar için hastane açılmış ve salgın hastalığa yakalanan hastaların müstakil olarak özel arabalar ile sevki emredilmiştir. Yapılan tüm çalışmalar kapsamında seyyar hastanelerle birlikte 5'inci Ordu'nun yatak mevcudu 10.000'e ulaşmıştır.

Geriye Yaralı Sevki

Kuzey Grubu'nun Yalova karşısındaki hafif yaralı hastanesinde 300'ü geçen yaralı tedavi edilmekte olduğu gibi Güney Grubu'nun Havuzlar'daki hafif yaralı hastanesinde 5.000 yaralı kabul edilecek kapasiteye ulaşılmıştır. Bölgedeki çadır ve çardaklar yetersiz kaldığı için Menzil Müfettişliği'nden 1.000 adet portatif çadır alınması için Başhekimlikçe müracaatta bulunulmuştur. Ayrıca hastalarınistirâhatı için zemine başak ve ince yapraklı dallar serilmesine rağmen bir kat daha kalınlaştırmak için ot minder kılıflarından iki bin adettemin edilmiştir.¹⁶¹⁸

¹⁶¹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.1-2.

Taarruz sonrasında külliyetli miktarda-iki günde 3-4 bin kişi- yaralı geldiğinde Ağaderesi'ndeki Güney Grubu nakliye hastanesinde önemli bir yığılma meydana gelmektedir. Bununla birlikte Akbaş'ta yaralı vapuru bulunmazsa izdiham gittikçe artmakta ve mevcut yataklar ile hasırlar yetersiz kalmaktadır. Günlük Ağaderesi nakliyat hastanesinde 4 seyyar hastane çalışmasına rağmen yataklar yeterli gelmediği ve bazen vapurda bulunmadığı için yaralıların dinlenmelerini sağlamak için iki bin hasır ile iki bin minder kılıfına ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca yaralıların nakli esnasında önce ağır olanların sevk edilmesi hususunda ilgililer yeniden uyarılmıştır. Yaralıların gemilere sevkini bir doktor ve eczacı nezaretinde yapılmaktadır. Diğer yandan Akbaş'a ulaşan vapurlar burada kontrol edilerek yaralılara çay, çorba ve ekmek verilmekte; muayenesi yapılan yaralılar menzil hastanelerine, boş yatak bulunmadığı takdirde İstanbul'a gönderilmektedir.¹⁶¹⁹

Çanakkale Muharebeleri süresince 5'inci Ordu Komutanlığı ve Menzil hizmetleri hastanelerin kapasitelerini ve mevcut şartlarını iyileştirmek için tüm önlemleri almaya çalışmıştır. Nitekim 10 Ocak 1916 tarihinde 5'inci Menzil hastanelerinde 11.000 hasta tedavi altındadır.¹⁶²⁰ İstanbul'daki hastanelerin mevcut durumu da tedavi süreci için hayli güç görünmektedir. Nitekim 2.500 yataklı Grup Seyyar hastanelerinde 3.500 hasta tedavi edilmeye çalışılmaktadır. Hastanelere yakın mahallerde ikamet edenlerin durumu ağır değilse sevkleri yapılmıştır.¹⁶²¹ Hilal-i Ahmer Cemiyeti de hizmet verdiği hastanelerin tamamında 15 Mart 1916 tarihine kadar toplam 85.743 yaralı ve hastayı tedavi ederek önemli bir katkı sağlamıştır.¹⁶²²

¹⁶¹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.1-3.

¹⁶²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.5-35.

¹⁶²¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2430, Dos.84, Fih.3-6.

¹⁶²² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2189, Dos.41, Fih. 2-2; L. Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...*, s. 350.

Salgın Hastalıklar ve Tedavileri

Çanakkale Muharebeleri esnasında askerlerin yaralanmaları dışında cephede salgın hastalıklarla da mücadele edilmiştir. Bu noktada salgın hastalıkların yayılmamasına karşı azami özen gösterilmiştir. Nitekim cephedeki şehit ve yaralıların kimi zaman açıkta kalması,¹⁶²³ hayvan leşlerinin yerden uzun süre kaldırılamaması,¹⁶²⁴ su birikintilerin varlığı¹⁶²⁵ ve benzer nedenler bu hastalıkların yayılmasına uygun ortam yaratmıştır.

Salgın hastalıklar arasında dikkat çekenlerden birisi de sıtma hastalığı, Anadolu yakasında özellikle Kumkale'nin doğusu ve daha güneyde Menderes Çayı'nın oluşturduğu bataklık ve başka yerlerdeki durgun sular nedeniyle yöre halkında ve askerlerde sık sık görülmektedir.¹⁶²⁶ Mayıs 1915'te Kumkale ve çevresinde tehlikeli sayılacak bir sıtma salgını görülmüştür. Pınarbaşı kaynağından Kumkale'ye kadar sazlık ve bataklıklarda sivrisineklerin küleks ve anofel çeşitleri sürülerle kümelenmiştir. Savaş halinde köklü bir bataklık kurutma ve sıtma savaşına girişmeye imkan olmadığından şahsi korunma tedbirleri, genel hijyen kurallarına riâyet etmek ön plana çıkmıştır.¹⁶²⁷ Ancak buna rağmen Alman Islahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr. Mayer, önlem olarak küçük tatlı su birikintilerini ve bataklıkları önleyecek drenaj kuyuları açtırmak için büyük çaba harcamıştır.¹⁶²⁸ Ayrıca bu bölgede salgın çıkmasını önlemek üzere altı adet seyyar bakteriyoloji sandığı ile her çeşit analizleri yapabilecek iki laboratuvarından birisi Kalvert Çiftliği'nin bir odasında faaliyete geçirilmiş,¹⁶²⁹ sıtmal

¹⁶²³Hasan Remzi Ferton'ın Harp Hatıraları, Haz. Lokman Erdemir, s. 41.

¹⁶²⁴ATASE Arşivi, BDH Kls.3957, Dos.14, Fih.5; B. Sayılır, a.g.e., s. 163-164.

¹⁶²⁵B. Sayılır, a.g.e., s. 164; ATASE Arşivi, BDH Kls. 3957, Dos.14, Fih.5.

¹⁶²⁶Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 245.

¹⁶²⁷K. Özbay, a.g.e., s. 237.

¹⁶²⁸A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 31; Çanakkale Acı İlaç, s. 66.

¹⁶²⁹K. Özbay, a.g.e., s. 237.

olan erlere haftada iki kere birer gram ‘kinin’ verilebilmiştir.¹⁶³⁰ Buna rağmen kesin bir çözüm olmamış; Kumkale bölgesinde vefatlara neden olmuştur.¹⁶³¹

Muharebe alanında Güney bölgesinde sıtma vakalarına rastlanmıştır. Güney Grubu’nun nakliye karargâhı Sarafim Çiftliği civarında bulunmaktadır. Ancak bölgede arazinin bataklık olması nedeniyle buradan geçen subay ve erlerde sıtma hastalığına rastlanmıştır. Nitekim Çamburnu civarı; Eceabat-Kilitbahir, Eceabat-Sarafim’e giden yolların güzergâhını oluşturduğu için bunlar üzerinden geçen kollarda yayılmasına neden olacağından nakliye karargâhının taşınması planlanmıştır.¹⁶³²

Bitten kaynaklı tifüs hastalığının ortaya çıkması durumunda cepheye en yakın yerden başlayarak etüvler kurulmaya başlanmıştır;¹⁶³³ etüvlerin yeterli olmaması hâlinde elbise veya eşyaların sahrâ fırınlarından ve hatta ekmek fırınlarından geçirilmesi cihetine gidilmiştir. Bununla birlikte tifüsün görüldüğü birliklerde tecrit uygulaması planlanmıştır.¹⁶³⁴

Askerlerin uzun süre siperlerde kalması ve yıkanmak için su tedarikinde yaşanan sorunlar nedeniyle bit sorunu tamamen çözülememiş, hatta askerler zamanla bit ve pireler ile yaşamaya alışmıştır.¹⁶³⁵ Bu durum içerisinde cephede birçok yerde tifüs görülmesine rağmen¹⁶³⁶ önemli bir tehlike oluşturmamıştır. Benzer şekilde tedbirler sayesinde lekeli humma hastalığı, önemli bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır.¹⁶³⁷ Bu noktada 5’inci Ordu Komutanlığı’nın yerinde aldığı önlemler dikkate değerdir. Öyle ki Saros Grubu’nda haziran ayında 3 adet lekeli humma vakasının görülmesi üzerine, 5’inci Ordu Komutanlığı önlem olarak hastalığa yakalanan Kuzey Grubu askerlerinin tedavisi için Bigalı Köyü’nde, Güney Grubu askerleri için Soğanlıdere’de, Saros Grubu

¹⁶³⁰ A. Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde Cephede...”, s. 31; K. Özbay, a.g.e., s. 238.

¹⁶³¹ K. Özbay, a.g.e., s. 237.

¹⁶³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4343 Dos.12, Fih.23.

¹⁶³³ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi V*. Cilt I. Kitap, s. 245.

¹⁶³⁴ İ. Naci, a.g.e., s. 111.

¹⁶³⁵ B. Sayılır, a.g.e., s. 172; M. Mustafa a.g.e., s. 384.

¹⁶³⁶ A. Cebeciyan, a.g.e., s. 118.

¹⁶³⁷ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi V*. Cilt III. Kitap, s. 502.

askerleri için Gelibolu Hastanesi'nde, Asya Grubu askerleri için de Sarıçay'daki hastanede, tecrit altında tedavi edilmelerini bildirmiştir.¹⁶³⁸ Ayrıca hastalık çıkan bölüğün yakınlarında başka birliğin olup olmadığı ve bunların diğer bölüklerle temasta bulunup bulunmadığı sorulmuş ve şüphelilerin tecrit edilmesi ve her bölükte haftalık 3-5 kilo kireç bulundurulması istenmiştir.¹⁶³⁹ Bununla birlikte askerlerin aşılmasına da özen gösterilmiştir.¹⁶⁴⁰

Savaşa katılacak askerler cepheye gönderilmeden önce farklı noktalarda, 'tahaffuzhane' denilen merkezlerde kontrolden geçirilmiştir. Tahaffuzhanelerde, cepheye gönderilecek askerlerin sağlık kontrolü, cephede yanaşık düzen eğitimi, bağışıklık için ve bulaşıcı hastalıklara karşı periyodik olarak çiçek, kolera, dizanteri aşıları yapılmıştır.¹⁶⁴¹ Bunun dışında aşılama işlemi kimi zamancephede devam etmiştir. Buna dair emir taze dizanteri ve kolera aşısı yapılacak şeklindedir.¹⁶⁴² Bu durum birçok subayın anılarına yansımıştır. 4'üncü Tümen Komutanı Cemil (Conk) Bey hatıratında 25 Ağustos 1915 gününe, "*Bugün kolera ve tifo aşıları geldi. Askerleri aşıladık*";¹⁶⁴³ İzzettin Çalışlar, 31 Temmuz 1915 gününe "*tifo aşısıyla aşılandım. Aşı pek ziyade tesir etti.*"¹⁶⁴⁴, Fasih Bey 18 Kasım 1915 tarihi için "*Efrâd dizanteri aşısı oluyor.*"¹⁶⁴⁵ ifadelerine yer vermiştir.

Sağlık malzemelerinin ikmal edilmesi konusunda en çok istekte bulunanlar arasında aşı yer almıştır. 5'inci Ordu Komutanlığı 19 Mayıs 1915 tarihinde hastaneler için 6.000 kişilik çiçek aşısı ve 15 kilo kolera aşısının Akbaş'a gönderilmesini

¹⁶³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4550, Dos.27, Fih.1-6; B. Sayılır, a.g.e., s. 163.

¹⁶³⁹ B. Sayılır, a.g.e., s. 162-163.

¹⁶⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3957, Dos.14, Fih.4.

¹⁶⁴¹ A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 29; *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1887, Dos.53, Fih.5/5.

¹⁶⁴² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4351, Dos.46, Fih.2/5; A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 29.

¹⁶⁴³ C. C. Paşa, "Çanakkale Seferi", Çanakkale Hatıraları, C.II, Arma Yayınları, İstanbul 2002, s. 181-182.

¹⁶⁴⁴ *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Yay. Haz. İzzeddin Çalışlar, s. 137.

¹⁶⁴⁵ *Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü*, Mehmet Fasih Bey'in Günlüğü, s. 121.

istemiştir;¹⁶⁴⁶ 26 Mayıs 1915 tarihinde 2.000 askerlik kolera, tifo ve çiçek aşısı,¹⁶⁴⁷ 28 Mayıs 1915 tarihinde Bandırma ve Soma'daki depo taburları için Bandırma'ya, 7'nci ve 8'inci Tümen başhekimliklerine bol miktarda çiçek, kolera ve tifo aşısı,¹⁶⁴⁸ 13 Haziran 1915 tarihinde 100 kilo kolera aşısı ile mümkün miktarda tifo ve çiçek aşısı¹⁶⁴⁹ talep edilmiştir. Yine 23 Ağustos 1915 tarihinde Tekirdağ'da bulunan 12'nci depo taburuna her gün yeni asker gelmesi nedeniyle mevcutları 3.000'e ulaşmış bu nedenle 3'üncü Kolordu Komutanlığı tarafından sevk öncesine yetiyecek şekilde tifo ve kolera aşısı talep edilmiştir.¹⁶⁵⁰ 3'üncü Kolordu Komutanlığı'nın bu tür talepleri muharebeler boyunca devam etmiştir. Bu çerçevede 1 Ekim 1915 tarihinde Bandırma, Bursa ve Tekirdağ'da bulunan ve sevke hazır askerler için aşı talep edilmiş,¹⁶⁵¹ bu doğrultuda 7 Ekim 1915 tarihinde Tekirdağ'a 3'üncü Kolordu adına 10 kilo dizanteri aşısı gönderilmiştir.¹⁶⁵²

Cephede salgın hastalıkların ortaya çıkmasını engellemek için bir yandan da önleyici tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda kara muharebeleri öncesinde 3'üncü Kolordu Komutanlığı Gelibolu ve çevresinde 2 küçük subay ve 20 askerden oluşan bir temizlik kolu kurmuştur.¹⁶⁵³ Benzer şekilde sudan oluşabilecek salgınlar için 16 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı yayınlamış olduğu emir ile askerlerin içmekte oldukları suların belirli ve korunaklı çeşmelerden alınması, tulumbası bulunan tümenlerin bölgelerinde en iyi suyu olan kuyulara tulumbalarını kurmaları ve etrafını çimento-beton ile kapatmaları ve tümen başhekimlerinin bu konuyla özel olarak ilgilenmelerini istemiştir. Diğer yandan bazı tümenlerin basit yaralanmaları olan askerlerinin kendi kendilerine ve yanlış hastanelere gittikleri bu nedenle başlarında

¹⁶⁴⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-13.

¹⁶⁴⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-19.

¹⁶⁴⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-20.

¹⁶⁴⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-27.

¹⁶⁵⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-58.

¹⁶⁵¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2212, Dos.41, Fih.2-8.

¹⁶⁵² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2212, Dos.41, Fih.2-9.

¹⁶⁵³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.4-1.

sıhhîye askeri olmadan hasta ve yaralı sevkının yapılmamasını gerektiği emredilmiştir.¹⁶⁵⁴ Ayrıca halkta oluşacak salgın hastalıkların hastanelerdeki hastalara bulaşmasını engellemek için bazı bölgelerdeki ahâli göç ettirilmiştir. Bunlardan bir kısmı ise Lâpseki bölgesidir. Ancak bu durum daha önce zaten cephe gerisine değişik nedenlerle sevk edilenler için yeniden bir göç anlamına gelmekte idi ki bu durum yeni şikâyetlere de neden olacaktır. Bu şikâyetler için 5'inci Ordu Komutanlığı Çardak ve Lâpseki'de yeni bir göç süreci yaşanmadan sorunu çözmeye çalışmıştır.¹⁶⁵⁵ Buna rağmen yapılan incelemelerde buradaki ahâlinin yer değiştirmesinin zorunlu olduğu görülmüştür.¹⁶⁵⁶

5'inci Ordu Komutanlığı birliklerin sıhhî durumunu koruyabilmek için 29 Kasım 1915 tarihinde Tabur kumandalıklarına gönderdiği emirde kapalı yollarda ve siper içlerinde askerin abdest bozma keyfiyetinin tüm uyarılara rağmen önlenemediği ve sıhhîye idaresinin bundan çok şikâyetçi olduğunu bildirerek bunun önüne geçilmesini istemiştir.¹⁶⁵⁷ Diğer bir sorun olarak görülen zeminliklerde ve siperlerin içerisinde tahta ve odun parçalarının yakılması nedeniyle göz hastalıklarının hızla arttığı belirtilerek zeminliklerde bulunan bacalı ocaklar dışında ayrıca başka yerlerde ateş yakmaya izin verilmemesi emredilmiştir.¹⁶⁵⁸ Tüm bu önleyici hizmetler muharebelerin son dönemine kadar devam etmiştir. Nitekim 3 Ocak 1916 tarihinde 12'nci Kolordu cephesinde düşmanın terk ettiği asit fenik kokulu undan iki torba numune alınmış ve yine aynı undan kolorduda iki parça ekmek yaptırılarak tahlilleri yapılmıştır. Böylece bu unlardan istifade edilip edilemeyeceği araştırılmıştır.¹⁶⁵⁹ Yapılan tüm bu çalışmaların sonucu

¹⁶⁵⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4364, Dos.37, Fih.1-19.

¹⁶⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.3-3.4.5.

¹⁶⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.3-6.

¹⁶⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.1-2.

¹⁶⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.1-2a.

¹⁶⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls. 2212, Dos.41, Fih.17-1.

olarak Çanakkale Cephesi'nde büyük çapta salgın hastalıklar görülmemiştir.¹⁶⁶⁰ Bu durum muharip ordunun savaşma gücünün korunmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

6.1.4. Hasta ve Yaralıların Tahliyesi

Muharebelerde yaralanan askerlerin yaraları hafif ise ilk müdahale yanında bulunan harp paketi yardımı ile yapılmaktadır. İlk müdahalenin ardından sıhhiyecilerin yardımı ile ateş hattının hemen gerisinde bulunan korunaklı yaralı yuvalarına götürülerek, yarasının derecesine göre sevk işlemine geçilmiştir. Kıta sargı yerinden geriye sevk edilecek olanlar, hafif yaralı toplama yerlerine, yarası ağır olanlar araba durak yerlerine gönderilmiş, buradan da tümen sıhhiye bölüklerince açılan büyük sargı yerine götürülmüştür. Tümen sıhhiye bölükleri, gelen yaralı ve hastaların tedavisini hatta ameliyatını yapmış, gerekenleri ve yatak mevcudundan fazla olanları, seyyar hastanelere yollamıştır.¹⁶⁶¹

Yaralı nakilleri bombardımandan uzak bölgelerde kara yolu ile yapılırken, yaralılar ağır ve hafif yaralı şeklinde ayrılarak sevke tabi tutulmuştur. Yaralı ve hasta araba kolları, her 20 kilometrede bir kurulan 50'şer yataklı 'sıhhiye istasyonları' arasında çalışmaktadır. Burada görevli sıhhiye kolları da gelen yaralı ve hastaları diğer istasyonlardan gelen nakliye kollarına teslim etmişlerdir.¹⁶⁶²

Yaralı veya hastalar, Kirte-Enez Çiftliği veya Alçıtepe kuzeyi Soğanlıdere-Havuzlarderesi-Kilitbahir-Maydos-Kilya-Bigalı yolu; Kirte Behramçiftliği-Sarafim Çiftliği-Kilitbahir; Kemalyeri-Kocadereköyü-Bigalı-Kemalyeri-Kilya yollarıyla geriye gönderilmiştir.¹⁶⁶³

¹⁶⁶⁰L. V. Sanders, a.g.e., s. 118; C. Mühlman, a.g.e., s. 119; Dz. Yb. Sami, a.g.m., s. 67.

¹⁶⁶¹Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 245.

¹⁶⁶²A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 30; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, s. 506.

¹⁶⁶³Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, s. 506; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 245.

Yaralı ve hastaların muharebe alanı gerisindeki sağlık teşekküllerine veya hastanelere nakilleri elde bulunan Bursa yaylı arabaları ile yapılmaya çalışılmıştır.¹⁶⁶⁴ Bu arabaların bakım işleri de Çanakkale’de bulunan gayr-i müslim ustalara ücreti karşılığı yaptırılmıştır.¹⁶⁶⁵ Ancak bu araçlar yeterli olmadığından erzak ve cephane getiren nakliye kollarından da istifade edilmiştir.¹⁶⁶⁶

Yaralıların geriye nakli esnasında sevk hızı yapılabilmesi adına birliklerce bazı yollar nakil için ayrılmıştır. Bu kapsamda 14 Haziran 1915 tarihinde Güney Grup Komutanlığı’nca yayınlanan emirde Kirte-Behram Köyü yolu, 9’uncu Tümen Ali Bey Çiftliği, 2’nci ve 34’üncü Alayların eski ordugâhları arasından geçerek Soğanlıdere’ye giden yol, 7’nci Tümen’in yaralı nakline tahsis edilmiştir. Ayrıca diğer kıtalardaki askerler uyarılarak mümkün olduğunca bu yolu kullanmamaları, zorunlu kalmaları durumunda ise yaralı geçişine engel olmamaları istenmiştir.¹⁶⁶⁷

Çanakkale muharebe alanında ve mücâvir alanlarındaki hastaneler yeterli olmadığı için¹⁶⁶⁸ yaralı ve hastaların ilk müdahale sonrasında önemli bir bölümü İstanbul’a¹⁶⁶⁹ ve memleket içi hastanelere¹⁶⁷⁰ sevk edilmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁷¹ Sevki gerekenlerin bir kısmı, Maydos veya Akbaş İskeleleri’ne gönderilmekte ve buradan, yüklerini boşaltarak dönmekte olan vapur, taka, mavna veya yelkenlilere bindirilmiştir.¹⁶⁷²

Hasta ve yaralıların tahliye işlemleri esnasında Çanakkale Boğazı’nın her iki tarafına geçiş için daha çok Şirket-i Hayriye¹⁶⁷³ ve Haliç Şirketi’nin vapurları

¹⁶⁶⁴ K.A., Kutu:311, Belge No:1.

¹⁶⁶⁵ K.A., Kutu:270, Belge No:53-10.

¹⁶⁶⁶ M. Şahin, a.g.m., s. 17; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 505.

¹⁶⁶⁷ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4341, Dos.4, Fih.135.

¹⁶⁶⁸ C. Mühlman, a.g.e., s. 119.

¹⁶⁶⁹ L. V. Sanders, a.g.e., s. 117-118.

¹⁶⁷⁰ B. S. Erduran, a.g.e., s. 136; **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 504.

¹⁶⁷¹ Bu tip yığılmaların ortaya çıkmasında askerlerin bir bölümünün ilk defa muharebeye katılmaları ve bu nedenle hafif yaralanmaları muharebe dışı kalmak olarak düşünmeleri de etkili olmuştur. Metin Martı, **Çanakkale Hatıraları Cilt III**, Arma Yayınları, İstanbul, Ekim 2005; Binbaşı M. Sabri Bey, a.g.e., s. 67.

¹⁶⁷² **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt III. Kitap, s. 506.

¹⁶⁷³ K.A., Kutu:270, Belge No:33.

kullanılmıştır.¹⁶⁷⁴ Ancak bu vapurların iskelelere yanaşma sorununu ortadan kaldırmak için üskorut vapurlar tercih edilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁷⁵ Bu işlemler süresince hastane ve sağlık kuruluşlarının bombalanması nakilleri önemli oranda olumsuz etkilemiştir.¹⁶⁷⁶ Bu nedenle sağlık kuruluşları ve sağlık nakliye gemilerinin düşman uçaklarının taarruzuna maruz kalmamaları ve uzaktan fark edilebilmeleri için bu gemilere kalın kırmızı şerit çekilmiş ve ayrıca gerekli yerlere Hilal-i Ahmer bayrakları konarak isimleri ile birlikte boyanmışlardır.¹⁶⁷⁷

Çanakkale Muharebeleri süresince Kızılay'ın emrine verilerek boyanan 60 numaralı Rağbet¹⁶⁷⁸ ile 70 numaralı Ziya Vapurları cepheden hasta ve yaralıları İstanbul'a getirirken, 38 numaralı Şükran, 39 numaralı Neveser, 40 numaralı Rehber, 41 numaralı Metanet,¹⁶⁷⁹ 43 numaralı İkdam, 44 numaralı İntizam, 45 numaralı Resan, 61 numaralı Sultaniye,¹⁶⁸⁰ 62 numaralı Hünkâr İskeleyi,¹⁶⁸¹ 63 numaralı Sütölçe,¹⁶⁸² 66 numaralı Boğaziçi, 67 numaralı Kalender, 68 numaralı Güzelhisar vapurları Bandırma, Karabiga, Lâpseki, Akbaş, Kilye, Gelibolu, Şarköy, Mürefte, Tekirdağ, Soğanlıdere ve Morto arasında hasta ve yaralı taşımıştır. Özellikle 62 numaralı Hünkâr İskeleyi Vapuru sadece yaralı taşımaya ayrılmıştır.¹⁶⁸³ Bunların dışında 700 kişi taşıma kapasitesine ulaşan Gülnihal,¹⁶⁸⁴ Akdeniz Vapuru¹⁶⁸⁵ Gülcemal ve Reşit Paşa nakliye gemisi de hasta ve yaralı naklinde kullanılmıştır.¹⁶⁸⁶ Ancak tahliye işlemleri sürecinde eldeki

¹⁶⁷⁴ K.A, Kutu:25, Belge No:16.

¹⁶⁷⁵ K.A, Kutu:270, Belge No:43.

¹⁶⁷⁶ M. Mustafa, a.g.e., s. 392; **Karamanlı Rum Ortodoks Bir Askerin Seferberlik Hatıraları Çanakkale ve Doğu Cepheleleri, 1915 – 1919**, Yay. Haz. Evangelia Achladi, s. 41; B. S. Erduran, a.g.e., s. 144.

¹⁶⁷⁷ BOA, HR. SYS, 2179/3.

¹⁶⁷⁸ Taşıma kapasitesi 300'e ulaşmıştır.

¹⁶⁷⁹ Bu geminin taşıma kapasitesi 350'yi bulmuştur. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1563, Dos. 20, Fih.16.

¹⁶⁸⁰ Taşıma kapasitesi 300'e ulaşmıştır.

¹⁶⁸¹ Bu geminin taşıma kapasitesi 100'ü geçmiştir. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1563, Dos. 20, Fih.13.

¹⁶⁸² Taşıma kapasitesi 300'e ulaşmıştır.

¹⁶⁸³ A. D. Ataman, "Çanakkale Savaşlarında Kullanılan Hastane Gemilerimiz", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.161, Nisan 2006, s. 89.

¹⁶⁸⁴ B. Sayılır, a.g.e., s. 36; Taşkıran, Çanakkale Savaşları'nda İtilaf Devletlerinin Hasta ve Yaralılarına Saldırıları, s. 104

¹⁶⁸⁵ H. Kannengiesser, a.g.e., s. 273; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, s. 504.

¹⁶⁸⁶ A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 41.

gemilerin nakliye kapasitesi de yetersiz kalmaya başlamıştır.¹⁶⁸⁷ Nitekim Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa, 15 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda son muharebelerde yaralı sayısının 5.000'i bulduğu daha öncede 1.000'e yakın yaralının bulunduğunu ve yaralı sevki için daha fazla vapur sevkini yapılmasını istemiştir.¹⁶⁸⁸ SahrâSıhhîye Müfettişliği Çanakkale'den yapılacak yaralı tahliyelerinin sadece hastane gemileri ile yapılmasını bildirmiştir. Ancak Vehip Paşa'nın talebinde olduğu gibi kara muharebelerinin yoğunlaşması ile yaralı sayısı hızla artmış ve bu şartlar altında emir tam olarak uygulanamamıştır. Nitekim iskelelerde hızla artan yaralılar nedeniyle Çanakkale'ye erzak getiren gemilerin İstanbul'a boş dönmemesi için bu gemiler ile yaralı taşınması yapılmıştır.¹⁶⁸⁹ Bu nakiller her zaman iyi şartlar altında gerçekleştirilememiştir. Buna dair Amerikalı gazeteci Arthur Raul, Akbaş Limanı'nda gördüğü manzarayı şöyle aktarmıştır:

*“... Gelibolu Yarımadası'nda yaşanan çarpışmaların ilk zamanlarında birçok yaralı arabalarla kötü yollardan ilerleyerek İstanbul'a gelmişti. Bunlar, iskelelerde ufak vapurların çıplak güvertelerinde içecek ve yiyeceksiz bir şekilde bırakılarak hastanelere nakledilecekleri zamanı beklemişler ve hastaneye nakledildiklerinde de hiçbir şikâyetle bulunmamışlardı. Bu yaralılar, çamurları henüz elbiseleri üzerinde olduğu hâlde, halk arasında tam bir sükûnet içinde hastanelerine gitmişlerdi. Yaralılar, çıplak güverteye yerleştirilmişlerdi. Darı ambarları bile, bu yaralılar ile doluydu. Buna rağmen hiç kimse şikâyet etmiyordu. Ufak bir hayıflanma ve dertlenme, ufak bir yorgunluk belirtisi göstermeyen bu askerler, kaputlarına sarılarak uyumuşlardı...”*¹⁶⁹⁰

Yaralı ve hastaların tahliyeleri esnasında beslenmelerine büyük özen gösterilmiştir. Bu amaçla nakliye yapan gemilerde gerekli tâdîlâtlar yapılmıştır.¹⁶⁹¹

¹⁶⁸⁷L. V. Sanders, a.g.e., s. 118; M. Mustafa, a.g.e., s. 412-413.

¹⁶⁸⁸ATASE Arşivi, BDH Kls.1743, Dos.132, Fih.1-6.

¹⁶⁸⁹ATASE Arşivi, BDH Kls.3524, Dos.1, Fih.69.

¹⁶⁹⁰B. Sayılır, a.g.e., s. 175; ATASE Arşivi, BDH Kls. 313, Dos.1269, Fih.2-1-45.

¹⁶⁹¹KA, Kutu:12, Belge No:247.

Askerlere cephe şartları için oldukça iyi sayılabilecek yemekler ikram edilmiştir. Nitekim bunlarda kimi zaman tavuk çorbası, ekmek, et, fasulye, pilav ve baklava bulunan yemek yedirip Antep fıstığı ikram edilmiştir.¹⁶⁹² Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından cephedeki yaralı ve hasta askerlerin gerek tedavi süreçlerinde gerekse cephe gerisine nakillerinde çay, sigara, ayran,¹⁶⁹³ şeker,¹⁶⁹⁴ limonata,¹⁶⁹⁵ meyve¹⁶⁹⁶ gibi ikramlarda bulunulmuştur.

Hilal-i Ahmer, cephe gerisine, hastanelere ve hastane gemilerine çayhaneler açarak hasta, yaralı ve cepheye sevk edilen askerlere çay ikramında bulunmuştur. Böylece sağlık hizmetleri aracılığı ile de askerin moral ve motivasyonu yükseltilmeye çalışılmıştır. Nitekim bu amaçla Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 5'inci Ordu'ya bağlı olmak üzere 6 adet çayhane açılmıştır. Bu çayhanelerden ilki Hayrettin Bey idaresinde 12 Mayıs 1915'te Akbaş'ta hizmete başlamıştır.¹⁶⁹⁷ Benzer şekilde Ağadere Hastanesi'ndeki yaralılar için açılan çayhane 10 Ekim 1915'te ilk gününde 2.000 bardak çay dağıtmıştır. Ayrıca bu çayhane yaralılarla birlikte sevk iskelesinde bekleyen askerlere de hizmet vermiştir.¹⁶⁹⁸ 17 Kasım 1915 tarihinde Ilgardere'ye de bir çayhane açılmıştır.¹⁶⁹⁹

En ön siperdeki askerin de çay ihtiyacı düşünülmüştür. Nitekim bu amaçla 5'inci Ordu'da çay ve şeker ihtiyacı baş göstermesi üzerine SahrâSıhhîye Müfettişliği'nden kıtalara, sıhhîye bölüklerine ve seyyar hastanelere yeterli miktarda çay ve şeker gönderilmesi istenmiştir.¹⁷⁰⁰ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti sadece cephe ve gerisinde değil, yaralıların naklinin yapıldığı Şirket-i Hayriye vapurlarında çay hizmeti

¹⁶⁹²E. J. Erickson, a.g.e., s. 296.

¹⁶⁹³**K.A.**, Kutu:27, Belge No:176; **K.A.**, Kutu:90, Belge No:6

¹⁶⁹⁴B. S. Erduran, a.g.e., s. 86.

¹⁶⁹⁵**K.A.**, Kutu:90, Belge No:27-1.

¹⁶⁹⁶L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 327.

¹⁶⁹⁷**K.A.**, Kutu:250, Belge No:62.

¹⁶⁹⁸**K.A.**, Kutu:250, Belge No:100.

¹⁶⁹⁹**K.A.**, Kutu:221, Belge No:64-1.

¹⁷⁰⁰**ATASE Arşivi**, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.5-4; L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 259.

de vermiştir. Gülnihal ve Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 63, 70 numaralı vapurlarında açılan çayhanelerde muharebeler boyunca toplam 137.495 fincan çay dağıtılmıştır.¹⁷⁰¹ Tüm çayhanelerde ise 1915 yılı boyunca dağıtılan çay miktarı toplam 1.248.965 adet fincana ulaşmıştır. Bu çayhanelerden en fazla hizmeti 961.296 adet fincan ile Akbaş, Değirmendere ve Ilgardere'de açılan çayhaneler vermiştir. Bunu 150.004 adet fincan ile Sirkeci Çayhanesi izlemiştir.¹⁷⁰²

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin cephedeki faaliyetlerini yürütebilmesi için gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışından önemli yardımlar yapılmıştır. Kimi zamansa Çanakkale şubesinin ihtiyaçları için diğer şubelerden yardımda bulunulmuştur. Nitekim 17 Mart 1915 tarihinde İstanbul merkez şubeden 200, Aydın'dan 100, Balıkesir'den 50, Ödemiş'ten 50, Söke'den 32 lira yardım gönderilmiştir.¹⁷⁰³ Benzer şekilde Şark Demiryolu memurları, yardım parası toplamış¹⁷⁰⁴ ve Stockholm konsolosluğunca da 925 kron gönderilmiştir.¹⁷⁰⁵ Ayrıca Osmanlı Bankası memurlarının, açtıkları yardım defteri vasıtasıyla topladıkları paraları hastanelerin yastık, yatak çarşafı, derece, tükürük hokkası, tabip gömleği, yemek nakline mahsus emaye kova, emaye güğüm, muşamba, ameliyat masalarına örtü, terlik gibi ihtiyaçların temininde kullanmışlardır.¹⁷⁰⁶

Çanakkale Cephesi'ndeki hasta ve yaralı tahliye işlemleri muharebelerin sonuna kadar önemli bir sayıya ulaşmıştır. Nitekim cephede 25 Nisan 1915'ten, Kasım ayının sonuna kadar Akbaş ve Ağaderesi sevkıyat hastanelerinden aktarılan rakamlar şöyledir:

¹⁷⁰¹L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 263.

¹⁷⁰²L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 263.

¹⁷⁰³**K.A.**, Kutu:270, Belge No:34.

¹⁷⁰⁴**K.A.**, Kutu:90, Belge No:27-1.

¹⁷⁰⁵**K.A.**, Kutu:397, Belge No:164.

¹⁷⁰⁶Sabah, 21 Mayıs 1915, [8 Mayıs 1331], s. 4; "Gazilerimiz İçin", Sabah, 16 Mayıs 1331 [29 Mayıs 1915], s. 4; "Gazilerimiz İçin" Sabah, 24 Mayıs 1331 [6 Hazirân 1915]. L. Erdemir, Çanakkale Muharebeleri Sırasında İstanbul'da Yardım Faaliyetleri, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S. 12, 2012, s. 40.

	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	TOPLAM
Yaralı	20.067	16.298	15.031	17.721	12.742	5.162	5.315	2.939	99.275
Hasta	207	1.192	959	2.954	10.747	7.738	5.973	4.028	33.794
Hava değişimi				145	2.489	2.457	7.224	5.574	17.799

Tablo-15: 25 Nisan 1915-Kasım 1915 tarihlerinde Akbaş ve Ağaderesinden yapılan sevkیات.

Hastane ve revirlere gönderilen askerlerin yarıya yakını, iyileşip tekrar görevlerinin başına dönmüştür. Diğer yarısı, ya tedavilerinin yapılması için hastanede kalmaya devam etmiş ya daha donanımlı bir hastaneye nakledilmiş ya da hava değişimine gönderilmiş veya şehit olmuştur.¹⁷⁰⁷

Hasta ve yaralıların sürekli İstanbul'a tahliyesi karşısında, İstanbul hastaneleri büyük oranda dolmuştur. Beliren ihtiyacı gidermek için şehrin muhtelif yerlerinde ordu ve Kızılay yardımı ile –Balkan Savaşları'nda olduğu gibi– resmi ve özel okul, resmi kurum ve binalar hastane haline sokulmuştur.¹⁷⁰⁸ Ancak zamanla buradaki kapasite yeterli olmamaya başlamıştır. Öyle ki İstanbul'a aşı için gönderilen askerler adına önemli sorunlardan birisi de hastanelerin dolması nedeniyle konaklama sorunu olmuştur. Bu amaçla geçici olarak bulunabilen çözüm ise 50-60 kişiye kadar olan grupların hastanelere yakın yerlerdeki sivil yerleşimlerde ikamelerinin sağlanması şeklindedir. Bunun için kimi zaman doktorların evleri kullanılmıştı. Bu amaçla Dizdariye Mahallesi'nde oturan Mülkiye doktorlarından Ziya Bey'in hanesinin kullanılması için hazırlıklar yapılmıştır.¹⁷⁰⁹ Benzer şekilde Çanakkale, Trakya, İstanbul ve civarındaki kıtalardaki askerlerde kuduz vakası yaşanması durumunda, kuduz olan asker, inzibat eşliğinde İstanbul'a sevk edilmektedir. Ancak konaklama sorunu nedeniyle yine sivil evler kullanılmıştır. Bu amaçla Dizdariye Mahallesi'nde 6 odalı ve

¹⁷⁰⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3957, Dos.14, Fih.3-5, 3-13.B. Sayılır, a.g.e., s. 36; A. Esenkaya, Çanakkale Muharebelerinde Cephe..., s. 60.

¹⁷⁰⁸ A. Esenkaya, Çanakkale Muharebelerinde Cephe..., s. 56; Özbay, a.g.e., s. 233.

¹⁷⁰⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2423, Dos.49, Fih.4.

30-40 kişilik Yusuf Bey'in hanesi hazırlanmış ve mezkûr evin anahtarı da Mehmet Paşa Polis karakolunda tutulmuştur.¹⁷¹⁰

İstanbul'a yapılan sevklerde askerlerin kayıt ve istatistiklerinin tutulmasına büyük özen gösterilmiştir. 29 Ağustos 1915 tarihinde SahrâSıhhîye Müfettişliği Haydarpaşa İstasyonu'nda yaralı ve hasta sevkinin her gün arttığını ayrıca kimi zaman günde 200-300 kişiyi bulduğunu bildirmiştir. Bu sevkiyat sürecinde en temel sorun ise kayıt ve istatistik işlemlerinin sağlıklı olarak yapılamaması olarak görülmüş ve müfettişliğin önerisi ile Sirkeci'de olduğu gibi Haydarpaşa'da da hasta ve yaralı sevk komisyonu kurulmuştur.¹⁷¹¹

İstanbul'daki hastanelerin her türlü ihtiyacı Harbiye Nezareti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından karşılanmıştır. Öyle ki İstanbul Dârülfünûn yaralı hastanesinin aydınlatma tertibatı için yapılan çalışmalarda 25 bin liralık bir ödeme için Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden yardım istenmiştir.¹⁷¹² Benzer şekilde İstanbul hastanelerinde tedavi edilen gazilerin şehit olması durumunda kabirlerine konulacak tahtalar Harbiye Nezareti Sıhhîye dairesince tedarik edilmiştir.¹⁷¹³ Bu maksatla 15 Temmuz 1915 tarihinde 4'er metre uzunluğunda 300 adet kabir tahtası talep edilmiştir.¹⁷¹⁴

Muharebelerin ne kadar süreceğinin ön görülememesi nedeniyle İstanbul'da hastane yapılan okulların eğitimlerinin aksamaması için de bir yandan çözüm aranmıştır. Bu amaçla hastane olarak kullanılan Galatasaray Lisesi'nin eğitim ve öğretiminin daha fazla aksamaması ve 1916 yılında açılabilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Bu amaçla hastane olarak kullanılan dershanelerin tahliye edilmesi gündeme gelmiştir. Bunu sağlamak için okulun hastane faaliyetleri için kullanılan

¹⁷¹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2423, Dos.49, Fih.4-1.

¹⁷¹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.5-5.

¹⁷¹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2437, Dos.127, Fih.4-2.

¹⁷¹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.2-2.

¹⁷¹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.2-3.

bahçesi ile yaklaşık iki kattaki 120 hasta yatağı, 4 dershanesi ve alt kattaki 4 yemekhaneden iki tesisin Yeniçarşı'daki İtalyan Mektebi yerine Galatasaray Hamamı yakındaki İtalyan Mektebi verilebilirse eğitime geçebileceği bildirilmiştir.¹⁷¹⁵ Aynı şekilde 14 Eylül 1915 tarihi itibarıyla Kadıköy Öğretmen Okulu binasının hastane olarak kullanılan bölümünün tahliye edilmesi düşünülmüş ancak yapılan incelemede bunun mümkün olmadığı fark edilmiştir.¹⁷¹⁶ Birinci Dünya Savaşı'nın giderecek ağırlaşan koşulları eğitim sürecinin normalleşmesini zorlaştırmıştır.

6.1.5. Sağlık Kuruluşlarına Personel Temini

Çanakkale Muharebeleri süresince bölgede ve geri hatlarda bulunan hastane ve sağlık kuruluşlarının en önemli ihtiyaçlarının başında doktor temini gelmektedir. Nitekim geniş bir bölgede yayılmış bulunan bazı Müstahkem Mevki bataryalarıyla 9'uncu Tümen tabur ve alaylarının doktorları yoktur. Bu eksikliklerin tamamlanması için Harbiye Nezareti'nden istekte bulunulmuştur.¹⁷¹⁷ Sağlık personelinin temini için askerî tabip ve eczacıların yanı sıra¹⁷¹⁸ Askerî Tıbbiye ve İstanbul Darülfünun'un ilgili bölümlerinden öğrenciler görevlendirilmiştir.¹⁷¹⁹ Ayrıca hastanelerde hizmette, yardımcı olarak görevlendirilen Tıbbiye öğrencileri ile fahri hastabakıcı hemşirelerin de gayretleri çok büyüktür.¹⁷²⁰ Tıp Fakültesi öğrencilerinden bir bölümü Nisan 1915'te Reşit Paşa Vapuru'na bindirilen Sungurlu Taburu ile birlikte Çanakkale'ye, oradan Gayret-i Vataniye muhribi himayesinde Gelibolu'ya getirilmiş ve hastanelere dağıtılmışlardır.¹⁷²¹

Diğer yandan kısa sürede açılan İstanbul hastanelerindeki binlerce yaralının tedavisi önemli bir yere sahiptir. Bu konuda Hilal-i Ahmer Cemiyeti öncülüğünde

¹⁷¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.15.

¹⁷¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.13-1.

¹⁷¹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4701, Dos.H-1, Fih.1-179; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 244.

¹⁷¹⁸ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi** V. Cilt I. Kitap, s. 247.

¹⁷¹⁹ **K.A.**, Kutu:523, Belge No: 45-2.

¹⁷²⁰ K. Özbay, a.g.e., s.234; A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 57.

¹⁷²¹ A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede...", s. 43; K. Özbay, a.g.e., s.232.

hastanelerde istihdam edilmek üzere hastabakıcı kadınların görevlendirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Cemiyet gazetelere verdiği ilânlarla daha önce Dârülfünûn Konferans Salonu’nda ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi’nde açılan ve nazârî olarak verilen hastabakıcılık kurslarında eğitim görenler ile Balkan Muharebeleri’nde tecrübe edinmiş hanımların, derhal kendilerine başvurmalarını istemiştir.¹⁷²² Bu amaçla görevlendirilecek olan kişilerin hasta bakıcılık diplomasına sahip olmasına özen gösterilmiş ve görevlendirme için belirli bir ücret de ödenmiştir.¹⁷²³

Osmanlı tebaasından olan birçok gayr-i müslim kadının da İstanbul’un muhtelif hastanelerinde hastabakıcılık yaptığı kendilerine verilen nişanlardan anlaşılmaktadır. Feriköy Mecrûhîn Hastanesi’nde semt sakinlerinden ileri gelenlerinin eşleri de hastabakıcı olarak çalışmıştır. Bunlardan Muallim Mösyö Buşe’nin hanımı Madam Okuton Buşe ile Şehir Demiryolu, Tramvay Elektrik Tünel ve İstanbul Gaz-ı Osmanî Şirketleri müfettişi Mösyö Gurunberag’in zevcesi Madam Leoni Gurunberag’e gönüllü hastabakıcılık yaptıklarından madalya verilmiştir.¹⁷²⁴

5’inci Ordu Menzil Teşkilatı, sıhhîmâlâthâne kadrosunun tamamlanması için de ilana çıkarak temin yoluna gitmiştir.¹⁷²⁵ Bu maksatla 27 Kasım 1915 tarihinde verilen ilanda, zâbitan ve Heyet-i Erkândan 1 müdür, 1 eczacı yardımcısı, 2 araba neferi, küçük zâbit ve efrattan 1 makinist, 1 sıhhîye başçavuşu, 2 yazıcı ve ayrıca 1 demirci, 7 tesviyeci, 3 marangoz, 1 tornacı, 2 tenekeci, 2 terzi, 2 saraç, 2 kunduracı arandığı bildirilmiştir.¹⁷²⁶

Ağustos ayında Anafartalar bölgesinde muharebelerin yoğunlaşması ile birlikte sağlık personeline olan ihtiyaç da hızla artmıştır. Nitekim bu amaçla 17 Ağustos 1915

¹⁷²²“Hilâli Ahmer Mesâisi”, Sabah, 21 Nisan 1331 [4 Mayıs 1915]; Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a, s. 170; Takvim II, s. 124; L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 360.

¹⁷²³K.A, Kutu:221, Belge No:43.

¹⁷²⁴L. Erdemir, **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...**, s. 369; **ATASE Arşivi**, BDH Kls. 2438, Dos. 137, Fih. 39.

¹⁷²⁵**ATASE Arşivi**, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-37.

¹⁷²⁶**ATASE Arşivi**, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-38.

tarihinde 5'inci Ordu emrine 200 teskereci ve Gelibolu hastaneleri için Doktor Mahir Bey emrine 100 hasta bakıcı talep edilmiştir.¹⁷²⁷ Ayrıca 22 Eylül 1915 tarihinde Bandırma-Biga menzil hattı için Gönen'de teşkil olunan menzil hastanesi ile yine bu bölgede açılacak olan bulaşıcı hastalıklar hastanesinde görevlendirilmek için 20 nefer hastabakıcıya ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.¹⁷²⁸

Sağlık hizmetleri, Balkan Savaşı'na göre daha iyi çalışıyor olmasına rağmen doktor yetersizliği ya da tayin ve dağıtımdaki aksaklıklar nedeniyle iki tümene bir seyyar hastane düşmektedir.¹⁷²⁹ Bu yetersizlikler muharebelerin sonuna kadar devam etmiştir. Nitekim 10 Aralık 1915 tarihinde 5'inci Ordu Grup Hastaneleri için 150 sıhhiye ve 150 teskereci efradı talep edilmiştir.¹⁷³⁰ Ancak Harbiye Nezareti, 13 Aralık 1915 tarihinde üç posta halinde 124 teskercinin sevk edildiği kalanlarının sevkinin şu an için mümkün olmadığı ve sıhhiyecinin bulunmadığını bildirmiştir.¹⁷³¹

Cephedeki sağlık personeli arasından sayıları yüksek olmamakla birlikte değişik tarihlerde Türkiye'ye gelen müttefik devletlerin askerleri de yer almaktadır. Bu doktorlardan Alman Askerî Heyeti Başhekimi Stabsarzt Kolmer, Dr. Petris, Dr. Layka Gümüşsuyu'nda; Dr. Peter Oberarzt Tucht Bigalı Hastanesi'nde; Dr. Tomer İzmir Menzil Hastanesinde; Dr. Braun, 5'inci Ordu Tıbbî Müfettişliği'nde; Stabsarzt Karlof 16 Numaralı Menzil Hastanesi'nde görevlendirilmişlerdir. Bununla beraber Alman doktorlardan gönüllü çalışmak için 5'inci Ordu Sıhhiye Başkanlığı'na müracaat eden Dr. Fredlander'a 2 Eylül 1915'te olumlu cevap verilmiştir.¹⁷³² Alman sağlık heyetleri dışında diğer müttefik devletlerden de gelen sağlık heyetleri Şehremaneti'nin Çapa'daki

¹⁷²⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.4-9.

¹⁷²⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2212, Dos.41, Fih.6-8.

¹⁷²⁹ B. S. Erduran, a.g.e., s. 140.

¹⁷³⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.4-17.

¹⁷³¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.4-18.

¹⁷³² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2422, Dos.43, Fih.1-10; L. Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...*, s. 329.

hastanesinde Macar Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Heyeti görev yapmıştır.¹⁷³³ Bunun dışında sayıları yüksek olmamakla birlikte muhare bölgesinde de müttefik sağlık görevlileri yer almıştır.

6.1.6. Sağlık Malzemelerin Cepheye Sevki

Çanakkale Cephesi'nin açılması ile birlikte bölgedeki sağlık hizmetlerinin yürütülebilmesi için ihtiyaç duyulan sağlık malzemelerinin ikmalı gerek Başkomutanlık Vekâleti gerekse Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Bu maksatla Hilal-i Ahmer Cemiyeti ikmal faaliyetleri için menzil hattını¹⁷³⁴ ve sağlık gemilerini kullanmıştır.¹⁷³⁵ Nakillerin gece yapılması durumunda oluşan zayı durumlarına karşı da önlemler alınmış¹⁷³⁶ ve birliklerin elinde bulunan fazla malzemelerin gönderilmesi istenmiştir.¹⁷³⁷

Sağlık malzemelerinin ikmal çalışmaları Boğaz Muharebeleri öncesinde başlamıştır. Bu amaçla 30 Ocak 1915 tarihinde 21.400 adet harp paketi, 500 yaralı etiket defteri gönderilmiştir.¹⁷³⁸ Benzer şekilde 9 Mart 1915 tarihinde müttefik Almanya'dan da Çanakkale'ye sağlık malzemeleri gönderilmiştir.¹⁷³⁹ Bu süreçte Hilal-i Ahmer Cemiyeti 5'inci Ordu Sağlık Şubesi'ne malzeme tedariki için girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda 17 Mart 1915 tarihinde Hilal-i Ahmer tarafından Çanakkale şubesine 200 adet gömlek, 400 adet don, 500 adet harp paketi, 2 adet şırınga, 2 adet top lastik ve bant, 20 adet hasta teskeresi, 1 adet evrak çantası hediye olarak verilmiştir.¹⁷⁴⁰

Boğaz Muharebesi sonrasında bölgedeki bütünleme faaliyetleri devam etmiştir. Bu amaçla 22 Mart 1915 tarihinde Gülnihal Vapuru ile 3 sandık, 2 balya ve 1 bağ sağlık

¹⁷³³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2436, Dos.120, Fih.8-23; L. Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri...*, s. 329.

¹⁷³⁴ *K.A.*, Kutu:573, Belge No:7.

¹⁷³⁵ *K.A.*, Kutu:16, Belge No:136,1; *K.A.*, Kutu:523, Belge No: 16.

¹⁷³⁶ *K.A.*, Kutu:523, Belge No:57.

¹⁷³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls. 2212, Dos.41, Fih.2-1.

¹⁷³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls. 2215, Dos.59, Fih.2-5.

¹⁷³⁹ *K.A.*, Kutu:202, Belge No:15.

¹⁷⁴⁰ *K.A.*, Kutu:238, Belge No:28.

malzemesi Çanakkale'ye gönderilmiştir.¹⁷⁴¹ Yine 12 Nisan 1915 tarihinde 5'inci Ordu'ya bağlı menzıl hastaneleri için ihtiyaç duyulan emanet defteri, kasa defteri, muhalefât defteri, şehri jurnal, şehri talebe kaydı, maaş icmâli, ta'yînât icmâli, maaş bordrosu, kelepîr defterlerinden “*bol miktarda*” Lâpseki'de bulunan 5'inci Ordu Menzıl sıhhiye deposuna gönderilmesi istenmiştir.¹⁷⁴² Talepte belirtilen “*bol miktarda*” tanımına karşılık tespitin mümkün olmadığı bu nedenle şimdilik 100 er adet gönderildiği belirtilmiştir.¹⁷⁴³

25 Nisan 1915 tarihinde başlayan kara muharebeleri ile birlikte cephenin sağlık malzemesi yönünden ikmal edilmesi büyük önem kazanmaya başlamıştır. Nitekim SahrâSıhhiye Müfettişi Süleyman Bey, 28 Nisan 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti aracılığı ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine “*acil*” kodlu yazdığı yazıda 500 portatif yatağın gönderilmesini istemiştir.¹⁷⁴⁴ Benzer şekilde iki gün sonra 5'inci Ordu Karargâhından Harbiye Dairesi'ne gönderilen talep yazısında cephedeki ihtiyacın “*acil*” durumunu gösterecek şekildedir. Bu yazıda 1.000 kıyye pamuk, 5.000 adet büyük harp paketi, 10.000 adet orta harp paketi, 2.000 adet küçük harp paketi, 5.000 sargı bezi, 10.000 adet gaz sargısı, 1.000 müselles hasta bezi, 200 adet kolestör, 1.000 adet morfin ampülü ve 40 top Amerikan bezi gibi yaralanmalara karşı pansuman malzemesi ve ağrı kesici özelliği olan tıbbî malzemelerin acil olarak gönderilmesi istenmiştir.¹⁷⁴⁵

Nisan ve Mayıs ayında cephede hızla artan zâyatlar sağlık malzemelerine olan ihtiyacı da arttırmıştır. Bu nedenle 5'inci Ordu Komutanlığı'nın gerek Başkomutanlık'tan gerekse Hilal-i Ahmer'den sağlık malzemesi talebi yoğunlaşmıştır. Bu noktada aciliyet durumlarında tedarik yöntemi olarak bölgeden satın almaya da

¹⁷⁴¹ K.A, Kutu:238, Belge No:29.

¹⁷⁴² ATASE Arşivi, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-30.

¹⁷⁴³ ATASE Arşivi, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-31.

¹⁷⁴⁴ K.A, Kutu:12, Belge No:280.

¹⁷⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-2.

gidilmiştir.¹⁷⁴⁶ Buna rağmen temin daha çok cepheye Başkomutanlıkça sevk edilen malzemeler ile sağlanabilmiştir. Bu kapsamda 5'inci Ordu Komutanlığı 22 Mayıs 1915 tarihinde 5.000 büyük harp paketi, 500 hasta sedyesi,¹⁷⁴⁷ 24 Mayıs 1915'te 30.000 küçük harp paketi,¹⁷⁴⁸ 26 Mayıs 1915'te 2.000 büyük harp paketi,¹⁷⁴⁹ aynı tarihte 5'inci Menzil hizmetinde bulunan bakteriyoloji laboratuvarı için 2 mikroskop,¹⁷⁵⁰ 28 Mayıs 1915'te iki litre humuslu su¹⁷⁵¹ talep etmiştir. Sadece bir haftaya yakın istekler incelendiğinde yaklaşık 40.000'i geçen harp paketi talep edildiği anlaşılmaktadır ki bu, cephedeki devam eden şiddetli çarpışmaların en bariz göstergelerinden biridir. Bu durum Haziran ayında da devam etmiştir. Nitekim bu kapsamda ameliyatlar için 2 Haziran 1915 tarihinde 150 adet bisturi, 200 adet iğne, 100 adet ameliyat makası, 20 parça halinde tülbent talep edilmiştir.¹⁷⁵² Bir yandan da temel giyim tedarikleri için 3 Haziran 1915'te Güney Grubu Kumandanlığı adına askerlerin iç giyim eşyası ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için 15.000 don, 15.000 gömlek ve 15.000 çift çorabın Hilal-i Ahmer tarafından karşılanması istenilmiştir.¹⁷⁵³

Yurtdışından sağlık malzemesi tedariki sorunlu da olsa bu dönemde devam etmiştir. Bu doğrultuda Sofya Sefâreti'nden Harbiye Nezareti'ne 21 Haziran 1915 tarihinde yazılan yazıda, askeri sıhhi malzemeler ile Hilal-i Ahmer'e ait eşyanın Rusçuk'ta kaldığı ve malzemelerin kısım kısım geçirilmek istenildiği bildirilmiş, Bulgar sınırında istenildiği kadar vagonun hazır bekletilebileceği ve eşyanın birden nakli için teşebbüste bulunulması gerektiği bildirilmiştir.¹⁷⁵⁴ Haziran sonuna doğru artan

¹⁷⁴⁶ K.A, Kutu:270, Belge No:46.

¹⁷⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-15.

¹⁷⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-17.

¹⁷⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-18.

¹⁷⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.2-1.

¹⁷⁵¹ ATASE Arşivi, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-22.

¹⁷⁵² ATASE Arşivi, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.3-7.

¹⁷⁵³ K.A, Kutu:12, Belge No:217,1.

¹⁷⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH Kls. 1741, Dos.126, Fih.8.

muharebeler nedeniyle cephede 50.000'e yakın harp paketi, 15.000'e yakın Amerikan bezi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.¹⁷⁵⁵

Ağustos ve Eylül ayında cephedeki muharebenin sıklet merkezi Anafartalar ve Kuzey Grubu'na kaymıştır. Burada cereyan eden şiddetli muharebeler sağlık malzemelerinin ikmaline olan ihtiyacı-ki bu muharebeler boyunca süreklilik arz etmesine rağmen- bir kez daha “*acil*” ve “*yoğun*” olarak gündeme getirmiştir. Bu noktada 5'inci Ordu Komutanlığı cephenin ihtiyaçlarını hızla ilgili makamlara iletmiştir. Buna göre 4 Ağustos 1915 tarihinde 650 adet Hilal-i Ahmer pazubantı, 5.000 adet küçük harp paketi, 2.000 adet büyük harp paketi, 5 adet sıhhiye arka çantası,¹⁷⁵⁶ 12 Ağustos 1915'te 50 kilo humuslu su, 100 şişe maden suyu, 100 adet dizanteri serumu, 12 kilo dizanteri aşısı, 40 kilo Hint yağı¹⁷⁵⁷ ve 18 Ağustos 1915'te “*acil*” olarak ince kagüt talep edilmiştir.¹⁷⁵⁸ Bir yandan da muharebenin şiddetinin kısmen azaldığı Güney Grubu'nun ihtiyaçları tedarik edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 28 Ağustos 1915 tarihinde Güney Grubu'na 2 tükürük hokkası, 511 el havlusu, 8 takım pijama, 120 yatak çarşafı, 50 don, 250 gömlek, 11 pamuk battaniye, 22 çift çorap, 57 kanaviçe minder kılıfı, 17 kaşık, 2 sırlı tabak, 6 Amerikan askı bezi gönderilmiştir.¹⁷⁵⁹

İstanbul'dan gönderilen sağlık malzemelerinin kimi zaman eksik çıkması durumunda bunun sevkiyat esnasında mı eksildiği yoksa İstanbul'dan mı eksik gönderildiği araştırma konusu yapılmıştır. Nitekim 29 Ağustos 1915 tarihinde Güney Grubu için gönderilen sağlık malzemelerinin eksik olması üzerine yapılan tahkikat da İstanbul'dan eksik gönderildiğine kanaat edilmiştir.¹⁷⁶⁰

Ağustos ayının sonuna gelinmiş olmasına rağmen artık rutin haline gelen talepler devam etmiştir. Bu kapsamda 30 Ağustos 1915 tarihinde 3.000 küçük, 5.000

¹⁷⁵⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.3-9.

¹⁷⁵⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-50.

¹⁷⁵⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-56.

¹⁷⁵⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.3-12.

¹⁷⁵⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-73.

¹⁷⁶⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-75.

büyük harp paketi talebinde bulunulmuş, ayrıca gönderilen 110 köhne sedyenin yenileri ile değiştirilmesi istenmiştir.¹⁷⁶¹

Eylül ayı itibari ile cephedeki muharebe neredeyse tamamen Anafartalar bölgesine kaymıştır. Ancak bir yandan da birlikler beliren kış şartlarına karşı hazırlık yapmaya başlamıştır. Nitekim bu amaçla yapılan çalışmada 1 Eylül 1915 itibari ile 5'inci Ordu Sıhhiye Dairesi'nin depolarında terlik, takunya, battaniye bulunmadığı fark edilmiştir.¹⁷⁶² Diğer yandan muharebelerin kısmen azaldığı bölgelerde sağlık araçlarının yenilenmesine çalışılmıştır. Buna göre 1 Eylül 1915'te 5'inci Menzil Müfettişliği için 2.250 yataklı eşya verilmiş, bu eşyaların 500'ü Güney Grubu, 500'ü Tekirdağ için gönderilmiştir. Ancak geçen 4-5 aylık süre içerisinde bu eşyaların eskimiş olduğu ve yenilenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.¹⁷⁶³ Başkomutanlık Vekâleti cephenin sağlık hizmetleri yönünden ikmalini sağlamak için tedarik ettiği malzemeleri muharebe bölgesine sevk etmeye devam etmiştir. Bu amaçla 8 Eylül 1915'te 5'inci Ordu için 900 adet Amerikan şilte kılıfı, 900 kilo pamuk yastık, 900 adet yatak çarşafı, 900 adet yastık yüzü gönderilmiştir.¹⁷⁶⁴ Ayrıca bölgedeki hasta ve yaralıların sevkini temini için de önlemler alınmıştır. Bu maksatla 16'ncı Tümen Komutanlığı'ndan 2'nci Kolordu Komutanlığı'na gönderilen 15 Eylül 1915 tarihli yazıda, Sıhhiye Bölüğü'nde ağır yaralıları nakletmek için gerekli özel sedyeli arabalar bulunmadığından, kemik kırılması, göğüs ve kalbinden yaralı olanların zorunlu olarak sedye ile nakledildiği, ancak mesafenin çok uzun olmasından dolayı büyük zorluklar çekildiği belirtilerek, diğer tümen sıhhiye bölüklerinde olduğu gibi, 16'ncı Tümen'in Sıhhiye Bölüğü'nde de tam koşumlu yaralı nakline ait olmak üzere on adet sedyeli Kızılay arabasının verilmesini istemiştir.¹⁷⁶⁵

¹⁷⁶¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.6-74.

¹⁷⁶² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-28.

¹⁷⁶³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-28.

¹⁷⁶⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-22.

¹⁷⁶⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3957, Dos.14, Fih.7.

Ekim ayı ile birlikte cephedeki muharebe ortamı tamamen siper savaşları haline dönüşmüştür. Taraflar bir yandan mevcut konumlarını tahkim etmeye çalışırken bir yandan da kendisini iyice hissettirmeye başlayan kış şartlarına karşı hazırlıklarını tamamlamaya çalışmıştır. Bu noktada Hilal-i Ahmer Cemiyeti de ikmal malzemelerinin tedarikini sağlamaya çalışmış bu amaçla bölgesel kaynaklardan doğrudan alım gerçekleştirmiştir. Bu amaçla 9 Ekim 1915 tarihinde Tekirdağ Hilal-i Ahmer şubesinin soba ve benzeri ihtiyaçlarının Balıkçıyan mağazasından tedarik edileceği bildirilmiştir.¹⁷⁶⁶ Benzer şekilde Lâpseki Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin perdelik basmaları 25 Ekim 1915 tarihinde yerel tedarikçiden,¹⁷⁶⁷ Müstahkem Mevki için dokuz top bez tedariki 26 Ekim 1915'te Çanakkale merkezde gayr-i müslim esnaftan yapılmıştır.¹⁷⁶⁸ Bir yandan da 5'inci Menzil teşkilatı sıhhi ihtiyaçlarını bütünlemeye çalışmıştır. Bu amaçla 12 Kasım 1915 tarihinde gönderdiği yazıda depolarında eksik olan ve acilen tamamlanmasına ihtiyaç duyduğu belirtilen 5.000 hasta entarisi, 5.000 terlik, 4.000 nevresim, 4.000 hasta abası, 500 top kefenlik bez, 50 top Amerikan bezi, 1.000 kanaviçe minder kılıfı, 1.000 kanaviçe yastık kılıfı talep edilmiştir.¹⁷⁶⁹ Ayrıca Kasım ayında yoğun yağışların da etkisi ile salgın hastalık tehlikesine karşı 5'inci Menzil Başhekimliği'ne 40 kilo dizanteri, 20 kilo tifo, 51 kilo kolera aşısı¹⁷⁷⁰ ve Lâpseki sıhhiye deposu için de 33 kilo dizanteri aşısı, 17 kilo kolera aşısı, 20 adet dizanteri serumu ulaştırılmıştır.¹⁷⁷¹ Cephedeki hasta ve yaralıların tahliyesi sürecinde ve kış şartlarındaki temel ihtiyaçlarının temini için 29 Kasım 1915 tarihinde 5.000 pijama ve entari, 1.000 çift terlik, 4.000 adet nevresim yorgan çarşafı, 5.000 adet hasta abası,

¹⁷⁶⁶ **K.A.**, Kutu:523, Belge No:75.

¹⁷⁶⁷ **K.A.**, Kutu:270, Belge No:53-11.

¹⁷⁶⁸ **K.A.**, Kutu:270, Belge No:53-12.

¹⁷⁶⁹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.2-10.

¹⁷⁷⁰ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.2215, Dos.59, Fih.1-34.

¹⁷⁷¹ **ATASE Arşivi**, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.5-18.

3.000 metre kefenlik bez, 1.000 adet dokuma minder kılıfı, 1.000 adet dokuma yastık kılıfı gönderilmiştir.¹⁷⁷²

Çanakkale Cephesi'nin kapanma sürecinde olmasına ve askeri hareketliliğin nerede ise durmaya yaklaşmasına rağmen sağlık hizmetlerinin kalite ve yeterliliğini arttırmak için çalışmalar devam ettirilmiştir. Bu çerçevede 5'inci Ordu Komutanlığı 18 Aralık 1915 tarihinde 17'nci Kolordu'nun kendi bölgesinde kurduğu seyyar hastanenin ihtiyaçları için bir ameliyat masası, bir alet takımı, 200 battaniye ve 4 çay takımı talep etmiştir.¹⁷⁷³

Benzer önlem ve çalışmalar cephe gerisindeki menzil hastanelerinde de yapılmıştır. Bu amaçla 25 Aralık 1915 tarihinde Erdek Menzil Hastanesi'nin Başhekimî Binbaşı Halil Bey'in talepleri doğrultusunda hazırlıklar yapılmıştır. Buna göre 1.500 yataklı ilgili hastanedeki hastaların önemli bir bölümünde ishal ve dizanteri görülmektedir. Ayrıca bunların tedavisi için gerekli tıbbi malzeme olmadığı gibi hastalar için don, gömlek, entari, hasta abası, lazımlık ihtiyacının da “*acil*” olarak temin edilmesini talep etmiştir.¹⁷⁷⁴

Çanakkale Cephesi'nin 9 Ocak 1916 tarihinde kapanmasına rağmen bölgede bulunan yaralı ve hastaların tedavisine devam edilebilmesi için sağlık malzemelerinin ikmal çalışmaları sürdürülmüştür. Bu noktada ilk olarak bölgeyi boşaltan İtilaf Devletleri'nin yanlarında götüremeyerek bırakmak zorunda kaldıkları sağlık malzemelerinin tespiti yapılarak Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁷⁷⁵ Diğer yandan bölgedeki askerlerin ihtiyaçlarının temin çalışmaları yürütülmüştür. Bu amaçla 24'üncü Tümen Komutanı tarafından 27 Ocak 1916 tarihinde Hilal-i Ahmer Merkez'ine Sarıçalı ve Pınarbaşı hastanelerinde bulunan askerlerin yatak, yorgan ve hatta günlük çamaşır değiştirme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamadıkları ve ortaya çıkan tablonun içler

¹⁷⁷² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.2-11.

¹⁷⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.3-25.

¹⁷⁷⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.5-33.

¹⁷⁷⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.11.

acı olduğu buna dair gerekli yardımın gönderilmesi hususunda bir yazı yazılmıştır.¹⁷⁷⁶

Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan 15 Şubat 1916 tarihinde Hilal-i Ahmer merkezine gönderilen yazıda muharebenin başından beri mevcut hasta yataklarının kullanılamaz duruma geldiği, ağır yaralıların sevklerinin sağlanabilmesi için 1.000 yatak ile uygun miktarda çamaşırın gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁷⁷⁷

Muharebeler boyunca birliklerden yapılan sağlık malzemeleri talepleri her zaman karşılanamamıştır. Kimi dönemlerde 5'inci Ordu Komutanlığı ile Harbiye Nezareti sıhhîye şubesi arasında bu durum bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim 5'inci Ordu Komutanlığı Harbiye Nezareti Sıhhîye 2'nci Şubesine 15 Ağustos 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, esas ihtiyaç listesi taleplerinin karşılanmadığı gibi taleplerin birçok kez de eksik gönderildiğini ve hatta kimi zaman gönderilenlerin 5'inci Ordu'nun ihtiyacını karşılamak bir yana bir grubun ihtiyacını dahi karşılayamayacak kadar az olduğunu belirtmiş ve özellikle sitem eden bir yaklaşım ile “*defaatle*” yapılan başvurulara rağmen hasta tablosu ve benzeri matbu evrakların gönderilmediğini ifade etmiştir.¹⁷⁷⁸ Yazının devamında bundan sonraki sevkiyatlarda daha önceki taleplerin de dikkate alınarak teminlerin yapılmasını ve hatta talep olmaksızın sağlık malzemesi gönderilmesini istemiştir.¹⁷⁷⁹ Harbiye Nezareti bu yazıya verdiği cevapta taleplerin üç dört mislinin gönderildiği, sevkiyatın talep üzerine yapılabileceği aksi takdirde ihtiyacın belirlenmeden bunun yapılamayacağını ifade etmiş ve 5'inci Ordu'nun sitem eden talebine benzer bir sitem ile şu cevabı vermiştir:

“Defaatle müracaat ettiğim halde evrâk-ı matbuadan bilhassa hasta tablası, ihbâriye varakaları matbu raporlar gönderilmedi deniliyor. Evrak-ı matbua

¹⁷⁷⁶ K.A, Kutu:12, Belge No:268.

¹⁷⁷⁷ K.A, Kutu:12, Belge No:273.

¹⁷⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.5.

¹⁷⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.5-1.

gönderilmesi bunların tab'ı, tab'ı için de kâğıdın mevcudiyetine mütevakıf olduğunu bilirsiniz”¹⁷⁸⁰

Ayrıca devamında bu güne kadar 5'inci Ordu'nun talep ettiği malzeme listesinin gönderileceği bir çizelge hazırlanarak bunun sağ tarafına talepler sol tarafına ise bugüne kadar yapılan sevkiyat yazılarak *“hangimizin haklı olduğuna”* bakılması istenilmiştir. Diğer yandan kâğıtların önemli bir bölümünün yolda kazaya uğradığı için 1'inci Kolordu hariç hiçbir yere gönderilemediği açıklanmıştır.¹⁷⁸¹

5'inci Ordu Menzil Müfettişliği sağlık şubesinden benzer bir yazı 26 Eylül 1915 tarihinde hazırlanmıştır. Harbiye Nezareti Sağlık Şubesi'ne gönderilen yazı da *“Son derece müşkül bir vaziyet karşısındayım. Depo bomboştur. Grupların talep ve şikâyetleri tevâlî ediyor çektiğim telgrafa cevap vermiyorsunuz bu şerâit altında çalışmak kâbil değildir. Ya gönderiniz yahut göndermeyeceğinizi söyleyiniz cevabınıza muntazırım*”¹⁷⁸² denilerek içinde bulunulan durum ifade edilmeye çalışılmıştır. Birliklerin sağlık malzemesi temininde yaşadıkları bu gibi sorunlar muharebenin sonuna kadar devam etmiştir. Nitekim 9'uncu Tümen Başhekimliği 15 Aralık 1915 tarihinde 9'uncu Tümen Komutanlığı'na bugüne kadar sağlık faaliyetlerini yürütmesinde grup tahkîmatından yeterli desteği alamadığını *“çividen başka bir şey alınmamıştır”* ifadesiyle belirtmiş ve yeni inşa ettikleri ameliyathanenin tavanı için çam tahtasına ihtiyaçlarının olduğunu belirterek mevcut hali ile ameliyathaneyi kullanmanın tıbbi açıdan doğru olmayacağını bildirmiştir.¹⁷⁸³ Bölgede bir yandan sağlık çalışmaları yürütülürken bir yandan da sağlık tesislerinin gereken şartlara göre yapımı süreci devam etmiştir.

¹⁷⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.5-2.

¹⁷⁸¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2217, Dos.68, Fih.5-2a.

¹⁷⁸² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2208, Dos.21, Fih.5-1.

¹⁷⁸³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-121.

6.2. Veteriner Hizmetleri

Hayvan sağlık hizmetleri, Harbiye Nezareti'ne bağlı Veteriner Genel Mufettişliği tarafından yurutedulmudstur. Canakkale Mustahkem Mevki Komutanligi karargahinda ve tumen karargahlarında birer basveteriner, topcu taburlarında da birer veteriner bulunmaktadır. Mustahkem Mevki Komutanligi karargah ve birliklerinde bulunan hayvanların sağlık hizmetleri, bu veterinerler tarafından yurutedilmektedir. Genelde ordunun veteriner ilaclarının ikmali, Istanbul'da Selimiye'deki Veteriner Genel Ilaç Deposu'ndan yapılmaktadır. Canakkale Mustahkem Mevki Komutanligi kurulusundaki, 9'uncu Piyade Tumeni bunyesinde, 3'uncu hayvan deposu bulunmakta olup Mustahkem Mevki ile 9'uncu Tumen birliklerinin hayvan ikmali, bu depodan sağlanmaktadır. Canakkale savunmasında gorev alan 3'uncu Kolordu kurulusunda da uc hayvan deposu vardır.¹⁷⁸⁴ Bu depoların ikisi beygir, biri okuz deposu olup her ucu de Kasım 1914'ten itibaren Cardak'ta bulunmaktadır.¹⁷⁸⁵ Ayrıca Batı Anadolu için Uzunkopru'de ve Bursa'da birer hayvan deposu kurulmustur.¹⁷⁸⁶

Tekirdağ'da 5'inci Ordu Menzil Veterinerligi, Munip Bey Ciftligi'nde 1'inci, Suluca'da 2'nci, Ilgardere'de 3'uncu hayvan hastaneleri kurulmus ve harbin sonuna kadar faaliyetlerini surdurmudslerdir. Suluca'da veteriner ilaç deposu, Pazarlı, Burgas ve Keşan'da araba ve hayvan depoları vardır.¹⁷⁸⁷ Izmit'te bulunan hayvan hastanesinin bolgede hızla artan ihtiyaclar nedeniyle 6 Nisan 1915 tarihinden itibaren Tekirdağ'a sevk olunması istenmiştir.¹⁷⁸⁸

Muharebe bolgesindeki hayvanlar birliklerin naklinde, silah-muhimmat naklinde ve benzer taşıma işlemlerinde yer aldığı için beslenmelerine ve sağlıklarına azami ozen gosterilmeye calışılmıştır. Ancak değişik nedenlerle hayvanlar sağlıklarını

¹⁷⁸⁴Birinci Dunya Savaşı'nda Canakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 246.

¹⁷⁸⁵Birinci Dunya Savaşı'nda Canakkale Cephesi V. Cilt I. Kitap, s. 231.

¹⁷⁸⁶Birinci Dunya Savaşı'nda Canakkale Cephesi V. Cilt III. Kitap, s. 511.

¹⁷⁸⁷E. J. Erickson, a.g.e., s. 300.

¹⁷⁸⁸ATASE Arşivi, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.17.

yitirebilmiştir. Bu nedenlerin başında ise iyi beslenememe gelmektedir. Nitekim Temmuz ayında askerler arasında yaşanan kısmi beslenme sorunlarına hayvanların ot tedarikinde de rastlanmıştır. Öyle ki 15'inci Kolordu Komutanlığı 16 Temmuz 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda Güney Grubu birliklerine bağlı hayvanların günlerce otsuz kaldığını ve haftalarca 25-30 kilo ot ile idare ettiğini, nizamnameye göre yarım olarak verilen yemin bile yarı yarıya kestirildiğini bu nedenle hayvanların karınlarının doymadığı ve zayıf düştüklerini bildirmiştir. Ayrıca çayır mevsiminin geçmesi ve hasadın yapılması nedeniyle ot ve saman tedarikinin nereden yapılacağının bildirilmesi istenmiştir. Diğer yandan harbin mevcut durumu nedeniyle hayvanlara neredeyse hiçbir şekilde ihtiyaç duyulmadığı bu nedenle birçok hayvanın boşu boşuna beslendiği üstelik harap olan mıntıkada¹⁷⁸⁹ bir de bunların kalabalık ettiği, bu nedenle kıtaları ile bağları devam etmek sûretiyle grubun nakil için ihtiyaç duyacağı kadarının bırakılması ve kalanlarının Saros bölgesine gönderilmesi teklif edilmiştir.¹⁷⁹⁰ Bu durum kısa sürede giderilememiş; bu sefer benzer bir rapor 2'nci Ordu Başveterineri tarafından 9 Eylül 1915 tarihinde Güney Grubu'na gönderilmiştir. Bu raporda şu tespit ve çözüm önerilerine yer verilmiştir:

Ordumuzun en önemli nakliye vasıtası olan muhtelif cins hayvana uzun zamandan beri ot ve saman verilemediği ve birkaç günden beri de arpalarının eksik olarak günlük ancak 1-2 kilo kimi zaman ise yarım kiloya kadar düştüğü bazı zamanlar hiç verilemediği olmaktadır. Esasen hayvanlar için sadece hizmet zamanlarında vücutlarından azami istifade edebilmek için arpa, yulaf ve diğer hububat ile uzun süre tek yönlü olarak beslenmeleri hayvanları hastalıklara açık hale getirebilir. Hatta istihkakları tam olarak verilmesine rağmen sadece arpa ile beslemek ancak bir iki gün mümkün olabilir. Buna rağmen arpa istihkakı bile çoğu zaman eksik olarak verilmektedir. Mıntika veterinerliklerinden her gün gelen şikâyetlerde hayvanların gün

¹⁷⁸⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.12.

¹⁷⁹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4345, Dos.19, Fih.12-1.

geçtikçe güçten düştükleri söylenmektedir. Bu durum içerisinde sadece arpa ile beslenmeye devam ederler, arpanın yanında ot, saman istihkakı verilemezse hayvanlar bir ay içerisinde bir hayli cılız hale geleceklerdir. Bu sorunların ortaya çıkmasındaki önemli nedenlerden biri olan Rumeli bölgesindeki hayvanların iâşe teminin zor olması sebebiyle ve harp mıntıkasının sınırlı olmasından dolayı ordunun iâşesini temin ve mühimmatını sevk edebilecek miktarda hayvanların bu bölgede alıkonularak ihtiyaç duyulmayanlar ile zayıf olanları Anadolu tarafına geçirmek teklif edilmiştir.¹⁷⁹¹ Bunun üzerine bir baytar, tümenlerden bir subay, bir idare memuru, iki yazıcı askerin bulunduğu görevliler eşliğinde 12'nci Tümen cephane taburu 10 Eylül akşam saat 19.00'da, 1'inci Mıntıka topçu hayvanı 11 Eylül akşam 19.00'da, 2'nci Mıntıka topçu hayvanı 12 Eylül akşam 19.00'da, 1'inci Mıntıka hayvanı 13 Eylül akşam 19.00'da, 2'nci Mıntıka hayvanı 14 Eylül akşam 19.00'da, kolorduların göstereceği uygun yerlerde toplanarak düzenli bir şekilde Tekirdağ'a gideceklerdir. Umum ağırlıklar kumandanı Binbaşı Saffet Bey maiyetiyle birlikte Tekirdağ'a giderek hayvanların ikamet edecekleri yerleri ve iâşelerini temin edeceklerdir.¹⁷⁹² Bunu sağlamak için 2'nci Ordu Park Kumandanlığı Muratlı'da bir ambar tesis ederek erzakın mevcut kollar ve arabalarla düzenli olarak Muratlı'dan Tekirdağ'a naklini temin edecektir.¹⁷⁹³ Ayrıca kış şartlarının gelmesi nedeniyle 6'ncı Kolordu Komutanlığı Anadolu bölgesindeki hayvanların bir bölümünün birliklerine iâde edilmesi istemiştir.¹⁷⁹⁴

Bu gelişmeler üzerine Güney Grubu Komutanlığı bölgesindeki ot ve saman ihtiyacını karşılamak için bazı önlemler almıştır. Buna göre:

a. Grubun hayvanlarının ihtiyaç duyduğu ot-arpa Anadolu sahilinden Burgas iskelesindeki menzil nokta kumandanlığından verilecek ve oradan mıntıkaya kadar naklini Güney Grubu temin edecektir.

¹⁷⁹¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-77.

¹⁷⁹² *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-96.

¹⁷⁹³ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-97.

¹⁷⁹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4572, Dos.70, Fih.1-10.

b. Kömür, saz, çit nakliyatında kullanılmak üzere Anadolu yakasına geçirilen ikinci nakliye katarından üç ağır erzak kolu ikinci katar kumandanı muavininin emrinde olarak Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrinde kalacaktır.

c. Arpa-saman nakliyatı için ikinci katarın ve beşinci katarın dört hafif erzak kolu tahsis edilmiştir.

d. Beşinci katarın dört hafif erzak kolunun hemen Anadolu'ya gönderilmesini Geri Mıntıkası Komutanlığı temin edecektir.

e. İkinci katar kumandanı Binbaşı Şevki Bey, arpa-saman nakli için bu iki kola kumanda edecek ve geri mıntıkası kumandanlığına bağlı Çanakkale'de kalarak Burgas İskelesi ile Çanakkale arasında ve Çanakkale-Kilitbahir veya Soğanlıdere arasında nakliyatı sağlayacaktır.

f. Deniz nakliyatı için ilk anda bir mavna tedarik edilmiştir. İlave bir mavna tedariki için de çalışma yapılmaya başlanmıştır. Bunlar düzenli olarak mürettep katar kumandanı Binbaşı Şevki Bey'e bağlı olarak çalışacaklardır. Müstahkem MevkiKomutanlığı kendi emrindeki römorkörden çekme konusunda Güney Grubu fayda göreceği durumlarda başvuruda bulunacaktır.

g. Grup idaresi, 5'inci Ordu ile iletişim halinde olupBurgas'tan Güney Grubu'na verilen ot ve arpa miktarını ve nakliye konusunu geri mıntıkası kumandanlığına bildirecektir.

h. Ordu idaresi Soğanlıdere veya Kilitbahir'e gelecek ot ve arpayı teslim almak, ihtiyaç durumuna göre mıntikalara dağıtmak üzere bir heyet bulunduracak veya zamanla bunu hazırlayacaktır.

1. Kolların Anadolu'da nerelerde ikâmet ettirildiği, arpa, saman naklinin ne şekilde düzenlediğini 3 Ekim 1915 tarihine kadar grup karargahına bildirmesi istenmiştir.¹⁷⁹⁵

Ayrıca Harbiye Nezareti, 29 Eylül 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanlığı'ndan Güney Grubu'ndaki hayvanlardan kışlamak üzere Anadolu'ya nakiller yapıldığının bildirildiği ancak bunların miktarları ve hangi bölgelere sevk edildiklerinin bildirilmediğini, bu nedenle en kısa zamanda gerekli bilgilerin hazırlanmasını istemiştir.¹⁷⁹⁶ Bir yandan ot ve saman naklini geciktirmesin diye boş çuval ve torbaların hızla teslim edilmesi istemiştir.¹⁷⁹⁷ Diğer yandan Manisa'ya kadar uzanan bir hattan saman temin edilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁹⁸

Hayvan hastalıklarına karşı önleyici tedbirler de alınmıştır. Nitekim yük taşıma işi yapan hayvanların güçten düşmesi ya da zayıflaması durumunda hayvanlara veterinerler tarafından rapor verilmiştir. Öyle ki bu kapsamda 15'inci Kolordu bünyesinde kereste ve un taşıma işi yapan hayvanlara veteriner raporu ile bir hafta istirahat verilmiştir.¹⁷⁹⁹ Yine Ilgardere'de bulunan 3. Hayvan Hastanesi'ndeki 160 baş zayıf ve güçten düşen hayvanın Lâpseki'ye sevki için 8 Aralık 1915 tarihinde araba vapuru tahsis edilmiştir.¹⁸⁰⁰ Hayvan hastalıklarına karşı mücadelede kimi zaman Alman veterinerlerden de yardım istenmiştir. Bu amaçla Uzunköprü-Gelibolu menzil hattında ortaya çıkan ve hızla yayılmaya başlayan veba için 16 Eylül 1915 tarihinde Almanya'dan yüzbaşı rütbesi ile bir veteriner istenmiştir.¹⁸⁰¹

Veterinerlik hizmetlerinin yürütülebilmesi için ihtiyaç duyulan malzemeler yurtiçi ve yurtdışı kaynaklardan sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Osmanlı

¹⁷⁹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4346, Dos.23, Fih.36a.

¹⁷⁹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.2

¹⁷⁹⁷ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.3.

¹⁷⁹⁸ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1812, Dos.358, Fih.3-1.

¹⁷⁹⁹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-46.

¹⁸⁰⁰ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3525, Dos.11, Fih.22.

¹⁸⁰¹ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1172, Dos.188, Fih.3.

Devleti'ne 1915 yılı içerisinde Almanya'dan 55 ton ağırlığında 96 kalem ilaç, 499 adet madeni ispirto lambası, 80 adet küçük direkli terazi, 279 adet dereceli billur kadeh, 120 adet çeşitli tunç dirhem, havan, enjektör iğnesi, şırınga, kırpma makinesi, lastik eldiven ve buna benzer 57 kalemden oluşan veteriner malzemesi gelmiştir. Ayrıca yurtiçinden 3.149 kilo katran, 2.400 gr. maşızol, 416 adet kibrit ezerin ampulü, 3.484 adet klor-maiyet morfin ve 5.979 adet klor-maiyet plokarpin ampulü temin edilmiştir.¹⁸⁰² Bu çalışmalarla bölgedeki hayvan sağlığı korunmaya çalışılmıştır. Nitekim hayvanların nakil sürecine olan katkıları düşünüldüğünde durumun önemi daha da anlaşılabacaktır.

¹⁸⁰² Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, c.X, s.304.

SONUÇ

Çanakkale bölgesinin bir harp sahası olarak şekillenmeye başlaması bölgenin Boğaz kontrolünü sağlaması nedeniyle çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti için ise İstanbul'un fethi sonrasında boğazların güvenliğini sağlama zorunluluğu her geçen gün artarak devam etmiş ve bu nedenle bölgede birçok savunma yapısı oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Kırım Harbi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile bölgede tahkimat yapıları oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, seferberlik sürecinde bölgedeki bu yapı ve izler ekseninde bir askeri planlamaya gitmiştir. Nitekim muharebe sahasında Trablusgarp Savaşı'ndan kalma siperler genişletilmiş ve yine bu dönemden kalma mühimmatlar kullanılmaya çalışılmıştır. Hatta daha da geriye gidilerek bölgede bulunan ve dönem için eski sayılabilecek toprakların kullanılması planlanmıştır.

Çanakkale bölgesinin seferber olması Osmanlı Devleti genelindeki seferberliğe göre daha hızlı şekilde gerçekleşmiştir. Bölgede Başkomutanlığa doğrudan bağlı olan Müstahkem Mevki Komutanlığı ve 5'inci Ordu Komutanlığı olarak iki yapı mevcut olduğu için askeri unsurların konuş ve tertibi bu teşkilata bağlı kalınarak oluşturulmuş; bölge savunma hazırlıkları deniz, kara ve hava gibi unsurların işbirliğinde şekillenmiştir.

Çanakkale Muharebeleri'nde ikmal faaliyetlerinin fonksiyonel olarak işlerlik kazanmasındaki en önemli idari yapılanmayı menzil teşkilatı oluşturmuştur. Cephenin ihtiyaç duyduğu kaynakların temin ve nakil işlemleri bu yapı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Menzil teşkilatı, ana noktaları dışında, en uç sorumluluk bölgesine kadar ulaşım, iletişim ve personel yapılanması ile teşkilatlanmıştır. Bunun için mücâvir olduğu Ordu ve Mülki makamlar ile temas halinde bulunmuştur. 5'inci Menzil teşkilatının kuruluş alanının 1'inci ve 2'nci Ordu bölgesinde olması ve ayrıca bu iki ordunun, bölgede hali hazırda bir yapılanmasının bulunması önemli bir avantaj olarak

ortaya çıkmıştır. Nitekim 5'inci Menzil teşkilatı önemli oranda 1'inci ve 2'nci Ordu'nun mevcudu üzerinden başlamıştır. Bu nedenle teşkilatlanma süreci hızlı ve etkili olmuştur. Ayrıca her iki ordu bölgesine komşu olması nedeniyle muharebeler sürecinde ikmal tedariki için çift yönlü kaynak alanı sağlamış ve bu kaynakların desteği en sıkışık anlarda hissedilmiştir.

5'inci Menzil teşkilatı, birçok önemli avantaja sahip olarak konuşlandırılmıştır. Öncelikle cephenin muharebeler sürecinde ikmal kaynaklarının önemli bir bölümüne yakın mevkide kurulmuştur. Ülkenin Trakya, Marmara ve Ege gibi verimli bölgeleri 5'inci Menzil Müfettişliği'nin hatları içerisinde yer almış ve diğer yandan Avrupa ulaşım ağına komşu olmuştur. Daha da önemlisi endüstri merkezi durumunda olan İstanbul ile deniz, tren ve kara bağlantılarıyla sıkı bir ulaşım ağına sahiptir. Mevcut kaynakların cepheye taşınması için nokta kumandanlıkları, iskele kumandanlıkları gibi ana aktarma noktaları oluşturulmuş; ara bağlantılar ile en uç nokta ve birimlere kadar ulaşan bir ağ kurulmuştur.

Menzil teşkilatının bulunduğu bölgenin ulaşım ağı kara yolu yönüyle her ne kadar bazı sorunlara sahipse de dönem içerisinde yol yapım ve onarım faaliyetleri ile bu durum iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada yerel imkân ve kabiliyetlerden önemli oranda faydalanılmıştır. Menzil teşkilatının ulaşım ağının işlemedeki en önemli sorununu, kimi dönemlerde yeterince tedarik edilemeyen kömür oluşturmuştur. Bu süreçte deniz taşıtlarının hareket edememe ya da kömür yetersizliğinden sürüklenmesine varan durumlarla karşılaşmıştır. Ancak bu noktada Başkumandanlık Vekâleti'nin doğrudan müdahalesi ile sorun kısa sürede çözülmüştür.

Çanakkale bölgesindeki muhabere ikmali seferberlik sürecinden itibaren genişletilerek arttırılmıştır. Bölgedeki iletişimin ana eksenini Müstahkem Mevki Komutanlığı oluşturmaktadır. Kara muharebelerinin başlamasına kadar birçok ana iletişimi sağlayan santral ve bağlantılar Müstahkem Mevki Komutanlığı üzerinden

gerçekleştirilmiştir. Ancak zamanla muharebe bölgesinde ihtiyaç duyulan noktalara, başta telefon ve telgraf ağı olmak üzere iletişim imkânlarının yayıldığı görülmüştür. 5'inci Ordu Komutanlığı, muharebe sürecinde gerek topçu atışındaki birliğin sağlanması gerekse harekâtın sevk ve idaresi için en ön siper hatlarına kadar telgraf ve hatta bazı noktalara telefon irtibatı sağlamaya çalışmıştır. Böylece gerek 5'inci Ordu Komutanlığı ve gerekse 5'inci Menzil Müfettişliği hem kendi arasındaki hem de cephe gerisi kaynaklarla iletişim için seri bir ağ ortaya çıkarmıştır.

Menzil teşkilatının işleyişi için en önemli tehdit, düşman denizaltılarının Marmara'ya ve hatta İstanbul'a kadar ulaşması olmuştur. Nitekim bu denizaltılar muharip deniz araçları kadar geri hizmet faaliyeti yürüten taşıma gemilerini hedef almış ve batırmaya başlamıştır. Bu durum Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi'nde kısa süreli bir panik yaratmışsa da Çanakkale bölgesindeki muharebenin şiddetlenmesi ve cephenin her geçen gün ikmal ihtiyaçlarının artması nedeniyle, kesin bir sonuç yaratılamasa bile savunma, sakınma ve gizlenme metodlarıyla, kimi zaman da muharip araçların denetimi veya doğrudan kullanımıyla, ulaştırma faaliyetlerine devam edilmiştir.

Çanakkale Muharebeleri'nin başladığı 19 Şubat 1915 tarihinden itibaren değişik tarihlerde olmak üzere muharebe bölgesinde altmıştan fazla alay görev yapmıştır. Sekiz buçuk aylık kara muharebeleri sürecinde bu büyüklükteki bir askeri organizasyonun sevk ve idaresinin yürütülmesi önemli bir başarıdır. Bu noktada Boğazlar bölgesinin stratejik durumunun Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi'nde yarattığı etki, sahanın planlanmasında önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle diğer ikmal kaynaklarının tedarikinde olduğu gibi Çanakkale Cephesi, Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi için öncelikli olarak görülmüştür. İkmal askerlerinin Osmanlı nüfusunun tüm kaynaklarından temin edilmesi ihtiyacına yönelik olarak cephenin en acil personel ihtiyacı duyduğu dönemlerde askerlik çağı dışındaki yaş gruplarına uygulanmamıştır. Hatta bu uygulama

ihtiyacı, cephedeki kimi yazışmalara yansıyan “tükenme hissi” dönemlerinde dahi bir çözüm olarak sunulmamış ve düşülmemiştir.

Asker tedarikinde 3’üncü Ordu asker alma kaynakları, Saray Muhafız Bölüğü ve İtfaiye Alayı başta olmak üzere birçok kaynağa başvurulmuştur. Cephe için personel tedarikinde en önemli açığı ise “yedek subay” ya da “küçük zabıtlar” oluşturmuştur ki bunun sağlanması için İstanbul başta olmak üzere “İhtiyat zabıt namzedi” eğitimlerine hız verilmiştir. Çanakkale Cephesi’nin asker yönüyle ikmalî sayısal olarak hızla yapılmaya çalışılmış ancak bu durum askerlerin bir bölümünün cepheye “acemi” olarak gitmesine neden olmuştur. Bu nedenle cephe gerisinde, hatta kimi bölgelerde siper içlerinde eğitim verilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Cepheye hızla artan personel ihtiyacı bu eksikliği hissedilir hale getirmeye başlamıştır. Buna karşın muharebenin sevk ve idaresini önemli oranda etkileyecek bir açık ortaya çıkmamıştır.

Cepheye askerin maddî ihtiyaçlarını temin etmek kadar manevî ihtiyaçlarını temin etmek de önemli bir yere sahiptir. Nitekim askerin muharebe azmi ve direncini sağlayan en önemli unsur moral faktörünün sağlanmasıdır. Bu noktada tüm önlem ve tedbirler alınmaya ve askerlerin manevî olarak bütünlenmesine çalışılmıştır. Bunun için askerlerin cephe gerisinde bıraktığı ailesi ve yakınları ile iletişimlerini sağlıklı olarak yürütebilmelerine çalışılmıştır. Ayrıca cephenin içinde bulunduğu ağır şartları bir nebze de olsun azaltabilmek ve askerlere muharebe dışı zaman yaratabilmek için nekahethaneler açılmış ve cephe gerisinde eğlenceler düzenlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte komuta kademesi muharip unsurların direncini arttırabilmek için kahramanlık ifadeleri barındıran emirler yayınlamıştır. Bu emirler dinî motivasyon öğeleri ile de önemli oranda kesişmiştir. İçinde bulunulan harp sürecinin gerekliliği ve zorunluluğunun meşrulaştırılması için dinî ve tarihi dayanaklarla açıklamalar yapılmıştır. Bu durum kimi zaman din adamları aracılığıyla kimi zaman taarruzlardan hemen önce yapılmıştır. Ayrıca cephedeki kahramanlıklar basın ve yayın yoluyla geniş

kitlelere aktararak askerler adına “*örnek*” durumlar yaratılmıştır. Bunun güçlendirilmesi için de ödül ve ceza sistemi yaygınlaştırılmıştır. Bu kapsamda askerler ödüllendirilmek için madalya ile taltif edilmiş; tepe, dere, siper gibi bazı coğrafi alanlara isimlerinin verilmesi yoluyla kahramanlıkları kalıcı hale getirilmiştir. Aksi durumda ise ceza mekanizması uygulanmış; ibret olması için en sert cezalar verilmiştir. Tüm bunları bütüncül olarak değerlendirmek gerekirse askerin muharebe motivasyonu ödül ve ceza biçiminde yapılan uygulamalarla kuvvetlendirilmiştir.

Çanakkale Cephesi’nin muharebe araçları yönüyle ikmal edilmesi yaklaşık olarak on dört aylık bir dönemde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süre içerisinde bölgedeki muharebelerin şiddetini her geçen gün arttırması ve buna bağlı olarak muharip unsurların sayısının da artması ile harekât bölgesi neredeyse üç ordu büyüklüğüne ulaşmıştır. Bu büyüklükteki bir kuvvetin sadece İstanbul’daki fabrikalardan ikmal edilmek durumunda kalması kimi aksamaların yaşanmasına neden olmuştur ki bunların başında topçu cephanesi gelmektedir. Bu noktada yapılan tüm bütünleme faaliyetlerine rağmen daha sınırlı ikmal ulaşım araçlarına sahip olan İtilaf Devletleri’nin seviyesine ulaşamadığı görülmektedir. Bu nedenle cephenin en önemli olgularından birisi de “*tasarruf*” olmuştur ve birlikler sıklıkla bu konuda uyarılmış; hatta kimi mühimmat sarfiyatlarına dair tahkikat yapılmıştır. Bu durum 5’inci Ordu Komutanlığı’nı gerek tahkîmat gerekse ikmal çalışmalarında tüm kaynaklardan faydalanmaya yöneltmiştir. Bunun için batan gemilerden sökülen toplar ile bataryalar oluşturulmuş; gemilerden sökülen makineli tüfekler muharebe alanında kullanılmıştır. Ancak bu noktada en ilginç örneği dönemin silah teknolojisinden çok geride olmasına rağmen kaval topların kullanılmaya çalışılması oluşturmaktadır. Eski de olsa “*mühimmatının var olması*” her kaynağa yönelme ihtiyacını doğurmuştur. Nitekim Çanakkale muharebe alanında Trablusgarp Savaşı’ndan kalma mühimmatın dahi

kullanılabilmesi konusunda çabalar harcandığı; ancak başarılı olunamadığı görülmektedir.

Muharebe ortamı kendi şartlarını da yaratmıştır. Buna en güzel örneklerden birisi sahte bataryalardır. Bu bataryalar üzerine çektikleri düşman mermisi kadar başarılı sayılmıştır. Böylece sınırlı hareket kabiliyetine sahip asıl unsurlara daha az mermi düşmüştür. Ancak bu noktada ikinci önemli ikmal kaynağı düşmandan ele geçirilen “*ganâim*”dir. Yakın bir arazide devam eden muharebelerin ganimet elde etmeye imkân sağlaması, silah ve mühimmat kaynağı olarak bunların değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Bu noktada Ordu Komutanlığı teşvik edici tutum alırken, Başkomutanlık bunu desteklemekle birlikte kimi taleplerin de kaynağı olarak görmüştür. Öyle ki düşmanın attığı mermi parçalarına, kullanılabilir ve değerlendirilebilir bir malzeme olarak bakıldığı anlaşılmaktadır.

Çanakkale Cephesi’ne yapılan sevk işlemleri diğer ikmal maddelerinde olduğu gibi Menzil Müfettişliği marifetiyle yapılmıştır. Burada özellikle vurgulanması gereken silah fabrikalarının İstanbul’da olması ve buraya ulaşım için önemli bir ağın varlığıdır. Nitekim Marmara Deniziyle yapılan ulaşım önemli bir yere sahiptir ve daha da önemlisi taşıma kapasitesi kara ulaşımına göre çok daha yüksektir. Bu nedenle düşman denizaltı tehlikesine rağmen bu güzergâh, her zaman kullanılmıştır.

İkmal kaynakları konusunda Çanakkale Cephesi’nde müttefiklerin desteği de görülmektedir. Ancak bunun çok sınırlı ve etkisinin az olduğunu söylemek gerekir. Çünkü Osmanlı Devleti’nin müttefikleri ile olan kara bağlantısı, ancak savaşın sonunda sağlanabilmiştir. Çanakkale muharebe alanında tedariki Birinci Dünya Savaşı’ndan önce yapılan yabancı menşeli silahlar, ancak mühimmatı Türk kaynaklarınca sağlanarak kullanılabilmiştir.

Silah ikmali olabildiğince sınırlı yapılabildiği için muharebenin sürdürülebilirliği adına silah tamir ve bakımı stratejik öneme sahiptir. Bu çerçevede 5'inci Ordu Komutanlığı Çanakkale Muharebe alanına ve mücâvir alanlarına açtığı silah tamirhaneleri ile olası zaman kayıplarını engellemeye çalışmıştır.

Muharebe araçları içerisinde sınırlı harekât imkânına sahip uçaklar, daha çok gözetleme, keşif ve haber alma için kullanılmıştır. Bu hizmette Alman pilotlardan önemli oranda destek alınmış; zamanla Türk pilotlar da etkin olmaya başlamıştır. Yine de Türk hava unsurlarının Çanakkale Cephesi'nde sınırlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Çanakkale Muharebeleri'ni muharebe araçlarının ikmali noktasında bütüncül olarak değerlendirecek muharebelerin sevk ve idaresine doğrudan etki etmeyecek bazı yetersizlik ve aksamalara rağmen önemli oranda başarılı ikmal yapıldığı görülmektedir. Ordunun silah ve mühimmat mevcudu muharebeye engel olmamıştır ve bütünleme faaliyetleri önemli oranda hızlı ve yeterli olarak yürütülmüştür.

Çanakkale Muharebeleri boyunca ikmal faaliyetleri arasında iâşe temini ayrıca ele alınması gereken diğer bir konudur. İâşe, sadece muharebe bölgesindeki birlikleri değil, cepheye sevk işlemi gerçekleştirilen birlikleri de yakından ilgilendirmektedir. Bu noktada gerek Harbiye Nezareti ve gerekse 5'inci Ordu, Menzil teşkilatı aracılığı ile ana eksenini İstanbul-Çanakkale hattının oluşturduğu bir alanda erzak dağıtımını yapmıştır. Cephe hattında ise asker sayısı kimi zaman üç yüz bini aşan bir kuvvetin beslenmesi için faaliyet gösterilmiştir. Çanakkale muharebe bölgesi, cephe gerisiyle tarım arazilerine yakın olması, ulaşım imkânlarının genişliği ve çeşitliliği ile daha da önemlisi savaşın sınırlı bir bölgede kalması gibi nedenlerle iâşe olanaklarını kolaylaştırıcı etkenlere sahiptir. Muharebenin ilk anından itibaren Ordu Komutanlığı'nın azami özen gösterdiği konuların başında, askere sıcak yemek verilebilmesi gelmiştir. Nitekim bu duruma birçok emir ve raporda rastlanmaktadır. Ayrıca askerin iâşesinin sağlanması,

muharebe gücünü de önemli oranda etkilemektedir. Nitekim muharebenin sevk ve idaresinde askerin tok olması önemli yere sahiptir. Tüm bu gerekçelerin etkisiyle komuta kademesi, muharebe planlaması kadar cephe gerisi iâşe teminine dair planlamaya da büyük özen göstermiştir. Muharebeler boyunca askerlere temel gıda maddelerinin yanında et, meyve ve kuru yemiş dağıtımına çalışılmıştır. Ancak sekiz ayı geçen kara muharebeleri boyunca bazı dönemsel beslenme sorunları yaşanmıştır. Bu durum “açlık” seviyesinde ve süreklilik arz eden bir biçimde olmamışsa da daha çok Güney Grubu’nda görülmüştür. Çünkü Kuzey Grubu’nun cephe gerisindeki alanının daha geniş ve güvenli olması, Akbaş ve Kilya gibi ana dağıtım noktalarına yakın olma avantajları vardır. Çanakkale Cephesi’nin iâşe hizmetlerinin büyük oranda başarılı bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nde askeri personelin standart giyim koşulları, ilgili talimatnameler çerçevesinde belirlenmiştir. Askerin cepheye sevkı öncesinde bunların askeri birimlerce temin edilmesi ve askerlere dağıtılması istenmiştir. Ancak Osmanlı Devleti’nin kısa sürede hızla birçok cephede savaşa başlaması nedeniyle askeri kıyafet temininde bazı aksamalar yaşanmıştır. Bu durumda sayıca azda olsa bazı askerlerin yerel kıyafetlerle cephede görev yaptıkları görülmüştür. Ancak bu uygulama ya da esneklik, uzun süre devam etmemiş ve askerlerin standart donanımla cepheye sevklerine özen gösterilmiştir. Hatta kimi asker sevklerinde ekmek torbası ve su matarası gibi donanım eksikleri nedeniyle sevk yapılmamış ve eksikler hızla tüm kaynaklardan temin edilerek sevk işlemi gerçekleştirilmiştir.

Çanakkale Cephesi için askerin giyim noktasındaki en önemli sorununu kış şartları oluşturmuştur. Özellikle soğukların ve karın başlaması, askeri zayıatta bir artışı da beraberinde getirmiştir. Bu şartlar altında askerler için özel ayakkabı ve kışlık kıyafet üretimine yönelinmiştir. Hatta sınırlı sayıda da olsa askerlere lastik çizme dağıtılmaya çalışılmıştır. Cephenin bütünü için bakıldığında ise askerin standart kıyafet donatımının

önemli oranda sağlandığı ve askerin önemli sorunlar yaşamadan giydirildiği görülmektedir.

Çanakkale muharebeleri sürecinde ağırlıklı olarak tahkîmat çalışmalarını ikmal için yürütülen istihkâm malzemelerinin tedarikinde, muharip unsurların harp kabiliyetine olumsuz etki edecek aksaklıklar yaşanmamıştır. Cephedeki en temel sorun olarak kum torbalarının tedariki ön plana çıkmıştır. Ancak kum torbalarına olan ihtiyaç dönemsel olarak değişmiştir. Bu noktada istihkâm malzemelerinin tedarikinde bölge kaynaklarının uygunluğu önemli bir kolaylaştırıcı unsur olarak görülmektedir. Kalas-kereste gibi tahkîmatın önemli araçları, bölge ormanlarından tedarik edilmiştir. Diğer yandan bombardımanlarla tahrip olan evlerin kalas, pencere ve kapı gibi aksamaları sökülerek kullanılmıştır. Ayrıca Tekâlif-i Harbiye yoluyla bölgeden kazma ve kürek sapı temin edilmiştir. Bölgedeki üretim yapısı da korunmaya çalışılmış ve tarım harici malzemeler toplanmıştır.

Çanakkale Muharebeleri boyunca gerek 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği tarafından gerekse Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından yürütülen sağlık hizmetleri başarılı sayılabilecek bir şekilde tamamlanmıştır. Muharip ordunun harbe devamı sağlandığı gibi salgın hastalıklar gibi etkenlerle cephe gerisi hizmetlerin aksamasının da önüne geçilmiştir. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığı ile askerin moral bulması için yapılan faaliyetler, muharip sınıfın motivasyonunu yükseltmek adına önemli bir yere sahiptir. Sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde bölge imkânları büyük oranda kullanılmıştır. Bu imkânların yetersiz kalması durumunda ise Çanakkale'den başlayarak İstanbul'a kadar ve hatta Edirne, Eskişehir gibi muharebe alanına kısmen daha uzak bölgelere doğru uzanan sağlık hizmeti veren sabit ve seyyar tesisler kurulmuştur. Bu derinlikte bir alanda sağlık hizmetlerinin yürütülebilmesinde hiç şüphesiz Menzil Müfettişliği'nin örgütlenme biçimi kadar Başkomutanlık Vekâleti'nin planlanması da önemli bir paya sahiptir. 5'inci Ordu'nun sağlık hizmetleri muharip sınıfın sevk ve

hareketini önemli oranda desteklemiş ve cephe gerisindeki ikmal hizmetlerinin desteği ile aksamadan yürütülmüştür.

Çanakkale bölgesindeki nakil işlemlerinin ön hatta kadar yapılmasında yük hayvanları kullanılmıştır. Hayvanların sağlığının korunması ve gerekli bakımlarının yapılabilmesi için veteriner hizmetlerinin yürütülmesi adına gerekli tedbirler alınmış ve bu kapsamda cephe gerisinde hayvan hastaneleri oluşturulmuştur. Ancak sayıları hızla artan hayvanların beslenmesi, zamanla ordu için önemli bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Bu durumda ot ve saman sorunu yaşandığı dönemlerde aktif olarak kullanılmayan hayvanların cephe gerisine alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca hayvan sağlığı konusunda azami özen gösterilmiş ve güçten düşen hayvanlara veterinerler tarafından rapor verilerek en zor zamanlarda dahi istirahat etmeleri sağlanmıştır.

Çanakkale Cephesi ikmalinin Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi tarafından başkenti korumak kaygısından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Gerek yazışmalarda ve gerekse karar alma süreçleri ile uygulamaların hızlı ve sorunsuz bir biçimde gerçekleştirilmesi nedeniyle önemli oranda hissedilmiştir. Bu nedenle devletin başkenti koruma refleksinin en önemli yansıması ikmal kaynaklarının dağıtımındaki planlamada kendisini göstermektedir. Bu süreçte Mebusan Meclisi dâhil İstanbul'daki idareciler ve halk, Çanakkale'deki muharebeleri yakından takip etmiştir.

Sonuç olarak, Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı Ordusu'nun zafer kazanmasındaki en önemli faktörlerin başında, maddi ve manevi bütünleme faaliyetlerinin seferber edilerek cephenin bütüncül şekliyle başarılı bir şekilde ikmal edilmesi gelmektedir.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ¹⁸⁰³

1.1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.2. Kızılay Arşivi

1.3. Atase Arşivi

2.Sürelî Yayınlar¹⁸⁰⁴

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi

Harp Mecmuası

Hidemât-ı Seferiye Nizamnamesi

İkdam

Ordu Emirnamesi

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası

Sabah

Tanin

Türkiye Kızılay Derneği

3. Kütüphane Malzemeleri

3.1. Kitaplar

ADİL PAŞA, Selahattin; **Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları: Hayat**

Mücadeleleri, Haz. Enver Koray, İstanbul, 1982.

¹⁸⁰³Kullanılan arşiv belgelerinin tam künyeleri metin içerisinde verildiğinden tekrar burada verilmesine gerek duyulmamıştır.

¹⁸⁰⁴Çalışmada başvuru alan gazetelerin tarih ve sayıları metin içerisinde verildiğinden ayrıca burada verilmemiştir.

AKBAY, Cemal (Em.) Tuğg.; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları İle Harbe Girişi**, Ankara, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2004.

AKGÜN, Seçil Karal - ULUĞTEKİN, Murat; **Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a**, Ankara, Türk Hava Kurumu Basımevi İşletmeciliği

ALGANER, Haydar Mehmet; **Çanakkale Kara Savaşları Günlüğü**, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2010.

ARIKAN, İbrahim ; **Osmanlı Ordusunda Bir Nefer**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

ATAKSOR, Halis, **Çanakkale Raporu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.

AYVERDİ, İlhan; **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, C.I, MAS Matbaacılık, 2005.

BEŞİKÇİ, Mehmet; **Birinci Savaş'nda Osmanlı Seferberliği**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Binbaşı Mahmut Sabri Bey, **Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekâtı**, Yıldız, Harp Akademisi Matbaası, 1933.

Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, Cilt. X., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985.

Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, C.IX, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1969.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt Cephesi Harekâtı 1., 2., 3., Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914- 9 Ocak 1916), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1997.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt I. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Ankara, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2012.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt II. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Ankara, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt III. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Ankara, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2012.

BUDDECKE, Hans Joachim; **Çanakkale Üzerinde Bir Şahin**, Çev. Ve Haz. Bülent Erdemoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

CEBECİYAN, Avedis; **Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1918**, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2015.

Cephelerde Bir Ömür Tuğgeneral Ahmet Nuri Diriker'in Anıları, Haz. Ahmet Diriker, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

CONK PAŞA, Cemil; **Çanakkale Hatıraları ve Conkbayırı Savaşları**, Yay. Haz. Metin Martı, **Çanakkale Hatıraları** Cilt III, İstanbul, Arma Yayınları, Temmuz 2002.

CONK PAŞA, Cemil; **Çanakkale Seferi, Çanakkale Hatıraları**, C.II, Arma Yayınları, İstanbul 2002.

Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü, Mehmet Fasih Bey'in Günlüğü, Yay. Haz. Murat Çulcu, İstanbul, Kaptan Yayıncılık, 2006.

Çanakkale Acı İlaç: 18 Mart 1915-9 Ocak 1916, Haz: Şadan Maraş Öymen-İ. Edip Eymil Öymen, İstanbul, Deva Holding, 2005.

Çanakkale Cephesi'nde Bir Topçu Subayının Günlüğü, Yay. Haz. Lokman Erdemir-İsmail Güneş, Çanakkale, 2014.

Çanakkale Hatıraları Cilt I, İstanbul, Arma Yayınları, Ekim 2005.

Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, C. 6, Ankara, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2017.

Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, C.I, Ankara, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2015.

ÇÖL, Emin; **Çanakkale-Sina Savaşları**, İstanbul, Nöbetçi Yayınevi, 2009.

DİRİKER, Ahmet; **42. Alay Gelibolu 1915**, İstanbul, Scala Yayınları, 2016.

DOĞAN ATAMAN, Ahmet; **Çanakkale Savaşlarında Kullanılan Hastane Gemilerimiz**, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 161, 2006.

EGE, Abidin; **Çanakkale, Irak ve İran Cephelelerinden Harp Günlükleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

ERDEMİR, Lokman; **Bir Milletın Varoluş Destanı**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2011.

ERDEMİR, Lokman; **Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri**, İstanbul, Gökkuşbe Yayınları, 2009.

ERDURAN, Behçet Sabit; **Cephedeki Bir Doktorun Gözünden 1915 Baharında Çanakkale**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

ERİCKSON, Edward J.; **Gelibolu Osmanlı Harekâtı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Esad Paşa'nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları, Haz. Mustafa Bıyıklı, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2016.

EŞREF, Ruşen; **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat**, 1930.

KARABEKİR, Kazım; **İnsan ve Asker**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Hasan Cevdet Bey'in Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü: Kıyamet Koptuğunda, Haz. Mutlu Karakaya, İstanbul, Yeditepe Yayınları, , 2015.

Hasan Remzi Fертan'ın Harp Hatıraları, Haz. Lokman Erdemir, İstanbul, Bağcılar Belediyesi, 2016.

HERBERT, Aubrey - MORGENTHAU, Henry; **Çanakkale Devler Ülkesinde Devler Savaşı**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007.

ILGAR, İhsan- UĞURLU Nurer; **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2004.

İNCESU, Sokrat; **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale-Arıburnu Hatıralarım**, 1964.

KAHYA, Esin- ERDEMİR, Ayşegül D.; **Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları**, Ankara, 2000.

Karamanlı Rum Ortodoks Bir Askerin Seferberlik Hatıraları Çanakkale ve Doğu Cepheleri 1915 – 1919, Yay. Haz. Evangelia Achladi, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2017.

KARATAŞ, Murat- BORLAT, Barış; **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay**, Ankara, C.II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Uluslar arası Piri Reis Kültür Ajansı Tasarım ve Uygulama, 2018.

KEMAL, Mustafa; **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

MARTI, Metin; **Çanakkale Hatıraları Cilt III**, İstanbul, Arma Yayınları, 2005.

Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey; **Çanakkale Deniz Savaşları**, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2010.

MUSTAFA, Mümin; **Cepheden Cepheye 1914-1918, İhtiyat Zabiti Bulunduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım**, 1940.

MUSTAFA, Mümin; **Cepheden Cepheye 1914-1918, İhtiyat Zabiti Bulunduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım**, Yay. Haz. Metin Martı, Çanakkale Hatıraları Cilt III, İstanbul, Arma Yayınları, 2005.

MÜHLMAN, Carl; **Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayı'nın Anıları**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

MÜLMAN, Carl; **Çanakkale Seferi**, Çeviren: Halil Kemal, İstanbul, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye-i Talim ve Terbiye Dairesi, 1927.

NACİ, İbrahim; **Allahısmarladık**, Yay. Haz. Lokman Erdemir-Seyit Ahmet Sılay, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2013.

NOYAN, Abdülkadir; **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, Ankara, Son Havadis Matbaası, 1956.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2005.

ÖRGÜLÜ, İsmet ; **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.

ÖZBAY, Kemal; **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C. I., İstanbul, 1976.

ÖZDEMİR, Hikmet; **Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918**, Ankara TTK, 2010.

ÖZGEN, Mehmet Sinan; **Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

PASHA, Hans Kannengiesser; **Çanakkale Cehenneminde 500 Alman**, İstanbul, Doğu Kitapevi, 2015.

PRIGGE, Erich R.; **Çanakkale Savaşı Günlüğü**, Çev. Bülent Erdemoğlu, İstanbul, Timaş Yayıncılık, 2011.

SANDERS, Liman von; **Türkiye'de Beş Sene**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2006.

SANLITOP, Gazanfer; **Cepheden Cepheye Bir Ömür Yüzbaşı Mehmet Hilmi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2007.

SARAÇOĞLU, Cemaleddin Ahmet; **Düşman Geliyor Top Başına**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007.

SARAL, İsmail Tosun- SARAL, Emre; **Çanakkale ve Sina-Filistin Cephelelerinde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları**, Ankara, Türk Macar Dostluk Derneği Yayını, 2012.

SAYILIR, Burhan ; **Aileni Özlemedin Mi**, Ankara, Gazi Kitapevi, 2014.

SOLAK, Mehmet; **İstanbul-Çanakkale Deniz Nakliyatı**, Ankara, Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1990.

SUNATA, İ. Hakkı; **Geliboludan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.

SUPHİ, Hamdullah; **Çanakkale Savaşları Anlatıyor**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2006.

ŞAKİR, Miralay Süleyman; **Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbinde**, Ankara, Vadi Yayınları, 2006.

Tayyareler Üzerine Endaht İçin Muvakkat Talimatnamesi, Matbaa-i Askeriye, 1915.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.III, 6. Kısım, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1996.

UĞURLU, Nurer; **Çanakkale Savaşları Anlatıyor**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2006.

W. Von Thomson'ın Hamidiye Günlüğü, Yay. Haz. Rüstem Arslan, Mithat Atabay, Çanakkale, Paradigma Akademi, 2018.

WALLACH, Jehuda L.; **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Çev. Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985.

WOLF, Klaus; Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifakı, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Gelibolu 1915, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları.

3.2. Makaleler

AYSAL, Necdet; “Çanakkale Muharebeleri'nde Sağlık Hizmetleri ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri”, **100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Ulusal Sempozyumu 28-29 Nisan 2015 İstanbul**, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını, İstanbul 2015, ss.20-41.

ÇEVİK, Mehmet- ÇELOĞLU, Yavuz Selim; Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusunun İaşe ve İkmal Faaliyetleri, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, 2015, S.18, ss. 299-347.

Dz. Yb. Sami, Balkan Harbinde ve Büyük Harpte Çanakkale Cephesinin İkmal İşleri, T.C. Levazım Mecmuası, 7. Sene, 1937, S. 26, ss.63-76.

ESENKAYA, Ahmet; “Çanakkale Cephesi’nde 5’nci Ordu Kuruluncaya Kadar Topçuluk Faaliyetleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Güz 2015, S. 19, ss. 123-160.

ESENKAYA, Ahmet; “Çanakkale Cephesinde Anadolu Yakası Toplari”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Bahar 2012, S.12, ss. 1-34.

ESENKAYA, Ahmet; “Çanakkale Muharebelerinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Bahar-Güz 2011, S. 10-11, ss.25-70.

ESENKAYA, Ahmet; “Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu ve Civarı”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Bahar-Güz 2010, S.8-9, ss. 33-56.

GÖZCÜ, Niyazi İsmet “Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 1938, S. 23.

ÖZTÜRK, Mustafa; “Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu”, **Askeri Tarih Bülteni**, Şubat 1987, S. 22. ss.152-162.

SARI, Nil; Zuhâl Özaydın “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları”, **II. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul, 20-21 Eylül 1990, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, ss.161-170.

SELİM, Lebib; “Türk Kadınlığının Harb-i Umumi’deki Faaliyetleri” **Türk Yurdu**, 22 Teşrinievvel 1331 [4 Kasım 1915], S. 95.

ŞAHİN, Mustafa; “Çanakkale Cephesi’nde Türk Ordusunun Menzil Teşkilatı ve Askeri Ulaştırma Hizmetleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, 2015, S.18, ss. 271-297.

TAŞKIRAN, Cemalettin; “Çanakkale Savaşlarında İtilâf Devletleri'nin Hasta ve Yaralılarına Saldırıları”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Mart 2003. S. 1, Mart ss.103-113.

TOPALLI, Elvan; “Cephede bir Edebi Heyet”, **Çanakkale 1915**, 2011, S. 8, ss.52-56.

USLU, Ahmet; “Mehmetçiği Sipere Mıhlayan Emir: İcap Ederse Orada Gömüleceksiniz”, **Çanakkale 1915 Dergisi**, 2009, S. 3, ss.25.

UYAR, Mesut; “İhtiyat Zabit Namzedi Olmak”, **Çanakkale 1915**, 2013, S.16, ss.22-26.

Yavuz Selim ÇELOĞLU, “Çanakkale Cephesi’nde 5’inci Ordu Menzil Teşkilatı”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, 2018, S.24, ss.133-173.

EKLER

Belge-1: Jandarma alayının, Çanakkale bölgesinde eğitimlerini sürdürmesi ve gerekli tertibin 9'uncu Tümen tarafından sağlanması. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4614, Dos.24, Fih.7-2. [18 Ocak 1915]

Belge-2: Lâpseki Nokta Kumandanlığı ve İskele Kumandanlığı'nın teşkiline dair 16 numaralı menzil emri. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.5. [6 Mayıs 1915]

Belge-3: Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın kömür tedariki için Galata Çaylı Han'daki kömür şubesini Çanakkale Boğaz Kumandanlığı'na bildirir yazısı. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4618, Dos.41, Fih.2-29. [16 Mayıs 1915]

Belge-4: Sevkiyat Müdürü Ali Rıza Bey'in Akbaş İskelesi Sevkiyat Memurluğu'na 27 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği telgraf. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.72. [27 Mayıs 1915]

Belge-5: 2'nci Mıntıka Kumandanı Hasan Askeri Bey'in terfi etmesi. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.120, Fih.1-64. [7 Haziran 1915]

Belge-6: 5'inci Ordu Kurmay Başkanı Kazım Bey'in tayin ve terfilerde yaşadığı sorunlar. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1740, Dos.120, Fih.1-92. [10 Haziran 1915]

Belge-7: 2 numaralı Dardanos Bataryası'na Cevat Paşa Bataryası isminin verilmesine dair Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emri. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.1562, Dos.15, Fih.1-100. [21 Haziran 1915]

Belge-8: 5'inci Menzil Müfettişliği Şubeleri *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.3, Fih.4. [Eylül 1915]

Belge-9: 1'inci Mıntıka Kumandanı Cafer Tayyar Bey'in iâşe sıkıntısına dair Güney Grubu Kumandanlığına gönderdiği telgraf. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-74. [6 Eylül 1915]

Belge-10: Çardak'taki ahalinin göç ettirilmemesi yönündeki çalışmalar. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.3-3. [7 Eylül 1915]

Belge-11: 5'inci Menzil Müfettişliği'nin Nizâm-ı Harbi. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.3, Fih.3-1. [11 Eylül 1915]

Belge-12: Burgas İskeleyi'ndeki yoğunluğu azaltmak için alınacak önlemler. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3529, Dos.30, Fih.34. [2 Kasım 1915]

Belge-13: Nakil işlerinde çalışan hayvanlara veteriner raporu ile bir hafta izin verilmesi. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-46. [3 Aralık 1915]

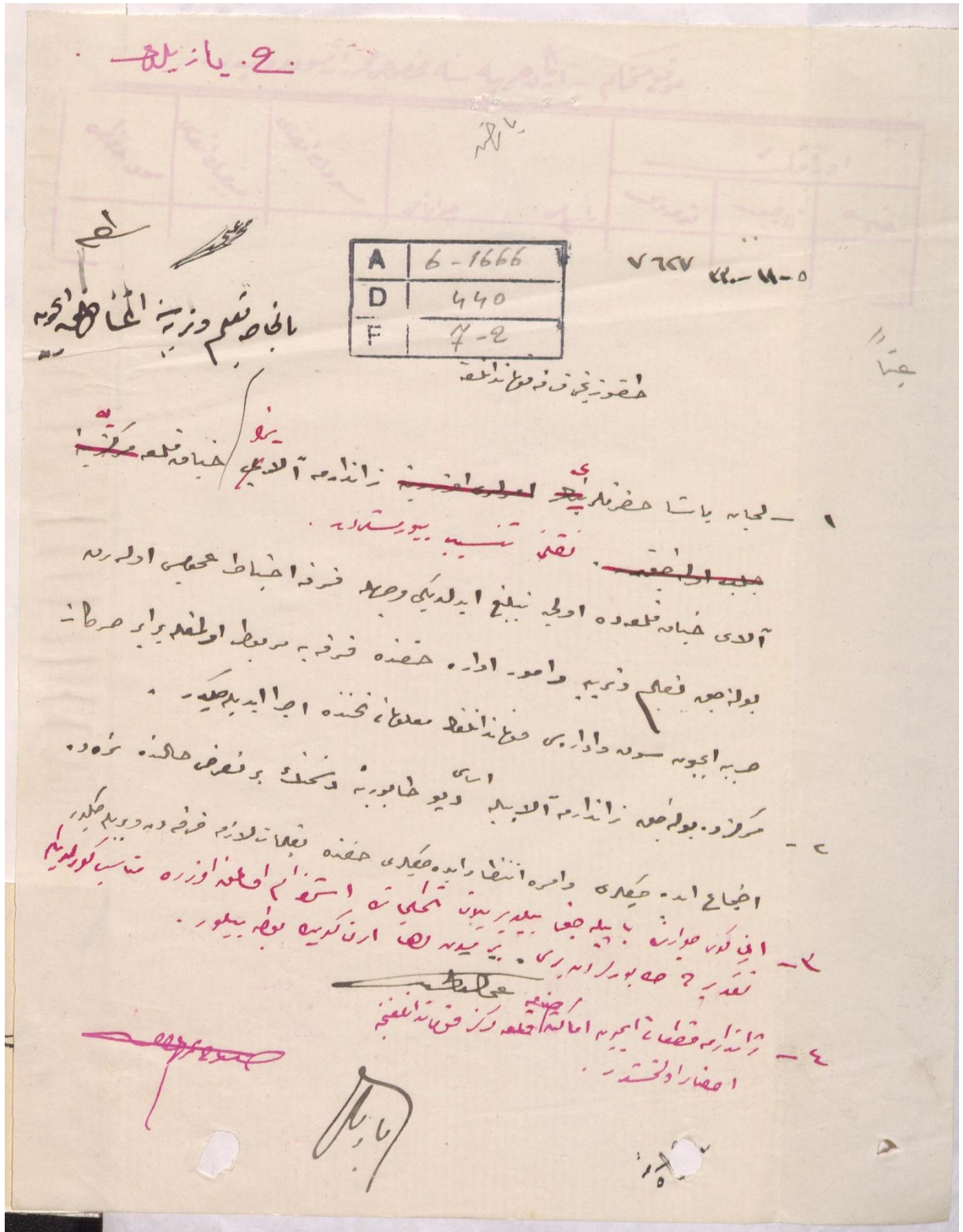
Belge-14: Projektör mürettebatına eğitim verilmesi için dersane açılması. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4620, Dos.53, Fih.5-1. [28 Aralık 1914]

Belge-15: 5'inci Ordu Kumandanlığı bünyesinde mahrûkat müfrezi kurulması. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.26, Fih.1-3. [10 Ocak 1916]

Belge-16: İâne biletlerinin geliri ile Lâpseki harp hastanesinin ihtiyaçlarının temini. *Kızılay Arşivi*, Kutu Nu.270, Belge Nu.62. [15 Ağustos 1915]

Belge-17: Ağadere çayhanesinin hizmete başlaması. *Kızılay Arşivi*, Kutu Nu.250, Belge Nu.100. [15 Ağustos 1915]

Belge-18: Gelibolu Yarımadası'ndaki hasta yataklarının kullanılamaz duruma geldiği ve yenilenmesi talebi. *Kızılay Arşivi*, Kutu Nu.12, Belge Nu.273. [10 Şubat 1916]

Belge-1: Jandarma alayının, Çanakkale bölgesinde eğitimlerini sürdürmesi ve gerekli tertibin 9'uncu Tümen tarafından sağlanması. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4614, Dos.24, Fih.7-2. [18 Ocak 1915]

مجلس شورای ملی

وزارت جنگ

شعبه حدیثی

نومرد

۱۶۴۴

جانه فتمه بوزاری فو نه اسف

۲۴۱-۲-۲

A	6-1666
D	144
F	2-29

مجلس شورای ملی
وزارت جنگ
شعبه حدیثی
نومرد
۱۶۴۴
جانه فتمه بوزاری فو نه اسف
۲۴۱-۲-۲

اندر

الحمد لله

Belge-3: Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın kömür tedariki için Galata Çaylı Han'daki kömür şubesini Çanakkale Boğaz Kumandanlığı'na bildirir yazısı. **ATASE Arşivi**, BDH Kls.4618, Dos.41, Fih.2-29. [16 Mayıs 1915]

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت علیه عثمانیه تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

حکومت تلفراف مملکت عثمانیه مسئولیت قبول ایتمز

[نمونه ۱۰۸]

Retransmission ou Expédition		تکرار کشیده و یا سوق		RECEPTION				اخذ	
No d'expédition	کشیده اولان مرکز transmis à	Date	تاریخ	مأمور امضای Signature de l'employé	مأمور امضای Signature de l'employé	Date	تاریخ	واسطه مرکزی Reçu de	سردنبردی No d'ordre
۲۵		ساعت دقیقه H. M.		مفتاح	مفتاح	ساعت دقیقه H. M.		باز	

De _____ Pour _____ موردی
N° _____ Mots _____ Date _____ H. _____ ساعت _____
M. _____ دقیقه _____ تاریخ _____
Voie _____ Indic. Eventuelles _____ اشارت مختله
طریق

اقباله سرفا به مودرت

صبا به دایره
۷۷ کوفه تازه نقد و تحلیله دایره
اطلا و پاکت اجزا و کلیه عثمانیه اتفاق نام
صدقه حواله استیای عسکریه بریارم رسید
و صدقه مله و اجیه
صدقه و حواله نقدی رفیق و
و کوفه حواله اقله اولوب اوران فیودانه

سوقا به مدیری

عنه

مارس ۱۲

A	4-10302
B	528
F	72

آقای به نظر ده برزبان محمد اقصیه یار

۱۲-۲-۲۲
۱۱

Belge-4: Sevkiyat Müdürü Ali Rıza Bey'in Akbaş İskelesi Sevkiyat Memurluğu'na 27 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği telgraf. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3528, Dos.23, Fih.72. [27 Mayıs 1915]

عمر به نظارت عسکری عزیرات داری می سفر قلمه می شود و در قفسه نور و

سر عطا		نسخه فیضه ناک عوالیه بوردی دانه							
<table><tr><td>A</td><td>60</td></tr><tr><td>D</td><td>105</td></tr><tr><td>F</td><td>165</td></tr></table>		A	60	D	105	F	165	م - ۲	
A	60								
D	105								
F	165								
		نسیم							
		انجمنه ۱۳۰۵							
		رتبه							
		رتبه							

قلم دره صبره نفع دره صبره
 دار داد ۱۳۰۵ ماسه ۱۳۰۶ تا بیلوشفره می توغرا نامه عسکری

م. ۱۳۰۵ ماسه ۱۳۰۶ بیلوشفره می توغرا نامه عسکری
 تر ضیه می بانه بولوشفره می توغرا نامه عسکری
 بشنید اردو قومانده
 بجا به قومانده

Belge-5: 2'nci Mintika Kumandanı Hasan Askeri Bey'in terfi etmesi. **ATASE** Arşivi, BDH Kls.1740, Dos.120, Fih.1-64. [7 Haziran 1915]

نسبة تبييض ذلك حواله بوبر لرغيفي دائره		سر عظام	
نسليم	التمهه لما على		
رقبه	راقت		

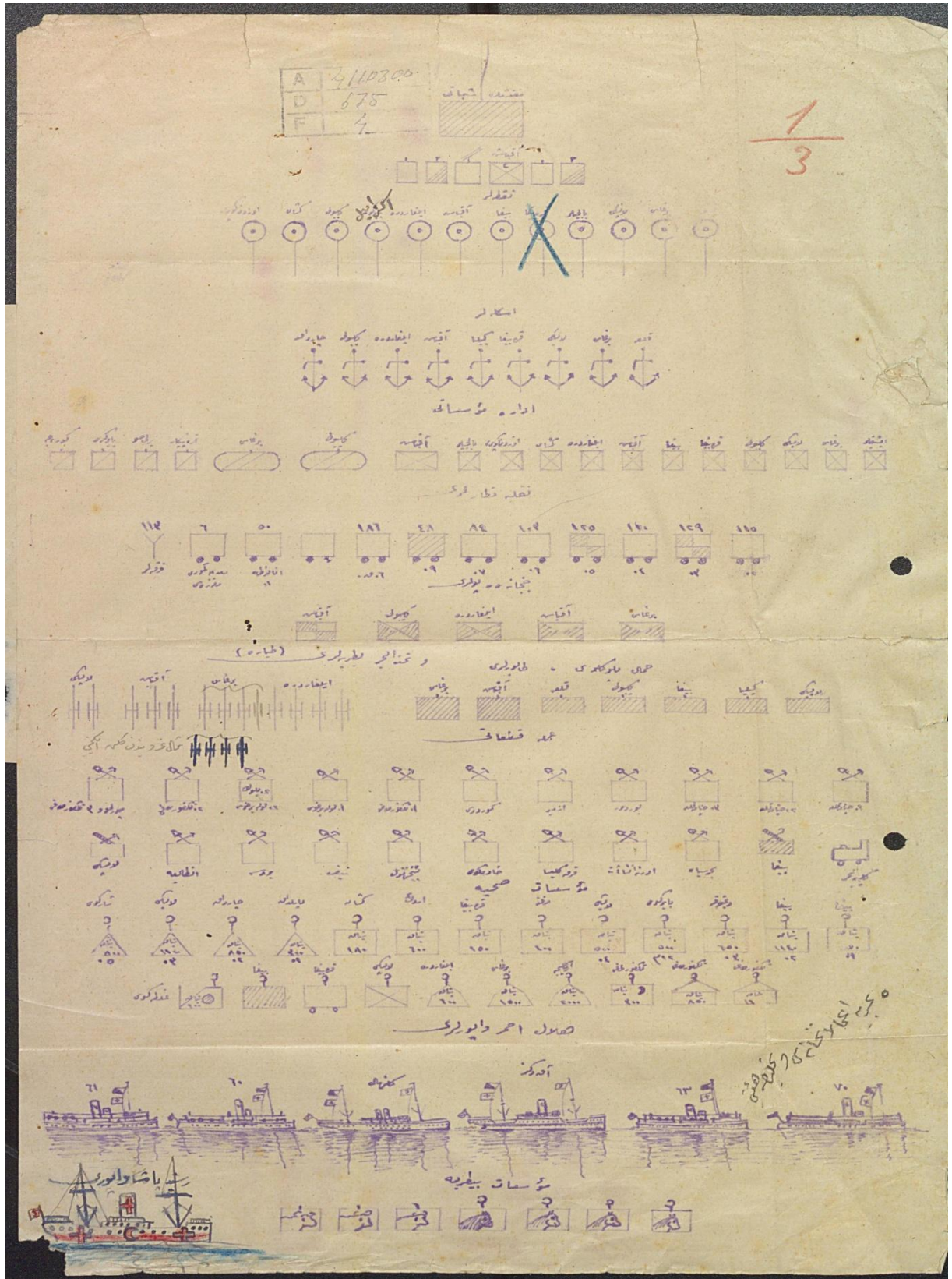
A	$\frac{1}{60}$
D	105
F	1-92

نظرات

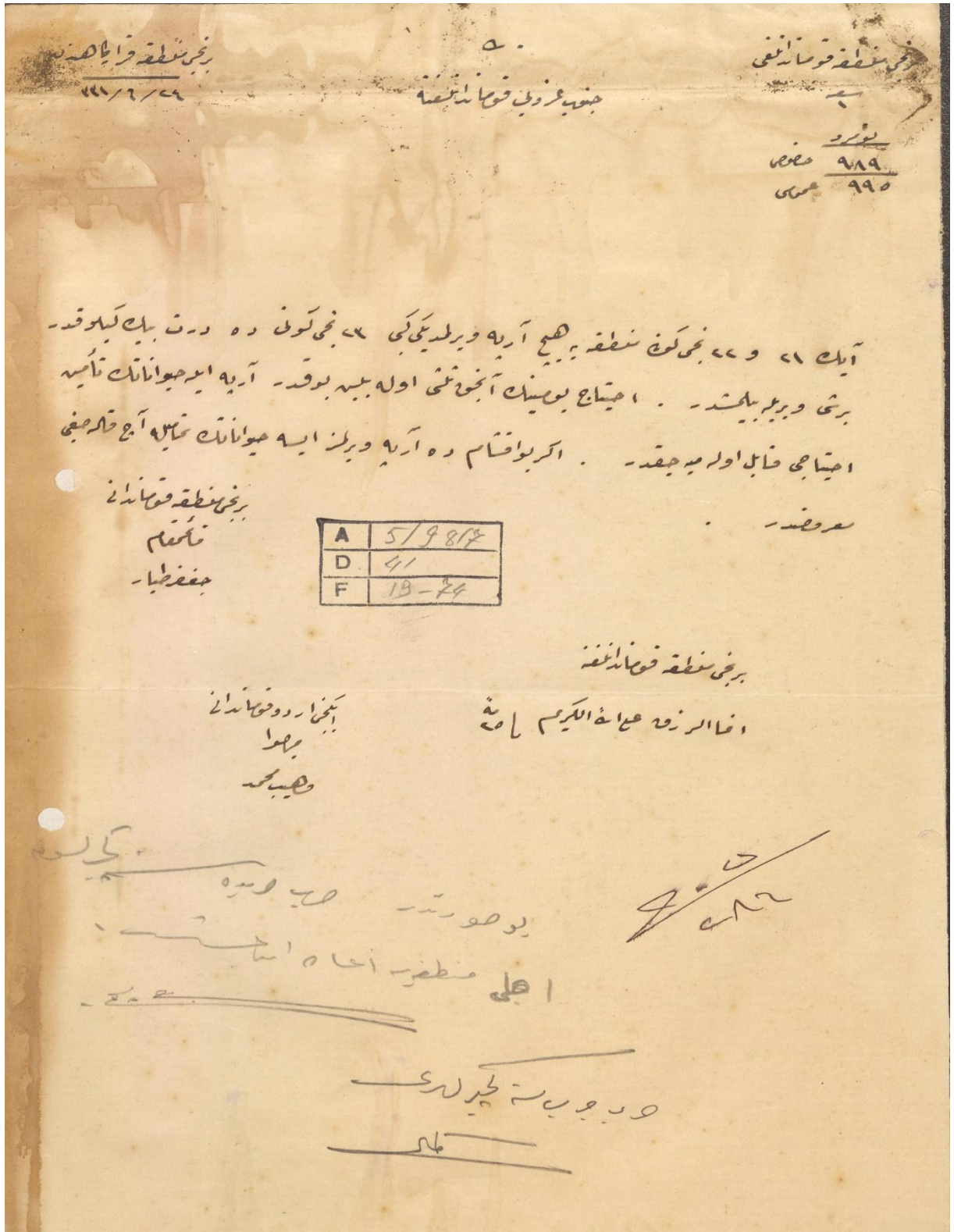
(میں نے اپنے ہاتھ سے لکھا ہے)

برخی از دارگاه مجرب - یا که تا آنکه بعضی از فزاید یا بیست و قبول این بیست و شش و در آن تبلیغ این مجرب و غیره از این
 حاله یا یکی - بوند که از این گذشته و از این ... کی که می بینید ده از ساله از این استحقاق
 این که از این ده سوگند و اولی فقط بر می بیند ده بوز می مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم و نقد این
 از و در این علم قانع و فخر یا این که در دست ص مالتف - معقول و مکتبی . و از این اداره ده
 به و می و صفت و خدمت واقف بیکای عالم فزاید رضی الله تعالی عنده ده و عدای این که عالم بوند
 بر تجمیع از این - قیمت و اقاری تقدیر بر این ده و از این ده و بهیچ عظام و در . بنی که لطف
 اینانند . اداره ویم قایم و مستحق از غمی حول و فواد ده و جا این که بر م
 بخشی از دارگاه مجرب می
 فاطمه

391

Belge-8: 5'inci Menzil Müfettişliği Şubeleri *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3524, Dos.3, Fih.4. [Eylül 1915]

Belge-9: Birinci Mıntıka Kumandanı Cafer Tayyar Bey'in iâşe sıkıntısına dair Güney Grubu Kumandanlığına gönderdiği telgraf. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4348, Dos.32, Fih.19-74. [6 Eylül 1915]

٤٤١ / ٦ / ١٥

عمریاتی
شعبه
نومرو
١٥٦٠٧

مراحمی مقصدی

لیدو

عید

بدینکده بنجی اردو طرفندہ تاسیس اولیہ خدمت : جہانگیر اہم اعلیہ
معدودہ اقصائی واورادہ تحت تدویدہ بدینکده مجروحہ خدمت ندرہ ہما جہدہ
سرت ایہ بدینکده صلیب خدمت ندرہ خدمت قطعاً اولیہ اقصائی بدینکده
کیفیت و اقصائی نظامتہ بازیدرمہ او جہانگیر اقصائی خدمت اقصائی
ربوط تقاضا ندرہ اقصائی اسبابہ بنیاد بدینکده ہما اقصائی
سری ہما اقصائی قلمی اقصائی اقصائی اقصائی اقصائی اقصائی
نقطہ تقاضا ندرہ اقصائی اقصائی اقصائی اقصائی اقصائی اقصائی
اقصائی ہما اقصائی اقصائی اقصائی اقصائی اقصائی اقصائی

قاردا ہجری

انتخابات شہری ہجری
اقلاد ہجری

A	1-7
D	
F	3-3

نومرو

١٥٦٠٧

Belge-10: Çardak'taki ahalinin göç ettirilmemesi yönündeki çalışmalar.
ATASE Arşivi, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.3-3. [7 Eylül 1915]

ص ۷۰
ک ۸۵
ص ۷۰
ص ۷۰

اناظر لرغردیا قوت دانق
اغیو میا الیا ایجیه اقیانیه کمرانیه ویریلد حلی یلیریلد مذکور کرامتیه
بطاریه لر تزدین نقل ایلمر سن مقصد و سائلو نقلیه نه تحقیر و اعطای مذکور
الای قوت دانق طلب ایلمده رد ایلمر یلر یوندری نقل ایلمده
د سائلو اوله مدینر یل قول اردو حیانه قولری نه ایلم بارا به یل حلی
حیواناتی ده ایلمر ایلمر برهقه احترا احتیاطیه بو حاله کوره غروب
معاذت ایلمر محکم یولون دینر تقدیر ده امر و انقاس نه مساعد
یول یلر مصر فیه - ۷ - ۹ - ۱۰

A	5-8818
D	151
F	3-46

۲۲۷۹/۲۰

دریای قوت دانق
مردنر نه مقصد
آرام لایه مساعد
ایلمه یلر
۱

Belge-13: Nakil işlerinde çalışan hayvanlara veteriner raporu ile bir hafta izin verilmesi. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4591, Dos.7, Fih.3-46. [3 Aralık 1915]

تاریخ: ۱۰/۱۱/۴۹

شماره: ۵۵۵۵

A	6.1666
D	131
F	5-1

اینکي لوانو ته امله

پروردگوارم بښایه نعلیم و تیری ایوبه پر وجهه آئی ته اید اکانو

اولوا حقده:

- ۱- چنار فله، طبعه الجب، قوم فله، سله الجب و ده پروردگانه
- ۲- اخیان اولوا حقده.
- ۳- بیخی الای پروردگوارم بښایه خیم فله و پاه الجب و ده حصار ته ری حله اولوا اولوا لای کب اید پد حله. اگر حله و طه اولوا و ده اول پاه حله اولوا و ده مور اولوا حله ته ریانه بولونیا حقده.
- ۴- دستانه لول به آه اول احضار به انای بیاه اولوا.

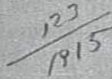

ناله

اینکي لوانو ته امله

49...

صلیٰ علی محمد و آلہ

401

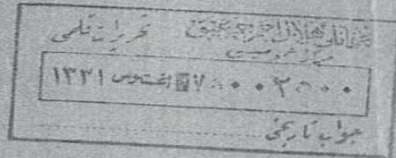

نوروز
۱۳۳۵

ریاست بهداشت و امور مرکز عمومی ریاست غیره

بسم الله الرحمن الرحيم
اولی یوسته ایله کوندریش کزیم غرضتورق- اعانه ییلندی بورا ده اهلایه بالتقوی حامدیتیه لیک
صبرفته خانه لرنده موجود بولان چیکور خنه کانه سرعیه قد- اکمال اولزمیانه بیه نوافضات اکمال
ایله اوزره قضا لکینه صحتی طریقتیه مراجعت وقوعولنه ودریغ اعانه ده مکتوبیه مویرالیه فضات
قوله العاده سی کولیه اولدینگی دایما لیکیه کتو مجربیه دایورلرنه سرعیه قد- تقوی ایله یوغوت وای
مالینه ده هه تاتی هامر اجنه منی کماله لجه اعصی مددکجهکی سبیه معصیه مامونیه طریقتیه اتاس ایله
منی سرعیه قد- مذکور ییلنک توزییه مود کتو نقولک دنیایم دریغ ایله جکالک لواقم فحیه غلبه ورجیه
صرف ایله جکانه نغرافه طب ایله اعانه ییلندینه برآه اول بول هیقارلی تاییه اعزازه تردیفاً سرعیه اولوز
افق مضمونه
لای غرضتورق
مکتوبیه لیک
مکتوبیه لیک
مکتوبیه لیک

مکتوبیه لیک

مکتوبیه لیک
مکتوبیه لیک

مکتوبیه لیک- بنوا فله طلب اولان مکتوبیه لیک بختی سرعیه لیک (۳۸) دره دلو بولورالیه
ا- س- ا- مکتوبیه لیک

مکتوبیه لیک

Belge-18: Gelibolu Yarımadası'ndaki hasta yataklarının kullanılamaz duruma geldiği ve yenilenmesi talebi. *Kızılay Arşivi*, Kutu Nu.12, Belge Nu.273. [10 Şubat 1916]

Harita-1: Osmanlı Devleti Ordu Mıntıkaları Gösterir Kroki. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3532, Dos.42, Fih.5-2. [Nisan 1915]

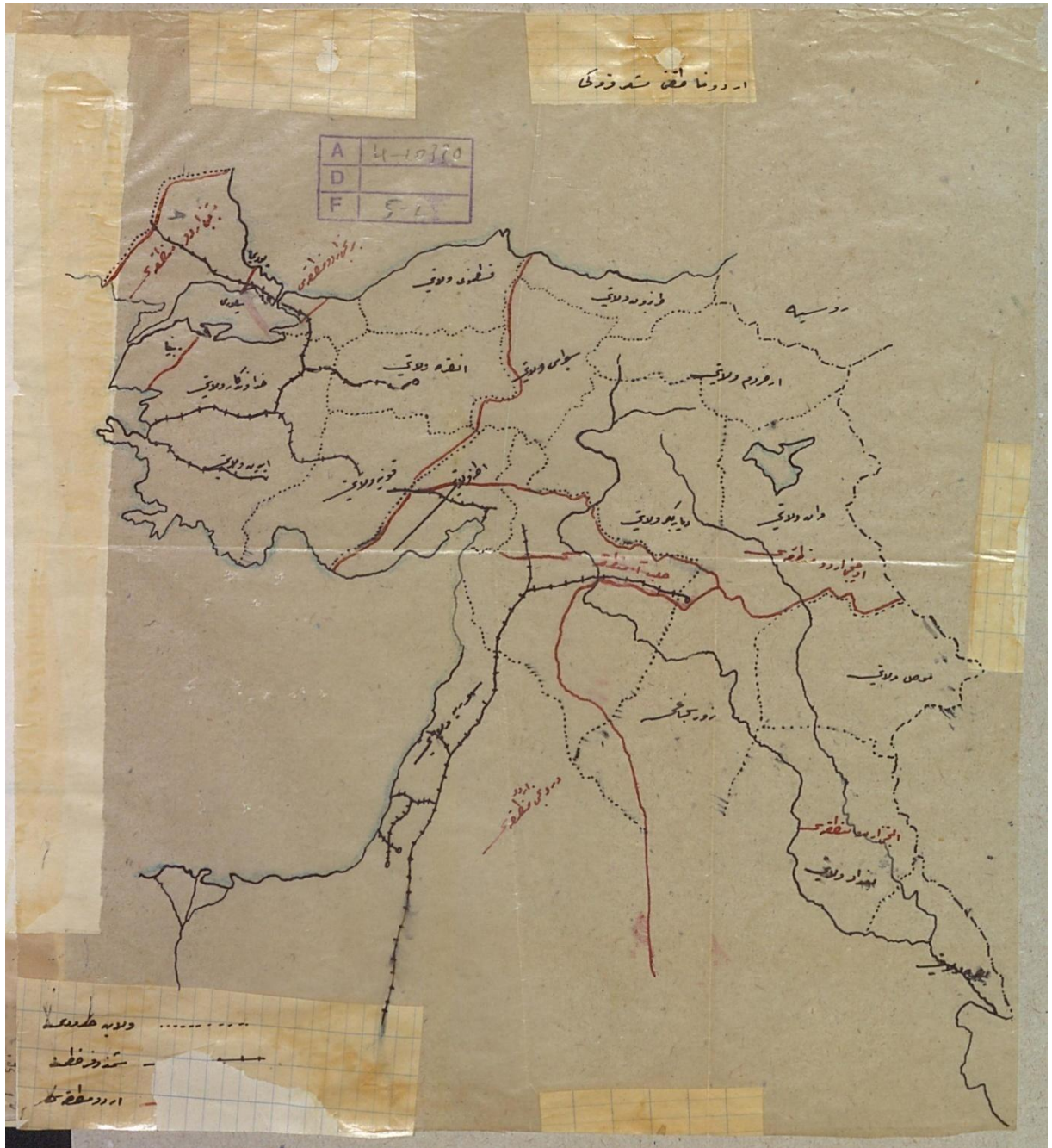
Harita-2: Müstahkem Mevki Projektör Hatları. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4667, Dos.268, Fih.10-1.

Harita-3: Beşinci Ordu-yı Hümayun'un Menzil Sıhhiye Tertibatı. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.1-5. [14 Temmuz 1915]

Harita-4: Beşinci Ordu'nun Haberleşme Ağı. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3425, Dos.113, Fih.19. [23 Temmuz 1915]

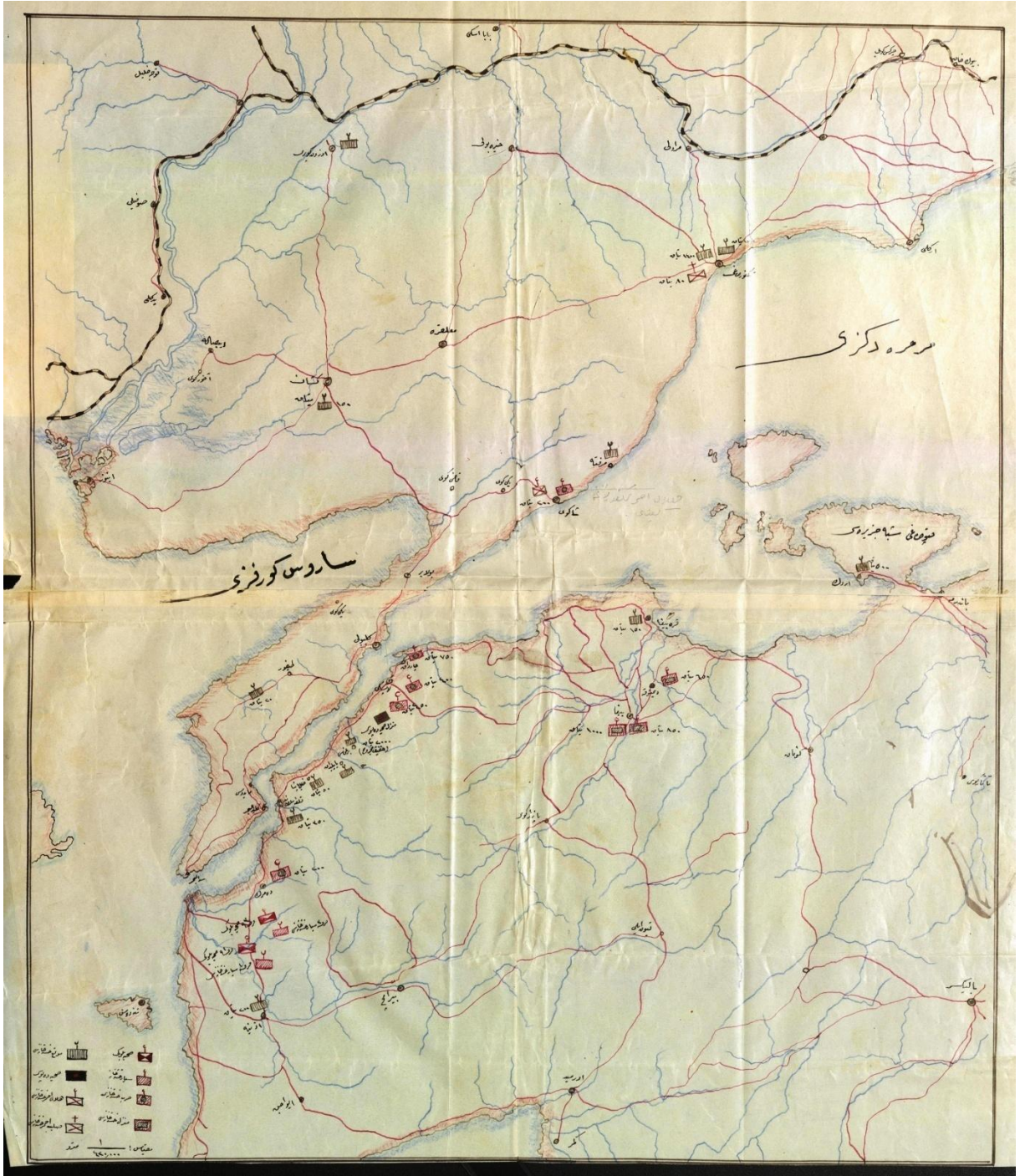
Harita-5: Beşinci Menzil idaresinde olarak Gelibolu Yarımadası üzerinde yol inşasıyla meşgul amele taburlarıyla iş bölümlerini gösterir krokidir. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3532, Dos.42, Fih.27. [20 Eylül 1915]

Harita-6: 5'inci Ordu Anadolu Menzil Hatları. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.3527, Dos.21, Fih.10. [20 Eylül 1915]

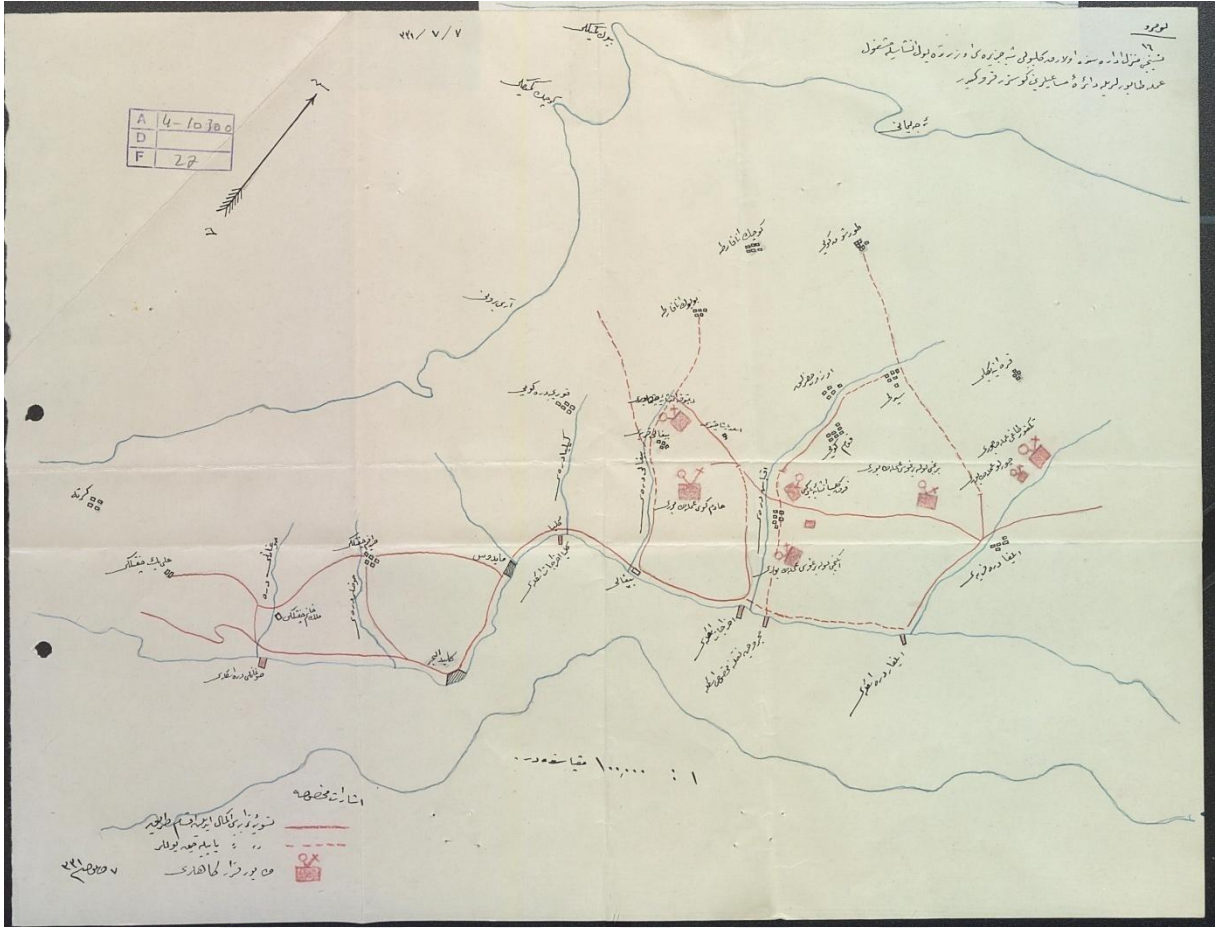

Harita-2: Müstahkem Mevki Projektör Hatları. *ATASE Arşivi*, BDH Kls.4667, Dos.268, Fih.10-1.

Harita-3: Beşinci Ordu-yı Hümayun'un Menzil Sıhhiye Tertibatı. **ATASE Arşivi**, BDH Kls.2421, Dos.38, Fih.1-5. [14 Temmuz 1915]

Harita-5: Beşinci Menzil idaresinde olarak Gelibolu Yarımadası üzerinde yol inşasıyla meşgul amele taburlarıyla iş bölümlerini gösterir krokidir. **ATASE Arşivi**, BDH Kls.3532, Dos.42, Fih.27. [20 Eylül 1915]

Fotoğraflar

Fotoğraf-1: Seferberlikten sonra Levent Çiftliği'nde padişahın huzurunda yapılan büyük resmî geçit. Piyadeler padişahın otağı önünden geçiyor.

Fotoğraf-2: Siper havanı eğitimi yapan askerlerimiz.

Fotoğraf-3: Tam Teçhizatıyla Türk piyadesi.

Fotoğraf-4: III. Kolordu komutanı Esat Paşa Bigalı Kalesi önünde kolordu silah tamirhanesi teftişi sırasında.

Fotoğraf-5: Çanakkale Cephesi'ne gönderilen askerler İstanbul'da bindirildikleri vapurun kalkışını beklerlerken.

Fotoğraf-6: Gazilerimiz, Galatasaray Lisesi bahçesinde.

Fotoğraf-7: 28 Mayıs günü 3'üncü Tümen Mızıkası eşliğinde karargâhta eğlenen askerler. Fotoğraf, Haydar Bey (Alganer) tarafından çekilmiştir.

Fotoğraf-8: Uzunköprü'de Erzak Ambarı.

Fotoğraf-9: Keşan'da Gelibolu Yollarına Doğru Efrat Sevkiyatı.

Fotoğraf-10: Bandırma Teçhizat Ambarı.

Fotoğraf-11: Biga-Çanakkale Yollarında Mütemadi Faaliyetlerle Orduya Erzak Taşıyan Menzil Vesaiti- 33.Merkep Kolu görülüyor.

Fotoğraf-12: Harap Olan Menzil Vesait-i Bahriyesini Tamir Eden Menzil Lâpseki Tamirhanesi.

Fotoğraf-13: Uzunköprü Hastanesi'nde Etüv Dairesi.

Fotoğraf-14: Hem Açık Hava İdmanı Hem Ordu İaşesine Hizmet – Nekaha Ziraat Yapıyor.

Fotoğraf-15: Bir Numaralı Hayvan Hastanesi'nde Bir Ameliyat

Fotoğraf-16: Lâpseki Menzil tarafından inşa edilen hastane.

Fotoğraf-17: Bandırma’da Ekmekçi Takımı.

Fotoğraf-18: Şevketiye Menzil Kömür Ocağı – Medhal.

Fotoğraf-19: Uzunköprü- Keşan Hattında Menzil Su İstasyonları.

Fotoğraf-20: Çanakkale Harbi Esnasında Uzunköprü – Gelibolu Hattındaki Menzil Tesisatı – Yerlisu Çayhanesi.

Fotoğraf-1: Seferberlikten sonra Levent Çiftliği'nde padişahın huzurunda yapılan büyük resmî geçit. Piyadeler padişahın otağı önünden geçiyor.

Fotoğraf-2: Siper havanı eğitimi yapan askerlerimiz.

Fotoğraf-3:Tam Teçhizatıyla Türk Piyadesi.

Fotoğraf-4: III. Kolordu komutanı Esat Paşa'nın Bigalı Kalesi önünde kolordu silah tamirhanesi teftişi sırasında.

Fotoğraf-5: Çanakkale Cephesi'ne gönderilen askerler İstanbul'da bindirildikleri vapurun kalkışını beklerlerken.

Fotoğraf-6: Gazilerimiz, Galatasaray Lisesi bahçesinde.

Fotoğraf-7: 28 Mayıs günü 3'üncü Tümen Mızıkası eşliğinde karargâhta eğlenen askerler. Fotoğraf, Haydar Bey (Alganer) tarafından çekilmiştir.

Fotoğraf-8: Uzunköprü'de Erzak Ambarı.

Fotoğraf-9: Keşan'da Gelibolu Yollarına Doğru Efrat Sevkiyatı.

Fotoğraf-10: Bandırma Teçhizat Ambarı.

Fotoğraf-11: Biga-Çanakkale Yollarında Mütemadi Faaliyetlerle Orduya Erzak Taşıyan Menzil Vesaiti- 33.Merkep Kolu görülüyor.

Fotoğraf-12: Harap Olan Menzil Vesait-i Bahriyesini Tamir Eden Menzil Lâpseki Tamirhanesi.

Fotoğraf-13: Uzunköprü Hastanesi'nde Etüv Dairesi.

Fotoğraf-14: Hem Açık Hava İdmanı Hem Ordu İaşesine Hizmet – Nekaha Ziraat Yapıyor.

Fotoğraf-15: Bir Numaralı Hayvan Hastanesi'nde Bir Ameliyat

Fotoğraf-16: Lâpseki Menzil tarafından inşa edilen hastane.

Fotoğraf-17: Bandırma'da Ekmekçi Takımı.

Fotoğraf-18: Şevketiye Menzil Kömür Ocağı – Medhal.

Fotoğraf-19: Uzunköprü- Keşan Hattında Menzil Su İstasyonları.

Fotoğraf-20: Çanakkale Harbi Esnasında Uzunköprü – Gelibolu Hattındaki Menzil Tesisatı – Yerlisu Çayhanesi.

ÖZET

Çanakkale muharebelerinde kazanılan başarı siyasi ve askeri yönleriyle I. Dünya Savaşı'nda önemli bir yere sahiptir. Günümüze kadar bu başarının açıklanmasında daha çok askeri safahatlarla yetinilmiştir. Oysa savaşın sevk ve idarisinin devamı için en önemli unsur, ikmal/bütünleme faaliyetleridir. Cephenin ikmali, bugünkü manada bir lojistik hizmetinden daha kapsamlı şekilde maddi ve manevi unsurların seferber edilmesi anlamına gelmektedir.

Bu çalışmada Çanakkale bölgesindeki seferberlik faaliyetlerinden başlayarak Çanakkale Cephesi'nin kapanmasına kadar geçen sürede askeri birliklerin her türlü ikmal faaliyeti, ATASE arşivi ana ekseninde incelenmeye çalışılmıştır. Böylece muharebenin kazanılmasında ikmal hizmetlerinin kritik ve hayati rolü değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: I. Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi, İkmal, Bütünleme.

ABSTRACT

The success achieved from the battles of Gallipoli has a significant position in the First World War due to its political and military aspects. Until now, military phases were usually preferred for the explanation of this victory. Yet, the most important elements for the continuation of the conduct of war are supply/resupply activities. Supplying the front means the mobilization of material and moral elements, which would be more comprehensive than today's logistical services.

In this study, we tried to examine every type of supply activities of military units starting from the mobilization actions in the Çanakkale region, lasting through the duration until the closing of the Gallipoli Front. Our study has been conducted mostly on materials from the ATASE archive. Thus, we have attempted to evaluate the critical and vital role played by supply activities on the victory won in this front.

Keywords: First World War, Gallipoli Front, Supply, Resupply.